

Прикарпатський національний університет  
імені Василя Стефаника

На правах рукопису

**Жерноклеєв Олег Станіславович**

УДК 94(436)+329.14”1890-1918”

**НАЦІОНАЛЬНІ СЕКЦІЇ АВСТРІЙСЬКОЇ СОЦІАЛ-  
ДЕМОКРАТІЇ В ГАЛИЧИНІ Й НА БУКОВИНІ (1890 – 1918 рр.)**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

Дисертація

на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Науковий консультант –  
Кугутяк Микола Васильович,  
доктор історичних наук, професор

Івано-Франківськ – 2007

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b> .....	4
<b>РОЗДІЛ 1. Джерела та історіографія</b> .....	10
1.1. Стан наукової розробки проблеми .....	10
1.2. Джерельна база дослідження .....	28
<b>РОЗДІЛ 2. Генеза соціалістичного руху в Галичині й на Буковині (60–80-ті рр. ХІХ ст.)</b> .....	36
2.1. Етносоціальні особливості регіонів .....	36
2.2. Формування масової бази соціал-демократії, її специфіка. Початок робітничого руху .....	49
2.3. Ідейно-організаційні витoki соціал-демократизму. Перші соціалістичні програми .....	62
<b>РОЗДІЛ 3. Початковий етап в історії соціал-демократії Галичини й Буковини (90-ті роки ХІХ ст.)</b> .....	83
3.1. Організаційне оформлення соціал-демократичного руху: Галицька робітничка партія (1890–1892 рр.) .....	83
3.2. Соціал-демократи Галичини і Буковини у складі австрійського “малого Інтернаціоналу” в 1892–1899 рр. ....	101
3.3. Русько-українська радикальна партія та заснування УСДП .....	129
<b>РОЗДІЛ 4. Політико-ідеологічне й організаційне становлення національних секцій австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1899–1907 рр.)</b> .....	148
4.1. Завершення ідейної еволюції СДРПА. Брюннська (1899 р.) та Віденська (1901 р.) програми .....	148
4.2. Проблеми організаційного розвитку ППСД і УСДП та пошук місця в галицькому політикумі (1899–1904 рр.) .....	181
4.3. Активізація соціал-демократичного руху в Галичині й на Буковині в 1905–1907 рр. ....	215

4.4. Від “Молодої України” до “молодого” крила соціал-демократії: походження, платформа й тактика внутріпартійної опозиції .....	232
4.5. “Єврейське питання” в ППСД. Виокремлення Єврейської соціал-демократичної партії Галичини і Буковини .....	250
<b>РОЗДІЛ 5. Поглиблення міжнаціональних суперечностей і дезінтеграційні процеси в СДРПА (1907–1914 рр.) .....</b>	<b>267</b>
5.1. Піднесення соціал-демократичного руху в Галичині й на Буковині в 1907–1911 рр. ....	267
5.2. Боротьба національних секцій СДРПА за вплив у робітничому профспілковому русі .....	292
5.3. Загострення відносин між польською та українською соціал-демократіями й розкол УСДП (1911 р.) .....	308
5.4. Становище національних секцій австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині напередодні Першої світової війни (1912–1914 рр.) .....	328
<b>РОЗДІЛ 6. Соціал-демократія в системі національно-політичних таборів під час Першої світової війни .....</b>	<b>350</b>
6.1. Участь соціал-демократів у національних репрезентаційних інституціях (1914–1916 рр.) .....	350
6.2. Соціал-демократи в національно-визвольних змаганнях і революційних процесах 1917–1918 рр. ....	369
<b>ВИСНОВКИ .....</b>	<b>389</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ .....</b>	<b>399</b>

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Наприкінці XIX – на початку XX ст. однією з провідних течій суспільно-політичного руху та світової політичної думки стала соціал-демократія, котра відіграла значну роль у модернізації західноєвропейських країн, демократизації їх політичних систем, утвердженні сучасних демократичних прав і свобод громадян, гуманістичних цінностей, незалежних національних держав і суспільств загального добробуту. Об'єднання соціалістичних партій – Соцінтерн – на порозі третього тисячоліття залишається однією з авторитетних і впливових міжнародних організацій. Значний інтерес представляє і півторастолітній досвід партійного будівництва соціал-демократії.

У новітній суверенній Україні партії, що проголосили свою орієнтацію на соціал-демократичну ідею та належність до міжнародної соціал-демократії, виникли одними з перших уже на зламі 80–90-х років, однак, по суті, дотепер не змогли зайняти належного місця в політичному спектрі. А суперечність між стабільно високим відсотком громадян, що декларують свою прихильність до соціал-демократичної ідеології, та електоральними показниками відповідних політичних сил свідчить, зокрема, і про те, що процес становлення соціал-демократії в Україні не завершений досі. Тим часом пропаговані нею ідеї та цінності свободи, справедливості, солідарності тощо залишаються до кінця не усвідомленими й не реалізованими в суспільстві, отже, не втрачають своєї актуальності.

В історії країн Центрально-Східної Європи соціал-демократичні робітничі партії посідали помітне місце, починаючи з останніх десятиліть XIX ст. У Галичині й на Буковині під владою Австро-Угорщини вони були складовою частиною єдиної, федеративної Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА), її національними секціями, що діяли цілком автономно, проте не поривали тісного зв'язку з австрійським робітничим рухом. Унаслідок специфіки умов та історичної долі регіону ці партії пройшли доволі складний і тернистий шлях. Звернення до їх минулого могло б сприяти сучасній соціал-демократії, що відроджується після довготривалої перерви, у пошуку власної ідентичності.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених робітничому рухові Галичини й Буковини кінця XIX – початку XX ст., детальна й об'єктивна історія соціал-демократії в регіоні вітчизняною історіографією ще не створена. Разом із тим, доступний сьогодні дослідникові корпус історичних першоджерел дозволяє більш повно, докладно й неупереджено, ніж це робилося досі переважно радянською історичною наукою, відтворити минуле соціал-демократичних партій.

З наукового погляду національні секції СДРПА цікаві і як один із проявів суспільного життя національних меншин Галичини й Буковини, що залишається недостатньо вивченим і висвітленим. Однак національні меншини завжди відігравали важливу роль в етнополітичних процесах, а їхні політичні позиції суттєво впливали на хід і результати державотворення.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційний проект виконувався в рамках наукової проблематики Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника “Етнонаціональні, політичні та культурні процеси в країнах Центральної і Південно-Східної Європи XIX–XX ст.” (протокол №4 від 06.12.2001 р.).

*Об'єктом дослідження* в дисертації є автономні національні секції СДРПА кінця XIX – початку XX ст., які діяли в Галичині й на Буковині, а саме Галицька робітничка партія (ГРП, 1890–1892 рр.), Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії (СДПГіС, 1892–1899 рр.), Польська партія соціал-демократична Галичини і Сілезії (ППСД, 1899–1918 рр.), Українська соціал-демократична партія Галичини й Буковини (УСДП, 1899–1918 рр.), Буковинська соціал-демократична партія (БСДП, 1896–1918 рр.), яка у свою чергу складалася з п'яти національних секцій (румунської, німецької, єврейської, польської, української), а також Єврейська соціал-демократична партія Галичини і Буковини (ЄСДП, 1905–1918 рр.) як самопроголошена, але офіційно невизнана секція СДРПА, що теж діяла на основі її програми й статуту.

*Предмет дослідження* становлять ідейно-політична, організаційна, культурно-просвітня та інша діяльність соціал-демократичних партій Галичини й Буковини, їх взаємини між собою, з австрійською соціал-демократією та іншими політичними

силами, а також історичні передумови, причини й фактори, що визначали характер, особливості й перебіг найважливіших процесів у робітничому та соціал-демократичному русі, його місце й значення в суспільно-політичному житті Австро-Угорщини.

**Мета дослідження** полягає у всебічному й об'єктивному вивченні та висвітленні на основі нових джерел історії зародження, становлення й розвитку національних секцій австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині в складі Австро-Угорської монархії, у контексті найважливіших тенденцій в австрійському й міжнародному робітничому русі, на тлі суспільно-політичного життя регіону, країни, процесів у Центрально-Східній Європі.

Досягнення поставленої мети пов'язане з вирішенням таких **завдань**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження;
- розкрити етносоціальну специфіку досліджуваного регіону та її вплив на характер і особливості соціал-демократичного руху, виявити ідейно-організаційні витоки цього руху, показати його генезис у 70–80-х роках XIX ст.;
- простежити процес організаційного оформлення соціал-демократії в Галичині й на Буковині (90-ті роки XIX ст.);
- окреслити роль галицької та буковинської соціал-демократії в багатонаціональній СДРПА, внесок у її федералізацію за національною ознакою;
- показати процеси політико-ідеологічного й організаційного становлення національних секцій австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині, їх місце в політичному спектрі;
- охарактеризувати особливості розвитку соціал-демократичного руху на Буковині, його становища в структурі СДРПА;
- з'ясувати чинники загострення міжнаціональних суперечностей у соціал-демократичному русі та поступової фактичної дезінтеграції СДРПА після 1905 р.;
- розкрити конкурентну боротьбу національних секцій австрійської соціал-демократії за вплив на робітничий рух, профспілки напередодні Першої світової війни;

- висвітлити участь соціал-демократів у національних репрезентаційних інституціях і визвольних змаганнях періоду Першої світової війни;
- визначити місце та роль соціал-демократії в революційних подіях і державотворенні в 1917–1918 рр.

Для розв'язання дослідницьких завдань застосовано загальнонаукові **методи**: аналітичний, синтетичний, логічний, індуктивний, систематизації (класифікації) тощо, спеціально-історичні: ретроспекції, періодизації (діахронний), порівняльно-історичний, синхронічний, проблемно-хронологічний, а також описовий та історико-генетичний для аналізу й характеристики окремих джерел та їх груп.

**Хронологічні рамки** дослідження охоплюють період 1890–1918 рр. Нижня межа визначається початком організаційного оформлення соціал-демократичного руху в регіоні й виникненням Галицької робітничої партії як складової австрійської соціал-демократії, верхня – розпадом Австро-Угорської імперії і разом із нею єдиної федеративної СДРПА, революційними подіями жовтня–листопада 1918 р. та утворенням на досліджуваних теренах нових національних держав.

**Географічні межі** дослідження включають весь Галицький коронний край і герцогство Буковина в складі Австро-Угорської монархії.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в концептуальній постановці проблеми та спеціальному, комплексному дослідженні історії соціал-демократичного руху в Галичині й на Буковині у контексті суспільно-політичного життя в Австро-Угорщині та процесів у міжнародному робітничому й соціалістичному рухах кінця XIX – початку XX ст. На значному конкретно-історичному матеріалі та на прикладі Галичини і Буковини простежено ідейну еволюцію та політичне становлення національних секцій СДРПА, здійснено порівняльний аналіз їх соціальної бази, організаційної структури, методів практичної діяльності, уперше у вітчизняній історіографії докладно розкрито позицію лідерів і теоретиків австрійської та польської соціал-демократій в українському питанні. Обґрунтовано місце та роль соціал-демократії як лівого крила національно-визвольних рухів і відповідних національно-політичних таборів напередодні та в роки Першої світової війни. Відтворено маловідомі й нові сторінки політичних

біографій провідних діячів робітничих партій. До тексту дисертації залучено матеріал неопублікованих раніше архівних документів, преси досліджуваного періоду, численних праць діячів соціал-демократії, мемуарних джерел тощо, переважна частина якого вперше вводиться в науковий обіг.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає у можливості використання конкретно-фактичного матеріалу та висновків праці в подальших наукових розробках з історії суспільно-політичних процесів у Центрально-Східній Європі XIX–XX ст., політологічних, регіональних та інших дослідженнях, при написанні узагальнюючих праць з історії України, Австрії, Польщі.

Матеріали дисертації можуть бути використані при підготовці нормативних курсів з нової історії країн Європи і Америки, теорії та історії політичних партій, порівняльної політології тощо, спецкурсів, підручників і посібників для студентів вищих навчальних закладів, в оновленні музейних експозицій, а також у практичній діяльності політичних партій та громадських організацій на сучасному етапі.

**Особистий внесок здобувача.** Дві монографії та 11 статей були виконані здобувачем у співавторстві. Зокрема в монографії “Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії” [901] особисто авторові належить 50% (9 ум. друк. арк.), “Прикарпаття: спадщина віків” – 5% (5 арк.). У статтях, присвячених персоналіям (В.Старосольському, М.Ганкевичу, О.Безпалку, Л.Ганкевичу, В.Темницькому, А.Чернецькому [909; 912; 914; 915; 916; 918; 920]), авторові належить 50% (по 0,5 арк.), політичному портрету С.Вітика [906; 907] – 50% (0,2 арк.). У статті з історії співпраці наддніпрянської політичної еміграції в Австро-Угорщині з соціал-демократією Галичини та Буковини (1914–1918 рр.) [919] особисто авторові належить 50% (0,3 арк.), в енциклопедичній статті про УСДП [905] – 50% (0,1 арк.).

**Апробацію результатів дослідження** здійснено на засіданнях кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, у виступах на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференціях: “Українсько-польські відносини в Галичині” (Міжнародна науково-практична конференція, 21–22 листопада 1996 р., м. Івано-Франківськ), “Західно-



Українська Народна Республіка: до 80-річчя утворення” (Міжнародна наукова конференція, 28–31 жовтня 1998 р., м. Львів – м. Івано-Франківськ), “Україна: державність, історія, перспективи” (Регіональна наукова конференція, 25 червня 1999 р., м. Івано-Франківськ), “Українська соціал-демократія і національна державність” (Регіональна наукова конференція, 15 грудня 2000 р., м. Івано-Франківськ – с. Криворівня), “Соціал-демократична ідея в українському та європейському політичному просторі” (Міжнародна науково-практична конференція, 9–10 лютого 2001 р., м. Київ), “Володимир Винниченко й українська соціал-демократія” (Всеукраїнська наукова конференція, 16 листопада 2002 р., м. Кіровоград), “Національно-державне відродження слов’янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя” (Міжнародна наукова конференція, 18–20 листопада 2003 р., м. Тернопіль), “Соціал-демократія й соціальна політика: європейський досвід і українські перспективи” (Міжнародна наукова конференція, 21–22 листопада 2003, м. Київ), “Українська соціал-демократія в часі та просторі: постаті, ідеї, дії” (Перша Всеукраїнська науково-практична конференція, 12 червня 2004 р., м. Львів), на конференціях у рамках науково-методологічного проекту “Україна соборна” (Івано-Франківськ, 2004; Переяслав-Хмельницький, 2005) на XIII Міжнародній міждисциплінарній конференції з юдаїки (31 січня – 2 лютого 2006 р., м. Москва) та інших, а також на щорічних звітно-наукових конференціях кафедр Прикарпатського національного університету.

Основні результати дослідження викладені в 38 наукових публікаціях (25 без співавторів), із них 22 – у фахових виданнях ВАК України.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається із вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел (1234 найменування). Загальний обсяг дисертації – 476 с., з них основного тексту – 398 сторінок.

## РОЗДІЛ 1

### ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

#### 1.1. Стан наукової розробки проблеми

Питання історії соціал-демократичного руху в Галичині та на Буковині й раніше привертало увагу дослідників. Історіографію проблеми загалом можна умовно поділити на вітчизняну і зарубіжну (у тому числі діаспорну), а за хронологією – на праці, опубліковані в досліджуваній період, міжвоєнну, післявоєнну та сучасну (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.) історіографію. Враховуючи, як правило, взаємну обізнаність науковців із відповідними публікаціями, розвиток досліджень з історії соціал-демократії Галичини й Буковини доцільно розглядати як єдиний історіографічний процес, у контексті конкретних умов тієї чи іншої історичної епохи, виділяючи в їх рамках, у разі потреби, особливості здобутків вітчизняної, зарубіжної, діаспорної історіографічних шкіл або тих чи інших конкретних авторів.

Перші спроби узагальнення історії національних секцій австрійської соціал-демократії робилися вже їх діячами І.Дашинським, Е.Брейтером, Ю.Бачинським, Л.Ганкевичем та ін. [248; 249; 259; 354; 358]. Однак партійні позиції авторів помітно позначилися на їх працях, не дозволяли їм об'єктивно висвітлити підняті питання. Вони мають значною мірою публіцистичний характер, хоч і містять цікавий фактичний матеріал. Найціннішою серед таких праць є, безумовно, робота В.Левинського [276], яка дає до певної міри цілісне уявлення про виникнення й розвиток українського соціал-демократичного руху в Галичині до 1914 р., розкриває взаємини українських соціал-демократів із польськими, австрійськими та ін. Брошури І.Дашинського та Е.Брейтера хронологічно обмежені серединою 90-х років ХІХ ст. Підбір матеріалу в них, як і в працях Ю.Бачинського та ін., спрямований насамперед на полеміку з політичними опонентами, що, однак, не зменшує дослідницький інтерес до цих праць, котрі як пам'ятки епохи безпосередньо межують із джерелами.

Загальні оцінки ідеології та найважливіших тенденцій розвитку соціал-демократії вже в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. були дані в роботах сучасників – відомих громадсько-політичних діячів І.Франка, М.Павлика, Ю.Охримовича та ін.

[310; 311; 326; 294; 1050]. Проте історія виникнення, становлення й діяльності соціал-демократичних партій досліджуваного регіону ними детально не висвітлювалась. Національна політика польських соціал-демократів, їх ставлення до українського питання, революційні й національно-визвольні процеси в Галичині 1918 р. були розглянуті М.Лозинським [382; 1009], який загалом слушно наголошував на шовіністичних і великодержавницьких компонентах в ідеології і практиці польської соціал-демократії, її небажанні задовольнитися суто етнографічними кордонами відроджуваної Польщі. Ідейне обличчя польської та єврейської соціал-демократії, їх місце в галицькому політикумі показані В.Фельдманом [397], хоч автор докладно не розкриває організаційну, культурно-просвітню та іншу діяльність партій, а хронологічні рамки його роботи обмежені 1906 р. На внутрішні проблеми організаційного розвитку української секції СДРПА, особливості міжнаціональних взаємин у галицькому робітничому русі звернув увагу С.Петлюра [299] у своїй брошурі, виданій 1907 р.

У міжвоєнний період продовжували свою діяльність лідери соціал-демократії початку ХХ ст., багато з них стали впливовими політичними діячами й державними посадовцями. Тому серед видань з історії соціал-демократичного руху в регіоні переважали праці не наукового, а публіцистичного й мемуарного змісту. Саме в цей період побачили світ спогади й щоденники І.Дашинського, Г.Діаманда, Е.Гекера та ін. Ці видання, безсумнівно, слід віднести до джерел. У 1932 р. колишній голова УСДП В.Темницький відгукнувся на смерть М.Ганкевича випуском у Львові невеликої брошури, присвяченої його життю та діяльності. Він справедливо підкреслював, що історичне значення діяльності М.Ганкевича не можна локалізувати межами Галичини, вона має всеукраїнський вимір як у територіальному, так і в соціальному відношенні [415, с.11]. Праця В.Темницького містить цікавий конкретно-фактичний матеріал, однак загалом має публіцистичний характер, відображає лише найважливіші сторінки з політичного життєпису М.Ганкевича.

Свій внесок у розробку проблеми в 20–30-х роках був зроблений і представниками інших суспільно-політичних напрямів, які теж трактували події, виходячи з власних ідейних переконань і партійно-політичних симпатій. Так,

відомий український національно-демократичний діяч К.Левицький [1002] торкався аспекту взаємодії соціал-демократії з іншими партіями в національно-визвольній боротьбі галицько-української суспільності. Радикал М.Стахів [1095; 1096] зробив спробу, хоч і дещо популярну, визначити місце УСДП у розвитку соціалістичного руху на західноукраїнських землях, указати на хиби її ідеології й тактики. Наддніпрянський соціал-демократ, згодом емігрант П.Феденко [1110] звернув увагу на псевдоінтернаціоналістську, полонізаторську політику ППСД, яка відбивалась на становищі українських соціал-демократів. Д.Дорошенко [894] зупинявся на взаєминах УСДП Галичини й Буковини із Союзом визволення України. Колишній член УСДРП О.Гермайзе [858] описав цікаві епізоди співпраці наддніпрянських і галицьких соціал-демократів.

Певну увагу піднятій нами проблемі приділяли зарубіжні дослідники. Однією з перших коротких екскурсів в історію соціал-демократичних партій Галичини зробила польська дослідниця А.Белціковська [1132]. Однак авторка не показує ідейну еволюцію партій у досліджуваній нами період, припускається неточностей. Тоді ж, у першій половині 20-х років, у Відні вийшла й фундаментальна п'ятитомна праця з історії СДРПА австрійського вченого Л.Брюгеля [1135-1137], яка, однак, за характером висвітлення проблеми наближається до збірника документів, а галицькій і буковинській соціал-демократії в ній приділено порівняно незначну увагу. Румунський історик І.Ністор у своїй праці "Історія Буковини" частково проаналізував програму соціал-демократів і порівняв її з платформами інших партій (націонал-демократів, радикалів), звернув увагу на те, що соціал-демократи орієнтувалися головним чином на робітництво, чим у край звужували свій електоральний вплив [1178, р.327-329].

Ще за життя І.Дашинського в 1934 р. побачив світ присвячений йому політико-біографічний нарис А.Прухника (під псевдонімом Г.Свобода) [1190]. Проте загалом у 20–30-х рр. час неупередженого, наукового переосмислення історії соціал-демократії початку ХХ ст. ще не настав.

У період після Другої світової війни можна виокремити дві хвилі наукового зацікавлення проблематикою. Перша з них відносилася до кінця 50-х – середини 60-х

років і була пов'язана з певною лібералізацією суспільної атмосфери в СРСР і країнах соцтабору за хрущовської “відлиги”. Саме в цей час з'являються монографії та статті М.Кравця, В.Макаєва, Є.Яцкевича, польських дослідників Ю.Бушка й В.Найдус. У них доволі докладно розкрито генезис соціалістичного руху в регіоні, поширення соціалістичних ідей, виникнення перших робітничих організацій, початок страйкової боротьби тощо. У радянській історіографії складається традиція переважно позитивної оцінки етапу зародження соціалістичного руху та діяльності “революціонерів-демократів” (І.Франка, М.Павлика та ін.) і водночас різко негативного, у дусі ленінських оцінок, погляду на історію австрійської соціал-демократії початку ХХ ст. Тому більшість праць радянських науковців, присвячених робітничому рухові в Галичині, не виходила за хронологічні рамки ХІХ ст.

Одним із перших помітний внесок у вивчення проблем історії робітничого руху в Галичині зробив М.Кравець [976-978], зокрема в розкритті участі соціал-демократів у керівництві страйками, в організації масової боротьби робітників за виборчу реформу тощо, хоч в умовах тотальної заідеологізованості радянської історичної науки автор не мав змоги об'єктивно оцінити роль соціал-демократії в розвитку робітничого руху. Його статті, присвячені періоду 1900–1914 рр., значно поступаються за докладністю викладу фактичного матеріалу та об'єктивністю іншим працям цього ж автора, в яких розглядаються витоки тих же процесів у 70–90-х роках ХІХ ст.

Питанням формування в Галичині масової бази соціал-демократії – робітничого класу – та його становища, поширення тут соціалістичної ідеології, генезису робітничого й соціал-демократичного руху приділили також увагу у своїх працях радянські історики І.Компанієць, В.Макаєв, Є.Яцкевич та ін. [971; 1015; 1130; 854; 1072-1073]. Проте діяльність робітничих партій кінця ХІХ – початку ХХ ст. не була основним предметом їх дослідження й висвітлювалася фрагментарно, у контексті становлення робітничого руху, нерідко дістаючи при цьому однобічну характеристику з використанням ідеологічних кліше. Наприклад, В.Макаєв, який найбільш докладно серед усіх радянських авторів цього часу розглянув діяльність національних секцій СДРПА 90-х років ХІХ ст., зображував СДПГіС як

опортуністичну партію, керівництво якої проводило “лінію, спрямовану на розкол робітничого класу Галичини і посилення буржуазного націоналізму” [1015, с.167]. Причини цього він вбачав у проникненні дрібнобуржуазних елементів на керівні посади в партії, а також у ревізіонізмі галицької соціал-демократії, наслідуванні “австромарксистів”, які “перекручували вчення К.Маркса і Ф.Енгельса, видаючи свої ревізіоністські погляди за творчий розвиток марксистської теорії”. На зламі ХІХ–ХХ ст., за В.Макаєвим, “опортуністична діяльність верхівки ППСД і УСДП стала гальмом у боротьбі робітничого класу проти капіталізму, за соціальне і національне визволення”. І хоч автор визнає, що соціал-демократи “все-таки користувались помітним впливом серед певної частини населення”, однак пояснює це їх опорою на робітничу аристократію, “профспілкових і партійних чиновників”, службовців, “буржуазну інтелігенцію”, “чисто ремісничі і дрібнобуржуазні верстви” [1015, с.169-172].

Подібним чином трактували історію галицької та буковинської соціал-демократії й інші автори. Так, П.Свежинський, висвітлюючи ставлення різних політичних сил до аграрного питання, характеризував українську секцію СДРПА як “дрібнобуржуазну націоналістичну партію”, що, як і решта партій II Інтернаціоналу, “зв’язувала свої аграрні вимоги з парламентом, з парламентською боротьбою, яка нічого не давала трудящим”. Більше того, усупереч фактам автор безапеляційно твердив, що “до 1906 р. УСДП взагалі не цікавилась становищем трудящего селянства” [1087, с.140].

У тій чи іншій мірі окремих аспектів теми принагідно торкалися І.Довгаль, В.Осечинський, А.Ярошенко та інші дослідники революційного руху на західно-українських землях цієї епохи [892; 953; 1048-1049; 830; 1128]. Їх праці містять загальну характеристику ідеології й практики галицької соціал-демократії та окремі фактичні дані з її історії. У низці праць знайшли відображення загальні тенденції розвитку австрійської соціал-демократії в її взаємозв’язках із робітничим рухом в інших провінціях імперії, на тлі суспільно-політичних процесів і міжнародних протиріч в Австро-Угорщині [869; 1042; 1081; 1102; 1107; 1121]. Однак у цілому в період панування радянської тоталітарної системи були відсутні умови для об’єктивного вивчення й висвітлення даної проблематики. Свого роду дамокловим мечем над

ученими тяжіла негативна оцінка, дана австрійській і галицькій соціал-демократії В.Ленінім, яка, здавалося, назавжди зарахувала соціал-демократичні партії краю до числа антинародних і контрреволюційних організацій. Радянські історики змушені були трактувати соціал-демократію як “дрібнобуржуазну” партію, а діяльність її керівників плямувати як “опортуністичну”, “соціал-шовіністичну”, “соціал-зрадницьку” тощо. При цьому недооцінювалась або замовчувалась конструктивна роль соціал-демократії в організації масової боротьби за демократизацію суспільства, національне визволення, а робітничий і селянський рух фактично зображувався як стихійний рух мас. Тим паче, український соціал-демократизм у Галичині й на Буковині став доволі “незручною” темою для дослідження в радянській історіографії, тому лише поодинокі публікації були спеціально присвячені історії партії [975].

Разом із тим, у період “відлиги” окремі вітчизняні автори намагалися відійти від загальноприйнятого шаблону у висвітленні історії української секції СДРПА. Так, М.Волянчук [851] звернув увагу на значну допомогу її діячів у розвитку російського революційного руху й зокрема їх роль у транспортуванні нелегальної літератури в Росію. С.Злупко [936-937], аналізуючи соціально-економічні концепції галицько-української соціал-демократії, вірно вказав на роль догматичного тлумачення марксизму й некритичного ідейного наслідування К.Каутського та інших лідерів австрійської і німецької соціал-демократії у формуванні ідеології УСДП, віднісши її до центристської течії в європейському соціал-демократизмі, слушно критикував крайнощі класового підходу до аграрно-селянської проблеми. Він же разом із деякими іншими радянськими дослідниками одним із перших зробив спробу зваженіше підійти до загальної характеристики діяльності УСДП, позитивно оцінюючи окремі її сторони, наприклад роль у поширенні марксизму, піднесенні політичної свідомості пролетаріату і т. п. [935; 1060]. Однак спроби навіть часткової реабілітації української соціал-демократії були гостро засуджені й відкинені на початку 70-х років [1045; 1125; 1044].

Порівняно більш об’єктивне висвітлення історія робітничого руху в Галичині знайшла в цей час у зарубіжній науці. Польська історіографія 50–60-х років пішла шляхом уникнення загальних оцінок і переважно фактологічного розгляду даної

тематики. Так, В.Найдус у своїх фундаментальних нарисах з історії Галичини в загальних рисах окреслила місце соціал-демократів у суспільно-політичному житті регіону 1900–1907 рр., в інших працях показала процес зародження класових профспілкових організацій робітників [1171; 1175]. Ю.Бушко в низці монографій простежив розвиток польського соціалістичного руху в Західній Галичині, боротьбу прогресивних сил краю за сеймову виборчу реформу, роль галицького робітництва в активізації суспільно-політичних процесів під впливом революційних подій у Російській імперії 1905–1907 рр. [1141-1142]. Проте з історії інших секцій СДРПА, крім польської, у згаданих працях наведені лише деякі факти. Серед праць австрійських авторів цього періоду слід згадати насамперед роботу Г.Моммзена, присвячену еволюції позицій австрійської соціал-демократії з національного питання й міжнаціональним взаєминам усередині СДРПА [1167]. Однак проблеми розвитку соціал-демократії в Галичині й на Буковині посідають у ній другорядне місце. Г.Штайнер [1189] висвітлює історію зародження австрійського робітничого руху, але його книга хронологічно обмежена лише періодом від виникнення Віденського просвітницького товариства в 1867 р. і до відновлення СДРПА на з'їзді в Гайнфельді (1889 р.).

Румунська історіографія оцінювала історичне минуле буковинської соціал-демократії переважно з марксистських позицій. М.Константінеску, К.Дяковічу, С.Паску та інші автори “Історії румунів” (Бухарест, 1969) загалом небезпідставно вважали, що за допомогою ліворадикальної пропаганди й агітації та завдяки суворій партійній дисципліні й кадровому вишколу соціал-демократи Буковини зуміли здобути деякий вплив серед мешканців міст і сіл напередодні та в роки Першої світової війни [1154, р.406-407]. М.Мушат та І.Арделяну звертали увагу на те, що соціал-демократична ідеологія була сформована на основі народницьких ідей із приматом лібералізму без національної оболонки [1168, р.9]. Разом із тим, румунськими вченими нерідко перебільшувався вплив російського революційного руху на соціал-демократів Австро-Угорщини, які напередодні Першої світової війни, нібито, згуртувалися в боротьбі проти націонал-демократії [1197, р.64-65].

Наприкінці 70-х і особливо у 80-х роках ХХ ст. спостерігалось нове посилення наукового й громадського інтересу до соціал-демократизму, котрий в умовах



боротьби з тоталітаризмом у Польщі, “перебудови” в СРСР та “оксамитових” революцій у країнах соцтабору сприймався як прийнятний і перспективний перехідний варіант між комунізмом і лібералізмом. Перші фундаментальні й зважені щодо оцінок і узагальнень праці з’явилися в польській історіографії, порівняно менше обтяженій забобонами комуністичної ідеології, та в українській науці в діаспорі. У 1979 р. побачила світ робота В.Найдус, присвячена політиці ППСД Галичини і Сілезії в національному питанні [1172], а 1983 р. за кордоном появилось відразу три ґрунтовні монографії з історії галицької соціал-демократії, які вийшли з-під пера польських науковців В.Найдус і Г.Пясецького та канадського вченого українського походження Дж.-П.Химки.

Праця В.Найдус “Польська партія соціал-демократична Галичини і Сілезії, 1890–1919” [1173] детально й переважно об’єктивно висвітлює всю історію партії від витоків і до злиття з ППС, містить багатющий і розмаїтий фактичний матеріал. Однак інші секції показані в ній фрагментарно, їх історія інтерпретується, головним чином, через призму польської соціал-демократії і у зв’язку з її розвитком. Вражаючий за обсягом і доволі повний перелік матеріалів із теми, поданий наприкінці монографії, є скоріше списком *виявлених* авторкою, але не завжди безпосередньо *використаних* у книзі джерел, оскільки значна частина з них не знайшла відображення в посиланнях у тексті праці, чим дещо знижується її суто наукова цінність. Викликають застереження й деякі концептуальні положення роботи, приміром звуження сутності внутріпартійного протистояння в УСДП (що поклато початок загостренню стосунків між польською та українською соціал-демократіями) до конфлікту поколінь як вікових груп. Адже відомо, що один з ідейних натхненників “молодих” Ю.Бачинський, як і ряд їх послідовників (Р.Яросевич, Я.Остапчук та ін.), належав до старшої генерації – засновників і творців партії, натомість діяч молодшого покоління Т.Мелень став одним із лідерів “старих”, що свідчило про ідейне підґрунтя розколу.

Робота Г.Пясецького [1181] розкриває перебіг боротьби навколо “єврейського питання” всередині ППСД, утворення автономної єврейської секції в партії, а згодом і самостійної ЄСДП Галичини і Буковини, її становлення й діяльність до об’єднання

з Бундом у 1920 р. Разом із тим, дослідження побудоване, в основному, на матеріалах польських архівів і періодики, недостатню увагу приділено взаєминам єврейських соціал-демократів з українськими.

Серед історіографічних здобутків діаспорної науки з цієї проблематики вирізняються насамперед праці Дж.-П.Химки, яким притаманні значна й різноманітна джерельна база, нестандартність підходів і суджень. Автор докладно розглядає процеси генезису польської та української соціал-демократії в Галичині, здійснює їх порівняльний аналіз, показує специфіку формування світоглядних установок діячів [1150]. На жаль, він завершує свою розвідку створенням 1890 р. Галицької робітничої та Русько-української радикальної партій і не продовжує студії з історії соціалістичного руху в регіоні до початку ХХ ст., обмежуючись щодо цього періоду лише кількома цікавими й продуктивними заувагами.

Глибокий загальний аналіз розвитку української суспільно-політичної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. здійснив І.Лисяк-Рудницький. Учений вірно вказував на загострення соціальних протиріч унаслідок пролетаризації селянства й розвиток індустрії як “реальний ґрунт, що сприяв поширенню соціалістичної течії” та виникненню своєрідної ідеологічної моди на соціалістичний світогляд серед молоді. Водночас українські марксистки, на його думку, не спромоглися створити програми, припасованої до специфічних українських обставин, хоч і не втрачали свого патріотизму. У результаті в їхньому мисленні утворювалася “неперетравлена мішанина формул упрощеного марксизму з наївно-романтичним патріотизмом”, а на політичну сцену вийшов тип революційного юнака з “Комуністичним маніфестом” в одній кишені й “Кобзарем” у другій [1004, с.188-189].

Коротку характеристику становища соціал-демократії на Буковині дали автори історичного нарису “Буковина. Її минуле і сучасне”. Зокрема, Д.Квітковський слушно зазначав, що партія мала досить добре організовані кадри, але її інтернаціональні кличі не знаходили широкого відгуку серед селянських мас [841, с.487-488]. Важливі аспекти розвитку національних рухів, формування національної самосвідомості знайшли відображення в працях Р.Шпорлюка [1122-1123]. Проте соціалістична, а пізніше й комуністична, прорадянська позиція УСДП, а з іншого

боку – відносна слабкість її політичного впливу в галицькому суспільстві австрійського періоду його історії зумовили те, що в працях більшості українських учених діаспори проблеми історичного минулого соціал-демократії хоч і піднімалися [1166; 1183-1184; 1203], але зайняли явно другорядне місце, випали зі сфери спеціального дослідження, а інші секції практично не розглядалися.

Організація СДРПА, кристалізація її ідеології, міжнаціональні суперечності в партії вивчалися в працях австрійських, чеських, угорських істориків (Г.Конрада, Р.Льова та ін.) [1131; 1147; 1161; 1163]. Однак питання історії соціал-демократії в Галичині й на Буковині порушувалися ними епізодично й лише в контексті взаємин між секціями СДРПА.

Наприкінці 80-х у зарубіжній історичній науці було підведено свого роду підсумок досліджень робітничого руху в узагальнюючих колективних та індивідуальних працях [1138; 1193; 1198; 1201]. З нагоди 100-літнього ювілею австрійської соціал-демократії в 1988–1990 рр. вийшли друком декілька колективних монографій австрійських учених з історії СДРПА періоду монархії Габсбургів [1133; 1148; 1155; 1180; 1187]. Водночас посилювався інтерес до персоналій, були опубліковані політико-біографічні праці, присвячені І.Дашинському, Ю.Пілуцькому, З.Мареку, З.Жулавському та іншим [1139; 1162; 1170; 1177; 1192; 1196].

У вітчизняній історіографії в 1989 р. побачила світ колективна робота “Історичні передумови возз’єднання українських земель” [948], у якій помітну увагу приділено боротьбі робітництва за покращення свого соціального й політичного становища, очолюваній польськими, українськими, єврейськими соціал-демократами, діяльності їх преси тощо. Ідейна еволюція СДРПА кінця ХІХ – початку ХХ ст. була показана російським істориком В.Швейцером [1118]. Питання чисельності, розміщення, структури та становища робітничого класу в Галичині були дещо детальніше, ніж це робилося раніше, розглянуті у працях з економічної історії регіону (Г.Ковальчак, О.Мазурок та ін.) [844; 968; 1011-1012].

Значну увагу історії соціал-демократичного руху в Україні приділив у своїх дослідженнях І.Курас [995]. І хоч українська секція СДРПА не була предметом його

дослідження, у його працях знаходимо цікавий і важливий матеріал з історії партії та тісно пов'язаної з нею наддніпрянської УСДРП.

Окремі важливі аспекти історії соціал-демократії на Буковині кінця XIX – початку XX ст. знайшли відображення в роботах М.Кукурудзяка, Л.Васюка та ін. [842-843; 993]. Зокрема М.Кукурудзяк розкрив основні віхи зародження Буковинської соціал-демократичної партії, показав її структуру, поступове розгортання страйкового руху робітників за участі соціал-демократів, їх позиції з різних актуальних проблем суспільно-політичного життя краю. Проте загалом історія БСДП та її окремих національних організацій висвітлювалася побіжно, у контексті розвитку робітничого й революційного руху в регіоні, оскільки дослідження діяльності партії не входило в завдання авторів.

Лише в суверенній Україні вітчизняні науковці отримали змогу неупередженого, наукового аналізу й висвітлення історії соціал-демократії. Перша половина 90-х років для української історіографії стала практично тільки початком переосмислення місця й ролі соціал-демократії в історичному минулому країн Центрально-Східної Європи. Одним із перших це здійснив Я.Грицак [871; 874], який показав роль соціал-демократичного крила Русько-української радикальної партії в модернізації української політичної думки кінця XIX – початку XX ст., формуванні нової партійно-політичної структури українського табору в Галичині. М.Кугутяк [990; 992] торкався проблеми внутріпартійної боротьби в УСДП, зробив узагальнюючий огляд становища й розвитку партії на початку XX ст. у контексті розвитку українського національно-політичного руху в Галичині. Політику соціал-демократії, спрямовану на возз'єднання всіх українських земель у єдиній незалежній державі в 1918 р., висвітлював О.Карпенко [959]. У середині 90-х років місце та роль соціал-демократів у суспільно-політичному житті України кінця XIX – початку XX ст. стали предметом дослідження ряду дисертацій та опублікованих у цей час спеціальних робіт [1070-1071; 1224; 832].

Певний внесок у висвітлення проблеми зробили історики української діаспори, які в цілому мало цікавилися соціал-демократичним рухом. У 1991 р. під редакцією Уляни Старосольської (дочки Володимира) вийшла в США книжка, спеціально

присвячена життю й діяльності В.Старосольського – 210-й том історично-філософської секції “Записок НТШ” під назвою “Володимир Старосольський. 1878–1942” [196]. У книзі вміщено біографічний нарис про В.Старосольського його дітей – Юрія та Уляни, наукові праці “Національний і соціальний момент в українській історії” та “Теорія нації”, статті про нього.

У другій половині 90-х років та на початку ХХІ ст. різним аспектам досліджуваної проблеми приділялася значно більша увага. Генезис української соціал-демократії в останній третині ХІХ ст. із погляду політичної науки вивчила й висвітлила В.Гошовська [870; 1225]. Роль соціал-демократії в процесах національного відродження, формування української модерної нації знайшли відображення в працях Я.Грицака [875], В.Сарбея [1086]. Вплив ідей соціал-демократизму на кристалізацію національно-державницької ідеології на зламі ХІХ–ХХ ст., внесок у її зміст і форми розкрила М.Кармазіна [956].

Оскільки діяльність української секції СДРПА була тісно пов’язана з УСДРП на Наддніпрянщині, ґрунтовні роботи В.Головченка [859-860], В.Солдатенка [1092-1093] дозволяють з’ясувати особливості розвитку українського соціал-демократизму в цілому, як на початку ХХ ст., так і в період Української революції 1917–1920 рр. Міжнародна діяльність УСДРП була докладно показана А.Голубом [861-862], порівняльна характеристика розвитку цієї партії та українських есерів здійснена О.Висоцьким [846-847]. Проблема місця української соціал-демократії в європейському й світовому контексті знайшла відображення в працях В.Медведчука [1022]. Суспільні погляди та життєві долі української соціалістичної інтелігенції початку ХХ ст. проаналізовані Г.Касьяновим [961-962], О.Рубльовим [1082].

Вагомий внесок у розробку тематики, пов’язаної з історією робітничого руху в Україні, зробив О.Реєнт, який присвятив досліджуваному нами періоду цілу низку загальних та спеціальних праць, зокрема й щодо розвитку робітничих профспілкових організацій [1039; 1077-1078; 1083]. Профспілковий рух на західноукраїнських землях висвітлював Р.Берест [829].

Становище селянства та його рух, революційні виступи 1905 р. на Буковині докладно вивчені й висвітлені В.Ботушанським [834-836]. Український національно-

політичний рух на Буковині в цілому та діяльність соціал-демократів у його контексті детально дослідив О.Добржанський. Автор цілком слушно підкреслює, що буковинські соціал-демократи не були численними, не мали такого впливу на маси, як народовські партії, однак були значно краще організовані й згуртовані, велику увагу приділяли партійній дисципліні, взаємодопомозі, вихованню почуття солідарності тощо. Українські соціал-демократи Буковини мали досить чітко окреслене коло прибічників, переважно серед жителів міст, незважаючи на інтернаціоналістські гасла, твердо стояли на державницьких позиціях, уважаючи незалежну Україну справою найближчої перспективи, не пов'язували свої надії з прихильним ставленням австрійських властей. Загалом учений цілком виправдано розглядає соціал-демократію як лівий фланг національно-політичного руху [889, с.323-326].

Серед здобутків сучасного франкознавства слід згадати нову працю Я.Грицака [876], що розглядає особистість І.Франка в контексті малих спільнот, з якими він взаємодіяв у період до 1886 р., а також книгу С.Возняка [849], присвячену еволюції поглядів Каменяра на соціалізм. Дослідник справедливо зазначає, що молодого Франка приваблював передусім демократичний і гуманістичний бік соціалістичної теорії, яку він від самого початку прагнув поєднати з національним патріотизмом. Згодом співвідношення соціального і національного в нього зазнало еволюції: від визнання першорядності соціального – до їх “рівнорядності”, а далі – до пріоритетності національного, від симпатика марксизму до його заперечення, від радикального демократа до демократа національного.

Основні віхи становлення й розвитку соціал-демократичних партій регіону знайшли відображення в узагальнюючих роботах із політичної історії України, історії Австрії, Польщі, Румунії [1038; 1211; 1101; 1115; 819; 934; 1145-1146; 1200; 1151], котрі належать перу вітчизняних і зарубіжних істориків. Так, автори шеститомної “Політичної історії України. XX ст.” (відповідні підрозділи першого тому написані Ю.Левенцем, М.Кармазіною, Л.Нагорною) справедливо зазначають, що фатальними для всіх “соціалістично зафарбованих” течій опозиційних рухів в Україні були політичне мрійництво, абсолютизація класових підходів, ідейний максималізм, причому навіть найреалістичніше мислячі ідеологи “українського

марксизму” не змогли подолати неприязнь до “національного опортунізму” лібералів [1062, с.309].

Складні перипетії взаємин між польськими та українськими соціалістами у 80–90-х роках XIX ст. відображені в ґрунтовних статтях Л.Зашкільняка [933], С.Макарчука [1018]. Загальна характеристика програмових засад і діяльності єврейських політичних партій і організацій в Україні досліджуваного періоду, у тому числі й лівого спрямування, дана в працях М.Гона, В.Гусєва, В.Любченка, І.Монолатія, О.Наймана, Я.Рабіновича, Я.Хонігсмана та ін. [863-864; 866; 882; 897; 1010; 1032; 1037; 1067-1068; 1114].

Свою лепту у висвітлення теми внесли й сучасні зарубіжні науковці. Так, організаційне становлення СДРПА стало предметом дослідження в монографії сучасного австрійського вченого В.Мадертанера [1165]. Міжнародним взаєминам у галицькому соціал-демократичному русі присвячена робота німецької дослідниці К.Йобс [1157]. На жаль, обидві книги малодоступні загалу українських читачів і науковців.

Вклад соціал-демократії в розвиток польської політичної думки в XIX–XX ст. проаналізований у працях польського історика М.Сліви [1194-1195]. В останніх за часом публікаціях автор доходить висновку, що саме в Галичині (і зокрема у Львові) в умовах відносних національних і політичних свобод у 70-х рр. XIX ст. було сформульовано доктрину польського демократичного соціалізму, яка причинилася до модернізації суспільства, утвердження в ньому принципів парламентаризму. Таким чином, положення, що тривалий час домінувало в польській історіографії та публіцистиці й утверджувало вторинність розвитку соціалістичного руху в Галичині щодо Королівства Польського, потребує перегляду [1035, с.298]. Позиції польських соціалістів в українському питанні, їх стосунки з українськими товаришами в 1918 р. розкриті в роботах Е.Коко [1159-1160]. Діяльність польських політичних партій в австрійському рейхсраті показана Й.Бушком [1140]. Культурно-освітня політика польської соціал-демократії в Галичині розглянута В.Ямрожеком [1156].

Американська дослідниця П.Домбровські торкалася проблем внеску соціалістичних сил у формування новітньої польської національної ідентичності,

справедливо зазначаючи, що їх прагнення незалежної польської державності вилилось у підпорядкування соціального питання національному. Причому, якщо в Російській імперії польські націоналісти й соціалісти перебували більше в спільній опозиції проти режиму, ніж один до одного, то в Галичині соціалісти переслідувалися місцевою польською владою, а їхні дії недооцінювались або й ігнорувалися несоціалістичною пресою [1143, р.144-145, 228-229].

Місце польських і українських соціалістичних партій у процесах становлення модерних націй у загальних рисах означив історик з Австрії А.Каппелер. Він дотримується думки, що польський національний рух у ХІХ ст. не потребував фази А (культурного пробудження, за схемою чеського вченого М.Гроха) і розпочався відразу фазою Б (політичної агітації). Разом із тим, важко погодитися з тезою науковця про те, що польський соціалістичний рух “становив значну конкуренцію національному рухові” [955, с.170]. Активна участь ППС і ППСД у національно-визвольній боротьбі польського народу свідчила, що польський соціалістичний рух був частиною національного, його лівим крилом і подібно до німецької соціал-демократії, а вірогідно й більшою мірою, являв собою “особливу форму національно-революційного руху” [1208, с.338].

Румунський дослідник І.Скурту зазначає, що на початку ХХ ст. соціал-демократи Буковини намагалися підготувати місцевий пролетаріат до майбутніх класових битв у розрахунку на індустріалізацію цього краю в перспективі, а потенційними союзниками робітників у їх боротьбі за соціалістичні ідеали вважали всіх трудящих [1185, р.98-99]. Водночас автори англomовного видання “Історія Румунії” пишуть, що соціал-демократична ідеологія хоч і користувалася певною популярністю в суспільстві, однак була позбавлена ширшої соціальної опори, тому до Першої світової війни соціал-демократія становила радше “політичну групу”, аніж політичну партію [1151, р.356-357].

З точки зору врахування ідейних трансформацій, інших важливих зрушень у міжнародному робітничому русі кінця ХІХ – початку ХХ ст. помітне значення мають сучасні дослідження з історії найавторитетнішої в ІІ Інтернаціоналі Соціал-демократичної партії Німеччини, яка мала найбільший вплив на австрійську соціал-



демократію. Це праці німецьких учених Т.Майєра, С.Міллер, Х.Поттхоффа, українського науковця А.Мартінова та ін. [1014; 1020; 1026].

Питання про спільні риси історії соціал-демократій аграрних регіонів Центрально-Східної Європи правомірно поставлене в наукових розвідках М.Даудерштадта, А.Герритса, Д.Маркуса. Дослідники виділяють такі визначальні фактори, як відносно низький рівень соціально-економічного розвитку та недорозвинений класовий поділ суспільства, його етнічна розмаїтість і першорядний характер національних проблем. За цих умов соціал-демократам бракувало ідеологічних засобів для мобілізації підтримки, що базувалася на національному питанні. Змішування національностей своїх послідовників (як рядових, так і лідерів, зокрема помітна присутність єврейських активістів) та інтернаціоналізм і нерелігійність програми дискредитували соціал-демократію в очах великої частини населення. Тим часом селянські партії, які представляли традиційні цінності, включаючи етнічні й релігійні складові, були краще пристосовані для залучення сільських мешканців. Як наслідок, соціал-демократичні партії регіону перебували швидше на політичному узбіччі аж до революційних потрясінь Першої світової війни, що вивели їх на авансцену [884, с.20-22, 27-33]. Водночас надто категоричним видається твердження авторів про те, що “націоналістичні пристрасті справили розкольніцький та підривний вплив на робітничий рух, більше стримуючи, ніж стимулюючи поступ соціал-демократичних ідей та організацій” [884, с.28]. На нашу думку, національні постулати все ж збагачували ідеологічний арсенал соціал-демократії, зумовили її помітний внесок у розвиток суспільно-політичної думки, процеси національного державотворення.

Цікаві конкретно-фактичні відомості з історії австрійської соціал-демократії містять праці російських науковців С.Кретініна, Б.Орлова, М.Полтавського та ін. [982-984; 1046-1047; 1063-1064]. Натомість роботи, присвячені суспільним процесам у Галичині, українському національному відродженню, здебільшого вирізняються тенденційністю, подекуди ігноруванням новітньої української історіографії [1029; 1084].

Окремі важливі аспекти участі соціал-демократів у національно-політичному русі та суспільних процесах у Галичині показані в працях сучасних українських

науковців С.Адамовича, Ю.Лаврова, М.Литвина, І.Патера, О.Сухого та ін. [816-817; 997-998; 1006-1007; 1056-1058; 1098-1099]. Рух студентства, у середовищі якого помітний вплив мала соціал-демократична ідеологія, висвітлений В.Благим, І.Гураком, В.Качмаром, Р.Ковалюком [969; 1223; 1226; 1227].

Суттєво поглибити аналіз досліджуваної нами проблематики дає змогу врахування здобутків новітніх наукових студій, присвячених провідним тенденціям розвитку суспільно-політичних процесів у Галичині й на Буковині кінця ХІХ – початку ХХ ст. (О.Аркуші, С.Качараби, М.Мудрого, І.Чорновола та ін.) [822-824; 963; 1033-1034; 1116-1117], польсько-українським стосункам (О.Красівського, Ю.Михальського, Й.Грухали, Ч.Партача та ін.) [980-981; 1230; 1149; 1179], етнополітичним процесам у Центрально-Східній Європі (Ю.Макара, О.Сича, С.Трояна, В.Фісанова та ін.) [840; 1016; 1088-1090; 1103; 1111]. Побачити місце соціал-демократії в політичному спектрі, її зв'язки й взаємини з іншими силами дозволяють і праці, об'єктом яких стали інші партії та ідейні течії, зокрема українська націонал-демократія (М.Кугутяк, В.Расевич [991; 1233]), радикальна партія (П.Шкраб'юк [1234]), консерватизм (С.Гелей [856]), польські людовці, ендеки і т. д. (К.Дунін-Вонсович, А.Ватор та ін. [1144; 1199]).

Помітну увагу розвитку соціал-демократичної преси Галичини й Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. приділено в працях з історії української та польської періодики й публіцистики [887; 890; 926; 928-929; 988; 1021; 1043; 1169; 1191]. Докладну наукову інформацію про друковані органи буковинських партій, у тому числі соціал-демократичного напрямку, а також видання РУП, що побачили світ на Буковині (“Гасло”, “Селянин”), містить праця М.Романюка й М.Галушка “Українські часописи Північної Буковини (1870–1940 рр.)”. Автори стисло аналізують зміст основних публікацій часописів, їх ідейно-політичне спрямування, вплив на масову свідомість, розвиток суспільного руху в краї [1080]. На жаль, у вітчизняній історіографії практично відсутні аналогічні дослідження, присвячені польській, румунській та іншій пресі регіону.

Історіографічні огляди деяких аспектів проблеми здійснили Л.Зашкільняк, К.Кондратюк, О.Рафальський, О.Реєнт [1108; 972; 1074; 1075-1076]. Історичний

досвід політичних партій в Україні кінця XIX – початку XX ст. узагальнив А.Павко [1051-1054], джерелознавчі підходи до проблем історії українських політичних партій розробив І.Михальський [1027].

Що ж до конкретних постатей з історії галицької та буковинської соціал-демократії, то у вітчизняній історіографії досі лише окремі з них були об'єктом спеціального дослідження. Так, суспільно-політичні погляди, життя й діяльність Ю.Бачинського вивчені та висвітлені в низці праць І.Бегея [826-828]. Політичній біографії О.Безпалка присвячена стаття П.Брицького та Є.Юрійчук [838]. Політологічні концепції В.Старосольського стали об'єктом аналізу в дисертації О.Панок [1232; 1055], особливості суспільного світогляду В.Левинського відображені в дисертації Л.Кобути [1228; 966]. Авторів цієї роботи (спільно з І.Райківським) також належить низка біограм видатних діячів соціал-демократичного руху [901].

Стислі біографічні нариси про чільних діячів соціал-демократії, визначення пов'язаної з нею історичної термінології вміщені в довідкових виданнях, підготовлених діаспорними [1207] та сучасними вітчизняними й зарубіжними вченими [1204; 1214; 1215]. Цікавий і цінний фактичний матеріал із життєписів лідерів галицької й буковинської соціал-демократії містить сучасна “Енциклопедія історії України” [1206], а також довідкова література з історії робітничого руху, видана в Польщі [1220-1221].

Отже, загалом із кінця XIX ст. і до наших днів чимало авторів торкалося окремих аспектів теми. Проте в цілому вона й дотепер не стала предметом спеціального, комплексного дослідження як у вітчизняній, так і зарубіжній історичній науці. Австрійська історіографія історії СДРПА порівняно мало уваги приділяє розвиткові робітничого руху на теренах національних окраїн Австро-Угорської імперії, побіжно висвітлюючи лише окремі питання минулого соціал-демократичних партій регіону, і то переважно в контексті міжнаціональних протиріч і взаємин між австронімецькими соціал-демократами та іншими секціями, проблем національного “сепаратизму” в профспілках тощо. Польські науковці подають історію соціал-демократичних партій Галичини передусім через призму розвитку

польських робітничого й національно-визвольного рухів, у контексті історії Польщі, використовуючи для дослідження головним чином власні вітчизняні джерела. Румунська історична наука в дусі своїх традицій розгляду насамперед історії румунського народу та об'єднання всіх румунських земель в єдиній державі розцінює буковинських соціал-демократів кінця XIX – початку XX ст. переважно як течію надміру інтернаціональну й радикальну, тому їй фактично не було присвячено цілісних, узагальнюючих праць. Натомість у більшості праць з історії робітничого й соціал-демократичного рухів кінця XIX – початку XX ст., виданих в Україні, розглядаються насамперед відповідні процеси на Наддніпрянщині, нерідко зовсім залишаючи поза увагою Галичину й Буковину, а польська, єврейська, румунська соціал-демократії регіону в українській історіографії об'єктом спеціального дослідження практично ще не були. Назагал питання історії громадських і політичних рухів національних меншин в Україні досліджуваного нами періоду залишаються недостатньо розробленими. Тим часом наявна джерельна база дозволяє дещо глибше й докладніше вивчити та висвітлити історію зародження, становлення й діяльності національних секцій австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині 1890–1918 рр.

## **1.2. Джерельна база дослідження**

Праця побудована на значній за обсягом і різноплановій джерельній базі. Використаний у дослідженні масив джерел найдоцільніше класифікувати не за місцем зберігання або іншими формальними, зовнішніми ознаками (наприклад, опубліковані та неопубліковані, що є доволі умовним поділом), а за їх походженням. Для цього застосовано новітні підходи, розроблені у вітчизняному джерелознавстві, і зокрема схему, обґрунтовану І. Михальським для джерел з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. [1229, с.9-10]. Вона має елемент універсальності і в дещо адаптованому вигляді та з урахуванням регіональної специфіки може бути використана й при аналізі джерел з історії інших партій цього ж періоду.

Пропонована класифікація передбачає насамперед поділ усього комплексу джерел на дві великі групи, які чітко розрізняються за змістом і спрямованістю: 1) джерела, які виникли в процесі діяльності самої СДРПА, її національних секцій; 2) джерела іншого походження.

У першій групі можна виділити такі тематичні блоки: 1) партійно-організаційні документи; 2) пропагандистсько-агітаційні матеріали; 3) джерела особового походження.

У рамках першого блоку виділяються програми СДРПА, на основі яких діяли соціал-демократичні партії в Галичині й на Буковині, їх статuti, протоколи й стенограми з'їздів, конференцій і нарад. Вони дають уявлення про стратегічні цілі й тактичні методи партій, еволюцію організаційних структур, їх функції, перебіг дискусій на партійних форумах, їх ухвали. Більшість із них вийшла друком ще в досліджуваний період і зберігається у фондах бібліотек Австрії, Польщі, України [224; 228; 233]. Найважливіші програмові засади австрійської соціал-демократії відображені в збірниках документів, опублікованих у наш час [205; 211; 213-214]. Лише деякі з програмових заяв УСДП перевидані в збірниках документів і матеріалів з історії українських політичних партій [195; 199; 203; 207; 210]. ППСД і ЄСДП Галичини і Буковини у вітчизняних джерельних публікаціях практично не представлені. Натомість основні програмні документи польського робітничого руху видані в Польщі [212; 215].

Важливим джерелом є матеріали роботи керівних органів соціал-демократичних партій. Вони розкривають механізми прийняття рішень, плани на майбутнє, ідейно-політичні розбіжності всередині партійних еліт, тому й не були призначені для загалу партійців і громадськості та не оприлюднювалися. Це неопубліковані протоколи засідань загальнопартійного Заряду СДРПА, офіційна кореспонденція її Секретаріату, що зберігаються в архіві центральних органів партії у Відні (Австрія) [182; 183], протоколи засідань та інша діловодна документація Виконкому ППСД, яка зберігається у фондах Державного архіву в Кракові (Польща) [190], тощо. Ці ж колекції документів містять звіти, повідомлення, листи місцевих партійних організацій і регіональних партійних структур, профспілкових і

культосвітніх об'єднань, які дають уявлення про їх склад, діяльність, найважливіші проблеми розвитку. Своєрідними носіями історичної інформації про партії є легітимації (аналог партквитків) та марки, що свідчили про сплату внесків [187, s.58]. На жаль, не знайдені або не збереглися партійні архіви УСДП, ЄСДП, як і соціал-демократії Буковини, хоча окремі документи з них відклалися в особових фондах архівів Кракова та Львова, фонді НТШ у Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІАЛ) та деяких ін.

Істотним джерелом є доповіді та звіти соціал-демократичних партій на міжнародних соціалістичних конгресах, які, як правило, відразу публікувалися в матеріалах відповідного форуму. Ці документи показують динаміку організаційного розвитку партій, зростання їх культосвітніх, професійних та інших об'єднань, обсяги видавничої діяльності тощо. Утім, ці джерела потребують критичного підходу, оскільки відбивають переважно позитивні сторони й здобутки партій, нерідко замовчують проблеми, дають відверто ворожі оцінки іншим політичним силам.

Серед пропагандистсько-агітаційних матеріалів без перебільшення унікальним джерелом з історії соціал-демократії є її преса, загалом непогано збережена у вітчизняних архівах і бібліотеках (газети “Воля”, “Земля і воля”, “Борба”, “Вперед”, “Праця”, “Добра новина”, “Arbeiter-Zeitung”, “Praca”, “Robotnik”, “Naprzyd”, “Gios”, “Volksprese”, журнали “Наш голос”, “Der Kampf” та ін.). Вона віддзеркалює ідейно-політичне обличчя національних секцій СДРПА, їх позиції щодо злободенних питань суспільно-політичного життя краю й держави, ставлення до інших політичних сил і як джерело має комплексний, синтетичний характер, несучи одночасно різноманітні форми подачі інформації. На шпальтах партійної періодики розміщувалися офіційні документи керівних органів партій, їх заяви й постанови, звернення до населення, виборців із приводу конкретних політичних подій і актуальних суспільних проблем, повідомлення про факти й події, пов'язані з діяльністю партій (збори, віча, страйки і т. п.), аналітичні матеріали, полемічні нотатки, спрямовані проти політичних опонентів, листи до редакцій тощо, подавався докладний перебіг з'їздів, конференцій, нарад. Значна частина оригіналів цих джерел відсутня в архівосховищах. З іншого боку, легальний характер діяльності галицьких і буковинських

соціал-демократичних партій кінця XIX – початку XX ст. зумовив повноту преси як джерела, тобто здатність відбивати зміст і суттєві риси відображуваних явищ.

Помітний інтерес становить й інша видавнича продукція соціал-демократії, зокрема агітаційно-пропагандистська література: популярні брошури, робітничі календарі, що містили статті з різноманітної тематики, і особливо праці лідерів і діячів СДРПА та її секцій – В.Адлера, О.Бауера, К.Реннера, Ю.Бачинського, С.Вітика, М.Ганкевича, І.Дашинського, Г.Діаманда, В.Левинського, Я.Пістінера та багатьох ін. [244-245; 292; 355; 284-285; 300; 342; 344-345]. Абсолютна більшість цих видань мала публіцистичний і полемічний характер, значно рідше траплялися теоретичні розробки певних аспектів соціалістичної доктрини. За кількістю подібних популярних праць пальма першості серед діячів галицької та буковинської соціал-демократії належить, безперечно, лідерові ППСД та парламентської фракції австрійських соціал-демократів І.Дашинському. Чимало з них є його промовами в австрійському рейхсраті. Вони не лише розкривають позицію галицько-польської соціал-демократії з різних питань політичної боротьби, але й характеризують автора як особистість – сміливу, запальну, гостро критичну й саркастичну, безпощадну щодо супротивників, непересічного оратора, лідера, організатора. Відбитки індивідуальних рис несуть на собі й праці інших авторів.

Цікавими пам'ятками епохи є також листівки, відозви, плакати, афіші тощо, які зберігаються у фондах партійних архівів, органів влади й суду, особових збірках. Прикладом оригінального джерела такого типу є “посольські листи” депутатів парламенту від соціал-демократії (у вигляді розмножених на друкарській машинці листівок формату А5 або А4 за власноручним підписом депутата) з прямим зверненням до виборців і запрошенням на зустрічі, що були по суті зародком сучасної політичної технології “директ-мейлу” [191, s.11, 19, 667].

Надзвичайно цінними для дослідження є джерела особового походження, представлені мемуарною літературою (спогадами, щоденниками), приватним листуванням, автобіографіями, некрологами. Усі ці джерела не можуть претендувати на цілковиту об'єктивність, безсторонність і точність, однак дуже вдало, з живим

колоритом і безпосередньо, через сприйняття й переживання конкретних людей, передають дух історичної епохи та її сучасників.

У жанрі мемуаристики з даної теми найвідомішими є щоденники І.Дашинського [424-425], котрі написані в публіцистичному стилі, вирізняються високим ступенем емоційності, суб'єктивізму та упередженості оцінок і суджень. Цікавими є спогади Б.Дробнера [427], що відбивають погляди лівих елементів у польській соціал-демократії початку ХХ ст., та листи єврейського діяча ППСД Г.Діаманда [426] його дружині, упорядковані у вигляді щоденника, який нерідко докладно й з багатьма перипетіями, невідомими з інших джерел, описує події “за гарячими слідами”. Позиції національного “молодого” крила українських соціал-демократів, їх стосунки з польськими товаришами відображені в спогадах А.Чернецького [421], написаних у 1955–1962 рр., тобто через півстоліття після подій, чим і зумовлені окремі неточності в конкретно-фактичних деталях. Важливі свідчення очевидців і активних учасників описуваних процесів містять спогади провідників УСДП М.Ганкевича, В.Левинського та ін. [401; 406-407]. Світогляд єврейських соціал-демократів початку ХХ ст., їх ставлення до українського питання розкривають листи діяча “Поалей-Ціон” С.Гольдельмана, опубліковані самим автором [402].

Особливе значення для сучасного дослідження з історії суспільно-політичних рухів має епістолярна спадщина діячів соціал-демократії, яка проливає світло на внутріпартійні й особисті взаємини, містить яскраві характеристики й самохарактеристики авторів, відомості про їх політичну й організаційну діяльність, пояснює мотиви конкретних політичних кроків і вчинків. Приватна кореспонденція лідерів галицької та буковинської соціал-демократії разом із залишками партійного діловодства (у тому числі оригіналами, чернетками, проектами, копіями офіційних партійних документів) збережена в архіві Віктора й Фрідріха Адлерів у Відні (зокрема й листи від І.Дашинського і Г.Діаманда) [186], особових фондах Юліана Бачинського [121], Євгена Косевича [125], Володимира Левинського [97-112], Володимира Старосольського [91, 93] (ІЦІАЛ), Германа Діаманда [170-172], особистих паперах Володимира Винниченка [169] (відділ рукописів Львівської



наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України), Еміля Бобровського [188], Зигмунта Клеменсевича [192] (Державний архів у Кракові), інших архівних колекціях. У них зберігаються не тільки пам'ятки службової, громадської, творчої діяльності фондоутворювачів, біографічні матеріали, але й документи та листи інших відомих осіб. Листування діячів УСДП із лідерами УСДРП та УСД-“Спілки” Л.Юркевичем (Рибалкою), М.Меленевським (Баском) та іншими є цінним джерелом для вивчення зв'язків між українськими соціал-демократами південно-західної Галичини й Наддніпрянщини в складі Російської імперії [110]. Генезу українського соціалістичного руху розкриває кореспонденція М.Драгоманова, С.Подолінського та ін., яка частково опублікована [206; 208; 301].

Типовим прикладом автобіографії є життєпис В.Левинського, який зберігається серед документів ф. 57 (“Колекція документів з історії Компартії України”) Центрального державного архіву громадських об'єднань України, м. Київ (ЦДАГОУ) [4, арк.1-4]. Некрологи, які переважно друкувалися в тогочасній партійній пресі, містили цікаві й важливі фактичні дані з життя діячів, подекуди вбирали в себе елементи мемуаристики [416].

Далеко не другорядне значення мають джерела другої групи (іншого походження). Їх можна умовно поділити на джерела державного походження й документи інших партій та організацій. Перші складаються з двох основних тематичних блоків: 1) законодавчі акти й парламентські документи; 2) матеріали органів державної виконавчої влади й управління, судово-слідчих установ. Серед других виділяються партійно-організаційні документи, пропагандистсько-агітаційна продукція (передусім періодика й публіцистика), джерела особового походження.

Законодавчі акти регламентували політико-правове становище національностей і соціальних верств, діяльність партій і громадських об'єднань, помітною мірою детермінували спрямованість і специфіку суспільних рухів. Вони публікувалися в досліджуваний період і в наш час [216; 218]. Здійснити аналіз парламентської діяльності національних секцій СДРПА дозволяють стенограми засідань австрійської Державної ради (рейхсрату) [220-222].

Другий тематичний блок джерел державного походження становлять офіційні документи владних структур, у тому числі циркуляри й розпорядження Міністерства внутрішніх справ у Відні й Галицького намісництва про нагляд за соціал-демократичним і революційним рухом, матеріали щодо конфіскацій друкованих видань, документи слідства й обвинувальні акти, звіти й донесення поліції про з'їзди й конференції партій, організовані соціал-демократами демонстрації, віча, збори та їх ухвали, узагальнюючі аналітичні та історичні довідки й доповідні записки про розвиток робітничого й соціалістичного руху і т. п. Вони зберігаються у фондах Галицького намісництва [7-79], Крайового й окружних судів [80; 135], прокуратури [225], повітових староств [126-130] (ЦДАЛ, Державний архів Івано-Франківської області та ін.), Дирекції поліції у Львові (Державний архів Львівської області) [138-151], Крайового управління Буковини [152-165], Чернівецької дирекції поліції [166] (Державний архів Чернівецької області) тощо. Копії найважливіших звітів і донесень крайових та місцевих владних структур надходили до Міністерства внутрішніх справ у Відні й зберігаються в його фондах в Австрійському державному архіві [173-181]. Ці джерела характеризують відносини між партіями й державною владою, позицію національних секцій СДРПА з найактуальніших питань суспільно-політичного життя Австро-Угорщини.

Програмові й статутні документи інших партій, матеріали діяльності міжпартійних організацій (Ради народової, Ліги незалежності Польщі, Польського кола і т. д.) [113-116; 193] дозволяють визначити місце національних секцій австрійської соціал-демократії в політичному спектрі галицької та буковинської провінцій Австро-Угорщини, оцінити їх внесок у розвиток суспільно-політичної думки, порівняти організаційні структури, тактику, методи практичної роботи. Партійна преса й публіцистика інших суспільно-політичних напрямів (газети "Діло", "Галичанин", "Громадський голос", "Вісник СВУ", "Літературно-науковий вісник", "Gazeta Lwowska", "Gazeta Narodowa", "Kurier Lwowski", "Proletariat" та ін., статті й брошури М.Грушевського, М.Лозинського, В.Жаботинського та ін. [359-360; 200; 385; 364]) дають змогу побачити соціал-демократичні партії регіону очима їх політичних

союзників та опонентів, відбивають ідейну боротьбу та міжпартійні стосунки в українському, польському, єврейському та інших національно-політичних таборах.

Джерела особового походження представлені в першу чергу мемуарною літературою, що належить перу відомих діячів різних суспільно-політичних напрямів (К.Левицького, І.Макуха, Д.Дорошенка та ін. [410-411; 404; 405]), а також листуванням та іншими матеріалами, що відклалися в особових фондах В.Охримо-вича, М.Павлика, Е.Зеленевського, К.Будзинського та ін. [94-96; 118-120; 189; 194].

Значний інтерес становлять статистичні матеріали щодо соціального й національного складу населення австрійських коронних країв, його економічного становища, динаміки розвитку робітничого й селянського рухів [803-811]. Попри певні переваги, порівняно, наприклад, з міжвоєнним періодом, тогочасна статистика, особливо національна, потребує критичного підходу, оскільки нерідко ставала свого роду ідеологічним зняряддям і використовувалася панівними етносами з метою обґрунтування претензій на політичну гегемонію.

Таким чином, джерельну базу роботи склали насамперед документи вітчизняних і зарубіжних архівів, матеріали преси й публіцистики досліджуваного періоду, тогочасної статистики тощо. Виняткове значення мають джерела особового походження, які розкривають внутрішній світ основних дійових осіб, їх сприйняття подій і явищ та переживання у зв'язку з ними, мотивацію політичної поведінки, учинків. Значний фактичний матеріал почерпнутий також із документів владних структур, зокрема крайових управлінь, поліцейських органів.

Переважна частина необхідних для вивчення й висвітлення теми джерел перебуває в Україні. Вітчизняні (за місцем збереження) джерела, порівняно мало використані зарубіжною історіографією, дозволяють суттєво доповнити картину минулого австрійської соціал-демократії, по-новому прочитати вже відомі сторінки її історії. Залучений у процесі студій над проблемою масив першоджерел характеризується повнотою й репрезентативністю.

На основі критичного аналізу, зіставлення й синтезу вищеназваних джерел і здійснене дане дослідження. Вагому частину його джерельної бази складають не опубліковані досі джерела, чимало з яких уперше вводиться в науковий обіг.

## РОЗДІЛ 2

### ГЕНЕЗА СОЦІАЛІСТИЧНОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ Й НА БУКОВИНІ (60–80-ті рр. XIX ст.)

#### 2.1. Етносоціальні особливості регіонів

Специфіка кількісного і якісного складу основних етнонаціональних груп у Галичині й на Буковині сформувалася історично. Навіть усередині однієї держави – Австро-Угорської імперії – польські, румунські, українські землі виявилися розмежованими, належали до різних адміністративно-територіальних одиниць. Галичина була об'єднана з частиною Малопольщі в один коронний край – “Королівство Галіції та Лодомерії (Володимирії) з великим князівством Краківським і князівствами Освенцимським та Заторським” зі столицею у Львові. Там знаходилися провінційні органи управління: Галицьке намісництво на чолі з намісником, якого призначав імператор, та представницький орган – крайовий сейм. Увесь край одержав скорочену назву – Галичина, лише умовно поділявся на Східну (українську) та Західну (польську) Галичину, для якої політичним і духовним центром залишався Краків. Значна частина поляків (понад 220 тис. станом на 1900 р.) мешкала поруч, у Сілезії, що, як і Галичина, також була одним із 17 автономних коронних країв у складі Австрії або Цислейтанії (австрійської частини двоїстої Австро-Угорської монархії).

Межа між Західною і Східною Галичиною приблизно збігалася з етнографічним кордоном між поляками й українцями. Східна Галичина охоплювала понад дві третини території та населення коронного краю, тоді як Західна – лише третину [803, s.48, 54]. Цим пояснювалося значення Східної Галичини для поляків у боротьбі за збереження їх гегемонії в регіоні.

Окремим коронним краєм у межах Цислейтанії була Буковина, яка мала статус герцогства і на зламі XIX–XX ст. поділялася на 9 повітів, а напередодні Першої світової війни – на 11. Північну його частину (7 повітів) складали українські землі (сучасна Чернівецька область), південну – румунські (теперішній Сучавський повіт Румунії). Центром краю було м. Чернівці, де перебували призначений імператором

президент краю, підпорядкований йому виконавчий орган – Крайове управління, а також буковинський сейм. Водночас близько 3 млн. румунів проживало на сусідніх теренах Транслейтанії (угорської частини монархії).

Роль Галичини й Буковини в суспільному житті Австро-Угорщини визначалися багатьма обставинами. Галицький коронний край обіймав територію 78,5 тис. кв. км, що становило понад чверть усієї площі Цислейтанії, його населення в 1900 р. сягало 7,3 млн., у 1910 р. – понад 8 млн., або 28% усього населення австрійської частини держави [808, s.1]. Галичина була найбільшою провінцією Австрії, другою (з помітним відривом) була Чехія, на третьому місці перебували власне австрійські землі (за територією – Тіроль, за населенням – Нижня Австрія). Провідні етноси Галичини – поляки й українці – займали за чисельністю відповідно третє й четверте місце в Цислейтанії після німців і чехів [366, с.339].

Значно меншою була Буковина з територією в 10,4 тис кв. км (відповідно 3,5% площі Цислейтанії) та населенням 730 тис. осіб станом на 1900 р. і 800 тис. – на 1910 р. Та все ж разом обидва регіони займали помітне місце в житті країни, зосереджуючи близько 1/5 усього населення Австро-Угорської імперії та даючи десяту частину її національного доходу [204, с.235]. Економічно відсталі, порівняно з промислово розвинутими австрійськими й чеськими землями, вони все ж були важливою сировинною базою і внутрішнім ринком збуту для промислових товарів імперії, сферою вкладення її капіталів. Лояльність Галичини й Буковини до корони мала помітне значення для балансу сил в австрійсько-угорському й австрійсько-чеському протистояннях.

Політико-правове становище національностей у Галичині та на Буковині, як і в усій Цислейтанії, визначалось австрійським Державним основним законом від 21 грудня 1867 р. Так, §19 цього закону гарантував рівність усіх народів у державі та їхнє непорушне право на збереження й розвиток своєї національності та мови. Констатувалося визнання державою рівноправності всіх мов, уживаних в освіті, управлінні та суспільному житті кожного коронного краю. Система освіти мала бути організованою так, щоб кожен народ міг її здобувати рідною мовою без будь-якого примусу до вивчення інших крайових мов. §14 декларував цілковиту свободу віри та

сумління, а також незалежність реалізації громадянських і політичних прав від релігійної приналежності [219, S.395-396]. Австрійські громадяни, згідно з чинним законодавством, могли звертатися до державних органів будь-якою з крайових мов, створювати національні за характером об'єднання, у тому числі й політичні, видавати рідною мовою книги, пресу тощо, виступати нею в парламенті, сеймах, органах місцевого самоврядування.

Насправді ж становище національних груп було далеко не однаковим. Поряд із конституцією важливу роль відігравав ряд інших законів, насамперед виборчі ординації, які визначали механізм формування представницьких органів усіх рівнів (гмінних і повітових рад, крайових сеймів, парламентів). Шляхом значного обмеження виборчого права забезпечувалась повна перевага в цих органах представників найзаможніших соціальних верств, а фактично панівних національностей, зокрема в Галичині – поляків, на Буковині – румунів і німців.

Офіційною мовою місцевих виконавчих органів визначалася одна з крайових мов. Законом від 9 квітня 1907 р. для виконавчого органу галицького сейму – крайового віділу – такою мовою була визначена польська [218, S.39]. На Буковині урядові установи використовували переважно німецьку мову.

Можливості визначення чисельності, складу та становища національних меншин у регіоні обмежені особливостями австрійської статистики й насамперед установленням національної приналежності не за рідною, а за розмовною (товариською) мовою особи. Крім того, у мовній (національній) статистиці зовсім не бралася до уваги мова євреїв (ідиш) і всі вони записувалися до інших національностей. Таким чином фальсифікувалася етнічна структура населення, знижувалася питома вага українців на користь панівних національностей [323, с.519-520; 974, с.5-6]. Більшість дослідників вважає ефективнішим визначати етнічну приналежність мешканців Галичини за їх віросповіданням. Отож, греко-католики ідентифікуються з українцями, іудеї – з євреями, римо-католики – з поляками [948, с.306]. Для Буковини єдино можливим залишається використання мовної статистики, оскільки і українці, і румуни там були православними.

Офіційно найчисельнішою етнічною групою в Галичині вважалися поляки. За мовною статистикою в 1900 р. їх налічувалось 3 982 033 особи, українців – 3 080 443 [810, s.10-11]. Проте якщо відняти іудеїв, то кількість поляків зменшується до 3 360 997, українців – до 3 039 968 осіб. Окрім того, слід урахувати, що місцева адміністрація та власники поміщицьких маєтків мали різноманітні можливості для фальсифікації переписів на користь поляків. З огляду на всі обставини точно обчислити кількість польського населення коронного краю важко. Реально поляків було трохи більше, ніж 3 млн. чол., а співвідношення між ними й українцями було майже однаковим [1175, s.66-67]. Навіть за офіційною віросповідною статистикою 1900 р. в усій Галичині мешкало 3,35 млн. римо-католиків (45,7%), 3,11 млн. греко-католиків (42,5%), 811 тис. іудеїв (11%) і лише 50 тис. (0,7%) представників інших віросповідань [808, s.8].

Поляки мали абсолютну чисельну перевагу тільки в Західній Галичині, де римо-католики складали 88,9%, іудеї – 7,6%. Українське населення тут (3%) розміщувалося лише вузьким клином уздовж Карпатського хребта на Лемківщині, складаючи в чотирьох повітах (Новий Сонч, Кросно, Горлице, Грибів) від 14 до 25% мешканців [803, s.70-72].

Основна маса українського населення (близько 3 млн.) проживала в Східній Галичині. Ця частина коронного краю вирізнялася дуже складною етносоціальною структурою. Станом на 1900 р. українці становили тут біля 63% населення, решта – поляки, євреї, німці та ін. [803, s.70-72]. Протягом XIX – початку XX ст. спостерігалось поступове зменшення частки автохтонного українського населення в регіоні. Тим часом польське населення виявляло стійку тенденцію до зростання [895, с.286-295].

Поляків у Східній Галичині проживало близько 1,1 млн., або 22,7% місцевого населення (без урахування Бжозовського повіту). Їх територіальне розміщення було досить рівномірним: вони мешкали в усіх повітах, ніде не маючи абсолютної більшості. Лише в етнічно прикордонному Ярославському повіті поляки складали майже половину населення – 48,5%, а також 39,4% – у Львівському. Більше 30% вони складали в 6 повітах (трьох етнічно прикордонних і трьох внутрішніх), у 16

повітах мали від 20 до 30%, у 18 повітах – 10–20%, у двох (Калуському й Снятинському) – 5–10% і в чотирьох (Косівському, Богородчанському, Печеніжинському, Турківському) – менше 5% [1019, с.38].

Основними центрами скупчення польського населення були поміщицькі маєтки та міста. На 1900 р. у поміщицьких маєтках мешкало 196 тис. чол., у тому числі 81 тис. римо-католиків (42%) і 65 тис. греко-католиків (33%) [803, s.74-75]. Серед міського населення Східної Галичини поляки складали понад третину, помітно переважаючи українців. Так, у 58 містах і містечках із кількістю жителів понад 5 тис. у 1900 р. римо-католиків налічувалося 33%, греко-католиків – 27%, іудеїв – 39%, а в семи більших містах (понад 20 тис. мешканців) – відповідно 44, 19 і 36% [803, s.74-75]. У Львові на 1910 р. мешкали 101,3 тис. римо-католиків, 56,8 тис. іудеїв і лише 34,5 тис. греко-католиків [903, с.77].

Соціальна структура польської етнічної групи помітно відрізнялася від української та інших. Якщо в умовах економічно відсталого аграрного краю на прибутки від сільського господарства жило 94,4% усіх українців, то серед поляків – лише 59,7%; 12,8% поляків (за мовою) були задіяні в промисловості, 7,7% – у торгівлі, 3,8% – працювали в громадській службі та займалися розумовою працею, 5,5% жили з рент, допомог, були зайняті домашньою службою (серед українців відповідно – 1,4; 0,4; 0,5 та 0,9%) [810, s.16].

Поляки за мовою (фактично поляки та євреї) переважали в усіх професійних групах і галузях економіки Східної Галичини, крім сільського господарства, де їх налічувалося тільки 21,9%, але при цьому більша частина великої земельної власності перебувала саме в їхніх руках, що зумовлювало їх домінуюче становище і в цій галузі економіки. Понад 40% усієї землі належало поміщикам, головним чином полякам. Наприклад, у 12 повітах Тернопільщини в 1914–1915 рр. було 715 поміщицьких маєтків, з них 552 належали полякам, 139 – євреям і лише 36 – українцям [1019, с.44]. Польські аристократичні родини Потоцьких, Лянцкоронських, Бадені та багатьох інших володіли величезними латифундіями, розкиданими в різних повітах біля десятків сіл.



Цілком природно, що польські магнати й шляхта, великі землевласники домінували в усьому політико-економічному житті аграрного краю, де в сільському господарстві було задіяно понад три чверті населення. Крайові й місцеві органи державної влади й самоврядування, правосуддя, управління освітою тощо перебували в руках поляків, а фактично під контролем місцевої польської земельної аристократії. Позбавлене впродовж кількох століть власної національної державності корінне українське населення краю було штучно поставлене в становище національної меншини.

Уся система формування та функціонування державної виконавчої влади, представницьких органів та самоврядування в Галичині була спрямована на збереження домінуючого становища польського елемента [1126]. З числа польських аристократів призначався галицький намісник, поляки очолювали повітові ради й староства. Куріальна й ступенева система виборів при високих майновому, віковому та інших цензах фактично позбавляла виборчого права 9/10 населення краю, забезпечуючи повну перевагу польських землевласників і буржуазії в галицькому сеймі, органах місцевого самоврядування, а до 1907 р. – і серед галицьких депутатів австрійського парламенту. У 1906 р. на 159 послів галицького сейму був 81 великий землевласник. На 1911 р. польська репрезентація в сеймі мала 85% мандатів, українська (включаючи й москвофілів) – лише 15% [391, с.594].

Введення в 1907 р. загального виборчого права до австрійського парламенту не змінило ситуації кардинально, оскільки збереження політичного впливу поляків було забезпечене шляхом особливої “виборчої геометрії” – створення штучних нерівних і двомандатних округів. Уся Галичина мала 106 місць у парламенті, з яких українці могли вибороти лише 28 (26%) [538]. Польське коло (на 1911 р. – 73 депутати) залишалося однією з найбільших фракцій парламенту й відігравало помітну роль у вирішенні долі австрійських урядів, загальнодержавного бюджету тощо. До складу цієї фракції входили речники всіх польських партій (консерватори, людовці, всеполяки та ін.), крім соціал-демократів [367, с. 423; 538].

Відповідним було становище національностей і в галузі освіти та культури. У 1900/01 навчальному році римо-католики склали 61,3% учнів середніх шкіл, греко-

католики – тільки 18,4%. У зимовому семестрі того ж навчального року римо-католики становили половину студентів Львівського університету й 78% студентів вищої політехнічної школи (греко-католики відповідно 30 і 8,9%). З усіх 392 періодичних видань, що виходили в Галичині в 1910 р., 312 були польськомовними [808, s.110-111, 125, 134]. 86% накладів преси припадало на польську періодику [1021, с.102].

Менталітет поляків Галичини, як зазначає Я.Дашкевич, характеризувався низкою міфологем, що передбачали фіктивне право на відбудову Польщі в “історичних межах”, польську модель католицизму як форпосту християнства проти варварства (до якого відносили не лише православ’я, але й уніатство), ідеї культуртрегерства для позбавленого західної культури українського народу та шляхетської вишності над українцями. Етнічні міфологеми витворили специфічну ментальність, згідно з якою полякам дозволені всі методи національно-визвольної боротьби й ця боротьба завжди є справедливою, навіть якщо під час неї підкорюються непольські національності. Українці ж, які нібито перебувають на нижчому щаблі суспільного й культурного розвитку, права на подібну визвольну боротьбу проти польського панування не мають [886, с.84-85]. Разом із тим, на зламі століть поступово формувалися єдині ментальні особливості, як і спільна духовна й політична культура поляків усіх трьох частин поділеної Польщі [815, с.174]. Усі ці чинники також не могли не позначитися на міжнаціональних стосунках, у тому числі в робітничому й соціал-демократичному рухах.

Помітну роль в економічному й суспільно-політичному житті Галичини відігравали євреї, які були третьою за чисельністю етнічною групою після поляків і українців. Понад 76% галицьких євреїв мешкало в Східній Галичині (619 тис. осіб станом на 1900 р.) [803, s.70].

На 1772 р. євреї складали 7% населення Східної Галичини. До середини ХІХ ст. їх частка постійно збільшувалася, а потім стабілізувалась на рівні 12–13% [973, с.13, 17, 28]. Територіальне розміщення єврейського населення було ще рівномірнішим, ніж польського. Менше 5% вони становили тільки в 7 повітах Західної Галичини, у решті – від 5 до 15%. У жодному з повітів східної частини краю в 1900

р. євреї не склали менше 5% населення. У 13 повітах їх частка коливалась від 5 до 10%, у 31 повіті – 10–15%, і в чотирьох – 15–20%, у м. Львів – понад 25%. Євреї становили 23% мешканців поміщицьких маєтків, у тій чи іншій кількості були практично в кожному селі. Але особливо високою їх частка була в містах – 36–39% населення [803, s.101].

Суспільне становище єврейської етнічної групи було найбільш специфічним і суперечливим. За своєю соціальною структурою вона була близькою до панівних національностей: понад 82% галицьких євреїв було задіяно поза сільським господарством, зокрема 26,4% – у промисловості, 29,4% – у торгівлі, 7,9% жили з рент, допомог, працювали в домашній службі тощо. У відповідних професійних групах частка євреїв була непропорційно високою. Так, серед усіх зайнятих у промисловості Східної Галичини в 1900 р. євреї склали майже 40%, у торгівлі – 74%, на громадській службі – понад 27%. Серед усієї галицької інтелігенції євреї склали майже половину – 49,3% [810, s.20-21; 803, s.129, 130]. За показниками розподілу цих професійних груп між національностями євреї помітно переважали навіть поляків, не кажучи вже про українців.

Матеріальне становище та проживання переважно в містах створювало євреям і кращі умови для здобуття освіти. З 1900 по 1910 р. частка євреїв серед учнів середніх шкіл зростає з 19,3 до 22,6%, а серед студентів Львівського університету – з 19,7 до 27,5% [808, s.110-111; 125]. Водночас, будучи рівноправними австрійськими громадянами, євреї були позбавлені прав національної спільноти.

Сильніша в політико-економічному відношенні польська верхівка використовувала союз із євреями як один з інструментів національного гноблення українського населення. Видатний єврейський діяч В.Жаботинський у 1906 р. із цього приводу писав: “В усій польській гегемонії в Галичині визначну роль досі відігравала єврейська допомога. Фальшування перепису “зарахувало” до польської народності все єврейство краю... і втрата цього “доростку” означатиме кінець легенди про польську більшість і початок кінця реакційно-шляхетського панування. Найкраще це відчувають самі поляки, – звідси й та лють, з якою вони переслідують єврейський “сепаратизм” [364, с.40-41].

На тлі швидкого зростання національної самосвідомості народів Австро-Угорщини, загострення міжнаціональних протиріч роль “поляків Мойсеєвого віросповідання” дедалі менше влаштовувала галицьке єврейство. Уже під час кампанії за виборчу реформу восени 1905 – узимку 1906 рр. австрійські сіоністи та соціал-сіоністи висунули вимогу національного представництва євреїв у парламенті та сеймах, галицькі євреї підтримали цю вимогу на численних зборах та мітингах [364, с.40-41].

Сіоністський рух у Галичині був започаткований ще в 1887 р. заснуванням товариства “Syon”. На виборах 1907 р. сіоністи провели в австрійський парламент 4 депутати, у 1911 р. – жодного, хоча кількість голосуючих за них залишилася практично незмінною (32 тис.). Проте сіонізм так і не став домінуючим, як і його протилежність – асиміляторство [886, с.87-88]. З десяти єврейських періодичних видань у Галичині (не враховуючи релігійні та соціалістичні) у 1908 р. тільки одне пропагувало ідеї асиміляції євреїв поляками. У цілому ж превалювали консервативні настрої. Значною перешкодою асиміляції була й належність переважної більшості (близько 9/10) галицьких євреїв до релігійно-містичного руху хасидів. Хасидизм ритуалізував усе повсякденне життя єврея, наповнював його багатьма побожними практиками так, що його, за характеристикою В.Панейка, можна було порівняти з життям католицького монаха [389, с.196-198]. Хасидизм був перепоною і до втягування єврейських трудящих верств у робітничий і соціалістичний рухи.

Мабуть, найскладніше визначити точну чисельність і суспільне становище етнічних німців. За офіційними даними переписів, німецькомовне населення в усій Галичині в 1900 р. становило 212 тис. осіб (2,9%), у т. ч. у Східній – 175,5 тис. (3,7%). Однак у дійсності, як це видно з віросповідної статистики, переважну більшість німецькомовного населення складали євреї, зокрема в Східній Галичині – дві третини. Власне німців у Східній Галичині було близько 60 тис. Їх національна свідомість, хоч і закорінена в давніх традиціях, сприймалася в першу чергу в релігійній формі. Німецькі поселенці належали до різних конфесій: римо-католицької, євангелістської, лютеранської, кальвіністської. Характерним для них стало створення досить розвинутої мережі німецькомовних церковнопарохіяльних і

народних закладів освіти, в яких, окрім німців, навчалися українці, поляки, євреї. Розвиток системи шкільництва сприяв виникненню нового елітного прошарку населення, куди входили адвокати, нотарі, державні службовці тощо. Напередодні світової війни німці Галичини завдяки широкій громадській, політичній і культурній діяльності поступово перетворилися на самосвідому національну спільноту, метою якої було самостійне національне життя в рамках існуючої Австро-Угорської монархії, забезпечення мирного співіснування з іншими народами краю [1032, с.14-15].

Найбільш багатонаціональною серед усіх австрійських провінцій була Буковина (9 націй і щонайменше 8 віросповідань) [839, с.82-83]. Основними етносами на Буковині були українці та румуни. Українці (297,8 тис. чол. на 1900 р.) склали 41% усього населення коронного краю, помітно переважали в його північній частині й зокрема в Кіцманському, Чернівецькому, Вижницькому повітах. Румуни (229 тис.) становили 31,7% і переважали в південних повітах – Радівецькому, Сучавському, Кимполунгському. Серетський і Сторожинецький повіти мали строкатий склад населення [891, с.42]. Основна маса українців (268,9 тис.) мешкала на Північній Буковині, яка мала складнішу етносоціальну структуру. 57% місцевого населення тут становили українці, 16% – румуни, яких нараховувалось тут 77,2 тис. Румуни проживали в усіх семи північних повітах Буковини, не перевищуючи в жодному з них половини мешканців [833, с.49-50]. Представники обох автохтонних народів краю були зайняті головним чином у сільському господарстві, частково в ремеслі та промисловості.

З політико-правового погляду румуни були однією з панівних національностей. Це пояснювалось насамперед переважанням серед економічно сильніших верств та їх безпосереднім зв'язком із владними структурами. Румуни, зокрема, становили значну частину великих землевласників (більшість із них придбала свої маєтки ще в XIV–XVI ст., на початку XX ст. вони володіли понад 40% усіх земельних угідь краю), а також міських жителів. Саме з посиленням тиску з боку впливових румунських політичних кіл, активізацією діяльності румунських політичних партій та посиленням національної пропаганди пов'язувались надзви-

чайно високі темпи приросту “румуномовного” населення: лише за 1901–1910 рр. воно збільшилося на 25%, у той час як кількість українців – тільки на 5% [833, с.49-50]. Є також підстави вважати ще одним “фактором” значну фальсифікацію перепису 1910 р. Але й за його даними навіть у цілому буковинському краї українці на 4% переважали румунів (відповідно 38,4 і 34,4%) [891, с.44-45].

Третьою за чисельністю етнічною групою на Буковині, як і в Галичині, були євреї (96,2 тис. у 1900 р., 102,2 тис. – 1910 р.). Їх частка коливалася в межах 12–13%, у північних повітах – 14–15%. Тут основна маса єврейського населення з’явилась уже після окупації краю Австрією. За півстоліття з 1857 по 1910 р. кількість євреїв зростає втричі [833, с.50-51]. Найбільше їх мешкало в Чернівцях (34% населення міста й перше місце серед етнічних груп), а за кількістю членів виборної міської управи в 1900 р. вони були другими після німців – 18 з 50, у той час як українців було лише 2 (у 1910 р. – 4) [971, с.80]. Євреї були найчисленнішими серед національностей у багатьох містах Буковини й зокрема у Вижниці, Садгорі, Сереті, Сучаві, Сторожинці та ін. Переважно вони послуговувалися німецькою мовою як рідною [1134, с.155].

Соціальна структура єврейського населення була неоднорідною: від дрібних торговців до великих оптовиків, від простих ремісників до крупних банкірів і промисловців. Напередодні світової війни єврейськими власниками, орендарями та економами управлялося близько 85% маєтків Буковини, а євреї-городяни як найбільші платники податків відігравали провідну роль у міському самоврядуванні, мали значний вплив на адміністрацію краю [1205, с.43-44]. Водночас зростала кількість євреїв-ремісників (кравців, шевців, столярів, бляхарів, ювелірів та ін.). Основна ж маса євреїв належала до середніх прошарків населення. Між абітурієнтами, що вступили до Чернівецького університету в 1905 р., євреї склали 41% [1205, с.45].

У 90-х роках XIX ст. на Буковині почали поширюватися сіоністські ідеї. З 1894 р. у Чернівцях виходила щотижнева газета “Das jüdische Echo”, редактор якої Ф.Мендель став одним із головних пропагандистів сіонізму в краї. У містах і селах виникали сіоністські організації. Вирізнялися своєю активністю й студентські

єврейські товариства, що, як правило, теж підтримували сіоністську ідеологію. На початку ХХ ст. було створено Крайовий комітет сіоністів Буковини, а під час парламентських виборів 1907 р. започатковано Національну партію, яка домоглася визнання євреїв окремим народом і надання їм національно-культурних прав. Її голова Б.Штраухер став послом австрійського рейхсрату. Досить численне представництво здобули євреї і в буковинському сеймі [1205, с.46-47].

Однією з панівних національностей на Буковині були німці. Їх частка в різні роки становила 8–9% усього населення коронного краю [839, с.78]. У 1900 р. німців-католиків налічувалося 49,5 тис. Найбільше німців проживало у м. Чернівці (13,4 тис.), де вони були третьою за чисельністю етнічною групою після євреїв і українців, а також у Радівцях (4,6 тис.), Якобенах (2,5 тис.), Сучаві (2,1 тис.), Сереті (1,6 тис.) та інших населених пунктах. Німецькі селяни-колоністи вирізнялися передовими методами ведення господарства, активним було німецьке населення і в промисловості та торгівлі. Першими професійними ремісниками, що з'явилися на Буковині, були саме німці, серед них висококваліфіковані слюсарі, годинникарі, ювеліри, кушніри, столяри, теслі, каменярі тощо [1205, с.9].

У північній частині краю мешкало 29,3 тис. німців (6% місцевого населення). Попри нечисленність німецька етнічна група була привілейованою й політично впливовою як частина державної нації. Особливо це було характерним для Буковини, де німецька мова домінувала в усіх урядових установах, суспільному житті. Німецькомовне населення (у тому числі австрійці) за походженням було, в основному, прийдшим, виявляло тенденцію до постійних міграцій у пошуках кращого застосування капіталу, високої професійної кваліфікації [833, с.51].

Помітною етнічною групою були поляки, які становили на Буковині 3 – 4% (26,9 тис. у 1900 р.). Майже 4/5 місцевих поляків мешкало в північній частині краю (20,3 тис.) [839, с.80]. Їх поява тут була пов'язана з перебуванням Буковини в складі Галицької губернії (до 1849 р.), купівлею маєтків польськими землевласниками та будівництвом залізниць, управління якими здійснювала польська адміністрація в Станіславі, залучаючи на постійну роботу як управлінців і робітників галицьких поляків. Деяка частина польського населення була зайнята у фінансовій, судовій,

медичній, культурно-освітній сферах. Найбільше місцевих поляків проживало в Чернівцях (14,9 тис. або 17% мешканців міста) [833, с.52]. Серед державних службовців численнішими за поляків були тільки німці. Польські поміщики, маючи значні земельні володіння й багатства та спираючись на підтримку галичан, суттєво впливали на суспільно-політичне життя Буковини [1205, с.90-92; 868; 1017; 1097].

Важливою особливістю суспільно-політичної ситуації на Буковині було те, що внаслідок приблизної рівності сил і пануючої в краї атмосфери взаємної терпимості жодна з етнічних чи релігійних громад не могла реально претендувати на виключність і гегемонію [940, с.34]. Тут конкурувало між собою п'ять національних угруповань: українці, румуни, німці, євреї, поляки. Це відкривало можливості для порозуміння. Зростаюча на зламі століть суспільно-політична активність інтелектуальних еліт румунів, євреїв та українців не лише нейтралізувала претензії польської шляхти, але й призвела до поступової демократизації політичної системи краю. Якщо початково органи крайового та місцевого самоврядування формувалися, виходячи з потреби забезпечення переваги румунських бояр, польських, єврейських землевласників, то напередодні світової війни помітно покращилося політико-правове становище українців [888].

Унікальним явищем в історії Австро-Угорщини став компроміс навколо реформи буковинського сейму, досягнутий 1904 р., але впроваджений у 1910 р. До реформи сейм складався з 31 депутата й обирався на основі куріальної, ступеневої системи, голосування відбувалось усно й відкрито. У результаті реформи було введено загальне, пряме й таємне голосування за принципом соціально-національних курій, за яким депутатські місця розподілялися між національностями пропорційно до їх чисельності в кожній курії. Кількість депутатів сейму збільшилася до 63, з них румуни обирали 23, українці – 17, євреї – 10, німці – 7, поляки – 6. Того ж 1910 р. на Буковині вперше відбулися й вибори до громадських рад на базі загального, прямого й таємного голосування. Вони також дозволили українцям значно зміцнити свої позиції в місцевому самоврядуванні [888, с.59].

Крім вищеназваних етносів, на теренах Галичини й Буковини проживали також вірмени, росіяни, цигани та ін. Чисельність кожної з цих груп коливалась у



межах декількох тисяч осіб, і надто помітної ролі в економічному чи суспільно-політичному житті регіону вони не відігравали.

Отже, в етносоціальному розрізі Галичина й Буковина вирізнялися не лише яскраво вираженим поліетнічним характером суспільства, але й відносно рівномірним територіальним розміщенням основних етнічних груп. Попри формальну рівноправність реальне становище майже однакових за чисельністю поляків і українців у Галичині, українців та румунів на Буковині було далеко не рівним. Панівні в економічному й політичному відношеннях національності (поляки, румуни, німці) були краще структуровані соціально, мали значну перевагу серед елітних суспільних прошарків, міського населення та несільськогосподарських професійних груп, в органах державної влади й місцевого самоврядування. При цьому євреї, будучи суттєво обмеженими в національно-політичних правах, за соціальною структурою й суспільним статусом наближалися до панівних національностей. Тим часом українці на власних етнічних землях були штучно поставлені в становище національної меншини. Усе це не могло не позначитися на міжнаціональних взаєминах у робітничому й соціал-демократичному рухах кінця XIX – початку XX ст.

## **2.2. Формування масової бази соціал-демократії, її специфіка. Початок робітничого руху**

Остання третина XIX ст. позначилася суттєвими зрушеннями в соціальній структурі країн Центрально-Східної Європи, зумовленими процесами модернізації суспільства, індустріалізації та урбанізації, зростанням чисельності міського населення загалом і робітничого класу зокрема, у зв'язку з чим дедалі більшої актуальності набували проблеми економічного й політичного становища, соціального захисту й забезпечення елементарних прав і потреб нових верств населення й передусім промислового робітництва. Посилення напруги всередині нових суспільних структур, зростання радикалізму низів, формування нових політичних еліт вимагало пошуку нових механізмів для забезпечення політичної стабільності. Однією з відповідей на виклики часу й разом із тим проявів нової

моделі лібералізму стала, поряд із занепадом ліберальних і оновленням консервативних партій, поява на політичній авансцені “третьої” сили – соціал-демократії – у формі масових робітничих партій сучасного типу [1061, с.53, 57].

Формування в Галичині й на Буковині класичної масової бази соціал-демократії – промислового пролетаріату – розпочалося в середині XIX ст. і було безпосередньо пов’язане з розвитком тут нафтової, вугільної, озокеритної, деревообробної, солеварної, будівельної та інших галузей промисловості. У 80–90-х роках XIX ст. складаються Дрогобицько-Бориславський нафтовий та Краківсько-Хшанувський вугільний басейни, інші промислові райони. На 1890 р. у Галичині працювало вже близько півтисячі лісопильних заводів і стільки ж цегельень, сотні підприємств із переробки сільськогосподарської продукції. У цей же час відбувається інтенсивне залізничне будівництво, у Перемишлі, Львові, Станіславі, Стрию з’являються великі паровозоремонтні майстерні. Потреби швидко зростаючої преси й книговидавничої справи забезпечувало 16 паперових фабрик і 66 друкарень [1015, с.11-19]. На Буковині найбільш розвинутими галузями виробництва були харчова, лісова й деревообробна, легка промисловість, у решті переважали дрібні підприємства ремісничо-кустарного типу [839, с.118-141].

Незважаючи на те, що певну роль у становленні пролетаріату відігравали висококваліфіковані робітники з інших регіонів Австро-Угорщини, історично першим і основним джерелом формування робітничого класу в Галичині й на Буковині було місцеве селянство, яке внаслідок реформи 1848 р. звільнилося від панщини, але не отримало необхідної кількості землі. Так, на 1902 р. 42,7% сільських господарств Галичини й 56,6% Буковини мали не більше 2 га землі на господарство, відповідно 37,2% та 28,7% – від 2 до 5 га [805, S.4; 835, с.272; 1212, с.212]. Таким чином, 80% усіх господарств у Галичині й 85% на Буковині складали бідняцькі господарства, які були основним джерелом постачання найманої робочої сили практично в усі галузі економіки. У 1890 р. майже половина постійних промислових і будівельних робітників була вихідцями із села, а в гірничодобувній промисловості їх частка сягала 80% [967, с.59].

Другим джерелом формування найманого робітництва були ремісники-кустарі, які розорювалися й поповнювали лави пролетаріату. Архівні документи й преса останньої третини XIX ст. указували на різкий занепад кустарного ремісничого виробництва й масове перетворення колишнього домашнього промисловця на фабричного й будівельного робітника [1015, с.33; 1174]. Ще одним джерелом формування пролетаріату було залучення до виробництва сімей робітників і ремісників, тобто жінок і дітей. У 1900 р. у галицькій фабрично-заводській промисловості працювало близько 13 тис. жінок, а в усіх галузях господарства – понад 92 тис., крім того, налічувалося понад 152 тис. жінок-поденниць [1015, с.35]. На Буковині лише серед застрахованих робітників кількість жінок і дітей протягом 1890–1909 рр. зроста майже втричі, а кожен десятий працівник підприємств не мав і 15 років [993, с.38, 50].

Зародження робітничого й соціал-демократичного рухів у Галичині й на Буковині відбувалося в доволі специфічних соціально-економічних і суспільно-політичних умовах. Попри відносно динамічний поступ окремих галузей згадані регіони являли собою відсталі в економічному відношенні аграрні провінції Австро-Угорщини, з численними залишками феодалізму у всіх сферах життя та з поліетнічним суспільством. Усе це значною мірою позначилося й на характері та особливостях соціал-демократичного руху.

Питома вага населення, зайнятого в промисловому виробництві Галичини в 1900 р., становила лише 9%, у той час як у цілому по Австро-Угорщині – близько 27% (у т. ч. у Сілезії – 46%, Богемії – 41%, Нижній Австрії – 40%). Тут слід також урахувати, що 38 відсотків зайнятих у промисловості складали “самостійні” виробники, тобто ремісники, що були, принаймні формально, власниками своїх майстерень і знарядь праці, і лише 48% складали робітники [803, с.124-125, 127, 134]. При цьому кількість осіб найманої праці в промисловості краю протягом 70–90-х років XIX ст. залишалась практично незмінною [967, с.56-57]. Це свідчило про те, що процес формування класу найманих промислових робітників проходив тут дуже повільно. Схожа картина спостерігалась і на Буковині, де в ремеслі й промисловості навіть на 1910 р. було зайнято 10,4% усього населення [839, с.141].

Установлення точної чисельності та відтворення структури робітничого класу в Галичині й на Буковині ускладнене наявністю значної кількості тимчасових (сезонних) та поденних робітників, а також особливостями тогочасної статистики, яка до зайнятих у промисловості зараховувала власників підприємств, управлінський персонал, ремісників і працюючих членів їх родин, а до робітників нерідко включала й працівників транспорту, торгівлі, домашню прислугу, дрібних канцеляристів тощо.

Результати конкретних підрахунків залежать від охоплюваних ними категорій трудящих. При цьому переважна більшість вітчизняних науковців у своїх працях бере до уваги лише українські землі – Східну Галичину й Північну Буковину. Польська дослідниця В.Найдус уважала, що в гірництві, переробній промисловості, торгівлі й транспорті всієї Галичини в 1900–1902 рр. працювало приблизно 186 тис. робітників, а з рядом поправок кількість найманих робітників, зайнятих поза сільським господарством і домашньою службою, становила близько 200 тис. осіб [1175, s.180]. За підрахунками В.Макаєва (на основі даних перепису населення 1900 р.), загальна кількість постійних робітників галицької промисловості, транспорту й торгівлі дорівнювала майже 140 тис., однак із доданням чорноробів і слуг зростала до 242,8 тис., а разом із 58,8 тис. сезонних робітників сягала 301,7 тис. осіб. Окрім того, у сільському господарстві налічувалося 198,6 тис. постійних і 297,7 тис. сезонних робітників. Отже, усього в Галичині на 1900 р. було близько 798 тис. робітників, причому 57% їх було зосереджено в східній частині коронного краю [1015, с.40-42].

У промисловості Буковини, за підрахунками М.Кукурудзяка (на основі промислового перепису 1902 р.), працювало 18 тис. осіб, у тому числі 10,7 тис. робітників [993, с.15-16]. Понад 2/3 робітників було зосереджено на Північній Буковині. Кількість сільськогосподарських робітників була значно більшою: у 1902 р. налічувалося 12,5 тис. постійних наймитів, 50,2 тис. поденників, до 5 тис. галицьких заробітчан, окрім того, десятки тисяч буковинських селян наймалися несистематично [839, с.96].

Поступово відбувались і структурні зміни всередині робітничого класу, зростав прошарок фабрично-заводських робітників. Якщо, наприклад, у 1870 р. у

переробній промисловості Галичини на підприємствах фабрично-заводського типу працювало близько 6 тис. робітників, то в 1902 р. – 26 тис., а на всіх підприємствах із числом працюючих понад 20 – біля 40 тис. робітників. Упродовж 1902 – 1910 рр. кількість робітників цієї категорії зросла ще на 10 тис. осіб [968, с.165-166, 176-177].

Разом із тим, концентрація робітничого класу в досліджуваний період залишалась надзвичайно низькою. Через незавершеність промислового перевороту фабрично-заводське виробництво не стало домінуючим [1113, с.68]. У 1902 р. дві третини зайнятих у промисловості Галичини працювали на підприємствах із числом робітників до 5 чол., тобто в ремісничих майстернях, а питома вага фабрично-заводських робітників не перевищувала однієї п'ятої від загальної кількості працюючих у промисловому виробництві [807, с.194-195; 804, с.263]. Великих підприємств було відносно небагато: промисловий перепис 1902 р. нараховує в цілому коронному краї 93 підприємства з числом працюючих понад 100 і лише 4 з числом працюючих понад 1000 чол. [804, с.26].

Усе це зумовлювало те, що протягом другої половини ХІХ ст. у Галичині фактично не склалось жодного значного промислового центру. У Львові в 1890 р. на підприємствах із числом працівників 20 і більше осіб налічувалося менше третини всіх робітників (3 тис. чол.), у Перемишлі й Станіславі – до 500 чол. У 1900–1910 рр. питома вага промислового населення в містах сягала в середньому 25% [1012, с.97]. Загалом серед промислового населення Львова, Кракова, Перемишля та більшості інших міст помітно переважали ремісники.

Уся порівняно невелика кількість промислового пролетаріату була розпорошена практично по всіх повітах краю. Наприклад, із 49 повітів Східної Галичини в 1890 р. тільки в десяти налічувалось більше 2 тис. робітників і тільки у двох більше 5 тис. (Львівському та Дрогобицькому) [967, с.60-61]. У Західній Галичині районами з відносно вищою концентрацією робітництва були Краківський промисловий округ (Краківський повіт, Подгуже, Велічка, Бохня), повіти Хшанув, Перемишль, Бяла [807, с.206-219]. На Буковині в цей час лише в м. Чернівці працювало понад 5 тис. робітників (у 1910 р. – 7,2 тис.), у більшості повітів їх кількість не сягала й тисячі [993, с.37]. У цілому низька концентрація пролетаріату та

його розпорошеність територією значно ускладнювали завдання його політичної організації.

Основним джерелом поповнення кадрів промислового пролетаріату залишались найбідніші верстви місцевого селянства, нерідко вкрай задавленого злиднями, неписьменного. Велику роль відігравав і той факт, що значна частина підприємств фабрично-заводського типу, передусім добувної й переробної промисловості (млини, цегельні, лісопильні, солеварні, нафтоочисні підприємства та ін.), будувалась не в містах, а безпосередньо поблизу сировинної бази, у сільській місцевості, проте саме на них у Східній Галичині відносно переважали робітники-українці, тимчасом як серед промислового населення великих міст – поляки та євреї [1019, с.43]. До того ж, у східногалицькій промисловості помітно переважали галузі, які працювали на повну потужність лише влітку й восени (харчова, будівельна, цегельна, лісопильна, нафтоозокеритна), що зумовлювало наявність значної частини сезонних робітників, які зберігали тісний зв'язок із селом [1129, с.61-62]. А в усьому коронному краї станом на 1902 р. у середньому кожне десяте підприємство працювало сезонно [804, с.269].

Питання про національний характер галицького пролетаріату є складним. Польська історіографія розглядає його тенденційно, опираючись на офіційну мовну статистику, за якою абсолютну більшість зайнятих у промисловості складали поляки [1173, с.170]. Так, у 1900 р., за даними перепису, навіть у східній частині краю українці складали лише 17,5 відсотків загальної кількості зайнятих у промисловому виробництві, у той час як поляки – 70,2% [810, с.20-21]. При цьому частка робітників в українському та польському промисловому населенні була приблизно однаковою: на кожну 1000 українців, зайнятих у промисловості, у середньому припадав 501 робітник, на кожну 1000 поляків – 482. А всього офіційна статистика нараховувала в промисловості Східної Галичини 12,5 тис. робітників-українців, близько 6 тис. німців і понад 48 тис. робітників-поляків [810, с.25, 27]. Якщо ж урахувати, що в західній, польській частині коронного краю українців було зовсім небагато, то в цілому коронному краї їх частка серед робітників “падала” до 10 відсотків [806, с.16-17].

Проте офіційні статистичні дані навряд чи можна вважати цілком достовірними. Зокрема, за підрахунками відомого українського діяча В.Охримо-вича, як поляків перепис населення 1900 р. фіксував близько 193 тис. українців-римо-католиків, а також 120 тис. греко-католиків, значна частина яких припадала на міста [388]. Крім того, 21% серед зайнятих у промисловому виробництві Західної Галичини й 38,7% у Східній були іудеями за віросповіданням, тобто євреями за національністю. Більшість із них зафіксована статистикою за мовою як поляки [810, s.20-21].

Ще більш строкатим за національним складом, при значно меншій загальній чисельності, було буковинське робітництво. За даними 1910 р., найбільше серед робітників було євреїв і німців – 48%, далі йшли українці (18%), румуни й молдавани (16%), поляки (15%) та представники інших національностей (3%) [839, с.118]. Найбільш кваліфіковані прошарки буковинського пролетаріату з історичних причин склалися не з представників автохтонного населення. Майстрами чернівецьких підприємств у першу чергу були етнічні німці та австрійці, поляки, євреї, навіть чехи. На залізниці працювало чимало поляків, у міському комунальному господарстві – євреїв. Серед ремісників різних спеціальностей теж значний відсоток складали німці, поляки, євреї, тимчасом українці та румуни переважали серед малокваліфікованих робітників, які працювали на лісопильнях (тартаках), у цегельнях, на важких земельних роботах, будівництві. Представники двох найбільших етносів краю становили й основну масу сезонних робітників та сільськогосподарських наймитів [927, с.100].

Соціальне становище робітників у Галичині й на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. було виключно важким. Хоча формально близько 40% зайнятих у промисловому виробництві краю складали самостійні виробники [810, s.25], однак унаслідок прихованої пролетаризації їх фактичне становище майже нічим не відрізнялось від становища найманих робітників, а життєвий рівень часом був і значно гіршим. Робочий день галицьких і буковинських робітників був фактично одним із найтриваліших у Європі. Так, незважаючи на те, що в 1885 р. у промисловості Австро-Угорщини було введено 11-годинний робочий день, а з 1897

р. його скорочено до 9 годин, на практиці це положення повсюдно порушувалось [1130, с.65]. Фактично робочий день наприкінці XIX ст. у середньому тривав 10–12 годин, а на дрібних підприємствах і в ремісничому виробництві сягав 15–16, інколи – 18 годин [1175, с.195-196; 993, с.40-41].

Працювали й жили робітники нерідко в страхітливих умовах, що мало також одним зі своїх наслідків велику кількість захворювань та нещасних випадків на виробництві [309, с.53-58; 320, с.245-250, 255-256]. Заробітна плата, за наявності величезного резерву зайвої робочої сили, була однією з найнижчих в Австро-Угорщині й часто не забезпечувала навіть прожиткового мінімуму, а реальний заробіток, як правило, відставав від росту дорожнечі [758]. У 1914 р. він зменшився порівняно з кінцем XIX ст. на 17–20% [844, с.82].

Робітники були також помітно обмежені й у своїх політичних правах насамперед через куріальну виборчу систему, яка забезпечувала значну перевагу в парламенті, крайових сеймах і органах місцевого самоврядування великим землевласникам і буржуазії. При цьому необхідно взяти до уваги, що майже дві третини промислових робітників у 1900 р. складала молодь віком до 30 років (з урахуванням робітників, зайнятих у торгівлі й на транспорті – біля 60%), більше половини (54,8%) робітників промисловості, торгівлі й транспорту в Галичині на момент перепису не створили ще власної сім'ї [811, с.27-28]. Отже, цілком природно, що надзвичайно важке соціально-економічне й політичне становище молодого галицького й буковинського пролетаріату робило його сприятливим ґрунтом для ліворадикальної ідеології.

Далеко не кращим було й становище найманих робітників сільського господарства. Селяни, що жили за рахунок продажу власної робочої сили, складали найчисленнішу соціальну групу сільського населення. У Східній Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. більше половини сільських господарів змушені були вдаватись до продажу власної робочої сили [1087, с.52]. На Буковині частка найманих груп сільськогосподарського населення становила понад 70% [835, с.50, 272]. Газета “Діло” в 1912 р. писала: “Більшість, бо 3/5 нашого так званого селянства, се в дійсності лиш рільничий пролетаріат”. Аналізуючи доходи селян, газета



підкреслювала, що переважна їх частина не знаходить сталого заробітку поза своїм господарством, а “в зимі і на переднівку більша часть наших селян разом з дітьми голодує” [551].

Австрійське робітниче законодавство не стосувалося сільського пролетаріату, а великий надлишок робочої сили зумовив її дешевизну. У результаті робочий день сільськогосподарського робітника тривав 14 і більше годин, а заробітна плата була мізерною, не забезпечувала навіть найелементарніших потреб [951, с.454, 456]. Життя сільського робітника, за свідченням тогочасної преси, нерідко було “гірше від худоб’ячого” [979, с.106-112; 522; 433, с.3-4]. Причому переважну більшість сільського населення Східної Галичини становили українці, а їх частка серед сільськогосподарських робітників перевищувала 71% [810, s.30]. Отже не дивно, що в ряді повітів на початку ХХ ст. українська соціал-демократія мала помітний вплив і серед селянства.

Утім, найбільш послідовні соціалістичні гасла часто не знаходили відгуку серед широких мас галицького й буковинського селянства, оскільки практична відсутність общини та приватна власність на землю (або приватне землекористування) залишали незначний ґрунт для колективістської психології та ортодоксальних соціалістичних ідей [1150, р.75]. Тому основною соціальною базою соціал-демократії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. залишався робітничий клас, а її діяльність була безпосередньо пов’язана з робітничим рухом.

Зародження масового робітничого руху в Галичині, зумовлене важким соціальним становищем пролетаріату, спостерігалось у 70-х роках ХІХ ст. У 1870 р. увійшов у дію закон про коаліції, який надавав робітникам право домовлятися про спільне припинення роботи та допомагати страйкуючим. Австрійське законодавство також дозволяло робітникам створювати свої економічні й політичні організації, у зв’язку з чим в Австро-Угорщині починають складатись умови для розвитку робітничого руху мирним і легальним шляхом.

З 1870 р. від виступу ста львівських друкарів узяла свій початок страйкова боротьба робітників Галичини, яка до початку ХХ ст. мала виключно економічний характер. Уже 1871 р. за прикладом друкарів пішли львівські пекарі, стельмахи,

кравці. Загалом на початковому етапі розвитку робітничого руху, у 70-х роках, найбільш активну участь у ньому брали в основному робітники дрібних підприємств [759]. Однак протягом останньої третини ХІХ ст. ця боротьба поступово посилювалась, охоплювала нові прошарки пролетаріату, у тому числі й фабрично-заводських робітників. Перший страйк робітників підприємства фабричного типу організувала група львівських столярів у 1886 р. [1171, s.131].

Загальна динаміка розвитку масового робітничого руху в Галичині в останній третині ХІХ ст. виглядала таким чином. З 1878 по 1889 рік у Галичині відбулось 11 страйків і 33 інших робітничих виступи, причому найбільша кількість виступів припадала на 1879, 1881–1884, 1886 та 1889 роки, коли становище робітників у Галичині різко погіршувалось. На початку 90-х років на економічному житті краю позначилася світова економічна криза, яка зумовила подальше піднесення робітничого руху. У 1893 р. за кількістю учасників страйкової боротьби Галичина була на третьому місці в Австро-Угорщині після Нижньої Австрії та Чехії [1015, с.116, 141; 711]. А в цілому в першому п'ятиріччі 90-х років спостерігалось помітне піднесення страйкової боротьби порівняно з попереднім двадцятиріччям. У 1890–1895 рр. у Галичині відбулось 27 страйків, що охопили 348 підприємств із загальною кількістю страйкуючих понад 14,5 тис. Якщо силу страйкового руху визначати за кількістю страйкових поденщин, то боротьба в Східній Галичині була в чотири рази активнішою, ніж у Західній. У східній частині коронного краю було втричі більше страйкуючих та в чотири рази більше підприємств, охоплених страйками [1015, с.142].

У середині 90-х років кількість страйків різко зросла, причому в Східній Галичині близько третини з них припадало на Львів, де вони були й найбільш масовими [978, с.49, 64]. А всього в 1896–1900 рр. у Галицькому коронному краї відбулося 72 страйки [807, s.225]. Темпи зростання страйків і середня кількість їх учасників у Галичині були вищими, ніж по країні в цілому [953, с.42].

На Буковині першим в історії організованим робітничим виступом вважається односторонній страйк десяти працівників чернівецької друкарні Г.Чопа 25 серпня 1891 р. [927, с.100]. Наступний подібний виступ – чернівецьких бондарів – відбувся в

липні 1895 р. і тривав 9 днів. Після цього в 1896–1899 рр. відбувалося щорічно по одному страйку (1898 р. – два), практично всі – у Чернівцях, а сумарна кількість їх учасників залишалася порівняно незначною [993, с.75-78, 84]. Боротьба робітників за свої права помітно активізувалася лише на початку ХХ ст. Усього до Першої світової війни на Буковині відбулося понад 100 страйків, участь у яких узяло майже 15 тис. робітників [839, с.145].

Велике значення для зародження й розвитку соціал-демократії мав профспілковий рух. Становлення робітничих професійних організацій із точки зору виконуваних ними функцій характеризувалося еволюцією організаційних форм у напрямку від перших кас взаємодопомоги до культурно-просвітніх товариств і вже згодом до багатофункціональних фахових об'єднань. Водночас за кадровим складом відбувався поетапний перехід від нечисленних організацій у рамках одного підприємства до єдиних товариств, що гуртували ремісників і робітників різних фахів у межах міста, а згодом – до крайових професійних спілок, які входили до відповідних загальноавстрійських союзів. Перші професійні ремісничо-робітничі організації часто поєднували функції матеріальної взаємодопомоги й культосвітньої діяльності та включали до своїх лав як найманих робітників, так і майстрів. Однак організації такого типу виявилися малоефективними в боротьбі робітників за свої права і з початку 90-х років на зміну їм приходять суто робітничі профспілки. Вони виникали спочатку у великих містах (Львові, Кракові), пізніше поширювалися на провінцію. В авангарді руху довший час ішли друкарі, передусім складачі, котрі завдяки відносно високому рівню освіченості певною мірою наближалися до інтелігенції.

Перша робітнича організація профспілкового типу виникла ще 1817 р. на друкарні Піллера у Львові. У 1833, 1847 рр. подібні до неї каси взаємодопомоги виникли на інших львівських друкарнях. Лише 1856 р. їх вдалося об'єднати в загальноміській “Союз взаємної друкарської допомоги”, членами якого було 83 робітники [1039, с.88-90]. У Кракові аналогічне “Товариство взаємної допомоги товаришів друкарського мистецтва” було засноване 1849 р., однак легалізоване владою тільки 1865 р. У 1868 р. у Львові з ініціативи друкаря фірми Піллера

А.Маньковського було створене культосвітнє товариство молодих підмайстрів і учнів поліграфічної промисловості “Gwiazda”, яке стало масовою організацією, налічуючи вже на кінець року 700 членів, у т. ч. працівників різних фахів та галузей промисловості. У 1869 р. товариства на зразок “Gwiazdy” постали в Перемишлі, Тарнуві, Станіславі, Цешині, 1871 р. – у Кракові [1171, s.124, 126].

Слідом за друкарями профспілковий рух поступово охоплював трудящих інших фахів. У травні 1870 р. у Львові виникло “Товариство взаємної допомоги мулярів і теслярів”, до якого згодом вступили робітники інших будівельних спеціальностей, 1873 р. таке ж товариство об’єднало шевців [1039, с.94-95]. Загалом у 70-х рр. у Львові існувало вже 72 ремісничо-робітничі організації, які мали різноманітний характер: каси взаємодопомоги, кооперативи виробників тощо [1130, с.73-74]. 1876 р. “Товариство братньої допомоги і освіти столярських робітників” було засноване в Кракові та його передмісті Подгуже. На початку 90-х рр. у Галичині діяло вже три крайові профспілки – будівельників, столярів і пекарів, а всього станом на 1896 р. у краї налічувалося 39 фахових робітничих об’єднань і 17 освітніх товариств, діяльність яких координували дві профспілкові комісії – краківська й львівська (відповідно – для Західної та Східної Галичини). У травні 1898 р. була створена Крайова фахова комісія, підпорядкована Центральній профспілковій комісії у Відні. Щоправда, частка робітників, охоплених профспілками, на той час залишалася ще не високою: усі типи організацій нараховували в Галичині сумарно лише 3,6 тис. членів [1171, s.125, 137-139].

Процес централізації профспілок у межах австрійської держави завершився лише напередодні Першої світової війни, хоча вже станом на 1909 р. 90% членів галицьких профспілок належали до загальноавстрійських об’єднань. Структура керівництва профспілковою організацією, затверджена V крайовим фаховим з’їздом у Перемишлі в 1910 р., виглядала так: Центральна профспілкова комісія у Відні, галицька Крайова фахова комісія (її функції виконував Заряд Союзу робітничих товариств у Кракові, доповнений делегатами від Львова й Підкарпаття – по два й по одному від Перемишля й Станіслава) та крайовий фаховий секретар, а також 4

окружні фахові комісії (у Кракові, Львові, Новому Сончі й на Підкарпатті) та 4 окружні секретарі [1171, s.144].

Загальна чисельність членів класових профспілок у Галичині, що перебували під впливом соціал-демократії, різко зросла в період піднесення робітничого руху в 1905–1907 рр. і досягла 12,6 тис. чол., на 1911 р. – 17,2 тис., потім зменшилася внаслідок економічної депресії та безробіття і в кінці 1913 р. становила 13,8 тис. осіб. Найбільшими профспілками були об'єднання залізничників (4 тис. членів у 1913 р.), металістів (1,4 тис.), друкарів (1,2 тис.), працівників деревообробної промисловості (0,9 тис.), пекарів (0,9 тис.), кравців (0,8 тис.), робітників хімічної промисловості (0,6 тис.), інші не мали й по півтисячі членів. Частка страйків, якими керували профспілки, коливалась у 1894–1910 рр. від третини до половини всіх виступів, решта протікала стихійно [1171, s.144-147].

Певну роль у згуртуванні робітників і ремісників відіграли й примусові об'єднання й зокрема цехи, що охоплювали всіх працівників того чи іншого фаху, та особливо каси хворих. Останні являли собою, по суті, державні установи, керівництво яких, однак, формувалося на виборній основі, що дозволяло соціал-демократам брати їх під свій контроль і здобувати таким чином вплив на значну частину робітництва. З 1888 до 1904 р. кількість кас хворих у Галичині зросла зі 114 до 147, а їх членів – від 40,6 тис. до 140,4 тис. осіб. У середньому на одну касу припадало в 1900 р. 849 робітників [807, s.223].

Разом із тим, низька концентрація та розпорошеність пролетаріату зумовили той факт, що рівень розвитку профспілкового руху в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. залишався відносно слабким, про що свідчила невелика кількість робітників, охоплених добровільними профспілковими об'єднаннями. Значна частина робітників, у тому числі переважна більшість робітників-українців, залишилась поза рамками будь-яких робітничих організацій, що ускладнювало становище соціал-демократії.

Таким чином, в умовах відсталих, аграрних регіонів, якими в кінці XIX – на початку XX ст. залишалися Галичина й Буковина, класична масова база соціал-демократії виявилася доволі вузькою. Промисловий пролетаріат, який поступово

сформувався впродовж 70 – 90-х років XIX ст., був порівняно нечисленним, але водночас багатонаціональним за складом, неоднорідним за внутрішньою структурою, характеризувався наявністю значної кількості тимчасових – сезонних і поденних – робітників, які рекрутувалися з найбідніших верств місцевого селянства. Питома вага фабрично-заводських робітників серед промислового населення була порівняно низькою, а розташування переважно за межами міст значно ускладнювало завдання їх політичної організації.

Украї важке соціально-економічне становище, політичне безправ'я молодого галицького й буковинського пролетаріату зумовили початок масового робітничого руху й зокрема поступове наростання страйкової боротьби, становлення культосвітніх і профспілкових об'єднань. Помітного розвитку робітничий рух набув у 90-х роках XIX ст., коли був очолений соціал-демократичними партіями.

### **2.3. Ідейно-організаційні витoki соціал-демократизму.**

#### **Перші соціалістичні програми**

У монархії Габсбургів організоване робітництво вперше виступило як самостійний історичний чинник під час подій “весни народів” 1848 р., зокрема у Відні, Будапешті, Празі. У червні 1848 р. у Відні виник “Загальний робітничий союз”. Тоді ж ремісничі челядники відіграли активну роль у революційних баталіях у Галичині [1124, с.91-92; 1171, s.123]. Однак поразка революції та закони, які забороняли творення робітничих об'єднань, на довгий час загальмували розвиток масового й організованого робітничого руху. Нова фаза його активізації розпочалася лише наприкінці 60-х років XIX ст. – після австро-пруської війни 1866 р. і певної демократизації політичної системи країни в 1867 р. У Відні виник Просвітницький союз, у зібраннях якого брали участь тисячі робітників, у тому числі й делегації з інших промислових центрів. 30 серпня 1868 р. на V робітничому з'їзді Просвітницький союз прийняв соціал-демократичну програму, яка містила вимоги загального виборчого права, повної свободи друку, зборів і коаліцій, ліквідації постійної армії та введення загального озброєння народу, а також права націй на самовизначення [1135, S.141].

Необхідно підкреслити, що генезис соціал-демократичного руху в Галичині й на Буковині відбувався під впливом західноєвропейського, перш за все німецького та австрійського соціал-демократичного руху. У 1869 р. була утворена Соціал-демократична партія Німеччини, яка на парламентських виборах 1877 р. здобула 13 мандатів і на кінець того ж року вже контролювала понад 60 періодичних видань, які поширювались і на території Австрійської імперії. У 70-х роках XIX ст. виникли робітничі, соціал-демократичні партії і в цілому ряді інших європейських країн [1023, с.232-240]. У 1874 р. на з'їзді в Нойдерфлі фактично була створена Соціал-демократична партія Австрії, яка за основу своєї програми взяла Ейзенахську програму німецької соціал-демократії, додавши до неї тезу про право націй на самовизначення [1064, с.39]. Успіхи німецького та австрійського соціалістичного руху, за визнанням І.Франка, мали великий моральний вплив на перших галицьких соціалістів [420, с.41].

Виникнення соціал-демократичного руху в Європі відбувалось насамперед у рамках існуючих національних держав, чим зумовлювались особливості цього руху в кожній державі, а також відмінності процесу становлення соціал-демократій “державних” і “недержавних” народів. У Галичині й на Буковині рух за втілення соціалістичних ідей зароджувався у своєрідних умовах тогочасної Австро-Угорщини. Австрійська конституція 1867 р., проголосивши свободу слова, зборів і асоціацій, стала важливим фактором, який забезпечував і одночасно спрямовував розвиток цього руху переважно легальним шляхом. У результаті нелегальні форми політичної роботи, як правило, викликалися до життя зловживаннями з боку місцевої влади або привносились діячами-емігрантами з-за кордону, перш за все з Королівства Польського в складі Росії [9, арк.18]. Наявність у краї формально-правових умов для легальної політичної боротьби, як також і ідейний вплив західноєвропейської соціал-демократії, зумовили еволюційність світогляду галицьких соціалістів [1112, с.104].

Важливою передумовою соціалістичного руху в Галичині став наприкінці 60-х років XIX ст. організований рух польських міських низів (ремісників, підмайстрів тощо), ініційований демократичними діячами. Польські демократи, незадоволені

обмеженістю австро-угорського дуалізму та місцем у ньому Галичини й водночас розчаровані в селянстві, котре не підтримало національно-визвольних змагань у 1848 і 1863 рр., намагалися мобілізувати міський плебс навколо своїх автономістських вимог. Перші ремісничі спілки утворювалися й діяли саме під патронатом і за фінансового сприяння польських демократів, перебували під впливом їх ідеології (А.Щепанського, Т.Романовича, М.Даровського та ін.). У 1868–1869 рр. демократи залучили ремісників до масової участі в низці польських патріотичних маніфестацій [1112, с.30-48]. Активні організатори галицьких ремісничо-робітничих об'єднань і страйків друкарі Щ.Беднарський, Я.Гошовський, А.Маньковський, Й.Данилюк, Ю.Сенюк та інші належали до числа ветеранів польського Січневого повстання 1863 р., отже спочатку були тісно пов'язані з польським національно-визвольним рухом.

Соціалістичні ідеї почали проникати в середовище галицьких робітників на зламі 60–70-х років XIX ст., передусім із німецького робітничого руху, який у цей час перебував під впливом теорій Г.Шульце-Деліча та Ф.Лассаля [977, с.24-27]. У 1868 р. в Австрії вперше з'явився друкований орган, присвячений робітничому питанню та пропаганді марксизму. Це була віденська газета “Arbeiterblatt”, у якій того ж року надруковано “Маніфест Комуністичної партії” та великі фрагменти з першого тому “Капіталу” [1124, с.93]. Хоча ще із середини XIX ст. твори К.Маркса та Ф.Енгельса проникають і в Галичину (з 70-х років – на Буковину), однак масового поширення вони не набули й жодного помітного впливу на робітниче середовище не мали. Показово, що в статуті львівського друкарського “Towarzystwa postkrowego” (1869–1872) – однієї з перших профспілок, яка декларувала свій класово-робітничий характер і створювалась у безпосередньому зв'язку з таким же товариством у Відні, – наголос робився на просвітню діяльність, а основним засобом покращення економічного становища робітників уважалася споживча кооперація, виробничі, кредитні спілки і т. п. [1171, с.127], що свідчило про вплив т. зв. “кооперативного соціалізму” Шульце-Деліча. З тих же позицій виступали й перші галицькі робітничі газети “Rkkodzielnik” (1869–1873) і “Czcionka” (1871–1876), що легально видавалися друкарями у Львові. Матеріал газет демонстрував ще значну розмитість як у теорії, так і в платформі практичних дій [1225, с.14].



Одним із перших пропагандистів соціалістичних ідей у Галичині вважається поляк Б.Лімановський, учасник повстання 1863 р., котрий прибув до Львова з Варшави 1871 р. [9, арк.14]. Він прочитав у товаристві друкарів “Gwiazda” у Львові дві лекції “Про робітничу справу”, чим його діяльність безпосередньо серед робітників у той період фактично й обмежилася. Уже тоді вирішення соціального питання Лімановський прямо пов’язував із польським національним, що не знаходило ще широкого відгуку серед робітництва. Після того, як контакти Лімановського із соціалістами за кордоном були виявлені поліцією, він наприкінці 70-х років був видалений за межі Австро-Угорщини.

Якщо в генезисі польського соціалістичного руху в Галичині провідну роль відігравали ремісники та інтелігенція, то український через нерозвиненість соціальної структури українського етносу був започаткований радикальним студентством. Перші галицько-українські соціалісти вийшли з кола молодих студентів-народовців під безпосереднім впливом М.Драгоманова [848, с.98], котрий, за характеристикою М.Грушевського, пропагував соціалізм як обов’язковий світогляд для українця. Водночас він наголошував насамперед на демократичній складовій соціалізму. У листі до П.Лаврова 3 лютого 1878 р. Драгоманов писав, що не має нічого проти революції, але не згоден із тим, що в назві комітету, членом якого його запрошували стати, записано “діяльність революційна”, краще було б сказати, на його думку, “соціально-демократична” [1120, с.348]. Світоглядна еволюція Драгоманова відбувалася в напрямку від радикальних соціалістичних теорій до поміркованих, реформістських поглядів зразка соціал-демократичних партій кінця ХІХ ст. [987, с.114-117].

У першій половині 70-х років М.Драгоманов тривалий час перебував в Австро-Угорщині, зокрема в Галичині, установив тісні зв’язки з найбільш активними членами українських студентських товариств “Січ” у Відні та “Академічний гурток” у Львові. Пізніше в обвинувальному акті прокуратури перед львівським соціалістичним процесом 1878 р. відмічалось, що саме “приблизно від часу перебування Драгоманова у Львові й Відні, тобто від кінця 1875 р. або від початку 1876 р., розпочався між деякими членами української партії (народовцями – О.Ж.)

певний соціально-демократичний рух” [198, с.62; 354, s.5]. Головою віденського товариства “Січ” було обрано О.Терлецького, а до керівництва “Академічним гуртком” у Львові прийшло прогресивне крило на чолі з І.Франком, М.Павликом та їх однодумцями [198, с.44, 50]. У 1875–1876 рр. Терлецький організував видання у Відні чотирьох брошур українською мовою, які в дуже популярній формі викладали основи соціалізму (“Парова машина”, “Про бідність”, “Правда”, “Правдиве слово хлібороба до своїх земляків”). Віденські брошури відіграли помітну роль у поширенні соціалістичних ідей у Галичині [1105, с.138-139]. За видання “Правдивого слова...” О.Терлецького було притягнуто до відповідальності й суд над ним у Відні 1876 р. став першим українським соціалістичним процесом.

Разом із тим, з огляду на поліетнічний характер краю та мішаний, багатонаціональний склад пролетаріату, особливості соціалістичної теорії та світоглядних орієнтацій її adeptів у регіоні тощо соціалістична організація в Галичині в 70-х – на початку 80-х років зароджувалась на інтернаціональній основі. Це показали судові процеси над соціалістами 1878–1880 рр. У зв’язки М.Драгоманова й Б.Лімановського з еміграцією у Швейцарії та соціалістами в Російській імперії, пересилку кореспонденції та забороненої літератури виявилися втягнутими молоді галицькі діячі польського і українського походження. У січні 1878 р. на лаві підсудних у Львові опинилися М.Котурницький (Е.Кобилянський), Щ.Сельський, І.Мандичевський, І.Франко, М.Павлик і його сестра Анна, О.Терлецький. Суд не довів приналежність оскаржених до таємного товариства, оскільки взагалі ніякої соціалістичної організації тоді ще дійсно не існувало, натомість процес зміцнив ідейні переконання обвинувачених, мав широкий суспільний резонанс. Підсудні відкрито заявили про свої погляди, підкресливши, що йдуть “чесною і легальною дорогою” та залишають за собою право продовжувати соціалістичну пропаганду в межах австрійських законів [954, с.73-84].

За слушною характеристикою Дж.-П.Химки, львівський процес 1878 р. став справжнім початком галицького соціалістичного руху: хоча соціалістичні тенденції були наявні до процесу, значної активності рух набув тільки після нього. Крім того, усі польські та українські політичні сили дистанціювалися від соціалістів, що

сприяло чіткішій ідейно-політичній і організаційній диференціації між ними. Молоді українські соціалісти остаточно відмежувалися від народовців і москвофілів, зате почали тісніше співпрацювати з польськими товаришами [1112, с.89-94].

Весною того ж року М.Павлик, І.Франко, О.Терлецький організували власне прогресивне періодичне видання. Перший номер журналу “Громадський друг” вийшов у квітні 1878 р. У цьому виданні вперше на конкретних фактах було показано економічне й соціальне становище робітників і селян [312, с.167-168], журнал гостро критикував тогочасні суспільні відносини. Як наслідок, побачило світ лише два номери “Громадського друга” та дві збірки “Дзвін” і “Молот”, причому всі вони були конфісковані поліцією, а видання припинене. Проте частина тиражу, урятована від конфіскації, поширилася в краї й відіграла певну роль у пропаганді соціалістичних ідей [302, с.5].

Інше розмежування намічалось всередині галицького соціалістичного руху, стосувалося тактики й передбачало в майбутньому необхідність остаточного вибору між легальними й нелегальними методами діяльності. За своєю суттю це був вибір між революційною й реформістською альтернативами суспільного розвитку, між орієнтацією на загальноєвропейську пролетарську революцію, представлену теоретичними розробками К.Маркса й Ф.Енгельса, та еволюційним, реформістським проектом Ф.Лассаля, який пропонував поступовий, мирний, парламентський шлях соціалістичних перетворень. Перед схожим вибором опинився робітничий рух у більшості європейських країн [896, с.56-62].

Наприкінці 70-х років група польських соціалістів-емігрантів із Російської імперії на чолі з Л.Варинським спробувала перенести в Галичину конспіративну модель агітаційно-пропагандистської та організаційної роботи. У 1878 р. Варинський розпочав діяльність у Львові, однак під загрозою викриття поліцією у кінці того ж року перебрався до Кракова. Зауважимо, що у Західній Галичині до 1878 р. соціалістичної пропаганди практично ще не було [9, арк.8, 14зв.].

Світогляд Л.Варинського і його соратників (С.Мендельсона, І.Трушковського, В.Пекарського та ін.) відображала “Програма польських соціалістів” (або т. зв. “Варшавська програма”, 1878 р.). Вона передбачала зміну суспільного устрою на

засадах спільної власності на всі засоби виробництва й знаряддя праці та цілковитої рівності всіх громадян без різниці статі, раси й національності. Досягнення цієї мети планувалось шляхом світової соціальної революції, для підготовки якої потрібна була єдина федерація революціонерів різних країн і народів. У програмі наголошувалося, що “тріумф соціалістичних принципів є необхідною умовою благополучного майбуття польського народу”, а “чинна участь у боротьбі з усталеним суспільним порядком є обов’язком кожного поляка” [9, арк.8зв.].

За короткий термін Л.Варинському вдалося згуртувати значну кількість послідовників із місцевого робітництва й слухачів учительської семінарії, створити кілька таємних осередків. “Програма організації” передбачала розбудову федерації гуртків по 5–15 членів, які мали бібліотеки, збиралися на лекції та бесіди. Кожен гурток мав засідати окремо, а його члени не знали членів інших гуртків [9, арк.9-10]. Проте в лютому 1879 р. керівники й активісти організації були арештовані. Після тривалого слідства Л.Варинський і 34 його спільники постали перед судом у Кракові в лютому 1880 р. Відкритий для преси й громадськості процес, за образним висловом поліцейського звіту, перетворив лаву підсудних на кафедру, з якої публічно пропагувалися ідеї соціалізму [9, арк.11]. Сенсаційний процес завершився звільненням обвинувачених. Керівники організації як іноземні піддані були видалені з країни й опинилися в еміграції у Швейцарії.

Краківський процес усе ж завдав відчутного удару соціалістичному рухові в Західній Галичині, але не припинив його повністю. Таємні осередки не були зовсім ліквідовані, а пропаганда соціалістичних ідей продовжувалася шляхом поширення закордонних періодичних видань, насамперед “Руwnпоьсі”, яку випускали Л.Варинський, С.Мендельсон, К.Длуський та інші у Женеві, згодом – “Przedwitu”, а також популярних брошур (“Хто з чого живе” Ш.Дікштейна, “До братів-селян” тощо) [9, арк.11зв., 13]. У 1882–1883 рр. у Кракові розповсюджувалися також видання “Товариства польських робітників у Женеві”, “Товариства взаємної допомоги робітників у Парижі” та ін. [9, арк.13зв.].

У документах поліції початку 80-х років загалом справедливо вказувалося на несаможиттєвість соціалістичного руху в Кракові, його залежність від закордонних

польських емігрантських центрів. Ті, у свою чергу, були пов'язані з російським революційним народництвом. Так, в урочистостях із нагоди 50-ліття польського повстання 1830 р., організованих у Женеві редакцією “Ruwność” 29 листопада 1880 р., узяли активну участь П.Кропоткін, В.Засулич, М.Жуковський [9, арк.12-12зв., 18]. Варинський у 1882 р. повернувся до Конгресової Польщі й створив там нелегальну Соціально-революційну партію “Пролетаріат” (т. зв. Перший “Пролетаріат”, 1882–1886 рр.), філія якої також виникла 1883 р. у Кракові. Однак уже в 1884 р. практично всі краківські таємні соціалістичні осередки були розгромлені поліцією [1112, с.123-127]. Після краху краківського конспіративного експерименту центр соціалістичного руху в краї перемістився до Львова.

Особлива заслуга в зародженні соціал-демократичного руху в Галичині належала І.Франку та М.Павлику. Саме вони, фактично одні з перших, розпочали активну й систематичну роботу серед галицьких робітників [315, с.72-73]. У кінці 70-х – на початку 80-х років Франко і Павлик співпрацювали з польськими соціалістами в легальній робітничій газеті “Prasa”. Видання цієї газети розпочалось у Львові в липні 1878 р. з ініціативи робітника-друкаря Й.Данилюка, а вже починаючи з третього номера, її основними співробітниками стали І.Франко та М.Павлик [97, арк.6; 365, с.310]. Поряд із ними до інтернаціонального агітаційного комітету, який гуртувався навколо газети, належали також А.Маньковський, Б.Червенський, брати Л. і А.Інлендери та ін. Наприкінці 1878 р. фактичним редактором “Prasy” став І.Франко, перу якого належало щонайменше 35 публікацій у цій газеті [877, с.344]. Саме під впливом Франка й Павлика з початку 1879 р. відбулась реорганізація “Prasy” з органу друкарів у загальноробітничий орган, “присвячений справам трудящих класів” [977, с.37-38].

З метою популяризації соціалістичних ідей серед робітників у 1878 р. І.Франко написав польською мовою “Катехісис економічного соціалізму”. Суть соціалізму, на його думку, полягала в усуненні всякої суспільної нерівності, усякого визиску та злиднів шляхом передачі засобів виробництва з приватної власності в загальну [324, с.44]. Цілий ряд положень роботи свідчив про значний вплив марксизму на політичний світогляд Франка цього періоду. Водночас він наголошував, що перехід

до соціалізму має відбутися шляхом реформ, а основне завдання соціалістичної пропаганди – створити умови для здійснення такої реформи й “шляхом підготовки й освіти народу запобігти страшному, кривавому вибухові, що через зростаючий утиск, злидні і збільшення кількості пролетаріату був би невідворотним і для всієї народної освіти, для всього поступу дуже шкідливим”. Робітники, на думку автора, повинні прагнути до досягнення такого впливу на уряд, який дав би можливість “поступово впроваджувати в життя той високий ідеал (соціалізму. – О.Ж.)” [324, с.53]. Під впливом М.Драгоманова майбутнє суспільство уявлялось як “немовби одне велике господарство”, що будуватиметься на основі спільної праці та вільного договору “общини з общиною, народу з народом”. Автор особливо підкреслював, що соціалістичні переконання не суперечать патріотичним почуттям. Поряд із цим, наголошуючи на необхідності знищення національного гніту, “всякої політичної залежності, всякого уярмлення одного народу іншим”, І.Франко в цей час іще ставив соціальне питання вище національного, відзначаючи, що “незалежність політична взагалі нічого не значить для людей порівняно з внутрішнім соціальним рабством” [324, с.55]. Видана окремою брошурою робота користувалася помітною популярністю серед робітників і була заборонена крайовою владою [977, с.36].

У 1879 р. редакційний комітет “Расу” зробив один із перших серйозних кроків до створення в краї легальної лівої робітничої партії, опублікувавши її політичну платформу в спеціальному додатку до газети. Вона включала вимоги загального виборчого права, запровадження 10-годинного робочого дня для дорослих і 8-годинного для неповнолітніх, установлення максимальних цін на продовольчі продукти, організації промислових судів із повноважним виборним представництвом від робітників та ін. 28 грудня того ж року у Львові відбувся мітинг за участю 500 робітників, які ухвалили свої поточні економічні та політичні вимоги [1173, с.55].

У 1880 р. І.Франко разом із польськими соціалістами Б.Червенським та Л.Інлендером (останній був асимільованим євреєм) склав першу “Програму галицьких соціалістів”, що мала стати платформою для створення в Галичині інтернаціональної робітничої партії. Програма являла собою синтез основних теоретичних положень марксизму з окремими ідеями лассальянства (про

використання існуючої “буржуазної” держави для втілення принаймні частини програмних вимог, про державну підтримку робітничих спілок тощо). У деяких постулатах, особливо там, де мова йшла про федеративний устрій майбутнього суспільства, був відчутним вплив М. Драгоманова. У програмі передусім була зроблена спроба короткого популярного викладу політекономії марксизму, обґрунтовувалась необхідність заміни приватної власності суспільною, ліквідації держави й утворення “вільної федерації” самоврядних общин, повітів, країв, поєднаних “солідарністю інтересів” [319, с.449-453].

Однією з провідних ідей документа була теза про необхідність використання всіх реальних можливостей для мирного переходу від капіталізму до соціалізму. Для цього необхідним було якнайширше використання існуючих державних інституцій “з метою поетапного приготування нової суспільної організації” [319, с.461]. Звідси витікала головна політична вимога галицьких соціалістів – “повсюдне право вибору і виборності до парламентських органів, як центральних, так і провінційних, і общинних, ... прямих виборів і таємного голосування”, а також першочергове завдання робітничого руху – “здобути якнайбільшу політичну владу” легальним шляхом. При цьому автори не приховували, що “організуючи пролетаріат польський, український і єврейський”, вони прагнуть “утворити сильну робітничу партію” [319, с.455-456]. Дорога мирних перетворень для галичан теж була революційною – за суттю, оскільки заперечувала тодішній суспільний лад, на відміну від реформізму, який, у розумінні авторів, визнавав цей лад таким, що “потребує тільки часткового поліпшення” [319, с.461].

Факт зростання пролетаріату в краї внаслідок агонії ремісничого виробництва, розорення селян, занепаду домашніх промислів тощо слугував для авторів програми доказом того, що “соціалістична пропаганда у нас так само правомірна, як на Заході”, отже міжнародний соціалістичний рух “знайшов відповідний ґрунт” і в Галичині [319, с.448, 456-459]. Разом із тим, на відміну від Заходу, де “кадри майбутньої бойової армії пролетаріату готуються з фабричних робітників”, у Галичині основу масової бази соціалістичної організації, як припускалося, міг би скласти сільський пролетаріат. Провідним мотивом при обранні для партії назви

“робітнича” було бажання “зазначити ідентичність нашого руху з рухом західноєвропейським” [319, с.455, прим.2].

У національному питанні позиція галицьких соціалістів була досить чіткою. Їх програма відкидала “панування загарбницьких урядів над народами польським і українським”, підкреслювала, що немає “народів вищих і нижчих: усі є рівними і мають рівне право на вільний розвиток”, і далі відзначала: “Наше бажання – щоб польський і український народи здобули незалежне національне існування” [319, с.461-462]. Саме на ґрунті національному повинен був розвиватись на першому етапі робітничий рух. Принципове значення для українських соціалістів мав і висновок про те, що “робітнича партія не може мати нічого спільного з партією, яка прагне до відбудування Польщі епохи Ягеллонів – “від моря до моря”. Однак оптимальною формою майбутнього державного устрою лідери галицьких соціалістів усе ж уважали “якнайширшу федерацію”. Відповідно й робітнича партія мала бути побудована в національному плані за федеративними принципами, зберігаючи для кожної з національних груп “цілковиту автономію і свободу дії”. Її польська секція могла б одночасно тісно взаємодіяти із соціалістами інших польських земель, українська – з іншими українськими соціалістичними організаціями. У самому краї серед виключно польського населення мали працювати польські соціалісти, серед українців – українські, у національно-змішаних громадах вони повинні були співпрацювати [319, с.456].

Що ж до єврейського питання, то автори програми вважали його для себе неіснуючим: “Боремося проти буржуазії єврейської не тому, що єврейська, а тому, що є буржуазією; єднаймося з пролетаріатом єврейським, бо його з нами єднає класовий інтерес. Не визнаємо антагонізмів расових і національних, а релігійні вірування вважаємо за справу приватну” [319, с.460]. Водночас підкреслювалось, що євреї “не втратили досі своїх окремих рис і становлять здебільшого особливу націю, з якою ... також слід рахуватися”, висловлювалася готовність звертатися до єврейського робітника його жаргоном. Однак в іншому місці тексту галицька робітнича партія була все ж названа “польсько-українською” [319, с.456, 459], отож утворення в ній автономної єврейської секції, принаймні спочатку, не передбачалося.



Програму планувалося видати в Женеві за допомогою Б.Лімановського під назвою “Програма польських і руських (українських. – О.Ж.) соціалістів Східної Галичини”. Однак під час друку слово “руських” зникло із заголовка брошури, що викликало обурення галицьких діячів. Тоді назву брошури знову було змінено видавцями й вона з’явилася в краї в 1881 р. як “Програма галицьких соціалістів”. Головним інспіратором цих змін, на думку І.Франка, був Б.Лімановський [379, с.179 (прим.)]. Попри всі перипетії, програма стала однією з перших спроб закласти ідейні підвалини соціал-демократичного руху західноєвропейського типу в умовах Галичини. Вона також засвідчила намагання польських, українських та єврейських соціалістів Галичини, як і всього Центрально-Східноєвропейського регіону, від самого початку поєднувати у своїх прагненнях соціальні й національні моменти [875, с.92-93], що зумовило їх подальший важливий внесок у соціальну мобілізацію робітничо-селянських мас і політизацію національних рухів. Проект федеративного устрою партії попередив основні засади майбутньої федералізації австрійської соціал-демократії за національною ознакою.

На рубежі 70–80-х років галицькі соціалісти стали на шлях організації робітників через проведення масових легальних робітничих зборів. Проте коли на порядку денному цього руху в кінці 1881 р. безпосередньо постало питання про створення робітничої партії, місцева влада вдалась до заборони робітничих зборів. Зокрема були заборонені зібрання, що намічались на 30 жовтня 1881 р., 23 та 30 квітня 1882 р., фактично зірване поліцією проведення санкціонованих зборів 4 грудня 1881 та 29 червня 1882 р. [9, арк.15-16]. “Праца”, яка виступала все гостріше, у 1881 р. конфісковувалась 10 разів, у 1882 – 12, 1883 р. – 9 разів [9, арк.17]. Унаслідок різко ворожої позиції властей оформлення масової легальної робітничої партії в той період не відбулось.

Єдиною організацією, у рамках якої соціалістична діяльність могла знайти підтримку, станом на 1884 р. залишилось “Товариство взаємного кредиту і братньої допомоги робітників”, засноване 1881 р. А.Маньковським, Й.Данилюком і шевцем-українцем М.Драбиком і очолюване Данилюком. Однак діяльність товариства перебувала під пильним наглядом поліції [9, арк.14зв.-15].

Протидія з боку влади штовхала частину діячів до поєднання легальних методів із конспіративними. Прихильниками цього були Я.Козакевич, М.Драбик та Й.Данилюк, який перебував під помітним впливом Л.Варинського [1222, s.410]. Улітку 1882 р. у ряді міст Галичини виникли таємні робітничі гуртки. У Львові діяло три гуртки (керівники М.Драбик, Я.Козакевич і студент філософського факультету Львівського університету К.Тиховський) із загальною кількістю членів близько 40 осіб [1104, с.125-126]. Основною формою їх роботи було вивчення соціалістичної літератури. Подібні осередки існували в Перемишлі, Дублянах, Станіславі, Дрогобичі, Тернополі [1015, с.93]. Утім, їх діяльність тривала недовго. Уже в листопаді почалися арешти, а в травні 1883 р. організатори й активні учасники постали перед судом. Вироки (від кількох днів до восьми місяців ув'язнення) виявилися суворішими, ніж в усіх попередніх подібних процесах. Було також симптоматичним, що серед 26 оскаржених уперше більше половини склали робітники (у т. ч. 11 шевців) [9, арк.18-18зв.]. Після процесу соціалістичний рух у краї помітно послабився [9, арк.19; 524].

Становище прихильників соціалістичної ідеї ще більше ускладнилося, коли в 1884 р. в Австро-Угорщині було прийнято закон проти анархістів, який діяв до кінця 80-х років і на практиці застосовувався проти соціалістів. Для створення в краї робітничої партії склалися несприятливі умови. В австрійському соціал-демократичному русі це був період розколу й боротьби між “радикалами” (анархістами) та “поміркованими” (реформістами) [1064, с.39-41]. Соціал-демократична партія Австрії, започаткована в середині 70-х років, фактично розпалась.

У середині 80-х діячі “Пролетаріату” й зокрема А.Наркевич зробили спробу утворення соціалістичної організації під виглядом “Русько-польсько-литовсько-білоруської видавничої спілки”, програма якої появилася у Львові в 1885 р. У підготовчій роботі до створення спілки взяв участь І.Франко, а також студенти Крайової рільничої школи в Дублянах. У програмі спілки підкреслювалося, що вона не матиме нічого спільного з польськими або російськими аспіраціями на непольські (неросійські) землі й не докладатиме зусиль до відбудови Польщі в кордонах 1772 р.

[138, арк.41-42]. Але плани польських і українських діячів були зірвані поліцією, а Наркевич висланий з Австро-Угорщини в тому ж 1885 р.

З початку 80-х років тісне співробітництво польських та українських соціалістів у Галичині поступово почало згортатися. Польські соціалісти, передусім в еміграції, висувають на перший план національне питання. У їх середовищі виразно позначилися дві течії: “патріотів” та “інтернаціоналістів” [933, с.425-426]. Перші йшли за Б.Лімановським, який наполягав на поєднанні соціальних і національних завдань із наголосом на других, виступав за відновлення “демократичної Польщі” в кордонах 1772 р., устрій якої спиратиметься на “самоврядування всіх народів”. У своїх працях Лімановський намагався довести право поляків очолювати національні й соціальні рухи народів колишньої Речі Посполитої та залучати їх до боротьби за відбудову польської державності. “Інтернаціоналісти” (С.Мендельсон, К.Длуський, Л.Варинський) навпаки заперечували значущість національного питання для соціальних перетворень, уважали його залишком шляхетської ідеології [933, с.425-426].

“Патріотичний” напрям польського соціалізму, який ґрунтувався на принципах історичного легітимізму й відповідав стереотипам, закоріненим у польській суспільності, поступово здобував міцніші позиції. У 1881 р. його послідовники організували в Парижі товариство “Люд Польський”, яке дало початок “національному соціалізму” на польських землях [933, с.425-426]. Відозва товариства, чимало прихильників якого було і в Галичині, закликала не тільки до впровадження спільної власності на засоби виробництва, ліквідації класів і станових привілеїв, але й до самостійного існування польської нації “в кордонах добровільного тяжіння” [138, арк.41-42]. Водночас на питання, коли і як мало б відбутися відновлення незалежної Польщі – до чи після соціальної революції, – документ чіткої відповіді не давав, що фактично допускало можливість пріоритету боротьби за національну державність. “Душею” товариства був Б.Лімановський [382, с.56-57], який здобув вплив і на гуртки польських соціалістів у Галичині. Пізніше, у січні 1889 р., Лімановський та його прибічники розпочали видавати в Парижі газету “Робудка”, уже в першому номері якої була опублікована “Програма польської національно-соціалістичної партії”. Вона містила домагання незалежності Польщі,

вказувала на нероздільність соціального й національного питань, а щодо кордонів майбутньої Речі Посполитої висловлювала переконання, що їх “визначить сама революція” [382, с.65-66]. З Б.Лімановським уже з кінця 70-х – початку 80-х років дискутував у пресі М.Драгоманов і в стосунках між ними стався розрив [933, с.424-428]. Полеміка навколо національного питання, а також різне бачення соціальної бази майбутньої партії (польські соціалісти бачили партію робітничою, українські – робітничо-селянською) поклали початок розколу соціалістичного руху в Галичині за національною ознакою [1152, с.42].

У 1884–1886 рр. І.Франко зробив декілька спроб організувати власне прогресивне видавництво за допомогою М.Драгоманова, галицьких народовців, українських діячів у Росії (проекти періодичних видань “Зоря”, “Прапор”, “Поступ”). Але всі ці спроби виявились невдалими через брак однодумців та нестачу матеріальних засобів [420, с.51-56]. Склалась ситуація, котру Я.Грицак услід за Дж.-П.Химкою охарактеризував як “дилему українського соціалізму”. Вона полягала в тому, що українські соціалісти, позбавлені власних періодичних видань, повинні були співпрацювати або з польськими соціалістами, забувши про власні національні інтереси, або з народовцями, зрікаючись своїх соціалістичних переконань [872, с.75-83]. Єдиним виходом було заснування власної партії.

Проте і в 1888–1889 рр. Франко, який давно відійшов від співпраці з польськими соціалістами, усе ще розраховував на утворення спільної польсько-української партії, але демократичної. Він дійшов висновку, що міський елемент у Галичині сам по собі заслабкий для створення сильної партії та забезпечення їй відповідної парламентської репрезентації, тому “характер галицької демократичної організації повинен бути переважно людовий, аграрний”, оскільки “головна сила нашої суспільности – селянство”, причому партія, на його думку, мусила б “обняти весь край” [314, с.163-165]. Франко був переконаний, що польські демократи відрізняються від шляхти, “бачучи будущину Польщі в федераційнім, братерськім союзі з русинами” [318, с.227]. Однак сподівання Франка на польську демократію теж не справились, а першими серед масових політичних партій у Галичині вже

восени 1890 р. були засновані дві соціалістичні – Галицька робітнича й Русько-українська радикальна партії.

В організації перших галицьких партій новітнього типу важливу роль відіграла студентська молодь. Добре обізнаний із ситуацією в галицькому соціалістичному русі поліцейський інформатор пророчо писав у своїй довідці від 8 серпня 1884 р., що такі діячі, як М.Драбик, Я.Козакевич та інші вихідці з робітничого середовища, не здатні самостійно керувати політичною акцією соціалістів, однак можуть стати ефективним агітаційним інструментом у разі появи більш здібних і вишколених лідерів [9, арк.19]. Саме студенти й недавні випускники вузів, на думку Дж.-П.Химки, забезпечили нове й більш стабільне інтелектуальне керівництво як для польського, так і для українського соціалістичного руху [1112, с.174-175]. Активізація студентства наприкінці 80-х свідчила про “прихід дуже діяльного молодого покоління, котре мало внести щось нового в убоге й мізерне публічне життя” [1036, с.29].

Витоки масового студентського руху в Галичині сягали початку 80-х років XIX ст. На фоні дедалі помітнішої політизації діяльності інтелігенції після невдалих для українців парламентських (1879 р.) та сеймових (1883 р.) виборів активізували свою роботу студентські товариства. Однак перші з’їзди (віча) всього українського студентства Австро-Угорщини, які відбулися в Коломиї 17 вересня 1880 р. та 7 серпня 1884 р. з ініціативи віденського студентського товариства “Січ” та “Академічного братства” Львівського університету, не вийшли за рамки вимог національно-культурного характеру в галузі освіти [523; 525]. Разом із тим, спостерігалась поступова радикалізація ідеології студентського руху, причому як у національному, так і в соціальних питаннях. Паралельно йшов процес пошуку адекватних організаційних форм і тактичних засобів реалізації політичної програми руху.

З другої половини 80-х помітної популярності серед студентської та учнівської молоді Галичини набувають соціалістичні ідеї. У 1885–1886 рр. “Академічне братство” очолював марксист за переконаннями Є.Козакевич, який поширював серед членів братства “Die Neue Zeit” – теоретичний орган німецької соціал-демократії. Козакевич, за свідченнями сучасників, мав значний вплив на тодішнє студентство

[1036, с.26-27, 31]. У цей же період серед учнів гімназій Львова, Тернополя, Коломиї, що перебували під впливом львівських студентських організацій, розпочали активну громадську діяльність майбутні лідери лівого крила РУРП, відомі пізніше як “молоді” радикали. У 1886 р. в одній із львівських гімназій виник таємний соціалістичний гурток В.Будзиновського, до складу якого входив і майбутній автор “України irredent’и” Ю.Бачинський. Будзиновський пересилав прогресивну літературу тернопільському гуртку, серед членів якого були Є.Левицький і М.Ганкевич [1112, с.188, 193, 280, 283]. Гімназисти підтримували зв’язки з М.Драгомановим, який надсилав їм літературу [120, арк.48]. З приходом цього покоління до вищих навчальних закладів спостерігалось нове піднесення студентського руху.

У 1888 р. В.Будзиновський, М.Ганкевич, С.Козловський, О.Маковей разом з І.Франком, М.Павликом, О.Терлецьким входили до редакції журналу “Товариш”, брали участь у робітничому русі й зокрема у відомому страйку львівських пекарів [874, с.81]. Особливою активністю в робітничому русі відзначався студент С.Козловський, який був одним з основних організаторів ряду робітничих виступів 1889 р., тісно співпрацював із газетою “Praca” [1015, с.101-102].

На зламі 80–90-х років одним із головних осередків соціалістичного руху в столиці Галицького краю стало польське студентське товариство “Czytelnia akademicka” (з початку 90-х – “Czytelnia naukowa”), яке гуртувало не тільки поляків, але й українців, євреїв [1226, с.95]. Польська публіцистика навіть писала про соціалістичний рух у Галичині як “рух з виразно студентським характером” [399, s.44-45]. Насправді серед польського студентства склалась чисельна прогресивна група, з якої згодом вийшли визначні вшехполяки, людовці, соціалісти, що на цьому етапі одностайно виступали проти шляхетської політики намісництва й сейму. У кінці 80-х у товаристві “Czytelnia akademicka” активно працювали поляки Б.Вислоух, В.Дзвонковський, К.Гожицький, К.Мокловський, І.Дашинський, Я.Стапінський, євреї Г.Діаманд, К.Нахер, Й.Френкель та ін., українці І.Франко, Є.Левицький, М.Ганкевич, В.Охримович [1036, с.32].

Значно активізували свою діяльність і українські студентські товариства. “Академічне братство” в 1888–1889 н. р. мало 73 члени, заслухало й обговорило 9

доповідей (“Про реалізм у повістях І.Франка”, “Жіночий рух в Галичині і на Україні” та ін.), зібрало власну бібліотеку, яка нараховувала понад 1,5 тис. книг і передплачувала 9 часописів українською мовою, 6 – російською, 10 – польською, 2 – чеською і 3 – німецькою (у т. ч. робітничі “Arbeiterstimme”, “Ognisko” та ін.). Головою братства був відомий організатор таємних соціалістичних гуртків початку 80-х К.Тиховський [528; 531]. “Академічна громада” у Кракові в 1888–1889 н. р. налічувала 72 члени, заслухала 11 доповідей (“Суспільна нужда”, “Причини французької революції” тощо), організувала публічний концерт на честь Т.Шевченка та інші заходи [529].

На тлі поширення в молодіжному середовищі соціалістичної ідеології з притаманними їй інтернаціоналістськими гаслами чергові спроби консолідації галицького студентства були здійснені на інтернаціональній основі. Підвищення політичної активності студентства викликало втручання поліції в діяльність студентських громад, з приводу чого “Академічне братство”, “Академічний кружок” і “Czytelnia akademicka” внесли офіційний протест до намісництва й скликали в цій справі 9 лютого 1889 р. студентське віче в залі Львівського університету. На вічі виступили студенти-поляки, українці, євреї (Райтер, Курилович, Будзиновський, Трильовський та ін.) [697].

Остаточо про вихід на громадську арену Галичини нового політичного чинника в особі радикального студентського руху засвідчило “монстр-віче” студентів усіх львівських вузів, що відбулося 9–10 березня 1889 р. Прикладом для львів’ян послужили березневі виступи угорських студентів проти проекту нового військового закону. У Будапешті якраз точилися запеклі сутички студентів і робітників із поліцією. “Характеристичним для ситуації є, – писала з цього приводу газета “Діло”, – що побік студентів починають виступати чимраз сміливіше і робітники” [526].

Львівське “монстр-віче” було скликане з приводу обмеження австрійським урядом академічних свобод і проходило в залі львівської ратуші. Участь у ньому взяли студенти різних національностей, які представляли університет, політехніку, ветеринарну школу й агрономічну школу в Дублянах [138, арк.42-43]. Зібрання під

головуванням С.Козловського підтримало протести угорських студентів проти нового військового закону, рішуче засудило порушення владою громадянських прав студентів, відкинуло проект віросповідних шкіл, зажадало відставки міністра освіти. Було обрано інтернаціональний за складом комітет із 15 осіб, який мав об'єднати молодь усіх навчальних закладів, сприяти заснуванню подібних комітетів в інших містах (С.Козловський, Т.Каспарек, В.Будзиновський, К.Трильовський, Й.Френкель та ін.) [698-700]. На пропозицію Френкеля було також ухвалено організувати видання молодіжного друкованого органу польською й українською мовами [683; 684]. Показово, що свою солідарність із львівським “монстр-вічем” висловили в телеграмах лише українські студентські товариства – “Січ” у Відні та “Академічна громада” в Кракові [410, с.221]. По закінченні віча студенти пройшли вулицями міста [1036, с.31-32].

Головними ініціаторами “монстр-віча”, за інформацією поліції, були студенти-українці В.Будзиновський і С.Козловський [136, арк.4]. За іншими даними, його організував комітет у складі поляка Т.Каспарека й українців Будзиновського й Козловського [410, с.220]. Університетський сенат провів власне розслідування й визнав основними організаторами В.Будзиновського й Т.Каспарека, які були виключені з університету [527].

Характерною рисою студентського руху цього періоду була солідарність дій польських та українських студентів [1152, s.105]. У той же час польська націоналістична преса твердила, що провідна роль в організації березневих виступів належала українському студентству. При цьому “Gazeta Narodowa” попереджала, що в українському студентському русі “оборону українського народу та його прав нащеплено на велетенське дерево соціалістичних теорій Заходу, і витворилась школа, що з тенденціями народно-українськими лучить соціалізм *sui generis* (своєрідний, особливий – О.Ж.)” [708]. Матеріали, знайдені поліцією в польського студента І.Дашинського, указували на те, що кінцевою метою березневого “монстр-віча” було згуртування всієї прогресивної студентської молоді для створення в краї сильної соціалістичної партії [138, арк.42-43].



Одним із наслідків “монстр-віча” став розкол у товаристві “Czytelnia akademicka”. Невдовзі після віча на загальних зборах товариства 50 його членів проголосували за довіру голові, який виступив з осудом участі польських студентів у вічі, 49 висловились проти. Останні вийшли з товариства, а українське “Академічне братство” розірвало з ним стосунки. З 1889 р. польські студенти К.Гожицький, С.Кассиуш та інші прихильники соціалістичних ідей почали гуртуватися навколо газети “Praca” [354, s.10]. Водночас поліція вкотре не змогла довести в суді існування таємної організації в Кракові, Львові й Дублянах, у чому підозрювала К.Гожицького та його товаришів [138, арк.31]. В українському студентському русі позиції соціалістів навіть дещо посилювалися. У листопаді того ж року головою “Академічного братства” було обрано Є.Левицького, а його заступником М.Ганкевича [530].

Саме в цей період, у молодіжному русі 80-х років, розпочав свою політичну кар’єру і майбутній беззаперечний лідер польської соціал-демократії в Галичині кінця XIX – початку XX ст. І.Дашинський. Його старший брат Фелікс, який аж до своєї смерті 1890 р. мав великий вплив на Ігнація, створив у Станіславській гімназії, де вчилися брати, радикально-патріотичний учнівський гурток [1218, s.447]. Уже чотирнадцятилітнім хлопчаком І.Дашинський уперше постав перед судом за поширення листівки з віршем соціалістичного змісту, написаним Феліксом. У 1888–1889 рр. під час навчання на природничому відділенні Краківського університету поринув у вир студентського життя, став марксистом. 1889 р. І.Дашинський узяв активну участь у студентських заворушеннях, за що був виключений з університету, і виїхав до Цюриха, згодом – Парижа, де мав тісні контакти з польською соціалістичною еміграцією (С.Мендельсоном, А.Дембським) [1217, s.448].

Проте діяльність І.Дашинського в еміграції тривала недовго. Глибоко вражений звістками про масову участь галицьких робітників у відзначенні Першотравневих свят, у 1890 р. він повертається до Галичини [1217, s.448-449; див. також 1170]. Того ж року у Львові І.Дашинський разом із групою своїх товаришів-студентів став одним з основних ініціаторів утворення Галицької робітничої партії. У розвитку соціалістичного руху в Галичині розпочався новий етап.

Підсумовуючи, можна констатувати, що організаційно-політична робота серед міських ремісників і підмайстрів у Галичині була започаткована ще наприкінці 60-х років XIX ст. польськими діячами демократичного напрямку. Засновники й активісти перших ремісничо-робітничих об'єднань здебільшого належали до числа ветеранів польського Січневого повстання 1863 р., спочатку були тісно пов'язані з польським національно-визвольним рухом. Виникнення робітничої преси, поширення соціалістичних ідей та поява класових робітничих профспілок підготували ґрунт для організованого соціалістичного руху, зародження якого в краї засвідчили судові процеси 1878–1883 рр.

З кінця 70-х років галицькі соціалісти намагалися створити легальну робітничу партію, котра за їх задумом мала бути інтернаціональною за складом і федеративною за структурою зі збереженням цілковитої автономії для кожної з національних груп. Проекти федеративної будови партії, зафіксовані в перших програмових документах галицьких соціалістів, попередили принципи майбутньої федералізації СДРПА за національною ознакою, реалізовані через два десятиліття – у другій половині 90-х.

Уже на зламі 70–80-х років у краї були закладені ідейні підвалини соціал-демократизму західноєвропейського взірця, орієнтованого на мирний, ненасильницький шлях суспільних перетворень та легальні, парламентські методи політичної боротьби. Кристалізація його ідейно-організаційних і тактичних засад супроводжувалася крахом конспіративних експериментів, ініційованих головним чином емігрантами з Королівства Польського, що перебувало під владою Російської імперії. Водночас дедалі виразнішим ставало національне забарвлення соціалістичного руху, що врешті й призвело до розриву між польськими й українськими соціалістами.

Вирішальний внесок в організаційне оформлення соціалістичного руху був зроблений новою генерацією лідерів із середовища радикально налаштованого студентства, яка починала свою громадсько-політичну діяльність із патріотичних учнівських гуртків. Активізація студентства на зламі 80–90-х років у комплексі з іншими чинниками прискорила утворення перших масових соціалістичних партій новітнього типу – Галицької робітничої та Русько-української радикальної партій.

## РОЗДІЛ 3

### ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП В ІСТОРІЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ (90-ті роки ХІХ ст.)

#### **3.1. Організаційне оформлення соціал-демократичного руху: Галицька робітничка партія (1890–1892 рр.)**

Формування перших партій нового типу в Галичині на зламі 80–90-х років ХІХ ст., хоч і готувалося відповідними процесами на місцевому рівні (див. підрозділи 2.2, 2.3), усе ж в остаточному варіанті, як справедливо зауважує австрійський дослідник Г.Біндер, було значною мірою спровоковано “ззовні”, з-поза меж регіону [831, с.150]. Це вповні стосувалося й ГРП.

У 1887 р. австрійським соціал-демократам вдалося зробити вирішальний крок до подолання наслідків розколу між “поміркованими” та “радикалами” (так званий “віденський компроміс”), що дозволило відродити партію, започатковану ще в кінці 60-х років ХІХ ст. 30 грудня 1888 – 1 січня 1889 р. на з’їзді в містечку Гайнфельд поблизу Відня за участі 80 делегатів і 25 гостей із 13 коронних земель [1064, с.41] була фактично заново створена Соціал-демократична робітничка партія Австрії (СДРПА), яка об’єднала у своїх рядах соціал-демократів австрійської частини імперії – Цислейтанії. Ухвалена з’їздом “Декларація про принципи”, розроблена В.Адлером і зредагована К.Каутським, передбачала використання всіх можливих засобів (преси, зборів, об’єднань, формування громадської думки) для поширення соціалістичних ідей і перш за все боротьбу за загальне виборче право як важливий засіб агітації та організації, а також висувала вимоги справедливого робітничого законодавства, якомога значнішого скорочення тривалості робочого дня, заборони дитячої праці, обов’язкового, світського початкового навчання та безплатної середньої та вищої освіти, відокремлення церкви від держави, у перспективі – заміни постійної армії загальним озброєнням народу та ін.. “Перехід засобів виробництва у суспільну власність більшості, тобто трудового народу” розглядався як кінцева мета робітничого руху. Програма вказувала на обмежене значення реформ і парламентаризму, проте вона не згадувала про необхідність соціалістичної революції

і диктатури пролетаріату. Наголошувалося, що СДРПА є партією інтернаціональною, яка засуджує національні привілеї та заявляє, що боротьба проти експлуатації мусить бути міжнародною, оскільки сама експлуатація має міжнародний характер [214, S.138-139].

Гайнфельдська “Декларація про принципи” стала першою національною партійною програмою II Інтернаціоналу, вона була прийнята раніше, ніж відома Ерфуртська програма СДПН (1891 р.). Разом із тим, суттєвим недоліком документа, порівняно з резолюціями попередніх австрійських робітничих з’їздів, була відсутність тези про право націй на самовизначення, а також ігнорування актуального для країни аграрного питання.

Вимоги програми були конкретизовані в окремих резолюціях з’їзду про політичні права та про трудове законодавство. Перша з них заявляла, що “будь-яке обмеження свободи прояву переконань, як і всяка монополізація імущими політичних прав, заважають природному розвиткові суспільства й мають бути засуджені”, вимагала “повної свободи для соціал-демократичної агітації і пропаганди та можливості безперешкодної організації пролетаріату”, що передбачало ліквідацію обмежень прав на збори та об’єднання, свободи друку й пересування, забезпечення справедливого й незалежного суду, безкоштовного правового захисту, покарання чиновників за порушення політичних прав громадян [233, S.37-39]. Друга резолюція вказувала на фізичну й моральну деградацію робітництва за існуючого економічного ладу, зведення робітника до становища раба, засуджувала державну політику “соціальних реформ” за її крайню обмеженість, намагання перекласти видатки з її забезпечення на плечі самих обездолених, звівши при цьому до мінімуму розвиток власних робітничих організацій взаємодопомоги. Виходячи з цього, соціал-демократи вимагали повної свободи коаліцій, 8-годинного робочого дня як максимальної тривалості робочого часу без винятків, повного недільного відпочинку, заборони нічної праці та праці дітей віком до 14 років, тюремного ув’язнення для підприємців за порушення трудового законодавства і т. п. Окремо наголошувалося, що трудове законодавство має поширюватись на всі національності та на сільськогосподарських робітників [233, S.49-51].

До участі в Гайнфельдському з'їзді з ініціативи В.Адлера було запрошено й галицьких соціалістів, яких представляв один делегат – робітник-друкар зі Львова Н.Тельц, що працював на той час у Відні, а серед 12 партійних періодичних видань, редакційні комітети яких мали виконувати роль керівних центрів партії на місцях, на з'їзді було названо й львівську робітничу газету “Praca” [1173, s.93]. Отже, фактично львівський осередок соціалістичного руху вже тоді було офіційно визнано складовою частиною СДРПА, хоч про справжню партійну організацію в краї тоді ще не йшлося.

На момент Гайнфельдського з'їзду робітничі партії вже виникли й діяли в цілому ряді країн Європи (Німеччині, Франції, Іспанії, Бельгії, Данії, Норвегії та ін.). Поява замість колишнього Міжнародного товариства робітників (МТР) соціалістичних партій окремих держав знаменувала новий етап у розвитку робітничого руху, його перехід у національну площину. Повноважні представники цих партій 14–20 липня 1889 р., у соту річницю взяття Бастилії, провели в Парижі конгрес за участю 384 делегатів, які репрезентували близько 300 робітничих і соціалістичних організацій із 20 країн [985, с.38-39]. Рішення щодо проведення в недалекому майбутньому чергового конгресу фактично означало утворення нового міжнародного об'єднання робітничих партій – II Інтернаціоналу у вигляді періодичних інтернаціональних з'їздів, які скликалися з допомогою тимчасових організаційних комісій. Пропозиція іспанської делегації створити Центральний комітет із представників різних країн була відхилена через наявність законів, що забороняли відновлення МТР [985, с.48-49].

Під опублікованим у робітничій пресі повідомленням про скликання Паризького конгресу в числі підписів 67 відомих керівників робітничого руху з 12 країн стояв і підпис львівського друкаря, українця за походженням, видавця “Pracy” Й.Данилюка [202, с.531]. Проте, судячи з усього, усупереч твердженням окремих авторів [1015, с.123], він не зміг поїхати на конгрес через матеріальні труднощі: з праці власних рук він утримував не лише робітничу газету, але й свою сім'ю із шістьма дітьми [1173, s.94].

Резолюції конгресу підкреслювали, що ліквідувати будь-яку експлуатацію та

гніт може тільки пролетаріат, організований у національному та інтернаціональному масштабах, указували на недостатність для цього економічних організацій, що практично означало потребу створення соціалістичних партій там, де вони ще не були створені, містили заклик до робітників вступати до цих партій та боротися за здобуття політичної влади. Було також прийняте рішення про щорічне святкування 1 травня під гаслами 8-годинного робочого дня [229, S.123-124].

Створення СДРПА та II Інтернаціоналу дало поштовх до організації польськими соціалістами в листопаді 1890 р. Галицької робітничої партії.

У 1890 р. вийшов термін дії австрійського закону проти анархістів і умови для створення соціалістичних партій у Галичині стали більш сприятливими. Виникненню ГРП передувала низка конкретних заходів, які стали важливими практичними кроками на шляху до безпосередньої організації партії.

На початку 1890 р. польський соціаліст, робітник-друкар А.Маньковський налагодив видання у Львові ще одного робітничого друкованого органу – газети “Robotnik” (“Робітник”) – накладом 1 тис. прим., водночас було забезпечено регулярність виходу у світ “Pracy”, а її тираж зріс порівняно з 1889 р. майже втричі (з 400 до 1100 прим.) [1173, s.102]. Активізація робітничої преси помітно посилила агітаційно-пропагандистський ресурс львівського соціалістичного осередку, заклала міцніші підвалини для створення партії.

Мобілізації та згуртуванню потенційних прибічників навколо майбутньої партії сприяла організація ряду масових робітничих зборів, проведених у краї протягом 1889–1890 рр. Так, 19 травня 1889 р. у залі львівської ратуші під головуванням Й.Данилюка пройшли збори робітників м. Львів у справі урядових проєктів щодо створення робітничих палат, які мали б на меті захист економічних інтересів робітників, представлення їх перед властями, полагодження суперечок тощо. Вирішено підтримати заснування палати (або, як висловився дехто з виступаючих, “Зв’язку робітничого”), що, утім, повинна була мати суто економічне спрямування діяльності й не являла би собою політичної репрезентації [794, s.1, 9-10]. 16 червня там же під керівництвом Й.Данилюка відбулися збори, скликані для обговорення закону від 28 грудня 1887 р. про забезпечення робітників від нещасних

випадків. Якщо попередній захід зібрав порівняно невелику кількість учасників, то на цей раз зала львівської ратуші була переповнена. Прийнято резолюцію про те, що закон не відповідає потребам робітників, та велику за обсягом петицію до парламенту з докладним переліком конкретних поправок і зауважень до закону [749, s.13-14].

Значним кроком уперед стала організація “загальних робітничих зборів” у Львові 23 березня 1890 р. у залі товариства “Gwiazda” за участю близько 600 осіб. Ухвалено відсвяткувати 1 травня відповідно до постанов конгресу II Інтернаціоналу. Цікаво, що доповідач із цього питання А.Маньковський підкреслив неможливість застосування примусу щодо небажаючих святкувати та наголосив, що Першотравень не являє собою спротив ані державі, ані церкві [696, s.9-10]. Комітетові, що скликав збори, було доручено опрацювати й програму святкування.

1 травня 1890 р. робітничі демонстрації та мітинги відбулися в більшості європейських країн. У Відні число їх учасників сягало 100 тис. чол., Будапешті – 60 тис., Празі – 35 тис., Варшаві – 20 тис. [1023, с.268] У Галичині робітничі виступи, пов’язані з відзначенням 1 травня, відбулися у Львові, Кракові, Дрогобичі, Бориславі та інших населених пунктах [1015, с.129-130]. У Львові в ніч на 1 травня більшість підприємств припинила роботу, а на першотравневий мітинг зібралося, за різними оцінками, від 2 до 4 тис. робітників, які одностайно ухвалили резолюцію з вимогами 8-годинного робочого дня, загального виборчого права, створення робітничих спілок, свободи друку, заборони дитячої праці тощо [977, с.53-54; 947; 825].

Успіх в організації першого в історії відзначення травневих свят у Галичині став іще однією важливою передумовою утворення ГРП. “Robotnik” із цього приводу писав: “Тисячі людей, що зібралися біля львівської ратуші і з захопленням слухали робітничих промовців, були для нас найпереконливішим доказом того, що ми дотримуємо кроку німецьких, англійських, французьких та інших товаришів, що наші гасла глибоко проникли в широкі робітничі кола. А тому ми не передчасно розгортаємо прапор робітничої партії, час для нас сприятливий і кожен день додасть нам нових сил” [947, с.134]. Крім того, за визнанням І.Дашинського, приклад українських товаришів, які на початку жовтня 1890 р. створили у Львові Русько-

українську радикальну партію (РУРП), також надихав польських соціалістів на заснування власної партії [1112, с.207].

Формування нової партії відбувалося на базі консолідації трьох основних центрів соціалістичного руху у Львові: 1) редакційного комітету “Pracy”, схильного до поєднання легальної політичної діяльності з елементами конспірації і до збереження максимальної самостійності щодо загальноавстрійської партії; 2) редакції “Robotnika”, переконаної, що в конституційних умовах слід діяти виключно легальними методами, опираючись на підтримку австрійської соціал-демократії; 3) групи молодих студентів і випускників вищих навчальних закладів, яка поповнювалась головним чином за рахунок колишніх учасників патріотичних учнівських гуртків [1173, с.102-103].

Справа заснування партії обговорювалась на кількох таємних зібраннях за участю найактивніших робітників і молодих інтелігентів, які відбулися в жовтні – на початку листопада 1890 р. Вирішальне значення мало зібрання 7 листопада під Львовом, на якому під головуванням А.Маньковського і Й.Данилюка після доповіді І.Дашинського та ряду виступів було остаточно прийнято рішення про заснування партії [1173, с.107].

Дж-П.Химка, посилаючись на щоденник та один із листів І.Дашинського, вважає, що ініціатором створення ГРП був очолюваний Дашинським гурток із десяти молодих інтелігентів та робітників (Ю.Гудеца, Т.Каспарека, К.Гожицького, Г.Діаманда та ін.), які вирішили через проникнення до вищезгаданих осередків, зокрема редакцій “Pracy” й “Robotnika”, здобути на них вплив та переконати їх об’єднати зусилля задля створення політичної партії [1112, с.207; 424, с.67-68]. В.Найдус звертає увагу на протиріччя у свідченнях самого І.Дашинського, розміщених у працях різних років, і логічно ставить під сумнів провідну роль недосвідченої молоді та в цілому версію, яка відводить другорядне місце багатолітнім практикам робітничого й соціалістичного руху [1173, с.110].

Джерела, серед яких переважають пам’ятки неофіційного походження, а отже, суб’єктивні за характером (мемуари, листи, а також тогочасні популярні, публіцистичні брошури та статті), дійсно подають доволі суперечливу інформацію



стосовно чисельності та персонального складу засновників партії. З упевненістю можна констатувати лише те, що кістяк засновників партії склали насамперед члени редакційних комітетів “Pracy” й “Robotnika”, які за прийнятою тоді в австрійській соціал-демократії організаційною практикою мали виконувати функції регіонального партійного керівництва. До першого з них належали складачі Й.Данилюк і Ю.Гудец, столяр Я.Нойбауер, чоботар П.Єлясевич та студент Львівського університету І.Дашинський, до другого – складачі А.Маньковський, Ю.Обірек, Ю.Бар, А.Смоковський (невдовзі його замінив Г.Діаманд) та випускник університету К.Гожицький [780, s.1]. Участь і ступінь активності інших осіб [1173, s.103-107] залишаються тою чи іншою мірою гіпотетичними. Показово також, що у звітній доповіді з діяльності ГРП на її І з’їзді в 1892 р. було сказано, що заснування партії відбулося на пропозицію І.Дашинського, і це не викликало заперечень у присутніх, у тому числі ветеранів руху, що свідчило, усе ж, про значну роль Дашинського і його однодумців.

15 листопада 1890 р. “Robotnik”, а 22 листопада “Praca”, які вперше вийшли під однаковим підзаголовком “Орган Робітничої партії”, розмістили передову у формі відозви, яка повідомляла про те, що “чисельне гроно товаришів-робітників з різних галузей праці по довгих і ґрунтовних приватних нарадах зв’язалося в робітничу соціал-демократичну партію”. Відразу наголошувалося, що найпершою ухвалою нової партії стало рішення про те, що вона буде в усіх своїх діях стояти “на ґрунті державних законів” [780, s.1; 781, s.1]. Таким чином в умовах боротьби різних тактичних течій у соціалістичному русі було принципово підкреслено виключно легальний характер партії, що водночас, можливо, мало на меті убезпечити новостворюване об’єднання та його членів від заборони й переслідувань із боку влади на підставі звинувачень в організації таємного товариства й державній зраді, як це робилося до того часу. Також було оголошено, що обидва робітничі часописи відтепер перестають бути виданнями приватних людей, а стають органами партії [780, s.1; 781, s.1].

Першим політичним заходом, проведеним ГРП, стали масові робітничі збори в справі загального виборчого права 14 грудня 1890 р. у Львові, що сама партія

розглядала як свій перший публічний виступ. Збори, скликані з ініціативи ГРП та спільно з українськими радикалами, відбулися в залі львівської ратуші за участі близько 600 представників робітництва, інтелігенції, жінок. Були зачитані численні вітальні листи й телеграми від робітників, селян, студентів. Відкрив захід своєю промовою А.Маньковський, секретарями було обрано Ю.Обірека й М.Павлика [794, s.1]. З центральною доповіддю на зборах виступив Ю.Гудец, який фактично виклав основні програмові засади партії. Він, зокрема, зазначив, що соціал-демократи жадають, щоби політичний устрій держави базувався на загальному, прямому, таємному виборчому праві для всіх громадян від 21-літнього віку до всіх органів законодавчих і автономічних (днем голосування мала бути неділя або свято), безпосередньому народному законодавстві, яке включало б вирішення питання війни та миру, загальному народному ополченні замість постійної армії, відміні всіх виняткових законів (про пресу, товариства, збори), які стримують вільне слово, думку, науку, народному судочинстві та безплатному правовому захисті, забезпеченні загальної обов'язкової шкільної освіти, загального й рівного виховання державою, оголошенні релігії приватною справою [703, s.2-3]. Як передумов для досягнення цього соціал-демократія буде прагнути якомога ширшого використання політичних прав і свобод, введення єдиного прогресивного податку на дохід замість існуючого непрямого оподаткування, усунення обмежень у праві на об'єднання, встановлення робочого дня, що відповідає суспільним умовам, і заборони роботи в неділю, заборони дитячої праці й такої, що загрожує здоров'ю жінок, запровадження законів щодо захисту життя й здоров'я робітників, санітарного контролю їх помешкань, нагляду за копальнями, фабриками, майстернями й домашнім промислом через виборних робітниками урядників, повного самоврядування всіх робітничих кас взаємодопомоги та ін. [703, s.2-3].

Зміст доповіді свідчив, що програмові засади ГРП відповідали гайнфельдським резолюціям СДРПА. “Ото є коротка і ясна наша програма, – зазначив на завершення доповідач. – Тільки глупота або зла воля може підказувати думку, що нібито втілення тої програми маємо намір здійснити з допомогою

боротьби на барикадах” [703, s.3], у черговий раз наголошуючи цим, що партія буде діяти легально, законними методами.

Як репрезентант РУРП виступав І.Франко, від імені єврейських робітників – Г.Діаманд. Наприкінці зборів було прийнято резолюцію, в якій, наголошуючи, що “право вибору і виборності до тіл парламентарних є підставою всяких прав політичних і водночас гарантією їх недоторканості”, тим часом “найчисельніші продуктивні класи населення в Австрії позбавлені того права, попри те, що несуть всі тягарі, пов’язані з державним устроєм”, збори вимагали від австрійської Державної ради в найкоротший термін внести на порядок денний своїх нарад реформу виборчої ординації в такому дусі, щоб кожен громадянин Австрії по досягненні призовного віку, а жінки – повноліття “мали право голосування при виборах до всяких репрезентацій державних, крайових, повітових, гмінних”. Голосування обов’язково мало бути безпосереднє й таємне, проводитись у неробочий день [771, s.1-2].

Практично від самого моменту виникнення робітничої та Русько-української радикальної партій намітилися основні тенденції та проблеми в розвитку стосунків між ними, а фактично – між галицько-польським і галицько-українським соціалістичними рухами. Так, орган РУРП часопис “Народ” привітав виникнення в Галичині робітничої партії, підкреслив прагнення до дружніх стосунків та тісної взаємодії з нею в боротьбі за свободу та освіту для працюючого люду – як робітників, так і хліборобів. Однак українські радикали дорікали ГРП за те, що вона відразу, у момент утворення, не оголосила чітко змісту своєї програми, указуючи на той факт, що загал робітників у Галичині погано ознайомлений з ідейною платформою європейських соціал-демократичних партій, і тому простого декларування приналежності до соціал-демократії вкрай недостатньо. Водночас РУРП резервувала для себе право на самостійне існування й діяльність як партії українського селянства, мотивуючи це специфікою становища селян та мовно-національними відмінностями в східній частині коронного краю [1018, с.438].

У свою чергу “Ргаса” відгукнулася на постання РУРП статтею під заголовком “Нова партія”, уміщеною в тому ж номері, де була оприлюднена й відозва про

заснування ГРП. У статті зазначалося, що навколо часопису “Народ”, редагованого М.Павликом та І.Франком, почало групуватись усе, що є живіше й шляхетніше серед русинського суспільства. Коментуючи програмові засади РУРП, подані в реферативному викладі, орган ГРП підкреслював, що її мета – запровадити суспільний лад, який базувався б на науковому соціалізмі, тобто радикали “хочуть, щоб власність була спільною для цілого народу, хочуть усунути працю найману, що є підставою визиску. Це їх перше жадання”, цим “зближуються вони до нашої партії робітничої...” [747, s.2]. Однак газета запитувала: “чому не назвалися соціалістами, а тільки радикалами?”, уважаючи, що в цьому – найслабший бік української партії, яка, стоячи на ґрунті наукового соціалізму, мала би звернутися до “пролетаріату робітничого, котрий є єдиним класом в суспільстві, що може запровадити соціалістичний порядок у світі”. Але радикали є оборонцями селян, тобто дрібних власників, що “є однаково далекі від соціалізму, як і шляхта, і ніколи до колективної власності і праці прямувати не будуть. Дрібний власник – селянин – не може бути підставою соціалістичного руху. Звідси будуть походити всякі хиби нової партії, котра, визнавши науковий соціалізм за свою програму, буде спиратися на дрібну селянську власність”. У підсумку українські радикали характеризувалися як “напівсоціалісти”, що стали такими з патріотів-народовців [747, s.2].

Загалом аналіз програми РУРП, здійснений у статті, свідчив, що найбільш позитивне враження на галицьких соціал-демократів справила її максимальна частина, яка відображала в більшій мірі погляди “молодих” радикалів – по суті, соціал-демократичної групи в РУРП, пізніших засновників УСДП, і навпаки, мінімальна частина програми, яка захищала селянські інтереси й була ближчою “старшим” радикалам (М.Павлику, І.Франку та ін.), викликала найбільше застережень. Це стало проявом певного теоретичного догматизму й схематизму світогляду польських соціал-демократів, що не раз давалося взнаки в подальшому, особливо під час їхніх спроб конкретизувати свою позицію в селянському питанні.

Цілком природно, що в умовах поліетнічного регіону, невирішеності українського, польського, єврейського національних питань перед ГРП практично відразу постала й національна проблема. При цьому показово, що непорозуміння

почалися вже з першого ж публічного виступу партії. Так, Ю.Гудец у доповіді на зборах 14 грудня 1890 р. зазначив, що “так само, як члени міжнародних робітничих партій у Франції чи Німеччині є французами або німцями, так само і ми, належачи до соціал-демократичної партії, є поляками, і тільки бездумне патріотництво може нам в тому відношенні робити закиди” [794, s.1]. Проти цього запротестував М.Павлик, який указав на приналежність до партії також українців та євреїв. Спробою згладити протиріччя виглядав коментар “Pracy” до промови І.Франка, в якому зазначалося, що українські радикали в політичних справах усе ж підуть із ГРП рука в руку, оскільки обом партіям притаманне “спільне уявлення про державу майбутнього як союз спілок” [794, s.1]. Роль головного речника єврейських робітників уже з того часу взяв на себе соратник І.Дашинського, прибічник інтернаціонального характеру партії Г.Діаманд, який у своїй промові підкреслив, що “пролетаріат єврейський виступає зараз під гаслом: “Разом з вами до перемоги” і не думає від партії нашої відрізнятись” [794, s.1]. І хоч на цей раз до відкритого конфлікту не дійшло, усе це було свого роду провісником тих гострих протиріч, що стали каменем спотикання в розвитку галицької, як зрештою й австрійської соціал-демократії в майбутньому. Симптоматичною з погляду подальшої історії була й та обставина, що місію захисників національних інтересів польських робітників, передовсім українців, узяла на себе РУРП, лідери якої в другій половині 90-х рр. XIX ст. здійснили першу спробу створення окремої української соціал-демократичної партії.

Не було повної єдності з національного питання і в самому керівництві ГРП. Публікації на цю тему в галицькій робітничій пресі свідчили про певні відмінності в підходах між редакційними комітетами “Robotnika”, який пов’язував вирішення національного питання з перемогою соціалізму, та “Pracy”, що припускав можливість часткового розв’язання за існуючого ладу [1173, s.136-137]. На розбіжності в керівництві прямо вказав у своєму виступі на згаданих зборах член редакції “Robotnika” А.Смоковський, за що був виключений із партії і з лютого 1891 р. розпочав видання нового львівського двотижневика “Robotnik Polski”, в якому прямо заявив про бажання створити польську робітничу партію. У програмовій статті його першого номеру відзначалося: “Стоїмо на ґрунті

національно-польському... Перше, ніж стали ми робітниками, були вже поляками” [782; 773, s.3-4]. Українцям, які захотіли б бути членами польської робітничої партії, пропонувалося зректися своєї національності. У полеміку з новою газетою відразу вступили “Prasa” й “Robotnik”. Зокрема, “Prasa” скритикувала її за хаотичність і суперечливість програми, непослідовність у ставленні до українців і антисемітську спрямованість, охарактеризувала як орган “партії робітничої польської національно-шляхетсько-клерикально-антисемітсько-соціальної” [704, s.2]. Так і не здобувши масової підтримки робітників, новий часопис занепав після сьомого номера в травні того ж року.

Нову дилему перед партією поставила підготовка польською громадськістю в Галичині відзначення 100-літнього ювілею польської шляхетської конституції, що припадав на 3 травня 1891 р. Після певних коливань і непослідовних заяв ГРП усе ж вирішила взяти участь у ювілейних заходах, що фактично проходили під гаслами відновлення Польщі в кордонах 1772 р. Тоді це ще не була принципова позиція, закріплена програмовими засадами, а скоріше тактичне рішення в конкретній ситуації, однак у подальшому ця тактика стала традиційною. “З публічними актами, що мали загальнонаціональний характер, нагадували про вільнолюбні традиції народу, соціалісти єдналися ... з першої хвилини”, – писав пізніше один із діячів соціалістичного руху В.Фельдман [397, s.103]. У подібних заходах змушені були брати участь і робітники інших національностей, що разом із поляками належали до профспілок та різних робітничих товариств, які фактично діяли під егідою соціал-демократів. Це було зумовлене організаційною специфікою галицької соціал-демократії.

Необхідно відзначити, що на момент заснування ГРП не мала масової організації. Її доволі проста організаційна структура спиралася на практику організаційної розбудови, апробовану в той час австрійською соціал-демократією.

Галицькі соціал-демократи не наважилися відразу на творення масових політичних об’єднань, легалізація яких місцевою владою виглядала малоперспективною, а пішли вже випробуваним шляхом – шляхом створення культосвітніх робітничих товариств. Формально в них заборонялася політична діяльність, проте, на

відміну від цехів чи кас взаємодопомоги, цей тип організації давав змогу здійснювати під виглядом суто освітніх заходів обговорення актуальних економічних та суспільних проблем, пропаганду соціал-демократичної ідеології, згуртування робітників і ремісників різних професій у рамках одного об'єднання.

Таким об'єднанням стало товариство “Siia” (“Сила”), перші загальні збори якого відбулися у Львові 14 березня 1891 р. за участі понад 200 членів [786, s.3]. Роз'яснюючи необхідність його створення, “Praca” відзначала, що існуючі досі товариства робітничі, а властиво “ремісничі” (“Gwiazda”, “Skaia”, українська “Зоря”), не могли захищати інтереси всіх робітників, бо від самого заснування були товариствами “самаритянськими” – допомагали в разі хвороби або смерті, і хоч передбачали навчання, але тільки читанню й письму. Високі внески не давали можливості вступу для більшості робітників. Завданнями нового товариства було піднесення рівня освіти робітників через лекції, доповіді, диспути, пробудження товариського життя шляхом формування почуття робітничої солідарності, а також надання допомоги тимчасово непрацюючим робітникам. Підкреслювалося, що “Siia” не буде конкурувати з іншими товариствами, оскільки займатиметься такими робітничими потребами, яких ті не задовольняють, і, що найважливіше, буде згуртовувати всіх робітників “без різниці віри і національності”, а низькі тижневі внески дозволять вступати навіть найбіднішим [776, s.2].

Статут львівської “Siiv” став взірцем для організації таких же товариств в інших місцях. Напередодні I з'їзду галицької соціал-демократії, тобто станом на початок 1892 р., товариства “Siia” діяли вже, окрім Львова, також у Кракові, Подгужі, Станіславі та Коломиї (у двох останніх містах – під назвою “Praca”), у процесі створення перебували вони в Тарнуві та Новому Сончі. При цьому львівська “Siia” мала вже понад тисячу членів, краківська – близько дев'ятисот [705, s.1, 2].

Кожна “Siia” мала власну бібліотеку й читальню, передплачувала часописи, організовувала, крім лекцій на актуальну суспільно-політичну тематику та їх обговорень, музично-танцювальні вечори, аматорські вистави, подекуди курси для неписьменних тощо. Розбудова мережі цих товариств мала помітне значення для подальшого розвитку робітничої партії: упродовж останнього десятиліття XIX ст.

товариства “Siia” поряд із фаховими спілками залишалися головною опорою галицької соціал-демократії в робітничому середовищі, основою її масової організації [139, арк.4; 712; 358, s.30].

Як засіб згуртування робітників навколо партії, залучення нових прихильників продовжували використовуватися масові збори, що скликалися партією з приводу обговорення тих чи інших актуальних питань суспільного життя. Так, одним із перших у центрі уваги ГРП опинилася справа виборів до керівництва робітничої каси хворих у Львові. 26 липня 1891 р. відбулися збори, на яких було обрано спеціальний комітет, що мав займатися цією справою. 2 серпня комітет скликав робітничі збори в залі львівської ратуші, присвячені виборам [788, s.1]. У результаті проведеної соціал-демократами роботи на всіх виборчих дільницях переконливо перемогли представники ГРП [702, s.1].

Однією з традиційних і найчастіше використовуваних тем для скликання зборів уже з цього часу стає потреба запровадження загального виборчого права. Ця проблема була предметом обговорення на зборах 3 січня 1892 р. у Станіславі (близько 700 осіб під керівництвом Й.Данилюка, Г.Діаманда, Ю.Гудеца та ін.) [795, s.1-3] та 10 січня у Львові на чолі з А.Маньковським та Й.Данилюком [20, арк.1-3]. Поряд з основним питанням на збори виносилися також проблеми дорожнечі, свободи преси, збільшення кількості промислових інспекторів тощо. Подібні питання піднімалися й на першотравневих мітингах 1891 та 1892 рр. [750, s.1; 751, s.1; 295, с.132-133]

У 1891 р. галицькі соціал-демократи вперше взяли участь у виборчій кампанії до австрійського парламенту. Видана з приводу розпуску парламенту й старту кампанії відозва СДРПА закликала товаришів на місцях, не тішачись ілюзіями щодо здобуття великого числа мандатів, усе ж використати виборчий рух, щоби звернутися до людей, виборців і невиборців, роз'яснити їм свою програму й цілі. Для цього слід було не тільки скликати передвиборні зібрання, але й іти на збори інших партій і публічно з'ясувати позицію того чи іншого кандидата в робітничому питанні. У Відні було створено Центральний соціал-демократичний виборчий комітет, посилений партійцями з усіх провінцій, у кожному краї утворювалися



крайові, у повітах – повітові комітети [748, s.2-3]. ГРП, не висуваючи ще на цей раз власних кандидатів, активно підтримала у Львові демократа, учасника польського повстання 1863 р. К.Леваковського, який у виступі на мітингу з нагоди його перемоги визнав, що не останньою мірою “завдячує своїм обранням працюючому класу” [756, s.1].

Важливою віхою в процесі формування організаційних основ соціал-демократичного руху став II з'їзд СДРПА, що проходив у Відні 28–30 червня 1891 р. Якщо до цього часу взагалі не були визначені критерії приналежності до партії, то тепер, згідно з постановою з'їзду, членом партії вважався кожен, хто визнавав її Гайнфельдську програму [707, s.2-3]. Члени партії кожної місцевості (регіону) у всіх партійних справах повинні були звертатися до редакції того друкованого органу СДРПА, на терені якого вони перебувають. Для Галичини таким органом партії залишилася газета “Praca”. Редакції часописів мали щоквартально звітувати про розвиток соціал-демократичного руху в їх окрузі перед редакцією віденської “Arbeiter-Zeitung“, яка фактично мала виконувати функції центрального керівництва партії. З'їзд рекомендував заснування політичних товариств, які, по можливості, охоплювали б цілі провінції. Нові робітничі газети могли ставати органами партії лише в разі затвердження їх загальноавстрійським або крайовим з'їздом. Скликання чергового конгресу СДРПА доручалося партійним часописам на чолі з “Arbeiter-Zeitung“ [707, s.2-3]. Отже, стрижнем організаційної структури австрійської соціал-демократії залишалася мережа робітничої преси.

Загалом з'їзд констатував значний поступ у розвитку СДРПА: кількість її політичних друкованих органів за два роки з часу Гайнфельдського з'їзду зросла вдвічі (з 7 до 15), а їх передплатників – більш ніж утричі (з 15,4 до 55,8 тис. осіб). Так само вдвічі збільшилася кількість робітничих товариств (з 103 до 219) та втричі – їх членів (з 16,5 до 47 тис.). Разом із фаховими, науковими, гумористичними та іншими часописами партія пропагувала свої ідеї через 41 друковане видання, що мало понад 120 тис. передплатників [706, s.1].

Галицьку робітничу партію, яка вперше взяла участь у з'їзді австрійської соціал-демократії, представляло 6 делегатів, у тому числі 4 зі Львова (Й.Данилюк,

І.Дашинський, Г.Діаманд, А.Маньковський), 1 з Кракова (Я.Енґліш) та 1 з Нового Сонча (Я.Мех). Позиція галичан, що принципово не відрізнялася від позиції більшості делегатів з'їзду, знайшла відображення в їх виступах, присвячених важкому становищу робітників (Й.Данилюк), переслідуванням робітничої преси з боку властей (наприклад, майже половина всіх номерів "Pracy" зазнала конфіскації цензурою, на що вказав у своєму виступі Г.Діаманд), стосункам у робітничих касах хворих у Західній Галичині (Я.Енґліш) та іншим проблемам [238, S.35-39, 72-74, 96-97, 120-121, 167-168; 706, s.1-2].

З'їзд не зміг оминати національного питання. Група чеських "національних соціал-демократів" із Праги зажадала докладнішого відображення національної проблематики в партійній програмі, запропонувала доповнити Гайнфельдську програму пунктом про необхідність реорганізації партії за національною ознакою. Однак після короткої дискусії це питання було зняте з порядку денного, а його ініціатори залишили засідання [238, S.102, 144-146, 161-169; 707, s.3]. Репрезентований ними часопис, що назвав себе "національно-соціал-демократичним", було позбавлено статусу органу СДРПА.

Проти пропонованих чехами змін висловився на з'їзді й представник галицьких соціал-демократів А.Маньковський [238, S.167-168]. Однак уже через два місяці І.Дашинський, що репрезентував ГРП на черговому конгресі II Інтернаціоналу в Брюсселі в серпні 1891 р., увійшов до складу об'єднаної польської делегації, утвореної з представників усіх трьох частин Польщі, що перебували під владою різних держав. Делегація заявила на конгресі про намір у подальшому виступати як монолітна польська організація з метою полегшення спільної боротьби зі спільним ворогом – польською шляхтою і буржуазією та здобуття провідної політичної ролі в польському суспільстві [1173, s.139]. Ця заява отримала цілком позитивний резонанс серед членів ГРП у Західній Галичині, зокрема в польському Кракові, що мали тісні зв'язки із соціалістами інших польських земель, натомість із застереженнями була зустрита частиною старих діячів партії в багатонаціональному Львові [1173, s.140]. Отже, практично від самого початку свого існування краківський осередок партії виступав речником перетворення ГРП на польську соціал-демократичну партію, тоді

як львівські діячі значною мірою схилилися до збереження інтернаціонального, загальнокрайового характеру партії.

З січня 1892 р. західногалицькі соціал-демократи розпочали видавати в Кракові новий орган ГРП газету “Naprzyd”, у програмовій статті першого номеру якої обґрунтовувалась необхідність створення в Галичині польської соціал-демократичної партії в складі СДРПА. Ця потреба мотивувалася тим, що польські робітники мають, окрім загальнокласових, також свої власні, відмінні від інших інтереси та ідеали – політичні, суспільні та національні [679, s.1]. Редактором газети незабаром став І.Дашинський, який завдяки своїй непересічній енергії, лідерським якостям і ораторським здібностям швидко просувався на провідні ролі в партії.

Прагнення частини провідників ГРП перетворити її на суто польську партію суперечило принципам організаційної побудови СДРПА, яка на той момент ще не мала у своїй структурі національних партій. Питання про те, бути ГРП національною чи територіальною, інтернаціональною партією, до її I з'їзду залишалося відкритим, поступово набуваючи дедалі більшої актуальності.

I з'їзд галицької соціал-демократії відбувся у Львові в залі міської ратуші 31 січня – 2 лютого 1892 р. за участю біля 40 делегатів, які представляли не лише львівські та краківські робітничі часописи й товариства, але й членів партії в Станіславі, Коломиї, Подгужі, Тарнуві, Новому Сончі й Бялій, а також близько 100 гостей [705, s.1].

Заслухавши звіт із попередньої діяльності ГРП (Ю.Гудец), з'їзд на пропозицію доповідача з питання про пресу Ю.Обірека ухвалив уважати “Prask”, “Robotnik” і “Naprzyd” виданнями партії, які є її власністю й перебувають під контролем загалу товаришів щодо змісту та коштів [705, s.3]. Натомість було відхилено ідею створення єдиного Центрального комітету партії, до якого входило би по три представники від Львова і Кракова. Виступаючи проти, І.Дашинський висловив упевненість, що відкриту, легальну діяльність такого ЦК унеможливить влада, тому керівними органами партії мають залишитись редакційні комітети її часописів. Водночас він закликав і надалі активно працювати в усіх трьох основних типах робітничих об'єднань – примусових, добровільних професійних і культосвітніх, назвавши їх

“трыома сходи́нкамі, котры павінны провадзіць нас да арганізацыі таварыства політычнага, утворення якога мае быць найбліжчым завданнем партыі” [705, s.2].

Доповідач із пытання арганізацыі С.Куровскі наголосіў на неабходнасці разбудавуваць партыю знізу: у кожнай месцевасці склікаць зборы, на якіх пасля прыняцця Гайнфельдскай праграмы абіраць мужоў довір’я, што керуваць далейшым развіццём руху. Ёго даповніў І.Дашынскі ў доповідзі пра агітацыю й тактыку. Ён зазначыў, што рэдакцыйныя камітэты партыйных часопісаў павінны кіраваць агітацыяй (кожны ў сваёму акрузі, тобто “Naprzyd” у Західнай Галічыні, а ў східнай частцы краю агітацыйны камітэт склаўся з рэдакцый абодвух л’вювскіх робітнічых газет). Канкретных агітатараў для кожнай месцевасці прызначатимуть ці камітэты або зборы. Для агітацыі слід выкарыстоўваць насамперед робітнічыя страйкі, нават неўдалы, а таксама з’яўленні, таварыства, клубы та рэзныя нагоды, які даюць выбарчы кампаніі та іншыя супольныя працэсы й падзеі. Кошты павінны фармувацца з унескаў, зібраных пад час найрэзноманітнішых згуртаванняў, разважальных та іншых заходаў. Асновныя палажэнні доповідаў знайшлі відображэння ў прынятых дэлегатамі рашэннях [705, s.2-4].

Фактычна з’езд затвердыў выкарыстоўвані да таго часу арганізацыйную структуру й прынцыпы партыйнай работы ў масах. Такім чынам, ён не толькі завяршыў пачатковы перыяд арганізацыйнага оформлення сацыял-дэмакратычнага руху ў Галічыні, а й став сваярэдным падсумкам усяго працэсу генезысу гэтага руху, прадэманструваўшы, што робітнічая партыя ў краі стала рэальнасцю. Пасля I з’яду ГРП змяніла сваю назву на Сацыял-дэмакратычную партыю Галічыні (з Сілезіі – СДПГіС). Це, з аднаго боку, азначала падтверджэння, прынамні формальнае, агульнакраёвае, інтэрнацыянальнае характэру партыі, а з іншаго – сімвалізавала пачаток новага этапу ў ёй дзейнасці.

Отже, на зламe 80–90-х рр. XIX ст. склаўся рад аб’ектыўных і суб’ектыўных перадумов для паявы ў Галічыні масовай, легальнай та формальна інтэрнацыянальнай сацыял-дэмакратычнай партыі.

Актывізацыя робітнічага руху ў багатых краінах Еўропы, віднаўлення СДРПА й заснавання РУРП спонукалі польскіх сацыялістаў да стварэння ў лістападe 1890

р. Галицької робітничої партії як складової частини австрійської соціал-демократії. Її Гайнфельдська програма, яка стала ідейною платформою також для ГРП, у цілому була марксистською, проте вона, як результат компромісу, не увібрала в себе окремих важливих ідеологем, які з погляду лівого, революційного крила міжнародного соціалістичного руху були атрибутами марксизму. З іншого боку, давалася взнаки й невизначеність позиції австрійської соціал-демократії з національного й селянського питань, що помітно позначалося й на ГРП.

1890–1892 рр. були лише початковим етапом організаційного оформлення галицького соціал-демократизму, періодом його поступової інституалізації та легалізації. ГРП, як і загалом СДРПА, не мала ні статуту, ні центрального керівництва, а межа між членами й прихильниками партії за відсутності фіксованого членства по суті була розмитою. Така будова партії враховувала слабкість традицій легальної опозиційної діяльності, яка в реалізації своїх цілей апелювала б до широких верств населення. Її організаційна структура й методи політичної роботи були адекватними суспільним умовам, відповідали перехідному періоду від репресій і напівлегального існування до масової, публічної політичної діяльності.

Разом із тим, визначальне для обличчя ГРП питання про національний характер партії фактично, враховуючи наявність у ній контрверсійних тенденцій та багатонаціональний склад членів, залишалося остаточно невирішеним. Попереду була важка внутріпартійна боротьба з “незалежними соціалістами”, а також навколо аграрної і національної проблем, що стала неминучим супутником подальшої кристалізації основних засад галицької соціал-демократії в ідеології, тактиці й організації.

### **3.2. Соціал-демократи Галичини і Буковини у складі австрійського “малого Інтернаціоналу” в 1892–1899 рр.**

Організаційне зміцнення СДРПА в період 1892–1897 рр., тобто до її національної федералізації, ішло по лінії подальшої конкретизації критеріїв членства і, таким чином, подолання рудиментів аморфності партійної організації, розбудови її структури шляхом створення ланок зв'язку між координаційними центрами руху

(дотепер – редакціями часописів), які поступово перетворювалися на справжні керівні органи, з одного боку, та з іншого – його масовою базою, рядовими членами, об'єднаними в різноманітних фахових і загальноробітничих товариствах (культосвітніх, взаємодопомоги, політичних, як добровільних, так і примусових, створення яких було ініційоване державою).

III з'їзд австрійської соціал-демократії 5–9 червня 1892 р. у Відні прийняв статут, згідно з яким членом партії вважалася особа, яка не лише визнавала її програму, але й сприяла її поширенню, надавала партії духовну й матеріальну допомогу, не була одночасно задіяна в будь-якій буржуазній партії. Місцеві групи повинні були обирати вповноважених (мужів довір'я), які утворювали окружні комітети й висилали делегатів на крайові конференції. Вони мали збиратися не рідше одного разу на рік, раз на два роки скликався загальноавстрійський з'їзд. Уперше було обрано центральне керівництво партії, яке відтепер лише на третину могло складатися з редакторів газет. До нього увійшли В.Адлер, В.Елленбоген, Ю.Попп та ін. Разом із тим, з'їзд засудив діяльність групи австрійських анархістів (т. зв. “незалежних соціалістів”), що пропонували перетворити партію на вільну федерацію організацій і переглянути Гайнфельдську програму [239, S.95-96, 112-113, 140-147, 169-172].

Галицьку соціал-демократію на з'їзді представляло 8 делегатів (І.Дашинський, Г.Діаманд, Й.Френкель, Ю.Гудец від Львова, Я.Енґліш та С.Куровський із Кракова, Я.Козакевич від Нового Сонча й Ф.Новицький від Бялої). Місце крайової СДПГіС в структурі загальноавстрійської партії, ступінь і характер зв'язку між ними були визначені у виступі І.Дашинського. Він, означивши галицьку делегацію як польську, підтримав у цілому засади побудови партії, але, поряд із тим, посилаючись на специфіку становища Галичини, межі якої не відповідали “фактичним і мовним стосункам”, та на потребу допомоги полякам, що мешкають за кордоном, заявив, що галицька партія не може зв'язатися з австрійською так тісно, як це повинні зробити інші національності, однак, наскільки це будуть дозволяти обставини, вона буде діяти “в рамках програми й організації австрійської соціал-демократії та в інтересі міжнародної соціал-демократії” [239, S.135]. Фактично ця заява окреслила взаємини

галицько-польських соціал-демократів з СДРПА більш ніж на два десятиліття [1173, s.153].

IV з'їзд СДРПА (25–31 березня 1894 р., Відень) затвердив новий партійний статут, перший пункт якого рекомендував кожному членові партії вступити до професійної спілки або політичного чи просвітницького об'єднання. Посилено рекомендувалося створювати політичні товариства, сфера діяльності яких охоплювала б, по можливості, цілі коронні краї [240, S.193-196].

Слабким місцем партійної структури залишався брак первинних територіальних організацій. Це означало, що властиво партією була мережа мужів довір'я та утворених ними окружних і крайових комітетів. Різноманітні робітничі товариства, які лежали в основі масової організації партії і були її фундаментом, фактично низовою ланкою, можна було контролювати лише через вибори до керівних органів цих товариств, формально незалежних від партії, покликаних виконувати й інші, неполітичні функції. У свою чергу, рядові члени партії впливали лише на вибір місцевого мужа довір'я. Ця вада давалася взнаки передусім у таких регіонах, як Галичина, де нечисленний, порівняно з промисловими районами країни, пролетаріат був розпорошений по дрібних підприємствах і відносно малочисленних за складом фахових товариствах.

Упродовж 90-х років XIX ст. тривав процес становлення СДПГіС як політичної партії нового типу, яка у своїй діяльності прагнула спиратися на масову організацію. Її основу складали загальноробітничі культосвітні товариства “Siia” й “Prasa”, дедалі більшого значення набували також професійні спілки робітників. Якщо на час I загальноавстрійського профспілкового з'їзду в 1893 р. у всій Галичині було лише три фахові об'єднання (будівельників, столярів і пекарів), то в 1898 р. діяло вже 34 професійні спілки й 19 освітніх товариств, які охоплювали понад 3,5 тис. робітників [1171, s.137-138]. Станом на 1894 р. СДПГіС безпосередньо опиралась у своїй діяльності, окрім численних примусових корпорацій, також на 9 добровільних профспілкових об'єднань і 9 робітничих товариств “Siia” [358, s.30], а наприкінці 90-х років, за оцінками поліції, профспілкові організації практично вже лежали в основі всієї організаційної структури партії, фактично утворюючи з

політичною організацією єдине ціле [139, арк.4; 712]. Зрощення партії з профспілками досягло апогею. Це продемонстрував VI з'їзд СДПГіС (6–8 січня 1899 р.), коли на третій день роботи, не міняючи свого складу, оголосив себе I крайовим фаховим (профспілковим) з'їздом Галичини і Сілезії [753].

У перших роках десятиліття в розвитку масового робітничого руху спостерігався певний спад, зумовлений економічною кризою. Якщо в 1890 р. у Галичині відбулося 6 страйків, то в 1891–1892 рр. – лише по 2 страйки щороку (по 1 в західній і східній частині краю). У 1893–1894 рр. щорічна кількість страйків збільшилась до 3, а в середині десятиліття різко зросла й досягла найвищого рівня в 1896–1897 рр., після чого знову пішла на спад, спричинений введенням у краї надзвичайного стану наприкінці 90-х років [807, s.225].

Переважна більшість вимог страйкарів була пов'язана з оплатою й часом праці. При цьому в керівництві низкою резонансних робітничих страйків, багато з яких завершилося повним або частковим задоволенням вимог робітників і, таким чином, покращенням їх становища, провідну роль відіграли соціал-демократи [978, с.43, 45-46, 50-52]. Це позначилося й на загальній результативності боротьби: з усіх страйків 1894–1900 рр. повною або частковою перемогою завершилися 82, цілковито програні були тільки 26 [807, s.225].

Поступово набирал обертів масовий вічевий рух, що організовувався соціал-демократією на підтримку вимоги загального виборчого права. Хоча це гасло було висунуте раніше, по-справжньому активну боротьбу за нього австрійська соціал-демократія, як указувалось у доповіді СДРПА Штутгартському конгресові Інтернаціоналу, розпочала з 1893 р. [201, с.268]. 9 липня у Відні відбулася перша грандіозна демонстрація за загальне виборче право, під час якої на вулиці міста вийшло 40 тис. робітників [1064, с.43, 47].

Подібний рух, хоч і менший за розмахом, розгортався в цей же період у Галичині. Наприклад, ще 18 червня 1893 р. у Станіславі на майдані біля палацу Потоцьких соціал-демократи спільно з РУРП провели віче, участь у якому, за даними поліцейських органів, узяло від восьмисот до тисячі осіб [19, арк.23]. Доповідач на ньому Ю.Гудец, підкресливши, що загальне виборче право вже



запроваджене у Франції, Бельгії, Німеччині й США, заявив, що в разі його здобуття в Австрії зорганізований пролетаріат оволодіє державою. Інші виступаючі акцентували увагу на несправедливості австрійського виборчого закону, згідно з яким у Галичині одного посла до парламенту обирає 500 поміщиків, 35 тис. міщан або 200 тис. селян, – як наслідок, обрані таким чином теперішні послы нічого не роблять, “а замість боронити люд, бавляться, їдять і п’ють” [19, арк.22]. Зібрані прийняли резолюцію з вимогою до парламенту підтримати пропозицію молодочехів щодо введення загального виборчого права. Аналогічне віче того ж дня було проведе СДПГіС у Перемишлі за участю біля чотирьохсот осіб, головним чином залізничників і промислових робітників [19, арк.26-29].

Дедалі численнішими ставали першотравневі маніфестації, розширювалася їх географія. У 1892 р. першотравневі мітинги вперше відбулися в Кракові (5 тис. чол.), Станіславі, Перемишлі (по кілька сотень учасників), тоді як у Коломиї та Стрию, як і в Чернівцях на Буковині, їх заборонила влада [295, с.132-133]. 1893 р. у першотравневих виступах у Львові та Кракові взяло участь відповідно 6 і 7 тис. осіб. Святкування Першотравня проводилися в Галичині під гаслами загального голосування, 8-годинного робочого дня й свободи преси [330, с.312].

Ідейно-оганізаційне становлення СДПГіС, подальша кристалізація партійних засад в ідеології, тактиці й оргроботі цілком закономірно супроводжувалося гострою внутріпартійною боротьбою між представниками різних угруповань та ідейних течій, тактичних підходів, яка вийшла на поверхню, насамперед, у формі запеклого протистояння офіційного керівництва партії і т. зв. “незалежних соціалістів”.

Розкол стався практично відразу після I з’їзду галицької соціал-демократії. Й.Данилюк, невдоволений рішенням з’їзду про передачу “Pracy” у власність партії та небезпідставно вбачаючи в цьому прагнення послабити його вплив, заявив, що провадитиме видання так, як робив це досі власними силами впродовж чотирнадцяти років. Водночас він висловив недовіру новим лідерам партії, звинувативши І.Дашинського і його прибічників (Ю.Гудеца, Г.Діаманда, Ю.Обірека, Й.Френкеля та ін.) у недемократичних методах керівництва, кулуарності в прийнятті рішень тощо. Данилюка підтримали робітничі діячі П.Слясевич, Ю.Данек, С.Попель, Я.Нойбауер

та ін., публіцист Е.Брейтер, відомий український соціаліст С.Козловський. До певної міри справедливо “незалежні” закидали новим лідерам намагання узурпувати всю владу в партії, відсунувши на другорядні ролі ветеранів руху, використати робітників та їх кошти у власних, приватних інтересах, з метою створення для себе оплачуваних партійних посад.

Конфлікт усередині СДПГіС, усупереч запевненням сторін про відсутність принципових незгод, мав одночасно два виміри: міжособистісний та ідейний. У міжособистісній площині це була боротьба за лідерство між “старою” генерацією діячів галицького соціалістичного руху, що мала робітниче коріння, та новим поколінням активістів цього руху, молодими інтелігентами й робітниками, які порівняно недавно влилися до його лав, проте на хвилі піднесення майже відразу опинилися в перших рядах та біля керма новоствореної партії.

В аспекті ідеологічного протистояння це був відкритий виступ лівого крила австрійського робітничого руху, помітне місце в політичному світогляді якого займали елементи анархізму та економізму, проти поміркованої, центристської течії, представленої керівництвом СДРПА. На львівських “незалежних” певний вплив, очевидно, мали й ідеї М.Драгоманова та галицько-українських радикалів, відображені в політичній платформі та діяльності РУРП, на що під час полеміки вказував І.Дашинський [358, s.36-44]. Про це ж свідчила й оприлюднена у вересні 1892 р. у газеті “Prasa” програма “незалежних” соціалістів, у якій вони зробили спробу поєднати вимоги соціал-демократів і радикалів. Вона стверджувала, що соціалістичний лад має спиратися на якнайширше самоврядування громад, повітів і країв, які складатимуться з вільних людей і будуть зв’язані між собою вільною федерацією. Уперше в історії польського соціал-демократизму в програмі були широко й детально представлені, поряд із робітничими, селянські постулати (на кшталт заборони парцеляції громадських земель, відміни привілеїв поміщиків щодо полювання, першочергового права громад на купівлю землі, зниження цін на сіль до собівартості тощо), а в цілому аграрне питання планувалося розв’язати за рахунок ліквідації приватної власності на землю та передачі її у власність громад [761].

“Незалежні” були переконані, що перебудова суспільства на засадах вільної федерації громад усуне одночасно всі види визиску, а отже, і нерівноправність національностей, і таким чином вирішить національну проблему. Вони висловлювали обурення з приводу польських патріотичних декларацій репрезентантів СДПГіС на міжнародних соціалістичних форумах, використання робітників у патріотичних маніфестаціях, однак впадали в іншу крайність, заявляючи у своїй програмі, що для них національне питання взагалі не стоїть на порядку денному [761].

Опозиція спробувала спертися на масову організацію. Програвши боротьбу за керівництво львівської “Siiy”, “незалежні” влітку 1892 р. заснували власне робітниче товариство “Swit” [779, s.1]. Розкол поширився на інші робітничі організації. Весною 1893 р. боротьба набула крайніх форм. Під час масових заходів доходило до відвертих бійок між робітниками [641, с.73; 710].

Водночас “незалежні” піддали критиці верхівку СДРПА, насамперед В.Адлера, за реформізм і обмеження партійної тактики виключно легальними методами роботи, занедбання економічної боротьби робітників, централізм у розбудові партії, що забезпечував домінування австронімецьких соціал-демократів за рахунок слов'янських товаришів, тощо [772; 789]. Натомість лідери СДРПА, які в цей же час вели боротьбу проти власних “незалежних” у Відні, підтримали І.Дашинського.

У підсумку спроби “незалежних” створити реальну альтернативу СДПГіС виявилися невдалими. Проголошена ними Робітнича соціал-демократична, згодом – Робітнича соціалістична партії залишилися ефемерними утвореннями [1173, s.164]. Позбавлений масової підтримки поза Львовом, фактично засуджений в особі віденських “незалежних” і загалом анархізму конгресами СДРПА й II Інтернаціоналу, цей ідейний напрям до середини 1895 р. зійшов у краї з політичної сцени, а його провідники (Й.Данилюк, П.Слясевич, Е.Брейтер та ін.) відійшли від соціалістичного руху.

У березні 1893 р. у Кракові за участю 50 делегатів відбувся II з'їзд галицької соціал-демократії. Персональний склад делегатів, керівних органів та комісій

підтвердив перемогу групи І.Дашинського у внутріпартійній боротьбі та вихід краківського осередку на домінуючі позиції в СДПГіС [1173, s.159]. З'їзд ухвалив активізувати зусилля з організації політичного товариства під егідою партії. Таке товариство, що мало діяти на теренах Галичини й Буковини, було засноване у Львові в липні 1894 р. під назвою “Proletariat” (його головою обрано А.Маньковського, заступником – Я.Козакевича) [1173, s.161].

Майже одночасно з виступом опозиції “незалежних соціалістів” перед СДПГіС постало і єврейське питання, що було зумовлене рядом об'єктивних і суб'єктивних причин. Усі існуючі досі робітничі й ремісничі організації мали якщо не формально, то фактично польський, католицький характер. Однак серед засновників “Sii” були й українці та євреї. Останні вказували на неможливість втягнення до польських за характером товариств основної маси єврейських робітників та необхідність застосування щодо них іншої, відмінної тактики партійної роботи, зокрема творення окремих єврейських робітничих об'єднань і видання для них спеціального друкованого органу єврейським “жаргоном” (ідишем) [450, с.181]. Актуалізації проблеми сприяв і резонансний страйк у липні – вересні 1892 р. чотирьохсот коломийських ткачів-євреїв, що належали до секти хасидів і тому не були членами жодних робітничих організацій.

Тим часом у доповіді на I з'їзді галицької соціал-демократії І.Дашинський, посилаючись на резолюцію Брюссельського конгресу II Інтернаціоналу, а фактично положення К.Маркса про те, що соціалісти не повинні бути ні антисемітами, ані філосемітами, але бачити серед євреїв, як і всюди, два класи – визискувачів і визискуваних [315, с.74], обмежився стосовно єврейської проблеми в партії заувагою, що першочерговим завданням соціалістів є ширити серед єврейських робітників свідомість тотожності їх інтересів з інтересами пролетаріату інших національностей [705, s.2].

Натомість українські радикали висунули ідею федералізації СДПГіС за національною ознакою, а саме перетворення її на союз трьох національних робітничих партій-секцій – української, польської та єврейської, зі своїми власними друкованими органами, специфічними способами пропаганди тощо. Зокрема,

М.Павлик у зв'язку з цим писав: “По нашому, іменно серед жидів не тільки потрібна, а й поки що єдино можлива осібна соціалістична організація на національному ґрунті, коли вона хоче захопити маси, а не вдовольнитися невеличкою верхньою частиною – спольщеною...” [293, с.179-180]. Утім, він звертав увагу на те, що противниками окремої єврейської партії виступають передусім самі соціалісти-євреї – як правило, інтелігенти, асимільовані до польської або російської культури.

Подальші події були розцінені сучасниками як початок зародження в Галичині єврейської соціал-демократичної партії. 11 червня 1892 р. у Львові з ініціативи М.Єгера були скликані збори єврейських робітників у справі заснування окремого єврейського робітничого товариства, які були зірвані провідниками СДПГіС [450, с.181]. 18 червня на повторному зібранні було обрано комітет із десяти осіб (М.Єгер, С.Попель, Й.Вольманн та ін.), який мав підготувати статут товариства, вирішено видавати двотижневик ідишем, створено його редколегію [797]. У результаті спочатку у Львові, а згодом Станіславі й Коломиї виникли товариства єврейських робітників під назвою “Jad Chazuka” (Міцна долоня), а в липні 1892 р. було проголошено заснування в Галичині окремої Єврейської робітничої партії (ЄРП), на чолі якої стали прибічники “незалежних” С.Попель і М.Єгер. Її органом став часопис “Di Arbeiter Styme” (Робітничий голос), у третьому номері якого редакція обґрунтовувала потребу утворення окремої єврейської партії у федеративному зв'язку з іншими робітничими організаціями, посилаючись при цьому на ідеї М.Драгоманова про єдину федеративну ГРП, що мала б складатися з цілком автономних української, польської та єврейської партій [1181, s.54].

Приналежність частини провідників ЄРП до групи львівських “незалежних соціалістів” та певний збіг у часі дали підстави І.Дашинському вказувати на причинно-наслідковий зв'язок єврейської проблеми в партії з рухом “незалежних” [358, с.38-39, 44], що не зовсім відповідало дійсності. Й.Данилюк та його однодумці виступали за федералізацію партії за територіальною, а не національною ознакою. У своєму рупорі – газеті “Раса” – вони визнавали, що “є принципово проти заснування окремого єврейського товариства робітничого” і толерують його появу, лише

враховуючи низьку класову свідомість як єврейських, так і християнських робітників та мовні труднощі при агітації між євреями [797].

І все ж поразка руху “незалежних соціалістів” негативно позначилася на ЄРП, що змогла проіснувати лише один рік [1181, s.54]. Проте й СДПГіС намагалася врахувати досвід і уроки боротьби з внутріпартійною опозицією. До обраного на II з’їзді галицької соціал-демократії в березні 1893 р. крайового агітаційного комітету партії увійшли євреї А.Гольдман, А.Кляйнберг, Й.Закс, і С.Рубінштейн, які де-факто виконували функції єврейського агітаційного комітету. З вересня 1893 р. СДПГіС розпочала випуск у Львові єврейського двотижневика “Der Arbeiter” під редакцією К.Нахера. У програмовій публікації його першого номера, написаній Й.Френкелем, наголошувалося, що “всі єврейські робітники мусять належати до одної великої робітничої партії, котра ставить собі за мету звільнення людей від визиску й утиску” [1181, s.55-56]. З’їзди СДРПА (1894 р.) та СДПГіС (1895 р.) визнали часопис органом партії. Дуже характерним був той факт, що його видавці спочатку не володіли єврейською мовою, а вчилися їй із допомогою робітників друкарні [1173, s.168]. З жовтня 1896 і до кінця 1899 р. замість “Der Arbeiter” виходив новий часопис “Dos Jidisze Volksblat”, редагований М.Цетербаумом, пізніше Д.Саламандером [1173, s.168].

Партія не тільки перебрала під свою опіку товариства “Jad Chazuka”, але й ініціювала творення інших єврейських робітничих об’єднань, проти яких спочатку наполегливо виступала. У липні 1894 р. у Кракові було засноване Освітнє товариство робітників, робітниць та помічників торговельних “Brüderlichkeit” (Братерство) [695, s.2]. У 1895 р. таке ж товариство виникло в Перемишлі, пізніше в Тарнуві, Жешуві, Стрию, Дрогобичі, Бориславі, Бучачі та ін., усього, разом із “Jad Chazuka”, єврейські робітничі товариства діяли в 12 містах, причому у 8 – паралельно з товариствами “Siia”, а в трьох (Бориславі, Бучачі й Хшануві) були вони історично першими класовими робітничими організаціями [1173, s.169-170].

У 90-х роках XIX ст. особливої актуальності для партій II Інтернаціоналу набуло аграрне питання, теоретичним аспектом якого була проблема селянства як потенційного політичного союзника робітничого класу, практичним – потреба

розширення масової бази соціал-демократії у виборчих кампаніях. Боротьба за парламентські мандати спонукала соціал-демократів шукати свій шлях на село. У вересні 1892 р. Французька робітничка партія на з'їзді в Марселі прийняла аграрну програму (доповнену у вересні 1894 р. у Нанті), яка підкреслювала, що ФРП пов'язує надії на перетворення суспільного ладу не зі зростанням злиднів, а з організацією та спільними зусиллями трудящих міста й села, які мають здобути виконавчу й законодавчу владу. Соціалізм не покликаний прискорювати загибель дрібної селянської власності, навпаки, виходячи з того, що “виробники можуть бути вільними лише за умови володіння ними засобами виробництва”, його обов'язком є “знову ввести сільськогосподарських пролетарів у володіння – в колективній чи суспільній формі – крупними маєтками після експропріації їх нинішніх ... власників”, а з іншого боку, “не менш настійливий обов'язок соціалізму полягає в тому, щоби захищати володіння селянина, що живе власною працею...” [205, с.78-79].

Теоретично аграрне питання в міжнародному робітничому русі було ще недостатньо вивченим і розробленим. Цюрихський конгрес II Інтернаціоналу (серпень 1893 р.) ухвалив резолюцію, яка містила лише загальні положення про те, що земля повинна в майбутньому стати суспільною власністю, а завданням соціал-демократії є втягнути в боротьбу за соціалізм сільськогосподарських робітників. Подальшою розробкою аграрної програми мав зайнятися наступний конгрес, котрому всі партії мали подати звіти про свою роботу на селі [985, с.135].

Одна з найвпливовіших в Інтернаціоналі Соціал-демократична партія Німеччини на з'їзді у Франкфурті в жовтні 1894 р. після доповіді Г.Фольмара й Б.Шенланка прийняла резолюцію, яка, указуючи на поступове переростання аграрного питання в аграрну кризу та специфіку цих процесів у кожній країні, заявляла, що, хоча й “аграрне питання як складова соціального питання може бути остаточно вирішене тільки тоді, коли земля разом з іншими засобами виробництва буде повернута виробникам”, однак “вже тепер тяжке становище селян і сільських робітників має бути полегшене докорінними реформами” [205, с.34-35]. Було утворено комісію для розробки проекту аграрної програми й представлення черговому з'їзду.

Процеси в авторитетних партіях II Інтернаціоналу мали помітний вплив і на СДПГіС, лідери якої довгий час недооцінювали потребу селянської програми. Аграрний характер регіону, непрості, суперечливі взаємини з українськими радикалами, зрештою поява в 1893 р. першої політичної організації польських селян – Спілки селянської партії (“Зв’язку стронніцтва хлопського”), а в 1895 р. – польської Народної партії (людовців) – усе це ставило галицьких соціал-демократів перед необхідністю конкретизувати свою позицію щодо селянства. Аграрне питання опинилося в центрі уваги III і IV з’їздів партії.

Характерно, що всі запропоновані СДПГіС підходи базувалися на марксистській тезі про неминучість розорення й зникнення дрібної селянської власності при капіталізмі, однак розрізнялися способами розв’язання аграрного питання в майбутньому. III з’їзд партії, що відбувся у Львові 12–15 серпня 1894 р., розглянув проект аграрної програми, розроблений Яном Козакевичем. Центральною ідеєю його проекту була колективна власність на землю сільських громад (гмін), що нібито закорінена в сільській традиції. Звідси випливали конкретні постулати документа про передачу громадам державних і церковних землеволодінь, а також земельної спадщини за браком прямих спадкоємців, ліквідацію адміністративної самостійності поміщицьких маєтків та їх підпорядкування громадам, покладення на громади функцій соціального забезпечення і т. п. Проект передбачав також введення замість усіх існуючих в аграрному секторі видів податків єдиного прогресивного оподаткування доходу, відміну високих ввізних мит на збіжжя в інтересах сільської бідноти, запровадження загального, безпосереднього й таємного виборчого права до представницьких органів тощо [783].

Під час дискусії проект був гостро розкритикований. Присутні як гості представники РУРП І.Франко й К.Трильовський заперечили факт, що селянам притаманний колективізм, радили соціал-демократам не розраховувати на сільський пролетаріат, а спиратися насамперед на сільську інтелігенцію та малоземельних. І.Дашинський указав, що соціалістична програма повинна містити вимогу усупільнення або удержавлення землі, а не воскрешати давно вже пережиті форми власності й господарювання. Прагматизм і посибілізм І.Дашинського знайшов свій



вияв у його заяві про те, що хороша програма використовується в міру потреби, погана – шкодить, а поміж селянами агітувати “можемо і без програми” [783]. Як наслідок, з’їзд ухвалив внесену К.Трильовським резолюцію, що визначала лише тактику соціал-демократів у роботі на селі й зокрема передбачала скликання зборів для обговорення актуальної для селян тематики та їх залучення до масових заходів СДПГіС у містах, розповсюдження по селах соціалістичної преси, участь соціалістів у виборах у сільській курії [783].

Погляди І.Дашинського знайшли відображення в статті “Кілька слів про трактування т. зв. “селянської справи”, опублікованій восени 1894 р. у випуску “Kalendarza Robotniczego na rok 1895”. Він охарактеризував селянство як “темну, уярмлену масу”, яка становить найпевнішу опору реакції, причинами чого є архаїчний спосіб виробництва, дрібна власність та залежність від шляхти. З іншого боку, натякаючи, очевидно, на проект Я.Козакевича, зауважив, що ця ж дрібна власність “найменше надається до утворення комуністичної общини”, такого роду ідеї вже навіть не розглядаються соціал-демократами Франції та Німеччини [346, s.51, 54]. Водночас Дашинський закидав французьким соціалістам, що їхнє прагнення захистити дрібного селянина суперечить науковому соціалізму й логіці розвитку капіталістичного суспільства, “щоденній революції економічній”. Подібні програми, на його переконання, ризикують залишитися порожньою фразою, певного роду демагогією, “найважливішою річчю, однак, на разі залишається практична діяльність соціалістів серед селян” [346, s.52, 54].

Дашинський уважав, що головними осередками діяльності соціал-демократів серед селянства повинні стати міста й містечка, де яскраво виявляється сила робітничого руху, де немає “сторожів” над селянами в особі їх шляхтичів, лихварів та інших і куди треба частіше запрошувати селян на віча й збори, а до здобуття серед них сталих агітаторів працювати так, як це можливо, через збори, розповсюдження партійної преси тощо. Поодинокі зусилля в цьому плані слід було б зробити систематичними й поширити на весь край, а замість теоретичної програми виробити суто “практичний проект, в який спосіб позискати стичність з мільйонами наших братів на селі...” [346, s.55-56].

Наприкінці року в німецькій періодиці побачила світ стаття Ф.Енгельса “Селянське питання у Франції та Німеччині”. У ній автор піддав критиці аграрну програму ФРП, указав на значну диференціацію селянства та потребу відмінної тактики щодо різних його верств і зокрема захисту й залучення на свій бік насамперед дрібного та середнього селянства, що не експлуатує найману працю, максимально можливого полегшення його становища. Енгельс погодився з французькими товаришами в тому, що, усвідомлюючи неминучу загибель дрібного селянина, соціалісти не покликані її прискорювати. Однак уважав, що при цьому не варто обіцяти селянинові неможливого. Навпаки, завдання соціал-демократії мали б полягати в тому, щоб “роз’яснювати селянам абсолютну безнадійність їх становища, поки панує капіталізм, абсолютну неможливість зберегти за ними їх парцельну власність як таку, абсолютну впевненість, що капіталістичне велике виробництво так само розчавить їх безсиле застаріле дрібне господарство, як залізничний поїзд – ручну тачку” [264, с.491, 493-494]. Що ж до майбутнього, то соціалісти в разі приходу до влади не збираються насильно експропріювати дрібних селян, а будуть прагнути “їх власність перевести в товариську, ... не насильно, а з допомогою прикладу”. Однак неправильним було б давати їм “хоч найменший привід подумати, що ми маємо намір зберегти на довгий строк парцельну власність” [264, с.493-494]. Виступ Енгельса, хоч не розставив усіх крапок над “і”, усе ж помітно позначився на позиціях соціал-демократів різних країн.

У жовтні 1895 р. з’їзд СДПН у Бреславлі відхилив проект аграрної програми партії як такий, що “вселяє селянинові надію на можливість покращення його становища, тобто зміцнення його приватної власності”, тоді як таке покращення давало б “експлуаторській державі нові засоби для зміцнення її панування” й тим самим погіршувало б “умови класової боротьби пролетаріату” [205, с.36]. Було вирішено продовжити всебічне вивчення проблеми.

СДПГіС повернулася до розгляду аграрного питання на IV з’їзді 28–29 вересня 1895 р. у Новому Сончі. Незадовго до з’їзду в партійній пресі був опублікований проект нової програми РУРП В.Будзиновського, який пропонував здійснити удержавлення крупного землеволодіння шляхом викупу та поступовий перехід на

власність держави селянських земель. Будзиновському опонував член редакції “Naprzodu” Е.Гекер, який уважав, що індивідуальна господарка на удержавлених землях не торує дороги до справді суспільного землеробства. Враховуючи, що більшість селян змушена заробляти найманою працею, для них може бути актуальною робітнича програма охорони праці, а також політичні постулати партії, і немає потреби виробляти для них спеціальну платформу [1173, s.188-189].

На з'їзді В.Будзиновський, присутній як гість, запропонував СДПГіС прийняти проект радикалів, що зміцнило б союз двох партій. Натомість І.Дашинський наполягав не поспішати з програмою й почекати рішення Інтернаціоналу, на що й погодилися делегати [676, s.3]. Проте Лондонський конгрес у липні 1896 р. по суті повторив в аграрному питанні цюрихську резолюцію. Бельгієць Е.Вандервельде влучно зазначив, що соціалісти різних країн одностайні лише в одній вимозі – зробити землю суспільною власністю, в усьому іншому вони розходяться [985, с.149]. Міжнародний соціалістичний рух виявився неготовим сформулювати єдиний підхід у ставленні до селян. Утім, це давало певну свободу дій кожній окремій партії.

Помилковість переконання в непотрібності аграрної програми виявилася вже на зламі 1896–1897 рр. під час виборчої кампанії до рейхсрату. Проведена урядом, очолюваним намісником Галичини К.Бадені, у 1896 р. реформа виборчої системи передбачала запровадження нової, п'ятої курії, право голосу в якій дістали всі громадяни чоловічої статі віком від 24 років, у тому числі й виборці інших чотирьох курій, які голосували двічі. Виборче право залишалось нерівним: 5,5 тис. великих землевласників – виборців першої курії – обирали 85 депутатів (з 425), тоді як на 5 млн. виборців п'ятої курії було виділено 72 мандати [1136, S.225], з них на всю Галичину – 15. Як наслідок, утворювалися дуже великі виборчі округи (у середньому по півмільйона мешканців та близько 90 тис. виборців), результат голосування в яких значною мірою залежав від селян.

Складність цієї виборчої кампанії полягала також у тому, що вона була короткотривалою. Хоч агітація фактично й розпочалася ще з осені 1896 р., офіційно вибори були оголошені 22 січня 1897 р., а в березні вже відбувалося голосування. СДПГіС виставила своїми кандидатами І.Дашинського (Краківський виборчий

округ), Я.Козакевича (Львів), Ю.Обірека (Станіслав – Товмач – Бучач), Г.Діаманда (Коломия – Надвірна – Богородчани – Косів – Снятин – Городенка), Ю.Гудеца (Перемишль – Мостиська – Самбір – Дрогобич), К.Желяшкевича (Ярослав – Жешув – Яворів – Гродек) та ін. [1015, с.148-149]. У Сілезії, враховуючи слабкість своїх впливів, партія не висувала власних кандидатів, а підтримувала видного діяча СДРПА В.Елленбогена та чеського соціал-демократа П.Цінгра [1173, s.193].

Передвиборна платформа галицьких соціал-демократів базувалася на партійній програмі й містила гасла загального, рівного, безпосереднього й таємного виборчого права до законодавчих і представницьких органів усіх рівнів (від парламенту до місцевої громади), виборності суддів, безплатних судочинства й освіти, реального захисту громадянських прав, скорочення терміну військової служби до одного року тощо. Уже під час агітаційної кампанії платформа була доповнена положеннями про те, що селянин повинен мати більше землі, лісів і пасовищ, бути соціально забезпеченим на випадок хвороби й на старість та низкою інших, доволі загально сформульованих вимог, розрахованих на селян. Соціал-демократи відкинули закиди опонентів про те, що вони змагають до знищення релігії та ліквідації сім'ї, підкреслили, що, навпаки, насамперед прагнуть, щоб кожна родина мала з чого вижити [1173, s.194-195]. Змагання за селянські симпатії змусило СДПГіС у ході виборчої кампанії виступити проти інших лівих та демократичних партій – польських людовців та українських радикалів [170, арк.24].

Вибори відбулись на фоні нечуваних зловживань і тиску на електорат із боку місцевих властей. Під час масових заворушень і зіткнень населення з поліцією та армією в Галичині було вбито 9, поранено 29, заарештовано 800 чол., організовано 24 політичні судові процеси [346, s.151].

СДРПА в цілому здобула понад 600 тис. голосів і перше своє відносно чисельне парламентське представництво – 14 депутатів [1107, с.22; 942, с.309]. У той же час німецько-ліберальні угруповання провели до парламенту 77 депутатів, німецькі націоналісти – 47, християнсько-соціальна партія – 26. Обмеженість виборчого права суттєво знижувала представництво масових партій [1115, с.417].

Центральне керівництво СДРПА було розчароване результатом, оскільки розраховувало на принаймні 17 мандатів [942, с.309]. Окрім того, більшість соціал-демократів (у тому числі й австронімців) була обрана в слов'янських землях Чехії, Моравії та Галичини, а не у Відні та Нижній Австрії, де балотувалися провідники австрійської соціал-демократії В.Адлер, Е.Пернерсторфер та інші, які, програвши вибори християнсько-соціальної партії, мандатів не отримали [1065, с.447]. Це внесло відчутні корективи у внутріпартійну розстановку сил на користь соціал-демократів слов'янських народів.

Від галицької соціал-демократії було обрано два депутати – І.Дашинський та Я.Козакевич. За відсутності В.Адлера соціал-демократичну фракцію в парламенті, яка складалася з 15 депутатів (7 німців, 6 чехів і 2 поляків), очолив лідер СДПГіС І.Дашинський [1173, s.201]. Він зайняв у парламенті гостро опозиційні позиції щодо уряду К.Бадені та галицьких крайових властей, а також консервативних політичних сил, що їх підтримували. 6 квітня 1897 р. він уперше виступив у парламенті з промовою, в якій, наводячи факти й прізвища, викрив злочини влади під час кривавих “баденівських виборів”. “Вже на першому засіданні ми попередили, що прийдемо як обвинувачі”, – заявив Дашинський [346, s.72]. Його парламентські промови, присвячені страхітливо злиденному й безправному становищу галицьких робітників і селянства, зловживанням місцевих властей тощо, видавалися багатотисячними тиражами у вигляді окремих брошур і поширювалися в краї [339; 347; 348].

У другій половині 90-х років посилювався вплив соціал-демократії в середовищі польського студентства. Важливу роль у його житті відігравало соціал-демократичне Товариство поступової академічної молоді в Кракові “Zjednoczenie”, до якого належали студенти Ягеллонського університету, Академії мистецтв та учні Промислової школи. Статут товариства був затверджений Намісництвом 29 липня 1895 р. Під час виняткового стану в Галичині в 1898 р. “Zjednoczenie” офіційно припинило діяльність, однак реально діяло до 1900 р. [194, s.1061, 1067]. У його лавах зростали й здобували перший досвід громадської діяльності майбутні послі австрійського парламенту від ППСД Еміль Бобровський, Зигмунт Клеменсевич,

Ришард Куницький, відомий галицький профспілковий діяч Зигмунт Жулавський, самовіддана працівниця на ниві робітничої просвіти, одна з організаторів Університету людого імені А.Міцкевича Ванда Хойновська, визначні лідери робітничого руху в Королівстві Польському Броніслав Кошуцький та Юзеф Куць та багато ін. Серед активних членів товариства були також видатний український письменник і діяч Української радикальної партії Василь Стефаник, науковці-економісти Францішек Буяк і Юзеф Бузек та ін. [194, s.1067-1069]. Загалом “Zjednoczenie”, за неповними даними, налічувало в різні роки від 90 до 140 членів і стало справжньою кузнею кадрів для польської соціал-демократії того часу.

Саме лівцею польського студентства було ініційоване й поглиблення культосвітньої роботи серед робітників, зокрема заснування в 1899 р. Університету людого імені Адама Міцкевича. Це була громадська інституція, яка мала два відділи – краківський і львівський, згодом поступово виникали її філії на провінції. Університет став формою співпраці соціал-демократії з прогресивною інтелігенцією, із середовища якої забезпечував викладачів для щотижневих занять, популярних лекцій, диспутів у приміщеннях різноманітних робітничих товариств. Спільними зусиллями університету й профспілок, які вступали до його відділів на правах колективних членів, з початку ХХ ст. на місцях постали робітничі читальні, що працювали як самодіяльні освітні осередки [1173, s.331-334]. Активними організаторами й співробітниками університету були соціал-демократи: його перший голова історик К.Гожицький, інженери А.Гауснер і Є.Морачевський, архітектор К.Мокловський, діячі “Zjednoczenia” М.Капельнер, Е.Бобровський, Р.Куницький та багато інших.

У цей же період у стадію організаційного оформлення вступив і соціал-демократичний рух на Буковині. Про його початкові кроки першоджерельної інформації збереглося порівняно мало. Відомо, що перші соціал-демократичні гуртки в краї виникли ще на початку 90-х років ХІХ ст. [993, с.69], проте довший час діяли розрізнено. У 1894 р. було засновано німецьке робітниче товариство “Vorwärts”, до якого належало багато робітників лісопильної промисловості, а наступного, 1895 р. утворені перші профспілки, в які об’єдналися спочатку

чернівецькі кравці, капелюшники, працівники металообробної галузі, згодом, з 1896 р. – будівельники. На 1897 р. фахові товариства робітників діяли вже не тільки в Чернівцях, але й у Вижниці, Берегометі та ін. місцях. 18 липня 1897 р на загальних зборах буковинських профспілок було створено крайове “Загальне профспілкове об’єднання” [993, с.74-75]. Поступово поширювалися робітничі та ремісничі організації культосвітнього характеру. У 1899 р. філія товариства “Vorwärts” виникла в Радівецькому повіті [164, арк.3-4]. Того ж року польські ремісники Буковини заснували товариство “Gwiazda”, а через рік чернівецькі ремісники-українці утворили своє товариство “Зоря” [993, с.75].

У період підготовки та після V з’їзду СДРПА (квітень 1896 р.) на Буковині активізувалися процеси організації соціал-демократичної партії. Як видно з матеріалів Крайового управління Буковини, донесень поліції та повітових старост, провідну роль у роботі в цьому напрямку відігравали Йоганн Вітюк, Вільгельм Ленер, Діонісій Бачинський, Йоганн Лютман. Вони скликали та проводили робітничі збори 15 березня 1896 р. у Чернівцях, 17 травня в чернівецькому передмісті Роші, 16 серпня в Сторожинці та ін., на яких обговорювалися становище робітників та потреба їх солідарності в боротьбі за свої права [152, арк.1; 153, арк.1-2; 154, арк.1, 3-4]. У серпні 1896 р. на з’їзді в Чернівцях окремі групи соціал-демократів об’єдналися в багатонаціональну Буковинську соціал-демократичну партію – складову СДРПА [242, S.47].

Рішення про утворення БСДП, очевидно, не в останню чергу було прискорене підготовкою виборчої реформи та запровадження п’ятої курії, в якій соціал-демократи могли мати певні шанси. Реформа набула чинності 25 вересня 1896 р., а вже восени того ж року та взимку наступного в краї розповсюджувалися листівки німецькою й польською мовами із загальнопартійною виборчою відозвою австрійської соціал-демократії [157, арк.26]. БСДП висунула своїми кандидатами Ф.Цепліхалю в Чернівцях та Й.Вітюка в Радівецькому виборчому окрузі на Південній Буковині [157, арк.67, 91зв.]. Передвиборна програма буковинських соціал-демократів була ідентичною платформі СДРПА й робила наголос на вимогах загального, рівного й прямого виборчого права до парламенту, сейму й громадських

рад, свободи слова, друку, зборів і коаліцій, максимальної тривалості робочого дня у 8 годин та недільного відпочинку мінімум 36 годин, прогресивного оподаткування доходів тощо [787, S.1]. Однак створена фактично напередодні виборчої кампанії партія ще не мала достатнього впливу й здобути посольські мандати не змогла.

Судячи з усього, соціал-демократичний рух на Буковині був у цей період в організаційному плані ще дуже слабким, особливо на місцях. Весною 1897 р. під час підготовки чергового з'їзду СДРПА повітові староста Буковини рапортували Крайовому управлінню про відсутність відповідної роботи на їх територіях [156, арк.8-12]. І лише 2–4 червня, практично напередодні з'їзду, відбулися збори у Вижниці, Кимполунзі, Сереті, Сучаві [156, арк.5].

Зв'язки з іншими провінціями держави лише налагоджувались. Керівництво галицької соціал-демократії, вірогідно, було не проти поширити свої впливи й на Буковину. V з'їзд СДПГіС у вересні 1897 р. відкривався у Львові як “з'їзд Соціал-демократичної партії Галичини, Сілезії та Буковини” [155, арк.1]. Однак уже під час його нарад з'ясувалося, що буковинська організація “усамостійнилася” й до кінця з'їзду слово “Буковина” з назви партії знову було зняте. Казус промовисто свідчив про слабкість контактів, а подекуди й брак елементарної поінформованості про стан справ із розвитком соціал-демократичного й робітничого руху в цьому регіоні.

Поступове поглиблення міжнаціональних протиріч, активізація національних рухів і поширення іредентичних ідей, піднесення самосвідомості народів “клаптикової” імперії Габсбургів – усі ці та інші чинники не могли не позначитися на векторі розвитку австрійської соціал-демократії. Неуспіх на виборах 1897 р. послабив позиції схильних до централізму австронімецьких соціал-демократів усередині партії, відкрив шлях до її організаційно-структурної перебудови в напрямку національної федералізації.

Суспільно-політичне життя в Австро-Угорщині в 90-х рр. XIX ст. загалом характеризувалося значним загостренням міжнаціональних конфліктів, які досягли свого апогею в другій половині десятиліття. Мовні розпорядження уряду К.Бадені (1897 р.), які зобов'язували австрійське чиновництво в Чехії оволодіти чеською мовою та використовувати її в діловодстві й таким чином фактично зрівнювали



чеську мову в правах із німецькою, стали приводом до небувалого загострення німецько-чеських відносин в Австрії, що вилилося в масові демонстрації і заворушення, а також у запеклі сутички в парламенті, під час яких австронімецькі та чеські політичні сили опинилися з різних боків барикад. Як влучно зауважив австрійський історик Е.Цюльнер, національні пристрасті розгорілися настільки, що навіть помірковані політики не могли їх угамувати, якщо не хотіли затаврувати себе клеймом національних зрадників [1115, с.418].

На захист привілейованого становища німецької національності єдиним фронтом виступили австронімецькі партії, причому до консолідованого національного табору приєдналася й соціал-демократія. Річ у тім, що на лідерів австрійської соціал-демократії помітний вплив мали великогерманські ідеї. Як відомо, В.Адлер разом з одним зі своїх найближчих соратників Е.Пернерсторфером розпочинав свою громадсько-політичну діяльність у рамках німецького націоналістичного руху в Австрії, брав участь в організації “Німецького національного союзу”, був одним з авторів Лінцької (1882 р.) програми австрійських “пангерманців” і навіть після переходу до лав соціал-демократії зберігав контакт із німецько-націоналістичними діячами [1101, с.154; 1064, с.41]. Великогерманськими настроями з притаманними для них вірою в особливу історичну й соціокультурну місію німців у Східній Європі та переважно негативним ставленням до визвольних рухів у слов’янських народів були проникнуті й К.Реннер, О.Бауер та ін. [984, с.136; 1118, с.53].

У вирішальний момент національна ідентичність, національні почуття виявились домінантними щодо ідеологічних, політичних чи класових лояльностей. Австрійські соціал-демократи активно підтримували національні німецькі партії як у парламенті, так і на вулицях Відня та інших міст, де вони проводили спільні масові політичні акції, спрямовані проти урядових нововведень і національних домагань чехів. Формально така політика мотивувалася опозиційністю щодо баденівського кабінету та недемократичним механізмом запровадження урядових заходів (в обхід парламенту), що провокувало міжнаціональні непорозуміння, які слід було б полагоджувати шляхом згоди між народами й на основі загального виборчого права

[1065, с.460-461]. І хоча чеські соціал-демократи в парламенті стали на боці своїх німецьких товаришів по партії, напруга у взаєминах між ними поступово наростала. Подальше збереження солідарності в умовах міжнаціонального конфлікту загрожувала чеським соціал-демократам утратою масової бази.

Фактично федералізація СДРПА була тривалим процесом, започаткованим іще в першій половині 90-х рр. Найпоследовнішими речниками федералізації були чехи. Уже в грудні 1893 р. з'їзд чеських соціал-демократів у Ческі-Будейовіці прийняв рішення про створення Чехослов'янської соціал-демократичної робітничої партії, яка об'єднувала робітників-чехів усіх областей Цислейтанії [1064, с.47]. Новий термін “чехослов'янська” мав на меті підкреслити національний, а не територіальний характер партії, оскільки в Чехії мешкала досить чисельна німецька етнічна група. У січні 1897 р. у Празі виникла й окрема Чехослов'янська профспілкова комісія [275, с.23].

Наступний крок було зроблено на V з'їзді СДРПА в Празі (5–11 квітня 1896 р.), який у зв'язку з проектами виборчої реформи й зокрема запровадження п'ятої курії ухвалив узяти участь у виборах, розділивши для цього партію на окремі національні організації [241, S.179-180]. В.Адлер, як відмічалось у звіті поліції про перебіг II австрійського профспілкового з'їзду в грудні того ж року, готовий був піти “на далекосяжні поступки національностям, так як інакше єдність партії взагалі опинилася б під загрозою” [942, с.310, прим.].

Рішення V з'їзду підтримала й СДПГіС, яку в Празі представляли І.Дашинський (Краків), Й.Френкель (Львів), М.Вайдлер (Станіслав), Т.Регер (Сілезія). Виступаючи від імені делегації, Френкель солідаризувався з пропозицією чехів, щоб загальне керівництво СДРПА складалося з виконавчих комітетів національно-регіональних партій. Водночас галичани висловилися проти ідеї загальнопартійного проводу щодо пристосування партійної структури до виборчих округів, як таких, що утворені без урахування реальних господарських та національних стосунків [1173, s.206].

Певної канонічності аргументам прихильників національного структурування СДРПА надавали й рішення Лондонського конгресу II Інтернаціоналу, що відбувся

27 липня – 1 серпня 1896 р. В одній із резолюцій – з питання політичної боротьби робітничого класу – конгрес висловився за “повне право на самовизначення всіх націй” [243, S.18; 1023, с.529]. За цю резолюцію на конгресі голосувала й австрійська делегація на чолі з В.Адлером [1064, с.50].

Галицько-польська соціал-демократія відіграла далеко не останню роль у федералізації СДРПА. Збереження територіального, загальнокрайового характеру СДПГіС її I з’їздом, що підкреслювалося й назвою партії, не було остаточним вирішенням проблеми. І.Дашинський та його найближче оточення були переконаними й послідовними прихильниками надання партії виразного польського національного забарвлення, а в ідеалі й відповідного офіційного статусу. Уже в доповіді на I з’їзді галицької соціал-демократії в 1892 р. І.Дашинський зауважив, що “соціалізм дуже добре може міститися в рамках національних” і боротьба за нього йде в масштабах не тільки всього людства, а й кожного окремого народу, і далі наголосив: “Тепер шляхта і буржуазія закидає нам космополітизм. Але я певний, що ми так само, як шляхта, а правдоподібно і швидше будемо боротися за незалежність Польщі, але виходячи з основного принципу соціалізму, т. є. ... будемо боротися за Польщу робітницьку, соціалістичну...” [315, с.75]. Враховуючи, що в краї досі немає української соціалістичної партії, бо РУРП, на його думку, не є послідовно соціалістичною і “балянсує між ріжними програмами”, Дашинський рекомендував створити в СДПГіС спеціальний український агітаційний комітет і видавати окремий, український соціалістичний часопис, що й було ухвалено. У цілому з доповіді та виступів випливало, що СДПГіС є фактично польською партією, а впродовж усього з’їзду, за спостереженням присутнього на ньому І.Франка, не пролунало ні слова українською мовою [315, с.73].

Важливим фактором, що помітно впливав на ставлення лідерів СДПГіС до національного питання, були їх зв’язки з Польською партією соціалістичною (ППС), яка діяла на теренах Королівства Польського в складі Російської імперії та в еміграції. ППС була заснована 1893 р. на базі програмових засад, розроблених на паризькому з’їзді польських соціалістів (1892 р.). Ухвалений на з’їзді “Нарис програми” вказував на відновлення державної незалежності Польщі як на головну

умову втілення соціалістичних ідей у країні й висунув гасло “незалежної демократичної народної республіки” [1132, s.339]. На III конгресі Другого Інтернаціоналу в Цюриху в 1893 р., де зустрілися делегації польських соціалістів усіх трьох частин Польщі, галичани (І.Дашинський, Я.Козакевич, К.Мокловський) рішуче підтримали представників ППС у гострих дискусіях навколо ідеї незалежної Польщі проти Р.Люксембург та її прибічників [397, s.105]. Тоді було започатковано ідейну єдність польських соціалістів Галичини й Королівства Польського.

Що ж до кордонів майбутньої польської держави, то програма ППС залишала це питання відкритим, припускаючи можливість входження до неї на федеративних засадах також литовського й українського народів та передбачаючи польську соціалістичну агітацію на теренах Литви й України. Таким чином, фактично не відкидалась можливість відновлення “історичної” Польщі в тій чи іншій формі [382, с.70-71]. Коментуючи вищезгадану програму ППС у виступі на вечорі пам’яті М.Драгоманова в 1895 р., І.Дашинський не зміг дати ясної та недвозначної відповіді на питання про ставлення його партії до неї, а отже, і до ідей відбудови Польщі в історичних кордонах [642, с.235].

У середині 90-х рр. СДПГіС продовжувала брати участь у польських національних маніфестаціях. Наприклад, 8 квітня 1894 р. партія організувала в залі львівської ратуші урочисті збори, присвячені столітній річниці повстання під проводом Т.Костюшка. Прийнято резолюцію, яка вимагала від шляхти та інших панівних класів відміни їх привілеїв, що, як було сказано в документі, “100 років тому згубили Вітчизну” [358, s.43-47]. У виданій напередодні III з’їзду партії в 1894 р. популярній брошурі І.Дашинський укотре категорично спростував звинувачення соціал-демократів у непатріотизмі, наводячи як контраргументи факти входження представників СДПГіС до об’єднаних польських делегацій на міжнародних соціалістичних форумах та їх заяви про прагнення до відбудови незалежної, возз’єднаної Польщі [358, s.39-43]. Отже, формально крайова СДПГіС на практиці вже від початку 90-х рр. діяла фактично як національно-польська партія.

Остаточне оформлення реорганізації СДРПА у федерацію національних партій було здійснене рішеннями VI загальнопартійного з’їзду, що відбувся 6–12 червня

1897 р. у Відні в залі готелю “Вімберг”. Галицька делегація, що складалася з 8 осіб, підтримала внесені до статуту партії зміни, які передбачали перетворення СДРПА на союз із п’яти національних секцій – австронімецької, чеської, польської, італійської та південнослов’янської (словенської). Спільними органами для них залишилися загальнопартійний виконком, що комплектувався з представників національних секцій (австронімецька мала в ньому чотири голоси, чеська – три, польська – два, решта – по одному), та з’їзд, який мав скликатися раз на два роки [242, S.7-10]. Основними принципами нової організації партії, як указувалось у резолюції з’їзду, мали стати “національна самостійність та інтернаціональне об’єднання”, що були покликані створити підходящі форми для ефективнішої боротьби проти визискувачів як своєї власної, так і чужих націй, у зв’язку з чим рішуче відкидалася “будь-яка спільність інтересів з національно-шовіністичними партіями” [205, с.244].

З того часу власне австрійська секція дістала назву Німецької соціал-демократичної робітничої партії в Австрії. Разом із тим, її лідери, передусім В.Адлер, виступали проти фіксації національного питання в загальнопартійній програмі, побоюючись, що це викличе дальше посилення внутріпартійних суперечностей та відцентрових тенденцій усередині СДРПА [1163, S.37].

У 1899 р. на Брюннському з’їзді СДРПА в організаційну вертикаль партії були внесені деякі суттєві корективи. Було вирішено, що делегати на загальнопартійні форуми обиратимуться по два від кожного виборчого округу, а керівний орган (заряд) СДРПА складатиметься з виконкомів усіх національних секцій. Репрезентувати їх могли обрані з’їздами національних партій представники, які мешкали у Відні. Члени кожного національного заряду могли брати участь у засіданнях усіх інших зарядів, причому висловлювалося побажання, щоб це робилося частіше. У крайових, окружних, повітових організаціях національні групи мали б бути взаємно представлені, щоб проводити політичну діяльність спільно й монолітно [714; 509]. Таким чином, структура партії все ж значною мірою пристосовувалася до виборчих округів, а керівництво СДРПА, яке досі обиралося на загальнопартійних з’їздах, у подальшому формально складалося з простої суми виконавчих органів усіх національних секцій.

З рішень Празького та Вімберзького з'їздів впливало, що СДРПА фактично визнала СДПГіС польською партією. Однак це питання викликало бурхливі дебати на черговому V з'їзді соціал-демократів Галичини і Сілезії, що проходив у Львові 5–8 вересня 1897 р. за участю 87 делегатів. Частина активних діячів (К.Желяшкевич, К.Качановський, Г.Ліберман, З.Марек) виступила проти офіційного перейменування партії і за збереження старої назви СДПГіС. На зміні назви й відповідно статусу партії наполягали І.Дашинський, Е.Гекер, В.Регер. Посол до парламенту Я.Козакевич переконував у необхідності виявити послідовність, уважаючи, що поряд із польською повинні постати самостійні українська та єврейська соціал-демократичні партії Галичини. Дашинський доводив, що поява УСДП – це справа кількох найближчих тижнів, водночас разом із Г.Діамантом категорично запротестував проти відокремлення єврейських робітників. Урешті ухвалено компромісну резолюцію, що передбачала утворення ППСД за умови постанови окремої української соціал-демократичної партії [754]. Затримка з останнім відстрочила введення в дію цієї ухвали ще на два роки – до кінця 1899 р., щоправда лише формально, реально ж партія давно вже була польською.

Окрім того, делегат зі Станіслава В.Дзвонковський домагався внесення до порядку денного національного питання як окремої політичної проблеми з метою чіткого з'ясування позиції партії в цій справі, уважаючи, що поряд із боротьбою за відновлення Польщі партія повинна визнати й ідею незалежної України, включити обидва постулати до партійної програми. Проти цієї пропозиції виступили І.Дашинський та Е.Гекер, аргументуючи тим, що загальнопартійна позиція в національному питанні відображена в документах з'їздів СДРПА та діяльності її парламентської фракції, а постановка згаданих постулатів у програмі може дати властям привід для переслідувань за обвинуваченням у державній зраді. У результаті було ухвалено лише постанову про те, що завданням партії в мовних питаннях буде захист освітніх інтересів та політичної свободи “найширших верств людності кожної національності” [754; 768, s.21].

Важливі рішення були прийняті з'їздом із питань організації. Структурна будова СДПГіС зазнала змін у напрямку подальшої централізації та зміщення центру

ваги на польські терени. Замість двох рівноправних комітетів для Східної і Західної Галичини утворено 4 окружні комітети (Львів, Краків, Перемишль, Сілезія) та єдиний Виконавчий комітет у Кракові. Виконком мав віднині складатися з п'яти членів, що мешкали в місці його перебування, та по одному від решти трьох округів, а також із послів до парламенту. Таким чином було забезпечено перевагу в ньому західногалицьких, зокрема краківських, діячів [1173, s.213].

Львівська дирекція поліції зробила докладний аналіз будови СДПГіС у своєму звіті від 27 травня 1899 р. У документі, зокрема, відзначалося, що тодішня структура партії була сформована її V з'їздом у вересні 1897 р. За даними поліції, організація охоплювала всю Галичину, Сілезію й Буковину й поділялася на чотири округи з центрами у Львові, Кракові, Перемишлі та Цешині. Окружні комітети підпорядковувалися Виконавчому комітетові, який скликав крайові та окружні конференції, контролював партійну пресу, забезпечував видавництво брошур, визначав своїх представників до загальнопартійного Заряду у Відні, інформував окружні комітети. Членами Виконкому були на той момент складачі С.Куровський, Л.Місьолек, Я.Енґліш, адвокати З.Марек і В.Баланда (усі – з Кракова), від інших окружних комітетів – торговельний помічник В.Регер із Перемишля, каменяр К.Желяшкевич зі Львова, журналіст Т.Регер із Цешина, а також І.Дашинський і Я.Козакевич як парламентські послы. Крім того, функціонували партійні комітети по кожному виборчому округу V курії [139, арк.2-4].

Згідно з ухвалами VI з'їзду СДПГіС (6–8 січня 1899 р. у Кракові), обов'язком кожного члена партії було належати до своєї фахової організації. Товариші кожної місцевості й кожної професії в разі потреби обирали мужів довір'я, кількість яких залежала від місцевих умов. Вони творили повітові комітети партії, які делегували представників на конференції виборчих округів. Кожна повітова організація обирала по одному мужу довір'я, котрий репрезентував її в комітеті виборчого округу й підтримував із ним зв'язок. У звіті поліції підкреслювалося, що відповідно до постанов VI з'їзду австрійської соціал-демократії в червні 1897 р. СДПГіС є складовою частиною СДРПА на засадах самодіяльності організацій окремих мовних груп і єдиного, обов'язкового для всіх організаційного статуту [139, арк.4-5].

Отже, з остаточною федералізацією австрійської соціал-демократії Вімберзьким 1897 р. загальнопартійним з'їздом завершилося й ідейно-організаційне оформлення СДПГіС як польської соціал-демократичної партії, польської автономної національної секції СДРПА.

Будучи невід'ємною складовою міжнародного робітничого й соціалістичного руху, СДПГіС цього періоду, як і більшість партій II Інтернаціоналу, не змогла визначитися зі ставленням до селянства, сформулювати власну аграрну програму, залишаючись репрезентанткою передусім галицького промислового, переважно міського пролетаріату й ремісників.

Польські соціал-демократи, слідом за чеськими, відіграли помітну роль у реорганізації СДРПА за національним принципом. При цьому ідейно-організаційний розвиток галицької та загалом австрійської соціал-демократії був тісно взаємопов'язаним і взаємозумовленим. Організаційне зміцнення СДРПА в першій половині 90-х років XIX ст. сприяло консолідації національно-крайових партій, а їхнє посилення, у свою чергу, об'єктивно створювало передумови для федералізації австрійської соціал-демократії.

Поглиблення міжнаціональних суперечностей, як у суспільстві в цілому, так і всередині партії, активізація національно-визвольних рухів відчутно впливали, а фактично великою мірою й визначали змістове наповнення, спрямованість та перебіг процесу становлення СДПГіС, що охопив період 1892–1897 рр. З одного боку, він характеризувався загостренням внутріпартійної боротьби, сутність якої в умовах кристалізації засад партійної діяльності в ідеології, тактиці та організації полягала в зіткненні старих, традиційних і нових ідейно-концептуальних підходів, організаційних форм та методів політичної роботи галицьких соціал-демократів. З іншого боку, упродовж 90-х років XIX ст. дедалі виразнішим ставав польський національний характер партії, що зумовило спроби відокремлення єврейських соціал-демократів, помітно позначилося на взаєминах з українськими радикалами, стало одним із найважливіших факторів утворення наприкінці 90-х окремої УСДП.



### 3.3. Русько-українська радикальна партія та заснування УСДП

Процеси організаційного оформлення польського та українського соціалістичного рухів у Галичині в масові політичні партії були значною мірою синхронними, практично збіглися в часі. Лише місяцем раніше за ГРП, у жовтні 1890 р. галицько-українські соціалісти заснували у Львові Русько-українську радикальну партію (РУРП), лідерами якої стали І.Франко та М.Павлик, а друкованим органом – журнал “Народ”, що видавався за значної матеріальної підтримки прогресивних сил Східної України [312, с.178].

Оцінюючи значення РУРП в історії галицько-українського соціал-демократизму, орган УСДП газета “Воля” пізніше, на початку ХХ ст., напише: “Партія радикальна була Іваном-предтечю для соціальної демократії” [476]. І дійсно, саме в надрах цієї партії в 90-х роках ХІХ ст. зароджувалась і विकристалізовувалась соціал-демократична течія в українському національно-політичному русі, апробувалась її ідеологія, формувалися кадри майбутньої української секції СДРПА.

До складу РУРП відразу ввійшли прогресивні українські діячі різної ідейної орієнтації, що помітно позначилось на програмі та діяльності партії. Зокрема, у заснуванні партії велику роль відіграла група українських студентів, значна частина яких уважала себе марксистами й соціал-демократами. Ядро групи, її верхівку склали М.Ганкевич, Ю.Бачинський, Р.Яросевич, В.Будзиновський, С.Вітик, Є.Левицький, В.Охримович, О.Колесса. У різні часи до неї належали також І.Гриневецький, Є.Вацик, В.Лаврівський, Д.Лукіянович, Л.Турбацький та ін. [874, с.74].

Провідні представники цієї молодшої генерації українських соціалістів-радикалів, як і покоління І.Дашинського в польському соціал-демократичному русі, робили свої перші кроки в громадсько-політичній діяльності ще в середині 80-х років як члени таємних учнівських гуртків галицьких гімназій [1112, с.188, 193, 280, 283]. Їх світогляд, як пізніше згадував про це В.Будзиновський, формувався під впливом “великої позитивістичної та соціалістичної літератури, яку тодішня молодь не лиш читала, але й студіювала”, будучи “школярами Шефлього (Шеффле. – О.Ж.),

Лясяля, Кавтського, Маркса, Енгельса, Тена, Спенсера й цілого легіону інших авторів” [400, с.67]. Окрім того, як видно з листа М.Ганкевича Ю.Бачинському, молодь була добре обізнана з працями Л.Моргана, М.Зібера, М.Чернишевського та ін. [121, арк.163в.]. Речником марксизму серед “молодих” був насамперед М.Ганкевич, “хоч Маркса студіювали всі” [1036, с.34]. Помітне значення мали також практичні успіхи у розвитку робітничого руху в країнах Західної Європи, про які молодь дізнавалася із соціал-демократичної преси. На зламі 80–90-х рр. члени групи, які до того перебували під впливом різних ідей, здійснюють поворот до марксизму [83, арк.8; 401, с.75]. Водночас вони скептично ставилися до поглядів М.Драгоманова, як і до української соціалістичної літератури. Лінія розмежування між марксизмом та ідеологією Драгоманова стала основним вододілом між течіями всередині РУРП [873, с.119-120].

Практично від самого початку існування партії марксистки творили ліве (“молоде”) крило в РУРП, поєднуючи свої соціалістичні погляди з радикальнішим підходом до вирішення українського національного питання, і заявили про себе як “група національних радикалів”, протиставили свою позицію рутенству старших діячів як у РУРП, так і поза нею [95, арк. 34]. Група “молодих” та їх прихильників, передусім із числа студентів, кількісно переважала в партії, однак поступалася “старшим” радикалам (М.Павлику, І.Франку та їх прибічникам) в організаційному відношенні [874, с.76], не мала достатнього досвіду та авторитету серед мас.

Саме під впливом “молодих” до програми партії була включена “максимальна” частина, що в першому пункті вимагала “переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму” та “колективного устрою праці і колективної власності средств продукційних” [646, с.301-303]. Однак великого практичного значення в діяльності РУРП “максимальна” частина не мала. Більше того, їй, по суті, суперечила значно більша за обсягом “мінімальна” частина, яка передбачала проведення ряду реформ із метою “повздержання скорого творення пролетаріату” й зміцнення індивідуальних селянських господарств. Таким чином, у програмі об’єднувались два різних ідейних напрями – марксистський і народницький, що було наслідком ідейних розбіжностей та спроб пристосувати

тогочасні прогресивні ідеї до умов Галичини з її відсталою соціально-економічною структурою [992, с.58].

Програма містила також цілу низку загальнодемократичних політичних вимог, як-от цілковитої свободи совісті, слова, друку, зборів і товариств, запровадження прогресивного оподаткування прибутків, забезпечення безплатної освіти, скасування цензури, зменшення військових видатків, заміни постійної армії народним ополченням [646, с.301-303]. Це, попри розбіжності в ставленні до селянства, зближувало радикалів із соціал-демократією, створювало певний ґрунт для співпраці обох партій у практично-політичному полі.

В організаційному відношенні РУРП, за даними поліції, у цілому була слабшою, ніж СДПГіС [21, арк.4]. Однак партія проводила значну організаційну й пропагандистську діяльність і на середину 90-х років виросла у впливову політичну силу в Східній Галичині. Найбільш міцними позиції радикалів були в повітах Снятин, Коломия, Городенка, Товмач, Тернопіль, Збараж, Перемишль, Жовква, Бережани, Мостиська, де вони скликали масові збори й віча, поширювали літературу, виховали із середовища селян багатьох талановитих організаторів і агітаторів, на яких партія спиралася на місцях [979, с.211].

Водночас, попри те, що РУРП уважалась політичною організацією “всіх робітних людей”, практично всі свої сили вона зосередила спочатку на роботі серед українського селянства Східної Галичини, а щодо необхідності організації українських робітників ця партія до середини 90-х років фактично обмежувалась лише деклараціями [1096, с.73, 90].

Уже на установчому з’їзді радикалів 4–5 жовтня 1890 р. у Львові В.Будзиновський, використовуючи при обґрунтуванні марксистську термінологію, запропонував ввести в програму-максимум партії ідею утворення незалежної української держави, а в мінімальну – вимогу поділу Галичини на українську та польську частини. Однак пропозиції були майже одностайно відкинуті з’їздом, підтримав їх лише Ю.Бачинський [1112, с.205-206].

Після ряду невдалих спроб скорегувати партійну програму відповідно до свого світогляду “молоді” зосередили значну увагу на внутріпартійній ідейній боротьбі зі

“старшими” радикалами-драгоманівцями, у першу чергу М.Павликом. Останнім значною мірою були невдоволені й інші діячі старшого покоління, зокрема т. зв. “коломийська група” (І.Гарасимович, С.Данилович та ін.) [94, арк.6].

Погляди молоді, як видно з листування, активно обстоював у дискусіях зі “старшими” член партійного заряду РУРП Д.Лукинович [96, арк.2-3, 4]. Так, він змушений був спростовувати абсурдні, хоч і типові для політичних опонентів соціал-демократії того часу звинувачення молоді в космополітизмі, раціоналізмі в справах віри тощо з боку Павлика й Даниловича. “Старші” також закидали соціал-демократії запозичення з програми РУРП [96, арк.4].

Водночас і “молоді” не були однорідною течією. Є.Вацик у листі В.Охримовичу умовно поділив їх у першій половині 90-х рр., принаймні, на дві групи: віденську, представлену насамперед В.Будзиновським і Є.Левицьким, яка “будує Русь-Україну на ґрунті патріотично-соціалістично(??)-капіталістично-радикальним etc.”, та львівську, що злилася з “національною”, очолюваною М.Ганкевичем і Ю.Бачинським [94, арк.6]. Останніх двох, як свідчить їх листування тих років, зв’язували тоді ще й узи близької особистої дружби [121, арк.16-17, 19-20]. І.Франко прагнув примирення між групами [94, арк.6].

Внутріпартійна боротьба в РУРП розвивалась за багатьма напрямками і в 1895 р. увінчалася значним успіхом “молодих”: Ю.Бачинському вдалось видати свою книгу “Україна irredenta”, яка стала своєрідним маніфестом групи. У ній, використовуючи марксистський підхід, автор уперше зробив спробу обґрунтувати об’єктивну необхідність утворення в недалекому майбутньому незалежної української держави. Так, аналізуючи соціально-економічне становище й тенденції розвитку України, Ю.Бачинський указував на експлуатацію її ресурсів Російською імперією і Польщею [252, с.78]. Економіки основних національних складових Російської імперії не творять, на думку Бачинського, єдиного організму, а конкурують між собою. Тому, виходячи насамперед з економічних своїх інтересів, українська буржуазія мусить прийти до гасла: “Україна для себе!”. Її вимогою стане: “Вільна, велика, незалежна, політично самостійна Україна – одна, нероздільна від Сяну по Кавказ!” [252, с.79-80]. Коли ж ця мета буде реалізована, за діло візьметься

українська соціал-демократія. Майбутній “переворот економічних відносин, а з тим і суспільних – переміна відносин капіталістичних на соціалістичні” можливий тільки як “діло пролетаріату, свідомого цієї історичної і культурної конечності і зорганізованого в тій цілі в політичну партію – соціально-демократичну”. При цьому автор зауважував, що згаданий “переворот” не передбачає “... знесення приватної власності взагалі, а лише приватної власності на засоби продукції, власності, котра уможлиблює визиск найманої праці ...” [252, с.90].

Загалом червоною ниткою через усю книгу Ю.Бачинського проходила теза: “Політична самостійність України, то *conditio sine qua non* (неодмінна умова. – О.Ж.) її економічного і культурного розвитку, умова взагалі – можливості її існування”. При цьому автор підкреслював, що термін “Україна” він уживає не стільки в національному, скільки в територіальному значенні. “Боротьба за політичну самостійність України не відноситься також виключно лише до українців-народу, а взагалі до всіх, що замешкують Україну ... Спільний інтерес ... змусить їх усіх стати українськими “патріотами”, – писав Ю.Бачинський [252, с.78].

Іван Франко у своєму відгуку на працю вказав на марксистське доктринерство автора й зауважив, що вважає книгу “більше проявом національної свідомості української, ніж науковим викладом порушених в ній питань”. Разом із тим, він наголосив, що “є це перша на галицько-руським ґрунті спроба синтези певних поглядів і наукового обставлення того, що автор відчув як потребу свого розуму і своєї душі”, і висловив переконання, що “раз відчута буде – у кого з національних, у кого з економічних причин – потреба політичної самостійности України, то справа ця ввійде на порядок дня політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не здійсниться” [325, с.70].

“Україна *irredenta*” стала найвідомішим твором Ю.Бачинського, мала значний вплив на громадську думку й особливо на молодь, передусім студентську, яка поповнювала лави галицьких політичних партій. Вітаючи друге видання книги в 1900 р., львівський студентський часопис “Молода Україна” писав: “Она дає теоретичні основи ідеям, що лучать нас усіх під стягом України, показує, що ті ідеї, се не видумана фантастами мрія, а життєва конечність, що мусить довести нас до

побіди” [428, с.120]. В.Темницький, тоді ще студент, згадував пізніше, що “Україна *irredenta*” стала “канонем політичної віри найближчого покоління української молоді” [415, с.17].

Тоді ж, у грудні 1895 р., на IV з’їзді радикалів з ініціативи “молодих” постулат політичної незалежності України вперше в історії українського руху був включений і до програми окремої політичної партії – РУРП [874, с.92-93], що взагалі стало одним із найвагоміших внесків соціал-демократів у розвиток новітньої української суспільно-політичної думки, формування ідеології національно-визвольних змагань українців у ХХ ст. Відповідне місце в програмі було сформульоване так: “Стоячи на ґрунті наукового соціалізму і годячися на всі впливаючі з сего консеквенції на полі політичним, економічним і культурним, заявляє руско-українська радикальна партія, що здійснене усіх її соціалістичних ідеалів можливе тільки при повній політичній самостійности руско-українського народу і повнім праві его рішати самому ві всіх справах, его дотикаючих” [223, с.130-131].

Здобутком “молодих” було й усунення з програми партії положення про автономію Галичини та заміна його вимогою поділу краю й утворення окремої, самоврядної української області зі Східної Галичини й Північної Буковини, а також введення тези про необхідність “піднесення почуття національної самосвідомості і солідарности в масах всего руско-українського народу Австро-Угорщини і Росії через літературу, збори, з’їзди, товариства, маніфестації, демонстрації, друк, відчити і т. п.”, чим було задекларовано ідею соборності українських земель [223, с.134; 874, с.92-93].

З початку 90-х років окремі діячі “молодого” крила (М.Ганкевич, Ю.Бачинський, дещо пізніше – Л.Турбацький, С.Вітик та ін.) активно працювали й серед галицьких робітників. Цьому в певній мірі сприяла в цілому злагоджена практична співпраця РУРП та СДПГіС у першій половині 90-х. Її виявом була участь значної кількості українських робітників та інтелігентів одночасно в діяльності і радикальної, і соціал-демократичної партій, а також у політичних заходах, що організовувалися ними. Одночасно чи почергово діячами обох партій і рухів були, крім уже названих, також українці М.Бориславський, І.Глинчак, І.Возняк, М.Лаврук,

Ю.Сидорак, М. і П.Новаківські та багато інших [1018, с.438].

Ліві сили об'єднувало й спільне відзначення Першотравневих свят [298, с.109-110], і боротьба за загальне виборче право, у рамках якої організовувалися масові збори й віча, як самостійно кожною з партій, так і спільно, за участі польських робітників та українських селян. Наприклад, в організації та проведенні мітингів у Станіславі й Перемишлі 18 червня 1893 р. разом із соціал-демократами взяли активну участь представники радикальної партії, українські селяни із сусідніх сіл [19, арк.21-24, 26-29]. М.Павлик на мітингу в Станіславі заявив у своєму виступі, що “тільки партії робітничо-соціалістична і радикально-руська дбають про люд, тому до одної з тих двох належати потрібно” [19, арк.22]. Того ж дня відбулось віче РУРП у Снятині під головуванням І.Гарасимовича, яке теж ухвалило резолюцію з вимогою загального, безпосереднього й таємного виборчого права до законодавчих і представницьких органів усіх рівнів аж до сільської громади. К.Трильовський, який виступав на цьому вічі, піддав також критиці антидемократичний політичний режим та національний утиск у сусідній Російській імперії [19, арк.34-36].

На першому радикальному народному вічі у Львові 16 грудня 1894 р. СДПГіС представляв Ю.Гудец, який визнав заслуги РУРП у піднесенні свідомості українських селян, охарактеризував радикалів як союзників соціал-демократії, а головуєчий на соціал-демократичному вічі у Винниках 10 березня 1895 р. Я.Козакевич рекомендував присутнім селянам видання радикалів. За визнанням М.Павлика, польські соціал-демократи завоювали симпатії українських селян також тим, що надали значну допомогу в організації згаданого радикального віча у Львові. Зокрема вони розмістили на нічліг прибулих на віче селян у своїх товариствах і забезпечували їх харчуванням, що явно дисонувало з відмовою в допомозі радикалам із боку українських народовців і москвофілів [296, с.58-60].

Приклади взаємодії радикалів і соціал-демократів можна навести і в подальшому. Так, члени РУРП, а фактично обох партій С.Вітик і П.Новаківський разом із польськими соціал-демократами В.Регером і А.Вискелем виступали на народному вічі в Перемишлі 11 жовтня 1896 р. За різкі висловлювання на адресу панівних класів та існуючої держави всі вони були притягнуті владою до судової

відповідальності, їх спільний обвинувальний акт зберігся в архівах австрійської соціал-демократії [183, S.51-52].

Незважаючи на численні конфлікти, партії розглядали одна одну як єдино можливого, природного союзника в умовах Галичини. Однак непорозуміння між ними поступово посилювались. У 1892–1895 рр. з'явилися перші серйозні ознаки розриву між ними, як і майбутнього розколу всередині соціал-демократичного та радикального рухів [1152, s.153-154]. Певну роль, безперечно, відіграла загроза конкуренції між двома партіями в східній частині коронного краю, дискусії довкола аграрної проблеми й ставлення до селянства, однак головним каменем спотикання стало національне питання.

Українські радикали не могли залишити без уваги того факту, що СДРПА практично вже від 1891 р. почала поступово перетворюватись на об'єднання національних партійних організацій, у складі якого СДПГіС, будучи формально організацією крайовою, а не національною, очолювана польськими соціалістами, по суті від самого початку свого існування діяла як партія польська, стала на шлях польського націоналізму [977, с.58].

Перші серйозні непорозуміння між соціал-демократами й радикалами виникли вже в 1891 р., коли за рішенням керівництва СДПГіС тисячі робітників, у тому числі й українців, узяли участь у святкуванні 100-ліття шляхетської конституції, що проходило під гаслами відновлення Польщі в кордонах 1772 р. Тоді М.Павлик у “Народі” порадив галицькій соціал-демократії поділитися на дві секції – польську і українську, що, за словами І.Франка, викликало громові протести з боку І.Дашинського та його соратників [315, с.75]. І хоча потім на І з'їзді галицької соціал-демократії 1892 р. у Львові сам Дашинський, який фактично у своїй доповіді охарактеризував соціалістичний рух у Галичині як виразно польський, запропонував створити в партії окремий український агітаційний комітет, однак відповідне рішення з'їзду так ніколи й не було реалізоване. До складу створених наприкінці року агітаційного та редакційного комітетів СДПГіС у Східній Галичині не увійшов жоден українець [693].

Усередині Галичини партія, як правило, виступала під гаслами



інтернаціоналізму, а на всіх міжнародних форумах – виключно як польська партія. Починаючи з 1891 р., її представники на конгресах II Інтернаціоналу регулярно входили до складу об'єднаних польських делегацій, що виступали солідарно як представниці соціал-демократичної організації всього польського народу [768, s.22], на передній план висували проблему польської державності, замовчуючи той факт, що вони репрезентують не тільки польських, але й українських та єврейських робітників Галичини. Коментуючи подібні факти, зокрема в ремарці до звіту з діяльності польських соціал-демократів Цюрихському конгресу II Інтернаціоналу в 1893 р., редакція “Народу” висловила впевненість, що “з розвитком промислу і національного почуття серед промислової людности Руси-України, неперемінно повстане руско-українська соціалістична партія, паралельна сільській соціально-радикальній, кадри котрої вже є в руско-українській радикальній партії”. При цьому радикали наголошували на необхідності збереження єдності українських робітників із селянами та солідарності з визвольними рухами польського, російського та інших сусідніх народів [330, с.311, прим.].

Практично вся пропагандистська й організаційна робота в СДПГіС велася польською мовою, що об'єктивно сприяло полонізації українських робітників. Незважаючи на те, що на з'їздах СДПГіС систематично (у 1892–1894, 1897, 1899 рр.) піднімалось питання про необхідність заснування друкованого органу українською мовою, ця вимога не знаходила практичного розвитку [276, с.44-45]. Відчутною була нестача україномовної агітаційної літератури для робітників, як і в цілому ігнорування партією національної специфіки в організаційних формах та методах її роботи в Східній Галичині [299, с.5]. Після Вімберзького з'їзду австрійської соціал-демократії (1897 р.), який завершив перетворення СДРПА у федерацію національних партій, СДПГіС остаточно перетворилась на польську національну секцію СДРПА, хоча формально своєї назви не поміняла. Усе це робило необхідним організацію в краї української робітничої партії.

Ще в 1891 р. II з'їзд РУРП ухвалив відозву, що закликала членів партії до роботи серед українських міських робітників із метою припинення їх полонізації “у формі польського соціалізму” [1096, с.73]. З того часу провідники радикалів,

особливо М.Павлик, неодноразово висловлювали ідею федералізації галицької соціал-демократії за національною ознакою, що на ділі означало би перетворення СДПГіС на рівноправний союз трьох національних соціал-демократичних партій – української, польської та єврейської [293, с.179]. Але тільки в 1894–1896 рр. радикалами були зроблені перші спроби організації товариств українських робітників. У серпні 1896 р. у Відні виникло товариство “Родина”, яке заявило про вступ до РУРП [874, с.94-96].

У 1895 р. спалахнув справжній конфлікт між соціал-демократами й радикалами. Член СДПГіС і водночас один із “молодих”, Л.Турбацький, який, за власним визнанням, “належав до обох партій і їх організацій”, виступив 3 березня на партійній нараді радикалів з ідеєю злиття РУРП і СДПГіС в одну “Галицьку соціалістичну партію” з двома автономними відділами – селянським і робітничим, щоби польські й українські робітники, з одного боку, та українські селяни – з другого, “творили дві частини однієї партії, правлячі ся цілком самостійно і відрубно” [308, с.72]. Не підтриманий, однак, ні “молодими”, ні “старими”, він запропонував як початковий крок перейменувати РУРП на соціал-демократичну партію, доповнити її програму третьою частиною – про аграрні реформи в напрямку “до колективістичної господарки” й чітко задекларувати в програмі приналежність партії до світової соціал-демократії, а в основу організації покласти місцеві партійні комітети в кожному селі [308, с.74]. Турбацький мотивував свою позицію слабкою організованістю РУРП, нездатністю її керівництва, насамперед М.Павлика, вести пропаганду безпосередньо на селі, ідеологічним еkleктицизмом партії, яка, на його думку, “літала між небом і землею, між радикальним індивідуалістичним народом а соціалізмом” [308, с.73]. 10 березня на вічі у Винниках під Львовом він фактично закликав селян вступати до лав СДПГіС [296, с.57]. Категорично проти цього виступив М.Павлик, який твердив, що назва “соціал-демократична партія” відповідає “тільки робітничим, та ще й спеціально німецьким відносинам”, а в польських соціал-демократів явно переважають національно-патріотичні почуття над соціально-класовою свідомістю, з чого випливав висновок, що “русинам абсолютно ніщо робити в польських організаціях, а треба мати свої власні” і що

цілком окрема організація українських робітників – “се неминуча умова розвитку української ідеї” [296, с.58-59; 294, с.89, 93]. На боці Л.Турбацького активно виступила польська соціалістична преса (“Przedwziewit”, “Nowy Robotnik”) [769; 774], у відповідь на що М.Павлик у вкрай гострій формі звинуватив галицько-польських соціал-демократів у свідомому втягуванні інших національностей до своєї організації з метою використання в боротьбі за відбудову Польщі, у тому числі й на українських землях [294, с.89, 93]. Під час полеміки в пресі І.Дашинський відкинув ці звинувачення й висловився за відокремлення українських соціал-демократів, що, на його переконання, було б загально корисним для українського народу [1018, с.440].

Різне ускладнення взаємовідносин між двома партіями створило умови для тимчасового зближення “молодих” і “старших” радикалів. Навіть М.Драгоманов, який завжди виступав за створення єдиної соціалістичної партії в краї, незадовго до своєї смерті в 1895 р. висловився за організацію окремої української соціал-демократичної партії або принаймні окремої секції в СДПГіС [1152, s.151].

17 вересня 1896 р. на скликаних радикалами, зусиллями передусім М.Ганкевича, зборах українських робітників у Львові було вирішено заснувати Українську соціал-демократичну партію [259, с.17; 1003, с.120]. Видана у зв'язку з цим відозва під заголовком “Поклик до робітників русинів” мотивувала необхідність утворення УСДП виключно національними факторами [353, s.1-3]. Поряд із відомими діячами, лідерами партії І.Франком, М.Павликом, М.Ганкевичем, Є.Левицьким відозву підписали робітники І.Глинчак, М.Бориславський, М.Котиліак, Ю.Сидорак. Тоді ж було створено оргкомітет, до складу якого увійшли як “молоді”, так і “старші” радикали, а також вирішено розпочати випуск робітничої газети українською мовою, але латинським шрифтом, враховуючи, що багато робітників не знало української абетки.

Перший номер “Robitnyka” вийшов у січні 1897 р., редактором газети став М.Ганкевич. У програмовій передовій статті редакція відразу ж заявила, що УСДП стоятиме на ґрунті Гайнфельдської програми СДРПА. Особливий акцент було зроблено на національному питанні: “Для нас русинів-українців тим симпатичніший прапор соціалдемократії, що на нім видніє ся знамя національної свободи” [709, s.1].

Польські соціал-демократи вітали появу нової партії [775], оскільки це давало їм усі підстави офіційно оголосити СДПГіС польською партією. Однак діяльність УСДП цього разу тривала недовго. Виявились розбіжності в розумінні мети її утворення: “старші” радикали бачили основне призначення партії в припиненні колонізації робітників, “молоді” – у піднятті їх класової свідомості, що водночас було б і засобом проти колонізації. Уже під час дискусії над проектом програми УСДП (виробленим М.Ганкевичем і Є.Левицьким) І.Франко та М.Павлик, незгідні з рядом його положень, відійшли від творення партії [415, с.22].

Наступний виток загострення внутріпартійних протиріч, зокрема ускладнення у відносинах між “молодими” й “старшими” радикалами, спричинили вибори 1897 р. до австрійського парламенту. РУРП, яка, за даними звітів поліції, узяла надзвичайно активну участь у передвиборній кампанії, агітуючи за своїх кандидатів на численних вічах у містах і селах, виступила під гаслами звільнення селянства від податкового тиску, поділу поміщицьких земельних володінь між селянами й сільськими спілками, надання їм дозволу на користування державними лісовими угіддями, безплатного шкільного навчання тощо [19, арк.77-78].

Тим часом УСДП солідаризувалася з програмою СДПГіС, незважаючи навіть на те, що остання виступила проти радикальних кандидатів, у тому числі й І.Франка. Зокрема, на виборчий округ Перемишль – Мостиська – Рудки – Самбір – Дрогобич, де від радикалів балотувався Франко, СДПГіС висунула своїм кандидатом одного з найактивніших членів партії, близького соратника І.Дашинського Ю.Гудеца, під час агітації грубо нападла на РУРП [84, арк.22; 978, с.56-57]. У результаті “старші” радикали та Є.Левицький вийшли з оргкомітету УСДП і вона припинила своє існування. Вихід друкованого органу партії припинився після 6 номерів через брак передплатників [84, арк.22].

Одним із наслідків кампанії став остаточний перегляд І.Франком свого ставлення до польського політикуму в Галичині, у тому числі й соціал-демократії. Уже на початку травня 1897 р. побачила світ відома стаття Франка “Поет зради” про А.Міцкевича, в якій він критично переосмислює менталітет “тієї нації, яка є такою вразливою на найменшу власну кривду, а одночасно може кривдити іншу з таким

виглядом, немовби це найприродніша річ у світі” [873, с.147-148]. У своїй боротьбі за національні права українці, на думку І.Франка, не можуть розраховувати навіть на ліве крило польського політичного табору. У виступі на черговому з’їзді РУРП у вересні 1897 р. Франко назвав галицько-польську соціал-демократію “найтяжчим ворогом” радикальної партії: “Розбивають нам віча, шкалюють наших працівників, відвертають нам молодь, котра видить у нас всі неконсеквенції – в них всі консеквенції” [873, с.154]. При цьому дедалі відчутнішою ставала тенденція до консолідації польських політичних сил різного ідейного спрямування на національній основі. В одній зі статей цього періоду Франко писав: “Наша соціальна боротьба в Східній Галичині ... затроюється дволичністю та фарисейством національних відносин. Неперерваним рядом тягнуться в галицькій політиці факти, де польські демократи, навіть людовці, навіть соціал-демократи ідуть рука в руку зі шляхтою “з народових оглядів”... Ми чуємо чим раз виразніше, що против нас стоїть уся польська нація, всі її верстви, від шляхти і магнатерії аж до репрезентації організованого пролетаріату” [873, с.159].

Негативізм у відношенні до польської соціал-демократії значною мірою екстраполювався у Франка на соціал-демократію загалом. Якщо в першій половині 90-х Франко критикував галицько-польських соціал-демократів за догматизм і ставлення до селянства, в якому ті так і не змогли перетравити в собі старої шляхетської закраски [873, с.146], то тепер він піддав нищівній критиці саму концептуальну основу тодішньої соціал-демократичної доктрини – марксизм. Спочатку в редагованому ним журналі “Житє і слово” за 1897 р. І.Франко передрукував статтю британського соціаліста Дж.Б.Шоу, погодившись у вступній замітці з критикою німецької соціал-демократії англійськими фабіанцями [322, с.369]. Незабаром, у книзі четвертій журналу за той же рік, Франко помістив свою власну статтю під заголовком “Соціалізм і соціал-демократизм”. Фактично ця публікація Франка являла собою реферативний виклад змісту брошури В.Черкезова, в якій автор подав критику марксизму з позицій французьких соціалістів-федералістів (анархістів).

Цілковито солідаризуючись із поглядами соціалістів-федералістів, Франко ставить під сумнів першість К.Маркса й Ф.Енгельса у відкритті законів суспільного розвитку, передусім учення про додаткову вартість, задовго до них розвинутого в працях А.Сміта, У.Томпсона, П.Прудона та ін. [321, с.377-381]. Називаючи “класиків” марксизму “учениками реакційної і метафізичної школи Гегеля”, Франко піддає критиці запозичений в останнього діалектичний метод, яким можна “однаково легко доказати і про і contra всякої речі” [321, с.377]. Найхарактернішою ознакою заснованого на цьому методі Марксового матеріалістичного розуміння історії є “оптимістичний фаталізм”: “усе прийде і мусить прийти в свій час... Особа не має в історії ніякого самостійного значення” [321, с.383, прим.].

Використання діалектичного методу тягне за собою “ідеї хибні, іноді шкідливі”. До них Франко відносив закон про концентрацію капіталу, згідно з яким “цей капітал скупляється в руках чимраз меншого числа капіталістів, ... великі капітали повстають коштом малих” [321, с.382]. Аналізуючи статистичні показники розвитку Англії за півстоліття, Франко приходив до висновку, що реальна дійсність суперечить цьому “законові”, а отже, “ніякого такого закона нема й не було...” Тим часом на ньому Маркс і Енгельс побудували “свій економічний фаталізм і соціальну емансипацію через всемогучу державу” [321, с.388-389, 393].

Віра у “всевладство держави” була, на думку Франка, однією з головних хиб марксистської доктрини. “І для якого ж то добра ті люди, котрих ідеалом є казарма, армія праці, дисципліна і субординація, хочуть позбавити людськість свободи, ініціативи і солідарності?”, – риторично запитував український мислитель. Послідовники марксизму, у тому числі й К.Каутський та його однодумці, на переконання Франка, “дурять себе і других, твердячи, що їх держава ... , по-воєнному зорганізована, ... має ще якийсь зв’язок з соціалізмом” [321, с.398-399].

Необхідно підкреслити, що сам Франко не відмовляється від соціалізму, він відмовляє марксизмові в праві називатися соціалізмом, протиставляє йому соціалізм Р.Оуена, Сен-Сімона, Фур’є та інших, заснований на фундаментальних етичних засадах. “Соціалізм – велике культурне придбання новіших часів”, що відповідає “найвищим ідеалам справедливості і братерства”, прагне до такої зміни суспільних

порядків, “яка б зносячи всякі привілеї, всяке поневолення і всякий визиск, дозволяла одиницям і цілим народам якнайкраще розвиватися” [321, с.370-371].

Критичне ставлення до соціал-демократизму базувалося у Франка на ототоженні поняття *соціал-демократія* з “тим рухом, що піднявся в Німеччині на основі праць Маркса і Енгельса, агітаційної діяльності Лассаля, Лібкнехта, Бабеля і др.” і що “уважає себе соціалістичним і в останніх часах навіть присвоює собі характер одинокого *par excellence* соціалістичного руху” [321, с.371]. Отже, у вузькому сенсі слова соціал-демократизм для Франка асоціювався саме з німецьким робітничим рухом та німецькою соціал-демократією, якій він певною мірою протиставляв аналогічні рухи у Франції, Англії та інших країнах. Окрім того, критикуючи теоретичні концепції тогочасної соціал-демократії, він, на нашу думку, не брав до уваги наявний у тій же СДПН дуалізм революційної теорії та реформістської практики, а також зачатки майбутнього розколу міжнародного робітничого руху на дві ворогуючі гілки – комуністичну, очолювану російськими більшовиками, що й узяли на озброєння критиковані Франком доктрини, та власне соціал-демократичну, яка на практиці тяжіла до реформізму в дусі Е.Бернштейна та ін. [1026, с.76; 1020, с.59-61, 64, 66; 898, с.60-64].

Негативне ставлення до соціал-демократії, щоправда насамперед із практичних мотивів, поділяв у цей час і М.Павлик. У листі до І.Франка в червні 1897 р. він висловлював побоювання, що в разі взяття “молодими” керівництва партією у свої руки “всю нашу працю загорнуть Дашинські та Адлери, і загорнуть так, що ми, пустивши їх у свою загороду, не в стані будемо оборонятися від них...” [873, с.154].

Під час виборів до парламенту навесні 1897 р. посольський мандат здобув один із лідерів “молодих” Р.Яросевич, який за рішенням ширшого заряду партії (проти голосував лише М.Павлик) увійшов на правах гостя до депутатської фракції соціал-демократів [84, арк.23; 81, арк.2; 1136, S.309]. У червні того ж року на Вімберзькому з’їзді СДРПА, де він разом із С.Вітиком був присутній як гість, Ярославич, очевидно перевищивши надані йому повноваження, зробив від імені РУРП заяву про те, що його партія сповідує соціал-демократичні засади, але зберігає організаційну самостійність з огляду на специфічну сферу діяльності – українське

село [1173, s.208]. Українських товаришів на з'їзді офіційно привітав І.Дашинський, підкресливши, що вони працюють у важких умовах аграрного регіону, серед переважно неписьменного селянства, яке веде боротьбу проти визиску та національного гніту з боку польської шляхти [1173, s.208].

Позиція Р.Яросевича на з'їзді австрійської соціал-демократії викликала обурення частини радикалів та запеклі дебати в партії, що поставили її на межі розколу. Намагаючись урятувати єдність партії, І.Франко, відповідно до рішень центрального заряду радикалів, виїжджав до Відня, де вів переговори з лідерами СДРПА й зокрема В.Адлером щодо можливого переходу РУРП безпосередньо в табір австрійських соціал-демократів. Однак його зусилля в цьому напрямку виявилися безрезультатними [81, арк. 3; 874, с.100, 102].

Пояснюючи причини провалу переговорів, М.Павлик пізніше писав, що ним була запропонована “вільна спілка-федерація” РУРП із СДРПА, і саме такий формат об'єднання одержав підтримку більшості членів радикальної партії. Тим часом лідери австронімецьких та польських соціал-демократів вимагали повного переходу радикалів на соціал-демократичні позиції. Саме це М.Павлик уважав головним фактором остаточного розколу в РУРП [297, с.8, 10]. Визнаючи право на життя згаданого погляду та певну його справедливість, усе ж слід зауважити, що це було далеко не єдиною причиною розпаду партії, який об'єктивно був підготовлений усім попереднім її розвитком.

Наприкінці 90-х відбувається суттєве перегрупування сил усередині РУРП, причому в середовищі як “молодих”, так і “старших” радикалів. У другій половині десятиліття соціал-демократична група здобуває нових активних послідовників, з іншого боку, від неї поступово відходять В.Охримович, В.Будзиновський, Є.Левицький, які зближуються з народовцями, беруть участь у творенні національно-демократичної партії. На доповнюючих виборах до парламенту в 1898 р. кандидатуру І.Франка по округу Тернопіль – Збараж – Скалат (у четвертій курії) підтримують “молоді” Я.Остапчук, А.Шмигельський, М.Новаківський та інші, натомість проти нього від “Всенародного руського комітету” балотується в цьому ж



окрузі В.Будзиновський [1018, с.444]. У цей же період загострюються взаємини між І.Франком і М.Павликом [1018, с.444-445].

Відчуваючи певне посилення свого впливу в партії, “молоді” зробили декілька спроб реорганізувати РУРП безпосередньо в соціал-демократичну партію. На VII з’їзді РУРП у 1898 р. відповідну пропозицію Яросевича було відхилено більшістю голосів [1096, с.87-88]. У травні 1899 р. керівний орган партії більшістю в один голос вирішив перейменувати радикальну партію на соціал-демократичну, однак скликана М.Павликом у тому ж місяці конференція, також більшістю в один голос, скасувала це рішення [276, с.51-53]. Тоді соціал-демократична група вийшла з РУРП і проголосила утворення Української соціал-демократичної партії.

Як видно з протоколів загальнопартійної ексекютиви СДРПА, уже 9 червня 1899 р. керівництво партії на своєму засіданні після виступу Р.Яросевича взяло до відома факт утворення УСДП [182]. 17 вересня 1899 р. у Робітничому домі у Львові відбулась закрита нарада українських соціал-демократів, що історично відіграла роль установчої конференції УСДП Галичини й Буковини як складової частини СДРПА. У нараді взяли участь посол до австрійського парламенту Р.Яросевич, члени тимчасового правління партії М.Ганкевич, Ю.Бачинський, С.Вітик, а також І.Возняк, С. і П.Новаківські, Я.Остапчук, А.Шмигельський. Заслухавши доповіді Вітика (про організацію), Ганкевича (про пресу) та Яросевича (про участь у наступному конгресі СДРПА), засновники нової партії визнали Гайнфельдську програму австрійської соціал-демократії, ухвалили підготувати власне партійне періодичне видання у Львові за редакцією М.Ганкевича. У роботі серед робітників вирішено “йти пліч-о-пліч з рештою соціал-демократів”, однак у разі потреби творити українські освітні об’єднання на зразок “Siіy” та політичне товариство типу “Proletariat” [22, арк.1]. Після тривалої дискусії з приводу ставлення до інших українських політичних партій вирішено вести з ними політичну боротьбу, як і з тогочасним австрійським урядом. Конференція завершилась виборами виконавчого комітету партії (М.Ганкевич, І.Возняк, Ю.Бачинський), що мав знаходитись у Львові, та делегатів на VII всеавстрійський конгрес соціал-демократії (М.Ганкевич і Р.Яросевич) [22, арк.1-2].

З утворенням УСДП була нарешті виконана постанова V з’їзду СДПГіС (1897

р.) про реорганізацію крайової партії в національну, польську, за умови відокремлення українських соціал-демократів, і вона стала називатись Польською партією соціал-демократичною Галичини і Сілезії (ППСД). Уперше ця назва була офіційно вжита на конференції ППСД у Перемишлі 8–9 грудня 1899 р. Е.Гекер зажадав, щоби з цього часу видання партії виходили з підзаголовком “орган Польської партії соціал-демократичної”, що й знайшло відображення в резолюціях конференції та відразу було втілено в життя [718]. Оскільки спеціального рішення про перейменування партії на цей раз не приймалося, львівська організація ППСД узагалі зігнорувала факт зміни назви з огляду на українських товаришів, що залишались її членами [1173, s.245-246].

Таким чином, утворення Української соціал-демократичної партії було безпосередньо підготовлене діяльністю “молодого” крила РУРП, кістяк якого складало українське студентство, молода інтелігенція.

Світогляд “молодих” радикалів характеризувався поєднанням соціал-демократичної ідеології з радикальнішим підходом до розв’язання українського національного питання. Саме з ініціативи та під впливом “молодих” до програми РУРП було включено постулат політичної незалежності й соборності України, а до програми-мінімум – вимогу поділу Галичини на українську та польську частини.

Боротьба між течіями всередині радикальної партії була не лише конфліктом різних поколінь українських соціалістів, певних вікових груп та політичних угруповань, але й результатом ідейного розмежування між марксизмом і соціал-демократизмом, з одного боку, та драгоманівським соціалізмом, з іншого. Ця внутріпартійна боротьба стала вагомим фактором виникнення УСДП. Поряд із цим, федералізація австрійської соціал-демократії та фактичне перетворення СДПГіС на її польську національну секцію створили передумови для організаційного виокремлення українських соціал-демократів, а різке погіршення взаємин між “старшими” лідерами радикалів та СДПГіС у другій половині 90-х років XIX ст. виступило в ролі каталізатора цього процесу.

На ділі виникнення української національної секції австрійської соціал-демократії розтягнулося на період 1896–1899 рр. і остаточно завершилося лише

виходом частини “молодих” із РУРП та проголошенням ними утворення Української соціал-демократичної партії як складової СДРПА у вересні 1899 р. Створенням цієї останньої за порядком, шостої секції, об’єктивно найслабшої та все ж помітної і важливої в ідейно-політичному відношенні та цікавої для сучасного дослідника, завершилася федералізація австрійської соціал-демократії епохи Габсбургів.

Загалом, останнє десятиліття ХІХ ст. виявилось свого роду перехідним етапом в історії соціал-демократичного руху в Галичині й на Буковині, упродовж якого відбулося спочатку організаційне оформлення руху, а згодом – доволі швидка його еволюція від інтернаціональних крайових об’єднань до національних партій, автономних секцій СДРПА. Утворена 1890 р. Галицька робітничка партія вже за два роки була реорганізована в Соціал-демократичну партію Галичини (з 1893 р – і Сілезії), а після остаточного конституювання УСДП у 1899 р. нарешті отримала назву Польської партії соціал-демократичної, що більше відповідала її реальному статусу в краї, у міжнародному робітничому русі та всередині СДРПА. Разом із поглибленням федералізації останньої єдина Буковинська соціал-демократична партія, заснована 1896 р., поступово сама еволюціонувала у федерацію п’яти національних секцій – румунської, німецької, польської, єврейської та української.

Перші соціалістичні партії (ГРП і РУРП) стали по суті й першими масовими партіями новітнього типу в Галичині – з постійно діючими позавиборчими та позапарламентськими структурами, місцевими осередками, чітко визначеною соціальною орієнтацією, фіксованим членством. Водночас БСДП у рамках досліджуваного в розділі періоду фактично перебувала ще у стадії організації. Вирішення численних складних проблем, якими супроводжувалося становлення національних секцій австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині, було перенесене вже у перші роки нового століття.

## РОЗДІЛ 4

### ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНЕ Й ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СЕКЦІЙ АВСТРІЙСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ В ГАЛИЧИНІ Й НА БУКОВИНІ (1899–1907 рр.)

#### 4.1. Завершення ідейної еволюції СДРПА. Брюннська (1899 р.) та Віденська (1901 р.) програми

До порогу нового, ХХ століття Австро-Угорщина підійшла з важким багажем нерозв'язаних суспільних проблем, особливе місце серед яких посідало міжнаціональне протистояння. Криваві “баденівські вибори”, небувале загострення німецько-чеських відносин унаслідок мовних розпоряджень уряду, масові вуличні заворушення й зіткнення на національному ґрунті в містах Австрії та Чехії в 1897–1898 рр., запеклі бійки у віденському парламенті, які вгамовувалися з допомогою поліції – усе це зрештою призвело до відставки К.Бадені з поста прем'єра, однак у цілому не зняло напруги в суспільстві. На кінець ХІХ ст. національне питання стало віссю суспільно-політичного життя Австро-Угорщини, яку в Європі почали називати другою (після Османської імперії) “хворою людиною” континенту [940, с.11-40].

Численні економічні, соціальні та інші суспільні негаразди одразу проектувалися в площину міжнаціональних конфліктів. Виступи галицьких робітників і селян на ґрунті безробіття, дорожнечі й голоду навесні 1898 р., за явно двозначної поведінки місцевих польських властей і поліції, набули виразного антисемітського спрямування. Масові безпорядки, погроми крамниць і корчм, підпали потягли за собою запровадження надзвичайного стану в цілому ряді повітів Галичини, який тривав до кінця 1898 – початку 1899 р.

Загострення міжнаціональних протиріч, з одного боку, а з іншого – організаційно-структурна перебудова СДРПА на національних засадах поставили австрійську соціал-демократію перед необхідністю чіткіше окреслити власну позицію щодо національного питання та привести у відповідність до ідейно-організаційних змін партійну програму.

У пошуках шляхів вирішення національної проблеми в Австро-Угорщині теоретики СДРПА виходили з традиційних марксистських постулатів про відмирання в майбутньому націй та недоцільності дроблення існуючих багатонаціональних держав. З гегельянства та марксизму вони успадкували поділ народів на “історичні” та “неісторичні”, а також переважно негативне ставлення до національно-визвольних рухів у слов’ян, їх перспектив щодо здобуття власної державності. Так, провідний теоретик партії з національного питання О.Бауер з усіх слов’янських народів до “історичних”, тобто таких, що мали власну державність, відносив фактично лише росіян і поляків, певним винятком уважав також чехів і хорватів, що були колись “історичними”, але втратили цю якість [984, с.133-134]. Особливе занепокоєння О.Бауера викликав процес пробудження “неісторичних” народів, у тому числі й українців, їх можливе прагнення утворити свої держави на територіях, відірваних від Російської та Австро-Угорської імперій та небезпека втягнення цих імперій у конфлікт між собою за українські, польські чи південнослов’янські землі [984, с.135-136].

З теоретичного погляду концепції лідерів СДРПА в національному питанні базувалися на визначеннях нації, що фактично не передбачали територіального критерію або ж відводили йому другорядну роль. Так, К.Реннер визначав націю як “союз особистостей, які однаково мислять і однаково розмовляють”, “духовну і культурну спільність” тощо [1118, с.51, 54; 982, с.118-119]. О.Бауер у праці “Національне питання і соціал-демократія” (1907 р.) визначив націю як “спільність характеру, що зростає на ґрунті не простої однорідності, а спільності долі” [246, с.29]. Він відкинув такі критерії нації як спільність походження, мови, самосвідомість [246, с.9]. Що ж до території, Бауер писав, що вона “є, безперечно, однією з умов існування нації, *та лише остільки, оскільки вона є умовою спільності долі* (курсив в оригіналі. – О.Ж.)”. І далі зазначав: “Спільність території є лише моментом, що зумовлює вплив усіх інших “елементів” нації” [246, с.33-34].

Попри всі розбіжності в деталях розуміння сутності нації та національної проблеми, спільним для більшості провідників СДРПА було переконання в недоцільності розпаду Габсбурзької імперії та утворення на її теренах суверенних

національних держав, об'єктивній невідповідності такого розвитку подій для народів імперії з економічного, політичного та інших поглядів. Можливість і необхідність розв'язання національного питання за існуючого суспільного ладу вони бачили в демократизації та федералізації Австро-Угорщини за національною ознакою при збереженні нею територіальної цілісності [1118, с.52-53, 55-56]. Фактично в керівництві СДРПА, за характеристикою Г.Моммзена, склалася австронімецька націоналістична група, для якої “автономізація” Австро-Угорщини була скоріше не першим кроком до національного визволення австрійських народів та здобуття ними незалежності, а засобом збереження тогочасної австрійської державності [1161, S.128; 1167, S.293, 300-302, 306-315]. Показово також, що близький до австрійських соціал-демократів та авторитетний у їх колах К.Каутський, критикуючи теоретиків австромарксизму за недооцінку прагнень окремих націй до створення власних держав, усе ж висловлював сумнів щодо можливості їх виникнення на території Австро-Угорщини в найближчій перспективі, стверджуючи, що імперія не стоїть перед розпадом [837, с.175]. У серії статей, опублікованих у 1897–1898 рр., він указав на необхідність протиставити відцентровим тенденціям нову національну програму, що передбачала б заміну застарілої системи австрійських коронних земель федерацією автономних областей, розмежованих за мовною ознакою [1167, S.308].

Проти ідей Каутського, як нереальних для втілення, виступив ряд представників національних секцій австрійської соціал-демократії, у тому числі й І.Дашинський. Однак вони все ж лягли в основу проекту національної програми СДРПА, розробленого в лютому – квітні 1899 р. комісією із шести діячів партії різних національностей, які мешкали у Відні, зокрема двох австрійців (В.Адлера й Е.Пернерсторфера), двох чехів, одного українця й одного поляка [1064, с.48-49]. Проект був опублікований у квітні 1899 р. і викликав жваву дискусію.

Того ж 1899 р. вийшла у світ брошура К.Реннера “Держава і нація” (видана під псевдонімом Синоптикус), у якій автор виклав план перебудови монархії на засадах “принципу персональності”. Замість надання окремим національностям імперії територіальної автономії він пропонував забезпечити захист представників кожної національності в усіх частинах Австро-Угорщини шляхом перетворення

національностей на правовий об'єкт. У подальшому погляди Реннера дещо еволюціонували в бік синтезу з територіальним принципом, однак загалом саме він, а не О.Бауер, як часто помилково вважалося, був творцем теорії “культурно-національної автономії”. Ідеї К.Реннера критикували К.Каутський, пізніше лідери більшовиків В.Ленін, Й.Сталін та ін. Каутський, зокрема, указував, що їх основа не марксистська, а лассальянська, і ратував за принцип федералізму [982, с.118-119].

Лідер галицько-польських соціал-демократів І.Дашинський включився в дискусію навколо проекту програми своїм рефератом, виголошеним у Львові 16 червня 1899 р. і опублікованим затим у газеті “Naprzyd”. Дашинський розумів націю як “спільність релігії, мови, звичаїв, економічних інтересів, зрештою спільність традицій і культури” [343]. Не слід, на його думку, ототожнювати народ із державою, яка має чітко окреслену територію, а впливи того чи іншого народу можуть із нею не збігатися. Вилученням території з переліку критеріїв для визначення національності він, судячи з усього, прагнув уникнути ясної відповіді на питання про подальшу долю Східної Галичини й Сілезії, обговорення якого вважав передчасним.

Дашинський сформулював тактичну й стратегічну мету в розв'язанні польського питання (свого роду програму-мінімум і програму-максимум). Перша полягала в досягненні національної автономії в межах існуючої держави, друга передбачала незалежність Польщі. Провадити до цієї мети мало піднесення політичної, а разом із нею й національної свідомості та активізація народних мас. Такий підхід дозволяв і надалі діяти легально в існуючій політичній системі й водночас виховувати маси в дусі ідей незалежності [1173, с.237-238]. Загалом у дискусії навколо національного питання виявився прагматизм і посибілізм Дашинського як насамперед практичного політика.

Концепції провідних діячів СДРПА щодо національного питання знайшли відображення в рішеннях VII з'їзду австрійської соціал-демократії, що проходив 24–29 вересня 1899 р. у Брюнні (Брно). ППСД на з'їзді представляло 11 делегатів. Уперше на з'їзді австрійської соціал-демократії окремою делегацією в складі двох осіб була репрезентована українська секція партії – УСДП (М.Ганкевич і Р.Яросевич). До президії в числі 6 чол. (по одному від кожної національної секції)

було обрано делегата від Кракова Я.Енґліша й М.Ганкевича зі Львова, ще один представник ППСД Г.Ліберман із Перемишля увійшов до секретаріату [713].

На розгляд з'їзду було представлено два проекти резолюції з національного питання – розроблений загальнопартійною комісією та інший, опублікований напередодні з'їзду лідером словенських соціал-демократів Е.Крістаном. Останній пропонував принцип екстериторіальної (персональної) національно-культурної автономії, виходячи з того, що нація – це люди, які розмовляють однією мовою, але проживання яких не обмежене територіально. Отже, автономію мають отримати не території, а національності, незалежно від того, де вони мешкають [1118, с.46]. Концепції Крістана перекликалися з підходом, запропонованим незадовго перед тим К.Реннером. Однак на з'їзді Крістана підтримав фактично лише В.Елленбоген. Багато застережень було висловлено й до проекту партійної комісії. Обидва документи викликали гострі дебати.

Представники української й польської соціал-демократії М.Ганкевич та І.Дашинський у своїх виступах на з'їзді обстоювали ідею національно-територіальної автономії і в цілому підтримали проект комісії. Ганкевич підкреслив, що українські соціал-демократи передусім виступають за основоположний принцип, згідно з яким стара Австрія мусить бути розділена на такі самоврядні області, де кожна нація зможе вільно вирішувати свою долю [237, S.84]. Дашинський зазначив, що національний поділ СДРПА вже впровадив соціал-демократичні партії в життя національне й тепер партія мусить зайнятися розв'язанням національного питання, інакше за це візьмуться інші партії і посилять свій вплив. На конкретних фактах він розкрив пригноблене становище українців у Галичині й поляків у Сілезії, указав, що кожен народ повинен мати свій власний дім. “Автономія великих комплексів національних” могла б бути вирішенням цієї проблеми, усунула би безнадійність у становищі національних меншостей [237, S.49-50, 82-84]. Натомість інший представник ППСД Герман Ліберман виступив із критикою проекту комісії. На його думку, документ суперечив Гайнфельдській програмі, не давав відповіді на те, як буде вирішене питання в національно-змішаних регіонах, а заміна поняття державної



мови посередницькою (якою все одно буде німецька) не міняла суті справи й могла дати нові аргументи в руки чеської буржуазії [237, S.92-93].

Для вироблення остаточного варіанта програми на з'їзді була створена комісія, до складу якої увійшло по два представники від австронімецької і чеської секцій партії та по одному від словенської, італійської, української (М.Ганкевич) і польської (Г.Ліберман) [715]. Комісія представила з'їзду проект, який, за домовленістю, без дискусії був одностайно ухвалений.

У преамбулі документа було сказано, що остаточне полагодження національної справи, у тому числі мовних проблем, можливе лише в справді демократичній державі, а “збереження і розвиток національних особливостей народів Австрії можливі тільки в умовах їх повної рівноправності та відсутності всякого гніту”.

Основний зміст програми зводився до п'яти пунктів:

1. Австрію належить перетворити на “демократичну союзну державу національностей”.
2. Замість історичних коронних країв мають бути утворені національно розмежовані самоврядні адміністративні одиниці, в кожній із яких законодавство й управління перебувало б у руках національної ради, обраної на основі загального, рівного й безпосереднього виборчого права.
3. Усі самоврядні території одної нації творитимуть разом один національний союз, котрий буде вирішувати всі свої національні справи цілком автономно.
4. Права національних меншин мають бути забезпечені окремим законом, прийнятим імперським парламентом.
5. Соціал-демократія не визнає жодних національних привілеїв, тому відкидає вимогу єдиної державної мови, а про потребу спільної посередницької мови для спілкування має прийняти рішення імперський парламент.

Заключна частина програми, визнаючи “право кожної нації на національне існування і розвиток”, закликала робітників усіх національностей до “бойової інтернаціональної єдності” та спільного ведення політичної та економічної боротьби [214, S.144-145].

Отже, фактично суть Брюннської національної програми СДРПА полягала в наданні австрійським народам національно-територіальної автономії в складі імперії із забезпеченням широких прав національним меншинам.

Оцінки цього документа в радянській історіографії базувалися на характеристиках, даних йому свого часу В.Леніним. Так, аналізуючи цю програму у зв'язку з прийняттям ідеї культурно-національної автономії Бундом (з посиланням на рішення Брюннського з'їзду), Ленін писав: “Надзвичайно поширена помилкова думка, ніби на цьому з'їзді прийнято так звану “культурно-національну автономію”. Навпаки. Вона *одноголосно відхилена* на цьому з'їзді” [287, с.299]. Програмою “культурно-національної автономії” в чистому вигляді він, загалом слушно, уважав проект Крістана [288, с.133]. На з'їзді ж було ухвалено “*територіальну національну автономію, і тільки пропаганда соціал-демократією обов'язкового союзу всіх національних областей є компроміс з ідеєю “культурно-національної автономії”* (курсив в оригіналі. – О.Ж.)” [289, с.214-215].

Разом із тим, Ленін піддав критиці Брюннську програму з позицій лівих російських соціал-демократів. Національний склад населення, на його думку, – не єдиний і не найважливіший економічний фактор, тому марксистичне не повинні дотримуватися національно-територіального принципу, а гасло національної культури замість інтернаціональної єдності пролетаріату він уважав “помилковим і шкідливим” [290, с.302, 304; 288, с.144-145]. Утім, потрібно підкреслити, що всі ці та інші зауваги В.Леніна не мали безпосереднього впливу на перебіг дискусій навколо національного питання в СДРПА того періоду, оскільки широко цитовані в радянській історіографії ленінські праці з цієї проблеми були написані лише наприкінці 1913 – на початку 1914 рр.

Досить скептично поставилися до Брюннської програми й ліві польські соціал-демократи, що діяли на теренах Російської імперії, представлені ППС-

“Пролетаріатом” (Третім “Пролетаріатом”). Вони розглядали її як програму провінційної автономії, прийняту на вимогу чехів і галичан, і вважали, що втілити її означало б не вирішити національне питання, а перенести його з віденського парламенту до сеймів у Празі, Львові та інших [766, s.11].

Брюннська національна програма була компромісом, ухваленим із метою уникнення розколу. Вона фактично нікого не влаштовувала, особливо національні секції партії. Уже на з’їзді представники галицьких секцій австрійської соціал-демократії – УСДП та ППСД – виступили від імені своїх партій з офіційними заявами про прагнення до визволення й возз’єднання власних народів, відповідно українського та польського. Зокрема речник УСДП М.Ганкевич, підкресливши, що партія вважає повне національне визволення й рівноправність передумовою дійсного інтернаціоналізму, заявив, що українські соціал-демократи не можуть закривати очі на факт, що в межах Австро-Угорщини мешкає тільки частина українського народу і що за кордоном величезна його більшість терпить безправ’я під ярмом царського абсолютизму, тому вони “змагатимуться до національної свободи свого народу, щоби возз’єднаний і звільнений український народ став поряд з іншими націями як рівноправний член” [237, S.85].

Аналогічну заяву про необхідність визволення та об’єднання Польщі зробив і репрезентант ППСД Т.Регер. Він підкреслив, що польські соціалісти всіх трьох загарбаних іноземними державами частин Польщі “наполегливо працюють над усуненням тої страшної кривди народу польського і прагнуть до з’єднання в майбутньому всіх трьох країв в одній політично і національно незалежній цілості, до вільної та об’єднаної вітчизни” [237, S.108].

Формально з’їзд не заперечив цих заяв, вони були опубліковані в його матеріалах, що означало фактичне визнання права націй на самовизначення. Однак цей важливий постулат знову не потрапив до загальнопартійної програми СДРПА, що відразу стало найважливішим її недоліком. Обмеженість програми була наслідком посилення націоналістичних тенденцій в австронімецькій секції СДРПА, її спроб примирити соціал-демократизм з австрійською державною ідеєю, що, поряд з еволюціонізмом, схильністю до компромісів та легальної діяльності, а також

лояльністю й навіть певним пієтетом у ставленні до Габсбурзької династії, зумовило появу доволі ганебного для опозиційної, робітничої партії ярлика “ц.-к. (цісарсько-королівська. – О.Ж.) соціал-демократія” [1161, S.128]. Вищеназвані фактори призвели до намагання поєднати в одному документі два протилежні начала: національно-визвольні устремління пригноблених народів, у першу чергу слов’янських, в основі яких лежала, нехай не завжди чітко окреслена, тенденція до утворення самостійних національних держав, та доволі виразне прагнення ряду керівників СДРПА до збереження багатонаціональної монархії, трансформованої не у федерацію, а в централізовану союзну державу. Разом із тим, це була перша в історії міжнародного робітничого руху спеціальна партійна програма з національного питання, у чому полягала безсумнівна заслуга австрійської соціал-демократії [941, с.19].

Попри відсутність у загальнопартійній платформі тези про право націй на самовизначення, і УСДП, і ППСД уважали свої заяви на з’їзді програмовими й відверто розглядали Брюннську програму лише як мінімальну. “Naprzyd” невдовзі після з’їзду, коментуючи його рішення, писав, що національна незалежність потребує спочатку національного самоуправління, причому підкреслював, що пролетаріат не визнає кордонів, якими окремі народи роздерті на частини [755]. Виступаючи пізніше на одному з мітингів, лідер УСДП і водночас активний діяч ППСД М.Ганкевич наголосив: “... Австрія не остаточною нашою ціллю. Ми хочемо, щоби Австрія стала союзом вільних народів, щоби кожна нація могла свobodно розвиватись аж до тої хвилі, де кожна з них матиме можливість здобути для себе політичну волю, самостійність і незалежність” [462]. Підтримуючи українське студентство в його боротьбі за університет у Львові, друкований орган УСДП газета “Воля” писала в грудні 1901 р.: “Се ще не останній бій за Україну! ...Університет український се лише один з етапів в українськiм розвою національнiм. Повна політична незалежність і самостійність українського народу – се остаточна ціль національних наших змагань. Вільна українська держава людова, самостійна незалежна республіка українська – се домагання наше” [463]. Потребу тимчасового збереження цілості Австро-Угорщини галицькі соціал-демократи, посилаючись на

Ф.Енгельса (і зокрема його працю “Закордонна політика царизму”), аргументували необхідністю захистити її народи від загарбання Німеччиною чи Росією [263, с.25].

У цілому декларації діячів УСДП про боротьбу за незалежність і соборність України в перших роках ХХ ст. практично ще не виходили за рамки загальних положень [276, с.59], а конкретні питання стратегії і тактики їх втілення детально не розроблялись. Аналогічною була й позиція ППСД. При цьому певну розпливчастість і загальність формулювань, нерідко притаманну для заяв і постанов партійних форумів щодо боротьби за незалежну, возз’єднану національну польську державність, І.Дашинський пояснював не браком чіткості в усвідомленні відповідних ідей, а цілком реальною небезпекою переслідувань із боку австрійських властей за обвинуваченням у державній зраді [346, с.43].

Про пріоритетність національної ідеї в ідеології польської секції СДРПА свідчив той факт, що позиція щодо постулату незалежної польської державності стала по суті визначальним критерієм у побудові взаємин ППСД з іншими польськими соціалістичними партіями. Так, солідаризуючись із ППС, вона відкрито вороже ставилася до Соціал-демократії Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ) та ППС-“Пролетаріату” [379, с.194]. СДКПіЛ (Р.Люксембург, Ю.Мархлевський, Ф.Дзержинський та ін.), яка виникла 1900 р., під впливом концепцій визначної діячки польського та німецького робітничого руху Рози Люксембург відкидала гасло права націй на самовизначення, ігнорувала боротьбу за незалежність Польщі як таку, що може перешкоджати боротьбі за соціалізм, першочерговим завданням уважала повалення царату й здобуття демократичних свобод, які були б гарантовані загально-російською конституцією. “Пролетаріат”, не зрікаючись ідеалу відновлення Польщі, причому в етнографічних кордонах, не бачив можливостей для його втілення в найближчій перспективі, виступав за національну та екстериторіальну (для нацменшин) автономію і загалом за подолання історичних стереотипів польської суспільності, зокрема й щодо України та Литви [382, с.93-99]. Діяльність цих партій критикувалась або й просто замовчувалась друкованими органами ППСД [379, с.193].

Важливим чинником, що суттєво впливав на формування позицій ППСД у національному питанні, залишалися її тісні зв’язки з Польською партією соціа-

лістичною, яка працювала на польських теренах під владою Російської імперії та Німеччини, а також в еміграції. Програма ППС, що діяла в 1893–1906 рр., передбачала насамперед побудову незалежної демократичної польської республіки, в якій капіталістичний суспільний лад поєднувався би спочатку з демократичним політичним устроєм та ефективним робітничим законодавством, і вже в рамках цієї республіки здійснювались би поступові реформи в соціалістичному напрямку, зокрема поетапне усупільнення землі та інших засобів виробництва [382, с.68-69].

Починаючи з 1900 р., “Naprzdyd” систематично й послідовно рекламував ППС [768, s.22], а IX з’їзд ППСД (30 жовтня – 1 листопада 1904 р.), щоправда після гострої дискусії, усе ж солідаризувався з програмою ППС і офіційно затвердив тісний союз двох партій [40, арк.39, 41; 768, s.26]. Спроба делегатів Станіславського окружного комітету партії провести альтернативну резолюцію, яка вимагала об’єктивного ставлення партійного керівництва до всіх польських соціалістичних сил та надання їм голосу в партійній пресі, зазнала поразки під тиском І.Дашинського, Е.Гекера та інших лідерів. За резолюцію ЕК партії проголосувало 52 делегати проти 26. Вона передбачала, що ППСД й надалі залишатиметься в тісному зв’язку й братерстві з ППС Росії, Пруссії та в еміграції, закликала інші робітничі організації не чинити перешкод для з’єднання всіх польських соціалістів у єдиній партії (фактично – у ППС) [379, с.194]. Лінію ЕК підтримав у виступі й М.Ганкевич, який аргументував свою позицію тим, що Маркс і Енгельс були за відновлення Польщі [768, s.26]. Присутній на з’їзді О.Назарук, аналізуючи перебіг дебатів, писав, що, попри розбіжності в деталях, усі галицько-польські соціалісти ставлять на перше місце відбудову Польщі [386].

Революційні події 1905–1907 рр. у Російській імперії, в авангарді яких перебували й польські землі, де боротьба досягла крайньої гостроти (січнево-лютневий 1905 р. загальний політичний страйк, повстання в Лодзі тощо), дали поштовх до розмежування між течіями всередині польського соціалістичного руху, зокрема перегрупування сил у ППС. У 1905 р. керівництво партією перейшло до рук лівого крила – “молодих” (Т.Рехневський, Г.Валецький, Ф.Кон та ін.), які виступали за єдність революції в усій російській державі, спільну класову боротьбу польського

та російського пролетаріату за повалення самодержавства. На противагу “молодим”, правниця ППС – “старі” лідери партії на чолі з Ю.Пілсудським – була орієнтована на національне повстання як єдиний шлях до відновлення польської державності, виступала проти тісного співробітництва з російським революційним рухом, у т. ч. із РСДРП. В умовах воєнного стану, запровадженого царизмом на польських теренах із листопада 1905 р., “старі” допускали використання елементів терористичної тактики (політичні вбивства, захоплення державних кас задля здобуття грошових засобів на розвиток польського визвольного руху тощо). Восени 1906 р. партія розкололася відповідно на ППС-лівницю та ППС-фракцію революційну [945, с.487, 521,531-532]. Більшість секцій і груп Закордонного відділу ППС в еміграції (у Швейцарії, Франції, Бельгії, Німеччині та ін.) підтримала “фракцію” [170, арк.41-44]. Провід ППСД солідаризувався зі “старими”, що знаходило свій вияв у публікаціях у фракційній періодиці та прямій співпраці з ППС-фракцією.

Революційні процеси в Королівстві Польському та розмежування в ППС сприяли конкретизації змісту національної ідеї в розумінні галицько-польської соціал-демократії, кристалізації поглядів на перспективи й способи розв’язання польського питання. Своє бачення шляхів реалізації постулату незалежності Польщі лідер ППСД І.Дашинський виклав у двох відкритих листах до Центрального робітничого комітету (ЦРК) ППС щодо тактики польських соціалістів у революції, опублікованих у січні 1906 р. Привід до написання першого листа дала участь польських робітників у загальноросійському політичному страйку в грудні 1905 р. Лист мав значний резонанс, йому приділила увагу практично вся польська преса. Другий став продовженням полеміки з “молодими” пепеесівцями та реакцією на брошури, видані ЦРК у відповідь Дашинському.

Передусім І.Дашинський виходив із переконання, що тактика будь-якого руху прямо детермінована його метою. Для польських революціонерів метою мусить бути здобуття повної політичної незалежності Польщі, яка є не далеким млистим маревом, а історичною необхідністю, за здійснення якої треба боротися будь-якою ціною [346, s.144, 147-148]. У цьому плані мета польського революційного руху більш далекосяжна, ніж російського, який задовольниться поваленням

самодержавства й демократизацією країни. Останнє, без здобуття національної свободи, було б, на думку Дашинського, навіть невігідним для справи визволення Польщі, оскільки могло б деморалізувати націю, знекровити її та зробити нездатною до остаточного визволення. Тому автор відкинув ідею тісної єдності й узгодженості дій революційних сил у масштабах усієї імперії, ратував за незалежність польського визвольного руху від російського, проти наслідування тактичних методів російських революціонерів [346, s.143-144, 162].

Дашинський закликав до критичного переосмислення тактичного арсеналу польського революційного руху й зокрема аналізу ефективності й доцільності кожного страйку в контексті мети руху та конкретної політичної ситуації. В умовах Королівства Польського від загальних страйків, на його переконання, страждає, насамперед, саме польське суспільство, яке виявляється паралізованим і послабленим перед необхідністю поглиблення боротьби [346, s.146-147]. Натомість Дашинський висунув завдання революціонізувати більшість польського народу, не цураючись при цьому тактичних союзів із непролетарськими класами, вирвати політичний провід серед селянства, дрібних міщан та частини інтелігенції з рук національної демократії (ендеків), замість генеральних страйків, що руйнують економіку самої Польщі, застосувати бойкот російських органів управління, підірвати основи фінансової (передусім податкової) та військової систем окупаційної влади [346, s.149, 162]. І найголовніше – готуватися до звитяжної збройної боротьби проти цілком вірогідної відкритої військової інтервенції з боку Росії. Альтернативи тут немає, уважав він, оскільки царат з однаковим завзяттям чинитиме опір як усамостійненню народів, так і загальній демократизації країни [346, s.148, 161, 163].

Усупереч переконанню “молодих” пепесівців про те, що падіння самодержавства є необхідною передумовою утворення на теренах імперії незалежних держав, Дашинський припускав можливість спочатку розпаду імперії, а потім уже краху царату, який був би наслідком цього розпаду [346, s.161]. Він засудив примиренську позицію щодо царизму польських ендеків, а також Бунд за невизнання права польських робітників на національну незалежність [346, s.153, 161-162].



Що ж стосувалося питання про кордони майбутньої незалежної і возз'єднаної Польщі, то тут позиція польської соціал-демократії була доволі нечіткою. Вищезгадана програма ППС залишала це питання відкритим, указуючи, що його вирішить переможна революція й воля народів, що боролися разом. Крім того, документ передбачав повну рівноправність народностей, що увійдуть до складу польської республіки на основі добровільної федерації [382, с.70-71]. Нова програма, прийнята ППС-лівицею в 1906 р., ставила за мету повалення царату й зведення на його руїнах федерації демократичних республік [382, с.82-83].

Останнє не відповідало поглядам і позиції галицьких соціал-демократів. І.Дашинський у відкритих листах до ЦРК ППС у січні 1906 р. розкритикував гасло федерації як нереволюційне й несоціалістичне, як прояв сумніву та зневіри у власних силах, у можливості здобуття власної державності, різко протиставив федеративній програмі постулат повної політичної незалежності Польщі. “Хто є переконаним соціалістом, – писав він, – хто вірить, що пролетаріат має захопити під час революції в свої долоні диктатуру над цілим народом, той мусить поставити ясно і без вагання гасло незалежності” [346, s.159, 163]. При цьому Дашинський покликався на приклад Лассаля, Маркса й Енгельса, яким прагнення самостійної і об'єднаної Німеччини не заважало бути соціалістами й революціонерами. Однак і він залишив поза увагою, а отже, фактично відкритим питання кордонів майбутньої Польщі.

Таким чином, ідеологія польської соціал-демократії фактично допускала можливість реанімації проекту “історичної” Польщі, хоч і у видозміненій формі, завуальованій висуненням як базових принципів демократичності, національного рівноправ'я та добровільності потенційного об'єднання з українським, білоруським, литовським народами.

Оскільки переважна більшість українських земель також перебувала не під владою Габсбургів, а в складі Російської імперії, українські соціал-демократи Галичини спочатку, приблизно до 1907 р., пов'язували свої сподівання щодо утворення суверенної і соборної української держави з перемогою революції в Росії, пізніше – з поразкою і розвалом Російської імперії внаслідок світової війни, яка назривала. Усе це знайшло відображення в резолюціях з'їздів та конференцій УСДП

Галичини й Буковини [900, с.66, 114-115]. При цьому лідери партії підтримували й ідею незалежної Польщі. Найактивнішим і найпослідовнішим речником польського іредентизму в УСДП був, безперечно, М.Ганкевич, який навіть написав працю “Незалежність Польщі”, видану в Кракові 1910 р. польською мовою [350]. Польський революційний рух він розглядав як необхідного, сильного союзника у визвольних змаганнях українського народу проти царату, особливо на випадок збройної боротьби, яку Ганкевич, зрештою, уважав неминучою. Тому він рішуче підтримував гасло незалежної польської державності, звичайно ж, в етнографічних, а не історичних кордонах [415, с.24-26].

Керівництво УСДП, стверджуючи, що національне питання в Галичині, як і в усій Австрії загалом, може бути розв’язане насамперед через втілення Брюннської програми австрійської соціал-демократії, за найменшої нагоди підносило потребу міжнародної солідарності в боротьбі за її здійснення, різко протиставляло націоналізму інтернаціоналізм, а лідери партії М.Ганкевич та С.Вітик велику увагу приділяли роботі серед польських робітників, будучи, за висловом одного з тодішніх польських публіцистів, “живим помостом між двома народами і запереченням шовінізму” [397, с.349]. “Воля” писала в січні 1901 р.: “Ми стоїмо за братерським союзом освідомленого люду робучого всіх націй. А в царській імперії здобутки і побіди польських і російських соціалістів... є нашими здобутками і побідами” [455, с.1].

Восени 1902 р. М.Ганкевич виступив у партійному органі “Воля” з великою статтею під заголовком “Націоналістичний сифіліс”, яка була, по суті, відзивом на книгу українця Р.Сембратовича “Polonia irredenta”. Ганкевич піддав критиці тезу автора про поділ Польщі як про “акт історичної справедливості”, нагадав йому, що “наш великий поет відповів колись тим, що чванились, “що ми, бачиш, Польщу розвалили”: “Польща впала тай вас роздавила!”...”. “Адже та сама Катерина, що розбирала Польщу, – писав далі Ганкевич, – закріпостила наші села на Україні, видала на поталу шляхтичам гайдамаків, зруйнувала наше славне Запороже!” [261, с.6]. Він став на захист польських революціонерів XIX ст., підносив польську науку, культуру, “величавий розвій промислу в Королівстві Польським”. За його

переконанням, “шляхоцька Польща – се дуже часто знаменитий предлог поборювати найслухніші змагання польського народу до волі й незалежності” [261, с.8]. Однак поразка, як і перемога, пролетаріату в одній країні буде поразкою або перемогою пролетаріату сусідніх країв [261, с.9].

У свою чергу, галицько-польські соціал-демократи, пропагуючи основні постулати Брюннської програми, в особі насамперед їхнього лідера І.Дашинського, а також через друкований орган “Naprzyd” різко засудили національний гніт у Галичині, виступили на захист національних прав українського народу [454; 511]. Так, виступаючи 9 жовтня 1899 р. на зібранні робітників у Кракові, І.Дашинський заявив, що право на існування, розвиток своєї національності й культури мають усі без винятку народи, тому кожен народ повинен отримати цілковиту автономію без огляду на штучні кордони існуючих провінцій, а меншості треба гарантувати її природні права [714]. У виданій із приводу сільськогосподарського страйку в Галичині 1902 р. брошурі І.Дашинський наголошував, що “немає сили на світі, котра могла б народ якийсь зденаціоналізувати, а через це мусимо зректися відібрання русинам їх національності...”. Обидва народи в краї мають порозумітися, оскільки від незгод можуть тільки втратити у своїх перших кроках уперед “в боротьбі за незалежність, свободу і право вирішувати про себе самого, в боротьбі за хліб і цивілізацію...” [344, s.55-56].

У березні 1900 р. “Naprzyd” опублікував відповіді К.Каутського на питання анкети часопису “Krytyka”, в яких він назвав відбудову “історичної” Польщі “реакційною утопією”, уважав, що мова може йти тільки про возз’єднання й незалежність національної Польщі, а не про воскресіння її панування над німцями, литовцями й українцями, висловився за самостійність польського народу, як і будь-якого іншого [721].

ППСД виступила на підтримку українського студентства в його боротьбі за свої національні права й за український університет, яка набула особливої гостроти в 1901 р. “Naprzyd” характеризував позицію преси станьчиків щодо українських студентів як “брутальну і поліцейську”, а демократичну польську пресу критикував за те, що вона визнає слухність українських вимог, але далі декларацій не йде, навіть

уважає постановку питання про український університет передчасною в існуючих умовах Галичини. “Аргументи такі, – писав орган ППСД у листопаді 1901 р., – використовуються також німцями в боротьбі з чехами або словенцями. Фраза про “minderwertige Kultur (неповноцінну культуру. – О.Ж.)” повинна бути з польсько-української дискусії принципово усунена!” [726]. ППСД закликала польську молодь ясно зазначити свої погляди про те, що кожен народ має право на розвиток власної культури [727]. Як вирішення проблеми польські соціал-демократи пропонували українізацію німецького університету в Чернівцях і заснування окремого українського університету у Львові паралельно з польським, одночасно декларували повну підтримку визвольних змагань українського народу як однієї з відцентрових сил, здатних розірвати російський царат [1173, s.387]. Соціал-демократи стали єдиним напрямом у польському політикумі, який підтримував українські прагнення в університетській справі [1227, с.15].

У 1902 р. польські соціал-демократи підтримали грандіозний страйк українських селян Східної Галичини, спрямований проти місцевих, переважно польських, поміщиків. У спеціально присвяченому цій події випуску одного зі своїх друкованих органів ППСД закликала польських селян виявити солідарність з українцями й уникати штрейкбрехерства [760]. “Narzyd” стояв від початку до кінця за страйком наших селян, – писала “Воля” в жовтні того ж року. – За се відсудив його “Dziennik polski” від честі і совісті національної” [467, с.8]. При цьому Дашинський наполягав на економічному характері страйку й висловився проти штучного надання йому національно-політичного забарвлення [344, s.53-54]. 30 серпня ППСД провела в справі страйку польське віче, у резолюціях якого засудила суспільні відносини в Галичині. Масові мітинги на підтримку українських селян проводили й австрійські соціал-демократи у Відні [465, с.8].

Усе це створювало ілюзію, що польська партія, як писала про це “Воля”, “виразно зазначила свій погляд на Русь-Україну, ... де о жадних заборчих прямованнях і річи бути не може” [463]. Насправді повної програмової ясності в українському питанні в ППСД не було, а позиція партії щодо українського народу в Галичині залишалась непослідовною.

Слід зауважити, що серйозною вадою Брюннської програми було й те, що в ній не вказувалося конкретно, які саме національності повинні отримати територіальну автономію, які самоврядні національно-територіальні одиниці мають бути утворені, і в результаті кожна з національних секцій СДРПА мала можливість по своєму трактувати надто загальні, компромісні положення програми. Це знайшло яскравий вияв у ставленні польської соціал-демократії до ідеї розширення автономії (“відокремлення”) галицького коронного краю, яка була взята на озброєння людовцями і вшехполяками й на початку ХХ ст. щонайменше двічі опинялася в центрі уваги громадськості – у 1902–1903 та 1906 рр.

Ідея розширення автономії Галичини була предметом обговорення в колах польської соціал-демократії та на її з’їздах і спочатку була гостро розкритикована й відкинена. Так, на зборах 12 листопада 1899 р. у залі львівської ратуші діяч ППСД М.Цеттербаум заявив, що найближчою метою соціал-демократів є “демократизація Австрії, а не віддання опозиційного руху під меч шляхетський” [717]. Виступаючи на VI з’їзді ППСД у Кракові (6–8 січня 1899 р.) вказували, що відокремлена Галичина при збереженні існуючої структури влади й куріального сейму стане осередком реакції та легкою здобиччю царату [1173, s.232-233]. На VIII з’їзді партії 5–6 січня 1903 р. у Перемишлі І.Дашинський нагадав, що Галичина не є краєм національно-монолітним, а з допомогою шовінізму можна настроїти маси проти реформаторів, тому допоки не розв’язане українське питання, партія навіть із практичних міркувань не може погодитись на “відокремлення”, необхідною попередньою умовою якого має бути виборча реформа [763, s.18-19].

І все ж під впливом розвитку польського та українського національного рухів, посилення відповідних настроїв серед польської суспільності та тенденцій до консолідації галицько-польського політикуму на національній платформі лідери ППСД схилилися до того, щоб розглядати всю Галичину як польський регіон з українською меншістю. Партія жодного разу не виступила за поділ коронного краю на українську та польську частини, чого домагався український політичний табір, у тому числі й УСДП, і що було б більш логічним розвитком теоретичних положень австрійської соціал-демократії [383, с.250-252; 276, с.108-109]. Натомість лідер

ППСД І.Дашинський, декларативно визнаючи за кожної нагоди рівні з польським права українського народу на вільний національно-культурний і політичний розвиток, у своїх промовах 27 березня 1906 р. у парламенті та 1 квітня того ж року на зборах у Кракові висловив готовність підтримати ідею розширення автономії цілого коронного краю, що міг би в перспективі стати зародком відновлюваної польської державності, лише висунув як умову введення загального виборчого права до галицького сейму й забезпечення національних прав української “меншості” [382, с.89-90; 373, с.184-185; 268]. Ці ж позиції він підтвердив і в статті “Автономія Галичини та виборче право”, надрукованій у листопаді 1906 р. в органі ППС-фракції краківській “Trybunie” [346, s.170]. ППСД також рішуче виступила проти іредентизму австрійських італійців, відмовляючи їм у праві змагатися за відрив італійських земель від Австро-Угорщини [368, с.109-110].

Теоретична невирішеність національного питання робила його потенційним джерелом загострення внутрішніх суперечностей у СДРПА. Так, українські соціал-демократи виступали проти “відокремлення” Галичини. “Ми знаємо, що відокремлене Галичини під панованем Абрагамовичів (тобто польської шляхти. – О.Ж.) – се смерть для поступу і розвою цілого краю..., – підкреслювалося в одній з агітаційних брошур УСДП. – Відокремлене Галичини – се смерть українського народу, се упадок шкіл, се пановане терору з гори” [256, с.5]. На противагу до гасла розширення автономії цілого Галицького краю українська соціал-демократія, як і інші прогресивні українські партії (НДП і УРП), виступала за утворення замість існуючого коронного краю двох автономних провінцій – української та польської [468; 473; 256, с.5; 356, s.71]. Однак під впливом ППСД і з метою уникнення конфронтації з нею УСДП аж до 1907 р. не висувала на перший план вимоги поділу Галичини. С.Вітик в одному зі своїх виступів, що вийшов 1903 р. окремою брошурою, риторично запитував, як буде виглядати цей поділ, адже з обох боків Сяну населення досить мішане й живе багато і українців, і поляків? Потрібно було, на його думку, щоб хтось виробив конкретний проект реалізації цієї ідеї, який міг би стати предметом обговорення, без цього “оклик “Розділ Галичини” лиш кинена в воздух фраза” [254, с.37]. Ю.Бачинський писав, що соціал-демократи не можуть

підтримати такого поділу краю, у результаті якого адміністрація просто перейшла би від поляків до рук української націонал-демократії і таким чином було б ліквідовано тільки один вид гніту – національний. Необхідне реформування політичної системи провінції з урахуванням інтересів працюючих класів, у цьому він вбачав головну різницю між УСДП і націонал-демократами в уявленні про практичне здійснення спільного постулату поділу Галичини [249, с.97-99].

Що ж до існуючої системи імперського дуалізму та становища угорської нації, позиція соціал-демократії також не знайшла відображення в Брюннській національній програмі й стала предметом обговорення на наступному, IX з'їзді СДРПА (9–13 листопада 1903 р.), проведення якого припало на період чергової актуалізації проблеми австрійсько-угорської угоди. З'їзд відбувся у Відні за участі 140 делегатів, у тому числі 14 членів загальнопартійної Екзекутиви та 10 парламентських послів. Національний склад делегатів виглядав так: 74 представляли австронімецьку соціал-демократію, 39 – чеську, 15 – польську, 6 – українську, 3 – італійську та стільки ж словенську [475]. До президії з'їзду було обрано 5 чол., у т. ч. Л.Місьолека та Р.Яросевича. Розглянувши справу австрійсько-угорського договору окремим пунктом порядку денного, з'їзд висловився за повне відокремлення Угорщини [766, s.12-15].

У перших роках XX ст. фактично завершилась у найбільш основних її рисах ідейна еволюція австрійської соціал-демократії епохи імперії Габсбургів, а разом із нею і її національних секцій, що діяли в Галичині й на Буковині. Ухвалена в 1901 р. Віденська програма партії поряд із Брюннською 1899 р. національною програмою залишалася чинною практично до осені 1918 р., тобто до кінця існування Австро-Угорської імперії та федеративної СДРПА. Процес остаточної кристалізації програмових засад партії визначався рядом об'єктивних і суб'єктивних чинників.

На зламі XIX–XX ст. міжнародний робітничий і соціал-демократичний рух вступив у нову фазу, яка охоплювала період 1899–1904 рр. і характеризувалася насамперед кількісним зростанням і зміцненням руху, а також суттєвими якісними змінами, пов'язаними з розвитком його ідеології. Якщо станом на 1898 р. на парламентських виборах у всіх країнах соціалісти отримали понад 4,5 млн. голосів,

то в 1904 р. за них голосувало близько 6,7 млн. осіб, у парламентах 15 країн вони мали вже 261 мандат. На 1904 р. у 22 країнах соціалістичні партії видавали 134 щоденні легальні газети та 296 інших легальних друкованих органів, у т. ч. журналів. На виборах за соціалістів голосували не тільки робітники, але й значна кількість виборців, що належали до середніх прошарків міста й села [986, с.258-259].

Найпотужнішою і найвпливовішою серед партій II Інтернаціоналу була німецька соціал-демократія. Якщо в 1893 р. за СДПН голосувало близько 1,8 млн. (23 %) німецьких виборців, то в 1903 р. – уже понад 3 млн. (32%), що дало партії 81 місце в парламенті [384, с.80]. Чисельність членів профспілок у Німеччині в 1899 р. перевищила 500 тис., а в 1904 р. досягла 1 млн. [1026, с.61-62]. Проте через мажоритарну систему виборів частка депутатських мандатів партії не відповідала питомій вазі поданих за неї голосів. Очевидним було протиріччя між видимою могутністю партії та її реальною спроможністю (з огляду на опозиційне становище та певну політичну ізоляцію) визначати розвиток суспільства [898, с.63]. Тому праве крило СДПН практично з початку 90-х XIX ст. виступало за перегляд (ревізію) радикальних марксистських положень в ідеології, щоб, як зазначав один із головних речників цього підходу Г.Фольмар, своєю непримиренною позицією не відштовхувати інші прогресивні сили, а в співробітництві з ними здійснювати політику соціальних і демократичних реформ. Потребу зміни тактики визнавав і К.Каутський: “Ми стали надто великими, щоб залишатися всього лиш партією демонстрацій” [1026, с.66]. Як на інші передумови ревізіонізму, сучасний український дослідник А.Мартинів указав на покращення матеріального становища робітничого класу внаслідок економічного піднесення 90-х рр. XIX ст., відсутність у СДПН монопольного впливу на робітників, значна частина котрих симпатизувала католицьким організаціям, антисоціалістичну політику німецької влади (закони проти соціалістів, створення за підтримки держави “Імперського союзу проти соціал-демократії” і т. д.) [1020, с.63].

Уперше систематизований виклад концепцій ревізіонізму здійснив практично відразу після смерті Ф.Енгельса (1895 р.) один із його найближчих соратників Едуард Бернштейн у серії статей під загальною назвою “Проблеми соціалізму”



(1896–1898 pp.), а згодом – у виданій на пропозицію К.Каутського й В.Адлера знаменитій книзі “Передумови соціалізму і завдання соціал-демократії” (1899 р.). Бернштейн переглянув саму філософську основу марксизму, протиставивши гегелівській діалектиці неокантіанство [1008, с.96]. На конкретно-фактичному матеріалі Англії та інших країн він показав, що розвиток суспільства пішов не за Марксовими передбаченнями, і поставив під сумнів одну з основоположних тез марксизму – про поглиблення суперечностей капіталізму, його швидкий крах у найближчому майбутньому, рішуче відкинув поширену тоді думку про абсолютне та відносне зубожіння пролетаріату при капіталізмі. Він уважав, що в міру розвитку капіталізму зростає багатство суспільства, поліпшується матеріальне становище трудящих, а отже, починає діяти тенденція до стабілізації системи суспільних відносин, інтегрування пролетаріату в буржуазне суспільство, сам капіталізм стає дедалі більш життєздатним. З іншого боку, поширення акціонерного капіталу веде до збільшення кількості власників, пом’якшення класових протиріч [855, с.55].

Соціалізм Бернштейн розумів як процес поступового усуспільнення, зумовлений як об’єктивними тенденціями розвитку капіталістичного господарства, так і демократизацією суспільства під впливом організованого пролетаріату. Він виступав за еволюційний, гуманний, демократичний соціалізм, який знімає питання про співвідношення боротьби за демократію з боротьбою за соціалізм, проголошуючи тотожність демократії та соціалізму [855, с.56-57]. Неодмінною передумовою соціалізму Бернштейн уважав не захоплення політичної влади й насильницьке повалення існуючого ладу, а повсякденну турботу партії про культурне й політичне виховання робітничого класу, забезпечення необхідної зрілості суб’єктивного фактора [855, с.55]. Ідею диктатури пролетаріату він відкинув як “політичний атавізм”, прояв нижчої культури, яку Європа вже переросла і політично, і економічно [1008, с.99].

Для Бернштейна соціалізм був не інституційно визначеною моделлю суспільства, яку насправді неможливо передбачити в конкретних деталях, а принципом формування суспільства. Саме в такому, насамперед, сенсі слід розуміти його відому

формулу “мета – ніщо, рух – усе”. Ревізіонізм Е.Бернштейна та його послідовників ліг в основу ідеології реформістського соціалізму [1013, с.51, 58].

Необхідно підкреслити, що ревізіонізм не був, у принципі, антимарксизмом. Враховуючи відомий дуалізм і певну внутрішню суперечливість учення К.Маркса й Ф.Енгельса, яка за їх життя так і не була подолана, Е.Бернштейн та інші ревізіоністи прагнули розвинути еволюційну складову марксизму, що допускала поступові соціалістичні перетворення, спертися на ті його елементи, які давали ґрунт для конструктивного реформістського соціалізму [1013, с.44-48, 61].

Праці Е.Бернштейна мали великий міжнародний резонанс. З критикою його поглядів виступили К.Каутський, Г.Плеханов, Р.Люксембург, В.Лібкнехт, Ф.Мерінг, А.Бebel, К.Цеткін, А.Лабріола, В.Ленін, Ю.Мартов, О.Гельфанд (Парвус) та ін. [1106, с.139-140; 855, с.54, 58-60]. Однак ідеї Бернштейна на початку ХХ ст. знаходили дедалі більше прибічників серед європейської соціал-демократії. У Великобританії їх підтримали фабіанці та багато лідерів тред-юніонів, у Франції – міністеріалісти на чолі з А.Мільераном, у Росії – С.Булгаков, М.Бердяєв, П.Струве, М.Туган-Барановський та інші представники “легального марксизму” та “економізму”, багато прихильників було й у робітничих партіях інших країн. Міжнародне соціалістичне бюро (МСБ) – створений у 1900 р. координаційний орган II Інтернаціоналу в період між конгресами – очолив переконаний прибічник реформізму бельгієць Е.Вандервельде [1023, с.312; 986, с.262, 270].

СДПН офіційно не прийняла бернштейніанства, однак на ділі визначальним для неї залишився широкий спектр партійного центру, що поєднував практичну реформаторську діяльність із збереженням прихильності до популярної марксистської теорії, яка все більше ставала просто інтегративною ідеологією. Партія проводила виразно реформістський курс, хоча словесний радикалізм із його революційним пафосом і надалі визначав її обличчя [1026, с.76].

Найближчою австрійській соціал-демократії серед усіх суб’єктів II Інтернаціоналу була саме СДПН. Однак становище цих партій, їх місце та роль у політичній системі своїх країн відрізнялися. На відміну від правлячих кіл кайзерівської Німеччини, які проводили жорстку антисоціалістичну політику, австрійська верхів-

ка, позбавлена сталої підтримки якоїсь соціально-політичної групи, жодна з яких не мала в країні явної переваги, прагнула використати соціал-демократію на противагу буржуазним партіям, а також національно-політичним елітам провінцій, у тому числі польській у Галичині. З цією метою австрійські уряди, починаючи з Таафе, були не проти розширення виборчого права, що, між іншим, дозволило би посилити парламентське представництво соціал-демократії [1065, с.442; 1101, с.158]. З іншого боку, буржуазні партії використовувалися Віднем для обмеження розвитку СДРПА та робітничого руху. Така специфіка становища партії, як і діяльність у конституційних умовах, сприяла прийняттю ревізійонізму, якщо не в теорії, то на практиці.

Керуючись міркуваннями про пріоритетність збереження єдності партії, провідники австрійської соціал-демократії уникали безпосередньої участі в дискусіях навколо ревізійонізму Е.Бернштейна, що, як і непорозуміння навколо національного питання, несли загрозу розколу. Лідер СДРПА В.Адлер у листуванні з діячами II Інтернаціоналу мотивував своє небажання вступати в ідейні суперечки тим, що він практик, у якого майже немає часу займатися теоріями [1118, с.16-17]. Утім, певне світло на його погляди того часу проливалася стаття “Чим є для нас К.Маркс”, опублікована 1903 р. з нагоди 20-ї річниці від дня смерті Маркса. У ній він стверджував, що на початку ХХ ст. у робітничого руху є різні засоби боротьби, а її успіх досягається не у великих битвах, а в повільній, невтомній праці. Разом із тим, Адлер, полемізуючи з Е.Бернштейном, наголошував на значущості збереження й розвитку в масах революційного духу, оскільки лише кінцева мета надає значення й цінності всій роботі соціал-демократів [245, с.169]. Дихотомію “реформа чи революція” він вирішував на користь обох: “реформа і революція! Або – реформа тільки заради революції!” [245, с.185]. На практиці це означало досягнення революційних за змістом і суттю змін шляхом реформ. Аналогічні погляди висловлювали й інші провідні діячі СДРПА [1118, с.19-20]. Отже, в ідейній полеміці тих часів лідери австрійських соціал-демократів прагнули зайняти центристські позиції.

У своєму ставленні до існуючої “буржуазної” держави австрійська соціал-демократія перебувала під більшим впливом лассальянства, ніж марксизму. Домінувала думка, що держава в умовах капіталістичної економіки в результаті

політично організованої, самостійної боротьби робітничого класу може бути перетворена на важіль його визволення. Якісно нова форма демократичного панування (“соціальна демократія”) мала бути реалізована, по можливості, парламентським шляхом, що вів би до держави, яка б управлялася соціал-демократами [1059, с.102-103].

Нові тенденції в розвитку соціал-демократичного руху та його ідеології, вплив яких був відчутним і в СДРПА, спонукали до внесення відповідних коректив в офіційну політичну платформу партії. Уже на Брюннському з’їзді у вересні 1899 р. на пропозицію І.Дашинського було обрано спеціальну комісію, яка повинна була здійснити ревізію старої партійної програми, ухваленої ще в Гайнфельді 1889 р., і представити новий її варіант керівництву партії та національних секцій за півроку до наступного з’їзду [715]. Комісію очолював В.Адлер, від ППСД до неї входив Дашинський, а представника УСДП М.Ганкевича було введено в її склад безпосередньо на черговому загальнопартійному з’їзді у Відні.

VIII з’їзд СДРПА відбувся 2–6 листопада 1901 р. У числі його 149 делегатів було й 20 представників Галичини, зокрема 15 польських (включаючи, окрім 14 делегатів із краю, також І.Дашинського, присутнього як парламентського посла) і 5 українських соціал-демократів (С.Вітик, М.Ганкевич, Р.Яросевич, В.Яхимович, Й.Дречевич) [230, S.201-203]. Інші національні секції були репрезентовані так: австронімецька – 73 делегати (не враховуючи парламентських послів), чеська – 39, словенська – 5, італійська – 3. У дискусіях щодо змісту проекту партійної програми ніхто з галичан не виступав. Натомість активну участь у виробленні остаточного варіанта резолюції взяв К.Каутський, присутній як гість разом із лідером СДПН А.Бібелем [461, с.6].

З’їзд став важливою віхою в історії австрійської соціал-демократії. Своїми рішеннями він переглянув Гайнфельдську програму, усунувши з неї положення про обмежене значення парламентаризму й необхідність використання парламентської трибуни для революційної агітації, про необхідність захоплення пролетаріатом державної влади та ряд інших. Нова програма поєднувала марксистський аналіз основних тенденцій тогочасного суспільного розвитку зі стриманим ставленням до

перспектив соціалістичної революції (остання в тексті взагалі не згадувалась), відданням переваги реальним і конкретним практично-політичним постулатам. Так, у документі зазначалося, що панування приватної власності на засоби виробництва й зокрема її зосередження в руках небагатих ставить робітничий клас у найважчі форми залежності, тому “перехід средств витворювання в суспільне посідання мусить бути цілю загалу народа, а здобує політичної сили – його средством в боротьбі за волю робітничої кляси”. Однак далі підкреслювалось: “Зорганізувати пролетаріат, освідомити його про його положення і задачі, зробити його фізично і морально здібним до боротьби і удержати його таким, отсе властива програма соціалдемократичної партії Австрії...” [224, с.4]. У програмі не було положень про необхідність повалення існуючого політичного режиму чи зміни форми правління в Австро-Угорській державі з монархії на республіку, тим паче встановлення диктатури пролетаріату. Натомість головні політичні гасла партії зводилися до введення загального, рівного, безпосереднього й таємного виборчого права до всіх законодавчих і представницьких органів, пропорційної системи виборів та дотримання демократичних прав і свобод громадян [224, с.5]. Це фактично розглядалося як основна передумова посилення політичного впливу робітничого класу в тій мірі, яка дозволила б уже в рамках існуючої буржуазної держави й капіталістичного ладу здійснювати поетапні суспільні перетворення в соціалістичному напрямку, в інтересах трудящих класів законодавчим шляхом, через здобуття більшості в парламенті, хоч про це й не було прямо сказано в тексті.

Декларуючи свою боротьбу за звільнення всього народу без різниці національності, раси й статі від економічної залежності, політичної неволі та духовного гніту й насамперед прагнення захищати класові інтереси пролетаріату, австрійська соціал-демократія у своїй програмі приділила значну увагу соціальним проблемам. Серед тринадцяти висунутих партією першочергових вимог щонайменше дев'ять мало соціальний характер. Це пункти програми про необхідність забезпечення державою безкоштовної обов'язкової освіти (у тому числі й державного утримання всіх дітей у початковій школі та здібних до навчання – у середній та вищій), безкоштовних охорони здоров'я, судочинства та юридичної

допомоги населенню, введення прогресивного оподаткування доходів, маєтків і спадщини, зрівняння жінок у правах із чоловіками, ліквідації всіх обмежень свободи переселення, відміни смертної кари, визнання релігії приватною справою, усунення всіх перешкод у розвитку робітничих об'єднань [224, с.6].

Окремим блоком до програми увійшли мінімальні жадання щодо охорони праці робітників. Ця частина документа містила вимоги 8-годинного робочого дня без застережень і винятків, заборони нічної праці, окрім підприємств, де перерва була неможливою з технологічних причин (при цьому нічну роботу жінок і неповнолітніх слід було заборонити безумовно), повного недільного відпочинку тривалістю не менше 36 годин, суворого дотримання заборони на використання праці дітей молодше 14 років, заборони жіночої праці на шкідливих для здоров'я виробництвах, повної свободи зборів, правового визнання профспілок тощо. У програмі підкреслювалося, що всі ці положення стосуються всіх професій і не лише великої промисловості, але й транспорту, ремесла, торгівлі, домашнього промислу, рільництва й лісництва. Передбачалося також утворення промислового інспекторату, збільшення кількості інспекторів і надання їм виконавчих повноважень, участь робітничих організацій у здійсненні контролю над дотриманням законів про охорону праці через виборних інспекторів. До підприємців, які порушували б робітниче законодавство, слід було застосовувати міри покарання, що не можна було б замінити грошовими виплатами. Завершувався документ тезою про потребу кардинального реформування системи соціального захисту робітників шляхом впровадження забезпечення по старості і в разі нездатності до праці, а також забезпечення вдів і сиріт, причому управління цією системою слід було віддати в руки самим забезпечуваним [224, с.7-8].

Загалом з усіх 50 конкретних вимог Віденської програми (викладених у 22 окремих пунктах і абзацах) щонайменше дві третини стосувалися питань соціальної політики. Суттєвим недоліком політичної платформи партії була відсутність селянської програми, що утруднювало діяльність соціал-демократів у таких аграрних регіонах, як Галичина.

СДРПА виявилася першою партією, що офіційно переглянула найважливіші радикальні принципи марксизму. Ревізія Гайнфельдської програми, на думку В.Швейцера, була поступкою бернштейніанству й означала переміщення СДРПА з лівого флангу міжнародного робітничого руху в його центр [1118, с.24-25]. Партія остаточно віддала перевагу мирним, легальним формам політичної боротьби, стала на шлях реформізму та парламентаризму. Її лідери були переконані, що соціал-демократія, зміцнивши свої позиції в існуючому суспільстві, зможе здійснити владу робітничого класу поступово, крок за кроком [245, с.184-185]. Не випадково в поліцейському звіті про з'їзд відмічалось, що австрійські соціал-демократи остаточно покінчили з революційним радикалізмом і вже готові “змиритись з системою капіталістичного суспільства і виступити проти нього не більше, як з позицій соціал-реформістської партії” [1065, с.471].

Ідеологія національних секцій СДРПА формувалась під безпосереднім впливом австрійської соціал-демократії, а також відповідних тенденцій у міжнародному робітничому русі, про які їх діячі були добре поінформовані через різноманітну соціалістичну пресу, книжкові видання й брошури, що надходили з-за кордону. Окрім того, необхідно враховувати, що теорія і практика реформізму краще, ніж революційні доктрини, відповідала конкретним умовам Галичини й Буковини як аграрних регіонів із численними феодалними пережитками, де соціал-демократи покликані були боротися насамперед за здійснення загальнодемократичних перетворень. Тому галицько-польські соціал-демократи практично відразу солідаризувалися з ідеями ревізіонізму. Ветеран польського соціалістичного руху в краї Б.Лімановський уважав, що слід розрізняти теоретичні засади й практичні цілі, зробивши втілення останніх найближчими завданнями партії [352, s.162-164], а І.Дашинський на VI з'їзді ППСД у 1899 р. закликав однопартійців “стати реальними політиками” [712]. Економіст і соціолог С.Дашинська-Голінська (дружина покійного Ф.Дашинського) у книзі “Перелом в соціалізмі” (Львів, 1900) підтримала концепції Е.Бернштейна і його соратника по правому крилу СДПН Е.Давіда, розглядала гасла захоплення влади, загального страйку та насильницької експропріації як застарілі, віддаючи перевагу реформістській тактиці над революційною [335, s.7-8].

Кінцева мета соціалістичного руху, на переконання лідерів ППСД, могла би бути досягнутою й політичним, парламентським шляхом. Наприклад, на одному з передвиборних зібрань у жовтні 1900 р. у Подгужі (Західна Галичина) І.Дашинський заявив, що “копальні, фабрики і земля мусять перейти в руки народу робочого, бо громада, маючи копальню, чи визискувала би так своїх мешканців, як тепер вугільні злодії?”. І далі продовжував: “З одержавленням копалень мусить зникнути той визиск, котрий тепер, як кошмар, душить люд робочий, а то дасться осягнути, якщо у всіх законодавчих органах соціалісти будуть мати більшість або принаймні рівновагу” [24, арк.12-13]. З фактичного ототожнення державної власності із соціалістичною впливало, що елементи соціалізму вже існують у капіталістичному суспільстві, більше того, будь-яке об’єднання заради реалізації спільних інтересів, на думку діячів ППСД, є вже, фактично, соціалізмом [675].

Уже на VII з’їзді ППСД (червень 1901 р.) позначилося три напрями в партії: 1) радикально-лівий, класово-робітничий, представлений А.Мослером; 2) поміркований, загальнодемократичний, виключно легальний (Г.Ліберман); 3) патріотичний (К.Мокловський), що допускав тривалу співпрацю з іншими класами, але проти шляхти. Лідер партії І.Дашинський зайняв місце посередині між другою і третьою позицією [1173, s.368-369].

На Амстердамському конгресі II Інтернаціоналу (1904 р.), у центрі дискусій якого опинився прецедент із входженням французького соціаліста А.Мільєрана до складу буржуазного уряду, І.Дашинський голосував за резолюцію Адлера – Вандервельде (підтриману делегаціями Австрії, Великобританії, Бельгії, Голландії, Швеції, Швейцарії та ін.), яка, на відміну від інших проектів, свідомо уникала критики ревізіонізму. Позицію противників (представників соцпартій Росії, Німеччини, Італії, Іспанії, Угорщини, Болгарії та ін., у т. ч. частини польської делегації, зокрема представниці СДКПІЛ Р.Люксембург) Дашинський охарактеризував як “тактичний радикалізм” [346, s.122-123]. Його симпатії були явно на боці Ж.Жореса та інших мільєраністів. У своїх рефлексіях із конгресу, опублікованих у вигляді статті в краківському поступовому місячнику “Krytyka”, І.Дашинський указав на суттєві різниці в історичному минулому, конкретному соціально-економічному й



політичному становищі, умовах і традиціях розвитку соціалістичного руху в кожній країні, що практично унеможлиблює вироблення єдиної, однакової і обов'язкової для всіх соціалістів тактики. Така тактика, на його думку, може бути тільки прапором, але не практичним дороговказом. Тим часом жодна партія, маючи реальний вплив, не зречеться його заради далекої мети, навпаки, буде “шукати погодження тих цілей з рухом сучасності”, виходячи з відповідальності, яку вона мусить прийняти на себе стосовно до своєї чисельності та впливів. Дашинський виступив також прихильником тимчасових тактичних союзів та компромісів із несоціалістичними силами, більше того, тенденція до подібної співпраці на Заході Європи буде, на його переконання, зростати в міру розвитку соціалістичних організацій та “вдосконалення парламентарної та конституційної машини” [346, s.126-127].

Орган лівого, революційного крила польського соціалістичного руху в Російській імперії часопис “Proletaryat” констатував, що прагнення посилити свій вплив на політичне та громадське життя краю штовхав ППСД щораз більше вправо, змушуючи використовувати гасла, популярні й серед непролетарських прошарків. Це відбилось і на лідерах, у першу чергу на І.Дашинському, який був “душею партії”. Усередині – на з'їздах крайових і загальнодержавних – партія виступала, як і раніше, як вірний речник марксистських лозунгів, однак у конкретних справах – усе далі від них. Для партійної політики були характерні “практицизм і компромісність”, що відобразилося й на її пресі: соціалізм у ній відходив на задній план, натомість виразно вимальовувався напрям, який ліві охрестили як “ревізійністсько-опортуністичний” [764, s.13-15].

Схожі світоглядні позиції займали українські соціал-демократи Галичини й Буковини. Як і австрійська соціал-демократія, УСДП визнавала революційну по суті мету робітничого руху (соціалізм), але відкидала найрадикальніші, неправові засоби її досягнення. Так, у програмовій передовій статті першого номера “Воли” відзначалось: “Наша програма, наша ціль ясна. Повна воля політична, самодержавність люду, демократія; перехід землі і фабрик на власність загалу, спільна господарка на користь загалу; визволення люду з темноти, доступ кожного до науки, до світла” [209, с.55-56]. Перехід засобів виробництва у “спільну власність загалу

працюючих людей” характеризувався як “провідна думка”, “альфа і омега,.. початок і кінець нашої діяльності політичної” [455]. У той же час, наприклад, Р.Яросевич у статті “Що таке соціалізм?” (1900 р.) ототожнював насильницьку експропріацію власності з грабунком, підкреслюючи, що “в історії ніякий переворот суспільний не дався силою перевести”. Як конкретно здійсниться перехід до соціалізму, передбачити важко, однак процес усупільнення власності, на його думку, відбувається й природним шляхом (для прикладу, створенням акціонерних товариств) і він значно прискориться, якщо до влади в державі прийдуть соціал-демократи [331]. Останнє прямо пов’язувалося з введенням у країні загального виборчого права до законодавчих і представницьких органів усіх рівнів, безпосереднім наслідком чого, як здавалося, мав стати цілком легальний перехід державної влади до рук представників трудящих та здійснення ними суспільних перетворень законодавчим шляхом. “Тоді нарід буде порядкувати державою, краєм, повітом, містом, громадою...”, – писав інший діяч УСДП В.Левинський у популярній брошурі “Про загальне виборче право” (1905 р.) [279, с.16-17]. С.Вітик стверджував, що із запровадженням загального виборчого права робочий народ поставить усю державу, весь чиновницький апарат, поліцію тощо під свій контроль, сам буде вирішувати в справі податків, соціального забезпечення, освіти і т. п., тоді народні депутати втілять у життя соціал-демократичну програму [255, с.4-5].

Ідею захоплення влади шляхом збройного повстання галицькі та буковинські соціал-демократи відкидали [431; 439]. Орган СДРПА на Буковині газета “Борба” писала, що “тихе голосованє над законом є більшою революцією, як найрадикальніша обструкція” і зрив роботи державних інститутів. При цьому підкреслювалося, що “парлямент не становить для нас ціль, лише політичне средство до нашої остаточної революційної ціли, до знесення теперішнього економічного ладу” [643, с.1]. Можливість революції, фактично як стихійного соціального вибуху, хоч і визнавалась (і то в разі, “коли до сього кроку приневолять пани робочий люд” [286, с.21]), однак на практиці використовувалась лише як опудало для панівних класів. Ідеї поступової “соціалізації” засобів виробництва (О.Бауер), приходу до влади парламентським шляхом, збереження й використання існуючої держави як

інструменту суспільної трансформації (К.Реннер) та інші, що були атрибутами австромарксизму [1046; 1059; 1214, с.255-256], свідчили про вплив австрійської соціал-демократії на ідеологію національних секцій партії в Галичині та на Буковині.

Разом із СДРПА і в її складі УСДП належала до центристської течії в європейському соціал-демократизмі. Її лідери, наприклад М.Ганкевич, розглядали власний політичний світогляд як “ортодоксальний марксизм” і загалом не сприймали ні крайностей західноєвропейського ревізіонізму, ні більшовицьких теорій В.Леніна [415, с.17]. До всього, самі об’єктивні умови Галичини з її відсталістю у всіх сферах змушували УСДП, як і ППСД, в її практичній діяльності, за характеристикою діяча української “Спілки” в РСДРП О.Бондаренка, бути переважно демократичною, ніж соціалістичною партією [100, арк.28]. Ця обставина робила неактуальними для партії власні теоретичні розробки в марксистській ідеології, зумовила їх майже повну відсутність та наслідування, часом некритичне, ідейних настанов австрійської соціал-демократії. І з’їзд УСДП у 1903 р. після доповіді М.Ганкевича прийняв Віденську та Брюннську національну програми без обговорення [470], виходячи з того факту, що УСДП є складовою частиною СДРПА і, як така, зобов’язана діяти на основі її програми.

Відмова СДРПА від революційних методів, що вели до насильства й соціальних катаклізмів, була несхвально зустрита лівими елементами в соціалістичному русі. Ідейні концепції та практика австрійської соціал-демократії були піддані докладному аналізу й критиці з позицій лівого крила міжнародного соціалістичного руху на шпальтах “Літературно-наукового вісника” його політичним оглядачем, членом радикальної партії М.Лозинським. Зауваживши, що в соціал-демократичних партіях Європи в теоріях – марксизм, а в практиці – давно бернштейніанство [384, с.86-87], автор доходить сумного для себе висновку: “Міжнародна революційна соціал-демократія вже не існує” [379, с.182]. Щоправда, у Німеччині та Австрії соціал-демократія “стоїть ще на квазі-революційнім становищі, то се тому, що се держави ще напів абсолютні, а не конституційні...” [379, с.195-197]. У міжнародному робітничому русі, за М.Лозинським, виразно окреслилося два напрями: соціал-демократичний, що послуговується реформаторською тактикою і

діє легально, і “комуністично-анархічний”, що використовує тактику революційну, не зважає на законність і рахується тільки з тим, чи відповідає даний спосіб моралі й етиці “комуністично-анархічного світогляду” і чи веде до мети [379, с.195-197]. Проте в СДРПА ліворадикальні елементи на початку ХХ ст. були слабкими і якогось вагомого впливу ні в партії, ні поза нею не мали. У галицько-буковинській соціал-демократії ліві елементи теж були слабкими, не являли собою єдиної організованої течії [976, с.115].

Отже, з прийняттям Брюннської та Віденської програм на рубежі ХІХ–ХХ ст. завершилась ідейна еволюція австрійської соціал-демократії до реформізму й парламентаризму. Разом з усією СДРПА її національні секції зайняли центристські позиції в міжнародному робітничому русі. У ставленні до держави соціал-демократи перебували під значним впливом лассальянства, розраховуючи використати існуючі державні інституції як інструменти поступових, мирних, поетапних суспільних перетворень у соціалістичному напрямку законодавчим шляхом. Значення, яке надавалось “австромарксистами” державі, для соціал-демократів поневолених народів підвищувало вагу боротьби за національну державність.

Особливе місце в ідеології австрійської соціал-демократії посіло національне питання. Незгоди щодо перспектив Австро-Угорщини як багатонаціональної країни між австронімецькими та слов'янськими соціал-демократами зумовили існування в останніх свого роду дворівневої національної програми. Офіційно прийняті в СДРПА постулати національно-територіальної автономії польська й українська секції відверто розглядали лише як програму-мінімум, перший, хоч і необхідний крок до здійснення напівофіційної, формально не прийнятої жодним партз'їздом стратегічної мети (програми-максимум) – незалежної національної державності, що мала б охопити всі землі народу, розділеного імперськими кордонами. При цьому щодо подальшої долі Галичини позиції польської та української секцій розходилися. ППСД фактично вважала всю Галичину польським краєм з українською меншістю, УСДП вбачала втілення програмових засад СДРПА в поділі краю і створенні єдиної австрійської провінції з українських земель Галичини й Буковини.

#### **4.2. Проблеми організаційного розвитку ППСД і УСДП та пошук місця в галицькому політикумі (1899–1904 рр.)**

Робітничий рух у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. характеризувався не лише зростанням кількості страйків, але й збільшенням їх тривалості та результативності. У 1900–1903 рр. на розвитку руху помітно позначилася світова економічна криза. Однак середньорічна кількість страйків, порівняно з попередніми 1897–1899 рр. зросла вдвічі (22–28 страйків щорічно), а їх учасників – утричі й коливалось у межах 3,8–6,5 тис. осіб [807, s.225]. У 1904–1905 рр. кількість робітничих виступів та їх учасників знову майже подвоїлась і досягла відповідно 46 і 47 страйків щорічно за участі 9,5 і 11,5 тис. осіб. На Галичину в цей час припадало близько 7% усіх робітничих страйків, що відбулися в австрійській державі. Якщо в 90-х роках XIX ст. абсолютна більшість виступів була короткочасною (від кількох днів до двох тижнів), то в 1901–1905 рр. шістнадцять страйків тривали від трьох тижнів до місяця, вісім – по 31–40 днів і ще сім – 41–60 днів. З усіх 168 страйків, які мали місце впродовж п'ятиріччя, 128 завершилися повною або частковою перемогою робітників [807, s.225].

Найбільш резонансними робітничими виступами початку XX ст. були страйки львівських будівельників улітку 1902 р. (понад 4 тис. учасників), нафтовиків і працівників озокеритної промисловості Дрогобицько-Бориславського басейну в липні – серпні 1904 р. (понад 6 тис. чол.) та ін., активну роль у керівництві якими відіграли соціал-демократи, котрі намагалися надати цим виступам організованих і солідарних форм, спрямувати їх у мирне й легальне русло задля уникнення кровопролиття й забезпечення бодай часткового виконання вимог страйкуючих [976, с.117-118, 120-121]. Частка страйків, якими керували класові профспілки, що перебували під впливом соціал-демократії, зросла на 1904 р., порівняно з 1890-ми роками, від майже третини до 50% [1171, s.147].

Ідейно-політичне та організаційне становлення національних секцій австрійської соціал-демократії в Галичині на зламі XIX–XX ст. збіглося в часі з поглибленням партійно-політичної диференціації суспільства, виникненням і становленням інших польських, українських, єврейських партій, тому

ускладнювалося конкурентною боротьбою з ними, а також потребою чіткого визначення свого місця в суттєво оновленому політичному спектрі.

Своєрідність модернізаційних процесів в Австро-Угорщині полягала у неминучому проектуванні всіх скільки-небудь значних змін у внутрішньоімперському житті на сферу міжнаціональних відносин [818, с.137-138]. Національне відродження поневолених народів, поширення ліберальних і соціалістичних ідей, виникнення та діяльність перших політичних партій призвели до помітних якісних змін у соціальній психології мас, зростання їхньої громадянської та національної самосвідомості і, як наслідок, – пробудження найширших верств населення в Галичині й на Буковині до активного громадсько-політичного життя.

Під кінець XIX ст. унаслідок аграрних реформ, прискореної індустріалізації та урбанізації в Королівстві Польському польська шляхетська нація, на думку А.Каппелера, поступово перетворилася в націю сучасну, яка мала тенденцію до охоплення всіх соціальних верств, виникли новітні національні партії, серед яких найважливішими були соціалістична й націонал-демократична. У ППС Ю.Пілсудський та його послідовники зробили спробу поєднати соціалістичні завдання з національними. Опираючись на шляхетсько-романтичну традицію боротьби за відновлення Польщі шляхом збройних повстань та використовуючи її інтегруючий потенціал, партія зуміла змобілізувати чимало робітників навколо гасла “через незалежність – до соціалізму” [955, с.170]. У перших роках XX ст. ППС змінила свій характер: з організації активістів-конспіраторів перетворилася на масову партію [1188, с.34].

Інший підхід репрезентувала польська Національно-демократична партія (ендеки або вшехполяки), яка виникла 1897 р. У її програмі, виданій того ж року у Львові, стверджувалося, що “народ польський, без огляду на поділ політичний, має свідомість своєї єдності, свої інтереси загальнонаціональні, окремі від інтересів інших народів” [399а, с.7]. Головною метою своїх змагань партія проголосила досягнення поляками “політичної незалежності”, усе, що наближає до неї, – добром, усе, що віддаляє, – злом. Ендеки вважали себе загальнопольською партією, котра представляє інтереси всього польського народу, усіх його соціальних прошарків та

всіх дільниць Польщі, прагнули до якнайбільшого розвою національних сил. Тактичні засади партії передбачали максимальне використання легальних можливостей, але в умовах Російської імперії не виключалися нелегальні форми діяльності. Польські націонал-демократи заявляли також у своїй програмі, що на перше місце ставлять духовні й матеріальні потреби народних мас, тому одним із завдань уважали ознайомлення трудящих верств із їхнім становищем, правами й шляхами їх захисту, декларували прагнення до розширення робітничого законодавства в дусі, корисному для робітників [399а, s.9-10, 13, 15, 25, 27].

Складовою частиною партії ендеків став утворений 1905 р. у Королівстві Польському Народовий зв'язок робітничий (Національний робітничий союз), який відкинув ідею класової боротьби, захищав приватну власність, поборював соціалістів. Прагнучи рішучішої боротьби за незалежну польську державність, НЗР у 1908 р. розірвав організаційний зв'язок із націонал-демократами, звинувативши їх в угодовстві щодо російської влади. Напередодні Першої світової війни НЗР творив у Галичині “Стрілецькі дружини”, які згодом влилися до польських легіонів [1132, s.302-305].

У Галичині націонал-демократичний напрям був започаткований таємними патріотичними організаціями польського студентства другої половини 80-х років XIX ст., пов'язаними з “Лігою польською” (з 1894 р. – “Лігою народовою”), яка прагнула відбудови Польщі в “історичних” кордонах, однак до кінця століття помітного впливу в суспільстві не мав [397, s.166]. З 1895 р. ендеки розпочали видавати у Львові свій орган “Przełnad wszechpolski” під редакцією Р.Дмовського, а з 1896 р. популярний часопис “Polak” у Кракові (ред. Л.Поплавський). У 1902 р. вони оволоділи щоденною газетою демократів “Siowo polskie” (14 тис. передплатників), здобувши таким чином аудиторію в кілька десятків тисяч осіб [397, s.178]. Страйк українських селян 1902 р. у Східній Галичині сприяв зближенню ендеків зі східногалицькими польськими консерваторами – “подоляками”, а також із частиною демократів, людовців та ін. Протегував їм і новий (з 1898 р.) намісник Галичини “подоляк” Л.Пінінський. На тлі загострення польсько-українського протистояння на початку XX ст. політичні та ідейні впливи ендеків неухильно зростали [934, с.397].

У 1903 р. польські націонал-демократи в Росії прийняли нову, поміркованішу програму, в якій, не зрікаючись мети – незалежності Польщі, стверджували, що ситуація є несприятливою для її втілення, тому слід зосередити зусилля на створенні в усіх трьох дільницях відповідних суспільно-економічних умов для розвитку національних сил [1200, s.236-237]. Галицькі ендеки на з'їзді 8–9 грудня 1905 р. у Львові створили окрему Демократично-народову партію для австрійської дільниці Польщі. Її програма проголошувала висхідним пунктом єдність польського народу та право поляків на незалежне політичне буття, ставила за мету домогтися для польської суспільності в австрійській державі “якнайбільшої самостійності політичної, культурної та господарської”, захищати польські загальнонаціональні інтереси в усіх крайових справах, залучити народні маси до боротьби за національні права. Партія вимагала поступового розширення автономії Галицького коронного краю, зміцнення органів самоврядування та їх компетенції у фінансових, господарських і адміністративних питаннях, запровадження загального виборчого права при безумовному збереженні, однак, за польським елементом вирішальної більшості в сеймі та парламентській репрезентації краю, розширення прав польської мови та культури в Галичині, Сілезії та на Буковині, виступала за національну солідарність усіх польських послів, збільшення їх кількості та посилення польського впливу в державі. Програму підписали С.Гломбінський (як голова партії), Л.Тарнавський, Я.Павліковський, Е.Адам, С.Баль, Я.Розвадовський та ін. [397, s.188-193].

Упродовж кількох років після утворення партії націонал-демократи поширили свої структури на провінцію, створивши повітові організації, опанували ряд громадських інституцій і зокрема “Towarzystwo Szkoły ludowej”, яке стало їх опорою, особливо в східній частині коронного краю. На відміну від російських ендеків, які головним своїм жупелом зробили антисемітизм, галицькі зосередилися на антиукраїнській пропаганді. Це забезпечило їм симпатії не лише міщанства, буржуазії, але й частково польських селян і поміщиків у Східній Галичині. Пов'язані з російськими однодумцями через “Лігу народову”, галицькі ендеки позиціонували себе як партію антисоціалістичну й водночас антиконсервативну, не приймали однозначно ні проросійської, ні австрійської орієнтації, напередодні світової війни



зайняли вичікувальну позицію. Ідеологія партії залишалася внутрішньо суперечливою, являла собою ідейний конгломерат націоналізму та консерватизму [1153, s.54-55].

Польський ліберальний (демократичний) рух у Галичині так і не зміг оформитися в потужну політичну силу. Його програма залишалася недостатньо скристалізованою, зводилась до оборони “польськості” в усіх трьох дільницях, розширення крайового самоврядування, демократизації політичних стосунків, покращення умов для розвитку економіки та освіти. Ліберали критикували угодовство консерваторів, шляхетчину й клерикалізм, в організаційному плані обмежувалися порівняно вузькими групами прихильників, які гуртувалися навколо часописів, а функції політичного проводу покладались на парламентських і сеймових послів. У серпні 1900 р. ліберали заснували у Львові Польську демократичну партію, проте подолати тактичні розбіжності щодо співпраці з іншими силами їм не вдалось. Радикальніша група демократів у 1911 р. створила Польську поступову партію, котра підтримувала діяльність Ю.Пілсудського на теренах краю. Натомість ПДП схилилася до співпраці з консерваторами й підкреслювала свою лояльність щодо монархії Габсбургів. Утім, напередодні світової війни обидві партії відігравали незначну роль у житті Галичини [1153, s.51].

Важливіше місце в галицько-польському політикумі посідав людський рух, який із другої половини 90-х років XIX ст. вступив у нову фазу. 28 липня 1895 р. на з'їзді в Жешуві було засновано Стронніцтво людове (Народну партію), перейменоване 1903 р. на Польське стронніцтво людове (ПСЛ). Його очолили К.Леваковський (голова партії), Я.Бойко і Г.Ревакович, секретарем було обрано Я.Стапінського, який незабаром став фактичним провідником людовців. Започаткований іще 1889 р. групою Б.Висловуха друкований орган партії “Przyjacieł ludu” пропагував ідеї самостійної політичної ролі селянства в суспільному житті Галичини, емансипації селян з-під впливів поміщиків і консерваторів. Активна агітаційно-організаційна діяльність людовців під гаслом “Селяни, обирайте селянина” дала певні плоди. Уже під час сеймових виборів 1895 р. людовці здобули 9 мандатів (послами обрано 7 селян і 2 інтелігентів) [1200, s.238-240].

Загальні збори людовців у Тарнуві у вересні 1896 р. за участі представників майже всіх повітів Західної Галичини та кількох східних висунули принцип солідарності всіх польських партій у національному питанні, запропонували виробити новий статут Польського кола, запровадити прямі й таємні вибори в сільській курії тощо [945, с.394]. В обстановці підготовки до нових сеймових виборів на початку 1901 р. ПСЛ пішло на компроміс із групою ксьондза С.Стояловського й створення “Об’єднання людових партій”. У червні того ж року людовці прийняли програму, яка трактувала весь Галицький коронний край як польську територію й вимагала надання їй у складі монархії такого ж статусу, як і Угорщині, передбачала також демократизацію виборчої системи, державну підтримку селянських господарств. Нова програма, ухвалена з’їздом у Жешуві в лютому 1903 р., заявляла про потребу національної самооборони польського народу, закликала до введення загального виборчого права й проголошення автономії Галичини, вимагала підвищення відповідальності крайового уряду перед сеймом, державної опіки над селянською власністю та ремеслом, підтримки місцевої промисловості, рівномірного оподаткування, охорони праці, обмеження робочого часу й встановлення мінімуму зарплати [945, с.462, 469; 938, с.293]. Ідейна платформа людовців відображала інтереси різних прошарків польського населення: селян, ремісників, дрібних торговців тощо.

Людовці переважно негативно ставилися до співпраці з соціалістами й зокрема ППСД. На початку ХХ ст. вони оволоділи громадськими правліннями в понад тисячі сіл, здобули більшість у багатьох повітових правліннях, розпочали організацію парцеляційного банку у Львові [945, с.470]. На 1911 р. клуб людовців у Польському колі виявився найчисленнішим. Однак рух відзначався внутрішньою неоднорідністю, тривали тертя між різними угрупованнями. Непорозуміння навколо купівлі Я.Стапінським для партії “*Ilustrowanego kurjera codziennego*” в 1913 р. стали приводом до остаточного розколу на ПСЛ-лівицю з Я.Стапінським на чолі та ПСЛ-“Пяст”, керований поміркованішими Б.Вислоухом, Я.Бойком, В.Вітосом [1186, s.76].

Початок активізації польського християнсько-соціального руху датується 1891 р. і зокрема оголошенням Папою Римським Левом XIII енцикліки “*Regrum Novarum*”.

Деякий час діяльність обмежувалась акціями в галузі культури й матеріальної взаємодопомоги, згодом набула характеру професійного руху з метою протидії швидкому зростанню класових (соціалістичних) профспілкових об'єднань. У кожній із дільниць Польщі рух розвивався окремо, у Галичині його центром став Краків [1186, s.51].

Однією з найпомітніших фігур цього суспільно-політичного напрямку був католицький ксьондз С.Стояловський, котрий поєднував у своїй діяльності селянські постулати з клерикальними й націоналістичними гаслами і в практичній політиці наближався то до людовців, то до консерваторів, то до ендеків. У 1893 р. він створив першу польську селянську партію “Зв’язок стронніцтва хлопського”, проте вже за кілька місяців був усунутий від її керівництва. 1895 р. Стояловський вступив до партії людовців, однак через рік, після провалу спроб надати їй християнського характеру, вийшов із неї і заснував Християнсько-людову партію. У 1908 р. одна з груп стояловців зблизилася з ендеками, інша утворила Католицько-людову партію, яка працювала на селі, а серед робітників діяла католицько-національна група [1153, s.52]. Близько 1905 р. у Кракові постали перші християнські робітничі організації профспілкового типу, які об'єдналися в “Спілку католицьких товариств ремісників і робітників” та “Польський професійний союз”. 4–5 червня 1906 р. у Кракові відбувся з'їзд делегатів католицьких профспілок, які, згідно зі звітом, налічували вже 18 товариств із 1,8 тис. членів. Щоправда, навіть ці цифри, за якими християнсько-соціальний профспілковий рух помітно поступався соціал-демократичному, сучасники вважали сильно завищеними [397, s.252].

Значну політичну перевагу й тривалу традицію мав консервативний напрям галицько-польського політикуму, підтримуваний місцевими крупними польськими землевласниками й австрійською імперською владою. Однак політичне угруповання, яке мало назву “партії консерваторів”, насправді являло собою скоріше певну суспільно-політичну течію, ніж партію сучасного типу. Консерватори не мали спільної програми, а єдиними їх організаційними елементами до початку ХХ ст. були редакції часописів та формально безпартійні польські виборчі комітети, в яких вони домінували [1153, s.49-50]. В останніх десятиліттях ХІХ ст. виразно

позначилися різниці між західногалицькими та східногалицькими консерваторами. Перші (станьчики й неоконсерватори) намагались поєднувати шляхетські та клерикальні традиції з дуже помірною програмою капіталістичної модернізації краю. Другі (подоляки) прагнули зберегти відсталу суспільну структуру, мотивуючи це захистом “польськості” (польського “стану володіння”) перед українськими селянами [1153, s.50].

Тенденції до консолідування консервативного напрямку на початку ХХ ст. вилились в утворення 1906 р. ефемерного Союзу національної праці, а 1907 р. – Партії національної правди, що займала відверто австрофільські позиції та залишилася фактично партією західногалицьких консерваторів. Подоляки поділилися на “автономістів”, які формально належали до партії, але співпрацювали одночасно з ендеками, та “центр”, який навіть формально не брав участі в ПНП, а тісно взаємодіяв із націонал-демократами [1153, s.50]. Спроби самоорганізації табору подоляків із метою забезпечення “національної оборони” проти українства зумовили еволюцію східногалицьких консерваторів до ендеції [821, с.87].

“Українська загроза” в Галичині на зламі століть стала одним із вагомих поштовхів до кристалізації польської державницької ідеї [1230, с.12]. Більш чіткій диференціації всередині польського національного табору, конкретизації позицій політичних сил у національному питанні сприяв грандіозний селянський страйк у Східній Галичині 1902 р. Подоляки, ендеки та людовці стали на бік активної боротьби з українцями. Соціал-демократи підтримали страйкарів, а станьчики висловилися за діалог і розумний компроміс з українцями, який би допоміг зберегти польську домінацію в краї [1028, с.110].

Зростання польського національного руху, посилення його антиукраїнської спрямованості та впливу ендеків у всіх сферах життя польської суспільності продемонстрував всепольський з’їзд політиків у Львові 31 травня – 1 червня 1903 р. Участь у ньому взяла більшість польських політичних угруповань із Росії, Австрії та Пруссії (близько 800 делегатів, у тому числі 30 парламентських і сеймових послів). Не підтримали ідею з’їзду та відмовились від участі в ньому станьчики, котрі вважали, що для вирішення всіх справ уже існує відповідний орган – галицький

сейм, а також соціал-демократи, лідер яких І.Дашинський заявив про небажання ППСД мати щось спільне з партіями панівних класів, які не піклуються про потреби простого народу [1028, с.111]. На з'їзді не говорилось відкрито про відновлення польської державності, що, однак, не завадило оголосити цей форум “всепольським сеймом” і задекларувати нерозривну єдність усіх розділених польських земель. Фактичним підсумком з'їзду стало зближення подоляків, націонал-демократів і людовців та проголошення Галичини “польським П'ємонтам”, що не влаштувало центральну австрійську владу й зумовило її переорієнтацію на станьчиків [1028, с.112]. 8 червня того ж року новим намісником краю був призначений представник поміркованих краківських консерваторів А.Потоцький, що засвідчило нову розстановку сил у галицькому політикумі.

Процес формування української нації наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., на думку І.Лисяка-Рудницького, вступив у модерну добу, ознакою якої було творення політичної нації. На даному етапі на сході й заході України формуються партійно-політичні системи, розгортається боротьба народних мас за свої політичні й національні права, відбувається переорієнтація від ідей автономізму до ідеї незалежної соборної національної держави [991, с.9]. Межею остаточного переходу українського руху до політичної фази діяльності, на думку В.Верстюка, варто вважати появу в 1899–1900 рр. двох політичних партій – націонал-демократичної в Галичині та Революційної української на Наддніпрянщині [845, с.40].

Унаслідок розколу РУРП та утворення нових політичних партій у Галичині в 1899–1900 рр. було в основному завершене формування партійної структури українського політичного табору, в якому соціал-демократія взяла на себе роль лівого, опозиційного крила. Галицько-український політикум загалом характеризувався наявністю одної потужної правоцентристської сили у вигляді націонал-демократів, двох лівих, опозиційних до неї, як і до центральної та крайової влади, сил, представлених радикалами й соціал-демократами, та двох правих – проросійськи орієнтованих москвофілів і консерваторів в особі християнських суспільників.

Найбільша українська політична партія в Галичині – Національно-демократична (НДП, згодом – УНДП) – була заснована переважною більшістю

народовців, а також правим крилом радикалів, що залишило ряди РУРП, на з'їзді у Львові 26 грудня 1899 р. До керівного органу партії (Народного комітету) увійшли авторитетні громадсько-політичні діячі Ю.Романчук, К.Левицький, І.Франко, М.Грушевський та ін. [26, арк.4-5]. Програма НДП, яку самі націонал-демократи вважали лише ревізією “Народної програми”, прийнятої зборами народовців у Львові 24 березня 1892 р., проголошувала кінцевою метою партії возз'єднання всього українського народу і його політичну незалежність, а в частині мінімальних жадань вимагала поділу коронного краю та об'єднання українських земель Австрії в окремій українській провінції, введення загального виборчого права, зняття всіх перешкод для розвитку української національної освіти, науки, культури [632].

На практиці утворення незалежної української держави націонал-демократи розглядали як віддалену перспективу, для реалізації якої немає відповідних передумов. У такому формулюванні ідеал державності залишався в програмі НДП до 1918 р. [1233, с.16] Крім того, провід партії вважав, що український рух є не настільки добре zorganizований, що може власними силами досягнути державності. Невіра у власні сили зумовила домінування в стратегії націонал-демократії принципу орієнтації на зовнішній впливовий чинник, що набуло особливої актуальності в роки Першої світової війни [1233, с.17].

У соціально-економічній сфері програма НДП передбачала поступове усупільнення придатних для того галузей виробництва шляхом “добровільної асоціації, як і дорогою удержавлення”, а також “викупу землі, передовсім великої посілості на загальну власність народу та достарчування тої землі... безземельним і малоземельним селянам”, проведення ряду інших реформ в інтересах селянства [632]. Однак практична діяльність партії свідчила, що найбільш радикальні її вимоги в соціально-економічній сфері мали декларативний характер, і партія в цілому зайняла правочентристські, лояльні щодо монархії позиції, що зумовило відхід від неї І.Франка, М.Грушевського [879, с.492-493; 1096, с.98], появу внутрішньопартійної опозиції. У січні 1900 р. Народний комітет НДП опублікував відозву, в якій домагався відокремлення українських земель від польських, запровадження загального виборчого права, скасування на користь селян великої

земельної власності, рівноправності української мови в уряді й школі, проведення податкової реформи. Навколо націонал-демократії сконсолідувалися всі ліберально-центристські сили галицько-українського суспільства [991, с.11-12].

Соціальною базою НДП були насамперед світська інтелігенція, духівництво, широкі верстви селянства й міщан [36, арк.3-7]. Головний акцент вона зробила на вирішенні національного питання, зайнявши опозиційне становище щодо польської крайової влади. Попри визнання партією лише мирних і легальних засобів боротьби, відсутність достатньо чисельного представництва в парламенті та сеймі не дозволяла їй обмежити свою політичну діяльність парламентаризмом, спонукала до використання масового руху як фактора тиску. “Народна організація” партії спиралася передусім на крайове народовське політичне товариство “Народна рада”, а також на повітових організаторів та їх помічників, які обиралися на повітових з’їздах [631]. Загальні з’їзди партії відбувалися щороку.

Утім парламентські й сеймові вибори 1900–1901 рр. та сільськогос-подарський страйк 1902 р. показали відсутність у НДП відлагодженої організації. Тому з 1902 р. партія розгорнула широкомасштабну акцію, що мала на меті охоплення організаційною сіткою всього східногалицького регіону, причому акцент робився на повітовому й громадському рівнях. Для успішного просування на провінцію використовувалися такі методи, як відкриття при партійних органах канцелярій, що надавали безкоштовну юридичну допомогу населенню, та протегування українським фінансово-господарським установам [1233, с.14]. Загалом, опираючись на вже існуючі народовські структури та підкреслюючи свій усенародний характер, НДП порівняно швидко вкрила край мережею своїх економічних, політичних, культосвітніх осередків і зайняла провідне становище в українському політичному таборі, перетворившись на масовий політичний рух.

Тактична платформа партії вимагала поборювати всі польські партії, які прагнуть полонізації галицьких українців. Стосовно ж інших українських політичних сил припускалася можливість підтримки тих із них, що стоять на українських національних позиціях, опозиційні щодо уряду й польсько-шляхетського панування [633]. Соціал-демократію провідники НДП відносили до “поступових партій”,

фактично визнавали певні ідейні запозичення з її програми, зокрема в економічній сфері [410, с.450; 532], що принципово не виключало тактичних союзів та співпраці між ними з конкретних питань.

Збережена частиною членів, Українська радикальна партія (М.Павлик, К.Трильовський, І.Макух та ін.) на початку ХХ ст. продовжувала діяти на основі програми 1895 р. [223, с.130-134]. Її прагнення поєднати соціалістичні ідеї з виразом інтересів усього селянства призводили до певної суперечливості й еkleктицизму в ідеології, спроб вироблення власної, немарксистської концепції соціалізму із сильним національним і аграрним забарвленням. Так, М.Павлик, з одного боку, продовжував обстоювати погляди про можливість піднесення добробуту села лише шляхом спільного господарювання селян на спільній земельній власності та доцільність утворення крупних колективних господарств на базі панських маєтків. Водночас він був переконаний, що дрібна селянська приватна земельна власність не зникне і в майбутньому, але для підвищення її ефективності потрібно звільнити її від непосильних податкових тягарів та підняти культуру господарювання. А загалом аграрне питання можна буде вирішити з користю для українського народу тільки у власній національній державі [297, с.11-12].

Ослаблений розколом 1899 р., радикальний рух у перших роках нового століття переживав спад [370, с.35]. Учасник усіх з'їздів радикалів 1898–1906 рр. М.Лозинський писав, що “на скільки організаційна сила партії представляється на з'їздах, на стільки вона представляється щораз слабше” [374, с.330-331]. Лише з висуненням на чільні позиції в УРП нових лідерів і зокрема адвокатів Л.Бачинського та І.Макуха розпочалося нове піднесення партії [400, с.66]. У 1905 р. УРП прийняла нову програму, яка містила й ряд робітничих вимог [800, с.165-166], що до певної міри загрожувало конкуренцією партії з УСДП. У той же час, радикали не могли скласти серйозної противаги націонал-демократії, відігравали в українському таборі роль “домашньої” опозиції, а в принципових питаннях співпрацювали з іншими українськими силами, що стояли на національно-державницьких позиціях.

Ставлення радикалів до соціал-демократії залишалося неоднозначним. У привітальному листі УСДП на адресу М.Павлика у зв'язку з 30-літнім ювілеєм його



діяльності в листопаді 1904 р., з одного боку, визнавалися його заслуги в започаткуванні соціалістичного руху в Галичині, з іншого – указувалося на факт наявності багатьох принципових розбіжностей між ним і соціал-демократією [118, арк.19-20]. Відкритий лист М.Павлика з'їздові УРП у листопаді 1902 р., опублікований наступного року навіть у вигляді окремої брошури, свідчив про те, що ідея переходу радикалів у соціал-демократичний табір зберігала актуальність, мала всередині партії своїх послідовників. Як лідер партії та найавторитетніший її діяч, Павлик виступав категорично проти цього, мотивуючи свою позицію тим, що соціал-демократія – це “партія великоміських, фабричних робітників”, у якій в усіх країнах верховодять представники панівних націй і яка не має селянської програми, окрім того, закидав їй інтернаціональний характер і доктринерство в ідеології. Зміна назви, на його думку, означала б утрату популярного серед селян бренду радикалів. Разом із тим, він закликав до союзу й постійної солідарності всіх трьох основних українських партій [297, с.4, 5-6, 10, 31-32].

Правоконсервативне крило українського політичного спектра займав Католицький русько-народний союз (КРНС), утворений частиною народовців у процесі перегрупування сил в українському таборі внаслідок краху “нової ери”. Заснований 14 жовтня 1896 р., з нагоди 300-ліття Брестської церковної унії, КРНС (О.Барвінський, Н.Вахнянин, К.Студинський та ін.) виступав за продовження політики “нової ери” як широкого компромісу з польськими правлячими колами Галичини. Досягненнями цієї політики її прибічники вважали відкриття трьох українських гімназій (у Перемишлі, Коломиї, Тернополі), запровадження фонетичного правопису в шкільних підручниках, заснування кафедри східноєвропейської історії (фактично – історії України) у Львівському університеті та низку інших національно-культурних здобутків. Союз виступив проти антиукраїнської політики москвофілів, водночас відмежувався від соціалістичних ідей, демонстрував австрофільську спрямованість. На парламентських виборах 1897 р. КРНС за підтримки властей здобув п'ять мандатів. Члени союзу виступали на захист культурно-освітніх і релігійних прав галицьких українців, пропагували автономію Галичини в межах Австро-Угорщини, суспільні реформи в дусі

християнської етики [1231, с.6-7]. Однак ця партія, що базувала свою ідеологію на західноєвропейському клерикалізмі, помітного впливу на маси не мала [990, с.91-92]. Після поразки на парламентських виборах 1907 р. союз саморозпустився [1231, с.7]. Лише в 1911 р. на базі КРНС було сформовано християнсько-суспільну партію, яка, утім, успадкувала найхарактерніші риси ідеології та практики союзу.

Крайньоправою, реакційною течією серед галицько-української суспільності був москвофільський рух, що виступав із відверто проросійських позицій (М.Король, о.В.Давидяк, М.Глібовицький, В.Кирилович, О.Мончаловський та ін.). У січні 1900 р. москвофіли створили “Русскую народную партию”, ідеологи якої заперечували існування окремого українського народу, а його мову фактично вважали діалектом російської [820, с.50-53]. Москвофіли спиралися на крайове політичне товариство “Русская Рада”, яке, однак, діяло здебільшого формально [385, с.32]. Низовими ланками москвофільства були читальні культосвітнього “Общества ім. Качковського”, пожежно-гімнастичні “Русские дружини” та кооперативи, об’єднані в “Русский ревизионный союз”. РНП практично не вела політичної роботи з організації масового народного руху, під час боротьби за демократичний парламент у 1905–1906 рр. не організовувала зборів і віч [385, с.32-33]. Молодше, радикальніше покоління москвофілів (В.Дудикевич, Д.Марков та ін.) перейшло на позиції повної національної єдності галицьких русинів із росіянами та прийняття російської літературної мови [1207, Т.5, с.1653].

Боротьба проти українського національного відродження наближувала москвофілів до польських консервативних партій (подоляків, станьчиків та ін.), нерідко забезпечувала їм підтримку місцевих польських властей. Однак, попри різко критичне й негативне ставлення до москвофілів переважної частини вітчизняної та діаспорної історіографії, впливи цього руху на початку минулого століття не слід недооцінювати. На парламентських перегонах 1907 р. серед усіх виборців, які віддали свої голоси за політичну репрезентацію галицько-українського суспільства, майже кожен третій голосував за москвофілів, у 1911 р. – кожен четвертий [547]. Проте під тиском прогресивних сил РНП, що спиралася на частину духовенства й селян, усе ж поступово втрачала свої позиції. Напередодні Першої світової війни,

незважаючи на посилення русофільської пропаганди, РНП уже значно поступалася українському політичному таборові за кількістю й активністю економічних, культурних та інших інституцій, як і за чисельністю репрезентацій у представницьких органах.

Ставлення української секції австрійської соціал-демократії до інших політичних сил детермінувалося насамперед національними постулатами партії та вимогами класового підходу до оцінки суспільних явищ. Так, щодо РНП та КРНС партія відразу зайняла різко негативну, ворожу позицію. Особливо щодо москвофілів, у яких УСДП вбачала “просто агентів царського уряду”, “ворогів української справи, ворогів поступу, синів темноти, слугів московських царів” [453; 456; 468]. У свою чергу, рупор РНП – газета “Галичанинъ” – писала, що соціал-демократи, як і радикали, займаються в Галичині лишень тим, що пропагують українофільство, лають “москалів” та виступають проти церкви й попів [647]. Останній закид, щоправда, стосувався головним чином радикалів.

УСДП загалом справедливо критикувала націонал-демократів за їх неодноразові спроби, особливо під час парламентських і сеймових виборів 1900–1901 рр., як і в подальшому, компенсувати відносну слабкість українського табору в Галичині союзом із москвофілами, що змушувало до забуття принципових і найбільш радикальних постулатів, призводило до певних поступок у питаннях мови й термінології (збереження друкованими органами НДП етимологічного правопису, використання термінів “русини”, “руський” замість “українці”, “український” тощо) і, як наслідок, гальмувало утвердження української ідеї та становлення національної самосвідомості галицьких українців [460, с.1; 472]. Друкований орган УСДП “Воля”, розрахований, очевидно, не в останню чергу і на сприйняття наддніпрянців, від самого початку видавався фонетикою, виступав категорично проти будь-яких компромісів із москвофілами.

Поряд із націонал-демократами й радикалами УСДП належала до українського політичного табору в Галичині, який єднали ідеї етнонаціональної окремоті українців та необхідності створення в перспективі незалежної і соборної української держави, вимоги повноправності українців серед інших народів Австро-Угорщини,

поділу існуючих коронних країв та виділення українських земель Галичини й Буковини в цілком автономну адміністративну одиницю в межах Цислейтанії [385, с.16-17]. Розбіжності між ними полягали, в основному, у баченні майбутнього суспільного ладу та способів реалізації програмних цілей і об'єктивно були меншими, ніж різниці між ППСД та іншими силами польського національного табору, який репрезентував дещо більш соціально диференційовану польську суспільність. Приналежність УСДП до національно-державницького табору визнавалася всіма іншими партіями.

У той же час, ігноруючи специфіку Галичини й зокрема слабку структурованість суспільства і відносну невираженість класових суперечностей у середовищі українського населення, українська секція СДРПА намагалась підходити до оцінки решти політичних сил українського табору передусім із марксистських, класових позицій. Так, іншій соціалістичній партії – УРП – вона закидала відхід від “наукового соціалізму”, який став для неї “тільки етикеткою”, балансування в теорії і практиці між соціалізмом і націоналізмом [273, с.410; 249, с.117-123]. НДП критикувалася за “фальшиве декларування” загальнонародного характеру партії при реальному захисті інтересів тільки більш-менш заможних верств населення (міщанства, інтелігенції, духовенства), тенденцію до клерикалізму, за “політику угоди, політику поклонів” перед австрійськими можновладцями [249, с.98-102; 254, с.35; 370, с.19-35, 98-105]. У тісній співпраці з цими партіями УСДП вбачала загрозу затушковування класових різниць, затемнення класової свідомості трудящих. Марксистський догматизм, ідейні й політичні розбіжності, а також конкурентна боротьба за масову базу – селянство – стали на перешкоді конструктивному співробітництву соціал-демократів з іншими українськими партіями в боротьбі за здійснення спільних національних і політичних вимог, що підривало не тільки єдність українського табору, але й авторитет самої УСДП.

Серед українських політичних сил єдиного тривкого союзника УСДП знайшла лише за межами Австро-Угорщини, на теренах Російської імперії, в особі українських соціалістів Наддніпрянщини. На початку 1900 р. у Східній Україні виникли Революційна українська партія (Д.Антонович, М.Русов, Б.Каменський та

ін.) і Українська соціалістична партія (організатор – Б.Ярошевський), яка була створена на взірць ППС і перебувала під її ідейним впливом. Обидві партії, як і УСДП, спочатку проголосили своїм ідеалом державну незалежність України. Першим програмним документом РУП стала знаменита “Самостійна Україна” М.Міхновського (1900 р.). У передовій статті другого номера свого друкованого органу “Гасло”, що виходив у Чернівцях із 1902 р., РУП вимагала “самостійної не підлеглої української республіки робучих мас з усупільненням засобів продукції, націоналізацією землі і диктатурою пролетаріяту, власне українську соціалістичну державу” [521, с.1]. У подальшому програмові й тактичні принципи партії стали предметом гострих дискусій та розколів, зазнавали суттєвих змін.

УСП у нарисі своєї програми, опублікованому в 1900 р. у “Волі” та “Молодій Україні”, проголосила прийняття заяви М.Ганкевича на Брюннському з’їзді СДРПА як власного символу віри [630, с.387]. Партія мала на меті революційне повалення самодержавства й утворення самостійних української та польської республік передусім на теренах тих земель, що належали Російській імперії, виступала за тісний “братерський союз” із російськими та польськими соціалістами. Майбутню Україну бачила демократичною республікою, збудованою на засадах загального виборчого права, прямої демократії (народні референдуми та ініціативи), громадського самоврядування, суспільної власності на засоби виробництва, рівноправності національностей [970, с.85, 87, 90]. У червні 1903 р. УСП на деякий час увійшла до складу РУП. З 1903 р. у Львові діяв Закордонний комітет РУП, в якому працювали Д.Антонович, В.Винниченко, О.Скоропис-Йолтуховський, М.Меленевський, М.Ткаченко та ін. Рупівці-емігранти, за характеристикою В.Дорошенка, вирізнялися особливою соціал-демократичною ортодоксальністю, перебували під сильним впливом РСДРП, мріяли про об’єднання з нею [893, с.25-26].

Цензура та політичні репресії в Російській імперії зумовили той факт, що українські соціалісти Наддніпрянщини від самого початку з метою налагодження видавничої діяльності прагнули встановити тісні зв’язки з УСДП [17, арк.381]. У 1900–1905 рр. РУП видала в Галичині й Буковині десятки тисяч примірників своєї преси (“Гасло”, “Селянин”, “Добра новина”, “Праця”), а також 30 назв брошур у

кількості 100 тис. прим. [638, с.294]. Якщо фактичними редакторами теоретичного журналу РУП “Гасло” були Д.Антонович і М.Русов, а весь його матеріал, за незначним винятком, надсилався з Наддніпрянщини, то видавцями й редакторами “практичного органу партії” для сільського пролетаріату місячника “Селянин” були в 1904 р. М.Ганкевич, у 1905 – С.Вітик [1080, с.44, 193].

Разом із тим, УСДП критикувала ідеологію РУП за хитання між бернштейніанством та народництвом, а на шпальтах органу УСДП “Воля” відбувалась також полеміка про завдання українського соціалістичного руху між групами соціалістів Наддніпрянщини [209, с.88-103; 466]. Вплив галицької соціал-демократії прискорив ідейну еволюцію східноукраїнських соціалістів до марксизму [1001, с.24]. У свою чергу, наддніпрянська соціалістична література та особисті контакти з українськими соціалістами з Росії, за В.Левинським, оздоровлююче діяли на УСДП у плані її незалежності щодо ППСД [276, с.65].

Упродовж 1903–1904 рр. РУП повністю відмовилася від пропаганди терору, надаючи перевагу сільськогосподарським страйкам та іншим формам масової боротьби [1079, с.47]. Водночас партія відклала на віддалену перспективу реалізацію ідеї “Самостійної України”, перейшла на позиції національно-територіальної автономії в складі Росії [881, с.81-83; 929, с.110-111]. Наприкінці 1903 р. із РУП знову виділилася Українська соціалістична партія, більшість членів якої невдовзі влилася до лав ППС. Вплив галицько-української соціал-демократії на РУП суттєво зменшився, поступаючись місцем іншим чинникам, зокрема РСДРП, Бунду та ін. Однак, оскільки дилема “незалежність чи автономія” до 1917 р. мала в діяльності партії, за оцінкою В.Темницького, “тільки декларативно-теоретичне значіння”, розбіжності в її розв’язанні між УСДП і РУП не набули “на взаїмовідносини тих обох братніх партій надто великого від’ємного впливу” [415, с.8-9]. Галицькі соціал-демократи й надалі співпрацювали у видавництвах і Закордонному комітеті РУП, відігравали помітну роль у нелегальній пересилці соціалістичної літератури до Російської імперії.

Необхідно відмітити, що в організаційному відношенні українська секція СДРПА в 1899–1904 рр. була ще надзвичайно слабкою. Формально УСДП існувала

від вересня 1899 р., але реально вона перебувала лише в стадії свого створення. Фактично партія являла собою невелику групу інтелігенції, під впливом якої перебувала незначна частина робітників і студентів, а також селянство окремих повітів [299, с.18]. У цьому плані можна провести певні паралелі між ситуацією в партії та становищем РУП у 1900–1901 рр. Так, Є.Чикаленко згадував, що громади, які об'єдналися в РУП, склалися майже виключно з інтелігентів, оскільки свідомих робітників і селян в Україні тоді було ще обмаль, а ті одиниці, що були, належали до РУП [423, с.226-227].

Установча конференція УСДП не поставила чітко завдання побудови власної партійної організації, а створення українських робітничих товариств передбачалось фактично лише “в разі потреби”. Симптоматично, що з моменту своєї установчої конференції і до 1904 р. включно УСДП фігурувала у звітах поліції як “русинська фракція Галицької соціал-демократичної партії (тобто фактично фракція ППСД. – О.Ж.)” [22, арк.1; 40, арк.36]. Неостанню роль відігравав і той факт, що обидві партії відразу взяли курс на тісне співробітництво й союз, що підкреслювалось і на конференції ППСД у грудні 1899 р. [718; 513]. Цей союз був підкріплений неофіційним розподілом сфер впливу між ними: українські соціал-демократи повинні були діяти на селі, польські – у містах [1173, с.390-391]. Таким чином, практично весь промисловий пролетаріат краю, незалежно від національної приналежності, УСДП добровільно віддала під вплив ППСД. При цьому керівництво партії виходило з того, що український міський пролетаріат чисельно значно менший від польського й тому повинен вступати в уже існуючі польські робітничі організації [84, арк.31].

Засновники й лідери УСДП М.Ганкевич і С.Вітик залишалися членами ППСД, займаючи керівне становище в обидвох партіях. Вони продовжували вести агітаційну та організаційну роботу в містах, проте ця робота, що велася, до того ж, здебільшого польською мовою, не сприяла згуртуванню робітників довкола української соціал-демократії та поширенню її впливу в масах, оскільки фактично здійснювалась у рамках ППСД [248, с.5, 11, 25-28; 276, с.62-64]. Це непрямим чином підтверджує й офіційна статистика проведених у Галичині масових зборів та мітингів. Так, наприклад, за даними дирекції поліції у Львові в першому півріччі

1902 р. УСДП організувала в Східній Галичині 18 масових заходів, тоді як ППСД – 104 [27, арк.17, 20]. У 1903–1904 рр., за далеко не повними даними, польські соціал-демократи провели понад 430 зборів і віч, тимчасом як українські – лише 10. Для порівняння, слід також відмітити, що українські націонал-демократи за той же період організували 250 подібних заходів, а радикали – понад 110 [37, арк.6, 11; 38, арк.3; 42, арк.3, 7, 12, 16; 45, арк.1]. У той же час, докладний аналіз джерел свідчить, що в організації і проведенні багатьох зборів і мітингів, скликаних ППСД, як і в керівництві страйковим рухом робітників, найактивнішу участь узяли українські соціал-демократи – лідери партії С.Вітик, М.Ганкевич, Т.Мелень, І.Возняк та ін. [173, Ргдс.4173; 25, арк.15, 22; 34, арк.59, 65; 41, арк.1-3, 36-37, 58, 72-73]. Однак при цьому партія майже не виступала в містах у ролі самостійної організації.

Протягом тривалого часу українська секція СДРПА не мала власного представництва в австрійському парламенті. Після розколу РУРП до лав української соціал-демократії перейшов посол Р.Яросевич, який за рішенням установчої конференції УСДП входив до соціал-демократичного клубу в парламенті, повністю підтримуючи його різко опозиційну політику щодо австрійських урядів [22, арк.2; 510]. Так, 25 жовтня 1899 р. він виступив у рейхсраті з промовою, у котрій від імені народних мас усієї Східної Галичини звинуватив уряд у тому, що він у своєму ставленні до проблем краю йде на поводу в галицького намісника й станьчиків та потурає беззаконням крайової влади, указав на утиск українського народу та насильства під час виборів [716; 512; 514]. Депутатські запити (інтерпеляції) Яросевича стосувалися, насамперед, конкретних випадків зловживань місцевих властей [506-508; 513].

Проте скрутне матеріальне становище не дозволило Яросевичу, який працював і мешкав у той час переважно у Відні, належним чином налагодити роботу в Галичині, або хоча б регулярно відвідувати свій виборчий округ. У результаті безпосередній контакт із виборцями був утрачений. Під час страйку 1898 р. у Борщівському повіті Р.Яросевич не зміг своєчасно прибути на місце і взяти участь у подіях, що підірвало його авторитет серед населення. “Нині і не згадує людям про нього”, – писав пізніше В.Темницький Є.Косевичу [125, арк.5зв.-6]. А коли вже у



вересні 1900 р. парламент було розпущено, на нових виборах того ж року українські соціал-демократи зазнали поразки з порівняно незначною кількістю набраних голосів, не здобувши жодного мандата [519-520; 650]. Утім, програмами вважала для себе ці вибори й найпотужніша галицько-українська партія – НДП [410, с.340]. Однак, якщо вона все ж провела кількох депутатів, УСДП аж до 1907 р. не мала доступу до парламентської трибуни і вважала своєю репрезентацією соціал-демократичний клуб, який складався з представників інших національних секцій СДРПА.

Однією з особливостей українського соціал-демократичного руху в Галичині початку ХХ ст. було його прагнення спертись насамперед на незаможні верстви села. Тут порівняно швидко він здобув для себе певний ґрунт серед сільськогосподарського пролетаріату й малоземельних селян [227, р.411-412]. Після розколу РУРП разом зі своїми ватажками в УСДП відразу перейшли кращі радикальні організації Тернопільського, Скалатського й Збаразького повітів [400, с.66].

Розширенню масової бази руху сприяла й діяльність УСДП під час аграрного страйку в Галичині влітку 1902 р. Саме названі вище повіти, де помітний вплив мала УСДП, стали головним вогнищем страйкової боротьби [971, с.124]. Страйк розпочався стихійно, однак соціал-демократи доклали максимум зусиль, щоб надати йому організованих і солідарних форм, притаманних аналогічним робітничим виступам [231, S.32]. С.Вітик написав спеціальну брошуру, в якій, підкреслюючи, що страйк не суперечить австрійському законодавству, закликав до створення страйккомів, дотримання спокою та порядку, застосування виключно законних засобів боротьби [900, с.54].

Під час страйкової агітації УСДП співпрацювала на місцях з іншими українськими партіями та ППСД, хоч опісля й робила спроби приписати заслугу в організації страйків виключно собі [49, арк.46]. Водночас намітилися суттєві розбіжності в розумінні причин і мети страйку. Як і польські соціал-демократи, УСДП уважала, що страйк має виключно економічний характер, а не національно-політичний, який прагнула надати йому частина українських націонал-демократів [468, с.1; 249, с.137].

Брак агітаційних кадрів УСДП намагалась компенсувати їх надзвичайною мобільністю: діячі партії С.Вітик, Я.Остапчук, А.Шмигельський негайно прибували в найгарячіші пункти страйкової боротьби, завдяки чому партія протягом короткого часу здобула вплив на численні селянські маси [276, с.59; 762, s.6-8]. Але це зростання популярності на селі не було використане нею для творення місцевих осередків, не вилилось у її організаційне зміцнення. Фактична відсутність в УСДП у цей період масової організації (відсутність фіксованого членства, місцевих первинних осередків, використання застарілих форм і методів роботи тощо) визнавалась і самою партією [468].

Лише 21–22 березня 1903 р. у Львові за участю 36 делегатів відбувся I з'їзд УСДП і головним питанням його порядку денного стала організація. Доповідач С.Вітик запропонував з'їзду проект організаційного статуту партії, який, однак, передбачав побудову її структури на основі малоефективного принципу висунення “мужів довір'я”, до того ж практично тільки в сільській місцевості. Згідно зі статутом, місцеві комітети “мужів довір'я” об'єднувалися аналогічним повітовим комітетом, який мав двічі на рік скликати повітову конференцію. Виконавчий комітет (Екзекутива) партії складався з 14 чол. і зобов'язувався скликати партійні з'їзди один раз на два роки. Після дискусії запропонований проект був затверджений [174, Ргдс.2083; 470]. Екзекутиві було доручено реорганізувати “Волю” в щотижневу газету й збільшити її обсяг, але керівництво виявилось неспроможним виконати це рішення через брак коштів [174, Ргдс.2083; 482].

Характерно, що потребу організації міських робітників з'їзд навіть не обговорював [276, с.60]. Не ставилось і завдання створення політичних товариств і фахових організацій, на які безпосередньо спиралися інші партії, зокрема ППСД. Не був визначений ні розмір партійного внеску, ні механізм його стягнення. Отже, I з'їзд УСДП, будучи важливим етапом становлення українського соціал-демократичного руху, не виконав основного свого завдання – закласти фундамент міцної партійно-політичної організації.

Негативну роль відіграла й відсутність у партії аграрної програми. Переконання в її необхідності відрізняло УСДП від інших секцій СДРПА, у тому

числі й від польських соціал-демократів, чия позиція в селянському питанні була невизначеною. Перші спроби вироблення такої програми були зроблені в напрямку поширення здобутків і вимог міських робітників на пролетарів села. Так, у випущеній після масового аграрного страйку 1902 р. брошурі С.Вітика “Що далі робити?” була висунута свого роду програма-мінімум, яка передбачала боротьбу за скорочення робочого дня сільськогосподарських робітників, забезпечення їх через каси хворих і на старість, організацію спеціальних еміграційних закладів, обов’язковий недільний відпочинок для двірської служби тощо [257, с.62-68]. Усі ці вимоги увійшли до резолюції з аграрного питання, ухваленої I з’їздом УСДП у 1903 р. [471]. В основі такого підходу до розв’язання проблеми лежало помилкове ототожнення соціального становища та інтересів сільськогосподарських і промислових робітників. При цьому, замість того, щоб очолити насамперед боротьбу всього селянства за ліквідацію залишків феодалізму та національного гноблення, українські соціал-демократи під впливом К.Каутського та інших теоретиків бачили в самому селянстві два класи: буржуазію і пролетаріат, прагнучи спиратись лише на останній [281, с.44; 937, с.76-77].

Мінімальна програма була недостатньою для ефективної роботи, оскільки кінцева мета партії в аграрному питанні залишалась чітко не окресленою. Питання знову постало на II з’їзді УСДП у січні 1906 р. Доповідач в аграрній справі, буковинський соціал-демократ, робітник М.Огородник вніс на розгляд делегатів свій проект програми УСДП, який фактично містив у собі всю програму СДРПА з доданням до неї аграрних постулатів. Зокрема, висувалась вимога “усуспільнення землі і всіх средств продукції”, для чого партія передусім жадала “викупу церковної та дідичівської великої посілості та передачі її разом з державними, крайовими та громадськими землями під спільну управу громадам під контролею краю та держави” [175, Ргдс.209; 482]. Оскільки проект фактично передбачав збереження в найближчій перспективі дрібного селянського землеволодіння, учасники дискусії розцінили програму як ревізійністську, а М.Ганкевич запропонував опублікувати проект для обговорення та повернутись до нього на наступному з’їзді партії [175, Ргдс.209]. Однак після завершення революційного піднесення 1905–1906 рр., коли

активність селянського руху знизилася, а з іншого боку, почав зростати вплив УСДП у робітничому середовищі, партія на подальших з'їздах до цього питання не поверталась. У цілому ідейний вплив і організаційний зв'язок із СДРПА, яка орієнтувалася лише на промислове робітництво, а також теоретичний догматизм зумовили відсутність в української соціал-демократії не тільки аграрної, але й узагалі власної політичної програми, яка враховувала би специфіку краю та становища в ньому соціал-демократії. Це не могло не позначитися на ефективності її діяльності.

Відсутність в УСДП масової організації та зв'язаних із нею профспілок (як основних джерел фінансування партій цього типу) зумовила постійний брак коштів і, як наслідок, дуже незначну видавничу діяльність, яка виявлялася головним чином у випуску газети "Воля", що виходила лише двічі на місяць, а її тираж у 1900–1906 рр. не перевищував 500–800 прим. [43, арк.3; 54, арк.8, 15; 60, арк.6]. Але й у такому обсязі часопис друкувався за матеріальної підтримки австрійської соціал-демократії. Наприклад, з 3,5 тис. крон видатків партійної каси СДРПА за період 1901–1903 рр. 300 крон було спрямовано на видання "Волі" [231, S.16]. З інших партій допомогу тоді отримала тільки словенська. У 1903–1905 рр. аналогічна дотація склала 200 крон, а крім українців допомога була надана тільки словенським та італійським соціал-демократам [232, S.18]. Це були порівняно незначні суми, які не могли кардинально вплинути на вирішення проблеми фінансування партійної діяльності й далеко не покривали всіх потреб. Однак усе ж це були немалі гроші для робітничих партій того часу, єдиним джерелом доходів яких були, по суті, лише членські внески з мізерних зарплат робітників та допомога з боку робітничих профспілок. Водночас НДП, москвофіли, а тим паче польські політичні сили пропагували свої ідеї за допомогою щоденних і тижневих газет, які мали багатотисячні тиражі.

Окрім преси, за весь період з 1900 по 1907 рр. УСДП видала також 10 популярних агітаційних брошур загальним тиражем близько 90 тис. прим. Тим часом сумарний тираж аналогічної продукції НДП лише в 1907 р. перевищив 100 тис. прим. [376, с.221]. Отже, видавнича діяльність УСДП цього періоду в цілому була вкрай слабкою. На початку 1904 р. вихід "Волі" взагалі тимчасово припинився, що було вже явною ознакою організаційної кризи партії. Політичний оглядач

“Літературно-наукового вісника” М.Лозинський, влучно характеризуючи УСДП як “форму без змісту”, у 1904 р. констатував: “Духовним і фактичним провідником партійного (соціал-демократичного. – О.Ж.) руху в Галичині є організація польська, а українська, найслабша організація в цілій партії, дає ледве слабкі прояви життя” [384, с.96-97; 370, с.34-35].

Перший виступ партії на міжнародній арені теж виявився невдалим. Улітку 1904 р. напередодні чергового конгресу II Інтернаціоналу в Амстердамі М.Ганкевич запропонував створити єдину делегацію українських соціалістів з обох сторін російсько-австрійського кордону на взірць делегації польської. Проект підтримав також І.Дашинський [1173, с.387]. Однак за прийнятою в Інтернаціоналі практикою окремі делегації на конгресах (відповідно секції в Інтернаціоналі) формувалися за державною, а не національною ознакою. Виняток було зроблено лише для деяких націй із сильними державними традиціями, які боролися за своє визволення й незалежність, наприклад поляків, угорців. Водночас аналогічних прав не мали литовські, грузинські, ірландські та інші соціалісти. Голосування відбувалися не персонально, а секціями. Конгрес не визнав окрему українську делегацію, висловивши побажання, щоб представники УСДП і РУП увійшли як повноправні делегати до якої-небудь з уже існуючих секцій. Проти голосувала й польська делегація, більшість у якій мала СДКПіЛ [768, с.86], що зумовило поглиблення негативного ставлення до неї Ганкевича та посилення його орієнтації на ППСД і ППС. Протестуючи проти позиції конгресу, делегат УСДП М.Ганкевич, який уважав себе в праві представляти лише українських робітників, відмовився від свого мандата [581; 893, с.25].

Реальне становище польської національної секції СДРПА в 1899–1904 рр. було не набагато кращим за УСДП. Відчутної шкоди партії завдав надзвичайний стан у Галичині в 1898–1899 рр. Влада використовувала й інші засоби для боротьби з опозиційною силою. Так, в одній із найактивніших парторганізацій – перемишльській – навесні 1900 р., фактично незадовго перед початком нової виборчої кампанії до парламенту, відразу біля 40 соціал-демократів були призвані на військову службу, у тому числі й один із лідерів партії В.Регер [518].

Новий етап у розвитку соціал-демократичного руху в Австрії (Цислейтанії), започаткований принциповими змінами в його структурі та ідеології, позначився на партійному житті в ППСД серйозними проблемами в організації, тактиці, матеріальному забезпеченні діяльності. Зокрема вже на грудневій 1899 р. крайовій партконференції в Перемишлі делегати К.Желяшкевич і Л.Місьолек скаржилися на застій у львівській організації ППСД [718]. Свідченням повільного й загалом слабкого розвитку партії на терені Сілезії став підтриманий конференцією заклик Т.Регера до пролетаріату цього регіону творити окрему від чеських та німецьких робітників організацію [515]. Враховуючи вірогідний розпуск Державної ради в найближчий час і старт нової передвиборної кампанії, конференція ухвалила розпочати скликати агітаційні збори, на яких на прикладі фінансової, соціальної і політичної діяльності галицького сейму доводити шкідливість існуючої виборчої системи, активізувати агітацію за загальне право голосування до сейму й парламенту [515].

Легальна політична сила, яка претендувала на реальний, вагомий вплив у громадсько-політичному житті Галичини початку ХХ ст., повинна була мати щоденну газету, навіть ціною значного дефіциту її бюджету. Тому в умовах підготовки до нових парламентських виборів із квітня 1900 р. головний друкований орган ППСД краківський “Naprzyd” почав видаватися щодня. Він став першою в історії польською щоденною соціалістичною газетою. Однак утримання щоденної газети в перших роках ХХ ст. явно перевищувало організаційний і фінансовий потенціал партії. Уже на червневій 1900 р. конференції ППСД матеріальний стан видання був охарактеризований як “плачевний” [23, арк.17; 33, арк.17]. У березні 1901 р. борги часопису сягали 20 тис. крон [30, арк.2]. Щоб не бути збитковим, “Naprzyd” мав би реалізовуватись хоча б у 3,5 тис. прим., тимчасом у нього було лише 2,3 тис. передплатників і відповідний тираж [29, арк.4; 32, арк.32]. До осені 1904 р. його наклад упав на третину [40, арк.41] й тільки наприкінці 1904 – початку 1905 рр. вдалося досягти бажаного обсягу видання в 3,5 тис. прим. (“Діло” виходило тоді в 2,6 тис. прим., орган радикалів “Новий громадський голос” – 0,5 тис.) [43, арк.13, 18; 46, арк.1; 54, арк.5]. Утримати видання вдалося й завдяки допомозі від

інших партій із-за кордону, зокрема німецьких соціал-демократів. Так, лише в 1902/3 р. газета одержала від СДПН понад 1,7 тис. марок [384, с.80].

Характерно, що головний рупор ППСД не мав монопольного становища навіть у власній партії. Крім нього в цей період виходили ще газета для сільського пролетаріату “Prawo Ludu”, орган польських соціал-демократів на терені Сілезії “Ruwnońż” (з 1904 р. – “Robotnik ЇLЇŃski”) та ін., щомісячне брошурне видання “Latarnia” (“Ліхтар”), а також преса фахових об’єднань. Специфіка роботи в Східній Галичині, непорозуміння з центральним краківським керівництвом зумовили прагнення львівських діячів мати власне періодичне видання (хоча б тижневе), відверто висловлене на крайовій конференції в березні 1901 р. [30, арк.1-2]. Згодом таким виданням став “Gios Robotniczy” (у 1907–1913 рр. – щоденний “Gios”), що виходив у Львові з 1904 р., редагований упродовж тривалого часу М.Ганкевичем.

За відсутності селянської програми, більше того, хоча б ясної позиції в селянському питанні в умовах аграрного регіону важко було розраховувати на перемоги під час парламентських і сеймових виборів. Проте навіть після сільськогосподарського страйку 1902 р. доповідач з аграрного питання на VIII з’їзді ППСД (січень 1903 р.) лідер партії І.Дашинський не зміг запропонувати якогось конкретного плану акції партії серед селянства [346, s.105-112; 763, s.19]. Усе це в комплексі з традиційними для тодішньої Галичини зловживаннями й терором із боку влади, куріальною виборчою системою, провалом тактики антишляхетської та антиклерикальної коаліції та іншими причинами зумовило втрату ППСД значної кількості голосів на парламентських виборах 1900 р. та невдачу на сеймових 1901 р. [763, s.18; 764, s.13-15].

Зокрема під час парламентських виборів у грудні 1900 р. партією було висунуто кандидатів у 6 з 15 виборчих округів краю по V курії та 4 по III (міській). У Львові кандидатів ППСД Ю.Гудецу протистояв відомий публіцист, опозиціонер-популіст Е.Брейтер. У ході гострої полеміки в пресі та у вигляді обміну листівками (“відкритими листами”, адресованими супернику) прихильники Брейтера закидали соціал-демократичним діячам свідому експлуатацію робітників із власною корисливою метою, прямо вказуючи на отримання ними матеріальних винагород із

робітничих кас, тоді як на допомогу робітникам нерідко “бракує грошей” [171, арк.101]. У підсумку виборів соціал-демократи здобули лише один мандат (І.Дашинського у Кракові), і то значною мірою за рахунок концентрації на ньому досить скромних на той час партійних ресурсів, у тому числі й грошової допомоги від польських соціалістів із Російської імперії та СДПН. Останнє послужило навіть приводом для офіційного звернення краківської дирекції поліції до німецького консульства у Львові [24, арк.36-37]. Активна ж участь ППСД у сеймових виборах 1901 р., що відбувалися за застарілою ступеневою системою та практично під контролем місцевих властей, була із самого початку безперспективною. У результаті протягом 1900–1907 рр. партія мала тільки одного посла – депутата віденського рейхсрату І.Дашинського. Він продовжував очолювати парламентську фракцію СДРПА, яка, порівняно з попередньою каденцією, зменшилася з п’ятнадцяти до десяти депутатів.

Першою ж ініціативою фракції в парламенті в лютому 1901 р. стали внесені нею проекти введення загального виборчого права та реформи народного шкільництва. І.Дашинський, як і інші члени фракції (австрійці Е.Пернерсторфер і Ф.Шумейер, чех Е.Рігер та ін.), зосередив свою увагу на критиці феодальних пережитків (“шляхетчини”), мілітаризму й клерикалізму, виступав за повну рівноправність усіх народів Австрії, викривав зловживання галицьких властей, особливо під час виборчих кампаній, коли синонімом крайової політичної системи ставали, за його словами, “шнапс і ковбаса (підкуп і обман виборців. – О.Ж.)”, а також відверте насильство, яке нерідко завершувалось пролиттям крові селян і робітників [456, с.1-3; 457, с.3-5; 458, с.3; 459, с.6; 461, с.8-10; 462, с.1-3; 463, с.6-7; 464, с.11-13; 722-723; 725]. При цьому він наводив конкретні факти зловживань, називав прізвища винних у них впливових польських магнатів і урядовців, вносив численні, гострі інтерпеляції.

Безсумнівний і загально визнаний ораторський хист, непересічна енергія і сміливість лідера галицько-польських соціал-демократів висунули його на роль по суті головного народного трибуна в австрійському парламенті та одного з провідних діячів СДРПА. Однак, попри всю гостроту й дошкульність для панівних класів,



виступи І.Дашинського в цей період практично не мали й не могли мати серйозних правових наслідків через нечисленність соціал-демократичного клубу, строкатість і розпорошеність опозиційних сил, міжнаціональні протиріччя. Порівняно більший потенціал та практичний ефект його парламентські промови мали як цілком легальний засіб агітації друкованим словом, тиражовані у вигляді брошур масовими накладками та відтворювані повністю в партійних друкованих органах ППСД і УСДП. При цьому соціал-демократами активно використовувалась одна з лазівок в австрійському законодавстві: опубліковані дослівно в офіційних стенограмах парламентських сесій ці виступи при передруці в пресі або у формі брошур уже не підлягали цензурі.

Невдачі на парламентських і сеймових виборах до певної міри компенсувалися успіхами в кампаніях місцевого рівня. У 1900 р. львівські соціал-демократи перемогли на виборах членів промислових судів. З цього приводу москвофільський “Галичанин” писав, що більшість львівських робітників стоїть при будь-яких виборах на боці соціал-демократичної партії. Цитуючи польську пресу, газета відзначала, що соціалісти вже “оволоділи касою хворих та бюро праці, де розпоряджаються самовільно і безконтрольно” [517]. У 1903 р. соціал-демократи перемогли і в жорстокій (троє робітників смертельно поранені жандармами) боротьбі за касу хворих у Станіславі [474]. Героїзм станіславських робітників привітав ІХ з’їзд австрійської соціал-демократії в окремій резолюції, внесеній делегатами ППСД і УСДП [475].

Оволодіння керівництвом різних робітничих установ давало ППСД можливість забезпечувати партійних функціонерів оплачуваними посадами. До прикладу, активні діячі й організатори партії Ю.Гудец, В.Регер, А.Людвіг працювали урядниками кас хворих відповідно у Львові, Перемишлі, Станіславі; С.Куровський (з 1899 р. – голова партійного комітету ППСД у Кракові) одночасно очолював крайову організацію профспілок Галичини, а згодом став функціонером каси хворих у Кракові [34, арк.33, 36, 59; 41, арк.51; 132, арк.9].

Разом із тим, акцент на творенні фахових та оволодінні іншими робітничими організаціями призвів до відставання в розвитку партійно-політичних структур. На

черговій конференції ППСД 17 червня 1900 р. у Кракові, де зібралися представники партосередків Львова, Перемишля, Нового Сонча, Бялої, Подгужа й Кракова, І.Дашинський констатував ріст профспілок унаслідок запровадження звільненої посади крайового фахового секретаря, через що вже “організація професійна є сильнішою за політичну” [23, арк.16]. Конференція поставила завдання створити Політичний секретаріат партії, засновувати політичні товариства, які полегшили б справу політичної агітації, поширити на весь край інститут “мужів довір’я”, для обрання яких окружним агітаційним комітетам у Кракові, Львові, Перемишлі, Станіславі і Бялій було доручено провести збори у всіх населених пунктах їх територій, а також запровадити партійний податок на агітаційні цілі з усіх членів фахових організацій [23, арк.16-17].

На з’їздах і конференціях ППСД початку ХХ ст. регулярно піднімалась проблема партійних функціонерів (“службовців партії”), які, займаючи одночасно оплачувані посади в різноманітних робітничих установах, через свою зайнятість там занедбували суто партійну, політичну роботу. Так, недостатня участь партбюрократії в партійних справах, внутріпартійному житті була піддана критиці на крайовій конференції 24–25 березня 1901 р. у Львові, де зібралися представники партійних осередків із 14 галицьких міст [30, арк.1-3].

Невдоволення інертністю й пасивністю партбюрократії досягло крайніх меж на ІХ з’їзді ППСД, що проходив 30 жовтня – 1 листопада 1904 р. у Кракові за участі 100 делегатів від 102 партійних організацій і об’єднань та 150 гостей, у тому числі представників польських соціалістичних партій у Росії та Пруссії. Доповідач із питання оргроботи І.Дашинський, указавши на ріст егоїзму, брак ініціативи, самопожертви й відданості в партійних лавах, заявив, що партія не буде богадільнею для своїх достойників. Ухвалена з’їздом резолюція наголошувала на праві й обов’язку партії вимагати інтенсивної роботи від усіх службовців, що отримали посади завдяки їй [40, арк.36, 39, 40-41].

Дедалі виразнішим ставав розрив між партійними верхами та низами, посилювалися елементи вождізму й авторитарності в управлінні партією з боку її лідерів і особисто І.Дашинського. З погляду внутріпартійної демократії показовим

був той факт, що зміни в програмі СДРПА готувалися й ухвалювалися без участі партійних низів ППСД. Бажання керівництва уникнути дискусій із дражливих питань, пов'язаних із ревізіонізмом, виливалося в крайнощі. Так, у звітній доповіді ЕК VIII з'їздові (1903 р.) узагалі не згадувалося про те, що за час, який минув із попереднього крайового з'їзду, СДРПА прийняла нову програму(!). За це доповідь була піддана критиці делегатами [763, s.18]. За рік на IX з'їзді під час полеміки навколо ставлення до інших польських соціалістичних партій І.Дашинський “посадив на місце” делегатів зі Станіслава, бо, мовляв, “окружна організація малого провінційного міста” не може бути компетентною в такій справі, а прибічникам відокремлення єврейської соціал-демократії заявив, що вони занадто молоді, щоб суперечити керівництву партії [379, с.189, 194].

На відміну від правоконсервативних, провладних сил, які формували своє парламентське й сеймове представництво значною мірою за рахунок використання адмінресурсу, ППСД, позбавлена підтримки місцевих владних структур і суспільної верхівки, головний акцент у політичній діяльності робила на організаційно-масову роботу, зокрема скликання зборів із приводу злободенних політичних та економічних питань, заснування різноманітних робітничих товариств. Так, за статистичними даними поліції, з усіх зборів, проведених у Кракові різними політичними силами в перші роки ХХ ст., у середньому третина була організована соціал-демократами [28, арк.6, 7, 10]. Усього, наприклад, за 1899 – середину 1901 рр. ППСД провела в усій Галичині близько 300 мітингів та понад 1 тис. закритих зборів [29, арк.3].

Крім того, есдеки брали активну участь у різних фахових заходах, виступали на них, вносили резолюції. Для прикладу, лише у квітні – червні 1901 р. соціал-демократи у Львові взяли участь у зборах залізничників, крайовій конференції промисловців, ремісників і робітників та інших масових акціях [31, арк.4-7, 9-10, 12-13, 15-17]. У Західній Галичині станом на 1905 р. “Proletariat” був одним із трьох існуючих політичних товариств (поряд із Консервативним клубом та Товариством демократичним), а робітничі об'єднання загалом у 1904–1905 рр. перебували на третьому місці за чисельністю членів серед усіх типів товариств (після науково-освітніх і виховних) [55, арк.26, 32].

Єдині фахові робітничі товариства нерідко створювалися соціал-демократами для пролетаріату не тільки Галичини, але й Буковини та Сілезії, що значно полегшувало їх діяльність. Такими були товариства пекарських робітників, працівників кондитерського виробництва та ін. [55, арк.28, 29].

VII партз'їзд (1901 р.) завершив організаційне оформлення польської національної секції СДРПА, затвердивши статут ППСД, який базувався на основних організаційних принципах австрійської соціал-демократії. Згідно зі статутом, члени партії були зобов'язані належати до політичного товариства й водночас до професійної спілки. У кожному населеному пункті чи місцевості партійці об'єднувалися в місцеві (територіальні, а не фахові, як це переважно практикувалося досі) партійні організації, на щорічних зборах обирали "мужів довір'я", з котрих складався місцевий партійний комітет. Таким чином, інститут "мужів довір'я", хоч і зберіг стару назву, змінив свою якість: колишні вповноважені партії стали членами постійно діючого партійного комітету.

Усі місцеві організації округу об'єднувалися в окружну організацію, висилали по одному делегату на окружну конференцію, що мала скликатися також щорічно, обирати окружний комітет. Найвищим керівним органом ППСД був крайовий з'їзд. Він відбувався один раз на два роки (у разі потреби міг бути скликаний позачергово), кожна місцева організація й кожен комітет обирали на нього по одному делегату, плюс кожен окружний комітет додатково направляв по два делегати [29, арк.7-10; 172, арк.46-46зв.; 724].

З'їзд визначав місцезнаходження партійного правління й обирав виконавчий орган ("Заряд") партії. Він складався з Виконавчого комітету ("Екзекутиви") з 5 чол., що мали здійснювати керівництво поточними справами й мешкати в місцеперебуванні Заряду, та представників (по одному) від окружних організацій ("Партійний контроль"). До Заряду могли також входити парламентські й сеймові послы від партії та редактори друкованих органів. Фінанси партії мали б формуватися з членських внесків ("партійного податку"), добровільних пожертв і доходів від партійних "підприємств", тобто видавництв і організації культурно-

масових заходів [172, арк.47]. Таким чином, принаймні, формально було завершено організаційне становлення ППСД як масової партії новітнього типу.

Проте станом на середину 1904 р. у галицько-польському соціал-демократичному русі, як і в діяльності УСДП, спостерігався спад. Він позначився і на активності внутріпартійного життя, місцевих організацій, і на ефективності політичної роботи. Уже на VIII з'їзді ППСД, який відбувся 5–6 січня 1903 р. у Перемишлі за участі 73 делегатів із Галичини й Сілезії, у звіті партійного правління відверто зазначалося: "...Ні великих надзвичайних перемог назвати не можемо, вказати нам, також, важко і на великий розвиток робітничого класу за той час...". Єдиним політичним здобутком можна було вважати введення І.Дашинського та Ю.Гудеца до міських рад відповідно Кракова й Львова [763, s.17-18].

У доповіді Е.Гекера IX з'їздові (1904 р.) було визнано, що не принесла особливих дивідендів партії й боротьба за реформу виборчої системи, котра розглядалась як головне політичне завдання. У виступах делегатів указувалося на диспропорції в практичній роботі: багато уваги приділялось розвитку економічних організацій робітників і значно менше – актуальним політичним питанням, унаслідок чого партія втрачала авторитет [40, арк.42]. Це ж підтвердили й традиційні збори представників робітничих товариств м. Краків 14 серпня 1904 р., на які прийшло втричі менше учасників, ніж на аналогічні заходи раніше. У промовах було констатовано зменшення кількості членів партії та інтересу до неї з боку робітників [39, арк.92].

Період свого організаційного становлення переживав у цей час і соціал-демократичний рух на Буковині. Загальнокрайова конференція БСДП 16 серпня 1903 р. у Чернівцях прийняла статут, згідно з яким умовами членства в партії було визначено визнання її програми, підтримка партії духовно і, по можливості, матеріально та уникнення безчесних дій. Отож, партійці ще не зобов'язувалися працювати в одній з організацій та не були зв'язані партійною дисципліною [993, с.71-72].

До БСДП на засадах автономії входили українські, польські, німецькі, єврейські та румунські соціал-демократи. Партія будувалася за територіально-

національним принципом, спиралася на інститут “мужів довір’я”. Члени партії однієї місцевості й національності утворювали низові ланки, які в межах повіту об’єднувалися в повітову організацію, повітові – у крайову. Місцеві осередки обирали на загальних зборах “мужів довір’я”, котрі, у свою чергу, обирали повітових, а повітові – крайових “мужів довір’я”. Вищим керівним органом крайової організації була конференція, на якій обирали виконавчий комітет, спільний для всіх національних соціал-демократичних організацій краю [889, с.319].

Спостерігалася типова тенденція до поступового посилення ролі профспілок у робітничому русі, партійній роботі. Профспілки, очолювані соціал-демократами, брали активну участь у страйках та інших формах боротьби на захист прав та інтересів робітників. Наприклад, під час страйку підмайстрів чернівецьких пекарень у червні 1903 р. члени профспілки пекарів (близько ста осіб) організували активну протидію штрейкбрехерам, яких охороняла поліція та військовий патруль, що призвело до зіткнень і арештів серед робітників [6, арк.3-4]. У серпні 1904 р. помітного резонансу набув страйк, у якому взяли участь мулярі й теслі (близько 1,5 тис. робітників). Одним із найактивніших в організації робітничих виступів, страйків, зборів був голова “Загального профспілкового об’єднання” Буковини Йоганн Вітюк [6, арк.6-7]. Однак у цілому в організаційному плані БСДП була ще на тій стадії розвитку, яку галицька соціал-демократія пройшла в 90-х роках ХІХ ст.

Лише восени 1904 р. з’явилися ознаки початку нового піднесення соціал-демократичного руху. 30 жовтня в Кракові відбулася відкрита конференція ППСД Галичини і Сілезії з порядком денним “Політичні права робітників”, участь у якій, за оцінками поліції, узяло біля 2 тис. осіб. Голоували складач Л.Місьолек та кандидат в адвокати М.Виростек, виступили делегати зі Львова, Ярослава, Бродів, Борислава, від сілезької організації та ін. [40, арк.32-33].

З початком 1905 р. звістки про революційні заворушення в Росії дали поштовх до значної активізації робітничого руху та прискорення процесів становлення соціал-демократії в Галичині й на Буковині.

### **4.3. Активізація соціал-демократичного руху в Галичині й на Буковині в 1905–1907 рр.**

Вибух революції в Росії в 1905 р. помітно позначився й на розвитку внутріполітичної ситуації в Австро-Угорщині. Під впливом подій російської революції відбувалась швидка радикалізація суспільно-політичних настроїв у країні, що зумовило нове піднесення робітничого та соціал-демократичного руху в усій Австрійській державі.

Інформаційні повідомлення й репортажі про розстріл царськими військами мирної робітничої демонстрації в Петербурзі 22 (9) січня 1905 р. та масові політичні страйки російських робітників зайняли перші місця на шпальтах соціалістичної преси. З перших же днів після отримання звістки про події “кривавої неділі” в містах Галичини й Буковини відбувались організовані соціал-демократами збори, мітинги й демонстрації солідарності з народами Російської імперії [16, арк.91-92; 159, арк.3; 834; 932; 843, с.11-12]. Перед загрозою поширення цього руху Галицьке намісництво доручило староствам забороняти всі мітинги, які намагатимуться скликати соціал-демократи в справі революційних подій у Росії [7, арк.12]. Однак рух продовжувався у формі закритих (“довірочних”) зборів, на проведення яких за конституцією не вимагалось попереднього дозволу влади. Так, 1 лютого 1905 р. у Львові відбулись масові робітничі збори, скликані соціал-демократами, на яких із протестом проти дій царського уряду виступив С.Вітик. Наступного дня він виступив і на зборах прогресивної студентської молоді й робітників Львова, які ухвалили резолюцію з виразом симпатії російському революційному рухові та закликком підтримати його всіма силами. Після зборів відбулась демонстрація під гаслами “Геть з царатом!”, “Хай живе вільна українська республіка!” [681-682].

Організаційна робота соціал-демократії у формі довірочних зборів у цілому не зменшувала масовості руху, оскільки й такі збори нерідко були досить численними (1–1,5 тис. чол.) [44, арк.5, 8]. Усього протягом квітня – грудня 1905 р., за неповними офіційними даними, галицькі соціал-демократи організували щонайменше 330 зборів і мітингів [підрах. за: 45, арк.5, 10; 53, арк.5]. Вони проходили не тільки під гаслами солідарності з російським революційним рухом, але й висували вимоги

проведення в країні виборчої реформи, нерідко завершувались вуличними демонстраціями.

Події в Росії опинилися в центрі уваги й під час традиційного святкування 1 травня, яке проходило під лозунгами “Хай живе революція!” та “Геть абсолютизм!”. Першотравневі маніфестації та збори відбулись у Кракові, Львові, Станіславі (зокрема, 4 тис. учасників за даними поліції), Подгужі, Яслі, Ярославі, Тарнуві, Горлице та інших населених пунктах як Східної, так і Західної Галичини [8, арк.21, 23, 26, 30, 37, 41, 52]. Цікаво, що за конфіденційною інформацією поліції керівництво ППСД обговорювало ідеї здійснення під час першотравневих акцій публічного спалення портрета російського царя, однак відмовилось від цього з міркувань уникнення сутичок з органами правопорядку та збереження мирного характеру свята [8, арк.1-1зв.].

Українська й польська секції австрійської соціал-демократії, пов'язуючи з революцією надії на визволення України та Польщі з-під ярма національної неволі, у міру можливості сприяли розвитку революційного руху в Російській імперії. Напередодні революції основний шлях транспортування забороненої літератури із Західної Європи в Росію проходив через Львів і Збараж, а провідна роль у цій роботі в Галичині належала членам ППСД і, особливо, УСДП [142, арк.55-57; 158, арк.1, 3-Ззв.; 231, S.32; 851, с.45-46]. Активну участь у пересилці революційної літератури брали соціал-демократи М. та Л. Ганкевичі, С.Вітик, В.Левинський та інші, а також члени УРП І.Макух, Г.Гарматій та ін. За допомогою адміністратора власності НТШ І.Макуха склад нелегальної літератури було влаштовано у Львові в будинку НТШ, де була друкарня і на подвір'ї та в підвалі завжди було багато різних пачок із книжками й папером [411, с.42-46]. За р. Збруч, безпосередньо на територію Російської імперії, великі пакунки з друкованою продукцією емігрантських видавництв ішли через руки греко-католицького священика, пароха с. Шидловці Гусятинського повіту на Тернопільщині М.Темницького (близького приятеля М.Ганкевича), а перевалочним пунктом у Львові видав його син [5, арк.3-5, 6-12; 415, с.25].

Вітаючи революцію в Росії, “Воля”, видання якої було відновлене у квітні 1905 р., писала, що від успіху цієї революції залежить майбутнє не тільки України, але й



усієї Європи [477]. Виконавчий комітет ППСД уже в лютому 1905 р. випустив листівку-відозву польською мовою, в якій указував, що виступи трудящих класів Польщі відкривають їй шлях до збройної боротьби, котра мусить скоро вибухнути в міру розкладу й послаблення царату, закликав польську суспільність усіма силами готуватися до цієї боротьби й зокрема збирати пожертви та надавати всіляку, хоч би й найменшу, але дієву допомогу революціонерам у Королівстві Польському [172, арк.65]. У липні того ж року Екзекутива УСДП випустила відозву “До українського народу в Галичині”, в якій, охарактеризувавши царський режим як “найстрашнішого ворога поступу і свободи”, закликала всю українську суспільність “в революційній борбі проти царату стати в перших рядах”. УСДП закликала до збору коштів на користь східноукраїнських революціонерів і зокрема для РУП [47, арк.1-4].

Необхідно відзначити, що вже з квітня 1905 р. австрійські соціал-демократи на перший план своєї роботи знову висунули вимогу загального виборчого права. 22 вересня на конференції СДРПА у Відні за участю представників усіх національних секцій (разом 64 делегати) переважною більшістю голосів було ухвалено перейти до енергійної боротьби за виборчу реформу через організацію масових народних зборів, публікації в пресі тощо і у вирішальний момент внести відповідний законопроект у парламент [665, S.1-4]. Серед галицько-українських партій УСДП чи не першою закликала до найактивнішої боротьби в цьому напрямку, випустивши відозву (тиражем 100 тис. прим.) та агітаційну брошуру “Про загальне виборче право” (20 тис. прим.), які були швидко розповсюджені й мали помітний вплив [276, с.60-61].

За рішенням Заряду СДРПА короточасні демонстраційні страйки під гаслами виборчої реформи мали бути організовані партією в кожному коронному краї в день відкриття сесії крайового сейму. У Галичині це припало на 23 жовтня 1905 р. У Львові політичний страйк тривалістю в півдня завершився 20-тисячною демонстрацією на чолі з І.Дашинським та М.Ганкевичем, врученням вимог демонстрантів маршалкові сейму та мітингом [1170, с.224].

Питання політичної кризи в Австрії, проблеми виборчої реформи та генерального страйку стали центральними пунктами порядку денного X загально-партійного з’їзду СДРПА у Відні 30 жовтня – 2 листопада 1905 р. Представництво

національних секцій на з'їзді відбивало їх реальний стан і силу на той момент. Так, ППСД репрезентувало 24 делегати, тоді як УСДП – лише 4 (практично одна з найменших делегацій на з'їзді поряд з італійською, тимчасом як навіть словенці були представлені дев'ятьма делегатами) [232, S.142-145]. Проте й вони взяли активну участь у його роботі: Р.Яросевича вже традиційно було обрано до президії, Т.Мелень – до мандатної комісії [232, S.9], два представники партії виступили в дебатах.

С.Вітик у своєму виступі під час дискусії навколо генерального страйку визнав, що українська секція не має ще великої організації, щоправда багато робітників-українців по містах належить до польських фахових об'єднань. З наближенням зими участь галицького селянства в страйку не буде ефективною, однак він запевнив, що вже в скорому часі УСДП стане в боротьбі за загальне виборче право на чолі масового руху українських селян [232, S.135]. Як визнавав пізніше Г.Діаманд, це твердження виглядало доволі сумнівним, однак вповні справдилося згодом [480].

Інший виступаючий із того ж питання Т.Мелень говорив про наближення краху абсолютизму в Росії, що відкриє нове життя для цілої Європи [232, S.124]. Представники як української, так і польської соціал-демократії (зокрема Г.Діаманд) у своїх промовах наголосили, що їх організації надають допомогу борцям за кордоном. Делегації ППСД й УСДП одностайно підтримали резолюцію з'їзду про солідарність із російською революцією [1173, s.421].

23 листопада 1905 р. у Львові відбулась організована спільно польськими та українськими соціал-демократами півторатисячна маніфестація за загальне виборче право [174, Tages-Rapport vom 24.11.1905]. 28 листопада, у день відкриття нової сесії австрійського рейхсрату, за рішенням Виконкому СДРПА й на заклик соціал-демократичних партій в усій країні, у тому числі і в Галичині та на Буковині, відбувся одноденний політичний страйк під гаслом загального виборчого права [174, Rfd.8364; 132, арк.9зв.; 1042, с.154-157]. У Чернівцях того дня пройшла організована Крайовим комітетом Буковинської соціал-демократичної партії демонстрація, яка, за повідомленнями місцевої преси, являла собою “таке видовище, якого не бачили тут багато років, може ніколи” [6, арк.14]. За тиждень до цього на зборах робітників і

ремісників соціал-демократи роз'яснювали значення цього заходу, тому він відбувся організовано й спокійно. У залі міської ратуші були проведені народні збори, на яких виступив із доповіддю випускник юридичного факультету університету Я.Пістінер. Він заявив, що “пролетаріат переглядає свої справи і вважає, що влада має належати йому...”. Ухвалена зборами резолюція попереджала про готовність робітників розпочати масовий політичний страйк, якщо уряд не буде рахуватися з їхніми вимогами. Виступаючі промовляли до присутніх німецькою (Вітюк), польською (Ульріх), румунською (Лаубенштейн) та українською (Огородник) мовами. Потім відбувся вуличний похід під гаслами “Хай живе загальне, рівне і пряме виборче право!” за участю 12–15 тис. осіб [6, арк.15].

Вулицями Відня того ж дня пройшла масова робітничка демонстрація на чолі з представниками всіх національних секцій СДРПА, усіх частин Цислейтанії (українські землі репрезентували С.Вітик і Р.Яросевич). Демонстранти відрядили депутацію до глави уряду в складі Дашинського, Пернерсторфера й Гибця [1136, S.363]. Того ж дня австрійський прем'єр Гауч виступив у парламенті, пообіцявши не пізніше лютого 1906 р. внести законопроект про виборчу реформу в країні.

Л.Цегельський у брошурі “Проч з куріями!”, конфіскованій владою, писав, що найважливішими чинниками цих зрушень у позиції правлячої еліти були “революція в Росії і живий рух народу в Австрії” [80, арк.22]. Разом із тим, політичні спостерігачі відзначали цікавий факт, що уряд практично не чинив перепон у проведенні соціал-демократами акції 28 листопада за умови суворого дотримання правопорядку, а оперативність із заявою Гауча могла свідчити, що цей крок прем'єра був заздалегідь підготовлений і свідомо приурочений до згаданої масової акції [372, с.171-172].

Насправді частина австрійської панівної верхівки та імператор, на відміну від ліберально-консервативного польського блоку, представленого Польським колом, та деяких інших політичних сил, схилилися до проведення виборчої реформи в країні. Корона та уряд розраховували зміцнити своє становище за рахунок посилення масових партій на противагу буржуазно-націоналістичним групам і таким чином пом'якшити міжнаціональні конфлікти [1119, с.380]. Певну роль відіграла й обіцянка

імператора ввести загальне виборче право в Угорщині, дана під час чергового загострення австро-угорських протиріч у 1905 р., а також факт скликання дещо розширеної (першої) Державної Думи в сусідній Російській імперії [1115, с.421; 1065, с.472].

Автори “Історії Другого Інтернаціоналу” загалом слушно зазначають, що керівництво СДРПА повірило в можливість порозуміння з імператором Францом-Йосифом, який загравав тоді з демократичними силами проти фронди угорських націоналістів, та можливість здійснення лассальянської “політики союзу робітничого класу з короною проти парламенту привілейованих станів” [943, с.260-261], щоправда це зауваження відноситься до періоду після парламентських виборів 1907 р. Проте, як свідчать факти, спроби здійснення такої політики були зроблені ще задовго до виборів, під час боротьби за загальне право голосування.

Позицію соціал-демократії щодо політичного моменту розкривала велика промова І.Дашинського в австрійському парламенті 5 грудня 1905 р. Він відкинув аргументи консервативних політиків – противників реформи про те, що нібито зміна виборчої системи порушить права національностей. Навпаки, твердив він, національний елемент в Австрії – вибухонебезпечний для держави й тому фактично революційний. Натомість запровадження загального виборчого права в так званій чотиричленній формулі (загальне, рівне, безпосереднє й таємне) для Австрії є, по суті, кроком консервативним, оскільки могло б стати консолідуючим фактором, відкрити тисячі шляхів для вирішення проблем, у тому числі й національних, і зрештою допомогти збереженню імперії від розпаду. Доказом цього, переконував парламентарів Дашинський, є й згода “головних консерваторів” країни – цісаря та прем’єра – на проведення реформи [346, s.129-131, 140-141].

За таких умов соціал-демократія активізувала свою роботу в масах. Так, УСДП на 10 грудня було скликане народне віче в справі виборчої реформи в Жовківському передмісті Львова, 28 грудня в Товмачі довірочні збори селян завершилися демонстрацією під червоним прапором [143, арк.43-44; 133, арк.2-4; 134, арк.6-7]. Протягом грудня подібні віча й збори, організовані партією або за її активної участі,

відбулись у Городенці, Самборі, Скалаті, Тисмениці – усього щонайменше в 20 населених пунктах Галичини [479].

Головну увагу у своїй роботі УСДП спрямувала на села. Так, лише в селах Збараського повіту в січні – лютому 1906 р. було організовано 21 віче й 28 довірочних зборів за участю близько 55 тис. чол. У Сокальському повіті на Львівщині протягом грудня 1905 – лютого 1906 рр. українські соціал-демократи провели 77 віч і зборів, у яких узяло участь понад 40 тис. чол. [482-483]. У Гусятинському повіті Тернопільщини соціал-демократи на чолі з братами В. і О. Темницькими та М.Січинським організували близько 30 віч [125, арк.20].

Серед польської соціал-демократії активністю на селі вирізнялися ліві, опозиційні щодо краківського партійного керівництва місцеві організації, які діяли в Східній Галичині, – бучацька, станіславська, перемишльська [1173, s.429]. Діяч ППСД у Бучачі на Тернопільщині А.Мослер у 1905 р. налагодив видання двомовної польсько-української газети для селян “Siwiła dworska”, яка закликала сільськогосподарських робітників до рішучої боротьби за загальне, рівне, таємне й безпосереднє право голосування [777, s.25]. У газеті популяризувалась ідея страйкової боротьби селян за покращення свого економічного становища, пророкувався “страшний вибух” народного гніву, що навчить “панів розуму”, якщо вони не схаменуться [135, арк.4-27]. Показово, що станіславський комітет ППСД відмовлявся поширювати інші видання партії, аргументуючи це тим, що вони не пристосовані до потреб українського села [1173, s.437].

Революція в Росії, виборча реформа в Австро-Угорщині, партійна організація та аграрне питання стали основними в роботі II з'їзду УСДП. З'їзд проходив 27–28 січня 1906 р. у Львові за участю представників ППСД, чеських соціал-демократів, УСДРП та ППС із Російської імперії [175, Ргдс.209; 51, арк.31]. З першого пункту порядку денного доповідав М.Ганкевич, який висловив переконання в тому, що боротьба в Росії завершиться тріумфом революції і крахом деспотизму. У прийнятій резолюції підкреслювалося, що упадок царату “...дасть поневоленим народам змогу свobodного розвитку, змогу здобути волю і політичну незалежність”. Висловлювалась симпатія діяльності УСДРП [51, арк.32; 480]. Про боротьбу за

виборчу реформу доповідав С.Вітик, який закликав “не допустити до розрухів”, що провокуються противниками реформи з метою її зриву, а також указав на доцільність не проголошувати аграрного страйку, відклавши його на крайній випадок. З’їзд затвердив текст маніфесту “До українського робочого народа в Галичині і Буковині”, зміст якого зводився до заклику не послаблювати боротьби за загальне виборче право у формі вічового руху [569].

У боротьбі за виборчу реформу, національне й політичне рівноправ’я всі прогресивні українські партії утворили свого роду неформальний політичний блок, виступаючи досить солідарно. У цілому ряді місць, зокрема в Станіславі, на Коломийщині діячі УСДП (М.Герер, Р.Домбчевський, М.Фафендик та ін.) співпрацювали з місцевими організаціями націонал-демократів і радикалів, виступали на організованих ними зборах і мітингах [372, с.565-566; 480; 482]. На Тернопільщині, зокрема в Бучацькому повіті, під час додаткових виборів до парламенту в серпні 1905 р. українські націонал-демократи, радикали й соціал-демократи утворили спільну виборчу коаліцію, яка підтримувала кандидатуру націонал-демократа, редактора “Свободи” В.Будзиновського. Під час передвиборних зібрань поширювалася друкована продукція всіх трьох партій, у тому числі й двомовна соціал-демократична “Siuiĭba dworska” [131, арк.9; 133, арк.2-4].

Активну участь узяла УСДП і в підготовці та проведенні всенародного віча галицьких українців, що відбулось 2 лютого 1906 р. на Високому Замку у Львові за ініціативою націонал-демократів. На віче прибули делегати галицьких повітів та представники політичних партій. Від імені УСДП із промовою виступив С.Вітик, а грандіозна маніфестація, в якій узяло участь близько 50 тис. чол., завершилась прийняттям резолюції з вимогою загального виборчого права та співом національного гімну “Ще не вмерла Україна” [533; 410, с.415].

ППСД із початком 1906 р. також активізувала агітацію за загальне виборче право. Рішення про це було прийняте і на окружній конференції партії в Східній Галичині 14 січня 1906 р. [175, Tages-Rapport vom 16.01.1906]. Проте вже на конференції краківського округу 4 лютого ця робота на провінції була піддана різкій критиці: давався взнаки брак здібних промовців, місцеві організації змушені були

подовгу випрошувати, щоб їм прислали відповідно підготовлених агітаторів, а ті вимагали оплати [50, арк.19-20]. Тому навесні Виконком партії започаткував спеціальні двотижневі школи для агітаторів із числа робітників [50, арк.42].

23 лютого 1906 р. Гауч вніс у парламент проект закону про реформу виборчої системи в країні. Він передбачав безпосереднє й таємне голосування при обранні Палати послів рейхсрату для чоловіків віком від 24 років, однак зберігав певну нерівність виборчого права між частинами імперії: округи формувалися так, що на одного посла-австрійця припадало приблизно 40 тис. населення, чеха – 70 тис., поляка – 78 тис., українця – 110 тис. З усіх 455 мандатів Галичині було виділено 88, з них полякам призначалося 61, українцям – лише 27 [372, с.570-571]. Незважаючи на це, польські політики були незадоволені проектом. Ендеки, демократи та людовці вимагали збільшити представництво Галичини за рахунок поляків [372, с.576-577].

Указуючи на велике значення цього кроку уряду й водночас на суттєві вади законопроекту, зокрема нерівні виборчі округи, орган українських соціал-демократів газета “Воля” в передовій статті підкреслила, що мета партії “не звалити реформу, але її поправити” [481]. УСДП видала навіть агітаційну брошуру, в якій закликала зберігати спокій і порядок і не допустити до введення в державі надзвичайного стану, що означало би зрив демократичних перетворень [255, с.11-13, 15].

Екзекутива ППСД на своєму засіданні 26 лютого після звіту І.Дашинського про нараду керівництва СДРПА також вирішила підтримати урядовий проект виборчої реформи, запротестувавши при цьому проти передбаченої в ньому кількості мандатів для Галичини та розподілу округів. Як і людовці, ППСД уважала за необхідне збільшити представництво від галицьких міст, що об’єктивно підвищувало б її шанси на здобуття мандатів. Однак і в разі, якщо все це залишиться без змін, ухвалено, що соціал-демократи в парламенті мають голосувати за законопроект, але проти інших законодавчих ініціатив, внесених одночасно з ним [50, арк.23].

Оскільки консервативні кола Австро-Угорщини зволікали з проведенням реформи, вічовий рух під гаслом загального, рівного, безпосереднього й таємного виборчого права продовжувався. У містах Східної Галичини, особливо у Львові,

УСДП активно співпрацювала з польською соціал-демократією, а керівники партії М.Ганкевич, С.Вітик, Т.Мелень брали участь в організації масових робітничих зборів і виступали на них [48, арк.29-30; 49, арк.4-5, 39-40, 52-53]. Усього у квітні – вересні 1906 р., тобто за півроку, за неповними офіційними даними, українські та польські соціал-демократи провели в Східній Галичині понад 270 мітингів і зборів [підрах. за: 53, арк.11, 13]. Сотні зборів і віч проводили й НДП та УРП. Ця боротьба української суспільності мала широкий резонанс навіть за океаном – у Канаді й США, де українські емігранти збирали кошти на так званій “бойовий фонд” і пересилали їх прогресивним українським партіям, у тому числі й УСДП [85, арк.144-145].

Крайова влада намагалася загальмувати розвиток вічового руху. Наприклад, у Львівському повіті з усіх 20 віч під відкритим небом, планованих соціал-демократами у квітні – червні 1906 р., вісім було заборонено повітовим староством. Справжні мотиви відмов полягали в наявності в тих місцевостях фабрик і значної кількості робітників, отже, сприятливого ґрунту для соціалістичної агітації [51, арк.115, 117].

У травні 1906 р. виникла урядова криза, а справа виборчої реформи опинилася під загрозою. У середині травня Екзекутива УСДП звернулася до робітників і селян Галичини з відозвою, в якій закликала їх бути готовими до рішучої боротьби за свої права за допомогою “всяких средств, які тільки будуть можливі” [484].

Одним з основних противників реформи було Польське коло, оскільки решта великих фракцій у парламенті та впливових політичних сил практично погодилися на її проведення. Тому 2 травня Головний заряд СДРПА ухвалив перенести центр ваги в боротьбі безпосередньо до Галичини – домену польських консервативних сил [50, арк.59-60]. Наступного дня на спільному засіданні Екзекутиви ППСД та окружного комітету в Кракові І.Дашинський повідомив, що Польське коло прагне довести до розпуску парламенту й нових виборів на основі старої системи, вигравши таким чином час для подальших інтриг та переробки проектів реформи відповідно до власних інтересів. Перед партією було поставлене завдання готувати в краї загальний сільськогосподарський страйк, щоб дістати “недруга в його власному домі”. У разі позачергових виборів слід було б підтримувати будь-які політичні сили,



представники яких не ввійдуть до Польського кола, зробивши все можливе для послаблення його позицій у новому парламенті [50, арк.59-60].

За конфіденційною інформацією поліції, Дашинський на засіданні Екзекутиви повідомив, що дехто з парламентських послів на нараді Заряду СДРПА у Відні пропонував йому “повісити кілька шляхтичів і спалити кілька дворів”, на що він, начебто, відповів, що до таких крайнощів “вдаватися не можемо, можемо тільки поборювати, агітувати і те зробимо” [50, арк.59-60]. Незадовго перед цим, на засіданні окружного комітету ППСД у Кракові 28 квітня І.Дашинський закликав “запалити вогнем” агітації цілу Галичину, розвинувши “шалену” акцію за реформу. Усім місцевим комітетам належало принаймні щонеділі скликати збори для обговорення справи виборчої реформи, а сільським агітаторам зібрати статистичні дані про платню сільськогосподарських робітників та фільваркової служби, щоб “віддячити Колу Польському” землеробськими страйками [50, арк.48-49]. На організацію цієї роботи в Галичині ППСД отримувала значну фінансову допомогу від австрійської соціал-демократії [50, арк.42, 48-49, 59-60].

Боротьба за реформу виборчої системи стала, по суті, основним питанням на порядку денному X з'їзду ППСД, проведеного 24–27 травня 1906 р. у Львові за участі близько ста делегатів від партійних осередків та представників професійних спілок. З'їзд передовсім одностайно привітав революційний рух на теренах Російської імперії та задекларував цілковиту братерську солідарність із ним [175, Ргдс.1049]. Щодо виборчої реформи, доповідач І.Дашинський наголосив, що єдиною перешкодою для її втілення залишився сам “парламент привілеїв”, тимчасом як і уряд, і імператор прагнуть реформи. З особливою теплотою (характерною загалом австрійській соціал-демократії) Дашинський згадав “літнього цісаря, котрий торує дорогу рівноправ'ю”. На думку доповідача, партія повинна була б використати зростаючий, передусім у Східній Галичині, селянський рух, щоби довести до переможного кінця справу загального голосування [175, Ргдс. 1049/31.05.1906]. Делегати з місць запевнили в готовності до страйку галицьких залізничників, шахтарів і фабричного пролетаріату Сілезії та інших робітників, а також українських селян Збаражчини й Коломийщини.

З'їзд одногolosно ухвалив резолюцію з висловом підтримки урядового проекту реформи й водночас протестом проти закладених у ньому обмежень прав громадян (завищеного вікового цензу, не надання виборчих прав жінкам, нерівномірного розподілу округів, однорічного цензу осілості та ін.). У разі загрози зриву реформи документ висував завдання організації масового страйку з втягненням до нього сільського населення. Резолюція завершувалася рішучим протестом проти ідей “відокремлення” Галичини та вимогою запровадження загального виборчого права до крайового сейму [175, Ргдс.1049].

Робилися й практичні кроки з підготовки масового селянського страйку. У травні І.Дашинський відвідав Львів, Перемишль і Станіслав із метою полагодження справи організації страйку з місцевими партійними комітетами [50, арк.59-60]. На початку червня Виконком ППСД затвердив склад спеціальної комісії (І.Дашинський, З.Клеменсевич, Е.Гекер, Е.Бобровський) задля організації “Селянської ліги” та вироблення аграрної програми-мінімум, головним гаслом якої мало б стати: “Земля для селян” [50, арк.70-71]. Тоді ж керівництво польських соціал-демократів запропонувало УСДП узгодити дії для спільної роботи на селі. Остання залучила в якості агітаторів українське студентство [144, арк.73].

З метою підтримання певного тиску на правлячі кола центральне правління СДРПА розглядало можливість організації в масштабах усієї країни генерального політичного страйку, а вже в червні закликала трудящих розпочати безпосередню підготовку до цього кроку [666]. 10 червня у Львові відбулась конференція УСДП, в якій узяли участь члени Екзекутиви партії та представники місцевих організацій. Виходячи з переконання в тому, що під час жнив у Галичині вибухнуть масові селянські страйки, учасники наради ухвалили надати всебічну допомогу страйкуючим [485]. Тоді ж вийшла брошура С.Вітика “Як поступати в часі страйку?”, що була, по суті, докладним практичним посібником з організації масового страйку в рамках діючого законодавства. Він переконував селян у необхідності діяти заздалегідь продумано, організовано й солідарно, утворюючи комітети, збираючи кошти для потреб страйкуючих, водночас уникаючи ексцесів на кшталт сутичок зі штрейкбрехерами та нападів на хазяїв та вирішуючи всі питання

шляхом переговорів із працедавцями [258]. Поширений у липні черговий номер органу УСДП “Воля” в статті “До бою!” закликав населення краю бути готовим підтримати генеральний страйк, водночас ставлячи перед реакційними колами дилему: “реформа виборча або масовий страйк в цілій державі” [486].

Масовий рух протесту під впливом подій російської революції та соціал-демократичної агітації розгортався в кінці весни – на початку літа 1906 р. і на Буковині. Так, у травні розпочався страйк сільськогосподарських робітників у прикордонній смузі з Галичиною [6, арк.11]. Тоді ж припинили працю будівельники та робітники цегельних заводів у Чернівцях. Вони організовували походи містом, висилали депутації до інших робітників, які ще продовжували роботу. Усе це переросло в масові зіткнення робітників із поліцією та військами 22 травня [6, арк.16-19]. На початку червня в Чернівцях відбулося велике робітниче віче, скликане зарядом крайової соціал-демократичної партії в справі виборчої реформи. Виступаючи звернулися до присутніх німецькою (Фукс), румунською (Григорович), українською (Огородник) мовами [570]. 14 липня в Чернівцях відбулись організовані соціал-демократами масові збори, на порядок денний яких було винесене питання рішучої боротьби за реформу виборчої системи. За традицією, прийнятою Буковинською соціал-демократичною партією, доповіді й на цей раз були виголошені всіма мовами місцевого населення [6, арк.20].

Керівництво СДРПА усвідомлювало, що загальний страйк у межах усієї країни може мати фатальні наслідки для клаптикової Австро-Угорської імперії. Використовуючи підготовку цього страйку як засіб політичного впливу на австрійську верхівку, соціал-демократи не поспішали з втіленням своїх погроз і до кінця року генеральний страйк так і не було проголошено. Разом із тим, восени 1906 р. Заряд СДРПА розпорядився в міру можливості стримуватися від локальних економічних страйків із метою заощадження сил для генерального страйку [373, с.587]. Тим часом тривала кампанія з організації зборів та мітингів у справі виборчої реформи [48, арк.46-50, 59-60; 56, арк.3-4; 57, арк.24-26].

Під тиском масової, загальнонародної боротьби за демократизацію політичної системи в Австро-Угорщині, а також в умовах загострення внутрішніх

суперечностей консервативні кола імперії змушені були піти на проведення в країні виборчої реформи. У грудні 1906 р. проект нового виборчого закону був затверджений рейхсратом і після підписання імператором набув чинності 28 січня 1907 р. Виборча реформа 1907 р. була обмеженою. Нова виборча ординація стосувалася лише рейхсрату й не поширювалася на крайові сейми та місцеві органи самоврядування. Право голосу отримали тільки чоловіки віком від 24 років, які мешкали в одній громаді не менше року, пасивне виборче право – особи, що досягли 30 років [204, с.257]. Цензи за віком і осілістю помітно обмежували виборчий потенціал соціал-демократії, у діяльності якої значну роль завжди відігравала молодь, а також робітничий клас, що за вузького ринку праці відзначався мобільністю та частими міграціями. Посольські мандати нерівномірно розподілялися між національностями. Так, один депутат – австрієць або італієць – репрезентував у середньому близько 40 тис. населення, поляк – 51 тис., українець – понад 100 тис. При цьому всі міські округи в Галичині вважалися польськими й формувалися так, щоб забезпечити більшість полякам. Таким чином, українська соціал-демократія фактично позбавлялася права представляти в парламенті міське робітництво. Буковину повинно було представляти 14 депутатів, причому один мандат припадав на 60 тис. буковинських українців, 46 тис. румунів та 40 тис. німців і євреїв [889, с.332].

Уже в грудні 1906 – січні 1907 р. політичні партії країни почали розглядати можливі кандидатури на майбутні парламентські вибори. Майже всі польські політичні сили Галичини вийшли на вибори єдиним антиукраїнським блоком [1230, с.13]. Свідченням цього стало створення 28 грудня 1906 р. Координаційного комітету польських партій “Рада народова” (“Національна рада”) – виборчого об’єднання, до якого ввійшли представники урядових консервативних кіл на чолі з намісником, центристської опозиції у вигляді блоку демократів і людовців, а також праворадикального крила польського національного руху – ендеків. Метою “Ради народової” (РН) була “оборона національних інтересів” і насамперед “впровадження якнайбільшого числа послів, приналежних до національного табору, без огляду на різницю їх політичних поглядів” [113, арк.1; 115, арк.1]. РН звітувала перед

Польським колом у віденському парламенті, мала розгалужену структуру на місцях, збирала десятивідсотковий добровільний податок на національні цілі [116, арк.2]. За період із січня 1907 і до вересня 1908 р. (тобто враховуючи й сеймові вибори) РН видала понад 1 млн. прим. брошур, відозв, листівок і поширила їх у краї [114, арк.1зв.].

Польські соціал-демократи, хоч і не входили до складу “Ради народової”, виступали з польських національних позицій, розглядали виборчий процес через призму збереження польського “стану володіння” в Галичині. У січні 1907 р. місцевий комітет ППСД у Львові висунув кандидатом по одному з львівських міських виборчих округів лідера УСДП і водночас активного діяча ППСД Миколу Ганкевича. Проте Екзекутива ППСД, прагнучи зберегти дотеперішній розподіл сфер впливу між партіями, відкинула цю кандидатуру, мотивуючи своє рішення тим, що Ганкевич – українець, а міські округи є польськими [1173, s.452]. Це рішення викликало обурення як самого Ганкевича, так і в лавах УСДП і прискорило розрив партії з польською соціал-демократією. Значна частина УСДП навіть мала намір офіційно протиставити кандидатуру М.Ганкевича Г.Діамандові, якого ППСД висунула по тому ж округу [145, арк.12 зв., 46]. Але Ганкевич відмовився балотуватись усупереч позиції ППСД. Незважаючи на це, українська соціал-демократія, підкреслюючи своє право репрезентувати міське населення української частини коронного краю, без погодження з ППСД висунула своїх кандидатів у двох міських округах (Бучач – Снятин (Р.Яросевич) та Бережани – Рогатин (В.Старосольський)), а також по сільських округах Тернопіль – Збараж (Я.Остапчук) і Дрогобич – Старий Самбір (С.Вітик). Ще одну кандидатуру (по сільському округу Сокаль – Зборів) через брак сил і засобів довелось одразу зняти [574-575; 579]. Усього галицькі соціал-демократи висунули близько 40 кандидатів [145, арк.6зв.]. Участь УСДП у парламентських виборах 1907 р. стала першим значним самостійним кроком партії [1132, с.454].

На Буковині соціал-демократи підтримували своїх кандидатів румуна Г.Григоровича та єврея Я.Брода. Активну агітацію за них розвинули діячі УСДП М.Огородник та О.Безпалко, приїжджав виступати на вічах і Р.Яросевич [577]. У ході

кампанії українські соціал-демократи видали листок “Виборець”, у якому писали про “три дороги”, що можуть “визволити українське робітництво від визиску і гнету, від біди і нужди”, а саме злуку, робітничу політику й демонстрації, пропонували шість конкретних вимог у сфері робітничого законодавства (8-годинний робочий день, заборону нічної праці та використання праці жінок на шкідливих для здоров’я виробництвах тощо) [1080, с.223-224].

Вибори до парламенту відбулись у травні – на початку червня 1907 р. УСДП здобула в Галичині 28 607 голосів або 8% усіх голосів, відданих за український політичний табір (без москвофілів). 21% українських голосів припав на УРП, решта – на НДП, і ці партії завоювали відповідно 3 та 17 посольських мандатів, ще 5 мандатів отримали москвофіли [376, с.221; 538]. Від УСДП послами до парламенту були обрані Я.Остапчук і С.Вітик, а Р.Яросевич не пройшов у другий тур голосування лише через зловживання й терор щодо виборців із боку місцевої влади [97, арк.15-16; 109, арк.10-11; 369, с.535]. Отже, у складних і загалом несприятливих умовах УСДП цілком слушно вважала здобуття двох місць у Державній раді своїм успіхом.

Результати виборів відобразили зміни в розстановці сил і в польському політичному таборі. Консерватори зазнали поразки, здобувши лише 12 мандатів, людовці вибороли 17, ендеки – 16, “незалежні” – 11, соціал-демократи – 6. Польське коло в Державній раді очолив професор Львівського університету, ендек С.Гломбінський [934, с.418].

На Буковині депутатами парламенту були обрані 5 українців-народовців, 5 румунів (три представники Консервативної національної партії, один демократ і один соціал-демократ (Г.Григорович)), 3 німці (від Ліберальної партії) та один єврей [889, с.332].

Особливості реформи позначилися й на результатах виборчих кампаній національних секцій СДРПА. Так, польські соціал-демократи, отримавши вдвічі більше голосів, ніж УСДП (62 993), провели в парламент втричі більше депутатів (6). А італійська соціал-демократія Австро-Угорщини, набравши навіть 21 551 голос, завоювала 5 мандатів [1133, S.222-223].

Загалом галицьким соціал-демократам належало близько 10% голосів, відданих за СДРПА. Послами від ППСД стали Ю.Гудец і Г.Діаманд (обрані у двох із семи виборчих округів Львова), а також Г.Ліберман (Перемишль), Є.Морачевський (Стрий), Р.Куницький (Сілезія) та І.Дашинський, котрий спочатку програв вибори в Кракові, але пройшов до парламенту в грудні того ж року на доповнюючих виборах у Сілезії, де спеціально для нього свої депутатські повноваження склав Т.Регер. У цілому польські соціал-демократи здобули чотири мандати в Східній Галичині (з тих, що “призначалися” полякам), два в Сілезії та жодного в Західній Галичині, що було, безперечно, великою невдачею, наслідком браку коштів, адміністративних зловживань і блокування противників [369, с.528-529, 532]. Ліберман і Морачевський перемогли вшехполяків також за рахунок українських голосів, оскільки українські партії в міських (польських) округах вирішили підтримати опозиційних кандидатів – сіоністів або польських соціал-демократів [411, с.68].

Об'єднаний соціал-демократичний клуб в австрійському парламенті, який разом здобув понад 1 млн. голосів, унаслідок виборів зріс із 11 до 87 депутатів і став другою за чисельністю фракцією після християнсько-суспільного союзу (94 мандати). На третьому місці опинився Чеський клуб (83 депутати), на четвертому – німецькі націоналісти (80). Польське коло мало 71 мандат [538]. Назагал австрійці одержали 233 депутатські місця, складаючи меншість проти 283 неавстрійців, в основному слов'ян.

Разом із тим, завершився період тісного союзу та узгодженої взаємодії українських і польських соціал-демократів. Піднесення робітничого руху в 1905–1906 рр. і врешті старт із початку 1907 р. передвиборної кампанії до парламенту на основі нової ординації сприяли активізації опозиційних елементів усередині як УСДП, так і ППСД, виходу на поверхню низки глибинних внутріпартійних протиріч та проблем взаємовідносин, що перебували до цього в латентній формі, і в кінцевому підсумку – завершенню ідейно-політичного й організаційного розмежування української та польської соціал-демократій, а також виокремленню ЄСДП.

#### **4.4. Від “Молодої України” до “молодого” крила соціал-демократії: походження, платформа й тактика внутріпартійної опозиції**

Становлення партійної структури українського політикуму в Галичині в складі Австро-Угорської монархії наприкінці XIX – на початку XX ст. супроводжувалося складними внутріпартійними процесами. Ідеологічне й тактичне розмежування в міру кристалізації ідейних засад провідних політичних сил породжувало не тільки періодичні загострення взаємин між партіями, базові програмові цілі яких, здавалося, були спільними або, принаймні, близькими, але й появу опозиційних фракцій та груп усередині самих партій. З цього погляду цікавим явищем було “молоде” крило УСДП, котре відграло вкрай важливу, хоч і далеко не однозначну роль як у розвитку самої партії, так і загалом у стосунках між національними секціями австрійської соціал-демократії.

Завершення процесу становлення УСДП вимагало поглиблення її політичної й організаційної самостійності, перетворення на самодостатню структурну одиницю в складі СДРПА, рівноправну (в ідеалі – і рівноцінну) з іншими національними секціями партії. Саме таке завдання поставив перед собою “молодий” (“автономістський”) напрям в УСДП, який виступив як внутріпартійна опозиція щодо керівництва, орієнтованого на продовження якнайтіснішої взаємодії з польською соціал-демократією. Основу опозиції склали діячі молодшого покоління, які, однак, знайшли розуміння й підтримку з боку частини старших за віком товаришів, засновників партії.

Характерною рисою українського соціал-демократичного руху в Галичині початку XX ст. була важлива роль молоді в його розвитку. Одним з основних джерел поповнення кадрів агітаторів і організаторів, а зрештою й лідерів для УСДП була саме студентська молодь, серед якої ідеї партії користувалися помітною популярністю. Ідейно-організаційні витoki внутріпартійної опозиції були тісно пов’язані зі студентським рухом кінця XIX – початку XX ст., у рамках якого формувався світогляд та здобувався перший досвід громадсько-політичної діяльності провідників “молодого” крила галицько-української соціал-демократії.



На зламі століть розвиток студентського руху по всій Україні вступив у найвищу фазу, яка характеризувалася масовістю й гостротою виступів, завершенням кристалізації політичної платформи та високим ступенем його організаційної самостійності. Помітне місце в суспільно-політичному житті Галичини цього періоду посів часопис львівського студентства “Молода Україна” (1900–1903 рр.). Розуміння сутності його ідейного обличчя та значення в розвитку студентського руху неможливе без загального ретроспективного погляду на історію цього руху в регіоні в 90-х роках XIX ст. і еволюцію його ідеології.

Поступове загострення українсько-польських відносин у краї після невдалої угоди 1890 р. призвело до національного розмежування і в студентському русі. Водночас міжнаціональні суперечності сприяли консолідації українського студентства на національній платформі. 26 січня 1896 р. студентські товариства Львівського університету – народовська “Ватра” (створена в 1892 р.) і радикально-соціалістичне “Академічне братство” об’єднались у єдину “Академічну громаду”. Присутній на її установчих зборах М.Грушевський зазначив, що “всі признають себе синами одного і того самого народа ..., а демократизм і українізм то синоніми”. Головою товариства став І.Раковський, до виділу обрано С.Голубовича, В.Гнатюка, О.Грабовського та ін. [1036, с.39-40]. На 1900 р. членами громади були вже 228 із 331 студента-українця, або 66% усіх студентів-українців університету, не враховуючи богословів, яким членство в товариствах було заборонене. Громада мала власну бібліотеку (3 тис. кн.) з великою кількістю періодики, значний фонд взаємодопомоги (2.5 тис. австр. крон), вела наукову роботу в 5 секціях (літературній, історичній, суспільних наук, філософській, природничій), які регулярно заслуховували й обговорювали наукові доповіді [662, с.465]. Склад громади періодично змінювався, щороку переобиралося й керівництво.

Необхідно відзначити, що наприкінці XIX ст. в українському русі спостерігалася досить виразна політична диференціація між поколіннями. Галицьке студентство бачило у своїй суспільності “недостачу скристалізованого національного ідеалу”, а також рутенство, “проказу москвофільства”, партикуляризм, витворений штучними політичними кордонами [418, с.54]. У 1898 р. на вічі,

присвяченому 50-річчю скасування кріпацтва й створення Головної Руської Ради, голова “Академічної громади” Л.Цегельський піддав різкій критиці політику угоди з поляками, що викликало невдоволення старшого покоління народовців. Студенти протиставили угодовству ідеал самостійної України, але в практичній боротьбі почували своє безсилля перед народовцями, які вже мали організацію, пресу, вплив на громадську думку. Конфлікт дав поштовх до значної активізації студентського руху.

Практичним гаслом, довкола якого вирішено було здійснити чергову спробу згуртування української молоді, стала справа університету. 13 липня 1899 р. “Академічна громада” організувала у Львові віче всього українського студентства Австро-Угорщини за участю близько п’ятисот студентів, на якому вперше було висунуто вимогу створення окремого українського університету у Львові. Для реалізації цієї вимоги було вирішено об’єднати все українське студентство в єдину організацію з головним Оргкомітетом у Львові та локальними комітетами на місцях, а також розпочати випуск українського молодіжного часопису. Склад його редколегії, створеної восени, фактично збігався зі складом Оргкомітету. До неї увійшли: О.Грабовський, В.Старосольський, Є.Косевич, Л.Цегельський, В.Темницький, А.Крушельницький, С.Горук [418, с.53, 57]. Серед активних членів Оргкомітету (або “Комітету десяти”) джерела згадують також Т.Меленя й М.Галущинського. Головним ініціатором утворення та фактичним лідером організації був В.Старосольський [413, с.45-46; 405, с.390].

Організація, що дістала назву “Молода Україна”, була, по суті, неформальною і як така фактично нелегальною. Вона не мала списків, не вела протоколів, а зв’язок між учасниками мав особистий характер, базувався на зустрічах і листуванні. Проте організація відзначалася високою дисципліною та глибоким ідеалізмом її членів. Один із її провідників Л.Цегельський писав у своїх спогадах: “Управа створила себе сама, самостійно, дорогою особистого порозуміння десяткох найдіяльніших і найрухливіших тоді ... провідників української університетської молоді у Львові. Їхній авторитет і моральний престиж серед товаришів студентів був такий, що нікому й в голову не приходило квестіонувати (піддавати сумніву. – О.Ж.) факт самозванчого складення і складу “Комітету десяти”... Все, що від того “Комітету”

виходило, було наче святим приказом...” [413, с.46]. Організація поширювала свою діяльність на терени Галичини й Буковини, об’єднувала близько 4 тис. українських студентів та учнів середніх шкіл [413, с.47].

З січня 1900 р. у Львові почав виходити щомісячний журнал “Молода Україна”. У редакційній передовій статті його першого номера зазначалось: “...Стягом, що під ним спішитимемо у бій за наші ідеали, є для нас одно велике слово: УКРАЇНА”, і далі підкреслювалось: “Наша національна ідея, се не само питання мови, не само питання етнографічної відрубності, се питання політичної незалежності, питання потреб поневолених верств нашого народу, повної соціальної справедливості... Політична воля, економічна рівність та соціальна справедливість, се прикмети нашої національної ідеї”. Журнал закликав до співпраці всю українську молодь без різниці віку, статі, соціального становища й партійної приналежності, а також мав на меті стати органом “не якоїсь там провінції..., а органом молодіжної всієї України” [449, с.1-2]. У статті зовсім не порушувалося питання про майбутній політичний і соціально-економічний лад української держави, не з’ясовувався конкретний зміст таких універсальних понять, як “соціальна справедливість” чи “політична воля”. Авторами редакційної статті були голова “Академічної громади” Є.Косевич та студент правничого факультету В.Старосольський.

“Молода Україна” відразу набула помітної популярності не тільки в середовищі студентства, але й серед гімназистів і навіть старшого покоління українських діячів. Велике зацікавлення, як писав Є.Косевичу Д.Антонович у своєму листі з Харкова від 13 квітня 1900 р., викликав часопис серед молоді на Сході України, у тому числі серед російських студентів, які робили собі переклади його статей на російську мову [123, арк.3-3зв.]. А Б.Мартос тоді ж повідомляв Косевича про бажання представників харківської молоді взяти безпосередню участь у студентських вічах галичан [124, арк.1].

Теоретичний ґрунт для свого світогляду студентство знаходило в праці Ю.Бачинського “Україна irredenta” [428]. Що ж до “Самостійної України” М.Міхновського, яка тоді ж вийшла у Львові окремою брошурою стараннями

Є.Косевича [123, арк.5-5зв.], то часопис в особі оглядача бібліографії, підписаного С.Т. (найвірогідніше – С.Томашівський), солідаризувався з її основною ідеєю, але разом із тим критично поставився до обґрунтування державних прав українського народу на базі лише історично-правових аргументів, які можуть бути й “мечем обоюдоострим” для України, протиставив їм “суспільний принцип”, який мав би полягати в тому, що “кожний народ в границях своєї етнографічної індивідуальності має право бути самостійним і політичне незалежним” [429]. Отже, право на політичне самовизначення розглядалось авторами “Молодої України” як природне право будь-якої нації, у тому числі й української. При такому підході легітимність національної державності не потребувала історичних доказів, не залежала від попереднього історичного розвитку нації, а витікала із самого факту її існування.

Слід зауважити, що хоча після розколу РУРП у 1899 р. постулат політичної незалежності й соборності України увійшов і до програм новоутворених НДП та УСДП, однак державницька ідеологія не відразу стала пануючою навіть в українському політичному таборі. Про це свідчила й полеміка між “Молодою Україною” та народовською газетою “Буковина”, у публікаціях якої було піддано сумніву можливість втілення самостійницьких гасел. У 1900 р. уперше питання про національно-політичну самостійність України стало предметом широкої дискусії в пресі. На боці “Молодої України” виступив орган НДП “Діло”, натомість позицію “Буковини” підтримали москвофіли у своїй газеті “Галичанинъ”. Полемічні замітки Є.Косевича й націонал-демократа Р.Стефановича були видані того ж року окремими брошурами під однаковими назвами “Самостійна Україна”. І.Франко відгукнувся на цю полеміку відомою статтею “Поза межами можливого”, опублікованою в жовтневому номері “Літературно-наукового вісника”, в якій підкреслив, що повсякденна напружена праця у визначеному напрямку обов’язково дасть змогу в перспективі втілити в життя навіть ті ідеали, які сьогодні можуть здаватися нездійсненними [316].

З метою заманіфестувати відданість молоді національним ідеалам Оргкомітет провів 14 липня 1900 р. у Львові віче всіх українських студентів Австро-Угорщини за участю близько 500 чол., у тому числі лідерів українських партій Ю.Романчука,

В.Охримовича, М.Павлика, М.Ганкевича та ін. Відкриваючи віче, О.Грабовський відмітив, що “останніми часами молодіж поставила ясно і виразно ідеал самостійної України робучих народних мас”. Затим із великою доповіддю виступив Л.Цегельський, який, зазначивши, що “національна держава стала тепер формою, в якій розвивається людство”, вніс резолюцію про необхідність створення “самостійної української держави в етнографічних границях”, до чого нації належить спрямувати всі сили. Для кого ж слід будувати самостійну Україну, спробував відповісти у своєму виступі Є.Косевич, який, підкресливши, що не сотка-дві адвокатів і лікарів, а маси трудового народу є нацією і в праві вважати свої інтереси її інтересами, запропонував резолюцію, що закликала молодь присвятити всі сили “борбі працюючих класів українського народу против теперішнього політичного гнету”, доки “не настане на цілій українській території суспільна рівність без визиску працюючих класів”. Щоправда, сутність докорінної зміни існуючого ладу та “ідеалу впорядкованих суспільних відносин” залишилась у доповіді чітко не окресленою. Представники різних груп молоді під час обговорення підтримали обидві резолюції, після чого їх було одностайно ухвалено. Потім на пропозицію М.Галущинського й після короткого обговорення була одноголосно прийнята резолюція з вимогою до австрійського уряду негайно заснувати у Львові український університет. Завершилось віче співом національного гімну “Ще не вмерла Україна” [564].

Аналіз ідеології українського студентського руху цього періоду в цілому свідчить, що національно-державні ідеї й гасла в ній тісно перепліталися із соціальними. Таке поєднання не було випадковим. Лідери “Молодої України” перебували під значним ідейним впливом галицько-української соціал-демократії [415, с.7]. Були причини й більш об’єктивного характеру. Український рух кінця ХІХ – початку ХХ ст. значною мірою був ідейним спадкоємцем М.Драгоманова. Саме під його впливом українська нація розглядалась авторами “Молодої України” як така, що складається майже виключно з трудящих верств (“се самі пролетарі або майже зпролетаризовані мужики”), з чого випливало фактичне ототожнення для України національної боротьби з класовою, робився висновок про те, що “зв’язь між економічним визиском, соціальною неволею української робучої маси, а політичним

угнітом і культурним упадком нації аж надто ясна...”, тому “українська національна справа знайде свою розв’язку тільки і виключно тільки через розв’язку соціальної квестії – квестії визволу українських робучих мас з під економічного визиску чужих і своїх визискуючих верстов” [390, с.204, 207-208; 395]. Поширення ліворадикальної ідеології було значною мірою й реакцією на панування правоконсервативних сил, помітне загострення соціальних суперечностей на початку ХХ ст.

Соціалістичні ідеї знаходимо в цей час у програмах практично всіх основних українських політичних партій Галичини й Наддніпрянщини. Серед освіченої молоді соціалістичний світогляд був своєрідною модою, а його відсутність прирівнювалась до консерватизму або й реакційності. Один із провідників “Молодої України” В.Темницький тридцятьма роками пізніше навіть твердив про рівнозначність обох концепцій (соціалізму й самостійництва) в ідеології студентського руху досліджуваного періоду [415, с.7]. Однак це твердження суперечить положенням ряду публікацій “Молодої України”, у тому числі й редакційних, про те, що “ідеал самостійної України – се перша і основна, се вихідна точка ідеалів молоді”, яка є “синтезою всіх наших змагань” і тим знаменником, до якого “треба звести всі наші політичні і культурні змагання” [267, с.251-252, 263, 267]. Отже, національна ідея була все ж пріоритетною.

Загалом ідеологію “Молодої України” можна ідентифікувати з націоналізмом у широкому розумінні цього поняття як дискурсу, що ставить долю нації на вершину ієрархії цінностей. Національний ідеал у формі незалежної державності проголошувався святим, таким, заради якого молодь готова була в разі потреби до найтяжчих випробувань і самопожертви, висловлювала свої почуття в надзвичайно палких, яскравих, емоційних виразах. Водночас ця ідеологія була принципово відмінною від пізнішого інтегрального націоналізму, що відкидав демократичні засади й соціалізм. За кваліфікацією, запропонованою І.Лисяком-Рудницьким, вона має бути віднесена до новітнього українського самостійництва народницького напрямку, для якого були характерними два основних компоненти: прагнення до національної і громадянської свободи та прагнення соціальної справедливості [1005, с.69, 248-249]. При цьому бажання лідерів “Молодої України” конкретизувати

соціальний зміст свого розуміння національної ідеї, синтезувати її з універсальними ідеями свободи й справедливості можна, на нашу думку, розглядати як спробу наповнити свій націоналізм громадянським суспільством [964, с.123-131]. Проте ця спроба не набула в їхніх теоретичних розробках логічно завершених форм.

Поряд із цим залишалась неясною і відповідь на питання про те, яким чином має відбутись визволення України. Стратегія й тактика визвольного руху детально і з практичного погляду не розроблялись, а найближчі завдання зводились фактично до освіти й науки, які проголошувались єдиною зброєю молоді, та до боротьби “о всі права поневоленого народу, ... о кожду найменшу культурну інституцію” [266, с.49; 449, с.3].

Цікаво, що “Молода Україна” неоднозначно сприймалась політичними силами лівої орієнтації, зокрема й тими, що стояли на національно-державницьких позиціях. Наприклад, УСДП цілковито підтримувала студентство, а її прибічники відігравали одну з провідних ролей у студентському русі цього періоду. Так, за організацію масових виступів восени 1901 р. із Львівського університету були виключені студенти-соціал-демократи В.Темницький і Є.Косевич [410, с.357], і вони змушені були продовжувати навчання в університетах Кракова й Відня. У Відні В.Темницький очолював українське студентське товариство “Січ” [640]. 24 листопада 1901 р. партія організувала у Львові мітинг на підтримку вимог студентів, у резолюції якого наголошувалось, що справа університету – “се лиш відламок один великого питання національного... і тому остаточна ціль змагань національних мусить бути у нас – самостійна, незалежна республіка українська” [462]. У той же час критичне ставлення молоді до діяльності РУРП викликало обмін різкими випадками між радикальною пресою і “Молодою Україною”, видавці якої характеризувались як “паничі в демократичнім сурдуті”, “попівський накорінок” (тобто сини священиків. – О.Ж.) [563; 430, с.473-475]. Оглядач “Літературно-наукового вісника” радикал М.Лозинський розцінив ідеологію “Молодої України” як “пусту націоналістичну фразеологію, яка не стає вартнішою навіть у соціалістичній оправі” [370, с.19-20].

Слід урахувати й той факт, що, незважаючи на позірну відсутність принципових ідейних розбіжностей серед самого студентства, у дійсності

послідовним носієм соціалістичних поглядів була лише група найактивніших студентів-видавців “Молодої України”, яка, хоч і мала помітний вплив, становила явну меншість щодо загалу студентства [418, с.54-55]. Виявленню цієї диспропорції сприяла організована згаданою групою сецесія українських студентів із Львівського університету.

У січні 1902 р. після ряду бурхливих віч на знак протесту проти ігнорування своїх національних прав українські студенти залишили Львівський університет і роз’їхалися для навчання у Відень, Прагу, Краків та інші міста [34, арк.1-2]. Основним організатором сецесії, за деякими даними, був В.Старосольський [417, с.67], значну роль відіграв, імовірно, і Є.Косевич [408, с.393]. У Відні студенти зблизилися з українським робітничим товариством “Поступ”, що перебувало під впливом УСДП (керівники – робітники Й.Дречевич, М.Пасічник та ін.), читали там лекції, проводили дискусії [417, с.92-93]. Однак австрійське Міністерство освіти в березні того ж року видало розпорядження, за яким українська мова в університеті позбавлялась і тих прав, які вона мала до того за традицією. Невдача акції сприяла усвідомленню студентством неспроможності здобути український університет виключно власними силами, у відриві від боротьби всієї української суспільності за національні права, показала необхідність включення молоді в цю боротьбу, у тому числі й через існуючі політичні партії. Стала очевидною пряма залежність рівня забезпечення національних потреб від ступеня політичного розвитку самої нації.

В умовах розгортання в краї грандіозного аграрного страйку влітку 1902 р. було вирішено припинити сецесію, щоб поєднати свою боротьбу з боротьбою мас, узяти в ній безпосередню участь. Для цього на зборах українських студентів 25–27 липня у Львові було обрано комітет на чолі з Т.Меленем [35, арк.22-23; 410, с.370]. Створювалися й місцеві комітети, і молодь узяла активну участь у страйковій агітації [90, арк.7-8; 49, арк.45; 299, с.22]. Проте під час усіх цих подій практично ще з осені 1901 р. через брак сил і коштів припинився регулярний випуск “Молодої України”. Останнім її номером стало число 8-9 за 1902 р., що появилось аж у березні 1903 р. Усі спроби відновити видання зі збереженням його ідейної спрямованості виявились невдалими: практична участь студентства в політичній боротьбі зумовила значну



партійно-політичну диференціацію в його середовищі. Тоді ж, 1903 р. фактично припинила свою діяльність і однойменна студентська організація [414, с.54].

За таких обставин УСДП хоч і визнала, що “львина часть заслуг” в організації студентського руху “належить тим студентам, що признавали себе до соціальної демократії”, однак, не бажаючи брати на себе відповідальність за провал студентської сецесії, заявила про своє принципове невтручання в справі молоді [469], що було для неї тактичною помилкою. У результаті молодь опинилась під впливом націонал-демократів, а фонд українського студентства, контроль над яким мали здійснювати всі три основні українські партії – УРП, УСДП та НДП, фактично привласнила остання [505].

Поряд із цим цілком логічним виглядав відхід багатьох провідників і численних прихильників “Молодої України” від соціалістичної ідеології. На фоні дедалі зростаючого напруження українсько-польських взаємин у краї акцент у політичній боротьбі на початку ХХ ст. остаточно переноситься із соціальних питань на національне, а провідне місце в українському політичному таборі посіла на тривалий час націонал-демократія.

Частина “молодоукраїнців” незабаром опинилася в лавах УСДП (В.Старосольський, Т.Мелень, В.Темницький, Є.Косевич). Прихід цього покоління до активної діяльності в партії в 1905–1907 рр. призвів до посилення національного елемента в її ідеології. Практичному втіленню устремлень “молодих” сприяла сукупально-політична ситуація. На тлі значного піднесення робітничого й селянського руху під впливом революційних подій у Росії в 1905–1907 рр. перед УСДП знов цілком логічно постало питання про організаційне зміцнення й розширення впливів у масах. Перешкодою на шляху до реалізації ідеалів і прагнень “молодих” у плані розвитку українського робітничого й соціал-демократичного руху були як ППСД, що вважала галицькі міста і робітничий клас польськими, так і “старі” лідери УСДП (М.Ганкевич, С.Вітик, І.Возняк та ін.), які, тісно співпрацюючи з ППСД, ставили українську партію у зв’язок і залежність від неї [422, с.39].

Характеризуючи взаємини між українськими й польськими соціал-демократами, В.Темницький писав 10 березня 1907 р. у листі до А.Шмигельського:

“І справді ті відносини не були коректні – се признавали все молодші товариші, тільки не уважали відповідним виступати через се з партії, але рішили старатися сі відносини змінити, укр. соц. дем. партію відірвати від польської, поставити її самостійно на ноги. ... З отвертим виступом ми рішили здержатися до пори, поки осядуть в Галичині люди, на котрих ми числили, і тоді ми будемо могли розпочати роботу як слід” [87, арк.16зв.]. Повернення до Галичини В.Старосольського після стажування в Берлінському університеті (1905–1906 рр.), а також Л.Ганкевича з Праги посилює позиції “молодих” усередині УСДП.

Восени 1905 р. із критикою тактики партійного керівництва щодо українських робітників виступив редактор “Воли”, член Закордонного комітету РУП двадцятип’ятирічний студент Львівського університету В.Левинський. Указавши на майже повну відсутність в УСДП політичних, культурних, а тим паче профспілкових організацій, він звинуватив у всьому лідерів партії М.Ганкевича та С.Вітика [478]. У новому зверненні до своїх товаришів-однопартійців, опублікованому в лютому 1906 р., Левинський наголошував: “Перед нами стоїть велике завдання перемінити нашу партію в таку, якою вона повинна бути: в самостійно зорганізовану колективну силу” [282]. Довкола В.Левинського почали гуртуватися переважно молоді діячі з робітників та інтелігенції, які були переконані в необхідності самостійної роботи УСДП у міському середовищі.

Політичний світогляд “молодих” розкриває їх приватне листування цього періоду. Зокрема квінтесенцією нового напрямку, як писав про це В.Темницький у листі до А.Шмигельського (10.03.1907 р.), стало “змагання до самостійності, до окремішності організації, до відлучення від польської партії і до поставлення укр. соц. дем. партії як партії окремої і на ділі, а не лиш у словах, рівнорядної з нинішніми австрійськими, передусім з польською” [87, арк.16зв., 17зв.-18]. Реалізація цієї ідеї, враховуючи значну частину українців серед робітничого класу, на думку “молодих”, швидко розвіяла б “балаканку про polskoŋz miast, polskŋe stolicŋe kraju і т. п.” і мала б велике значення для політичного розвитку українського народу в Галичині [87, арк.19]. Боротьбу за міста як стратегічно важливі центри модерного, індустріального суспільства “молоді” українські соціал-демократи розглядали в контексті

політичного відродження української нації, що мало на меті створення незалежної національної державності.

Значно краще, на переконання В.Темницького, можна було б поставити й роботу на селі. Сам Темницький, його брат Омелян і М.Січинський у 1906 р. розвинули активну соціал-демократичну агітацію в Гусятинському повіті Тернопільщини і в результаті, як повідомлялося про це в згаданому листі, “розворушили сильно сі два округи (судові округи Гусятин і Копичинці. – О.Ж.) і з’єднали собі такі симпатії та послух серед мужиків, що нам безумовно вірять і за нашим покликом усюди ідуть”, і хоч не встигли створити повітову партійну організацію, “все-таки партію соц[іал]-дем[ократичну]... сильно спопуляризували серед населення та розбудили гарячі симпатії до соціалізму” [87, арк.14-14 зв.]. Підсумовуючи свій досвід роботи, В.Темницький у листі Є.Косевичу звертав увагу на відірваність значної частини діячів з інтелігенції від селян, незнання ситуації на селі: “Усі поголоски про клірикалізм, про необхідність співділання з попами брехня! Так само брехня про консерватизм нашого хлопа, про неможливість роботи, організації і т.д. – одним словом всьо брехня, оперта на незнаню дійсних обставин, усьо лінивство і нездарність, усьо політичні гороскопи, поставлені у каварни, але не обсервация, не досьвід” [125, арк.19зв.].

Разом із тим, практика сприяла усвідомленню труднощів розбудови міцної політичної організації серед селян та зверненню поглядів “молоді” на міста. Так, наслідком активної діяльності братів Темницьких на Тернопільщині став їх арешт, понад місячне ув’язнення й судовий процес. [125, арк.12-16]. Наприкінці 1906 р. В.Темницький писав Є.Косевичу: “Я не могу представити собі серед таких обставин соціалістичної роботи серед хлопів. Поїдеш у повіт – зараз арештують... Скличеш збори – не позволять, довірочні розженуть..., кожного агітатора держатимуть місяцями у слідчій вязниці, виточать десятки процесів... Правда, се всьо можна побороти, але яка довга, тяжка, далека дорога! Тому по моїй думці – кождий з нас повинен поперед усього дістати посол. мандат”. Його потрібно “уживати передусім не на парламентарній арені, але, користуючися імунітетом, бути організатором, агітатором (підкреслено в оригіналі.– О.Ж.) – а не парламентарним політиком” [125,

арк.бзв.-7]. Першочергове завдання парламентської репрезентації партії, на думку В.Темницького, мало б полягати в тому, щоб “вибороти для Галичини Конституцію”, тобто фактично домогтися дотримання її норм галицькими крайовими властями, а кожного посла зокрема – створити сильну політичну організацію у своєму окрузі [125, арк.7, 8].

Програму діяльності соціал-демократичного депутата парламенту В.Темницький уявляв собі так: “Перед усього ... зближати Галичину до Європи – нищити шляхетчину і все, що в парі з нею іде: сваволя бюрократії, корупція публічного життя і т.д. Підтинати клірикалізм, усувати нечислимі кривди хлопів, угрунтовувати демократизм, поборювати останки середовіччя – вводити нове життя, кілько дасться і як дасться” [125, арк.9зв.]. Щодо перспектив успіху в цій справі, В.Темницький намагався залишатися реалістом: “...А мені здається, що ще не наша генерація довершить сього... Мені здається, що нам судилася роля Forpost-ів соціалізму, що ми як діячі будемо мусіли робити багато не-соціалістичної роботи і радуватися, коли удасться зробити щось соціалістичного” [125, арк.9].

Розбіжності між “старими” й “молодими” вперше вилились у відкритий конфлікт на II з’їзді УСДП у січні 1906 р. Склад його учасників засвідчив диспропорції в розвитку партії: серед 90 його делегатів 40 представляли Збаразьку організацію, 9 – Буковину, 2 – українських робітників Відня, решта – 12 повітів Галичини. Більшість делегатів складала селяни (50 чол.) [175, Prds.209; 51, арк.31].

Найважливішим у роботі з’їзду стало організаційне питання. Доповідач у цій справі Т.Мелень заявив, що український промисловий пролетаріат у Галичині надзвичайно малочисленний і тому партія не може спиратись у своїй діяльності на профспілковий рух. Основною формою її роботи повинно бути заснування філій культосвітнього товариства “Воля”, статут якого незадовго до з’їзду був затверджений намісництвом. Він указав також на необхідність введення партвнеску й реорганізації парторгану “Воля” в щотижневу газету [175, Prds.209]. Доповідь викликала обурення частини делегатів. В.Левинський заявив, що, якщо УСДП прагне бути повноцінною партією, вона мусить засновувати фахові організації та спиратись на них. Його підтримали в офіційній заяві й віденські делегати, а делегат

зі Станіслава Файфер указав також на перешкоди, які чиняться розвитку українського соціал-демократичного руху в містах із боку місцевих організацій ППСД. Однак опозиція в партії була ще доволі слабкою й більшість делегатів під час голосування солідаризувалася з позицією доповідача [482]. Перед завершенням роботи з'їзду лідер буковинської організації УСДП О.Безпалко всупереч позиції ППСД і СДРПА запропонував офіційно визнати новоутворену Єврейську соціал-демократичну партію Галичини і Буковини, але президія з'їзду не допустила обговорення цього питання [569].

Суперечності між керівництвом та опозицією в партії швидко поглиблювалися. Невдовзі після з'їзду під впливом “молодих” діячів “Воля” виступила з критикою доповіді Т.Меленя на з'їзді, відзначаючи, що “організації фахові – се питання дня, і ми... закладати їх мусимо і будемо”. Критикувалася також і лінія загальноавстрійського керівництва профспілок на надмірну централізацію профспілкової організації, висувалася ідея заснування окремого “загально-фахового просвітнього і запомогового союзу українських робітників” в рамках всеавстрійського союзу профспілок [480]. Основною причиною такої позиції було те, що всі профспілкові організації Галичини, до складу яких входили й українські робітники, фактично перебували під контролем ППСД. У фахових товариствах, касах хворих панувала польська мова, що сприяло полонізації українських робітників, а діячі ППСД займали в цих організаціях добре оплачувані керівні посади [248, с.18-21]. Погляди “молодих” у цьому питанні збігалися з позицією чеської соціал-демократії, яка виступала проти засилля австронімецьких соціал-демократів у керівництві профспілковим рухом, а також мала сутички на тому ж ґрунті з ППСД у Сілезії.

Проте нетривала внутріпартійна боротьба в УСДП на цьому етапі завершилась поразкою опозиції, а її лідер В.Левинський був усунений із редакції “Воли”. Натомість він на запрошення буковинських діячів у липні того ж року виїхав до Чернівців, де приступив до редагування газети “Земля і воля”, яку почали видавати тут українські соціал-демократи Буковини [111, арк.66-67; 112, арк.3-3зв.; 276, с.62].

Водночас опозицію в УСДП відкрито підтримали й чеські соціал-демократи. Їх орган “Pravo Lidu” (Прага) ледь не щоденно інформував про розвиток українського

соціал-демократичного руху, а однодумець Левинського Л.Ганкевич вів у газеті постійну рубрику [104, арк.41]. Він установив також безпосередні контакти з керівником чеської соціал-демократії А.Немецем, у ході яких не виключалась і матеріальна допомога УСДП із боку чехів [104, арк.7, 12а-13]. Певну підтримку одержали “молоді” й зі сторони УСДРП, лідери якої бачили аналогію між їх позицією щодо ППСД та власними взаєминами з РСДРП. Л.Ганкевича було кооптовано до складу Закордонного комітету партії, і за рішенням ЦК він разом із В.Левинським та Л.Мовою мав репрезентувати УСДРП на з’їзді чеської соціал-демократії в грудні 1906 р. [105, арк.13-14; 107, арк.58]. Пізніше В.Левинський згадував, що всі “закордонні” товариші, які жили в той період у Львові (В.Винниченко, М.Меленевський, О.Назаріїв, Д.Дорошенко, Д.Донцов, А.Жук та ін.) і з котрими “молоді” підтримували найтісніші й приязні стосунки, “душею були на боці ... самостійницької течії в партії” [406, с.12].

“Земля і воля” перетворилась на неофіційний орган опозиції. У листопаді 1906 р., коли соціал-демократичний клуб під впливом І.Дашинського голосував за розширення автономії коронного краю в одній із парламентських комісій, “Земля і воля” виступила з критикою ППСД. Газета недвозначно вказала на те, що розширення автономії цілого краю суперечить національним інтересам українського народу, а зрештою й програмі СДРПА, що вимагає “автономії народів, а не країв”, тобто “поділу Галичини на польську і українську частину” [571; 572; 271, с.111-114]. До кінця року орган опозиції, який виходив у Чернівцях щотижнево, набув значного поширення і в партійних осередках у Галичині, витискаючи “Волю”, тираж якої упав [276, с.62].

Розподіл сил усередині партії почав змінюватись на користь “молодих”. Цьому сприяли також інші обставини й насамперед зміни в політичній ситуації в країні наприкінці 1906 – початку 1907 рр., зокрема введення загального виборчого права до австрійського парламенту й підготовка до виборів на основі нового закону. Непорозуміння з іншими політичними угрупованнями під час передвиборної кампанії і, передусім, конфлікт із ППСД навколо кандидатури М.Ганкевича (див.

підрозділ 4.2) спонукали український соціал-демократичний рух до внутрішньої консолідації.

На початку 1907 р. було здійснено ряд важливих організаційних заходів. У січні в помешканні тяжкохворого М.Ганкевича відбулась нарада партійного керівництва, в якій узяли участь лідери обох фракцій у партії – як “старих” (Т.Мелень, І.Возняк), так і “молодих” (Л.Ганкевич, В.Старосольський). Було досягнуто угоди, за якою названі представники опозиції вводилися до складу редакції “Воля” [104, арк.24-27]. Компроміс був закріплений конференцією УСДП 17–18 лютого у Львові, на якій вирішено перенести видавництво газети “Земля і воля” до Львова й зробити її центральним органом партії, склавши редакцію з колишніх працівників цієї газети та “Воля”, видавання якої припинялося. Таким чином, неформальний розкол у партії був остаточно ліквідований. Конференція вперше поставила питання про необхідність роботи партії серед промислового робітництва, у чому й полягало її значення [574; 580].

У березні за ініціативою Л.Ганкевича та молодого робітника-друкаря П.Буняка були проведені збори українських робітників Львова, на яких обрано перший місцевий комітет УСДП (голова Т.Мелень, секретар Л.Ганкевич). Оскільки створення такого комітету відповідало статуту СДРПА, місцева організація ППСД змушена була його визнати [276, с.72]. Слід зауважити, що до цього часу грошові внески на користь соціал-демократії збиралися як із польських, так і з українських робітників через профспілкові організації і йшли цілком у розпорядження ППСД. Тепер, на пропозицію львівського місцевого комітету, ексекютива УСДП ухвалила організувати стягнення партійного внеску з усіх членів партії в краї. Вона також звернулась до керівництва ППСД із вимогою видати спеціальну інструкцію, яка забороняла б місцевій організації польської партії у Львові чинити перешкоди УСДП у цій справі [1173, s.453-454]. Орган української соціал-демократії “Земля і воля” закликав українських робітників створювати в усіх містах і селах місцеві комітети УСДП та організувати збір членських внесків на користь партії. У результаті вже в ході передвиборної кампанії в березні – квітні 1907 р. виникли перші місцеві комітети УСДП у провінції, зокрема в Бережанах і Сколе [575-576; 578].

Важливою віхою в розвитку українського соціал-демократичного руху в Галичині стала конференція УСДП 12–13 червня 1907 р. у Львові. У ній узяли участь члени Екзекутиви партії, послали до австрійського парламенту, а також делегати повітів, де партія мала реальний вплив. З доповіддю про політичну організацію виступив Л.Ганкевич, який основну увагу приділив проблемам партійної роботи серед міських робітників. На його пропозицію в організаційний статут УСДП були внесені значні зміни. Відтепер передбачалося створення в усіх містах і селах місцевих партійних комітетів, що мали обиратися строком на 1 рік. Вони підпорядковувались повітовим комітетам партії, які повинні були знаходитись у повітових містах. При визначенні членства в партії особливий наголос було зроблено на сплату членського внеску, а окремий розділ статуту (“Податок партійний”) визначав розмір внесків, порядок їх стягнення та розподіл зібраних коштів між партійними структурами. Доповідач підкреслив, що це буде фактично новий статут УСДП, а центр ваги в партійній роботі необхідно буде покласти на міські комітети, яких досі в партії не було [580].

З доповіддю про найближчі політичні завдання партії на конференції виступив В.Левинський. Охарактеризувавши ставлення ППСД до українського питання як “неясне і хитливе”, доповідач запропонував резолюцію, що вимагала поділу коронного краю на українську й польську автономні території при забезпеченні широких прав національним меншинам. Як на головну перешкоду на шляху до здійснення цього постулату резолюція вказувала на галицький сейм і висувала як основне політичне завдання партії організацію боротьби за загальне, рівне, безпосереднє й таємне виборче право до крайового законодавчого органу. Після короткої дискусії резолюцію доповідача було одностайно ухвалено. Робота конференції завершилась обговоренням парламентської тактики (доповідач С.Вітик) та виборами делегата УСДП на черговий конгрес II Інтернаціоналу в Штутгарті (було обрано М.Ганкевича) [581].

Конференція мала помітне значення для розвитку українського соціал-демократичного руху в Галичині, оскільки її рішеннями вперше в історії цього руху передбачалося створення окремої від ППСД партійно-політичної організації в



містах. Організаційні принципи, закріплені новим статутом і підтверджені черговим з'їздом УСДП у 1909 р., лежали в основі її діяльності до кінця всього досліджуваного періоду. Отож, з прийняттям у 1907 р. нового статуту партії організаційне оформлення українського соціал-демократичного руху в Галичині було в основному завершене. Крім того, усупереч позиції польської соціал-демократії УСДП уперше офіційно висунула вимогу поділу коронного краю, що було важливим кроком до вироблення власної, самостійної політичної позиції.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що національна ідея посіла центральне місце в ідеології українського студентського руху на рубежі XIX–XX ст. При цьому вона мала широкий соціально-політичний зміст, акумулювала в собі прагнення українського народу до національної свободи, демократії та соціальної справедливості. Попри брак у студентства політичного досвіду й реалізму, поразки в практичній боротьбі за свої права державницька ідеологія була консолідуючим фактором, який сприяв становленню нової генерації національної еліти.

Прихід чільних представників цієї генерації до активної діяльності в українській секції СДРПА призвів до посилення національних акцентів у її ідеології, тактиці та поточній практичній роботі та до народження нового, “молодого” напрямку в українському соціал-демократизмі, що поставив собі за мету повну емансипацію УСДП з-під впливів польської соціал-демократії та припинення полонізації українського робітництва. Основним шляхом втілення в життя своїх прагнень “молоді” обрали реальну розбудову окремої від ППСД партійної організації на всіх рівнях і передусім низових ланок у робітничому середовищі міст. Разом із тим, вони усвідомлювали, що в найближчій перспективі це загрожувало конфронтацією із сильнішими та впливовішими всередині СДРПА польськими соціал-демократами.

Загалом, на відміну від “старого” крила – колишніх “молодих” радикалів, які свого часу причинилися до заснування УСДП, нове покоління “молодих” українських соціал-демократів відіграло вирішальну роль у завершенні, в основних своїх рисах, процесу політико-ідеологічного та організаційного становлення партії. Проте наслідки їхньої діяльності виявилися неоднозначними. Спроби практичного втілення прагнень “молодих” потягли за собою загострення міжнаціональних

взаємин у галицькому робітничому й соціал-демократичному рухах, а пізніше й розкол української секції СДРПА.

#### **4.5. “Єврейське питання” в ППСД. Виокремлення Єврейської соціал-демократичної партії Галичини і Буковини**

Соціалістичний напрям був одним із провідних у розвитку єврейської суспільно-політичної думки кінця XIX – початку XX ст. У середовищі галицького єврейства цього часу соціал-демократизм став другим значним національно-політичним рухом після сіонізму [996, с.187]. Проте історію виникнення ЄСДП слід розглядати в контексті не лише процесів у ППСД та соціал-демократичному русі загалом (як це робилося досі, переважно польськими дослідниками), але й на ширшому тлі суспільного життя галицького єврейства, розвитку єврейської політичної думки, зародження й становлення ідеології сіонізму, його різноманітних організаційних форм.

На зламі XIX–XX ст. центрально-східноєвропейське єврейство переживало фазу політизації національного руху. Політичний сіонізм, що з’явився в цей час, протиставив такому традиційному критерію самоідентифікації євреїв, як релігія, суто національну самосвідомість. З метою захисту прав та інтересів єврейства виникла ціла низка національних єврейських партій.

Динаміка єврейських національних рухів мала чітко виражене геополітичне спрямування Захід – Схід. Вони виникали в середовищі західних, асимільованих євреїв (Німеччина, західна частина Австро-Угорщини) і були формою адаптації до модерних, вестернізаційних імпульсів, джерелом яких була Західна Європа. Але масову підтримку ідеї національного відродження єврейства знайшли на Сході Європи, де було зосереджено 80 відсотків світового єврейства [197, с.24].

Особлива роль у зародженні єврейського націоналізму належала Австро-Угорщині. Якщо для Російської імперії типовою була стратегія державного антисемітизму, то австро-угорська імперська політика базувалася на емансипації євреїв і навіть, певною мірою, на використанні їх як фактора впливу в Галичині та Буковині [197, с.23], де мешкало дві третини євреїв країни. Та, незважаючи на те, що

в умовах бурхливої індустріалізації й урбанізації країни єврейство загалом було інтегруючим чинником, нова буржуазно-капіталістична дійсність і потужне вторгнення єврейського елемента в усі сфери суспільного життя не тільки не послабили впливи традиційного антисемітизму, але й додали до “звичних” нові, більш витончені способи дискримінації [940, с.37-40]. Саме Австро-Угорщина, з усім комплексом її протиріч та розташуванням на межі західного і східного світів, стала колискою політичного сіонізму.

У 1896 р. побачила світ книга віденського журналіста Теодора Герцля “Єврейська держава”, написана під безпосередніми враженнями резонансної “справи Дрейфуса”. Вона мала підзаголовок: “Спроба сучасного розв’язання єврейського питання”, яке автор бачив у необхідності відновлення національної єврейської державності. У серпні 1897 р. у Базелі відбувся перший конгрес сіоністів, на якому була створена Всесвітня сіоністська організація, очолена Т.Герцлем. Базельська програма проголосила основною метою сіоністів утворення єврейської держави в Палестині. У Галичині вже 1898 р. виникло три центри Всесвітньої сіоністської організації – у Львові, Кракові й Станіславі [867, с.73].

На початку ХХ ст. у середовищі сіоністів посилилася “молода фракція”, котра, залишаючись на ґрунті Базельської програми, схилилася до відмови від тактики індиферентизму щодо оточуючого життя й вимагала переходу до активного втручання в суспільні процеси “країн вигнання”, де мешкали євреї (т. зв. “Gegenwarts-programm”, тобто програма насущної праці з одночасним “віддаленням” кінцевої мети сіонізму) [1, арк.118-119]. Розчарування частини молоді в сіонізмі (намагання Т.Герцля отримати згоду великих держав на компактне поселення євреїв у Палестині кілька років не давали результатів) та вплив марксизму й соціал-демократії вилився в появу в Росії протягом 1901–1906 рр. низки єврейських соціалістичних партій різного спрямування. Їх ідейний спектр простягався від економізму (зубатівська, фінансована охранкою Єврейська незалежна робітничка партія) та есерівського народництва (Соціалістична єврейська робітничка партія (“СЕРП”)) до поєднання соціалізму із сіонізмом (“Поалей-Ціон”, Сіоністсько-соціалістична робітничка партія; ідейні натхненники й лідери – Б.Борохов, Н.Сиркін

та ін.) [1, арк. 4; 2, арк. 2, 3, 17]. Фактично після Т.Герцля (помер 1904 р. у Відні) сіоністський рух щораз більше посувався в бік соціалістичної ідеології [965, с.210].

Основне ідейне розмежування в рамках “єврейського націоналізму” намітилося між сіонізмом та автономізмом, прихильники якого вважали, що створення власної держави не вирішить відразу всіх проблем багатомільйонної єврейської діаспори, яка існуватиме ще впродовж багатьох поколінь. Отож, потрібно домогтися широкої мовно-культурної, громадської, релігійної автономії в країнах розпорошення (галуті) [197, с.31, 33].

Особливе значення для розвитку єврейського соціал-демократичного руху в Галичині й Буковині мало виникнення на теренах сусідньої Російської імперії Бунду. “Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії” (або скорочено – Бунд, тобто союз, спілка) був утворений у вересні 1897 р. на з’їзді у Вільно. Невдовзі він увійшов на автономних засадах до складу РСДРП, висунув програму культурно-національної автономії, повів непримиренну боротьбу проти сіонізму, висуваючи на перший план класові, а не національні інтереси [1213, с.14]. У 1905–1907 рр. Бунд став наймасовішою єврейською революційною партією Російської імперії (біля 34 тис. членів) [1209, с.389]. Його вплив на єврейську інтелігенцію, ремісників і робітників, за деякими оцінками, був сильнішим, ніж решти соціалістичних єврейських партій разом узятих [883, с.68].

Під тиском зростання популярності Бунду на певні поступки змушена була піти головна союзниця ППСД у Королівстві Польському – ППС, яка на з’їзді в Любліні в червні 1902 р. визнала, що агітація серед єврейського робітництва має вестись ідишем і у своїх, специфічних формах, і вирішила утворити для цього спеціальний Єврейський комітет, підконтрольний центральним органам партії. У квітні 1903 р. відбулася перша, а в жовтні – друга єврейська конференція ППС. Цими заходами фактично було започатковано автономну Єврейську організацію в ППС [1182, с.65, 70, 85]. Вона не стала самодіяльним формуванням, її компетенція обмежувалась пропагандою й агітацією. Утворення окремої соціалістичної організації єврейського пролетаріату диктувалася практичною неможливістю для ППС залишитися масовою партією серед євреїв поруч із Бундом [1182, с.65-66].

Водночас у Галичині поступово поглиблювалася партійно-політична диференціація єврейства. Програма Єврейської національної партії, яка виникла 1893 р., передбачала як створення єврейської держави в Палестині, так і захист політичних, соціальних і економічних інтересів євреїв у краї. У 1900 р. утворилася Єврейська демократична, 1902 р. – Єврейська народна партія, які не мали сіоністської орієнтації. Демократи першими досягли успіху, коли на виборах 1901 р. їх кандидат у Краківському окрузі А.Гросс став депутатом австрійського рейхсрату [996, с.185-186; 1031, с.112].

Тим часом єврейські соціалісти Галичини впродовж 90-х рр. ХІХ ст. входили до складу єдиної і формально інтернаціональної СДПГіС, яка все виразніше набувала польського національного характеру. Питання про хоча б автономію євреїв усередині партії періодично загострювалось, однак не знаходило задовільної форми реалізації через спротив польських соціал-демократів, спричинений значною питомою вагою євреїв серед галицького пролетаріату.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. проблема набула нового звучання. Унаслідок федералізації в 1897 р. СДРПА перетворилася на союз національних робітничих партій, а СДПГіС остаточно стала її польською автономною секцією (ППСД). Українські соціалісти Галичини й Буковини 1899 р. створили свою секцію – УСДП. Однак провідники польської соціал-демократії, у тому числі і єврейського походження, продовжували виступати в ролі категоричних противників утворення аналогічної єврейської автономної секції. Під їхнім впливом крайова конференція єврейських соціалістичних організацій Галичини 24–25 грудня 1899 р. у Львові (28 делегатів) обмежилась обранням комітету для координації роботи серед євреїв і видання ідишем тижневика “Jüdisches Volksblatt”. Реально його випуск мав розпочатися тільки тоді, коли будуть зібрані необхідні кошти. На місцях допускалося творення локальних комітетів із представників єврейських робітничих товариств, які мали діяти під керівництвом місцевих комітетів ППСД [719; 720].

Аналіз фактів свідчить, що справжнім вододілом у полеміці всередині ППСД виступала єврейська національна ідентичність. Асимільовані польською культурою єврейські діячі партії (Г.Діаманд, Е.Гекер, Г.Ліберман та ін.), котрі не володіли

єврейською мовою і послуговувалися польською як рідною або розмовною, виступали проти виокремлення єврейської соціал-демократії. Прибічниками останнього були національно свідомі євреї, насамперед із молоді, які не втрачали зв'язку з єврейським середовищем, але з огляду на свої соціалістичні переконання не знаходили себе в інших єврейських релігійних або політичних організаціях, прагнули поєднувати соціалізм із боротьбою за національну рівноправність євреїв.

На тлі національного пробудження єврейського народу, поширення ідеології сіонізму та початку партійно-політичної диференціації в середовищі галицьких євреїв, а з іншого боку посилення антисемітських настроїв у масах, єврейських погромів ППСД вступила в ХХ ст. під знаком гострої боротьби проти “єврейського сепаратизму” всередині власної організації. Без обговорення єврейського питання не обходився практично жоден з’їзд партії. Послідовним противником відокремлення єврейських робітників виступав лідер партії, депутат австрійського парламенту І.Дашинський. Для нього і всього партійного керівництва було очевидним, що самостійна єврейська соціал-демократія буде діяти там само, де й польська, відтягуючи від неї значне число її дійсних і потенційних прибічників [1170, s.239].

Ситуація ускладнювалася появою в Галичині й на Буковині ще однієї соціал-демократичної партії – “Поалей-Ціон” (“Робітники Сіону”). Поалей-ціонізм був різновидом сіонізму, лівим, робітничим крилом сіоністського руху. У Росії поалей-ціоністські гуртки та профспілкові об’єднання виникли вже в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Одним із мотивів їх діяльності була протидія поширенню впливів Бунду та пропагованих ним ідей щодо можливості розв’язання єврейського питання в галуті [1, арк.119зв.; 865, с.33]. 1906 р. російські поалей-ціоністи об’єдналися в партію, програма якої, ухвалена ІІ партійним з’їздом у Кракові (серпень 1907 р.), визначала кінцевою метою “усуспільнення засобів виробництва – переустрій суспільства на соціалістичних началах”, чого можна було досягнути шляхом класової боротьби й “завоювання політичної влади всесвітнім робітничим класом”. Однак пунктом програми-мінімум, що вирізняв її з-поміж інших соціал-демократичних партій, була “вимога територіальної автономії на демократичних засадах для єврейського народу

в Палестині”, за рахунок якої передбачалося “на шляху до соціальної революції вирішити єврейську національну проблему” [197, с.83-93].

У Галичині партія “Поалей-Ціон” була заснована в травні 1904 р. на базі крайового Союзу торговельних помічників і робітників (1,5 тис. членів), опиралась у першу чергу на дрібних службовців і найманих працівників, пов’язаних зі сферою торгівлі (візників, носильників, продавців, канцеляристів і т. д.), висунула вимоги 8-годинного робочого дня й суботнього відпочинку. Своєю головною метою партія вважала утворення незалежної єврейської соціалістичної держави в Палестині [1091, с.408]. На з’їзді у Львові 11–13 жовтня 1906 р. під головуванням С.Герца й М.Розенфельда за участі 80 делегатів із 33 галицьких міст, а також Відня, Чернівців і Радівців (Південна Буковина) організація прийняла назву Єврейської соціал-демократичної робітничої партії “Поалей-Ціон” в Австрії, затвердила проект програми й статуту [52, арк.21, 22, 25-31]. Разом із подібними організаціями інших країн (США, Росії, Палестини та ін.) австрійські поалей-ціоністи входили до Всесвітньої сіоністської організації та Всесвітнього соціалістичного союзу “Поалей-Ціон” (івритом – Бріт оламіт), брали участь у сіоністських конгресах.

Один із чільних діячів “Поалей-Ціон” в Україні С.Гольдельман пізніше так формулював суть основних положень “єврейського національного соціалізму” початку ХХ ст.: “...не може жидівський пролетаріят, який в переважаючій більшості своїй є зайнятий не на великих фабриках та заводах і при тому не в основних галузях промисловости і народнього господарства, як хліборобство, чи горний промисел, чи металургія, а лише і головне в дрібних майстернях шевців, кравців, столярів та в крамницях і дрібній торгівлі – ...не може пролетаріят такої нації добратися до соціалістичного устрою без радикальної зміни в господарському становищу цілої жидівської нації, без збудовання власного національного організму в Палестині з переважаючою більшістю там жидів. ...Шлях жидівського пролетаріяту до соціалізму веде через еміграцію і концентрацію жидівських працюючих і шукаючих роботи мас в Палестині...” [402, с.16]. Отож, поалей-ціоністи вважали сіонізм засобом для втілення соціалізму, тоді як для буржуазії, на їх думку, він був

остаточною метою [397, s.291]. Утім, в Австрії ця партія, що намагалася поєднати марксизм із сіонізмом, залишалася поза рамками СДРПА.

Попри поступове посилення конкуренції за вплив на єврейський пролетаріат, лідери галицько-польської соціал-демократії, враховуючи високу частку євреїв серед робітників і ремісників, не були готові йти далі своєрідного “рубікону”, яким для них було існування єврейського комітету всередині партії та видання газети жаргоном. Рішення щодо проведення загальнокрайової єврейської конференції ППСД, ухвалене ще в березні 1901 р. за наполяганням одного з активних діячів партії, торговельного помічника Д.Саламандера [30, арк.2], фактично не виконувалося два роки.

Все ж під тиском частини партійців-євреїв 9–10 травня 1903 р. Виконком партії змушений був скликати до Львова крайову конференцію єврейських соціал-демократів – членів ППСД – для вирішення проблеми подальшої роботи серед єврейського робітництва. Факти, наведені у виступах, свідчили про значну кількісну перевагу євреїв у багатьох фахових робітничих товариствах. Так, у Львові вони переважали серед кравців, малярів, оббивальників, торгівельних працівників [765, s.31]. Частина делегатів конференції (А.Пох, Г.Гроссман, Л.Штенгель та ін.) внесла пропозицію негайно заснувати окрему єврейську соціал-демократичну партію, але поступилася перед аргументами авторитетних партійних діячів І.Дашинського, Г.Діаманда, М.Ганкевича. Зокрема, Г.Діаманд доводив, що ідиш є мовою німецького гетто, водночас переконував, що збереження самобутності євреїв є шкідливим для них самих, бо ізолює їх від новітньої європейської культури, ллє воду на млин консерватизму, тоді як немає жодної специфічної властивості єврейства, яку слід було б консервувати. Навпаки, твердив він, “мусимо докласти всіх зусиль, аби всякі відмінності зникли” [694]. Вірогідно, що в атмосфері страху перед новими погромами [1210, с.142] стирання відмінностей євреїв від решти населення розглядалось і як засіб послаблення антисемітських настроїв, чим зумовлювалась подібна аргументація та її дієвість. Стосовно ж ідеї окремої партії, Діаманд роз’яснював, що статут СДРПА передбачає створення національних секцій для тих народностей, які мають територію та мову. Був також зачитаний лист лідера СДРПА В.Адлера про те, що “соціал-демократи, присутні на конференції, за таку пропозицію



голосувати не будуть” [1181, s.83-84]. Фактично це сприймалось як попередження про те, що в разі виникнення окрема ЄСДП не буде визнана австрійською соціал-демократією. У результаті конференція завершилася черговою постановою про створення спеціального агітаційного комітету для Галичини.

Проблеми агітації серед євреїв обговорювались і на зборах представників соціалістичних робітничих товариств у Кракові 14 серпня 1904 р. На думку доповідача, секретаря краківського єврейського робітничого товариства “Postkr” Фелікса Гутмана, робота йшла слабо через брак агітаторів, що могли б промовляти жаргоном. Окрім того, твердив він, пропаганда соціалізму серед єврейської людності утруднювалась поступовим посиленням впливу сіоністів, котрі повільно, але стало залучали євреїв із соціалістичного табору до себе [39, арк.93].

Діяльність єврейського агітаційного комітету, в якому переважали асимілятори (голова Г.Діаманд, заступник Д.Саламандер), виявилась недостатньо ефективною, спрямовувалась у першу чергу на протидію поширенню серед робітників жаргонної друкованої продукції Бунду [379, с.186]. Робота комітету була піддана різкій критиці на ІХ з’їзді ППСД у Кракові 30 жовтня – 1 листопада 1904 р. Виступаючи в дебатах поклали на комітет відповідальність за спад у розвитку єврейського робітничого руху [40, арк.38]. Проте доповідач у справі партійної організації І.Дашинський застеріг від злочинних, на його думку, спроб “інсценування” сепаратистського руху серед єврейських робітників, доводив, що тільки єдина організація може бути сильною, а “організація в організації” не може бути допущена з принципових і тактичних міркувань. Речникам утворення окремої ЄСДП він закидав молодість і брак досвіду. Після гострої дискусії за участю двадцяти делегатів більшістю голосів (64 проти 15) була прийнята резолюція Виконкому партії (з поправкою Саламандера – Гумпловича), яка проголошувала особливу організацію єврейського пролетаріату “шкідливою” для всього робітничого класу й такою, що відповідає інтересам “панівних експлуататорів, сіоністських і антисемітських демагогів і всяких шовіністів” [40, арк.41]. Крайовий єврейський агітаційний комітет було ліквідовано, замість нього резолюція передбачала можливість обрання в разі потреби (під контролем Виконкому) місцевих єврейських комітетів. До їх складу, за задумом

авторів резолюції, могли потрапити лише члени єврейських робітничих товариств, що, очевидно, мало на меті обмежити вплив на процеси в партії радикально налаштованої єврейської молоді, що навчалася. У документі підкреслювалося, що “першим і найважливішим класовим інтересом християнського і жидівського пролетаріату” є збереження “тісної солідарності й постійного співділення цілого пролетаріату без різниці конфесії й походження” [379, с.187].

Отже, польські соціал-демократи відкинули ідею поширення організаційних засад австрійської соціал-демократії на єврейську національність і створення єврейської секції СДРПА. Більше того, у березні 1905 р. підконтрольний ППСД з'їзд профспілок Галичини в Перемишлі ухвалив, що всі окремі єврейські робітничі товариства (типу “Postkr” і “Brüderlichkeit“) протягом року мають бути розпущені і, таким чином, ліквідовані останні вогнища єврейської агітації і пропаганди серед робітників [371, с.3]. Цей крок остаточно підштовхнув частину єврейських діячів ППСД до виходу з партії та утворення Єврейської соціал-демократичної партії Галичини і Буковини (ЄСДП).

Постання нової партії було проголошене від імені її оргкомітету в першотравневій відозві 1905 р. під заголовком “Чого ми хочемо”, виданій у кінці квітня кількатисячним тиражем у вигляді брошур польською мовою та ідишем. Засновники ЄСДП, які підписали відозву (Рубін Бірнбаум, Карл Ейнеуглер, Генріх Гроссман, Яків Бросс та ін., разом 25 осіб), мотивували своє рішення нормами статуту федеративної СДРПА й прагненням того, щоб соціал-демократичний рух охопив якомога ширші маси єврейського пролетаріату. Здійснити це в рамках ППСД єврейські діячі надалі не уявляли собі можливим. “Що для жидівського пролетаріату зроблено під оглядом агітаційним та організаційним, – зазначалося в згаданій відозві, – те зроблено не по думці польських соціалістів, але против їх політики. За кожне товариство жидівських робітників велася боротьба, за кожні жидівські збори треба було в партії боротися і просити, аргументувати й доказувати їх потребу... За кожду відозву жебрати, сперечатися за вислови...”. “Найважливіші центри жидівського руху занедбані, не мають жидівських агітаторів. Польська партія сама те признає. ...І від п'ятнадцяток літ заспокоювано потребу агітаторів – резолюціями!” [371, с.6-8].

Практиці ППСД протиставлялися успіхи Бунду в роботі з єврейським робітництвом на теренах Російської імперії, що надихали засновників нової партії. Бунд у подальшому відіграв важливу роль у розвитку ЄСДП [1167, S.421], діячі якої перебували під його помітним ідейним впливом, підтримували з ним тісні контакти аж до моменту злиття обох партій у 1920 р.

Світоглядні установки ініціаторів відокремлення ЄСДП розкривала також брошура “Пролетаріат стосовно єврейського питання”, що побачила світ у цей же період і належала перу одного з провідників партії, випускника правничого відділення Ягеллонського університету в Кракові Г.Гроссмана. Він стверджував, що розвиток капіталізму не лише не сприяє асиміляції євреїв і зникненню їх як національності, навпаки, веде до розриву зв’язків колишніх єврейських ремісників, а тепер робітників із польською клієнтелою, для якої вони раніше працювали на замовлення, зменшує потребу знання польської мови, натомість призводить до скупчення й згуртування єврейських пролетарів на мануфактурах або й фабриках, причому в рамках певних, зумовлених історично “єврейських фахів”. Тому Гроссман уважав, що почуття національної приналежності єврейських робітників у міру розвитку капіталізму будуть посилюватися, так само, як і класові протиріччя в середовищі євреїв, які завдяки цьому дедалі потужніше демонструватимуть свій революційний потенціал [349, s.28-31].

Утворення ЄСДП було також проголошене у виступах на першотравневих зборах єврейських робітників у Кракові, згромадженнях 2–5 травня 1905 р. у Львові, Перемишлі, Тарнуві, де ухвалювалися резолюції про вихід із ППСД та підтримку єврейської соціал-демократії. Як наслідок, абсолютна більшість єврейського пролетаріату практично відразу опинилася під прапором ЄСДП [1181, s.122]. 2 травня І.Дашинський звернувся через пресу до товаришів-євреїв, тавруючи творців окремої ЄСДП як “студентів, людей без жодного досвіду, що ... не знають основ і науки соціалізму” [678]. Проте заклики утриматися від творення окремої організації та зберегти братню згоду й робітничу солідарність, судячи з усього, особливого успіху вже не мали.

Установчий з'їзд ЄСДП відбувся у Львові вже через місяць, 9–10 червня 1905 р., за участі 52 делегатів, які представляли єврейських соціал-демократів Кракова, Львова, Перемишля, Тарнува, Тернополя, Бучача та інших міст як Західної, так і Східної Галичини. Після доповіді Я.Бросса без обговорення одностайно було прийнято Брюннську національну (1899 р.) та Віденську (1901 р.) програми австрійської соціал-демократії [174, Tages Rapport vom 12.06.1905]. Двома резолюціями, внесеними доповідачем із питань тактики Г.Гроссманом, партія проголосила себе секцією СДРПА, незважаючи навіть на відсутність офіційного визнання з її боку, та вказала на необхідність порозуміння з ППСД в інтересах розвитку соціал-демократичного руху в Галичині.

Великий ентузіазм присутніх викликала промова відомого соціалістичного діяча з Бучача А.Мослера, котрий зазначив, що ставлення проводу польської і австрійської соціал-демократії до євреїв суперечить основам соціалізму, і заявив про свій перехід із ППСД до ЄСДП. Крок Мослера справив помітне враження в соціал-демократичних колах, мав резонанс у пресі [371, с.20-21]. Окремою резолюцією, запропонованою Броссом, було визнано потребу боротьби із сіонізмом в усіх його відтінках. Цим керівництво ЄСДП хотіло підкреслити, що залишається на позиціях інтернаціоналізму. З'їзд обрав Центральний комітет партії, до якого ввійшли Я.Бросс, Г.Гроссман, Й.Блюм, К.Ейнеуглер, А.Пох та ін. Місцеперебуванням ЦК визначено Краків [1181, s.129].

Тим часом, ще 8 травня 1905 р. Виконавчий комітет ППСД ухвалив спеціальну постанову, в якій прагнення до відокремлення єврейських робітників характеризувалось як таке, що випливає з конфесійних і расових забобонів, тоді як справжні соціал-демократи не повинні були б перешкоджати зближенню євреїв із польською культурою. Керівництво партії наполягало на тотожності політичних інтересів єврейського й польського пролетаріату, підкреслювало брак об'єктивних передумов для існування ЄСДП, оскільки програма австрійської соціал-демократії передбачає національно-територіальну автономію, що у випадку з галицькими євреями здійснити неможливо. Разом із тим, специфічні потреби роботи серед єврейського пролетаріату могли б бути достатньою мірою враховані в конкретних

організаційних і тактичних формах у рамках польської соціал-демократії [728]. На тих самих підставах у визнанні новій партії відмовив 12–13 травня й загальнопартійний заряд СДРПА, який солідаризувався з позицією польських товаришів [729]. У лавах ППСД залишилася частина її видних єврейських діячів (Г.Діаманд, І.Гросс, Е.Гекер, Г.Ліберман, М.Цеттербаум та ін.).

Польських соціал-демократів підтримало й “старе” керівництво УСДП. Стверджуючи у своєму друкованому органі, що єврейська національність “не є новочасною нацією” (оскільки не має власної території та мови) і взагалі виявляє тенденцію до зникнення, партія в єврейському питанні фактично зайняла асиміляторські позиції, заперечувала необхідність утворення окремої ЄСДП [445].

Спроба єврейських соціал-демократів винести питання на розгляд загальнопартійного з’їзду СДРПА 30 жовтня – 2 листопада 1905 р. зазнала невдачі, очевидно через збіг обставин. Після оголошення заяви єврейської делегації (ЄСДП представляли Г.Гроссман, А.Пох і Й.Блюм) надійшла звістка про царський маніфест у Росії і з’їзд перетворився на бурхливу маніфестацію за загальне виборче право [1181, s.132]. Справа ЄСДП так і не була обговорена, а цей з’їзд виявився останнім загальнопартійним форумом австрійської соціал-демократії, в якій наростали міжнаціональні протиріччя.

Проте об’єктивно справа не мала шансів на позитивне вирішення, оскільки позиція лідерів СДРПА залишалася незмінною. Один із провідних теоретиків австрійської соціал-демократії з національного питання О.Бауер (походив з ліберальної єврейської сім’ї [984, с.126]) у цей період відверто відносив євреїв до “неісторичних” націй, котрі з розвитком капіталізму дуже важко, повільно, але все ж “починають дедалі більше асимілюватися з тими націями, серед яких вони живуть” і в результаті “перестають бути нацією” [246, с.83]. У Галичині та на Буковині, уважав він, асиміляція євреїв відбувалася значно повільніше головно з причини економічної відсталості цих провінцій. У своїй праці “Національне питання і соціал-демократія” (1907 р.) Бауер визнавав, що євреї не є винятком із загального, закономірного процесу пробудження “неісторичних” націй у ХІХ ст., доказом чого була поява єврейських організацій, преси, новітньої єврейської літератури тощо, однак

висловлював переконання, що в протиборстві двох протилежних тенденцій переможе асиміляційна. Вирішальним у долі євреїв стане фактор відсутності власної національної території: оскільки вони живуть меншинами серед інших народів, то з розвитком капіталістичного способу виробництва стають складовою одного економічного організму, а спільність території з християнською більшістю “створює між ними такі тісні зносини, що збереження єврейства як нації всередині цієї спільноти неможливе” [246, с.84-85]. Бауер уважав, що єврейські робітники Галичини й Буковини, усвідомивши свої класові інтереси, не будуть вимагати окремої єврейської школи, а питання про мову “взагалі для євреїв не існує”. Робітникові вигідно засвоювати мову та культуру місцевого населення, це полегшує йому пошук роботи й збільшує свободу пересування [246, с.86-87]. Усі ці аргументи, за О.Бауером, свідчили, що стосовно євреїв, принаймні в Австрії, немає підстав для постулату національної автономії, а отже, і для автономної організації пролетаріату.

1905–1906 рр. стали періодом запеклої боротьби галицько-польських соціал-демократів проти другого за значенням після львівських “незалежних” розколу партії за все її 15-літнє існування. Епіцентром змагань став Краків, де знаходилися центральні органи і ППСД, і ЄСДП. У Кракові й Тарнуві ЄСДП у перші роки своєї діяльності налічувала третину своїх членів [1173, с.441].

Щодо методів протистояння самостійній єврейській соціал-демократії всередині керівництва ППСД цілковитої єдності не було. Єврейські діячі, зокрема М.Цеттербаум, пропонували створити в партії автономну єврейську організацію, натомість більшість членів Виконкому схилилася до опертя на локальні єврейські агітаційні комітети, які б діяли під контролем місцевих комітетів партії [175, Ргдс.31.05.1906]. Як компроміс було обране відновлення навесні 1906 р. крайового єврейського агітаційного комітету ППСД у Львові. Однак спроби налагодити видавництво газети ідишем укотре виявилися невдалими: єврейський часопис ППСД (“Jydischen Arbeiterzeitung”) не користувався попитом і був збитковим [48, арк.13-14]. У травні 1906 р. X з’їзд ППСД ухвалив рішення про утворення Єврейської секції в рамках партії (голова Д.Саламандер) і надав їй право збирати додаткові партвнески на свою діяльність. Проте навіть станом на жовтень 1907 р. через матеріальні

труднощі та майже повну відсутність допомоги з боку Виконкому партії рішення Х з'їзду про створення Єврейської секції фактично так і залишалось не втіленим у життя, що відверто визнавалось партійною пресою [48, арк.15; 57, арк. 62].

Лідери ППСД, вочевидь, недооцінювали рівень національної самосвідомості єврейського робітництва й переоцінювали ступінь його полонізації. У звіті ЦК ЄСДП зарядові австрійської соціал-демократії (вересень 1905 р.) відзначалося, що практично всі єврейські робітничі фахові спілки вступили до нової партії. Її місцеві осередки діяли в 16 містах, зокрема в Кракові, Львові, Тарнуві, Хшануві, Освенцимі, Вадовіце, Подгужі, Новому Сончі, Перемишлі, Сяноці, Бродах, Бучачі, Тернополі, Підволочиську, Станіславі, Золочеві. Вони підпорядковувалися чотирьом окружним комітетам (у Кракові, Тарнуві, Львові, Тернополі). Було також створено Спілку робітничої молоді, яка налічувала понад 1 тис. членів, а загальна кількість зорганізованих єврейських робітників, які приєдналися до ЄСДП, наближалася до 2,5 тис. [1181, s.131-132].

Підтвердженням помітного прогресу на шляху становлення ЄСДП стало проведення II з'їзду партії. 30–31 травня 1906 р. до Львова прибуло 80 делегатів від 20 місцевих організацій (до вже існуючих раніше додалися осередки в Чорткові, Жешуві, Ярославі, Буску), а також Н.Тропер із Буковини й С.Гожанський від Бунду. Згідно зі звітом ЦК, з яким виступав К.Ейнеуглер, за рік партія провела 53 публічних і 150 закритих зборів, присвячених в основному боротьбі за загальне виборче право, видала біля 800 тис. прим. друкованої продукції, нараховувала у своїх лавах близько 2,8 тис. членів [1181, s.141].

II з'їзд ЄСДП зробив важливий внесок у кристалізацію ідейно-політичної платформи партії. Якщо раніше її засновники наголошували, що не мають власної, відмінної від решти СДРПА програми, у тому числі й національної, то тепер партія конкретизувала свою позицію з ряду актуальних питань. Цьому сприяла політична обстановка, особливо загострення боротьби навколо реформи виборчої системи в країні. Зокрема Я.Бросс у доповіді “Кагали і єврейський пролетаріат” обґрунтував необхідність енергійної боротьби за загальне, безпосереднє й рівне виборче право в єврейських громадах (кагалах) із метою їх опанування в майбутньому й

перетворення на основу національної автономії євреїв. Г.Гроссман, котрий доповідав про виборчу тактику, відкинув гасло сіоністів щодо запровадження національних виборчих курій, натомість за прикладом Бунду висунув жадання національно-культурної автономії [1181, s.142-143].

Наступного дня після закінчення роботи з'їзду ЄСДП, 1 червня 1906 р. у Львові відбувся з'їзд молодіжних організацій партії, які об'єднували робітників віком 15–19 років. Були представлені осередки в Кракові, Львові, Подгужі, Перемишлі, Тернополі, Бучачі, Бродах. Вони мали характер освітніх товариств, проводили навчальні курси, утримували бібліотеки, читальні з пресою, організовували драмгуртки й аматорські вистави, популярні лекції, екскурсії. Присутній на з'їзді український радикал О.Назарук відзначав "...повний брак охлялости, слідної на наших зборах, так українських, як і польських ... та докладне поінформоване одних про других: так і видно, що ті люди удержували з собою тісні взаємини і пильно слухали справоздань референтів, висиланих з сусідніх міст". Підсумовуючи, він констатував: "Поки що у нас нема навіть тільки робітників образованих і свідомих, кільки у жидів є організацій" [387].

Незважаючи на напружені стосунки з польськими соціал-демократами, ЄСДП узяла активну участь у боротьбі за виборчу реформу. 23 червня 1906 р. у різних місцях Львова були проведені одночасно два зібрання єврейських робітників, організовані відповідно ЄСДП та Єврейською секцією ППСД. Їх резолюції закликали євреїв спільно з польським і українським пролетаріатом вести боротьбу за загальне, пряме, рівне й таємне виборче право [48, арк.18-19].

Парламентська виборча кампанія 1907 р. ще раз показала вагу єврейського електорату для ППСД. Враховуючи слабкість шансів на перемогу, ЄСДП на конференції 9 березня в Перемишлі вирішила власних кандидатів не висувати, проте все ж творити власні виборчі комітети, які мали координувати свою діяльність із відповідними комітетами польських соціал-демократів. Оскільки формальної угоди між керівними органами обох партій досягнути не вдалося, єврейські соціал-демократи вирішили підтримати повсюдно кандидатури ППСД, однак проводити кампанію самостійно, під гаслами боротьби проти асиміляції та шовінізму,



висунувши жадання повної рівноправності для єврейської національності, мови та культури. На місцях, як, наприклад, у Тарнуві, Станіславі, Перемишлі, Самборі та інших, локальні комітети двох партій тісно співпрацювали в організації та проведенні передвиборних масових заходів [1181, s.165-168]. У Львові, де польські есдеки здобули найбільше голосів виборців серед усіх партій (понад 31% усіх голосів) і два посольські мандати (Г.Діаманда і Ю.Гудеца), аналіз їх електорату свідчив, що вирішальну роль у перемозі відіграли середні верстви міста, у складі яких переважали євреї [1181, s.171-172]. Водночас вибори продемонстрували згуртованість, дисципліну та впливовість у робітничих масах партійних структур ЄСДП, що свідчило про завершення процесу становлення партії як самостійної політичної сили.

Отже, федералізація австрійської соціал-демократії за національною ознакою й перетворення СДПГіС на її польську секцію, поява Бунду і єврейської організації в ППС – усе це на тлі національного пробудження єврейського народу, поширення сїонізму, партійно-політичної диференціації зумовило небувалу актуалізацію “єврейського питання” всередині ППСД і зрештою появу окремої Єврейської соціал-демократичної партії Галичини і Буковини як самопроголошеної, але невизнаної секції СДРПА.

З утвердженням ЄСДП і виникненням автономної Єврейської секції ППСД, на нашу думку, остаточно сформувалася структура єврейського соціал-демократичного руху в Галичині, яка поширювалася на Буковину і в основних своїх рисах залишалася незмінною майже до початку Першої світової війни. В її основі лежало три моделі уявлень про становище єврейського народу, перспективи розв’язання єврейського національного питання, місце й роль у ньому робітничого класу та завдання єврейської соціал-демократії. Відмінності між ними визначалися ступенем національної самосвідомості та співвідношенням соціально-класової і національної складових в ідеології. При цьому найвпливовіша ЄСДП Галичини і Буковини зайняла проміжне місце посередині між двома “крайнощами”, представленими пропольською, асиміляторською Єврейською секцією ППСД та сїоністською “Поалей-Цїон”.

У цілому процеси політико-ідеологічного й організаційного становлення національних секцій австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині, що припали на період 1899–1907 рр., були помітно ускладнені одночасним формуванням партійної структури національно-політичних таборів, виникненням і становленням інших партій та неминучою боротьбою за місце в політичному спектрі. До 1905–1907 рр. існування окремої української секції та єврейської організації в ППСД, як і загалом БСДП, було в тій чи іншій мірі формальним, і лише радикалізація суспільних настроїв і різке зростання політичної активності під впливом революційних подій у сусідній Російській імперії дали поштовх до інтенсивнішої політичної діяльності й партійного будівництва.

Становлення національних секцій СДРПА неминуче повинно було супроводжуватися непростими ментальними змінами, зламами в психології партійців та їхніх вождів, особливо в Галичині. Польським еседекам важко було змиритися з появою на польських, за їхніми уявленнями, теренах окремих, рівноправних української та єврейської партій. Останнім потрібно було довести на практиці своє право на існування, яке значною мірою все ж суперечило пропагованим досі інтернаціоналістським гаслам. Єдиною тривкою основою для цього міг бути високий ступінь національної самосвідомості робітництва. Національні секції виявилися об'єктивно зацікавленими в утвердженні національної ідентичності серед робітників, що загрожувало новим витком загострення міжнаціональних взаємин, а на Буковині – розпорошенням і без того ще не значних сил робітничого руху.

## РОЗДІЛ 5

### ПОГЛИБЛЕННЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ І ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СДРПА (1907–1914 рр.)

#### 5.1. Піднесення соціал-демократичного руху в Галичині й на Буковині в 1907–1911 рр.

Перші роки після проведення в австрійській частині монархії парламентської виборчої реформи були періодом політичного пожвавлення, викликаного здобуттям загального виборчого права й проривом на арену політичної боротьби масових партій [1115, с.422], обранням і початком роботи першого демократичного парламенту та пов'язаними з ним надіями на вирішення важливих суспільних проблем. У робітничому й соціал-демократичному рухах іще протягом деякого часу давалася також взнаки інерція, набрана цими рухами в 1905–1907 рр.

Разом із тим, демократизація політичної системи країни внаслідок парламентської реформи 1907 р. змінила баланс сил між окремими національно-політичними таборами, сприяла певному зміцненню українського елемента в Австро-Угорщині. Монополії поляків на політичну владу в Галичині, їх безроздільному пануванню над українським населенням було завдано відчутного удару. Співвідношення сил у польсько-українському протиборстві почало змінюватись у напрямку поступового посилення позицій українських політичних сил.

У 1908 р. унаслідок зловживань галицької крайової влади під час сеймових виборів та вбивства намісника А.Потоцького польсько-українське протистояння досягло небувалої гостроти. Це викликало серйозне занепокоєння австрійських правлячих кіл. Враховуючи ускладнення міжнародної обстановки (зокрема “боснійську кризу”), назрівання воєнного конфлікту з Російською імперією, центральний віденський уряд прагнув нормалізувати ситуацію в краї. Під його тиском станьчикам вдалося в 1909 р. розбити польський націоналістичний блок ендеків та ліберал-демократів, а також домовитися з людовцями. У галицько-польському таборі склалися два основні політичні угруповання: проурядовий консервативно-демократичний блок (станьчики, демократи, людовці), очолюваний

фактично галицьким намісником та орієнтований на певний компроміс з українцями при збереженні польської домінації в краї, та націоналістичний “антиблок” (ендеки, подоляки й клерикальні людовці), що виступав противником міжнаціонального порозуміння [1230, с.13-14, 15].

Зміни в розстановці сил у польському політичному таборі в Галичині після 1907 р. позначилися й на розвитку ППСД. Вступ людовців до Польського кола в 1908 р. остаточно поховав сподівання соціал-демократів на створення сильної опозиційної коаліції. Якщо ще наприкінці 1907 р. вони проводили спільні віча з людовцями [56, арк.60-62], то тепер ППСД залишилася фактично єдиною польською антишляхетською опозиційною силою. Розуміючи безперспективність своєї участі в сеймових виборах 1908 р., партія кандидатів не висувала. Водночас можливості її самостійного просування на село виглядали примарними через відсутність аграрної програми. Однак це розуміла, як показав XI з'їзд ППСД (6–8 червня 1908 р.), лише частина членів партії, інша, як і раніше, виступала проти спеціальної селянської програми, виходячи з догматичного переконання в тотожності інтересів міського та сільського пролетаріату. Як наслідок, з'їзд, розглянувши цю важливу проблему, уже вкотре вирішив доручити її ЕК та повернутися до неї на наступному з'їзді, що, зрештою, виконане не було [1173, с.463].

Партійні форуми 1908–1911 рр. демонстрували зростання організацій ППСД у середовищі промислових робітників та ремісників. На XI з'їзді в 1908 р. були представлені місцеві групи з 38 населених пунктів Галичини, 14 – із Сілезії, 4 – з округу моравсько-остравського, причому фабричний пролетаріат репрезентували насамперед делегати Сілезії [1173, с.461]. Станом на 1910 р., згідно зі звітом, поданим партією конгресові II Інтернаціоналу в Копенгагені, ППСД мала вже 120 місцевих партійних осередків, 14 фахових секретаріатів (28 тис. організованих членів профспілок) [234, с.10-11]. Про початки кооперативного руху в робітничому середовищі під егідою партії свідчила діяльність 37 споживчих крамниць, 3 пекарень, 1 ощадної каси, 25 народних домів. Партійна преса складалася з двох щоденних газет (“Naprzyd” і “Gios”), двох тижневиків (“Prawo ludu” та “Robotnik Hylński”), а також часопису для жінок “Gios kobiet” і ряду профспілкових видань.

Загальний разовий наклад її становив 45 тис. прим. У 16 містах (Кракові, Львові, Перемишлі, Станіславі, Коломиї, Дрогобичі, Стрию, Бельську, Жешуві, Подгужі, Новому Сончі, Ярославі, Цешині та ін.) партія контролювала 36 робітничих кас хворих [234, s.10-11]. У роботі XII з'їзду ППСД (8–10 грудня 1911 р.) узяло участь 123 делегати з місць, які представляли організації польських соціал-демократів Галичини, Сілезії, Буковини та Відня [178, Pгдs.12993].

Досліджуваний у підрозділі період в історії ППСД вирізнявся особливою інтенсивністю культосвітньої діяльності. Її осередками стали насамперед Робітничі доми, збудовані в цей час у ряді населених пунктів краю за кошти робітничих об'єднань. Перший такий дім у Галичині був відкритий 15 серпня 1908 р. у Новому Сончі в Західній Галичині. Протягом наступних кількох років Робітничі доми були засновані й діяли в Подгужі, Бохні, Перемишлі та інших місцях. На терені Сілезії постало 30 робітничих домів, у тому числі в Цешині, Орловій, Бельську та ін. [1173, s.486-487]. Продовжували активну діяльність товариства “Siia”, “Ognisko” та ін. При різноманітних культосвітніх робітничих установах діяли бібліотеки (робітничі читальні), книгозбірні яких нараховували, у середньому, по кілька сотень томів, аматорські театральні та музичні гуртки, курси для неписьменних, проводилися регулярні лекції та диспути з актуальних проблем політичного, господарського, культурного життя, вистави, концерти, вечори відпочинку [1173, s.488-497]. Наприклад, у складі товариства друкарів “Ognisko” у Львові впродовж багатьох років діяв розважальний гурток, який організував хор друкарів, проводив концерти й вечори, мав свою бібліотеку [58, арк.1-74]. Аналогічну роботу проводили й інші робітничі товариства.

Виділялися своєю активністю й порівняно нечисленні депутати ППСД в органах місцевого самоврядування, насамперед І.Дашинський у міській раді Кракова та особливо Е.Бобровський у раді м. Подгуже. Так, Бобровський уже на першому засіданні ради 21 січня 1909 р., складаючи присягу, заявив, що як соціал-демократ вважає себе представником тисяч робітників, позбавлених виборчого права в міській громаді [188, s.525]. Його особисті документи, що зберігаються в Державному архіві в Кракові, містять багато десятків вирізок із газет (наклеєних у зошити), що докладно

розкривають активну діяльність Е.Бобровського в міській раді впродовж 1909–1911 рр., зокрема в галузі міської економіки, шкільництва, оподаткування, наведення елементарного порядку, боротьби з туберкульозом, реформування системи управління громадою тощо. 28 грудня 1909 р. він став одним з основних ініціаторів прийняття ухвали міської ради про те, що “існуюча виборча ординація до громади кривдить широкі маси людності міської та жінок”, тому рада “висловлюється за розширення права виборчого на всіх повнолітніх мешканців міста” [188, s.557]. У складі ради Е.Бобровський входив до бюджетної комісії [188, s.622].

Разом із тим, головною організаційною проблемою польської секції СДРПА залишалася відносна слабкість суто партійної, політичної організації. Партія, як і раніше, опиралася передовсім на економічні (фахові) та культурно-просвітні об’єднання робітників, через що практично не могла точно окреслити кількість своїх членів. Партвнески також традиційно збиралися через фахові організації, часто у формі простої передачі до партійної каси частини суми, зібраної як профспілкові внески. У результаті партія хронічно потерпала від браку грошей.

З тієї ж причини не вдалося реалізувати запропоноване на XI з’їзді введення звільнених, оплачуваних посад окружних секретарів, що могло б сприяти перенесенню центру ваги в політичній роботі до провінційних організацій. Тим часом зростаюча чисельність місцевих осередків робила неефективною безпосередню опіку над ними з боку ЕК, який неспроможний був постійно постачати їм доповідачів на віча й збори, агітаторів та інструкторів [1173, s.464]. Спроба впорядкувати збір коштів шляхом запровадження партійних квитків (легітимацій), в які вклеювалися марки за потижневі внески, також виявилася малоефективною: упродовж 1906–1908 рр. було видано 16 тис. легітимацій (що, у принципі, мало б відповідати кількості членів партії), однак марки для них реалізовувалися незадовільно [1173, s.464]. До кінця 1911 р. проблема так і не була вирішена. У звіті Виконавчого комітету XII з’їздові ППСД знову були відсутні дані про число членів партії. Це, за визнанням одного з доповідачів М.Капельнера, свідчило, що політична організація ППСД, як і раніше, зберігала певну аморфність [732].

Хоч партійна преса й мала доволі високі накладі, порівняно з друкованими органами багатьох інших політичних сил (зокрема, “Naprzyd” – 3,3 тис. прим. у 1910 р., “Gios” – 5,5 тис. прим.; для порівняння “Діло” – 4,5 тис. прим., “Галичанинъ” – 1,5 тис., “Громадський голос” – до 1 тис., “Свобода” – 5 тис. прим.) [69, арк.21, 33, 35], однак передплата на щоденні газети ППСД була надто дорогою й недоступною для багатьох робітників і ремісників – рядових членів партії.

Суттєве розширення соціальної бази партії могло б дати внесення коректив у засади діяльності політичного товариства “Proletariat”, які дозволили б залучати як членів молодь, жінок, а також громадян інших країн, передусім емігрантів із Королівства Польського, членів ППС, що могли б посилити політичну роботу партії. Проте ухвалені XII з’їздом ППСД [178, Ргдс.12993] відповідні зміни до статуту товариства так і не були затверджені ані галицьким намісництвом, ні австрійським міністерством внутрішніх справ у Відні. Це помітно стримувало подальший організаційний розвиток та зміцнення ППСД.

Загальне зростання соціал-демократичного руху супроводжувалося певним перерозподілом сил між окремими партіями. У Галичині лідером руху залишалася ППСД, що підтверджувала й поліцейська статистика проведених у 1909–1910 рр. масових політичних заходів. За кількістю організованих зборів серед соціал-демократичних партій явно лідирувала ППСД [68, арк.2, 8, 10]. Разом із тим, єврейські та українські соціал-демократи претендували на розширення сфер свого впливу, у тому числі й за рахунок ніш, уже зайнятих польською секцією. Зокрема в період 1907–1911 рр. продовжувався відтік єврейських робітників із ППСД до “сепаратистської” ЄСДП Галичини і Буковини.

Черговий, III з’їзд ЄСДП, що проходив у Львові 17–18 жовтня 1908 р., засвідчив помітний прогрес партії з часу її утворення. Участь у нарадах узяло 70 делегатів із 24 галицьких міст, а також офіційні представники Бунду, з яким ЄСДП підтримувала тісні контакти [178, Ргдс.10552; 71, арк.7-8]. У звіті Екзекутиви та виступах відзначалося, що політична боротьба партії була скерована у двох основних напрямках: проти буржуазних партій та проти польської соціал-демократії [177, Ргдс.10374], відносини з якою після виборів 1907 р. знову загострилися внаслідок

змагання за впливи в профспілках. Серед єврейського політикуму головним противником ЄСДП була партія польських євреїв (або кагальна партія), яка домінувала в єврейських общинах, мала представництво в міських радах та впливи у владних колах, а також сіоністи, які, на переконання учасників з'їзду, не змогли запропонувати програму перебудови суспільного устрою та життя єврейства, що змушувало єврейський пролетаріат вести окрему, самостійну політику й “боротьбу на всіх фронтах, спираючись виключно на власні сили” [1181, s.196].

Згідно зі звітом ЕК, кількість членів партії, порівняно з попереднім з'їздом, збільшилася на 700 осіб і досягла 3,5 тис. За два роки ЄСДП провела 82 мітинги й 400 закритих зборів, Першотравневі свята відзначала окремо від польської соціал-демократії в 26 містах [177, Ргдс.10374]. Партія відіграла керівну роль у 36 фахових товариствах, 29 місцевих фахових групах, 4 товариствах робітничої молоді. У структурі ЄСДП діяли місцеві партійні комітети в 17 містах, чотири окружні (Краків, Львів, Перемишль, Тернопіль) та Екзекутивний комітет у Кракові [177, Ргдс.10374]. Враховуючи розширення впливів партії в Східній Галичині, з'їзд ухвалив перенести Екзекутиву до Львова, ближче до більш численних осередків єврейства в східногалицьких містах.

Польська соціал-демократія намагалася протистояти розширенню впливів ЄСДП у робітничому середовищі шляхом створення автономної організації під назвою “Єврейська соціал-демократія” в складі ППСД. Вона прийшла на зміну утвореній X з'їздом (1906 р.) Єврейській секції ППСД, яка виявилася невдалим і безперспективним проектом. Секція не мала ні статуту, ні власного грошового фонду, ані друкованого органу. Заснований ППСД під час парламентської виборчої кампанії 1907 р. часопис “Die Juedische Volksstimme” під редакцією Г.Діаманда занепав за три місяці через брак передплатників. Натомість у середовищі єврейського робітництва продовжували поширюватися органи ЄСДП “Der Sozialdemokrat” та Поалей-Ціон “Der Juedischer Arbeiter”, а також видання Бунду. Керівництво секції не здатне було забезпечити низові ланки організації агітаторами, які володіли б єврейською мовою, налагодити видавництво популярних брошур,



підтримати сталі організаційні зв'язки з місцевими групами на провінції, котрі залишалися насамперед складовою частиною локальних структур ППСД.

Помилковість ідеї утворення Єврейської секції в ППСД відверто визнали її провідники Д.Саламандер та М.Цеттербаум у листах до ЕК ППСД восени 1907 р. Причому як на один з основних чинників слабкого розвитку секції вони вказали на незаперечний факт стійкості національної самосвідомості єврейських робітників [1181, s.183-186]. Як наслідок, секція майже повністю втратила єврейський пролетаріат Західної Галичини, який із малими винятками відійшов до ЄСДП, а всі організації секції в Східній Галичині (у Львові, Станіславі, Тернополі, Коломиї, Дрогобичі, Стрию) виступали за утворення, можливо у федеративному зв'язку з ППСД, окремої єврейської партії, без якої вважали неможливим продовження політичної діяльності серед єврейства [1181, s.185, 187]. Таким чином, практика підтвердила хибність асиміляційних концепцій польських соціал-демократів (речником яких був насамперед Г.Діаманд) і вимагала нових організаційних форм, що могли б забезпечити хоча б статус-кво у й без того нерівному балансі сил з ЄСДП та відвернути остаточну втрату впливів ППСД бодай на частину єврейського робітництва. Симптоматичним при цьому було те, що про розширення цих впливів практично не йшлося.

Полеміка з приводу створення “Єврейської соціал-демократії” (ЄСД) на XI з’їзді ППСД у 1908 р. виявила існування в партії, з одного боку, противників будь-якого виокремлення єврейських товаришів навіть усередині ППСД (цю позицію обстоював Е.Бобровський), з іншого – багатьох прихильників утворення окремої, повноцінної єврейської національної секції австрійської соціал-демократії на взірць УСДП (проект відповідної резолюції вніс Д.Гросс). Переважною більшістю голосів (54 проти 15) було все ж прийнято обстоюване Г.Діамандом та І.Дашинським рішення про утворення в рамках ППСД автономної “Єврейської соціал-демократії”, самодіяльної в політичних і культурних справах єврейського пролетаріату. Її виконавчий орган мав знаходитися у Львові, до його складу обрано секретаря львівської робітничої каси хворих Д.Саламандера, адвоката з Коломиї С.Шорра, львівського адвоката Р.Бубера, кількох робітників із провінції [1173, s.465-466].

Постання ЄСД не могло кардинально змінити розстановку сил у єврейському робітничому русі. ЄСД залишалася невід'ємною складовою частиною польської соціал-демократії, яка й надалі фактично дотримувалася асиміляційних засад. Коли напередодні чергового перепису населення в 1910 р. загострилася боротьба за офіційне визнання державою єврейської мови та національності, ЄСД зайняла нейтральну позицію. Тим часом ЄСДП, єдина серед єврейських партій, енергійно й послідовно виступала за визнання єврейського “жаргону” (ідишу) як мови єврейських трудящих мас у Галичині й на Буковині, а Поалей-Ціон – за визнання обох мов – іврити та ідишу [1181, s.225, 232]. За офіційне визнання національних прав єврейського народу, забезпечення йому належної національної репрезентації в парламенті, галицькому та буковинському сеймах виступала й сіоністська партія [65, арк.15-17]. І хоча успіху в цій боротьбі, передусім через брак єдності в єврейському політичному таборі, досягнути не вдалося, про її значення свідчили тисячі переписних листів, у котрих “товариською” (фактично – розмовною) мовою громадянина була названа офіційно “неіснуюча” єврейська.

Поява ЄСД замість колишньої “секції”, яка на ділі звелася до зміни назви того ж самого напівфемерного утворення, не тільки не зміцнила позицій польської соціал-демократії серед єврейських робітників, навпаки, розрив між нею та ЄСДП поглиблювався. Напередодні свого IV з'їзду, який відбувся 25–26 жовтня 1910 р., ЄСДП мала вже 80 організацій та понад 4,2 тис. членів партії в 32 населених пунктах. З'їзд констатував, що 90% організованого єврейського пролетаріату в Галичині згуртовано під прапором ЄСДП. Близько 7% усіх єврейських робітників належало до фахових організацій Поалей-Ціон. Натомість організації пропольської ЄСД існували лише в 5 містах (Львові, Кракові, Коломиї, Дрогобичі, Стрию), і то фактично були бездіяльними [1141, s.289; 1181, s.225-226, 263].

На відміну від УСДП, яка безпосередньо в робітничому середовищі могла спиратися лише на культосвітні товариства “Воля”, ЄСДП, окрім освітніх об'єднань типу “Vr̄derlichkeit”, мала солідну базу в робітничих профспілках, причому зв'язок партійної організації з фаховими в єврейських соціал-демократів був навіть тісніший, ніж у ППСД [1173, s.532-533].

Розпуск австрійського парламенту в березні 1911 р. та початок нової виборчої кампанії, враховуючи традиційно значну частку єврейських голосів в електораті ППСД, поставив лідерів польської соціал-демократії перед необхідністю пошуку порозуміння з ЄСДП. З іншого боку, об'єктивно, на тлі економічної кризи, зростання безробіття та рееміграції, скорочення розмаху страйкового руху, консолідаційні тенденції спостерігалися і в єврейських соціалістичних робітничих партіях, у тому числі й тих, що перебували за рамками соціал-демократії. Так, 1 жовтня 1909 р. у Кракові за участю чотирьох сотень осіб відбулися організовані Поалей-Ціон збори на тему "Об'єднання єврейських соціалістичних партій в Америці". Виступаючи А.Сернбавель, Й.Давід, І.Гільперн та інші повідомили про скликання в США спільної конференції Бунду, Поалей-Ціон та сіоністів-соціалістів із метою реалізації об'єднання всіх трьох партій та спільної боротьби на економічному й політичному полі. Збори одностайно ухвалили резолюцію, яка закликала до об'єднання єврейських робітничих партій, що "становить важливий момент у розвитку єврейського соціалізму". Було вирішено скоординувати їх економічну й політичну діяльність, що мало стати першим кроком до цілковитого з'єднання згаданих партій [63, арк.45-46].

ЄСДП Галичини і Буковини, хоч і лідирувала за впливом у середовищі єврейського робітництва, проте була стурбована відсутністю впродовж уже шести років свого існування офіційного визнання з боку австрійської соціал-демократії і відповідно II Інтернаціоналу, прагнула нарешті здобути статус національної секції СДРПА, рівноправної в Галичині й Буковині з ППСД і УСДП. Однак для керівництва польської соціал-демократії це означало би повну поразку в багатолітньому протистоянні з єврейським "сепаратизмом". З іншого боку, організаційний зв'язок із ППСД автоматично забезпечував єврейській соціал-демократії визнання міжнародного соціалістичного руху. Лідери ППСД прагнули використати ситуацію для підпорядкування собі ЄСДП.

Остаточним поштовхом, що примусив ППСД до поступок єврейським соціал-демократам, стала реальна загроза втрати посольського мандата одним із провідників партії і найближчих соратників І.Дашинського, секретарем парламентської фракції

ППСД Г.Діамантом, проти якого по III виборчому округу м. Львів ЄСДП висунула власного кандидата З.Нуссбрехера [543; 381, с.117]. 9 травня 1911 р. було підписано попередню угоду про об'єднання ЄСД із Єврейською соціал-демократичною партією Галичини і Буковини, що означало фактичне визнання останньої. Натомість З.Нуссбрехер зняв свою кандидатуру на виборах [71, арк.8; 543]. Остаточні умови об'єднання мав визначити з'їзд ЄСДП. Консолідаційним процесам сприяла й спільна виборча кампанія до парламенту на користь кандидатів ППСД у травні – червні 1911 р.

Об'єднавчий з'їзд Єврейської соціал-демократичної партії Галичини і Буковини відбувся 14–15 жовтня 1911 р. у Львові за участю понад 120 делегатів, а також членів керівних органів ЄСДП і ЄСД. Буковинську організацію ЄСДП представляли Я.Пістінер і Н.Тропер, ЄСД Буковини – М.Катван. Головував на з'їзді адвокат Л.Ландау. Від імені польської соціал-демократії делегатів привітав І.Дашинський, від української – С.Вітик. Останній відразу вніс проект резолюції про те, що з'їзд бере до відома об'єднання обох фракцій та “закликає всі без винятку єврейські соціал-демократичні організації, як і окремих єврейських соціал-демократів, увійти до об'єднаної Єврейської соціал-демократичної партії” [178, Prds.10552].

Дискусія виявила глибокі розбіжності між провідниками ППСД та ЄСДП не лише в розумінні завдань єврейської соціал-демократії та умов її об'єднання, але й узагалі становища й перспектив єврейського народу в Галичині. Зокрема, І.Дашинський головний акцент у виступі зробив на тому, що “маса єврейська є ізольована від польської суспільності і становить в краї меншість”. Йому опонував З.Нуссбрехер, який указав, що єврейський народ, хоч і складає відносну меншість, але є сконцентрованим у містах, де часто творить більшість супроти поляків та українців. У цілому дискусія показала, що для керівників ППСД єврейське робітництво є конфесійною групою, яка розмовляє “жаргоном”, для лідерів ЄСДП – невід'ємною частиною окремого єврейського народу, який розмовляє своєю національною мовою [1181, s.257, 260].

Позиція І.Дашинського справила негативне враження на присутніх, яке не зміг знівелювати Г.Діаманд, що закликав до солідарності. Внесена Л.Ландау та ухвалена з'їздом резолюція констатувала, що окрема ЄСДП є логічною “консеквенцією національної та мовної окремішності єврейського пролетаріату”, поборює асиміляцію, але протиставляється сіонізму, зберігатиме свою самостійність в усіх відношеннях як єдина представниця єврейського пролетаріату в краї і як така має бути рівноправною з іншими класовими робітничими організаціями краю й держави [770, s.5-6].

Реально об'єднання мало все ж компромісний характер, оскільки ЄСДП поступилася своїм гаслом національно-культурної автономії на користь національної програми СДРПА та відображеної в резолюції вимоги “рівноправ'я і самостійності пролетаріату кожної національності” [770, s.5-6]. На паритетній основі було сформовано й керівництво об'єднаної партії. Екзекутивний комітет, місцезнаходженням якого визначено Львів, обрав зі свого складу двох голів ЄСДП (Д.Саламандера й К.Ейнеуглера), двох секретарів і двох скарбників. У справі організації Д.Саламандер та Й.Кісман внесли пропозицію, щоби статут партії спирався не на фахові організації, а на принцип індивідуального членства, на взірці ППСД і УСДП. Офіційним рупором партії залишився друкований орган ЄСДП – тижневик “Der Sozialdemokrat” [178, Prds.10552].

Об'єднавчий з'їзд ЄСДП, результати якого не зовсім влаштували польську соціал-демократію, відбувався в період, коли вибори до парламенту були вже позаду, і становище ППСД знову дещо зміцнилося, що давало їй змогу переглянути передвиборні домовленості. За місяць після з'їзду, 19 листопада 1911 р., ЕК ППСД конкретизував свої умови об'єднання. Вони передбачали, що єврейська партія висуватиме своїх кандидатів до парламенту й сейму в округах, де євреї мають більшість, але, за згодою ППСД, на міжнародних соціалістичних конгресах делегація ЄСДП буде входити до складу представництва ППСД, тобто фактично – до об'єднаної польської делегації, а єдність робітничих профспілок буде безумовно збережена [1173, s.535; 1181, s.264].

Наступний крок назад було зроблено на XII з'їзді ППСД, що проходив у Львові 8–10 грудня 1911 р. [178, Prds.12993]. З відповідного питання порядку денного доповідав І.Дашинський. Під час дискусії опоненти повторили свої аргументи: З.Нуссбрехер, який представляв ЄСДП, – про єврейську більшість у містах, Дашинський – про потребу брати до уваги весь край, де пролетарська політика мусить бути єдиною та не може керуватися двома штабами. Ухвалена з'їздом резолюція залишала за ЄСДП право діяльності лише серед тої частини єврейських робітників, яка не володіла польською мовою, водночас забороняла подвійне членство – у ППСД і ЄСДП, вимагала вважати євреїв, що почували себе поляками, членами ППСД [427, s.298].

Лідери австрійської соціал-демократії підтримали свою союзницю в боротьбі з чеським та іншим “сепаратизмом” у робітничому русі – ППСД. О.Бауер у статті “Галицькі партз'їзди” твердив про неминучість асиміляції євреїв з огляду на об'єктивні економічні причини, висловив своє переконання в тому, що соціалісти не повинні апробувати постулати введення єврейської мови в школах та інші, втілення яких могло б гальмувати процеси асиміляції, попередив, що необхідною умовою визнання ЄСДП є її порозуміння з польськими соціал-демократами [334, s.156-157].

Позиція, зайнята XII з'їздом, означала подальше обмеження самостійності ЄСДП, більше того, фактично відхід від позицій, які ППСД займала перед виборами 1911 р. та об'єднанням [1181, s.266]. ЕК ЄСДП відповів публікацією звернення до членів партії, в якому зазначав, що буде йти “дорогою самостійної та рівноправної соціал-демократичної партії”, котру зобов'язують постанови власного з'їзду, а не польських соціал-демократів [1181, s.267]. Таким чином, і після об'єднання, яке різні його суб'єкти розуміли по-різному, взаємини між ЄСДП і ППСД залишилися контроверсійними, містили значний конфліктний потенціал.

На тлі зростання національної свідомості ідея усамостійнення українського робітничого руху, його звільнення від польського домінування, висунута “молодим” крилом УСДП й активно втілювана ним у життя, а також новий оргстатут партії (1907 р.) стали важливими факторами, що зумовили піднесення українського соціал-демократичного руху в Галичині в 1907–1911 рр.

Один із лідерів УСДРП Л.Юркевич (Рибалка) писав у журналі “Наш голос”, що соціал-демократії пануючих націй українську соціал-демократію прагнуть “зіпхнути на становище тільки сільської партії, працюючої виключно серед сільського робітництва”, однак справжньою опорою національного відродження можуть бути тільки міста, тому питання націоналізації міст “становить діло життя чи смерті нації, значить життя чи смерті її партій...” [637, с.193-194]. З 1907 р. “молоді” розпочали активну діяльність зі створення місцевих організацій УСДП у містах, яких раніше не було. Протягом неповних трьох років місцеві комітети (МК) УСДП виникли й діяли в 11 містах, у тому числі у Львові, Станіславі, Тернополі, Стрию, Дрогобичі, Бориславі, Збаражі, Косові, Перемишлі, Бережанах і у Відні [97, арк.2]. Вони вели активну агітаційно-пропагандистську й організаційну діяльність. Так, МК УСДП у Львові лише протягом 1909 р. організував 22 віча й зібрання, а перемишльський МК партії провів за рік 42 робітничих збори, причому в його масових заходах у 1909–1911 рр. узяло участь понад 41 тис. чол. [99, арк.1-2; 603; 608].

Утворювалися й більш крупні – повітові й окружні організації УСДП. Так, у серпні 1907 р. була створена Богородчанська повітова організація, яка об’єднала 22 місцеві групи. З серпня 1907 р. до лютого 1909 р. повітовий комітет на чолі з М.Новаковським провів 3 демонстрації, 26 віч (не враховуючи передвиборних), 6 повітових конференцій [98, арк.1-2]. У травні 1909 р. було створено окружний комітет УСДП на Поділлі (голова В.Білинський), який об’єднав 24 місцеві організації Тернопільщини та Збаражчини, а в листопаді 1910 р. обрано окружний комітет партії на Підкарпатті (на чолі з Р.Скибінським) [600; 614].

Зміцнилась і буковинська організація УСДП, яка була автономною частиною відразу двох організацій – УСДП Галичини й Буковини та БСДП. Після перенесення “Землі і волі” з Чернівців до Львова, повернення туди В.Левинського та відходу від партії Методія Огородника нова активізація української соціал-демократії на Буковині була у великій мірі пов’язана з приходом до її керівництва визначного громадсько-політичного діяча, чернівецького вчителя Осипа Безпалка. У 1907 р. він заснував буковинську крайову організацію УСДП, яку й очолював аж до Першої світової

війни. Водночас у 1907–1908 рр. Безпалко був секретарем робітничих профспілок Буковини [838, с.387]. З 1908 р. він видає й редагує двотижневу соціал-демократичну газету “Борба”, яка стала органом УСДП на Буковині [100, арк.2зв.; 111, арк.133]. Газета “була поставлена дуже малими матеріальними средствами і була звалена на плечі кількох товаришів”, стала результатом їхньої “мозольної” праці [432, с.17]. Видання “Борби” виявилось справою важкою. Через брак засобів газета виходила нерегулярно. “Купуюча сила наших робітників дуже слаба, бо страшне безробітє”, – писав О.Безпалко В.Левинському в лютому 1908 р. [100, арк.2].

Окрім видавничої діяльності, О.Безпалко вів активну агітаційну роботу серед робітників, організовував масові робітничі збори та мітинги, виступав на них українською мовою. Так, 14 липня 1907 р. на робітничих зборах у Чернівцях він виступив із доповіддю “Значення організації робітників” [160, арк.3-3зв.], 19 лютого 1908 р. на аналогічних зборах він мав доповідь “Християнські суспільники в світлі правди”, 4 жовтня того ж року доповідав про сеймову виборчу реформу [167, арк.1-1зв.], 11 жовтня він виступив із доповіддю на тему “Робочий народ і буковинський сейм” на вічі в Чернівцях, скликаному спільно буковинськими організаціями УСДП та Української радикальної партії, висунув вимогу загального й рівного виборчого права до крайового сейму, підтверджену в резолюціях віча [161, арк.1, 3-5зв.]. 14 лютого 1909 р. він виступив українською мовою на багатонаціональному Буковинському крайовому з’їзді залізничників у Чернівцях, що проходив за участі гостей із Відня, Львова та інших міст [432, с.11-12]. 7 липня 1910 р. він виступав на зборах української студентської молоді в Чернівцях із приводу кривавих подій у Львівському університеті, підкреслив, що в поневолених націях повинні поєднуватися соціальна й національно-культурна боротьба [608]. 13 лютого 1911 р. на масових зборах робітників різних національностей, організованих соціал-демократами, О.Безпалко виступив із доповіддю про утиски громадянських прав із боку австрійського уряду [162, арк.3-5].

О.Безпалко був членом ЕК УСДП, підтримував із ним тісний зв’язок, організовував розповсюдження видань УСДП на Буковині, вів активну пропаганду ідей соціал-демократії [167, арк.1-1зв.; 166, арк.1-3; 101, арк.20]. За ініціативи та



участі О.Безпалка в листопаді 1908 р. у Чернівцях було засноване українське культосвітнє робітничє товариство “Воля”, яке вже діяло в багатьох містах Галичини, а згодом товариство профспілкового типу “Праця”, яке також дозволило згуртувати частину чернівецького робітництва навколо соціал-демократії [927, с.104-105]. Завдяки широкій політичній програмі, яка містила демократичні вимоги різних верств населення щодо крайового господарства, шкільництва, охорони здоров’я тощо, у квітні 1911 р. українським соціал-демократам вдалося провести на сеймових виборах свого кандидата М.Гаврищука, який став першим і єдиним соціал-демократом у буковинському сеймі [185, *Tatigkeitsbericht der Bukow. Landesorganisation*; 542]. 26–27 вересня того ж року в Чернівцях відбулась перша крайова конференція УСДП на Буковині за участю 50 делегатів від 26 місцевих організацій. На конференції було вирішено створити крайове політичне товариство “Борба”, яке очолили О.Безпалко, М.Гаврищук, Є.Гуцайло, В.Сороневич та ін. [437] У політичній і організаційній роботі УСДП на Буковині тісно взаємодіяла з німецькими, румунськими, єврейськими соціал-демократами [160, арк.3-3зв.; 162, арк.3-5; 163, арк.2-3, 5, 12-14зв.; 165, арк.1-3зв.].

У 1907–1911 рр. УСДП, як і польські та єврейські соціал-демократи, активізувала й культурно-просвітницьку діяльність. Основною формою роботи в цьому напрямку була організація в містах українських культосвітніх товариств “Воля”, першочерговим завданням яких уважалося згуртування розрізненого фаховими організаціями українського робітництва під проводом української соціал-демократії, а також “дати українському пролетареві змогу пізнання правдивої науки, вільної від клерикальних і псевдопатріотичних впливів” [88, арк.2; 601]. Товариства “Воля” організували курси для неграмотних, лекції із суспільних і природничих наук, створювали бібліотеки, проводили вистави аматорських робітничих драмгуртків тощо [88, арк.23зв.-24; 596]. На кінець 1911 р. діяло 13 товариств “Воля” (у Львові, Тернополі, Станіславі, Косові, Рогатині, Стрию, Перемишлі, Борщеві, Роздолі, Настасові, с. Книгинин Станіславського повіту, с. Солонка Рогатинського повіту та в Чернівцях), а також товариство українських робітників “Поступ” у Відні [802, с.41-42].

Проте ідеологічні розбіжності перешкоджали співпраці УСДП з іншими партіями в галузі культосвітньої діяльності. Так, на III з'їзді УСДП (березень 1909 р.) було вирішено, що, оскільки товариство “Просвіта” набуло виразно однопартійного (націонал-демократичного) характеру, його філії не можуть бути формами культосвітньої роботи соціал-демократії, отже члени УСДП можуть брати участь у роботі “Просвіти” лише там, де неможливо створити власні товариства “Воля” [648]. До кінця 1911 р. під контролем УСДП залишилась тільки бориславська “Просвіта”, у роботі інших філій партія участі не брала [487].

Упродовж 1907–1911 рр. українська секція СДРПА розширила видавничу діяльність. Вона видавала газети “Земля і воля” (тиражем до 2 тис. прим.), “Борба” (1 тис. прим.), а також “Робітничий календар” (з 1909 р., по 3–5 тис. прим.) [97, арк.3]. Було налагоджене й неперіодичне видавництво “Червоний прапор”, що до 1911 р. випустило 10 пропагандистських брошур [802, с.42-44], а також ряд партійних видань, таких як “Селянство і соціал-демократія” В.Левинського, 3 брошури С.Вітика (15 тис. прим.) та ін. Через видавничу продукцію партії ідеї української соціал-демократії поширювались не тільки в Галичині, але й за кордоном, серед української трудової еміграції. Діячі УСДП підтримували зв'язки з організаціями українських робітників у Канаді й США, надсилали їм партійну літературу, отримували звідти матеріальну допомогу [106, арк.6-9, 17, 19-21; 108, арк.13-14; 111, арк.26; 623]. Вся видавнича діяльність, як і практично вся організаційна робота УСДП у містах, велася зусиллями “молодих”, які з 1909 р. мали домінуючий вплив у партії [276, с.74-75; 1096, с.106].

Свідченням зростання ролі УСДП у суспільно-політичному житті краю стало отримання партією права постійного представництва на конгресах II Інтернаціоналу. Зокрема, на Штутгартському конгресі в серпні 1907 р. на жадання своєї Екзекутиви УСДП одержала два постійних місця (з 20) у складі австрійсько-чеської делегації, хоча на конгрес від УСДП прибув один делегат (С.Вітик) [226, S.130; 585]. Польські соціалісти з усіх частин Польщі, як і раніше, мали окрему делегацію з десятьма голосами [580; 943, с.206]. Невизнана єврейська соціал-демократія офіційно представлена не була.

1907–1911 рр. стали й періодом кількісного та якісного зростання багатонаціонального соціал-демократичного руху на Буковині. Умови громадсько-політичної праці в регіоні були тоді нелегкими. “Наш голос” із цього приводу писав, що Буковина – це Австро-Угорщина в мініатюрі: поліетнічний регіон із п’ятьма національностями (українці, румуни, німці, поляки, євреї), де жодна з національних соціал-демократичних партій не може бути сильною наодинці, без співпраці з іншими національностями. Крім того, Буковина була “краєм анальфabetів (неписьменних. – О.Ж.) і злидарів”, що неабияк утруднювало політичну пропаганду й агітацію [635, с.121].

Крайова Буковинська соціал-демократична партія, згідно зі статутом, як і раніше, об’єднувала соціал-демократів п’яти національностей – німців, румунів, євреїв, поляків та українців. Загальнопартійний керівний виконавчий орган (крайова Екзекутива або Заряд) обирався з представників усіх цих національностей. Завдання агітації в середовищі робітників кожної національності покладалося на окремі національні агітаційні комітети, які мали створюватися національними секціями СДРПА й працювати в порозумінні як із виконками своїх національних секцій, так і з буковинською крайовою Екзекутивою. Кожен соціал-демократ сплачував партвнески (партійний податок) у розмірі не менше 1 крони на рік, що йшли в розпорядження крайової партійної каси. Окремі національності створювали й власні культосвітні комітети на місцях, котрі підпорядковувалися тільки буковинській Екзекутиві [584]. У віденському парламенті БСДП мала після 1907 р. одного посла – румуна Г.Григоровича.

З метою ефективнішої роботи серед робітників різних національностей V крайова конференція БСДП, що відбулася в Чернівцях 29–30 червня 1907 р., ухвалила налагодити видання соціал-демократичних часописів рідними мовами місцевого населення [584]. Поруч з уже існуючими німецькомовним “Volksprese” та румунським “Lupta” третім соціал-демократичним часописом на Буковині стала з 1908 р. українська “Борба”.

Важливою віхою в розвитку соціал-демократичного руху на Буковині стала конференція БСДП 29–30 жовтня 1910 р. у Чернівцях. Участь у ній узяло 35

делегатів, у тому числі 7 румунів, 5 українців, 4 поляки, решта – німці та євреї. На той момент партія мала вже 448 членів, які сплачували їй партвнески, окрім того понад 1,8 тис. робітників, об'єднаних у профспілки та 130 осіб у юнацьких організаціях [635, с.121]. Наради конференції проводилися німецькою мовою. Враховуючи наближення виборчої кампанії до крайового буковинського сейму за новою ординацією, прийнятою того ж року, конференція затвердила “сеймову програму” партії для передвиборної агітації. Вона передбачала викуп усієї великої земельної власності крайовими інституціями та передачу землі дрібним селянам, які з метою розпорядження нею мають об'єднатися в спілки [635, с.122]. З питання організації й агітації доповідав українець О.Безпалко, який підкреслив, що в умовах багатонаціонального характеру буковинського пролетаріату самостійне існування національних робітничих організацій є абсолютно неможливим. Політична організація робітників Буковини має бути інтернаціональною, але агітація мусить вестися окремими національними групами, для чого необхідні окремі партійні інституції, а також заснування окремих національних агітаційних комітетів, підконтрольних крайовій Екзекутиві, що й було ухвалено конференцією [435]. Незабаром було створено український агітаційний комітет, перша відозва якого була вміщена в тому ж номері “Борби”, де й оприлюднені матеріали крайової конференції [435].

Посилення організаційної роботи національних секцій австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині заклало основи для активізації їх політичної діяльності. Необхідно відзначити, що внаслідок реформи виборчого права суспільно-політичне життя країни зазнало помітних якісних змін. Успіх на виборах до нового парламенту прогресивних сил (у тому числі соціал-демократії, українських партій) сприяв утвердженню в їх керівництві певних ілюзій щодо можливості швидкого здійснення своїх соціальних та національно-політичних постулатів законодавчим шляхом, що зумовило перенесення наголосу в їх політичній діяльності від організаційно-масових форм роботи до парламентської боротьби. У результаті епіцентром політичної боротьби в перші пореформені роки став насамперед австрійський рейхсрат.

У новому парламенті представники соціал-демократії Галичини й Буковини ввійшли до інтернаціонального Соціал-демократичного клубу (фракції), який складався з 48 (згодом 50) німців, 24 чехів, 6 поляків, 4 італійців, 2 українців, 1 румуна й 1 словенця та розділювався на п'ять автономних національних груп: німецьку, чеську, польську, італійську та українську. Спільну фракцію очолював виділ, складений із представників усіх національних груп (від польської – її керівник І.Дашинський та секретар Г.Діаманд, від української – С.Вітик) [1137, S.41, 48]. Інші українські партії утворили Руський клуб, до складу якого ввійшли націонал-демократи, радикали й москвофіли. Останні невдовзі вийшли з клубу і він був перейменований на Український [375, с.150-155].

Розстановка політичних сил у парламенті, як і спільність ряду політичних вимог (національна автономія, введення прогресивного податку, скорочення строку військової служби та ін.) спонукала українських послів до зближення з соціал-демократами. Обидва клуби опинилися в опозиційній меншості проти урядової коаліції християнських суспільників, Польського кола, партій чеської буржуазії. Передбачалося, що Вітик і Остапчук братимуть участь у нарадах Українського клубу на правах гостей і будуть підтримувати всі його національні змагання [58, арк.25-26]. Малочисленність парламентського представництва українських соціал-демократів компенсувалася його високою активністю: лише протягом перших півтора року послі від УСДП дев'ять разів виступали з промовами, шість разів вносили проекти рішень, зробили 49 депутатських запитів [217, S.311-312, 470-472].

Найважливіші законодавчі ініціативи соціал-демократичної фракції, внесені вже під час першої сесії нового австрійського парламенту (17 червня – 24 липня 1907 р.), стосувалися розширення виборчого права до крайових сеймів, ліквідації смертної кари, скорочення терміну військової служби, пенсійного забезпечення робітників по старості, 8-годинного робочого дня тощо [583], а також національних проблем. Так, 27 червня соціал-демократи С.Вітик, Я.Остапчук, Г.Ліберман і Є.Морачевський внесли резолюцію про заснування українського університету у Львові [220, S.97]. У грудні з великою промовою в парламенті виступив Я.Остапчук, який вимагав реорганізації всієї крайової адміністрації в Галичині, заснування українського

університету та значного збільшення кількості українських шкіл [220, S.3886]. Тоді ж за підтримки всього Соціал-демократичного клубу Я.Остапчук і С.Вітик внесли інтерпеляцію в справі Львівського університету [176, Prds.18.12/1907]. У травні наступного 1908 року внаслідок спільних зусиль Соціал-демократичного та Українського клубів питання українсько-польських відносин у Галичині протягом тижня було предметом нарад австрійського парламенту, під час яких опозиція обнародувала численні факти антиукраїнської політики галицьких властей, Польського кола й москвофілів [220, S.4707-4711, 4791-4804, 4905-4907].

Взаємодія Українського клубу із соціал-демократією змусила уряд у 1909 р. здійснити заходи щодо зрівняння української мови в правах із польською в галицькому судівництві, а соціал-демократи за підтримки українських послів домоглися створення спеціальної депутатської комісії для розробки законопроектів про рівноправність національностей і практичного захисту прав національних меншин. При цьому слід зауважити, що в ряді випадків справедливі національно-політичні домагання українців серед усіх фракцій австрійського парламенту підтримував тільки соціал-демократичний клуб [410, с.515, 517, 526-527; 393, с.609-610].

Разом із тим, союз цих різнорідних за характером політичних сил виявився нестійким і суперечливим. Помітним був брак послідовності в політиці обидвох клубів, різне розуміння першочергових завдань демократичного парламенту. Соціал-демократичний клуб, керівну роль у якому відігравали партії пануючих національностей, головний натиск зробив на вирішення конкретних соціальних і правових питань. С.Вітик і Я.Остапчук у складі клубу активно домагалися реформи податкової системи та звільнення від податків незаможних селянських господарств, зниження оподаткування продуктів масового споживання, скорочення контингенту рекрутів, відміни смертної кари тощо [664]. Під тиском соціал-демократії уряд у 1908 р. вніс у парламент законопроект про соціальне забезпечення робітників і селян по старості та інвалідності, а в 1911 р. ввів 8-годинний робочий день у гірничодобувній промисловості [625].

Соціальне забезпечення, боротьбу з дорожнечою, реформу податкової системи та військового закону соціал-демократія трактувала як “найбільше пекучі жадання” трудящих мас і протестувала проти “безплідної національної сварки”, яка безперервно загрожувала розпуском парламенту [432, с.2-5]. Її намагання шляхом компромісів будь-що зберегти парламент із численним представництвом СДРПА дало підстави українським партіям для звинувачення СДРПА в політичному опортунізмі [393, с.604-605] Зі свого боку соціал-демократи, зокрема С.Вітик на III з’їзді УСДП у 1909 р., критикували політику Українського клубу за непослідовність, постійну готовність до компромісів із реакційним урядом взамін на дрібні поступки в національному питанні [62, арк.5-6; 597; 283, с.7-8]. Непорозуміння між прогресивними силами об’єктивно сприяли зміцненню позицій консервативного австрійського уряду.

Взаємини соціал-демократії з іншими українськими партіями помітно загострилися ідейною боротьбою довкола проблеми дорожнечі й заходів проти неї. Різке зростання цін на продукти харчування, викликане фактичним закриттям із 1906 р. австрійських кордонів для ввозу продовольства високими охоронними митами, зумовило небувале падіння життєвого рівня найширших верств населення. Соціал-демократія послідовно виступала за зняття штучних перешкод для імпорту продовольчих товарів та зниження цін на них. Ще в 1907 р. С.Вітик у числі інших депутатів СДРПА вніс на розгляд парламенту цілий комплекс заходів проти дорожнечі, а УСДП організувала у Львові два віча, резолюції яких вимагали відкриття кордонів, зменшення податків на виробництво продуктів харчування [146, арк.71-77]. У Західній Галичині, зокрема Кракові, Вадовіце та інших містах численні масові збори та мітинги проти дорожнечі впродовж 1907 – 1911 рр. провели польські та єврейські соціал-демократи [57, арк.74-76; 63, арк.24, 28, 36, 47; 64, арк.9-10; 65, арк.7-10].

Восени 1911 р. ситуація особливо загострилася, у Відні розпочалися масові заворушення. 1 жовтня у Львові відбулась 20-тисячна демонстрація проти дорожнечі, організована спільно українською, польською і єврейською соціал-демократичними партіями. Аналогічні демонстрації й мітинги були проведені в

Тернополі, Коломиї, Перемишлі та інших містах [140, арк.82; 622]. Тим часом проти відповідних внесень соціал-демократів у парламенті виступив Український клуб, виходячи з того, що зниження цін на продовольство призведе до розорення селянства. НДП публічно закидала соціал-демократії ворожість до селянських інтересів [539; 410, с.528-529, 585].

У своїй книзі “Селянство і соціал-демократія” (1910 р.) В.Левинський, роз’яснюючи позицію СДРПА, на основі статистичного матеріалу доводив, що лише великі земельні власники та найбагатші селяни (разом 3,4% господарств країни) зацікавлені у високих цінах на сільськогосподарську продукцію, решта ж селян, як і робітники, змушені її купувати. Отже, політика соціал-демократії відбиває інтереси величезної більшості населення [281, с.65-67]. Позицію УСДП підтримав і відомий радикальний діяч С.Данилович, який указував, що понад 3/4 українських селян не тільки не продає, але купує продовольчі продукти [621]. Але дії радикалів у парламенті були непослідовними. У цілому розбіжності з цього питання виявили специфіку соціальної бази українських партій, засвідчивши, що вони, спираючись на селянство, захищають інтереси різних його прошарків. Зрештою брак єдності опозиційних сил, став на перешкоді здійсненню ефективних заходів проти дорожнечі й зубожіння мас, що сприяло поглибленню загальної кризи Австрійської монархії напередодні Першої світової війни.

Свого роду підсумок парламентської взаємодії соціал-демократії з українськими партіями підвів І.Дашинський у статті “Українська легенда”, що побачила світ у центральному органі СДРПА “Arbeiter-Zeitung” у липні 1912 р. Він піддав критиці українських парламентарів за те, що вони обмежили свою боротьбу виключно національними вимогами і в союзі з найреакційнішими аграріями виступають “ворогами всякої соціальної політики”, що, однак, не завадило соціал-демократам гаряче підтримувати кожне оправдане національне домагання Українського клубу. Дашинський уважав доведеним фактом, що під час парламентських виборів 1911 р. у контексті боротьби проти польського “антиблоку” галицькі старости подекуди працювали й на користь українських націонал-демократів і навіть радикалів, але всі разом – проти УСДП. Український клуб завжди



“воює” проти Польського кола, але завжди йде з ним рука в руку, коли йдеться про звалення на селян нових податкових тягарів, стверджував лідер ППСД [500]. Його виступ символізував не лише закінчення періоду, що характеризувався ситуативною співпрацею двох опозиційних сил, але й нову тенденцію – до зближення соціал-демократії, зокрема польської, з власним національним політичним табором (див. підрозділ 5.4).

Після проведення в Австрії парламентської виборчої реформи політична система країни стала ще більш суперечливою. Галицький крайовий сейм обирався на основі застарілої куріальної системи, яка забезпечувала повну перевагу полякам. Тому вже з 1907 р. центральним політичним питанням у Галичині стала боротьба довкола сеймової виборчої реформи. Червнева 1907 р. конференція УСДП визначила організацію боротьби за загальне, рівне, безпосереднє й таємне виборче право як першочергове політичне завдання партії. Цей же політичний постулат висунули в числі своїх першорядних вимог також НДП і УРП [534]. 5 серпня 1907 р. спільна окружна конференція ППСД і УСДП у Львові затвердила план акції за реформу, що передбачав навіть можливість оголошення одноденного генерального страйку в усій Галичині [1142, с.86]. Уже під час першої сесії нового парламенту соціал-демократичний клуб вимагав від уряду внести проект реформи на розгляд крайових сеймів. За цю пропозицію голосував і Український клуб, однак провести рішення не вдалось [375, с.398-399].

Характерно, що, як і під час руху за загальне виборче право до парламенту, у боротьбі за сеймову реформу соціал-демократи поєднували мирні й легальні форми політичної роботи та загалом зважені політичні кроки із запальною, ліворадикальною мітинговою риторикою, яка мала скоріше морально-психологічне, ніж практичне значення й повинна була, з одного боку, налякати панівні верстви, а з іншого – зрушити маси та підтримувати в них бойовий дух. Наприклад, на зборах у Ярославі 25 вересня 1907 р. посол парламенту, соціал-демократ Г.Ліберман заявив, що робітнича депутація до маршалка сейму 29 вересня буде останнім мирним кроком і в разі негативного результату “кулаками вивалимо брами сейму і зруйнуємо його, як французька революція Бастилію”. Він нагадав присутнім, що причиною всіх

революцій були не революціонери, а “засліплений опір і нерозум чинників, які тримають кермо влади”. Інший промовець заявив, що не відступиться “навіть перед браунінгом” [57, арк.53-54].

На практиці соціал-демократи намагались організувати масовий вічовий рух на підтримку своїх вимог. Так, 16 вересня 1907 р. у день відкриття сесії галицького сейму відбулися віча й демонстрації, організовані спільно ППСД й УСДП у Львові, Станіславі, Стрию, Бродах, Бориславі [587]. 29 вересня 1907 р. і 27 вересня 1908 р. перед сеймом у Львові відбулись багатотисячні демонстрації, а вимоги демонстрантів були передані маршалкові сейму лідерами польських і українських соціал-демократів [176, Ргдс.30.9.1907; 177, Ргдс.9248; 701; 687]. Масові збори на тему реформи права виборів до сейму та місцевих громад за участі від кількох до декількох тисяч осіб, за даними поліцейських звітів, були неодноразово організовані ППСД протягом 1907–1909 рр. у Кракові, Долині, Борщеві та інших місцях [57, арк.35-40, 42-45; 61, арк.16-21, 23-29; 63, арк.47; 64, арк.1-2].

Вимога загального, рівного, прямого й таємного права голосування на виборах до сейму, поряд із жаданням реформи виборчого закону щодо повітових, міських і громадських рад, зайняла чільне місце серед гасел, під якими соціал-демократи проводили традиційне святкування 1 травня. Відзначення свята в 1908–1911 рр. повсюдно здійснювалося в Галичині спільно ППСД та УСДП, подекуди й за участі ЄСДП, на Буковині – спільно всіма секціями БСДП [592; 599; 604; 617; 434].

Соціал-демократія також послідовно виступала за надання рівного права голосування на виборах до парламенту, сейму та громадських рад жінкам. Так, 19 березня 1911 р. під цим гаслом відбулася тритисячна демонстрація вулицями Кракова на чолі з І.Дашинським та С.Дашинською-Голінською [72, арк.4-6]. Подібні вимоги ухвалювалися й на багатьох інших масових заходах.

Під час акцій за сеймову виборчу реформу національні секції СДРПА нерідко співпрацювали з іншими партіями. Наприклад, 11 серпня 1907 р. та 13 вересня 1908 р. в Станіславі, 11 жовтня 1908 р. у Чернівцях відбулися віча, організовані спільно українськими соціал-демократами й радикалами, а 22 вересня 1907 р. у Станіславі відбувся мітинг, скликаний спільно УСДП та ППСД [56, арк.9-10, 28; 61, арк.13-15;

161, арк.1, 3-5зв.]. 25 вересня в Ярославі польські соціал-демократи провели збори спільно із сіоністами, які запевнили, що “в домаганні права виборчого до сейму підуть солідарно з соціалістами” [57, арк.55]. Резолюції з вимогами загального виборчого права до сейму приймалися й на вічах, які проводили НДП та УРП [59, арк.28-29, 43-44].

В умовах цієї боротьби у вересні 1907 р. на доповнюючих виборах до сейму УСДП вдалося провести свого кандидата А.Шмигельського, який став першим соціал-демократом у галицькому сеймі [585-586]. Щоправда, уже в лютому 1908 р. відбулися нові вибори. УСДП узяла в них активну участь, виставивши своїми кандидатами А.Шмигельського й М.Новаковського та підтримавши в інших округах кандидатури опозиційних українських партій. У рамках передвиборної кампанії Богородчанська повітова організація провела в селах свого округу 40 віч, а на Збаражчині лише протягом 2 тижнів УСДП організувала 28 віч і зборів [98, арк.1-2; 102, арк.3-5]. Але тут не вдалося порозумітися з місцевою організацією НДП [102, арк.15-18]. У результаті обидва кандидати УСДП програли вибори москвофілам (причому на Збаражчині з різницею лише у 8 голосів), а в цілому сеймові вибори завершилися погромом українського табору – обранням 11 українських послів та 10 москвофілів [361, с.346; 589-590].

У подальший період боротьба за виборчу реформу до сейму продовжувалась. Найвищої напруги вона досягла восени 1910 р., коли українські партії під тиском сконсолідованого польського політичного табору, в якому проти українства об'єдналися всі партії, крім ППСД, змушені були вдаватися до більш рішучих дій. 18 вересня 1910 р. із нагоди відкриття сесії сейму УСДП і ППСД спільно організували масові віча й збори в 50 містах Галичини, у тому числі 2,5-тисячні робітничі збори у Львові [66, арк.4-5; 610]. Характеризуючи консервативні проекти реформи як “насмішку з домагань людових мас”, УСДП виступила з різкою критикою Українського клубу в сеймі за його нерішучі дії та закликала українських послів звернутися за підтримкою безпосередньо до народу [611-612]. 19 жовтня Український клуб розпочав обструкцію в сеймі, з якою солідаризувалася й УСДП. 6 листопада у Львові відбувся з'їзд представників усіх українських політичних партій,

у якому від УСДП узяли участь М.Ганкевич, С.Вітик та М.Новаковський. Після дискусії за участю представників усіх партій було одностайно вирішено продовжувати обструкцію [67, арк.79-80; 535-536]. Незважаючи на це, польській сеймовій більшості вдалося й цього разу відстрочити вирішення проблеми. У листопаді 1910 р. С.Вітик виступив у польському соціал-демократичному щоденнику “Głos” зі статтею ”Серед бурі”, у котрій прагнув “представити українським послам в галицькому сеймі, що вони зробили все можливе і можуть з чистою совістю уступити перед упором польської більшості” [536]. Стаття мала позитивний резонанс в українській пресі.

Що ж до справи реформи, то вона й надалі залишалася джерелом напруження українсько-польських відносин у краї. На Буковині боротьба за сеймову реформу завершилася ще в 1910 р. прийняттям нової виборчої ординації. У Галичині цей процес розтягнувся до 1914 р.

## **5.2. Боротьба національних секцій СДРПА за впливи в робітничому профспілковому русі**

Загальною закономірністю розвитку європейського соціал-демократичного руху початку ХХ ст. була тенденція до посилення взаємодії соціал-демократичних партій з економічними організаціями робітників, що знайшло своє відображення в роботі конгресів II Інтернаціоналу в Штутгарті (1907 р.) і Копенгагені (1910 р.), які були присвячені фактично профспілковому руху, проблемам його розвитку. Зокрема в резолюціях Штутгартського конгресу наголошувалося на необхідності тісного зв'язку професійних об'єднань робітників із політичною організацією соціал-демократії [226, S.106, 109]. “Сила робітничого фахового руху, – писав у 1911 р. діяч “молодого” крила УСДП Антін Чернецький, – являється тепер не тільки мірилом, але й основою загального робітничого руху та його двигача – політичної робітничої партії, соціалдемократії” [328, с.428].

Неабиякій актуалізації “профспілкового питання” сприяло також загострення німецько-чеського профспілкового спору, який став основним джерелом напруги в австрійському соціал-демократичному русі та першорядним чинником початку

фактичної дезінтеграції СДРПА. Адже якщо існування в рамках СДРПА польської, української, італійської і словенської соціал-демократії історично й політично також мало помітне значення, то все ж вирішальною силою у формуванні вектора розвитку та визначенні подальшої долі “малого австрійського Інтернаціоналу” були австронімецькі та чеські соціалісти [1133, S.223]. Однак у віденській (загальноавстрійській) профспілковій комісії серед 14 членів було тільки три чехи, а її репрезентація назовні мала німецький характер [634, с.31].

Засилля німців у керівництві профспілками провокувало відцентрові тенденції. На 1910 р. чеські національні (“сепаратистські”) профспілки, що перебували під впливом чехослов’янської соціал-демократії й були об’єднані чехослов’янською професійною комісією в Празі, нараховували вже понад 40 тис. членів, видавали 38 фахових друкованих органів [634, с.28]. З 1910 р. чеська соціал-демократія стала на шлях поділу існуючих ще єдиних профспілок і творення на їх базі своїх, автономних профспілкових організацій, окремих від німецьких, таким чином, що на одному підприємстві могло бути одночасно дві робітничі профспілки – чеська й німецька [1065, с.469]. Ця практика була засуджена Інтернаціоналом на конгресі в Копенгагені, де ухвалено резолюцію, що вимагала збереження єдності профспілок у кожній державі, відкидала національну форму професійної організації, водночас закликаючи зважати на мовно-культурні потреби всіх її членів [634, с.29].

Ще складнішою була ситуація в Галичині. Аграрний характер краю, відносна малочисленність і розпорошеність галицького робітництва, висока мобільність і плинність його кадрів, багатонаціональний і поліконфесійний склад – усі ці та інші фактори зумовлювали слабкий рівень розвитку профспілкових організацій регіону порівняно з іншими, промислово розвинутими районами держави, украй низьку частку робітників, об’єднаних у профспілки. Якщо промисловий пролетаріат у Галичині був і так нечисленний, то кількість робітників, охоплених фаховими організаціями, була ще меншою. Так, станом на 1909 р. у галицьких профспілках, що були філіями загальноавстрійських об’єднань (єдиних, без різниці національності та віросповідання), налічувалося 15,5 тис. членів, а на кінець 1911 р. – майже 17 тис.,

що становило лише приблизно 14% усіх промислових робітників краю [685, S.248-249, Tabl.VI].

Указані для Галичини фактори ще більшою мірою виявляли себе на Буковині. Кількість робітників, залучених до профспілкових організацій, була тут узагалі мізерною. Станом на 1909 р. членами профспілок було близько 1,3 тис. осіб, причому приріст за рік (порівняно з 1908 р.) складав усього 134 чол. [609]. Буковинські робітники часто були членами галицьких профспілок, які юридично поширювали свою діяльність на обидва коронні краї. Це, як і загалом слабкість та зародковий характер руху на Буковині, зумовило той факт, що епіцентром суперечностей навколо профспілок стала Галичина.

Щодо розвитку профспілкового руху взаємини між соціал-демократіями панівних і пригноблених національностей у провінціях Австро-Угорщини були значною мірою аналогічними до німецько-чеських. Так, у Галичині в керівництві загальнокрайовими фаховими організаціями домінували польські соціал-демократи, а самі організації мали цілковито польський національний характер. “Написи, друки, урядованє, фахова преса, ба навіть й агітація – все польське”, – писав про галицькі профспілки А.Чернецький [328, с.431]. Михайло Лозинський у своїх розвідках на теми австрійського робітничого руху, опублікованих у “Літературно-науковому віснику”, зазначав, що професійні спілки дають можливість соціал-демократії, “притягнувши до них робітника на шнурку його класових інтересів, ... приєднати його для своєї партійної організації”. І далі підкреслював: “...галицькі професійні організації, знаходячися в польських руках, служать на те, щоб українського робітника полонізувати і приєднувати для польської соціально-демократичної партії; “загально-краєвий” характер тих організацій, се тільки маска їх польськості” [381, с.127]. Невдоволення українських соціал-демократів, особливо “молодого” крила, викликали факти використання профспілок у польських національних маніфестаціях, збору в них партійного податку на користь ППСД, подання всього галицького профспілкового руху у звітах на конгресах II Інтернаціоналу як “польського” [634, с.34-35; 276, с.87].

Подібні претензії висловлювали і єврейські соціал-демократи. Однак фахові товариства й місцеві групи, де більшість складали єврейські робітники, реально перебували, як правило, під впливом ЄСДП. Щоправда, і вона в роботі серед робітників нерідко послуговувалася не тільки єврейською, але й польською мовою. На відміну від ППСД і ЄСДП, українська соціал-демократія безпосередньо в робітничому середовищі досі могла спиратися лише на культурно-просвітні об'єднання “Воля”.

Відсутність в УСДП економічних організацій спричинювала хронічний брак коштів на діяльність, що залишалося однією з основних організаційних вад партії. Значною мірою й через це в неї не було власного теоретичного органу, а М.Ганкевич і Т.Мелень змушені були працювати в польській соціал-демократичній пресі [151, арк.13]. Потреба організаційного зміцнення УСДП як самостійного політичного чинника, розширення її масової бази висувала на порядок денний питання про вплив української соціал-демократії в тих робітничих профспілкових організаціях Галичини, до яких уже належали робітники-українці і які, будучи багатонаціональними за своїм складом і загальнокрайовими за організаційною структурою, мали виключно польський характер і перебували під повним контролем ППСД. Добре обізнаний із проблемами становлення УСДП відомий український діяч С.Петлюра, котрий офіційно представляв наддніпрянську соціал-демократію на II з'їзді партії, писав, що у зв'язку з початком перенесення діяльності УСДП у міста на перший план у своїй практичній роботі вона мусить висунути профспілкове питання [299, с.30]. Боротьбу в цьому напрямку повело “молоде” крило УСДП.

У 1908 р. “Земля і воля” виступила з редакційною статтею “Національне питання в галицьких фахових організаціях”, у якій указувалося на суперечність між національною формою політичної організації робітників у СДРПА та централізованою структурою профспілок країни. Визнаючи, що головне завдання профспілкового руху – боротьба за покращення умов праці – є інтернаціональним, газета вказувала на не менш важливу функцію цього руху – політично- й культурно-просвітню, яка за своєю формою може бути тільки національною. У статті підкреслювалось, що українська соціал-демократія не може піти чеським шляхом –

шляхом розділу профспілок за національною ознакою, оскільки цей рух у Галичині ще порівняно слабкий. Зате пропонувався компромісний варіант – створення автономних національних секцій у рамках загальнодержавних організацій та національних фахових секретаріатів замість крайових [594-595]. Це відкрило б УСДП доступ до керівництва вже існуючих фахових організацій, дало б можливість спиратись на них поряд із ППСД. Лідер “молодого” крила В.Левинський охарактеризував принцип федералізації профспілок за національною ознакою, уже запропонований до нього Отто Бауером у брошурі “Війна чи мир у профспілках?”, як “одинокую дорогу до миру в австрійських професіональних організаціях” [275, с.35, 37]. Інший представник “молодих” А.Чернецький вбачав головний недолік у діяльності української соціал-демократії саме в тому, що УСДП “як робітничка партія не змогла ще досі здобути належного впливу на фаховий галицький робітничий рух” [328, с.428-429, 439-440].

Позицію “молодих” активно підтримували й діячі УСДРП. Зокрема, Л.Юркевич (Рибалка) у статті “Заводовий рух і наша партія”, надрукованій у “Землі і волі” в 1911 р., писав, що “українська соціал-демократія мусить тепер, коли хоче жити, створити український заводовий рух, бо в противнім разі ... може перетворитися в невеличкий, самотній і безсилий гурт соціалістів-фантастів”. Указуючи на ополячення робітників у галицьких профспілках, він підкреслював, що першочерговим завданням може бути тільки “українізація українських робітників в міських уже існуючих заводових організаціях” [303].

Поряд із цим, діячі “молодого” напряму в УСДП із 1907 р. ініціювали творення українських фахових робітничих об’єднань та вступ до партії спілок, у складі яких переважали українці. У липні 1907 р. у Коломиї було засноване перше самостійне фахове українське товариство поденних робітників та лісорубів “Праця” [582]. Наприкінці того ж року товариство столярів “Згода” у Львові на своїх зборах вирішило сплачувати партвнески в УСДП, а не ППСД [588]. У лютому 1909 р. утворена організація українських солеварів у Болехові. 16 листопада того ж року збори львівських українських робітників ухвалили обрати мужів довір’я серед трудящих усіх спеціальностей і забезпечити збір партвнесків на користь УСДП. 7



грудня збори львівських залізничників під головуванням А.Чернецького та після доповіді І.Сіяка прийняли рішення брати участь у діяльності української соціал-демократії та збирати для неї партійні внески [601-602]. У грудні 1910 р. у Стрию під егідою УСДП створене товариство “Праця”, яке об’єднало лісорубів, поденників, сторожову й домашню службу [615].

Зміцненню зв’язків партії з робітничими верствами сприяла участь у керівництві страйковим рухом. Так, у вересні 1910 р. під час великого страйку трамвайних і газових робітників м. Львів останні звернулися по допомогу до соціал-демократів, які негайно очолили боротьбу. Переговори з працедавцями вів голова львівського міськкому УСДП, депутат австрійського парламенту Семен Вітик, польські соціал-демократи Гудец і Гартлеб. Страйк закінчився перемогою робітників і підвищенням їх заробітної платні [610].

У цей же період у регіоні зароджується й українська фахова преса. Першим українським фаховим друкованим органом у Галичині й на Буковині став “Робітник у фабриках тютюну” – щомісячний додаток до однойменного польського часопису. Невеличка газетка, обсягом дві сторінки, почала виходити в 1908 р. з ініціативи українських соціал-демократів, які працювали на фабриці тютюну у Винниках під Львовом, де загалом було задіяно понад 200 українських робітників. Газета видавалася всупереч волі польського крайового фахового секретаріату за кошти віденського Центрального союзу тютюнових робітників, а редагували її українські студенти у Відні, члени УСДП [422, с.41; 276, с.88].

Питання про фахову й політичну організацію робітників стало основним у роботі III з’їзду УСДП, що проходив 14–15 березня 1909 р. у Львові. На з’їзд прибуло 112 делегатів із 25 повітів Галичини, шість делегатів із Буковини, один із Відня, а також представники польської (Дашинський, Гудец, Морачевський, Діаманд), чеської (Соукуп), єврейської (Бубер) соціал-демократії [147, арк.1-2; 433, с.10-11]. Уперше на з’їзді промислові робітники чисельно переважали делегатів сільських організацій [248, с.8-9]. Зі звітом ЕК УСДП виступив В.Левинський, який піддав сумніву офіційну національну статистику галицького профспілкового руху, доводив, що насправді немає такого фаху, де не було б значного відсотка

українських робітників, а в деревообробній, солеварній, хімічній галузях їх частка є домінуючою. Доповідач указав на ігнорування національно-культурних прав і потреб українських робітників у галицьких фахових організаціях і зокрема на відсутність української фахової преси тощо [597]. Щоправда, частина українських робітників, зокрема залізничники в Тернополі, працівники деревообробної промисловості в Сколе, Кутах, Сяноці, паперової в Сасові, отримувала замість польських та німецьких фахових органів “Землю і волю”, а на Буковині столярі, залізничники й поденники в Чернівцях, а також українські робітники в Сторожинцях мали змогу читати “Борбу”, але цього було вкрай недостатньо й такий підхід, на переконання доповідача, не міг бути задовільним вирішенням проблеми. Він також відзначив, що члени партії працюють, окрім “Воли”, у “Просвітах” та “Січах”, однак закликав пам’ятати, що ці товариства не є організаційними формами партії, хоч і до них треба нести соціалістичну думку, особливо там, де немає умов для заснування власних товариств [597].

З центрального питання порядку денного з’їзду – “Організації політичні, культурні, фахові” – доповідав С.Вітик. Він зазначив, що новостворювані організації будуть мати український характер, а вже існуючі ділити не можна, у них необхідно враховувати потреби українських робітників: використовувати українську мову, видавати українські фахові органи тощо. Культосвітні робітничі товариства на зразок “Воли” на Заході вже стали пережитком, там їх функцію давно виконують фахові організації, але в умовах Галичини й Буковини вони, на його думку, довго ще будуть актуальними, оскільки тут далекою від вирішення досі залишається проблема неписьменності [598].

Під час гострої дискусії над доповіддю секретар львівської профспілкової комісії Теллер визнав, що в Східній Галичині більшість робітників становлять українці, проте українські товариші по партії лише нещодавно розпочали серйозну роботу в містах, тому найближчим часом усі спірні питання могли би бути полагожені. Делегати Коцко й Шестак указали на протидію оргроботі УСДП у містах із боку ППСД, а Р.Яросевич та В.Левинський зазначили, що перешкодою для вступу українських робітників у профспілки є їх польський характер. Визначивши

висновки доповідача як украї недостатні, Левинський запропонував для вироблення рішення обрати спеціальну комісію з представників обох течій УСДП та репрезентантів ППСД. Розроблена комісією та ухвалена з'їздом резолюція передбачала організацію видання не тільки фахових органів, але й усієї агітаційно-пропагандистської друкованої продукції профспілок українською мовою, а також заснування окремого фахового секретаріату для східної (української) частини коронного краю [62, арк.7; 598].

З доповіддю про фахову організацію сільськогосподарських робітників на з'їзді виступив О.Безпалко. Він наголосив, що 750 тис. селян у Галичині є постійними робітниками, решта – тимчасові заробітчани, на кожну тисячу галицьких селян 664 живуть із продажу власної робочої сили за мізерну плату, не маючи при цьому жодної охорони праці. Доповідач докладно проаналізував організаційні засади діяльності фахових об'єднань сільських робітників у Нижній Австрії, Альпійських країнах та Чехії, де соціал-демократія користувалася помітною популярністю серед селянства, після чого делегатами з'їзду вирішено “заснувати крайову організацію австрійського союзу рільних і лісних робітників” [62, арк.6].

Жадання III з'їзду УСДП щодо профспілкового руху були представлені членом ЕК партії Т.Меленем V з'їздові фахових організацій Галичини, що проходив 15–16 травня 1910 р. у Перемишлі. На з'їзді виступив і активний діяч “молодих” П.Буняк, який вимагав створення окремого фахового секретаріату для Підкарпаття (Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн), де українці склали 80% робітників, та призначення на посаду секретаря українця. З'їзд ухвалив організувати окремі окружні фахові секретаріати для Львова й Підкарпаття, а під час призначення секретарів враховувати “мовні потреби даного округу”. На пропозицію Буняка було ухвалено також, що “для груп, які не мають власних фахових органів, поручається обов'язкове введення (коштом профспілки. – О.Ж.) для членів-українців “Землі і волі”, для членів-поляків – “Prawa Ludu”. Крайовій фаховій комісії вказувалося на необхідність забезпечувати національні права й потреби українських робітників шляхом випуску україномовної друкованої продукції, те ж саме мало стосуватися і єврейських робітників [565; 605-606].

Тим часом УСДП залишалася ізольованою від доступу до загального керівництва профспілковим рухом. Коли 15 грудня 1910 р. центральна фахова комісія у Відні, що перебувала під контролем СДРПА, скликала нараду представників національних секцій партії, до неї були запрошені репрезентанти австронімецької (В.Адлер і Зелігер), чеської (Немец і Соукуп), польської (Діаманд) та італійської (Піттоні) соціал-демократій. На факт незалучення УСДП звертала увагу українська преса [537]. Не отримали запрошення українські соціал-демократи й на конференцію ППСД на Підкарпатті в червні 1910 р., яка розглядала кандидатуру на посаду окружного фахового секретаря [107, арк.14].

Посилення занепокоєння з боку української соціал-демократії станом справ у профспілковому русі та відсутністю позитивних зрушень продемонструвала окружна конференція УСДП на Підкарпатті, що проходила в Дрогобичі 27 листопада 1910 р. за участі понад сорока делегатів і гостей, котрі представляли всі організації округу та Селянський комітет Дрогобиччини, а також ППСД і ЄСДП. Головував на конференції один із лідерів “молодих” Л.Ганкевич. З доповіддю про організацію й агітацію виступив Р.Скибінський, який звернув увагу делегатів на низьку частку українських робітників у профспілках та значну їх масу, яка залишається поза рамками фахових організацій. Наприклад, у Бориславі серед 600 членів робітничої профспілки було тільки 150 українців, в інших місцях, наприклад у Турці, де на тартаках працювали сотні українців, узагалі не було жодної організації. Доповідач зазначив, що причиною цього є “брак освідомлення українського робітника, а також нерозважне поступованє ППСД, бо в товариствах ігнорує наших робітників, уряджує збори, віча, видає афіши тільки по польськи, не повідомляючи ні порозуміваючися з нашим комітетом щодо спільної роботи”. На думку Скибінського, українські соціал-демократи мусять “боротись не лише за визволення економічне, але також за визволення з-під національного гніту”, а тим часом “польський характер заводових організацій робить наших людей безідейними ренегатами” [899, с.389].

Обвинувачення на адресу польської соціал-демократії лунали в багатьох виступах делегатів із місць. Так, М.Стронський (Борислав) підкреслив, що “робітничий рух в Бориславі є старий, а що наша партія не скріпилася, треба

завдячити полонізаторському духові, що панує в фахових організаціях, низьке трактування українського робітника, недостача в бібліотеці українських книжок і газет”. М.Баран із Дрогобича констатував, що українські робітники “в більшій частині неграмотні й несвідомі, пригноблені а зависимі, бояться сказати, що вони є українці... На збори не приходять і не інтересуються справами”. М.Мимрик із Борислава розповідав: “Наших товаришів тероризується, не допускається внесків, поставлених українцями”. Л.Ганкевич наголошував: “Ми є партія порабощеного народу”, а тимчасом польські товариші не завжди підтримують національно-визвольні прагнення українців, а іноді й самі підтримують кривду. Він виступив проти роботи партії на селі як неперспективної, закликав головний акцент зробити на промислові населені пункти та творення фахових організацій і не розпорощувати зусилля по цілому округу, особливо по селах. З останньою тезою не погодилася частина делегатів, зокрема представник Селянського комітету Магур, а також Р.Скибінський, В.Коцко, які доводили, що і в селах є халупники та батраки, інтереси яких співпадають з інтересами промислових робітників [614].

Лідер “старих”, посол австрійського парламенту С.Вітик намагався вгамувати пристрасі, закликав учасників конференції до солідарності й порозуміння з польськими соціал-демократами, уважав за необхідне “з нашою братньою партією порахуватися – се є наше, а се є ваше...”, ратував за створення фахової організації сільських робітників. А представник ППСД Закревський запевнив: “як довго будемо в Дрогобичі, ніколи не буде між нами колотнечі й непорозумінь” [614]. Конференція обрала Окружний комітет УСДП на Підкарпатті в складі Р.Скибінського (голова), М.Барана (заступник), Л.Ганкевича, М.Стронського, В.Малинки, С.Мудрицького, М.Вітошинського та інших [614].

З погляду польської соціал-демократії ситуація в профспілковому русі виглядала по-іншому: у збудованих свого часу зусиллями передусім поляків фахових товариствах “молоді” українські соціал-демократи домагаються своєї “частки пирога”, мотивуючи це належністю українців до тих же товариств разом із поляками. Тим часом частка національно свідомих українських робітників у галицьких профспілках, на переконання польських соціал-демократів, була мізерною. Крайовий

фаховий секретар З.Жулавський писав у 1907 р. керівництву Центрального союзу каменярів у Відні, що випуск друкованої продукції українською мовою не вигідний, оскільки в Галичині практично немає українських робітників, “українці є виключно хлопами, міське населення є майже виключно польське” [276, с.87-88; 422, с.38].

Об’єктивно відносна слабкість галицьких профспілок також змушувала польських соціал-демократів бути централістами щодо питання інтернаціональної єдності робітничих організацій. Орган чеської соціал-демократії “Pravo Lidu” справедливо писав у квітні 1911 р., що польські соціал-демократи є централістами не з теоретичних, світоглядних переконань, а з чисто практичних міркувань: недоцільності поділу слабких галицьких організацій, які до того ж отримують матеріальну допомогу від центрального віденського керівництва профспілок. З цих же мотивів вони виступали вірними союзниками австронімецьких соціал-демократів проти чеських, на конгресі в Копенгагені висловилися проти чеського профспілкового сепаратизму, заклеїли чеських товаришів у своїй пресі як “сепаратистів, націоналістів та шовіністів” [628]. У боротьбі проти “сепаратизму” в профспілках крайового фахового секретаря З.Жулавського послідовно підтримував лідер ППСД І.Дашинський [1170, с.281]. Водночас останній заявляв, що “коли центральна фахова комісія порішить видавати фаховий орган навіть для 50 зорганізованих українських робітників, то проти сього ані один польський робітник не матиме нічого – тільки кошти видавництва ... не повинні спадати на слабкі ще плечі польського робітництва” [276, с.85].

Рупор української націонал-демократії газета “Діло” з приводу протиріч у галицьких профспілках відзначала, що становище ППСД серед усіх секцій австрійської соціал-демократії є найбільш вигідним. Хоч вона “сама на-скрізь перенята націоналістичними тенденціями”, вона може сміливо акцентувати ідею єдності й солідарності, оскільки і в найбільш централістичній організації польським інтересам не загрожує конкуренція з боку сильніших німців або чехів, зате єдність “дає польській партії змогу визискувати для своїх цілей українців і жидів” [548].

На практиці польська соціал-демократія всіляко перешкоджала розширенню впливів УСДП у галицькому профспілковому русі, його хоча б і частковій

українізації. Так, коли в січні 1911 р. головою львівської фахової комісії було обрано молодого українського робітника-друкаря П.Буняка, зв'язана з ППСД галицька крайова фахова комісія в Кракові не затвердила виборів. Після кількох спроб провести на цю посаду поляків, які навіть не володіли українською мовою, окружним фаховим секретарем у Львові був призначений ставленик пропольського крила УСДП І.Кушнір [488].

Запекла й затяжна боротьба між польською та українською соціал-демократією точилася й довкола окружного фахового секретаріату на Підкарпатті, української фахової газети “Зелізничник”, у керівництві дрогобицької робітничої каси хворих, в інших робітничих установах і організаціях. Так, усупереч офіційній позиції УСДП ні краківська крайова комісія, ні центральна профспілкова комісія у Відні так і не затвердили окружним фаховим секретарем на Підкарпатті Р.Скибінського. Незважаючи на те, що він був речником тісної співпраці з поляками й під час розколу УСДП підтримав “старих”, як активний організатор українських робітників Скибінський був, за характеристикою В.Левинського, “в Дрогобичі ... правдивою сіллю в очах польських есдеків” [107, арк.14; 112, арк.9-10].

Яскравою мініатюрою із взаємин національних секцій СДРПА в профспілковому русі була доля часопису “Зелізничник”, який став другим в історії українським фаховим органом у Галичині й на Буковині. Газета була заснована в лютому 1910 р. у Чернівцях як щомісячний додаток до “Борби” й видавалася спочатку коштом самих українських залізничників, щоб у перспективі її видання перебрала на себе профспілка. Буковинським діячам УСДП О.Безпалку, В.Сороневичу та іншим за короткий термін вдалося згуртувати навколо газети та партії близько тисячі українських залізничників [107, арк.37]. Однак під тиском галицького крайового професійного секретаріату залізничників, очолюваного поляком К.Качановським, який побоювався конкуренції нового органу з польським “Kolejarzem”, видавництво “Зелізничника” у квітні того ж 1910 р. було переведене до Львова – резиденції секретаріату, який і взяв на себе зобов'язання видавати газету за кошти загальноавстрійської профспілки залізничників [565].

Справжньою метою реорганізації було поставити газету під контроль керівництва галицької профспілки. Проти цього відкрито виступав лідер буковинської організації УСДП О.Безпалко, який попереджав, що переведення видання з Буковини до Галичини – “се його упадок” [100, арк.4]. Натомість поляків підтримали “старі” провідники УСДП. Зокрема, Т.Мелень аргументував свою позицію тим, що в Галичині було понад 10 тис. залізничників-українців – значно більше ніж на Буковині [107, арк.37].

У Львові “Зелізничник”, що мав 8-сторінковий формат, не витримував конкуренції з “Kolejarzem”, який виходив на шістнадцяти сторінках і з кращою періодичністю, тим паче, що для членів профспілки обидва видання були безплатними. У результаті видавництво української газети виявилось збитковим і підтримувалося за рахунок дотації профспілки, що дало привід ставити питання про закриття газети [107, арк.37-38; 328, с.436-438].

Питання про долю газети постало в центрі гострої дискусії на з’їзді залізничників Галичини й Буковини в лютому 1911 р. Її редактор А.Чернецький покликався на прецедент польського “Kolejarza”, який протягом багатьох років виходив із дотацією загальноавстрійської профспілки залізничників, вимагав “во ім’я такої ж робітничої солідарності” підтримати й українську газету. На його боці виступили навіть польські робітники із Західної Галичини [422, с.39]. Проте всупереч рішенням з’їзду крайова профспілка в 1911 р. закрила газету, замінивши її невеличким додатком до “Kolejarza” [105, арк.1]. Додаток не користувався популярністю. Видання, щоправда, животіло ще майже до середини 1913 р. Останній його номер побачив світ 15 травня 1913 р. У зверненні “До українських залізничників” редакція оголосила про припинення випуску газети через брак передплатників. На той момент сума дотацій “Зелізничнику” з боку центрального фахового секретаріату сягала вже близько 12 тис. австрійських крон [568].

Невдовзі після закриття “Зелізничника” в кінці того ж 1911 р. другий секретар УСДП, відповідальний у партії за профспілковий рух, А.Чернецький виступив із доволі різкою статтею під заголовком “Становиско українського робітництва в галицьких фахових організаціях”, яка була опублікована в журналі



“Наш голос”. Автор підкреслив, що в єдиних австрійських профспілках теоретично всі національності мали б бути рівноправними, на практиці ж у них домінують панівні національності. Це вже призвело до німецько-чеського профспілкового спору, назріває й аналогічний польсько-український конфлікт [328, с.430].

Оперуючи конкретно-фактичним і статистичним матеріалом, Чернецький показав, що в багатьох галицьких профспілках помітну частку становлять робітники-українці. Так, у найсильнішій фаховій організації Галичини й Буковини – профспілці залізничників – українці в східній частині галицького коронного краю складають 37%, на Буковині – навіть 53%. У середній за силою організації – робітників тютюнових фабрик – українці в 1910 р. склали 22%. Проте значні суми сплачених ними внесків (тільки залізничники-українці за рік сплатили майже 16 тис. крон) спрямовуються виключно на польську за характером пресу й агітацію, ідуть фактично на користь ППСД. У 1911 р. у Галичині виходило 11 фахових робітничих газет польською мовою (для гірників, металістів, залізничників, будівельників, друкарів, пекарів та ін.) сумарним одноразовим накладом близько 21 тис. прим. і поруч із ними лише 2 мізерні за обсягом українські додатки до відповідних польських фахових органів накладом 1,4 тис. прим. Поляки очолювали п'ять крайових фахових секретаріатів у Галичині: загальний крайовий, що знаходився в Кракові, секретаріати металістів (Краків), будівельників (Краків та Львів), залізничників (Львів). Українці мали один львівський окружний фаховий секретаріат [328, с.431-432, 434-435]. Цілковито польський національний характер галицьких фахових організацій, як уважав Чернецький, вів до того, що значна частина українських робітників залишалася осторонь профспілкового руху [328, с.438-439].

Солідаризуючись, як і В.Левинський, з проектом О.Бауера щодо створення національних секцій у складі єдиних австрійських профспілок, Чернецький підсумовував: “Не хочемо розбивати одноцільности фахових організацій..., але домагаємося в них повного пошановання та заспокоєння наших національно-культурних домагань”. Належне розв’язання суперечностей могло б, на його думку, сприяти зміцненню робітничого й соціал-демократичного руху в регіоні загалом [328, с.440-441]. Поряд із резонансною працею Ю.Бачинського “Взаїмні відносини

соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині” стаття Чернецького стала одним з основних приводів до загострення стосунків між польськими та українськими соціал-демократами.

Конкурентна боротьба національних секцій СДРПА за вплив на робітниче середовище поширювалася не тільки на фахові товариства, але й на інші робітничі інституції, що виконували схожі функції, зокрема й каси хворих. Приміром, значного розголосу набув конфлікт у робітничій касі хворих в одному з найважливіших промислових центрів тодішньої Галичини – Дрогобичі. Керівництво каси в 1910–1911 рр. захопила у свої руки група емігрантів з Конгресової Польщі та місцевих польських есдеків (Вележинський, Кон, Клеменсевич, Крулевяк та ін.). Незважаючи на факт, що практично половину місцевих робітників складали українці, керівники цієї установи твердили, що “*kasa jest polska*”, усунули з оплачуваних посад у ній українських соціал-демократів, прагнули мінімізувати їх вплив на тамтешнє робітництво. Окружні та місцеві комітети ППСД, ЄСДП та УСДП навіть спільними зусиллями виявилися неспроможними нормалізувати ситуацію [105, арк.4-5; 107, арк.11-14; 541]. Це ускладнювало й без того непрості та контрверсійні стосунки між секціями австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині.

На відміну від кооперативного руху, який успішно розвивався в українському селі під проводом націонал-демократичних діячів, соціал-демократи в 1907–1911 рр. укотре намагалися згуртувати найбільшні верстви селянства, на цей раз шляхом організації фахових товариств сільськогосподарських робітників. Такий напрям роботи в Східній Галичині не загрожував конкуренцією між соціал-демократичними партіями, оскільки на нього не претендували ППСД і ЄСДП, натомість в ідеалі міг дати українським соціал-демократам певну суспільну нішу, не зайняту іншими політичними силами. Основними організаційними засадами фахових об’єднань сільських робітників, враховуючи італійський та російський досвід, мало б стати, на думку соціал-демократів, відокремлення від дрібних власників – самостійних господарів для усвідомлення “чисто пролетарських інтересів”, поширення організації на всі повіти для уникнення штрейкбрехерства, утворення споживчих крамниць, які в разі потреби могли б матеріально підтримувати страйкарів. “Тільки

широкою і міцною організацією всіх робітників хліборобського фаху можна вибороти собі більшу платню, хороший робочий день, людське поведене”, – писала в 1909 р. “Земля і воля” в статті “Фахова організація сільських робітників”. Статтю передрукувала й буковинська “Борба” [433, с.4, 5-7].

Наприкінці 1911 р. УСДП домоглася затвердження владою статуту “Союзу сільських робітників Галичини і Буковини” [802, с.76-82]. Однак із певних причин ця організація фактично залишилася на папері, так і не набравши обертів у практичній діяльності. “Молодих” цей напрям роботи у принципі взагалі не приваблював, їхні погляди були спрямовані передусім на місто. Нечисленні “старі”, як і раніше, працювали насамперед у польських робітничих організаціях. А розкол УСДП у грудні того ж 1911 р. відсунув проблему фахової організації сільськогосподарського пролетаріату на другорядний план.

Незабаром унаслідок протидії з боку польської соціал-демократії, загострення внутріпартійних протиріч, а зрештою й розколу партії УСДП відійшла від діяльності зі створення українських фахових товариств, чим практично позбавляла власну політичну організацію міцнішого ґрунту в середовищі як промислового, так і сільськогосподарського робітництва. “Хто з українських робітників належав до польської професійної організації, той вже силою речей ішов також до польської політичної організації”, – писав пізніше відомий радикальний діяч М.Стахів [1096, с.108].

Напередодні Першої світової війни, зокрема в 1912–1913 рр., загострилися також суперечності між ППСД і чеською соціал-демократією навколо фахових організацій робітників у Сілезії та Моравії. Спір вдалося полагодити шляхом скликання спільної конференції ППСД і ЧСДП, що відбулася в Орловій 30 березня 1913 р. Її резолюції закликали чеських і польських робітників належати й надалі до єдиних професійних спілок із центром у Відні й водночас до різних партій: поляків – до ППСД, чехів – до ЧСДП [276, с.115, прим.].

У подальшому, аж до початку Першої світової війни, співвідношення сил та впливів у профспілковому русі в регіоні так і не зазнало суттєвих змін. Це означало фактичну поразку українських соціал-демократів у боротьбі за профспілки та

пролонгацію ряду проблем організаційної розбудови УСДП, які зумовлювали певну специфіку та часткову незавершеність становлення української партії, порівняно з іншими національними секціями австрійської соціал-демократії початку ХХ ст. Водночас злиття політичної організації ППСД із багатонаціональними профспілками консервувало згадувану вже вище аморфність польської соціал-демократії як партії та відсутність чіткого розмежування сфер впливу з ЄСДП. Такий стан справ у загальних рисах зберігався майже до кінця всього досліджуваного періоду.

### **5.3. Загострення відносин між польською та українською соціал-демократіями й розкол УСДП (1911 р.)**

Характерне для передвоєнного періоду загострення українсько-польських взаємин у Галичині загалом, а з іншого боку зростання політичного впливу УСДП у робітничому середовищі, боротьба навколо профспілок зумовили ускладнення стосунків між українською і польською соціал-демократією, поглиблення ідейних розбіжностей між ними насамперед у національному питанні. З ряду актуальних питань суспільно-політичного життя регіону та держави, розвитку національно-визвольних рухів соціал-демократичні партії в Галичині й Буковині зайняли протилежні позиції.

12 квітня 1908 р. член УСДП М.Січинський із власної ініціативи здійснив убивство головного керівника антиукраїнської політики в Галичині польського намісника А.Потоцького. Разом з усією польською суспільністю діячі ППСД відкрито засудили замах Січинського як теракт і злочин, прояв українського шовінізму. “Naprzyd” писав, що вбитий намісник був кращим за попередніх, намагався щось зробити, не зовсім був угодним для польських шовіністів. Уже наступного дня після вбивства, 13 квітня, головний орган ППСД від імені партії заявив: “Свідчимо відверто, що осуджуємо замах на графа Потоцького, що мотиви вчинку молодого студента вважаємо за політично недостатні, а результати його чину скоріше за шкідливі, ніж корисні для русинів”. Шлях терору, вважали польські соціал-демократи, міг би бути виправданий у державах, де немає вільної преси, свободи організації, справедливого парламентського представництва, але не в

Галичині, де є великі здобутки в плані прав і свобод [730; 686]. Г.Діаманд 14 квітня виступив зі статтею в центральному органі СДРПА – віденській “Arbeiter-Zeitung”, у якій зазначив, що вчинок Січинського був не наслідком масової політичної свідомості русинів, а дією одинака під враженнями нерідких подібних випадків у Росії. Для нього немає виправдань чи обґрунтування в політичних відносинах у краї, оскільки особа Потоцького була їх символом, але не причиною [667]. Виступаючи в австрійському парламенті, лідер ППСД І.Дашинський засудив національний гніт щодо українського народу в Галичині, але водночас засудив і вчинок Січинського, підкреслив: “З наших рядів не вийшов жаден убійник” [377, с.359].

Натомість УСДП, рішучо відмежовуючись від тактики індивідуального терору й наголошуючи, що “партія змагає до своєї остаточної мети мирним шляхом”, водночас відмовилася виступити з осудом учинку Січинського, підкреслюючи, що він був породжений жорстокими репресіями проти українського народу і його безправ’ям [591]. “Земля і воля” наголосила, що це єдина позиція українських соціал-демократів, за винятком хіба що двох-трьох товаришів [593]. С.Вітик писав у “Arbeiter-Zeitung”, що передумовами замаху були, з одного боку, тяжкий національний гніт, а з іншого – пробудження українського народу, який “з ембріону етнічної маси перетворився на одиницю національну” [668]. Більш м’яку, компромісну позицію намагався зайняти фактично лише редактор львівського органу ППСД “Gios” М.Ганкевич. Редагована ним газета виступила 15 квітня з передовою “Зимної крові!”, закликаючи зберігати холонокровність перед вшехпольськими провокаціями (після замаху розпочалися погроми українських установ і приватних помешкань польською молоддю), зазначала, що за вчинок однієї людини не можна робити відповідальним український народ, як і польський не відповідає за політику Потоцького. Але й ця публікація вказувала на “ненормальні стосунки, що панують в Галичині”, як на підтекст трагічної події, а також на те, що конституційні свободи скоріше дані краю в теорії, ніж на практиці [798].

Тим часом адвокати, члени ППСД Г.Ліберман та З.Марек відмовилися захищати Січинського в суді, а один із керівників партії Ю.Гудец узяв участь у похороні Потоцького. Усе це ледь не призвело до повного розриву відносин між

українською й польською соціал-демократією якраз напередодні Першотравня, коли стало відомо, що основним промовцем від ППСД на вічі у Львові визначений саме Гудец. М.Ганкевичу з трудом вдалося обстояти традиційне спільне відзначення пролетарського свята [1173, s.461].

Відкрите протиставлення позицій двох “братніх” соціал-демократичних партій, секцій СДРПА, створило прецедент. Розбіжності, які існували досі в латентній формі, тепер вилилися на шпальти соціалістичної преси. Уже в жовтні того ж року “Земля і воля” надрукувала статтю В.Левинського “Автономісти”, у якій автор, указуючи, що практично всі польські партії, включаючи соціал-демократію, домагаються розширення автономії Галичини, заявляв: “Ми, українські соціалдемократи, з поглядом наших польських товаришів рішучо розходимося..., бо ми є щирими, рішучими і консеквентними прихильниками автономії народів” [268].

Водночас намітилася тенденція до зближення соціал-демократичних партій з іншими політичними силами своїх націй на ґрунті національної платформи. Це було насамперед характерно для ППСД, яка, будучи найбільш самодостатньою і впливовою серед соціал-демократичних партій регіону, могла найменше озиратися на опінію “братніх” партій щодо відповідності її діяльності соціально-класовим теоріям і догмам. Член української “Спілки” в РСДРП О.Бондаренко писав у 1912 р. В.Левинському: “Не існує в світі більш націоналістичної соціалістичної партії, ніж польська соціал-демократія Галичини. І якщо ми звинувачували раніше українську соціал-демократію у націоналізмі, то завжди при цьому підкреслювали: ...польські товариші ще далеко гірші за вас” [100, арк.27].

У питаннях боротьби за національні права польського народу ППСД, зрештою як і УСДП та ЄСДП, виявляла пріоритет національного над соціально-класовим, не вагаючись ішла на співпрацю з іншими національними партіями різних ідейних спрямувань. Так, уже 8 грудня 1907 р. польські соціал-демократи спільно з представниками інших політичних сил провели в Кракові збори протесту проти проектів пруського уряду щодо обмеження власності поляків та прав польської мови. Резолюція зборів закликала “ціле суспільство польське до самооборони через

з'єднання всіх сил...”, висловлювала визнання польській репрезентації в австрійському парламенті за протести в цій справі [57, арк.70-73].

Новий привід для консолідації польського політичного табору дало в 1909 р. рішення російського уряду відділити кілька повітів Холмщини від Королівства Польського та, створивши Холмську губернію, підпорядкувати її київському генерал-губернатору. Польська громадськість вбачала в цьому “четвертий поділ Польщі”, виступила з різким протестом. 16 травня 1909 р. у Кракові відбулися спільні міжпартійні збори під головуванням президента міста Ю.Лео й за участі представників польських ендеків, демократичної та християнсько-суспільної партій, людовців і ППСД. З усіх польських політичних сил від участі в зборах відмовилися фактично тільки станьчики (або т. зв. “національна правиця”), які у своєму органі “Czas” висловилися проти проведення маніфестації. У складі тритисячної аудиторії, за оцінками поліції, було близько восьмисот соціал-демократів [63, арк.13]. Іменем ППСД із протестом проти “відриву Холмщини” виступив Е.Бобровський, котрий, проводячи пряму паралель зі становищем поляків у Пруссії, твердив, що нове насильство над народом має на меті денаціоналізацію й навернення в православ'я кількисот тисяч католиків-поляків, а утворення нової губернії обмежить полякам пересування, придбання землі, віддасть дітей під русифікацію. “...Є ворогами воєн, але разом з Міцкевичем молимося за загальну війну, в якій ми, польські соціалісти, в перших рядах по смерть підемо, або по звитягу”, – заявив Бобровський, закликаючи проросійських польських політиків не втягувати народ у “багно панславізму”, а організувати люд, подати долоні через кордони [188, s.669, 671]. Після завершення зборів тисячні (за повідомленнями преси) юрби робітників пройшли походом центральними вулицями Кракова, повторюючи заклики своїх провідників: “Хай живе незалежна народна Польша!” [188, s.673].

Подібні збори в тій же справі були проведені ППСД у Кракові 17 грудня 1911 р. за участі польських демократів, націонал-демократів, представників християнсько-суспільної партії [72, арк.13-14]. Протягом 1910–1911 рр. ЕК ППСД щонайменше тричі закликав робітників до протесту проти відділення Холмщини від польських земель [1173, s.472], що потягло за собою нові непорозуміння з УСДП. Один із

лідерів “молодих” українських соціал-демократів В.Левинський у “Землі і волі” писав: “Хоч інтенції російського правительства для нас ворожі, мимо того ми є за відділенням чисто українських повітів..., бо через се українському народови в його емансипаційній боротьбі ... остається мати до діла не з двома, а з одним противником, з російським царатом” [270].

Непослідовною виявилася позиція польських соціал-демократів і в питанні українського університету, яке перебувало в центрі уваги галицько-української суспільності. З одного боку, депутати ППСД у парламенті підтримували вимоги своїх українських колег щодо заснування окремого українського університету у Львові, з іншого, один із лідерів партії Г.Діаманд у березні 1908 р. під час дебатів у бюджетній комісії парламенту виступив проти реальної утраквізації існуючого Львівського університету [269], а в розмові з українськими депутатами висловився за те, щоб окремий український університет у разі його створення знаходився не у Львові, а в Станіславі або навіть Перемишлі [447]. У своїй статті “В справі українського університету”, опублікованій у липні 1910 р., Г.Діаманд поклав значну частину відповідальності за невирішеність українських проблем на провід української політики в Галичині. Українському клубові в парламенті притаманні, на його думку, хитання й непередбачуваність, прагнення “і уряд ... не прогнівिति, і з опозицією не зірвати”. УСДП, за Діамандом, слід було б передовсім розвінчувати політику українських міщанських партій та захищати інтереси пролетаріату всередині польської суспільності, а тим часом українські соціал-демократи засліплені власною буржуазією та її політикою [691].

Очевидно, під впливом польських соціал-демократів В.Адлер у 1908 р., вносячи в парламенті свій проект резолюції, який вимагав забезпечення кожному народові національного університету, не згадав про українців (у документі були названі німці, чехи, поляки та італійці). Це дало підстави “Ділу” схарактеризувати УСДП як “п’яте колесо” австрійської соціал-демократії. “Може і слухна іронія...”, – фактично визнала існування проблеми “Земля і воля”, редагована в той час “молодими” [269]. Закиди щодо несамостійності УСДП, слідування у фарватері польських соціал-демократів підсичували антипольські настрої “молодих”.



Після відомих заворушень у Львівському університеті, під час яких 1 липня 1910 р. був убитий поляками український студент, член товариства “Воля” Адам Коцко, ППСД і УСДП знову діаметрально розійшлися в оцінці подій та ставленні до них. Левинський у “Arbeiter-Zeitung” та В.Темницький у “Naprztyd” стали на захист української молоді, провідну роль серед якої, до того ж, відігравали соціалістичні елементи. Натомість польські соціал-демократи засудили братовбивчі сутички, які, на їх думку, були наслідком провокаційної агітації з боку українського політичного проводу [688; 381, с.122-123].

Особливе ускладнення взаємин між двома партіями викликала участь ППСД разом з іншими польськими політичними силами у святкуванні 500-ліття Грюнвальдської битви, що фактично проходили під гаслами відбудови Польщі в “історичних” кордонах. Основні урочистості відбувалися в Кракові 15–17 липня 1910 р., на них пропагувалась ідея “добровільного союзу” Польщі, Литви й України [688, с.126-127]. Хоча УСДП висловила принципово проти цього, ППСД не тільки взяла участь у святкових заходах, але й використала для їх організації багатонаціональні профспілки [634, с.34]. У відповідь “Земля і воля” передрукувала звернення СДКПіЛ із протестом проти відзначення грюнвальдського ювілею, солідаризуючись із ним: “...думки, висловлені в відозві, вважаємо нашими”. У зверненні, зокрема, зазначалося, що розгром хрестоносців скінчився “зграбуванням українських країв через польську шляхту” [607].

Слід зауважити, що позиція керівництва польської соціал-демократії назагал відповідала настроям, що панували в партії. Так, коли на XII з’їзді ППСД один делегат із Борислава спробував піддати різкій критиці участь партії в грюнвальдських маніфестаціях, він був відособлений і підтримки не дістав. Більшість з’їзду визнала крок керівництва за цілком слушний [427, с.295].

Політика ППСД свідчила про посилення в середовищі польської соціал-демократії впливу ідеології польського соціал-патріотизму й націоналізму, яка через діяльність фахових і політичних організацій нав’язувалася робітникам інших національностей, сприяючи їх полонізації. При цьому, виступаючи за безумовну єдність багатонаціональних за складом робітничих організацій, ППСД як соціал-

демократія панівної національності фактично експлуатувала принцип “інтернаціоналізму” у вузькопартійних цілях – для розширення своєї масової бази за рахунок робітників інших національностей [548].

Свій вияв це знаходило також і в боротьбі проти ЄСДП, причому асиміляторську лінію керівництва галицько-польської соціал-демократії підтримували й лідери “старого” крила УСДП, тоді як “молоді” ставилися до ЄСДП здебільшого нейтрально, а на місцях нерідко співпрацювали з нею [274, с.149]. Для прикладу, Л.Ганкевич спричинився до заснування місцевого комітету ЄСДП у Болахові [104, арк.37]. У період загострення взаємин із ППСД у 1910 р. В.Левинський на шпальтах журналу “Наш голос” указав на факт національного пробудження євреїв у Східній Європі, закликав до офіційного визнання ЄСДП, оскільки вона, на його переконання, дотримується програми міжнародної соціал-демократії та втілює її засади у своїй практичній діяльності [274, с.152, 154-156].

Ускладнення взаємин із ППСД на ґрунті розбіжностей у національному питанні та конкурентної боротьби за вплив на робітничі маси спричинилося до загострення внутріпартійної боротьби в УСДП. Після короткочасного розриву з ППСД під час парламентських виборів 1907 р. лідери “старого” крила партії продовжили традиційну політику, спрямовану на якнайтіснішу співпрацю УСДП із ППСД. “Старі” займали керівні посади в обидвох партіях, автоматично перетворюючи УСДП на секцію ППСД. Це помітно стримувало розвиток УСДП як самостійного політичного чинника, за що виступало “молоде” крило партії.

У 1907–1908 рр. “молоді” були представлені в керівництві УСДП редактором “Землі і волі” В.Левинським та членами ЕК партії Ю.Бачинським, Л.Ганкевичем, П.Буняком [104, арк.38]. Після III з’їзду УСДП вони значно зміцнили свої позиції, зайнявши ключові посади заступника голови партії (П.Буняк), I та II секретарів (В.Левинський і А.Чернецький), 13 з 19 членів Екзекутиви [801, с.31]. У той же час із метою зобов’язати популярних у масах “старих” діячів працювати перш за все в УСДП “молоді” свідомо висунули на посаду голови партії М.Ганкевича, а голови львівського МК УСДП – С.Вітика. Однак Ганкевич був одночасно редактором

органу ППСД “Gios” і керівником МК ППСД у Львові [1173, s.457]. Обидва, як і Т.Мелень, працювали насамперед у структурах ППСД.

Найболючішим для УСДП симптомом внутрішньої кризи було те, що практично в усіх питаннях українсько-польських відносин у краї згадані лідери “старих” зайняли відверто пропольську позицію, розходячись у поглядах із загалом української соціал-демократії. Так, після згадуваних вище липневих подій 1910 р. у Львівському університеті діячі “молодих” від імені УСДП солідаризувалися з українською молоддю в її боротьбі за свої національні права, а “Земля і воля” висловила за негайне створення окремого українського університету у Львові [605; 607]. Тим часом голова УСДП М.Ганкевич виступив із критикою української політики в Галичині, яка, будучи, на його думку, продиктована українським шовінізмом, призводить до кровопролиття навіть у конституційних умовах [688-690].

Відверта орієнтація “старих” на польську соціал-демократію в питаннях ідеології, тактики й організації, як і відмова ППСД на практиці зректися свого упривілейованого становища в багатонаціональному робітничому русі, викликала обурення “молодих”, яке одним із перших публічно висловив у журналі “Наш голос” Ю.Бачинський у статті “Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині”, що в кінці 1910 р. вийшла окремою брошурою. Автор у гострій формі закинув ППСД ворожість до українського соціал-демократичного руху, розвиток якого ППСД розглядає як втручання у сферу свого впливу, звинуватив керівництво партії в націоналізмі. Він різко засудив і “політичний гермафродитизм” лідерів “старого” крила власної партії, закликав УСДП “скинути з себе те знам’я рабства супроти польської партії” [248, с.10, 15-19, 29].

Публікація отримала значний резонанс. Її передрукували органи українських націонал-демократів “Діло”, чеських соціал-демократів “Akademie” та ін. О.Бауер відгукнувся на неї в статті “Інтернаціонал націоналістів”, опублікованій у березні 1911 р. на сторінках теоретичного органу австрійської соціал-демократії “Der Kampf”, головним редактором якого він був. Автор охарактеризував працю Бачинського як таку, що містить гвалтовні випадки не лише проти польських товаришів, але й проти керованої Ганкевичем і Вітиком тої частини української

партії, що прагне утримати український пролетаріат у тісному союзі з польськими робітниками [827, с.33].

З виходом брошури Ю.Бачинського відносини між двома фракціями в УСДП різко загострилися. Ставлення до публікації, яка в концентрованій формі виражала погляди “молодих”, відіграло роль справжнього вододілу у внутріпартійних взаєминах. 29 січня 1911 р. у Львові відбулась конференція УСДП за участю 62 делегатів із Галичини, 2 із Буковини і 2 від УСДРП. З головного питання порядку денного – питання взаємовідносин УСДП і ППСД – доповідав В.Левинський, який цілковито солідаризувався з основними положеннями брошури Ю.Бачинського [636, с.192]. Після дискусії, у ході якої виступило 27 делегатів, значною більшістю голосів конференція ухвалила резолюцію, в якій підкреслювалось, що “відносини між українською та польською соціал-демократичними партіями в Східній Галичині є ненормальні” та що “причини такого стану впливають не тільки з соціал-патріотичної ідеології ППСД з її історичними пересудами, але і з її стремління бути представницею всього робітничого руху по містах Східної Галичини”. Це призводить до “безнастанних конфліктів між політичними організаціями обидвох партій, через що політична акція обидвох партій... не може проводитись... одноцільно і рівнобіжно”. Указувалось на дискримінаційну політику ППСД щодо українських робітників і УСДП у фахових організаціях і касах хворих. Резолюція підкреслювала, що найважливішим обов’язком кожного члена УСДП є “в першій мірі віддавати свій час і сили українській партії”, закликала українських робітників домагатися врахування своїх національних прав у фахових організаціях і підтримувати якнайтісніший організаційний зв’язок з УСДП [616]. Прийняття вищезгаданої резолюції означало не тільки поразку “старого” крила, але й фактично початок розколу в УСДП, оскільки М.Ганкевич і С.Вітик із невеликою групою прибічників відразу після голосування залишили конференцію [276, с.93-94].

Проте, виступивши передусім із національних позицій проти політики ППСД, “молода” течія в УСДП водночас досить різко відмежувалась від інших українських партій, розглядаючи їх як “дрібнобуржуазні” й “міщанські”. Так, коли керівництво “Просвіти” наприкінці 1910 р. запросило товариство “Воля” до участі в спільних

заходах із нагоди 50-річчя з дня смерті Т.Шевченка, УСДП, прагнучи надати цим заходам не загальнонаціонального, а міжпартійного характеру, зажадала, щоб оргкомітет складався з представників партій, а не освітніх товариств. Оскільки згоди дійти не вдалося, ЕК УСДП вирішив відзначати ювілей Т.Шевченка окремо від інших партій [88, арк.38]. Речником такої політики було передусім “молоде” крило, тоді як “старі” обстоювали необхідність загальнонаціональних заходів [636, с.197]. Січнева 1911 р. конференція УСДП у спеціальній резолюції підтвердила рішення Екзекутиви [616]. Непорозуміння у сфері культосвітньої діяльності також сприяли значному загостренню взаємин УСДП з іншими українськими партіями та майже повній політичній ізоляції “молодого” крила якраз напередодні нових парламентських виборів.

У квітні 1911 р. австрійський парламент було розпущено і в країні розпочалася інтенсивна передвиборна боротьба. Стрижнем передвиборної платформи УСДП фактично була боротьба за соціальне забезпечення, проти нових податкових тягарів на трудящих, кошти з яких ішли на гонку озброєнь, та проти дорожнечі продуктів харчування й житла [618; 620]. Спільна відозва до виборців колишніх послів від СДРПА декларувала гостро опозиційну, як і раніше, політику щодо уряду Бінерта, який характеризувався як “правительство доріжні”, “знаряддя мілітаризму” й клерикалізму [560]. УСДП висунула свої кандидатури по 8 виборчих округах Галичини (у т. ч. лише двох міських). У решті округів кандидатури не висувалися через нестачу коштів на ведення передвиборної кампанії [103, арк.13-14; 619]. Враховуючи ускладнення відносин із ППСД і малоперспективність міських округів, УСДП змушена була зробити ставку на сільські округи, у тому числі й ті, де мали сильні позиції НДП й УРП. У результаті кандидати УСДП виступили проти популярних українських політиків Ю.Романчука, М.Петрицького, Л.Бачинського та інших, що також загрожувало розпорошенням голосів у боротьбі проти всепольської “Ради народової” та москвофілів. Газета НДП “Діло” звинуватила соціал-демократів у зраді національних інтересів заради “високого ідеалу”, намаганні здобути якнайбільше депутатських мандатів для інтернаціонального соціал-демократичного клубу

за рахунок зменшення української репрезентації [540; 544]. Загострення взаємин УСДП з іншими українськими партіями досягло апогею [273, с.406-407].

Передвиборна кампанія українських партій в умовах загострення міжнаціональних протиріч, зростання національної свідомості мас проходила під гаслами консолідації українських політичних сил у парламенті, унаслідок чого становище УСДП виявилось найуразливішим. Так, під час передвиборних зборів на Збаражчині, Богородчанщині, де кандидатами від УСДП були Я.Остапчук і Ю.Бачинський, виборці, у принципі, готові були підтримати соціал-демократів, але майже одностайно вимагали від них вступу в майбутньому парламенті до Українського клубу разом із представниками інших українських партій [92, арк.7; 103, арк.15]. Однак це означало б розрив з австрійською соціал-демократією, порушення проголошуваних партією класових підходів у політиці. У спеціально присвяченій цьому питанню статті “Землі і волі” наголошувалось, що соціал-демократи, як і раніше, підтримуватимуть Український клуб у його справедливій боротьбі за національні права українців, але “соціал-демократичний посол не сміє вступити до Українського клубу разом з панами та попами, хоч би якими щирими українцями. Він мусить належати до соціал-демократичного клубу і боротися найперше за права хлопів і робітників!” [620].

Українська секція СДРПА розглядала передвиборну боротьбу через призму не тільки міжпартійних, але й внутріпартійних суперечностей. Розуміючи, що поразка на виборах може мати згубні наслідки для його крила, “молоде” керівництво партії намагалось зосередити всі зусилля довкола передвиборних акцій кандидатів своєї фракції [112, арк.20-21, 27-28]. Опинившись, однак, у ході кампанії фактично в політичній ізоляції, “молоді” гостро відчували нестачу організаційних та фінансових ресурсів. В одному з листів під час кампанії Ю.Бачинський писав В.Левинському, що шансів у нього й товаришів практично немає: “Якби було трохи більше грошей, може би то було ... Подумайте собі, на такі величезні округи, як мій і його (Р.Яросевича. – О.Ж.) ми дістали до тепер по 260 кор. І роби ту що з тим!! Оплати з цих грошей афіші, відозви, ... плати залізницю...”. Ситуація складалась патова: знімати кандидатуру не можна було, а проводити кампанію не було на що. Єдиним

здобутком його кандидатства, як зазначав сам автор листа, були повсюдні великі борги, сплатити які найближчим часом перспектив він не бачив. “Але я тим не зражаюся і роблю своє дальше ... Говорю і від тих промов вже-м захрип”, – писав Ю.Бачинський [100, арк.17].

Попри всі сподівання й розрахунки, “молодим” не вдалось своєчасно отримати фінансову допомогу з-поза меж Галичини (від УСДРП, чеської соціал-демократії, українських робітничих організацій у Канаді), а матеріальна підтримка з боку СДРПА виявилась незначною. Унаслідок цього в період передвиборної кампанії УСДП не змогла навіть підтримати регулярний випуск партійної преси [103, арк.14; 112, арк.21]. Давалася взнаки слабкість організаційних зв'язків партії на селі, відсутність аграрної програми [545].

Вибори відбулися в червні – липні 1911 р. УСДП отримала всього близько 25 тис. голосів виборців (у т. ч. 3 тис. на Буковині) і здобула лише 1 посольський мандат (С.Вітик) [436]. Утрат у кількості голосів зазнали всі українські партії, що було зумовлено як традиційним зловживанням властей, так і розчаруванням населення діяльністю першого демократичного парламенту, за який боролись опозиційні партії. З усіх голосів, відданих за український політичний табір у Галичині, на УСДП припало 4%, на радикалів – 16% (5 мандатів), решта – на НДП (18 мандатів), крім того 2 мандати здобули москвофіли [545-546].

Польські соціал-демократи покращили свій результат порівняно з минулими виборами. Були не тільки переобрані на новий термін обидва їх депутати у Львові (Г.Діаманд і Ю.Гудец), а також у Перемишлі (Г.Ліберман) та Стрию (Є.Морачевський), але й здобуто два мандати в Кракові (І.Дашинський і З.Марек). По сільському краківському округу мандат отримав З.Клеменсевич, у Сілезії – Т.Регер. Дев'ятим послом від ППСД став у 1913 р. на додаткових виборах у Подгужі в Західній Галичині Е.Бобровський. Разом на всіх 23 кандидатів ППСД було віддано 70 тис. голосів. Порівняно з 1907 р. партія помітно скорегувала свою виборчу стратегію: менше значення надавалося підрахункам кількості прибічників по безперспективних округах, натомість кандидати висувалися тільки в округах, де були шанси вибороти мандат [1173, s.473].

Змінилася структура польського політичного табору в парламенті. У Польському колі суттєво збільшилося представництво людовців, які завоювали 24 депутатських місця, консерваторів (21) та демократів різних відтінків (14), водночас зменшилась кількість вшехполяків (9), вплив яких загалом послабився, поступаючись вирішальною роллю коаліції консерваторів і людовців, за котрою стояв галицький намісник [367, с.423].

Соціал-демократична фракція в парламенті зменшилась із 89 до 82 депутатів і внаслідок поглиблення міжнаціональних суперечностей розпалася на 3 практично самостійні клуби – німецький, чеський і польський. Причому С.Вітик, враховуючи політичну ситуацію в краї, вступив на правах гостя (з дорадчим голосом) до німецького соціал-демократичного клубу [367, с.424].

Поразка УСДП на парламентських виборах 1911 р. негативно позначилась на розвитку українського соціал-демократичного руху в Галичині. Зокрема, вона дала поштовх до розвалу найсильнішої в УСДП сільської організації – Збараської повітової організації, яка гуртувалася навколо посла парламенту Я.Остапчука [108, арк.27-28]. Значно ускладнилось і внутріпартійне становище “молодих”. Підтримувані польською соціал-демократією, “старі” прагнули до реваншу за поразку свого крила на січневій партконференції. Поглиблення розбіжностей між течіями, насамперед із питань тактики щодо ППСД, зумовило остаточний розкол УСДП на черговому з’їзді партії.

IV з’їзд УСДП відбувся у Львові 3–4 грудня 1911 р. за участю 84 делегатів та представників УСДРП, ППСД і ЄСДП. При цьому з ініціативи “старих” на з’їзд прибуло близько 20 делегатів, що репрезентували неіснуючі організації (принаймні, про їх існування не був поінформований ні ЕК партії, ні місцевий та окружний комітети). Усі вони були з одного Перемишльського округу, семеро з них – навіть з одного села. Мандатна комісія опротестувала 13 мандатів, однак під тиском С.Вітика з’їзд незначною більшістю голосів (35 проти 32) затвердив їх [488; 250, с.16-17]. Таким чином “старі” забезпечили собі більшість на з’їзді.

Звітуючи про діяльність ЕК УСДП, В.Левинський указав на гальмування темпів розвитку партії. Так, за 1910–1911 рр. нові місцеві організації партії виникли



лише в 4 містах, а кількість членів партії, що сплачували внески, становила 1366 чол. [487]. Виступаючи після цього з доповіддю про ставлення УСДП до інших соціалістичних партій, Левинський гостро скритикував лідерів “старих” за надмірну лояльність до ППСД і нехтування національних інтересів українців [178, Ргдс.12993]. Запропонована ним резолюція вбачала причини кризи СДРПА “з одного боку, в закоріненню націоналістичних ідеологій серед соціал-демократичних партій поодиноких народів Австрії, а з другого, в недостачах існуючої фахової організації...”. Покликаючись на ухвали січневої партконференції, резолюція знову вказувала на непорядкованість взаємин УСДП і ППСД, на ґрунті чого “виникали і ще досі виникають ненастанні конфлікти” між двома партіями, які доручалося Екзекутиві якнайскорше владнати [623].

Від “старих” зі співповіддю з цього питання виступив Т.Мелень, який закликав українських соціал-демократів до боротьби насамперед проти націоналізму у власній партії. Він зажадав усунення з резолюції посилянь на рішення січневої конференції, що означало фактично відмову від них, а також вніс до проекту пункт з осудом брошури Ю.Бачинського як шкідливої для партії [623].

Під час гострої дискусії над доповідями думки делегатів розділилися, причому на боці “старих” фактично виступили репрезентанти ППСД, тоді як Левинського підтримав представник УСДРП Д.Донцов. З метою усунення розколу М.Ганкевич запропонував обрати комісію для вироблення компромісної резолюції, однак “молоді” відмовилися ввійти до її складу [623]. У результаті поіменного голосування з’їзд більшістю всього у два голоси (40 проти 38) ухвалив резолюцію з поправкою Т.Меленя. Тоді Л.Ганкевич і В.Левинський, запротестувавши проти штучно створеної більшості, разом із 30 своїми прибічниками, а також делегатами УСДРП залишили з’їзд [178, Ргдс.12993]. Сецесіоністи провели окрему нараду, на якій було ухвалено визнати з’їзд і його рішення недійсними, а керівним органом партії вважати дотеперішню Екзекутиву, більшість у якій мали “молоді” [548].

Тим часом з’їзд під головуванням В.Коцка продовжив свою роботу й обрав новий ЕК УСДП, до складу якого були введені здебільшого представники “старих” (І.Кушнір, І.Денека, як депутат парламенту С.Вітик та ін.), а також окремі

представники “молодих”. Новим редактором “Землі і волі” замість П.Буняка було затверджено Т.Меленя, а головою партії на першому ж засіданні нового ЕК було знов обрано М.Ганкевича. Нова Екзекутива заявила, що розглядає сецесіоністів фактично не як членів партії [623].

Представляючи УСДП на XII з’їзді польських соціал-демократів 8–10 грудня 1911 р. у Львові, Т.Мелень доповів, що з опозицією в партії покінчено назавжди. Зі свого боку, лідер ППСД І.Дашинський у своїй доповіді висловився за якнайтіснішу єдність соціал-демократії в Австрії, різко засудив чеську соціал-демократію за “сепаратизм” у справі профспілкових організацій [731].

Проте “молоді” продовжували виступати від імені доз’їздівської Екзекутиви. Оскільки юридично видавцем головного органу партії “Землі і волі” був М.Ганкевич, вони змушені були налагодити випуск нового органу – “Вперед”, перший номер якого вийшов 17 грудня 1911 р. під редакцією В.Левинського й П.Буняка. У відозві “До українських робітників” “молоді” підкреслили, що їх фракція прагне оперти свою діяльність “з одного боку, на самостійності українського робітничого руху, на повній його автономії, а з другого на міжнародній солідарності”. Відповідальність за зрив з’їзду покладалась на пропольський напрям у партії. Відозву підписали як члени ЕК УСДП В.Левинський, П.Буняк, Ю.Бачинський, А.Чернецький, В.Темницький, Я.Остапчук, А.Шмигельський та цілий ряд інших провідних членів партії [487]. Крім того, шість “молодих” діячів, обраних з’їздом до нової Екзекутиви, відмовились увійти до її складу [487]. Таким чином, незважаючи на те, що обидві фракції намагалися спочатку формально не визнавати розколу, фактично з кінця 1911 р. виникли дві паралельні партійні управи, кожна з яких виступала від імені УСДП і видавала свій окремий друкований орган.

Новообраний ЕК “старих” опирався на ряд організацій Підкарпаття (виборчий округ С.Вітика) та окремі фахові товариства, про що свідчив склад учасників проведеної ним у березні 1912 р. конференції [627]. Мотивуючи свою приналежність до “старих”, голова окружного комітету УСДП у Дрогобичі Р.Скибінський писав, що робітники чекають на вирішення життєвих справ, а “молоді” годують їх “самим націоналізмом”. Однак ті з робітників, що шукають націоналізму, ідуть до

братів церковних, “Соколів” та “Зорі”, а ті, що прагнуть економічної боротьби – до ППСД. Українським соціал-демократам, на думку Скибінського, не варто змагатися з буржуазними партіями в націоналізмі, зате необхідно першочергову увагу звернути на класову, економічну боротьбу робітників [304].

Водночас переважна більшість місцевих організацій партії, а також буковинська й віденська організації УСДП заявили про підтримку дій і рішень сецесіоністів [488-491]. Буковинські соціал-демократи в спеціальній заяві з цього приводу, опублікованій у “Борбі”, відмовилися визнати з’їзд легітимним, а вину за розкол партії поклали на С.Вітика й Т.Меленя, які, на їх думку, “не бажали жодної злагоди і хотіли переперти свою волю проти волі майже всіх українських соціалістів” і тому привели на з’їзд людей, що фактично не могли бути делегатами [438]. Лідер УСДП на Буковині О.Безпалко заявив про свою відмову ввійти до новообраного Екзекутивного комітету УСДП (фактично – керівництва фракції “старих”) і у відкритому листі до ЕК закликав його зібрати новий партійний з’їзд для поладження спору, забезпечивши при цьому справедливе представництво всіх місцевих організацій [487]. Відновлена Збараська повітова організація висловила також за якнайскоріше подолання непорозумінь усередині партії, з приводу чого вона звернулася до обох екзекутив. Однак В.Левинський на початку 1912 р. виступив проти негайної ліквідації розколу, маючи на меті завдати повної й остаточної поразки “старим” [87, арк.9-9зв.].

Об’єктивні передумови, причини, суть і можливі шляхи подолання кризи української секції СДРПА стали предметом обговорення та полеміки на шпальтах австрійської, польської, української та іншої соціалістичної преси. Зміст цієї полеміки цікавий і тим, що дозволяє суттєво доповнити й конкретизувати наші уявлення про погляди лідерів і теоретиків австрійської соціал-демократії початку ХХ ст., зокрема О.Бауера, на українську справу загалом та перспективи вирішення українського питання напередодні Першої світової війни.

Обидві фракції прагнули заручитися підтримкою найавторитетнішої в міжнародному робітничому русі секції СДРПА – австронімецької. Проте остання, розглядаючи розкол в УСДП через призму чесько-німецької суперечки в австрій-

ському профспілковому й соціал-демократичному русі, значною мірою аналогічної польсько-українській, відразу стала на бік “старих”. Центральний орган австрійських соціал-демократів газета “Arbeiter-Zeitung“ у замітці, автором якої був О.Бауер, звинуватила “молодих” у сепаратизмі й націоналізмі та поклала на них вину за розлам партії, охарактеризувала розбиття партії заради брошури Ю.Бачинського як “злочин щодо справи пролетаріату”, указуючи на прямий вплив чеських “сепаратистів” на український соціал-демократичний рух [673]. Усе це намагався заперечити В.Левинський, який, зокрема, спростував твердження “Arbeiter-Zeitung” про те, що сецесіоністи діяли в порозумінні з лідерами чеської соціал-демократії, які тоді ж прибули до Львова на з’їзд ППСД [674; 549].

Поряд із цим, чеська соціал-демократична преса відкрито солідаризувалася з “молодим” (“автономістським”) напрямом в УСДП, а Л.Ганкевич на V з’їзді Чехослов’янської соціал-демократичної партії (24–27 грудня 1911 р.) без порозуміння з Екзекутивою, як і представник УСДРП Л.Юркевич, висловив від імені своєї партії симпатії чеським соціал-демократам, діяльність яких була засуджена Інтернаціоналом [100, арк.8; 669]. Усе це не могло не мати несприятливого для УСДП резонансу в європейському соціалістичному русі.

Аналізуючи процеси в соціал-демократичному русі Галичини в статті “Галицькі партз’їзди”, яка побачила світ у січневому 1912 р. номері “Der Kampf”, О.Бауер указав на брак промислового українського робітництва як масової бази української соціал-демократії [334, S.155-156]. Оскільки українці, за його висловом, є суто аграрним народом, український соціалізм перебуває ближче до соціалізму селянських партій, ніж до західноєвропейського соціал-демократизму. Цей своєрідний соціалізм, писав Бауер, “є сумішкою пролетарського соціалізму нечисленного, переважно ще дрібно-ремісничого пролетаріату, хлопського соціалізму мужицтва, яке веде натуральну господарку, і революційної ідеології інтелігенції” [цит. за: 624].

Оскільки в українському селі національне протистояння збігається з класовим, український соціалістичний рух має, на думку Бауера, яскраве національне забарвлення, яке надане йому попутниками пролетаріату – селянством та інтеліген-

цією. Це знайшло свій вираз, зокрема, у виникненні в УСДП під безпосереднім впливом чеського “сепаратизму” націоналістичної течії [624]. Поборювати цю тенденцію українським товаришам мають допомагати всі інші братні соціал-демократичні партії [334, S.158]. Разом із тим, цілком закономірне національне забарвлення українського соціалізму не повинно, на переконання О.Бауера, стати перешкодою для співпраці з польськими соціал-демократами, які є природними союзниками українців у їх боротьбі проти царату. Тим більше, що поляки загалом об’єктивно зацікавлені в тому, щоб Східна Галичина стала українським П’ємонтом, а отже й у зміцненні українського соціалістичного руху в Галичині [624].

Намагаючись виправити становище й нейтралізувати позицію австрійців щодо внутріпартійної боротьби в УСДП, керівництво “молодих” в офіційній заяві відмежувалося від сепаратизму в профспілковому русі, ще раз наголосивши, що українські соціал-демократи є “безумовними прихильниками одноцільності і єдності фахових організацій в кожній державі”, лише домагаються належного забезпечення в них національно-культурних і мовних потреб робітників кожної національності [495]. За домовленістю з лідерами австрійських соціал-демократів, досягнутою О.Безпалком у результаті його поїздки до Відня [87, арк.10; 101, арк.23], В.Левинський виступив у “Der Kampf” зі статтею “Розкол української соціал-демократії”. Він відкинув звинувачення в націоналізмі й переадресував їх польській соціал-демократії, підкреслюючи, що дійсним джерелом конфліктів є прагнення ППСД на практиці монополізувати рух промислового робітництва та її ідеологія й практика польського соціал-патріотизму, підтримувана “старими” з УСДП [351, S.362, 364].

Левинський доводив, що польські соціалісти завжди виступали, хоч і частіше в замаскованій формі, за відновлення незалежної Польщі в “історичних” межах, тобто з включенням принаймні частини українських, білоруських та литовських земель. Серед українських соціал-демократів, на його погляд, навпаки, існували “засадничі ріжниці” в баченні перспектив української державності. Так, лідер “старих” М.Ганкевич був палким речником постулату незалежної України, тоді як себе Левинський відносив до репрезентантів іншої позиції: “...Вважаю домагане “незалежної України” при нинішніх порядках і умовах за утопію. Натомість визнаю

реальним домаганєм справу поділу Галичини та автономії України в Росії”. При цьому Левинський посилався на домінування аналогічної позиції серед соціал-демократів Наддніпрянщини [280].

Тут же, коментуючи статтю В.Левинського, О.Бауер заперечив факт панування великодержавницької ідеології в середовищі польських соціалістів, зазначаючи, що Левинський критикує ППСД із позицій не інтернаціоналізму, а українського соціал-патріотизму. На думку Бауера, конфлікт в УСДП, єдиним питанням якого є, по суті, тактика щодо польських соціал-демократів, позбавлений будь-якого принципового характеру і з моменту відмови “молодих” від свого націоналізму для його подолання не було б жодних перешкод [692, S.368-369]. Тим паче на заваді для праці в рамках одної партії не можуть бути відмінності в баченні перспектив української державності чи її майбутніх кордонів. “Нині на деннім порядку політичного життя в границях Австрії стоїть тільки автономія України (українських земель у складі імперії. – О.Ж.)... Національний рух на Україні цілком ще не розвинений. Її державна доля в будучности є академічним питанєм (eine Doktorfrage) без ніякого політичного значіння для наших днів” [247, с.3]. Так само неактуальним, за О.Бауером, є питання про кордони майбутньої незалежної Польщі, тому розбіжності в теоретичних поглядах щодо можливих змін на карті Європи не дають права на розбиття пролетарських організацій [247, с.3].

У відповідь Левинський звинуватив керівництво австрійської соціал-демократії в упередженості й необ’єктивності, зумовленій тим фактом, що ППСД є головним союзником австрійців у чесько-німецькій профспілковій суперечці, відповідальність за яку він, солідаризуючись із Л.Троцьким, поклав на обидві сторони [272]. Водночас сумніви Бауера щодо майбутньої національної долі українців Левинський назвав “грубим нетактом” щодо всієї української соціал-демократії, провів пряму паралель із пророцтвами К.Маркса щодо національної смерті чехів та пізнішим визнанням К.Каутського, що “Маркс помилився” [272].

Ще більш різко засудив позицію О.Бауера Ю.Бачинський, який включився в полеміку своєю брошурою “Зразок публіцистичної несовісности: Відповідь О.Бауерові” (Львів, 1912). Як і В.Левинський, автор брошури вважав, що позиція

Бауера щодо української соціал-демократії (а в результаті фактично й до української справи загалом) була наперед детермінована профспівковою суперечкою [250, с.4]. Бачинський підкреслив, що твердження Бауера про брак українського промислового пролетаріату базуються на спотвореній поляками галицькій статистиці. Проте з нього фактично випливає висновок про те, що українська соціал-демократія як окрема партія не має рації свого існування й може отримати право на життя хіба що “in engster Gemeinschaft (У тісному зв’язку, єдності. – О.Ж.)” з польськими соціал-демократами. Однак такий союз, на тверде переконання Бачинського, був би сполученням “з явною шкодою для українського соціал-демократичного руху в Галичині”. А “непринципове” для Бауера питання про тактику щодо ППСД є на ділі питанням “бути чи не бути” УСДП як самостійній партії [250, с.8, 14, 18].

Свою позицію щодо розколу УСДП у ході дискусії висловили й польські соціал-демократи, які відкрито підтримали групу Ганкевича – Вітика. І.Дашинський виступив із цього приводу зі статтею в червневому номері “Der Kampf” за 1912 р. У статті, переповненій посиланнями на О.Бауера, лідер ППСД піддав критиці погляди та діяльність В.Левинського і Ю.Бачинського, заперечив, що його партія прагне до захоплення українських земель, аргументуючи тим, що про це немає ні слова в жодному з партійних видань. Укотре вказуючи на брак українського промислового пролетаріату в Галичині та іронізуючи, що така мала кількість українських робітників матиме віднині аж дві українські соціал-демократичні партії з двома ексекутивами, двома друкованими органами і т. д., Дашинський відверто солідаризувався зі “старим” напрямом в УСДП [338]. “Naprzyd” і “Gios” передрукували статті Бауера з “Der Kampf”, однак опустили ті місця, де йшлося про соціал-патріотизм ППСД [250, с.19].

Показово, що спроби “молодих” з УСДП знайти розуміння й підтримку в інших лідерів міжнародного робітничого руху (К.Каутського, Г.Плеханова), зокрема й лівих (Р.Люксембург, В.Леніна), здійснені за порадою й безпосереднім сприянням голови Української соціал-демократичної “Співки” в РСДРП М.Меленевського (Баска) [87, арк.10зв.; 101, арк.5-6], особливого успіху не мали. Активно використовувані поляками звинувачення УСДП у профспівковому “сепаратизмі”, як

і зв'язках із чеськими соціал-демократами, від яких практично ізольовані “молоді” не поспішали відмовлятися, виявились “убивчим” аргументом не на користь української соціал-демократії.

Таким чином, поглиблення польсько-українського протистояння в Галичині практично відразу позначилося на міжнаціональних взаєминах у робітничому русі. З цілої низки актуальних проблем суспільно-політичного життя краю й держави польська та українська соціал-демократії вперше відкрито зайняли протилежні позиції. Усе це відбувалося на тлі прискорення дезінтеграційних процесів у СДРПА, посилення конкурентної боротьби її національних секцій за вплив на робітничі профспілки.

Штучні перешкоди в розвитку українського соціал-демократичного руху з боку польської соціал-демократії в комплексі з внутріпартійною боротьбою навколо тактичних питань, головним чином щодо ставлення до ППСД, викликали розкол УСДП наприкінці 1911 р. та її занепад напередодні Першої світової війни.

#### **5.4. Становище національних секцій австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині напередодні Першої світової війни (1912–1914 рр.)**

Загострення взаємин між польською та українською соціал-демократіями й розкол УСДП наприкінці 1911 р. стали черговими симптомами поглиблення загальної кризи, яку СДРПА переживала з кінця 1905 р. Започаткована німецько-чеськими протиріччями, криза поступово охопила всі суб'єкти австрійського “малого Інтернаціоналу” та регіони, в яких вони діяли. На 1911–1912 рр. розколотими виявились практично всі національні секції партії. Анексіоністська політика австрійського уряду на Балканах, фактично апробована керівництвом СДРПА, спонукала словенську соціал-демократію до творення з 1907 р. окремих робітничих і культосвітніх організацій, з 1909 р. сприяла пожвавленню в словенській партії національної течії. Позиція австрійського уряду в італійському питанні викликала невдоволення італійців, штовхала Італію в бік Антанти, а в італійській секції СДРПА зумовила виокремлення з 1908 р. національної групи [1167, S.421]. Формально



організаційний зв'язок словенської, італійської та української секцій з австро-німецькою залишався без змін, на практиці ж австрійський “малий Інтернаціонал” після сепарації чехослов'янської соціал-демократії був політично мертвим. Після 1905 р. не відбувся жоден загальнопартійний з'їзд, завмерла діяльність загальної Екзекутиви, дедалі менше проводилося спільних політичних акцій [1163, S.168].

Одним із найболочіших проявів дезінтеграційних процесів у СДРПА був розпад після виборів 1911 р. єдиної соціал-демократичної фракції в австрійському парламенті. Уже в кінці 1911 – на початку 1912 рр. із ряду конкретних питань депутати від австронімецької та чеської соціал-демократій зайняли протилежні позиції й голосували разом зі своїми “буржуазними” партіями [392, с.166]. Намітилася тенденція до зближення національних секцій СДРПА з власними національними політичними таборами. Австронімецькі соціал-демократи взаємодіяли в парламенті з німецькими лібералами й клерикалами Нижньої Австрії, чеські – з Чеським клубом. Польські соціал-демократи з весни 1912 р. брали участь у засіданнях Польського кола [550].

Вибух війни на Балканах восени 1912 р. і реальна загроза виникнення європейського конфлікту за участю Австрії та Росії поставили всі політичні сили країни перед необхідністю конкретизації своєї позиції щодо можливої війни. За таких умов польська секція СДРПА яскраво виявила примат іредентичного спрямування у своїй ідеології та діяльності та його перевагу над соціально-класовими принципами. 16 жовтня Виконавчий комітет ППСД під головуванням Я.Енґліша ухвалив рішення, згідно з яким у ході антивоєнних мітингів партії слід було наголошувати в резолюціях, що в разі війни з Росією польський пролетаріат Австрії разом із робітниками Королівства Польського боротиметься проти царату за незалежність Польщі [190, s.71]. 30 жовтня І.Дашинський виступив із цього приводу з великою промовою в австрійському парламенті, текст якої був згодом опублікований і поширений у вигляді окремої брошури. Він заявив, що “Польща повинна – спираючись на Австрію та Німеччину... – стати незалежною державою, державою між Сходом і Заходом, між культурою східною і західною”, закликав німецькі та австрійські правлячі кола усвідомити, що польське питання для них –

питання епохальної ваги й вимагає свого розв'язання [346, s.183]. Польський народ не провокуватиме війни, але, змушений до братовбивства, обернеться у невблаганній боротьбі проти російського царизму. Натякаючи на проросійську орієнтацію ендеків, Дашинський попереджав: якщо польська верхівка гальмуватиме визвольний рух у гонитві за маревом царської ласки, польський працюючий люд сам вирішить свою долю, “повстане з мертвих з'єднаний і незалежний посеред дружини народів” [346, s.184].

ППСД не обмежувалася парламентськими й пресовими деклараціями, а в міру можливостей несла свої ідеї в маси. 4 грудня Виконком партії вирішив розіслати листи місцевим комітетам із дорученням ширити “антиросійські гасла” [191, s.49]. Багатотисячні робітничі маніфестації організовувалися партією не лише в Кракові та Львові, але й у менших населених пунктах. Так, 6 грудня 1912 р. у Цензьковіце Хшанувського повіту Західної Галичини відбулися збори робітників, на порядок денний яких було винесене питання “Балканська війна і соціал-демократія”. Доповідач, краківський студент Н.Ковальський, звернув увагу слухачів на різницю в становищі поляків під російською й австрійською владою, закликав зібраних, незважаючи на те, що війна сама по собі є злом, у разі, якщо буде спровокована російським царатом, виступити як один проти Росії як у лавах армійських, так і добровольців, і прийти на допомогу австрійському урядові. “Гаслом народу польського є об'єднання поляків під одним скіпетром”, – підкреслив доповідач. Збори ухвалили резолюцію: “На випадок війни Австрії з Росією польський робітник стане до боротьби з царатом” [73, арк.21-22].

Політика ППСД ішла фактично врозріз із позицією Інтернаціоналу, який спочатку в рішеннях МСБ, а згодом у маніфесті Базельського надзвичайного конгресу в листопаді 1912 р. засудив війну й висунув перед соціал-демократією кожної країни завдання в разі війни “...підняти народ і тим самим прискорити падіння капіталістичного класового панування” [172, арк.73-74; 225, S.23]. Однак лідери СДРПА поставилися толерантно до позиції польської секції, враховуючи, з одного боку, важке становище польського народу в Російській імперії, з іншого – проавстрійську орієнтацію ППСД на випадок війни [1173, s.539, 540-541].

На тлі погіршення міжнародної ситуації та назрівання світової війни чимраз більше посилювалося політико-ідеологічне зближення ППСД із ППС-фракцією, передусім на основі “австро-польської концепції”, притаманної обом політичним силам [943, с.271]. Обидві партії разом із людовцями, Народовим зв’язком робітничим та рядом інших організацій у листопаді 1912 р. у Відні утворили польську “Тимчасову комісію сконфедерованих незалежницьких партій”, яка оголосила себе на боці Австро-Угорщини в майбутній війні. Рішення про вступ до комісії було одностайно прийнято на засіданні Заряду ППСД 16 листопада. Повноважним представником партії в комісії визначено І.Дашинського, з 1913 р. його заступником був Ю.Гудец [1173, с.541]. По закінченні Балканських воєн, коли напруга в міжнародних відносинах дещо спала, на з’їзді делегатів “Комісії” наприкінці листопада – на початку грудня 1913 р., попри певні розбіжності, вирішено продовжити її існування з метою координації зусиль, спрямованих на досягнення незалежності, а з її назви знято прикметник “тимчасова”.

Галицько-польські соціал-демократи підтримали й ідею Ю.Піلسудського щодо активної підготовки до збройного виступу проти російського царизму в майбутній війні. 7 грудня 1912 р. Виконком ППСД прийняв рішення випустити відозву із закликом сприяти творенню польських воєнізованих підрозділів та збору коштів на Польський військовий скарб [1173, с.541]. Рішення стало предметом дискусії на засіданні ширшого Заряду партії 15 грудня. Свою стурбованість можливою зміною характеру діяльності партії висловили Г.Діаманд і З.Марек. Дашинський мотивував необхідність участі в організації воєнізованих формувань потребою не втрачати ініціативу та не допустити розпорошення партійних сил по формаціях, що перебували би поза впливом партії. Його підтримав присутній на засіданні Ю.Піلسудський, котрий переконував у доцільності використання вже затвердженого владою статуту товариства “Strzelec”. У результаті ухвалено приступити до формування “Робітничих кіл Зв’язку стрілецького”, які мали залишатися самоврядними організаціями на базі того ж статуту, але під контролем ППСД [1173, с.542]. Уже через два тижні після їх заснування особовий склад “стрілецьких робітничих кіл” сягав 1,5 тис. чол., з них близько 700 у Західній Галичині, 600 у

Східній і 200 в Сілезії. Згідно з домовленістю з керівництвом стрілецького руху, політичну роботу серед робітників-стрільців продовжували партійні агітатори ППСД, а військових інструкторів забезпечував “Strzelec” [1173, s.542-543].

З погляду методів роботи партії в масах значний інтерес викликає інструктивний лист ВК ППСД від 18 грудня 1912 р. із приводу заснування “стрілецьких робітничих кіл”. Усім місцевим партійним комітетам доручалося негайно скликати закриті збори з якомога більшим числом учасників і порядком денним “Позиція ППСД щодо загрози австро-російської війни”. Після реферату з питання порядку дня й ознайомлення присутніх із рішенням партії щодо організації стрілецьких дружин відразу слід було викласти листки паперу для запису всіх бажаючих вчитися володіти зброєю і вступати до “кіл”. Інструкція закликала не застосовувати жодного тиску на товаришів, не стимулювати штучного ентузіазму, щоб не вступали під впливом піднесеного настрою, а потім не шкодували про свій крок, який мусить бути серйозним і виваженим. Добровольці мали бути фізично придатні, не застарі й не замолоді; переобтяжених родинними обов’язками рекомендувалося від вступу стримувати. Загалом слід було не робити з цієї справи галасу, а працювати “тихо й ефективно”. Наголошувалося, що творення “кіл” не означає зміни структури політичних чи фахових організацій партії, просто поруч із ними впроваджується нова організаційна форма, що залишається цілком у рамках ППСД [191, s.50-51].

Політика керівництва ППСД щодо війни була піддана різкій критиці на XIII з’їзді партії в Кракові (6–8 грудня 1913 р.) з боку лівої внутріпартійної опозиції. Її речник Б.Дробнер зажадав відкликання представників польської соціал-демократії з “Комісії сконфедерованих незалежницьких партій” (далі – КСНП), оскільки вона, за його визначенням, являла собою організацію буржуазну й ворожу класовим інтересам пролетаріату [179, Prds.14166]. Під пропозицією Дробнера поставили свої підписи десять із 133 делегатів з’їзду. Тою чи іншою мірою його підтримали депутат парламенту З.Марек, делегат із Сянока Леванович та ін. Частина делегатів критично оцінювала діяльність соціал-демократичної фракції в парламенті за її надто помірковану, на їх думку, тактику, брак справжньої гостроти у виступах, невикористання таких методів, як обструкції тощо, і в результаті занедбання справи

реформи соціального забезпечення робітників. Позицію партійного керівництва обстоювали в дебатах парламентські послы І.Дашинський, Ю.Гудец, Г.Діаманд [76, арк.12, 13, 16]. Зрештою ліві опозиційні елементи всередині ППСД виявилися порівняно нечисленними й не змогли схилити на свій бік шальки терезів на з'їзді. Дробнер після дискусії відкликав свої пропозиції, а з'їзд у цілому схвалив лінію партійного керівництва щодо майбутньої війни.

Стосовно проблеми сеймової виборчої реформи делегати засудили позицію католицького єпископату, яка призвела до зриву вже практично готової польсько-української угоди та відставки галицького намісника М.Бобжинського, заявили про продовження активної боротьби за загальне право голосування до сейму [76, арк.14]. У зв'язку з цим посилювалися антиклерикальні тенденції в пресі та агітаційній діяльності партії [1173, s.549, 558]. Заслухавши також інформацію Регера про боротьбу за сеймову реформу в Сілезії, з'їзд ухвалив резолюцію, що вимагала запровадження загального виборчого права до сілезького сейму [76, арк.14].

Відносно новим явищем, у тому числі й порівняно з діяльністю УСДП і ЄСДП, але відповідним до тенденцій розвитку міжнародної соціал-демократії, була наявність у складі делегатів з'їзду з вирішальним голосом десяти жінок та обрання п'ятох із них до керівних і контрольних органів партії [76, арк.16].

З'їзд підвів також ризику під кількарічними спробами ППСД підпорядкувати собі Єврейську соціал-демократичну партію. Відновлення розриву між двома партіями було неминучим. ППСД засідала в КСНП разом із Народовим робітничим зв'язком, який на польських землях у складі Російської імперії провадив антисемітську пропаганду, мав непорозуміння з Бундом – союзником ЄСДП. Дашинський у 1912–1913 рр. трактував цілу ЄСДП майже нарівні з українськими “сепаратистами”, лиш тактику щодо неї вважав за доцільне застосовувати іншу. Якщо з українськими “молодими” слід було повністю розірвати стосунки, то з більш популярними серед галицького пролетаріату єврейськими соціал-демократами необхідно було детально розмежуватися, але уникати прямих сутичок [1181, s.271]. Інструкція Виконкому ППСД, видана в 1912 р. для місцевих партійних осередків, мала на меті відгородити єврейських членів польської партії від впливів ЄСДП, припинити їх відтік до

останньої, що, зрештою, уповні виконати не було реальним. На місцях, особливо там, де переважав або був чисельним єврейський пролетаріат (наприклад у Коломиї, Станіславі), польські соціал-демократи змушені були всупереч директивам згори на рівні локальних структур взаємодіяти з єврейськими [1181, s.272]. В інших місцях виникали конфлікти. Так, у Стрию, де практично не було організації ППСД, улітку 1913 р. завдяки ЄСДП соціал-демократи вперше перемогли на виборах керівництва місцевої каси хворих. Однак стараннями парламентського посла Є.Морачевського, який координував кампанію, правління каси захопили у свої руки польські соціал-демократи. Це вилилося в полеміку між “Naprzyd” і “Der Sozialdemokrat” та чергове загострення відносин між двома партіями [1181, s.285].

ХІІІ з’їзд ППСД прийняв до відома без дискусії заяву І.Дашинського в доповіді про те, що партія не визнає самостійності єврейської соціал-демократії на власному терені діяльності, бо на польській землі правомочною є тільки польська політична партія і тому ППСД належить визнати єдиною політичною репрезентацією працюючого люду польських територій Галичини й Сілезії [784]. Формулювання залишало простір для існування й діяльності УСДП. Частина єврейських діячів (Д.Саламандер, Р.Бубер, Ю.Дробнер, М.Цеттербаум) повернулася після з’їзду з ЄСДП до ППСД. Характерно, що галицько-польська соціал-демократія припинила з цього часу свої спроби створення єврейської філії в рамках власної партії та налагодження випуску єврейських періодичних видань [1173, s.555].

Разом із тим, так і не визнана австрійською соціал-демократією ЄСДП дещо зміцнилася після об’єднання з ЄСД у 1911 р. Черговий VI з’їзд партії відбувся 23–24 жовтня 1913 р. у Кракові за участю 70 делегатів із Галичини й Буковини та офіційного представника Бунду. ППСД запрошення не прийняла. Згідно зі звітом Екзекутиви, з котрим виступав Е.Швебер, ЄСДП налічувала 4,5 тис. членів партії, що сплачували внески, окрім того мала ще вісімсот членів на Буковині та 1,5 тис. у молодіжних організаціях. Під контролем партії перебувало 68 місцевих груп центральних фахових союзів, або трохи більше чверті їх загальної кількості в Галичині. У боротьбі за сеймову реформу партія виступала солідарно з польськими й українськими соціал-демократами, а щодо війни дотримувалася постанов

Базельського конгресу Інтернаціоналу. Водночас доповідач зазначив, що ЄСДП, будучи противником війни, є ворогом російського самодержавства, тому в разі війни з Росією вважає необхідним виступити проти царату [77, арк.2]. За це доповідь була піддана критиці деякими делегатами, які вважали, що керівництво партії “йде на поводу” в ППСД з її шовіністичними намірами. Проте після жвавого обговорення звіт усе ж було одностайно затверджено.

Учасники з'їзду засудили господарку кагалів та діяльність сіоністів, які в умовах економічного застою та погіршення становища робітників краю зосередили практично всю свою увагу на палестинській еміграції, виділяючи на цю справу значні кошти. Стосовно сеймової реформи, з'їзд вирішив відновити активну боротьбу в цьому напрямку, висловився за утворення окремих виборчих округів з єврейською більшістю, запротестував проти національних курій. Найближчими завданнями ЄСДП після доповіді Я.Бросса визначено домагатися визнання автономної єврейської партії в складі СДРПА та рівноправності єврейської національності та мови в державі. На пропозицію Х.Шрайбера з'їзд ухвалив офіційно перейменувати партію на ЄСДП Галичини і Буковини, розширити чисельний склад Екзекутиви та перенести її зі Львова до Кракова [77, арк.3].

Опозиційна група єврейської соціал-демократії (М.Роллер, Х.Габель, Ш.Фенстер та ін.), яка гуртувалася навколо часопису “Vorwärts” (редактор – Б.Фойглер), не була допущена до участі в з'їзді й провела власну конференцію за участю всього 16 осіб. Зібрання засудило ЄСДП за відхід від національної програми, з котрою вона розпочинала діяльність, звинуватило партію в зраді інтересів єврейського пролетаріату та перетворенні на “секцію ППСД”. Ухвалено трансформувати дотеперішній “Опозиційний комітет” у самостійну партію єврейських соціалістів Галичини, перенести редакцію друкованого органу з Кракова до Львова, де мало б знаходитися й керівництво нової партії [77, арк.4]. Опозиція ЄСДП, подібно до українських “автономістів”, атакувала партійний провід із лівих і водночас національних позицій, закидала йому опортунізм щодо польських соціал-демократів та асиміляторів із колишньої ЄСД, а з іншого боку – занедбання суто робітничих цілей і завдань. Попри малочисленність, опозиція все ж мала прихильників серед робітництва

насамперед у містах Східної Галичини, що спонукало керівництво ЄСДП боротися з власними “сепаратистами” такими ж, часто не надто демократичними методами, які застосовували до “сепаратизму” ППСД і УСДП [1181, s.288].

Українська секція СДРПА, незважаючи на ускладнення становища внаслідок розколу та міжнаціональних протиріч, намагалася, як і польська, брати активну участь у суспільно-політичному житті Галичини й Буковини. При цьому “старі” й надалі дотримувалися лінії на якнайтіснішу співпрацю з польськими соціал-демократами, продовжували організацію спільних політичних акцій і масових заходів, а фактично репрезентували УСДП і виступали від імені українських робітників на заходах, що проводилися ППСД. Як свідчать поліцейські реляції, протягом 1912 – початку 1913 рр. М.Ганкевич, С.Вітик, Т.Мелень узяли участь та виступали з промовами на багатьох масових зборах і мітингах, проведених ППСД у населених пунктах Східної Галичини. На них піднімалися питання важкого становища різних категорій робітничого класу, рівноправ’я жінок, обговорювалася внутріполітична ситуація в Австро-Угорщині та Росії [73, арк.3-5, 6, 19-20; 76, арк.3; 625; 566]. Наприклад, 12 травня 1912 р. у Львові, як і в усіх великих містах австрійської частини імперії, соціал-демократи провели віче жінок, резолюції якого вимагали надання їм активного й пасивного виборчого права до парламенту, сейму та громадських рад, а також права належати до політичних організацій. Від УСДП виступив М.Ганкевич, а завершилося віче походом вулицями міста до пам’ятника А.Міцкевичу [552]. Подібні заходи були проведені ППСД і 9 березня 1913 р. у Кракові та Львові [76, арк.1-4].

Офіційний представник УСДП Т.Мелень у травні 1912 р. узяв участь і в загальнопольських маніфестаціях із приводу остаточного відокремлення Холмщини. 19 травня він промовляв на зборах близько 2,5 тис. осіб у Львові, де цілком у дусі концепцій М.Ганкевича запевнив, що оскільки український народ, як і польський, є гнобленим царським деспотизмом, він має добрий ґрунт для спільного виступу проти Росії, під час якого українці міцно підтримуватимуть поляків [179, Pгдs.5528; 70, арк.4-5]. “Земля і воля” мотивувала позицію “старих” тим, що русифікація Холмщини тільки погіршить становище українства на цих теренах [448].



Прикметним був і той факт, що в “холмських” маніфестаціях поляків разом із ППСД узяла участь і Єврейська соціал-демократична партія Галичини і Буковини, в якій таким чином на тлі ускладнення міжнародної обстановки вже в 1912 р. вийшла на поверхню її пропольська й антиросійська орієнтація на випадок війни [1181, s.276]. Свою позицію ЄСДП підтвердила й низкою організованих нею в наступні місяці мітингів на теми “Політична ситуація”, “Балканська війна і робочий народ” тощо [73, арк.17; 74, арк.7-10].

Незважаючи на розкол, тактичні розбіжності щодо польської соціал-демократії, особисті амбіції, позиція фракцій УСДП із більшістю актуальних питань суспільного життя краю практично збігалася. Так, коли із січня 1912 р. у зв’язку з відкриттям сесії галицького сейму відновилася боротьба довкола виборчої реформи, УСДП виступила з критикою українського сеймового клубу за його готовність погодитися зі збереженням куріальної системи виборів взамін на збільшення українського представництва в сеймі, вимагала послідовного дотримання демократичних принципів реформи й передусім рівності виборчого права. З цього приводу “старі” (“централісти”) разом із ППСД та ЄСДП організували 11 лютого 10-тисячну демонстрацію перед будинком сейму, під час якої С.Вітик зустрівся з українськими сеймовими послами й передав їм вимоги демонстрантів [626]. “Молодий” напрям узяв активну участь у цій демонстрації, а також самостійно організував ряд віч із вимогою загального виборчого права до сейму [149, арк.30; 494; 496]. Конференція УСДП-”централістів” 3 березня того ж року в спеціальній резолюції підкреслила, що вважає реформу на основі загального виборчого права “за одиноко відповідаючу так інтересам широких робочих мас, як і української нації” [627].

Обидва напрями в УСДП послідовно виступали за створення українського університету у Львові. Зокрема, на зборах представників українських партій і громадських організацій Галичини і Буковини 29 травня 1912 р. у Львові від імені УСДП виступав Т.Мелень, який зазначив, що справа університету є не тільки культурною, але й політичною, оскільки УСДП розглядає український університет у Львові як вогнище злуки обох частин українського народу та “боротьби проти царського ярма”. Збори одностайно ухвалили резолюцію з вимогою якнайскорішої

організації окремого українського університету у Львові шляхом поділу існуючого на український і польський [179, Prds.5657; 553-554]. У червні “Діло” опублікувало спільну відозву трьох українських партій (НДП, УРП і УСДП), що закликала всю українську громадськість до рішучої боротьби в цьому напрямку. Відозву підписали як представники УСДП-”централістів” (М.Ганкевич, О.Панас), так і “автономістів” (Ю.Бачинський, В.Старосольський) [555]. У резолюції віча українців Львова, скликаного спільно УСДП і НДП 30 червня 1912 р., наголошувалось, що справа заснування українського університету у Львові, “одна з найбільше пекучих справ культурного і суспільно-політичного життя цілої України, мусить бути в найкоротшім часі полагоджена”, висловлювався протест проти штучної постановки її в залежність від вирішення інших політичних питань [149, арк.130].

Ставлення української соціал-демократії щодо воєнної загрози було аналогічним позиціям ППСД і ЄСДП, також відрізнялося від лінії Інтернаціоналу суттєвими особливостями, зумовленими специфікою становища українського народу. У зверненні до Базельського конгресу, виданому спільно УСДРП і УСДП-“автономістами”, підкреслювалось, що українські соціал-демократи протестують проти війни, виходячи не тільки із загальних засад соціал-демократії, але й із національних інтересів українського народу, “роздертого між двома державами”, для якого наслідки війни могли б бути фатальними. Разом із тим, указуючи на багатовіковий національний гніт українців із боку російського царату, українські соціал-демократи наголошували, що “в разі збройного конфлікту між Австрією і Росією нашим першим завданням буде боротися проти нашого відвічного ворога – російського царату” [502]. Документ був поширений серед учасників конгресу делегатом “автономістів” В.Левинським [110, арк.42зв.].

Ще категоричніше питання ставилося в документах УСДП-“централістів”, зв’язаних із ППСД, яка перебувала під впливом ідеології ППС-фракції з її ідеєю відриву Польщі й України від Росії через поразку останньої в європейській війні, що й зумовлювало відверту орієнтацію на держави Троїстого союзу. Зокрема, у відозві “До українського пролетаріату” вказувалося, що в разі війни повинен вибухнути революційний рух проти Російської імперії, що призведе до її розвалу [567]. При

цьому документ практично не містив протесту проти війни, як і проти агресивної політики центральних держав. Відозва була також видана в 5 тис. прим. для поширення на території Російської імперії [148, арк.1, 3].

Критикуючи таку позицію, буковинські соціал-демократи відзначали, що фактично “з мирових демонстрацій польських і українських соціал-демократів, у яких вони лише заявляли своє становище в разі війни з Росією, витворилася демонстрація за війною”. У зверненні “До українського робучого люду Галичини і Буковини!” вони попереджали, що пропаганда війни з метою здійснення ідеї незалежних України й Польщі – “авантюристичний шлях”, що може призвести до протилежних наслідків – зміцнення європейської реакції [440]. Однак позиція “автономістів” не відрізнялася принципово від вищезгаданої, оскільки поряд із декларативними протестами проти вмішування Австрії у війну, основним розпалювачем якої вони вважали російський імперіалізм, “автономісти” закликали в разі її виникнення до революційної боротьби лише проти Росії, займаючи щодо Австрії фактично оборонські позиції [501].

Поряд із цим, УСДП уже в цей період радикальніше, ніж інші українські партії, ставила питання про кінцеву мету українського народу в можливій війні – політичну незалежність і критикувала надмірний лоялізм українського політичного проводу щодо монархії. Партія визнавала, що галицькі українці завжди будуть на боці Австрії проти Росії, “держави мордів і насильств над народами”, однак при цьому вони не потребують “гнути спину і лизати чобіг Габсбургів”, які віддали український народ за його раболіпство на поталу польській шляхті [498]. У виступах соціал-демократів обох фракцій на міжпартійній нараді галицьких українців 7 грудня 1912 р., як повідомляв П.Буняк В.Левинському, “виринула на перший план незалежна Україна, а опісля Австрія, чого досі не було”, унаслідок чого було відкинуто більшістю голосів підготовлену націонал-демократами резолюцію як таку, що містить “невільничі чувства для цісаря і Австрії” [103, арк.27]. У результаті було ухвалено лише комунікат, у якому зазначалося, що в разі збройного конфлікту з Росією вся галицько-українська суспільність стане на боці Австрії [398, с.555-556].

Підтримуючи ідею боротьби галицьких українців на стороні Австро-Угорщини проти Російської імперії, УСДП підтримала й ідею організації стрілецького руху, причому всупереч позиції своїх закордонних товаришів з УСДРП. Коли Л.Юркевич у січні 1913 р. вирішив виступити з критикою цього руху, редакція газети “Вперед” заявила авторові про незгоду з його поглядами [110, арк.44-45]. Стаття все-таки вийшла в газеті. Її автор доводив, що роль стрілецьких підрозділів як допоміжних у війні не зможе мати серйозного значення, а з іншого боку рух може сприяти “ширенню націоналістичного тумана серед нашого робітництва” [446]. Однак провідні положення матеріалу були скорочені редакцією так, що, на думку самого Юркевича, замітка “получилась глупа” [110, арк.54].

Діячі УСДП на практиці взяли активну участь в організації стрілецького руху. Невипадково в березні 1913 р. перше військове товариство “Січові стрільці” (у Львові) очолив В.Старосольський, а його скарбником став В.Темницький [86, арк.3зв.; 950, с.293]. На Збаражчині в заснуванні філій товариства активну участь узяв А.Шмигельський, який писав у листі Я.Остапчуку (30 березня 1913 р.), що основний контингент у них складають “головно наші товариші”, а загалом в організації стрілецького руху в Галичині соціал-демократи тісно співпрацюють із радикалами [86, арк.7зв.]. До початку Першої світової війни в Галичині постало 96 українських стрілецьких товариств, що разом нараховували 8200 членів [999, с.46].

Кошовий “Січових стрільців” В.Старосольський став одним із головних ідеологів руху, причому його публіцистика цього періоду за духом романтизму, пафосом звитяги й готовності до самопожертви нагадувала редаговану ним колись “Молоду Україну”. В обіжнику до стрілецтва й громадськості, виданому ним у березні 1914 р., Старосольський, указуючи на наближення загальноєвропейської війни, пророчо попереджав: “Драма розіграється на нашій арені. Села наші стануть одним пожарищем, земля стане пустинею і прийде друга Руїна!” І далі наголошував: “Україна стоїть напередодні нового життя. Треба поставити нову програму, приготувати силу, щоб в хвили, коли надійде час “заліза і крові”, Україна мала голос!... Витворити ідеологію Самостійної України і її запоруку – мілітарну силу...” [196, с.350]. Підсумовуючи перший рік діяльності “Січових стрільців”, Старосоль-

ський повідомляв про роботу при товаристві школи інструкторів, яка здійснювала підготовку за програмою офіцера австрійської армії, організацію двотижневих навчань для молоді в Чорногорі, необхідність усебічного ідеологічного забезпечення цього руху через видавництва, “часописи, брошури, що розходилися б тисячами між маси, йшли за кордон”. Обіжник містив заклик до всієї суспільності підтримати рух матеріально, оскільки товариство гуртувало насамперед студентів і потерпало від нестачі грошей [350, с.351-352].

Разом із тим, слід відзначити, що активність окремих діячів не могла компенсувати згорання внутріпартійного життя в українській секції австрійської соціал-демократії. Розкол УСДП негативно позначився на розвитку українського робітничого руху в Галичині. Розлам у керівництві поширився на всю структуру партії, проник усередину низових організацій. Міжособна боротьба розпочалася в ряді місцевих комітетів партії, у фахових організаціях [103, арк.5-6; 105, арк.3; 111, арк.69]. У Львові місцевий комітет ППСД офіційно розірвав стосунки з МК УСДП, очолюваним “молодими” [492]. Унаслідок непорозумінь між керівниками фракцій УСДП українські робітники виявились фактично розділеними під час святкування 1 травня у 1912 р., часом доходило до відвертих сутичок між лідерами на очах у робітників [493; 499]. Суперечки між керівниками дезорієнтували робітників, відштовхували їх від партії. Наслідком розколу став майже повний організаційний занепад УСДП у 1913 р.

Цьому сприяв і загальний застій у розвитку австрійського робітничого руху напередодні Першої світової війни, зумовлений економічною депресією, зростанням дорожнечі життя й безробіттям, скороченням страйкового руху та зростанням еміграції, воєнною загрозою та мобілізаційними заходами уряду. Стагнацією характеризувався й соціал-демократичний рух Галичини, зокрема розвиток ППСД. Співчуваюча партії краківська “Krytyka” писала в середині 1912 р. про польських соціал-демократів: “Смутно, однак, що незмірно ослабла їх праця в краю. Від літ не зустрічаємо нових активних робітників, ні збільшення політичних і економічних організацій” [363, с.548-549]. 25 травня 1912 р. припинився вихід львівського органу партії щоденної газети “Gios”, редакція пообіцяла, що передплатники

отримуватимуть краківський “Naprzyd”. Спад активності й послаблення організації впродовж 1913 р., попри значну чисельність партії (15 тис. членів згідно зі звітом ЕК), визнав і XIII з’їзд ППСД [179, Pгds.14166]. Зменшення кількості проведених партією масових політичних заходів у другому півріччі 1913 р. підтверджувала й офіційна поліцейська статистика [78, арк.2, 13, 32].

Окружна конференція ППСД у Західній Галичині, що відбулася в Кракові 31 травня 1914 р., констатувала фактичну ліквідацію впродовж 1913 р. низки дрібніших місцевих організацій та загальне знеохочення робітників унаслідок зниження рівня їх доходів, повсюдного безробіття, величезних обсягів еміграції [192, s.91]. Зменшився приріст членів партії, повністю припинилося надходження партвнесків із міст Тарнув, Живець, Бохня, хоч організації там продовжували своє існування. У Живці підтримувалась культосвітня праця серед робітників, у Бохні вдалося завершити будівництво Робітничого дому, здобуто 4 мандати до міської ради. Тим часом у Тарнуві, де в організації переважали будівельники, унаслідок безробіття кількість працюючих у цій місцевості членів партії скоротилася з 300 до 60, організація переживала кризу. Застій спостерігався в організаціях міст і містечок Ясло, Дембїца, Явожно, Ліманова, Вадовіце, Хабувка. Певним зміцненням відзначалися лише осередки в Новому Сончі, Велічці та Освенцимі [192, s.94-95].

Послаблення міських організацій ППСД до певної міри компенсувалося активізацією діяльності в сільській місцевості. Серед сільських організацій партії в 1913–1914 рр. вирізнялися комітети округів Хшанув, Скавіна – Вадовіце, повіту Бяла, однак лідирував комітет виборчого округу до парламенту №40 (Краків–Подгуже–Велічка) на чолі з депутатом рейхсрату по цьому округу, редактором друкованого органу ППСД для селян “Prawo Ludu” З.Клеменсевичем. Останньому належали десятки інтерпеляцій у парламенті в 1911–1913 рр. із конкретних питань, що стосувалися селян і сільських громад [221, S.1175, 1176, 1179, 1181]. Щомісяця Клеменсевич проводив у різних населених пунктах округу по кілька зборів виборців, на яких виступав зі звітом із своєї парламентської діяльності, розсилав сотні розмножених на друкарській машинці “посольських листів” з особистими зверненнями до селян у різних справах, запрошеннями на збори й зустрічі, регулярно

з'являвся на велелюдних ринках і ярмарках, де спілкувався з місцевим населенням, а також партійними мужами довір'я, що сходилися сюди для отримання інформації, порад і доручень [191, s.37, 253, 667]. У своїй діяльності він опирався на розгалужену мережу мужів довір'я, котрих організація мала по декілька в кожній місцевості [192, s. 95]. “Siowo Polskie” іронізувало в травні 1913 р., що соціалістичні послы вже командують навіть Краківським рільничим товариством, яке на кожне прохання З.Клеменсевича висилає йому на допомогу своїх інструкторів [790, s.1].

У своїй роботі серед селян і робітників організація 40-го округу спиралася також на значну видавничу діяльність, випускаючи крім листівок, афіш і газет, агітаційне видання нового типу “Czerwone Њwiatio”. Воно являло собою серійне видання, кожен зошит якого присвячувався одній актуальній темі й складався зі статей різних авторів, був багато ілюстрованим, поширювався в кільканадцяти тисячах екземплярів. Станом на травень 1914 р. вийшло 3 випуски, а також ціла низка агітаційних брошур (промови парламентських послів І.Дашинського й Г.Діаманда, збірки поезій, популярна “Правнична бібліотека” тощо). Окружний комітет подав також на затвердження статут робітничого Товариства тверезості, планував на осінь 1914 р. відкриття рухомої антиалкогольної виставки [192, s.97].

Певна активізація роботи в сільській місцевості дозволила окружній організації ППСД у Західній Галичині в травні – червні 1913 р. уперше взяти реальну участь у сеймових виборах. Соціал-демократи апріорі не розраховували на перемогу в жодному з округів, з огляду на відкриті й ступеневі вибори, однак здобули помітну кількість виборщиків у деяких повітах (у Хшанувському – 25, Краківському – 26, Бяльському – 20, у повітах Подгуже й Велічка, де від ППСД балотувався З.Клеменсевич, – 65). Розглядаючи кампанію через призму альтернативи “за чи проти сеймової виборчої реформи”, партія в кінцевому турі виборів віддала свої голоси за кандидатів від політичних сил, які підтримували реформу й проти її противників (в окрузі Подгуже – Велічка – за людовця Ф.Бардля, у Бялій – за демократа Лазарського і т. д.). У Кракові І.Дашинський отримав 1387 голосів з усіх 6720, що було найкращим результатом після обраних послів [192, s.93].

Натомість на додаткових виборах до парламенту по округу №19 (Подгуже – Величка – Бохня), де посольські повноваження склав новопризначений намісник Галичини Коритовський, у тому ж 1913 р. мандат здобув соціал-демократ Е.Бобровський, який переміг кандидата від Польського кола, віце-президента м. Львів демократа Рутовського (2,9 тис. проти 2,2 тис. голосів). Успіх став результатом спільних зусиль соціал-демократичних послів та агітаційної й фінансової допомоги з боку організацій усєї Західної Галичини та Підкарпаття [192, s.93].

У 1912–1914 рр. окружному комітетові ППСД у Західній Галичині на чолі з краківським лікарем К.Кшиштоном вдалося збільшити партійне представництво в місцевих громадських радах (з 62 до 83 радних). На травень 1914 р. партія мала по 1 представнику в міських радах Кракова (І.Дашинський), Подгуза (Е.Бобровський), Горлице й Щакової, 4 – у Бохні, а також від 2 до 10 представників у громадських радах двох сіл Краківського повіту, чотирьох – Подгузького, семи – Хшанувського, одного – Бяльського й одного – Вадовіцького. Радні від ППСД ініціювали постанови про будівництво шкіл (Раковіце та Плокі, де соціал-демократи мали по десять своїх репрезентантів), поліпшення доріг і дренаж полів (Гужув, Прудник Червоний та ін.), повернення громадських земель, що перебували в руках поміщиків та приватних осіб (Раковіце, Плокі), практично в усіх радах – про посилення контролю за громадським бюджетом, закриття шинків у неділі й свята тощо [192, s.91-92].

Як один із засобів подолання застою в міських осередках ППСД обрала перебудову партійних структур. У містах Краків і Подгуже на початку 1914 р. замість “вільної” форми організації, коли члени партії сплачували внески разом із профспілковими у фахових товариствах, було засноване єдине політичне товариство ППСД “Proletaryat”. Краківську організацію було поділено на дільниці та округи на чолі з мужами довір’я. Їх обирали також на конкретних фабриках і в майстернях. На кінець березня 1914 р. товариство “Proletaryat” у Кракові налічувало вже 578 членів, ще близько 3 тис. членів партії в місті продовжувало сплачувати внески у фахових об’єднаннях. “Proletaryat” проводив робітничі дискусійні вечори й товариські зібрання, надавав своїм членам безкоштовні юридичні консультації. Проте, як



ззначалося у звіті окружного комітету ППСД у Західній Галичині (травень 1914 р.), повне завершення реорганізації вимагало “ще дуже довгого часу” [192, s.94-95].

Факт послаблення всіх типів організацій соціал-демократії відзначив і крайовий з’їзд ППСД Сілезії та Моравії, що відбувся 24–25 березня 1912 р. у Цешині за участі 40 делегатів місцевих організацій, 16 – повітових і 20 членів Окружного комітету партії. Секретар ОК Р.Куницький відмітив у своїй доповіді, що кризу переживають не лише політичні, але й культосвітні, споживчі та інші організації партії. Одним із факторів цього доповідач уважав розкол у робітничому русі та діяльність в окрузі чеських “сепаратистів”. З’їзд ухвалив віднайти кошти на запровадження звільненої посади партійного секретаря ППСД для Сілезії і Моравії [190, s.31-33]. Цікаво, що один із делегатів виступив із критикою змісту публікацій друкованого органу ППСД у Сілезії “Robotnik ЫлЊski”, зазначаючи, що газета “багато пише про “польськість”, а мало про робітничі справи”. У відповідь Р.Куницький доводив, що “німецька або чеська школа знижує культуру нашого люду” [190, s.33]. І.Дашинський закликав спрямувати зусилля на втягнення мас сілезьких гірників до профспілок із метою організованої боротьби за покращення їх становища й уникнення кровопролиття внаслідок можливого неконтрольованого соціального вибуху, спровокованого важкою економічною ситуацією [190, s.32].

Помітний спад у 1912–1913 рр. спостерігався і в діяльності соціал-демократії на Буковині. У звіті керівництва товариства “Воля” в Чернівцях за 1913 р. відзначалося, що об’єднання не могло нормально функціонувати, оскільки найактивніші товариші через кризу в краї емігрували за кордон у пошуках роботи [441]. Крайове політичне товариство БСДП “Vorwdrts” налічувало в липні 1912 – червні 1913 рр. лише 505 членів, з них 350 – у Чернівцях [185, Politischer Verein “Vorwdrts”. Bericht der Landesorganisation (1.07.1912–30.06.1913)].

Суспільні негаразди та внутріпартійні незгоди позначалися в першу чергу на слабших ланках соціал-демократичного руху, до яких відносились УСДП. Тісний гурток лідерів “молодих” у Львові в 1912 р. розпався. Левинський виїхав до Києва, де в 1913–1914 рр. він редагував соціал-демократичний журнал “Дзвін”, що видавався на кошти Л.Юркевича і в якому співпрацювали В.Винниченко,

Д.Антонович, Л.Українка, Д.Донцов та ін. Л.Ганкевич повернувся до Болехова на адвокатуру, А.Чернецький перебрався на Буковину, де працював до жовтня 1914 р. [422, с.43]. “В нас майже все звалилося, а се, що ще лишилося, іде до упадку”, – писав наприкінці 1912 р. В.Левинському редактор газети “Вперед” П.Буняк, а в іншому листі відзначав: “Провінція заснула. На листи... навіть ніхто не відповідає” [103, арк.25, 27]. У середині 1912 р. припинився вихід “Землі і волі”, а з другого півріччя 1913 р. перестав виходити і “Вперед” [75, арк.31; 78, арк.36]. Якщо врахувати, що № 7 буковинської “Борби” вийшов 1 травня 1913 р., а наступний – 18 листопада, то можна констатувати, що протягом майже півроку в 1913 р. не виходила партійно-політична преса УСДП. Єдиним органом партії залишилась газета “Добра новина”, що видавалася з 1913 р. П.Буняком і мала суто культосвітній характер [103, арк.25-26, 28, 30]. Згубні наслідки розколу ставали дедалі очевиднішими для обох фракцій.

Одним із головних ініціаторів руху за подолання розколу виступила буковинська організація УСДП. Вона вже 31 березня 1912 р. на своїй крайовій конференції в окремій резолюції зажадала “якнайскорішого скликання обома спорядими сторонами загальнопартійного конгресу в цілі поновного з’єднання...” [785; 497]. За рішенням конференції інтенсивну діяльність у цьому напрямі розпочав О.Безпалко, який виступив у ролі посередника між двома фракціями [85, арк.11; 100, арк.15; 101, арк.18].

Слід зауважити, що зниження темпів розвитку робітничого руху зумовило посилення міжнаціональної боротьби за вплив у вже існуючих робітничих організаціях. Восени 1912 – на початку 1913 рр. виникли гострі непорозуміння між ППСД, з одного боку, та ЄСДП і УСДП-”централістами”, з іншого, з приводу кількісного представництва партій у керівництві дрогобицької каси хворих. Конфлікт відштовхнув “централістів” від співпраці з ППСД, зате спонукав їх до відновлення єдності УСДП [103, арк.30-31; 503].

Певну роль, вірогідно, відіграла й позиція австрійської соціал-демократії. У 1912 р. її проводом робилися спроби реанімувати “малий Інтернаціонал”, але без участі чеських, українських та єврейських “сепаратистів”. Ці спроби, утім, у

кінцевому підсумку виявилися безуспішними. За таких умов у листопаді 1912 р. керівництво австронімецької секції СДРПА дійшло висновку, що “сепаратизм” в УСДП “істотно іншого значення”, ніж чеський, відмовилось від його поборювання і в офіційному листі до адміністрації “Giosu” від 10 листопада висловилося за відновлення єдності української партії, очікуючи від ППСД зайняття аналогічної позиції замість розпалювання протиріч між фракціями української соціал-демократії. На цій же підставі було відмовлено в субвенції СДРПА згаданому львівському друкованому органу ППСД [183, В.26-27].

У зв'язку з цим не зовсім точним виглядає твердження В.Найдус про те, що в об'єднавчому процесі в УСДП провідна роль належала “молодим” [1173, s.556]. Саме на пропозицію керівництва “старих” 4 травня 1913 р. у Львові відбулась конференція ширших ексекутив обох відламів УСДП, яка констатувала, що “з'єднання обидвох партій є konieczністю” й вирішила передати керівництво “об'єднаному ексекутивному тілу, зложеному з ексекутив обидвох партій, котрого головним завданням є скликання партійного з'їзду УСДП в найближчій часі” [105, арк.8-9; 561, с.16; 568].

Проте тільки восени 1913 р. вдалося здійснити реальні кроки до ліквідації розколу. 1 листопада відбулась конференція УСДП Галичини й Буковини, на якій було обрано спільного для обидвох фракцій партійного секретаря (Л.Юркевича) і визнано чернівецьку “Борбу” органом цілої партії [441]. Розпочалась підготовка до скликання єдиного партз'їзду, у результаті якої лише на початку 1914 р. вдалося остаточно владнати непорозуміння між керівництвом фракцій. 1 лютого 1914 р. конференція об'єднаних ексекутив фактично ліквідувала розкол, визначивши конкретні умови злуки й дату проведення партійного з'їзду [562, с.2; 277, с.76-77].

Формально єдність української секції австрійської соціал-демократії була остаточно відновлена рішенням V (об'єднавчого) з'їзду УСДП, що відбувся у Львові 1–2 березня за участю 72 делегатів від 46 місцевих організацій. На з'їзді було вирішено замість “Землі і волі” та “Вперед” видавати новий, єдиний центральний орган УСДП – газету “Праця”, яка й почала виходити з квітня того ж року. Обрану з представників обох дотеперішніх течій нову Ексекутиву партії очолив речник

“молодих” В.Темницький [644]. З’їзд дав поштовх до активної організаційної відбудови УСДП. Однак цей процес був невдовзі перерваний першою світовою війною, причому в самому зародку: станом на жовтень 1914 р., як видно з матеріалів австрійського генштабу, УСДП значного впливу в політичному житті краю не мала [180, Ргдс.12328].

Характерно, що керівництво польської соціал-демократії поставилося до відновлення єдності УСДП відверто негативно. Незважаючи на запрошення, ППСД не взяла участі в роботі V з’їзду УСДП, а її преса обійшла з’їзд мовчанкою [556].

Об’єднавчий з’їзд УСДП дав партійно-політичну оцінку найактуальнішим подіям суспільно-політичного життя Галичини й України, визначив позицію партії з ряду питань. Зокрема новий виборчий закон для крайового сейму, прийнятий у лютому 1914 р. зі збільшенням української репрезентації, але збереженням куріальної системи виборів, в окремій резолюції з’їзд розцінив як недостатній і як лише “вступ до дальшої реформаторської акції” аж до здобуття загального виборчого права. Делегати одностайно висловили різкий протест проти заборони святкування 100-ліття з дня народження Т.Шевченка в Російській імперії, плямуючи це як злочин царату “проти права українського народу стреміти до якнайсвобіднішого культурного і політичного розвитку” [645].

На тлі явного назрівання світового воєнного конфлікту одним із центральних питань на V з’їзді УСДП було ставлення партії до війни, причому думки делегатів різко розійшлися [докл. див.: 900, с.114-115]. Доповідач М.Ганкевич фактично обґрунтував історичну необхідність війни проти Російської імперії для здобуття незалежної “демократичної республіки української”, що знайшло відображення в резолюції, підтриманій більшістю делегатів [442].

Позиція УСДП щодо війни практично збігалася з позицією інших галицько-українських партій (крім москвофілів). Ще наприкінці 1912 р. з’їзди НДП, УРП та християнських суспільників прийняли резолюції в дусі комунікату міжпартійної наради 7 грудня того ж року [179, Ргдс.39, 140; 394, с.386]. Це створювало реальний ґрунт для тісної співпраці українських політичних сил у боротьбі за національне визволення та українську державність під час Першої світової війни.

Таким чином, поступальний розвиток робітничого й соціал-демократичного рухів, який тривав до 1911 р. за інерцією, набраною в період активізації (1905–1907 рр.), змінився спадом і стагнацією, зумовленою передвоєнною економічною депресією, масовим безробіттям і еміграцією, складними внутріпартійними процесами.

В умовах загострення міжнаціональних протиріч у суспільстві соціал-демократія також не спромоглася залишитися осторонь та запобігти втягненню робітництва в міжнаціональні протистояння. Більшість секцій австрійської соціал-демократії виявилася розколотою внаслідок посилення всередині них нових національних течій. Причому, якщо в єврейській та українській секціях у Галичині й на Буковині національний напрям був опозиційним щодо партійного керівництва, більш ортодоксального в плані дотримання марксистських та інтернаціоналістських догм, то в польській був представлений самим керівництвом, якому лише подекуди намагалися протидіяти слабкі й розрізнені ліві елементи.

Загалом, попри формальне збереження єдності, реальний розпад СДРПА, особливо після парламентських виборів 1911 р. і поділу партійної фракції в рейхсраті, став доконаним і очевидним для всіх фактом. Поряд із тим, унаслідок поглиблення злиття партійно-політичних структур із профспілковими об'єднаннями загострювалася конкурентна боротьба між національними соціал-демократичними партіями за вплив на робітничі організації, котра досягла свого апогею в 1910–1911 рр.

Напередодні світового воєнного конфлікту, який загрожував суттєвими змінами на політичній карті Центрально-Східної Європи й водночас відкривав перспективи вирішення низки національних питань, соціал-демократичні партії дедалі більше входили в орбіту національних рухів, тісніше інтегрувались у систему національно-політичних таборів, поступово відкладаючи на майбутнє свою традиційну різку критику й ворожість щодо “буржуазних” партій. І хоч соціально-класова (антикапіталістична й антишляхетська) риторика залишалася присутньою, вона ставала дедалі більш декларативною. Усе це створювало передумови для співпраці соціал-демократів з іншими політичними силами в роки Першої світової війни.

## РОЗДІЛ 6

### СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТАБОРІВ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

#### **6.1. Участь соціал-демократів у національних репрезентаційних інституціях (1914–1916 рр.)**

Перша світова війна практично припинила нормальне суспільно-політичне життя безпосередньо на теренах регіону. Східна Галичина й Буковина стали ареною бойових дій. Уже 3 вересня 1914 р. російські війська зайняли Львів, 12 вересня австрійська армія відступила за р. Сян. Узимку 1915 р. росіяни оволоділи Карпатським хребтом. Лише в червні 1915 р. Австро-Угорщина повернула собі Львів, проте внаслідок Брусилівського прориву в червні 1916 р. значна частина Галичини та майже вся Буковина з Чернівцями знову опинилися під контролем російських військ. Увесь цей час переважна більшість територій Східної Галичини й Буковини перебувала у прифронтовій смузі, де владу здійснювала військова адміністрація, діяли польові суди.

За таких умов окремі осередки соціал-демократичного руху збереглися лише в Західній Галичині та Сілезії, порівняно віддалених від лінії фронту. Це був терен діяльності ППСД, яка опинилася в дещо вигіднішому становищі, ніж УСДП і ЄСДП. Проте і її робота була вкрай обмежена надзвичайним станом, запровадженим у Галичині, Сілезії та на Буковині вже напередодні оголошення війни. У всій державі призупинено чинність основних конституційних прав громадян та частини законодавства про працю. З липня 1914 р. заборонено мітинги й страйки, припинено роботу парламенту й крайових сеймів. Не проводилися жодні виборчі кампанії, а каденції всіх виборних органів продовжено до кінця війни. Значна частина діячів і членів соціал-демократичних партій, профспілок була мобілізована до лав австрійської армії.

Закрито більшість соціал-демократичних видань, решта преси, а також кореспонденція підлягали військовій цензурі. У перші ж дні війни в серпні 1914 р. вийшов останній номер органу УСДП “Праця”, невдовзі російськими окупаційними

властями на Буковині були закриті й рупори БСДП “Vorwärts” та “Борба”. Польським соціал-демократам вдалося втримати щоденний “Naprzyd” у Кракові та два тижневики – “Robotnik Niemiecki” і “Głos Kobiet”. Станом на червень 1916 р. “Naprzyd” виходив доволі солідним накладом у 5 тис. прим. [79, арк.2]. Однак зупинка діяльності парламенту фактично заблокувала й соціал-демократичну пресу, позбавивши її легального способу оминати цензуру шляхом публікації парламентських промов, що не підлягали цензурі, та, навпаки, виголошення з парламентської трибуни конфіскованих цензурою статей. До того ж було перервано міжміське телеграфне й телефонне сполучення редакцій, що на практиці звело до мінімуму зв’язки керівних центрів із партосередками на місцях.

З початком війни більшість соціал-демократичних партій, виступила на боці своїх урядів, що, як відомо, призвело до фактичного розпаду II Інтернаціоналу. Керівництво СДРПА не засудило навіть австрійський ультиматум Сербії, обмежившись критикою його форми [670], не зробило спроби підняти маси на антивоєнну боротьбу. “Arbeiter-Zeitung” вітала згоду німецьких соціал-демократів у рейхстазі на військові кредити як “виступ на захист батьківщини” [181, Rгдs.9863; 671]. Самі австрійські соціал-демократи за військові кредити не голосували, оскільки рейхсрат уже не діяв, однак заявили про готовність це зробити в разі потреби. Після цього орган СДРПА став виступати разом із “буржуазною” пресою, а для політичного виправдання своєї лояльності щодо війни партія почала пропагувати її як війну проти царизму [213, S.3-8].

Позиція соціал-демократів не відрізнялася суттєво від інших австрійських партій, жодна з яких не виступила проти війни. Християнсько-соціальна, німецька національна, ліберальна та інші партії підтримали політику уряду. Більше того, в їх діяльності посилювалися німецько-націоналістичні та пангерманістські тенденції. Навесні 1915 р. австронімецькі партії випустили маніфест, який містив усі основні вимоги Лінцької програми й зокрема перетворення Австрії на “єдину німецьку державу”, а як єдину поступку ненімецьким народам допускав включення Галичини до майбутнього Польського королівства [1065, с.490]. Маніфест не підписали тільки соціал-демократи, проте й вони, зі свого боку, також уважали необхідним

збереження єдності існуючої багатонаціональної австрійської державності, виходили з недоцільності її розпаду. К.Реннер доводив політико-економічні переваги великої наднаціональної держави, розглядав постулат світової держави як революційну ідею, згодом підтримав і гасло Сполучених Штатів Європи, які, на його думку, мали б бути утворені на основі злиття імперій Габсбургів і Гогенцоллернів. Ліва опозиція в СДРПА, котра так і не оформилася в окрему фракцію, а виступала під маркою гуртка “Карл Маркс” (Ф. і М.Адлери, Р.Даннеберг, Ю.Дойч, Ф.Коричонер та ін.), критикувала реннерівські концепції “державного соціалізму”, але погодилася з ідеєю наднаціональної держави та Сполучених Штатів Європи, щодо народів монархії обмежувала свої вимоги національною автономією [1118, с.37-40].

Усередині австронімецької секції СДРПА чітко намітилися дві основні ідейні тенденції – прогабсбурзька та інтернаціоналістська. Жодна з них офіційно не визнавала права націй на самовизначення майже до кінця існування Австро-Угорщини. Духовний лідер правого крила австрійських соціал-демократів К.Реннер уважав, що з початком Першої світової війни “ідея утворення нових національних держав на уламках монархії стала реакційною утопією”, оскільки “економічна необхідність входження у велику державу для дрібних народів, їх зацікавленість у спільній обороні та спільному народному господарстві – все це було вирішено вироком історії” [1118, с.64-65]. Лідер лівих Фрідріх Адлер (син В.Адлера), який виступав проти війни, переконував, що для “істинного соціалістичного інтернаціоналізму спільні інтереси робітничого класу всіх націй важливіші за спільні інтереси усіх класів одної і тої ж нації” [1118, с.66]. Отже, він фактично відкидав можливість загальнонаціональної консолідації в ході визвольної боротьби пригноблених народів. Недооцінка національно-визвольних устремлінь народів Австро-Угорщини була зумовлена причинами суб’єктивного характеру: навіть ліві радикали серед австрійських соціал-демократів звикли розглядати тогочасну австрійську державність як органічну цілість [1118, с.66-67].

Лише крайньоліві елементи міжнародного соціалістичного руху категорично засудили розв’язання війни, наголошували на її імперіалістичному характері, закликали до міжнародної солідарності трудящих та прискорення соціалістичної



революції. Так, СДКПІЛ, ППС-лівиця й Бунд у спільному зверненні від 2 серпня 1914 р. виступили проти імперіалістичної війни й за оголошення пролетаріатом усіх країн війни своїм урядам [205, с.310]. Проте подібні гасла не здобули широкої підтримки серед населення [819, с.72].

Позиція польської секції СДРПА, на відміну від австронімецьких соціал-демократів, з початком війни суттєвих коректив не зазнала. Ще задовго до війни впродовж багатьох років ППСД пропагувала ідею неминучості збройної боротьби проти царату за визволення Польщі. На останнє засідання Міжнародного соціалістичного бюро представники партії не прибули. ППСД не тільки не плекала надій на локалізацію конфлікту, але й не прагнула цього [1173, s.567]. 31 липня 1914 р. “Naprzyd” привітав оголошення австрійською владою мобілізації, а 2 серпня Виконком партії закликав співвітчизників-поляків до свідомої й чинної участі у військовій кампанії проти російського самодержавства, трактуючи її як боротьбу з “тираном Польщі, ворогом свободи і розвою...”, боротьбу, що є “святим обов’язком” усіх поляків [1173, s.568]. В одному з аналітичних документів австрійського Міністерства внутрішніх справ, датованому 31 жовтня 1914 р., указувалося, що ППСД, яка спирається насамперед на робітниче населення міст Краків, Львів, Перемишль, Дрогобич, Хшанув і прилеглих до них громад, щодо поточної політичної ситуації робить сильний акцент на національному моменті, демонструючи чітко виражену антиросійську позицію [180, Prds.12328].

Галицько-польські соціал-демократи підтримали акцію Ю.Пілуєвського, що передбачала вторгнення польських стрілецьких підрозділів на територію Королівства Польського з метою підняття там антиросійського повстання. Ще 28 липня 1914 р. “Комісія сконфедерованих незалежницьких партій”, до складу якої входила й ППСД, випустила відозву, в якій попереджала про наближення подій, що “можуть змінити карту Європи, на довгі роки перемістити кордони держав, і головним театром котрих будуть польські землі” [812]. КСНП закликала суспільність усіх трьох дільниць Польщі, особливо Королівства, утворити один політичний табір і з початком війни єдиним фронтом виступити проти Росії. У документі підкреслювалося, що на польських теренах не повинно залишитись

“російської партії” (тобто сил, орієнтованих на Росію), а гаслом усіх поляків має стати “хто не з нами, той проти нас”. Відозва недвозначно вказувала на підготовку силами КСНП “визвольної акції” [812]. На початку серпня 1914 р. соціал-демократи І.Дашинський, Е.Бобровський, Е.Гекер, Р.Куницький та інші стали військовими комісарами проголошеного Ю.Пілсудським “національного уряду”, намагалися від його імені організувати владу в захоплених польськими стрільцями районах [1173, s.568]. Однак уже в середині серпня спроба антиросійського повстання зазнала невдачі, завершилася відступом і розформуванням стрілецьких загонів.

Після цього велика група чільних діячів ППСД, у тому числі й депутатів парламенту (Є.Морачевський, Г.Ліберман, Т.Регер, Е.Бобровський, Е.Гекер, А.Гауснер, Р.Куницький, М.Капельнер та ін.) вступила до лав І бригади польських легіонів, якою командував соціаліст Ю.Пілсудський. Більшість із них узяла участь у бойових діях легіонів проти Росії на боці Австро-Угорщини, дослужилися до різних офіцерських чинів, були відзначені військовими нагородами. Пізніше в одній із прокламацій Заряд ППСД зазначав, що польські соціалісти від самого початку війни вели “збройну боротьбу з царатом під святим гаслом Незалежної Польської Держави” [170, арк.15]. Серед усіх трьох бригад легіонів з’єднання Пілсудського найбільше вирізнялося патріотичними настроями, у його складі було чимало інтелігентної молоді, відданої ідеї незалежності Польщі [934, с.433].

Політика польської секції СДРПА була спрямована на всебічне забезпечення та політичну підтримку діяльності легіонів і особисто Ю.Пілсудського. Уже 2 серпня “Комісія сконфедерованих незалежницьких партій” утворила керівний комітет із п’яти осіб, до якого від ППСД увійшов посол З.Марек. 8 серпня він же став заступником голови Громадянського комітету Польського військового скарбу. “Narzystwo” пропагував діяльність Ю.Пілсудського, ввів навіть термін “пільсудчики” на означення всієї його військової формації [1173, s.568, 572].

ППСД досить послідовно дотримувалася лінії на консолідацію польського національно-політичного табору в Австро-Угорщині. І.Дашинський відіграв активну роль у переговорах між польськими політичними силами, що завершилися ліквідацією КСНП і заснуванням 15–16 серпня 1914 р. Начального комітету

народового (НКН) – спільної політичної репрезентації польських партій Австро-Угорщини, котрі виступали на боці центральних держав у війні, розраховуючи в разі їх перемоги на звільнення польських земель із-під російської влади. Очолював НКН Ю.Лео, голова Польського кола в австрійському рейхсраті. Дашинський увійшов до Західної секції НКН (його заступником став З.Марек), у Східній секції польську соціал-демократію представляв Ю.Гудец та його заступник А.Гауснер. ППСД розглядала утворення НКН як перший крок до загальнонаціональної консолідації поляків на взірць солідарності перед лицем війни інших європейських націй – німців, французів, бельгійців, на приклад яких неодноразово покликала преса партії [793; 1173, s.571].

Проте вже невдовзі військові поразки та відступ австрійської армії зі Східної Галичини спричинили відхід від НКН подоляків та ендеків і ліквідацію Східної секції. Таким чином, національної консолідації на цьому етапі досягти не вдалося. Провідні польські партії російської дільниці виступили проти акції НКН. Наприкінці серпня ендеки, Партія реальної політики, Польська партія поступова надіслали з Варшави до Кракова свої заяви, в яких, указуючи, що польська суспільність Галичини становить заледве 1/5 частину польського народу, відмовляли НКН у праві виступати від імені всіх поляків, уважали його діяльність шкідливою і такою, що суперечить позиції абсолютної більшості народу, яку він зайняв із початком війни проти німців. Спільним мотивом заяв були твердження, що тільки успіх Антанти призведе до об'єднання всіх польських земель із виходом до Балтики, тоді як Австрія не в змозі вирішити польське питання, оскільки у війні Німеччини проти майже цілого світу відіграє явно другорядну, допоміжну роль і її перемога спричинить лише новий поділ Польщі, продиктований німцями [189, s.176-178; 680, s.28-30].

Не було єдності і всередині проавстрійського табору. Галицькі консервативні політики, не ставлячи під сумнів свою безумовну лояльність і громадянський обов'язок щодо австрійської держави, уважали за необхідне виробити спільну позицію поляків усіх дільниць, виступали проти діяльності легіонів. 10 листопада 1914 р. вони оприлюднили заяву, яку підписали С.Брила, П.Дзедушицький, М.Ернст, С.Грабський, Я.Перацький, Л.Пінінський та ін. Підкреслюючи переважаючий вплив

соціалістів на легіонерів, автори заяви закликали розпустити легіони, а добровольців влитися у звичайні армійські підрозділи [680, s.28-30].

У новому форматі НКН являв собою репрезентацію польських партій суто проавстрійської орієнтації (консерваторів, демократів, поступовців, людовців і соціалістів). У цій репрезентації діячі ППСД у 1915 р. працювали дуже інтенсивно. І.Дашинський був членом Виконавчої комісії НКН, З.Марек очолював її організаційний департамент, Г.Діаманд займався опікою над полоненими поляками – вояками російської армії, інтернованими в австрійських таборах. Участь у роботі НКН узяли і Є.Морачевський, А.Гауснер. Останній також як делегат НКН виїжджав до польської діаспори в США, де пропагував діяльність польських легіонів [1173, s.569, 572-573].

Український політичний табір у Галичині й Буковині з вибухом світового конфлікту постав перед альтернативою втрати всіх національно-політичних здобутків унаслідок перемоги царату й захоплення західноукраїнських земель Росією або боротьби проти нього на боці Австро-Угорщини з перспективою поширити вплив на інші українські землі. Останнє вимагало об'єднання зусиль усіх політичних чинників, які стояли на національній платформі.

Подібно до польської соціал-демократії УСДП, діючи в дусі ухвал свого V з'їзду, узяла курс на консолідацію з іншими силами в єдиній українській національно-політичній репрезентації. 1–2 серпня 1914 р. нарада лідерів УНДП, УРП і УСДП у Львові завершилась створенням Головної Української Ради (ГУР), до складу якої увійшло по 4 представники названих партій (від УСДП – М.Ганкевич, як заступник голови ГУР, та В.Темницький, Т.Мелень, В.Старосольський як її члени). У своєму маніфесті від 3 серпня ГУР закликала український народ “стати однодушно проти царської імперії, при тій державі, в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку”, відзначала, що “чим більше буде поразення Росії, тим швидше виб'є година визволення України” [209, с.212-213]. Маніфест був укладений М.Ганкевичем [1003, с.122].

Члени УСДП узяли діяльну участь і у створенні легіону Українських січових стрільців (УСС). Як представник ГУР мобілізацію добровольців у краї проводив

Т.Мелень [416. с.23]. Відомі діячі партії, такі як М.Стронський, І.Сіяк, П.Дідушок, Т.Мелень та інші, служили старшинами в лавах УСС [1109, с.151, 155; 930, с.445-446, 477, 479]. Постійним відпоручником Бойової Управи (БУ) при легіоні в 1915–1918 рр. був В.Старосольський, що став одним з основних політичних провідників та ідеологів українського стрілецтва [930, с.445].

УСДП пов'язувала з війною сподівання на можливість втілення своїх національно-політичних постулатів, зокрема ідеї незалежності України. При цьому війна яскраво виявила примат національного над інтернаціональним і соціально-класовим в ідеології галицько-української соціал-демократії. Так, М.Ганкевич писав, що коли мова йде про війну, для поневолених націй “критерієм, що рішає в такому випадку про становище соціалістів, є домагання волі і самостійності для кожного народу” [262 с.6-7]. У праці “Соціалістичний Інтернаціонал і війна” він, виправдовуючи політику німецьких соціал-демократів щодо війни, зазначав: “Розвалення... Російської імперії, воля, самостійність і незалежність народів європейського Сходу – це програмовий постулат, який мусить поставити кождий демократ і кождий соціаліст” [263, с.26]. А голова УСДП В.Темницький, визначаючи мету партії у війні, писав: “УСДП Австрії вважає війну проти Росії не лише війною в обороні прав і свобод, якими тішаться український народ в Галичині, але і війною висвободження мільйонів українського народу з під російського гніту і неволі” і далі: “бажаємо, щоб на руїнах царської імперії... повстали вольні людські республіки, самостійні і незалежні: українська, великоруська, польська і т. д.” [307, с.11]. УСС він характеризував як “національну міліцію”, в організації якої партія принципово взяла активну участь [307, с.11].

Що ж стосувалося проавстрійської орієнтації галицько-українського політичного табору, то відкидаючи її протиставлення “самостійницькій”, “українській”, В.Старосольський підкреслював, що “політична самостійність України – це ціль наших змагань”, тому австрофільська орієнтація галицьких українців “зродилася однодушно, без спорів та дискусій” і є не тільки “пануюча, але й одинока, бо не було спроби протиставити їй яку-небудь другу” [305, с.336]. Змінила свою позицію буковинська організація УСДП, яка, указуючи на роль воєн у перебудові

суспільств, виникненні національних держав і, таким чином, забезпеченні кращих умов для подальшої класової боротьби, заявила, що гасло перетворення війни у внутрішню, революційну, є тепер несвоєчасним [649, с.15-16].

Заклики частини лівих і центристських елементів у європейській соціал-демократії до боротьби за мир не знаходили в цей період підтримки в галицьких соціал-демократів. Документи поліції, донесення староств свідчать про відсутність у 1915–1916 роках на території Галичини будь-якої мирної агітації з боку крайових соціал-демократичних партій [13, арк.53-84, 95-114, 137-192; 14, арк.11-70, 117-174; 15, арк.95-120; 18, арк.364-382]. Навпаки, як польська, так і українська партії послідовно пропагували жорстоку боротьбу з царатом [18, арк.377].

Важливим напрямом діяльності УСДП у роки війни були її зв'язки з УСДРП. У серпні 1914 р. у Львові виник Союз визволення України (СВУ), який проголосив своєю метою боротьбу за державну самостійність України. Діяльність СВУ цілком відповідала політиці й тактиці УСДП. До СВУ належали майже виключно українські соціал-демократи – колишні члени РУП і УСД–“Спілки” [894, с.42-43], що сприяло її зближенню з УСДП. Зміст річників “Вісника СВУ”, що виходив із жовтня 1914 р. у Відні, свідчить про активну співпрацю в ньому лідерів УСДП В.Темницького, М.Ганкевича, Т.Меленя, Ю.Бачинського та ін. Члени УСДП узяли участь і в соціал-демократичній газеті “Робітничий прапор”, два номери якої вийшли в 1915 р. за кошти СВУ в Софії (Болгарія), де офіційним представником СВУ в роки війни був Л.Ганкевич [451, с.4].

Ставлення керівництва УСДП до СВУ чітко позначилось під час полеміки між Союзом та українською соціал-демократичною газетою “Боротьба”, яку з лютого 1915 р. видавав у Швейцарії Л.Юркевич. Останній, не вірячи в можливість створення української держави внаслідок війни і вважаючи, що пропаганда самостійництва лише відволікає український народ від революційної боротьби за знесення царату й автономію України в складі Росії, гостро скритикував діяльність СВУ, який був, на його думку, лишень австрійсько-німецьким агентом [443-444]. Аргументи Юркевича підхопила російська преса. У цих умовах лідери УСДП відкрито солідаризувались із політикою СВУ. Висловлюючи одностайну думку всіх провідників УСДП, що

перебували на той час у Відні, В.Темницький писав Л.Юркевичу, що робота СВУ, хоч і “йде вправді при помочи австрійського правительства, але в хосен тільки ідеї самостійності України” [894, с.57-58]. А В.Старосольський у листі до Юркевича стверджував, що в усій діяльності СВУ немає “нічого, що не впливало би з потреби української справи, нічого, що означало би резигнацію з українського інтересу в хосен чужого” [894, с.58-59]. Про свою солідарність та співпрацю з СВУ відверто заявили й буковинські соціал-демократи [649, с.15-16].

З усіх провідників УСДП лише В.Левинський, який на початку війни емігрував до Швейцарії, відмежувався від усіх українських закордонних груп як таких, які співпрацюють “з чинниками і класами, що ведуть війну” і є від них матеріально залежними [104, арк. 62-63; 278]. Але й він заявив про своє негативне ставлення до позиції “Боротьби” як лінії на збереження російської державності на противагу українській [278; 894, с.60-61]. Через це незабаром настав повний розрив між Левинським і його найближчим дотепер другом і соратником Л.Юркевичем [168, арк.16-17, 21-22]. Попри скептичне ставлення до СВУ матеріальна нужда й певна політична ізоляція все ж примусили й В.Левинського стати в 1916 р. співробітником організованого в Лозанні щомісячного видання СВУ “La Revue Ukraïenne”, хоч і виконувати суто технічну роботу на посаді адміністратора й експедитора [168, арк.23].

Однією з головних причин розриву з Л.Юркевичем був світоглядний злам, що відбувся у В.Левинського з початком війни. Якщо в 1911–1912 рр. він заявляв про свою особливу позицію в українському питанні й схилявся до ідеї автономії України, як більш реальної для втілення, то тепер, за власними ж свідченнями, став переконаним самостійником. Пізніше у своїх спогадах В.Левинський писав, що “зв’язував майбутнє України тільки з розгромом царату у війні... Був одвертим “пораженцем” ... Очікував, що наслідком погрому Росії у світовій війні прийде в ній до загальної революції, а на Україні до національної, в якій вона скине кайдани своєї неволі” [168, арк.3]. Юркевич характеризував ідеологію Левинського як “пепеесівську”, сам розраховував на перемогу Росії та її демократизацію, у процесі якої Україна могла б здобути автономію [168, арк.3].

По-різному поставилися колишні соратники й до питання незалежності Польщі. Юркевич цілковито солідаризувався з Р.Люксембург та її збіркою “Незалежність Польщі та робітнича справа” [168, арк.4-5, 24-25]. Натомість Левинський випустив брошуру, в якій, не заперечуючи право поляків на незалежну державність в етнографічних кордонах, виступив проти їх зазіхань на українські землі та організованої ними відповідної пропаганди в німецькій пресі, засудив варварську поведінку легіонерів Пилсудського на українських теренах [285].

Цікавим епізодом з історії галицької соціал-демократії періоду Першої світової війни була спроба В.Левинського налагодити відносини з В.Леніним, який також перебував у Швейцарії. У грудні 1914 р. Левинський написав до редакції ленінського “Социал-демократа” листа, в якому піддав критиці СДРПА й ППСД за їх ставлення до соціал-демократів пригноблених націй, висловив вдячність за статтю Леніна “Про національну гордість великоросів” [3, арк.15-16]. Пізніше в автобіографії Левинський наголошував, що названа стаття була написана за його спонукою, а він сам в еміграції зблизився з групою Леніна [4, арк.2]. Дійсно, у березні 1915 р. у Берні відбулося безпосереднє знайомство Левинського з Леніним [168, арк.24], причому останній дав несхвальну характеристику книзі Левинського “Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині” [407, с.40; 1125, с.49]. Того ж року Левинський надіслав до “Социал-демократа” свою статтю “Україна і війна”, котра була опублікована часописом у ч.37. У ній він різко відмежувався від СВУ. Проте редакція помістила поруч зі статтею свою замітку, написану В.Леніним, у якій вказувала на приналежність Левинського до числа колишніх видавців “Дзвону”, погляди яких редакція вважає поступкою націоналізмові (зокрема й прагнення поділити пролетаріат національними організаціями і т.п.) [4, арк.2]. Судячи з усього, порозумітися з В.Леніним та його послідовниками В.Левинському так і не вдалося. У червні 1916 р. В.Левинський писав В.Старосольському зі Швейцарії, що з жодною із впливових політичних груп він у поглядах не зійшовся, “а тим самим ні в одній з них не міг працювати” [91, арк.7]. Наслідком цього й стали крайні матеріальні труднощі та його вимушена робота в одному з видань СВУ.



Підтримуючи ідею консолідації всіх українських політичних сил у єдиній загальноукраїнській репрезентації, лідери УСДП узяли участь в організації та діяльності Загальної Української Ради (ЗУР), створеної в травні 1915 р. у Відні. До складу ЗУР поряд із націонал-демократами й радикалами з Галичини й Буковини та 3 делегатами СВУ увійшли також 4 галицькі й 1 буковинський соціал-демократ (М.Ганкевич як віце-президент ЗУР, В.Темницький як її секретар, Ю.Бачинський, Т.Мелень. О.Безпалко як її члени) [150, арк.2; 651]. За свідченням К.Левицького, у досягненні згоди між лідерами різних організацій велику роль відіграв М.Ганкевич, він же написав і проект статуту ЗУР [1003, с.122].

Поза ЗУР партія, хоч і проявляла життя, але “дуже слабеньке” [651]. Єдиним вогнищем діяльності УСДП залишився Відень, де перебувало багато партійних активістів та українських робітників, працював МК партії, відзначалися ювілеї Т.Шевченка й Першотравневі свята [259, с.25; 422, с.46].

Соціал-демократи, які працювали в ЗУР (до того – у ГУР) і СВУ, розраховували на розпад Російської імперії внаслідок військових поразок і революційних процесів та на виникнення української державності спочатку на теренах Наддніпрянської України, а в складі Австро-Угорщини – об'єднаної автономної української області, можливо з включенням до неї деяких українських земель, захоплених австрійцями. Питання про соборність України, реалізація якого означала б порушення територіальної цілісності союзника – Австро-Угорської монархії, на цьому етапі війни не ставилось. “Як центральні (держави. – О.Ж.) побідять, буде поділ Галичини, прилучене Буковини, створене української провінції. Се говорять не тільки нашим...”, – писав В.Темницький із Відня В.Старосольському в серпні 1916 р. [93, арк.16].

ЗУР прагнула представляти перед австрійським урядом інтереси всієї України, домагалась забезпечення національних прав українців на окупованих центральними державами землях і зокрема в організації адміністрації, шкільництва, церковних справах тощо. Проте вона діяла лише близько півтора року. 4 листопада 1916 р. австрійський імператор Франц-Йосиф проголосив розширення автономії Галичини без її поділу на українську й польську частини, що було поступкою полякам і повним

ігноруванням позиції ЗУР. Проти здійснення цього рішення виступили українські послы, у тому числі й С.Вітик, в австрійському парламенті, що відновив свою роботу в травні 1917 р. [222, S.1881-1883]. Однак нехтування Австрією та Німеччиною національними правами й домаганнями українців викликало внутрішню кризу ЗУР і вже в листопаді 1916 р. вона фактично розпалася [265, с.3-4]. Політичний провід в українському таборі в Австрії поступово почав переходити до Української парламентарної репрезентації (УПР) на чолі з Є.Петрушевичем.

Зміна ситуації на фронтах війни й зокрема відступ російських військ із Королівства Польського та Галичини й окупація польських територій улітку 1915 р. німецькою й австрійською арміями зумовили чергове перегрупування сил у польському політичному таборі. Нову конфігурацію національно-політичного представництва польського народу визначала поява поруч із НКН відновленого Польського кола австрійського парламенту. Розподіл функцій між ними передбачав, що коло здійснюватиме загальне керівництво польською політикою, а НКН займатиметься інформаційно-пропагандистською (у т. ч. і зовнішньополітичною) діяльністю. Пізніше, виправдовуючи рішення про вступ до Польського кола, Г.Діаманд заявить на XIV з'їзді партії: “Хто творив легіони, той мусив рахуватися з тим, що не буде провадитися класової боротьби”. І далі наголосить: “Зовсім не допоможе перемога класу, коли цілий народ залишиться під чужим ярмом”. За умов бездіяльності австрійської Державної ради та крайового сейму польські есдеки, за Діамандом, “вступили до Кола як до парламенту галицького” [778, s.2-3].

Хоча згорання внутріпартійного життя в ППСД, об'єктивно спричинене обставинами війни, дозволяло керівництву уникнути опору опозиційної партійної лівиці, усе ж рішення про вступ до Польського кола виявилось непротим, викликало гострі дискусії. Протягом десятиліть коло було ледь не головним політичним супротивником партії, об'єктом найдошкульнішої критики, символом осередку феодальної реакції та антагоністичних до соціал-демократії класових сил. Вступ до кола був серйозним політичним кроком. Рішення про це було прийняте польським соціал-демократичним посольським клубом парламенту в грудні 1915 р.

[672]. З початком січня 1916 р. обговорення кроку всередині партії тривало, проти виступили Є.Морачевський, Г.Ліберман, З.Клеменевич та інші, висловився проти цього й М.Ганкевич, на підтримку рішення посольського клубу виступали І.Дашинський, Г.Діаманд, Е.Гекер. Більшістю голосів рішення було підтверджене партійним Зарядом 9–10 січня 1916 р. [426, s.150-152; 425, s.225-226]. 23 березня Польське коло прийняло до свого складу І.Дашинського, Е.Бобровського, Г.Діаманда, З.Клеменевича, Г.Лібермана, З.Марека, Є.Морачевського, Т.Регера [192, s.77]. Виступаючи на цьому засіданні кола, І.Дашинський наголосив, що соціал-демократи вважають об'єднання всіх сил народу за необхідну передумову постановлення незалежної держави й розглядають коло як зародок національного парламенту [1173, s.575].

На противагу галицьким ендекам і подолякам, позиція котрих у ході війни зазнавала змін, польські соціал-демократи поряд із поступовцями, демократами й західногалицькими консерваторами належали до числа найбільш послідовних прибічників австрійської монархії. Враховуючи окупацію польських земель німецькою й австрійською арміями, лідери ППСД майже до кінця 1916 р. дотримувалися ідеї відновлення польської державності спочатку під егідою Габсбургів. Так, 1 травня 1916 р. Політична комісія Польського кола прийняла запропоновану І.Дашинським ухвалу, яка передбачала направлення австрійському імператорові офіційного листа з викладом “жадань польського народу”, а саме “утворення самостійної польської держави, зложеної з неподільного ... Королівства Конгресового і Галичини у союзі Монархії Австро-Угорської” [346, s.185]. Сам Дашинський називав концепцію творення такої держави “австро-польською програмою” і вважав, що ця програма “наче плющ оповилася навколо трону Габсбургів, але ... мала і має коріння в землі польській” [346, s.188]. Щоправда, стосовно останніх метафоричних порівнянь, зафіксованих у джерелах, сам Дашинський у спогадах твердив пізніше, що його слова під час протоколювання були спотворені й вирвані з контексту [425, s.243-244].

Водночас ППСД була по суті єдиною партією в Польському колі, яка наполягала на чіткішому окресленні й оприлюдненні цілей Австро-Угорщини в

польському питанні [346, s.187]. У планах проголошення центральними державами незалежної Польщі без Галичини в жовтні 1916 р. лідери партії побачили явну суперечність із неодноразово декларованою, починаючи від серпня 1914 р., програмою польського політичного табору в Австрії, представленого НКН і Польським колом. У виступі на засіданні кола 3–4 жовтня 1916 р. І.Дашинський вимагав, з одного боку, щоби коло, враховуючи непередбачуваність подальшого перебігу війни, жадало від Берліну не зволікати з проголошенням незалежності Королівства Польського, а з іншого – не допустило відновлення польської державності без Галичини, звинуватив керівництво кола й зокрема його голову Л.Білінського в недостатньо активній позиції в цій справі. Дашинський уважав, що немає підстав для відходу від “австро-польської програми”, тому галицько-польська політична репрезентація повинна була, на його переконання, чітко заявити, що галичани хочуть бути одною державою з Королівством Польським [346, s.188-189]. Лідер ППСД вніс проект резолюції, який іще раз підтверджував прагнення Польського кола до створення єдиної самостійної держави в складі Конгресового Королівства та Галичини. Однак більшістю голосів проект було відхилено. Серед 18 учасників засідання, що голосували за таку постанову, окрім Дашинського, були й соціал-демократи Е.Бобровський, Г.Діаманд, З.Клеменсевич, Г.Ліберман, З.Марек, Є.Морачевський [346, s.189].

Характерно, що в тексті проекту Дашинського наголошувалося, що об’єднана польська держава має бути “убезпечена зі сходу краями, які становлять складову частину Речі Посполитої Польської” [346, s.189]. Аналогічне, хоч і ще менш конкретне положення було двічі повторене і в згаданій вище резолюції від 1 травня: Конгресове Королівство в складі єдиної самостійної польської держави мало бути “достатньо розширене на схід і забезпечене” [346, s.185]. Очевидно, це означало не що інше, як прагнення посунути кордони майбутньої Польщі якнайдалі, можливо й за межі етнічно польських земель за рахунок певних українських, білоруських і литовських територій (принаймні, формально це не виключалося). Тим паче, зовсім не йшлося про можливість поділу Галичини, чого домагалися українці. Бажання створити між власне Польщею та Росією свого роду буферну зону, яка була б

складовою частиною польської держави, свідчило про певний компроміс з ідеєю відродження “історичної” Польщі “від моря до моря”, хоч і прикритий меркантильними міркуваннями про безпеку країни.

Спільну декларацію від 5 листопада 1916 р., якою монархи Німеччини й Австро-Угорщини проголосили утворення Польської держави на окупованих ними польських землях Російської імперії (без Галичини, Сілезії та ін.) [813], ППСД зустріла з подвійними почуттями, загалом оцінюючи її позитивно, однак із суттєвими застереженнями, що стосувалися ступеня реальної самостійності нового політичного утворення, а також потреби возз’єднання всіх частин Польщі. Виступаючи 26 листопада у Варшаві на мітингу, організованому Центральним народовим комітетом, І.Дашинський високо оцінив акт 5 листопада як такий, що має “величезне значення” для всіх поляків, втілюючи омріяну багатьма поколіннями ідею відновлення польської державності [346, s.191]. Водночас він закликав країни Четверного союзу поважати національну гідність польського народу й дати йому можливість сформувати свій, дієвий національний уряд, сейм і власне військо. Першочерговими завданнями нового польського керівництва вважав забезпечення населення продовольством і роботою, а також створення збройних сил для визвольної війни проти російського царизму в союзі з центральними державами [346, s.192-194].

Натомість у виступі на засіданні НКН у Кракові 7 грудня того ж року Дашинський назвав акт 5 листопада лише “частковим розв’язанням польської справи”. Віднині, на його думку, Галичина вже не потребувала бути польським П’ємонтом, а мусила “стати Сардинією, котра буде сама собі торувати шлях до з’єднання з Королівством” [346, s.197, 200]. Вирішити проблеми, які постали перед галицькими поляками, за Дашинським, неможливо було ніякими “актами розпачу”, а тільки “витривалістю і заядлим торгом, що не поступається у жодному пункті” і який слід було негайно розпочати. При цьому польська національно-політична репрезентація мала б опиратися на якнайширші верстви народу, волю якого слід було б свідомо формувати, а не на роздрібнені гуртки чи партії, впливи яких тепер важко окреслити через глибоку переоцінку всіх вартостей, що принесла суспільству

війна [346, s.199-200]. Зауважуючи також, що його партія була і є противником будь-якого культу особи, лідер ППСД гаряче рекомендував НКН підтримати кандидатуру Ю.Пілсудського на головнокомандуючого новостворюваного польського війська [346, s.202].

Стосовно ж Галичини, Дашинський укотре виявив негативне ставлення до перспектив її поділу на польську та українську частини. Критикуючи виступ голови НКН Л.Яворського, котрий сказав, що “поляк мусить почувати себе поляком в цілому краї”, Дашинський уважав, що той недоказав: “маємо опиратися поділові краю” [346, s.199]. Неминуча необхідність приєднання цілої Галичини до Польщі диктувалася, на його переконання, не лише ідеологічними чи етнічними, але й економічними причинами: промисловість Королівства потребувала галицьких покладів корисних копалин та ринку збуту продукції. Галицьких українців (для яких лідер польських есдеків незмінно використовував термін “русини”) слід було заспокоїти втягненням в економіку краю та зміною сеймової ординації, інакше вони й надалі матимуть привід скаржитися на деспотизм поляків і облягатимуть європейські кабінети й редакції часописів, поливаючи поляків лайками за німецький кошт [193, s.1-7]. Загалом у висловлюваннях Дашинського в роки війни дедалі виразніше проступав негативізм щодо українського населення краю.

Разом із тим, І.Дашинський достатньо критично оцінював у цей час і готовність польського населення до здобуття незалежності. На його думку, суспільність російської дільниці, у тому числі й пролетаріат, опанована москвофільством і не здатна до воєнних ризиків, селянство консервативне й давно змирилося з російськими порядками. Подібно і в Галичині ширші верстви суспільності не прямують до незалежності, тому в обох дільницях для справжнього сприйняття ідеї об’єднання потрібна ще велика внутрішня, підготовча праця [193, s.5].

Попри невідповідність рішення про автономію Галичини стратегічній лінії та очікуванням партії, польські соціал-демократи й цього разу дотрималися власних традицій переважно прагматичного підходу до розв’язання базових національно-політичних проблем. Як визнав у своєму звіті XIV партз’їздові Г.Діаманд,

парламентські послы ППСД у складі Польського кола наприкінці 1916 – початку 1917 рр. узяли активну участь у розробці Конституції “відокремленої” (автономної) Галичини – участь, непропорційну їх порівняно невеликій кількості [740, s.3]. Підсумки кількомісячної праці були підведені на засіданні Заряду ППСД 15 квітня 1917 р. у Кракові. Характерно, що можливість поділу Галичини на польську й українську частини на цьому засіданні партійного проводу, як і на жодному іншому, навіть не розглядалася. У виступах Г.Діаманда та І.Дашинського було констатовано, що між автономією Галичини та її приєднанням до Королівства немає суперечності, оскільки перше є перехідним станом до другого [190, s.166, 168]. Проте вже незабаром зміна ситуації внаслідок розвитку Лютневої революції в Російській імперії зробила їх напрацювання неактуальними.

Разом із тим, присутність польських соціал-демократів у національних репрезентаційних органах мала неоднозначні наслідки для самої партії. Зокрема вступ до Польського кола практично відразу потягнув за собою остаточний розрив ППСД з австрійською соціал-демократією. Уже в січні 1916 р. В.Адлер піддав критиці союз польських соціал-демократів із колом як членом проурядової коаліції, представником реакції у краї та державі, уважаючи, що цим кроком поляки розірвали організаційний зв'язок із СДРПА [333]. Ті ж закиди були повторені ним на конференції австронімецької секції партії у квітні. Польські соціал-демократи в особі Г.Діаманда відповіли через партійну пресу, що їх у такий спосіб неможливо виключити із загальної СДРПА, оскільки вона фактично давно вже не існує [1173, s.579]. У подальших конференціях СДРПА поляки, на відміну від українців та всіх інших національних секцій, участі не брали [260, с.163]. Таким чином, з цього часу ППСД фактично перестала бути секцією австрійської соціал-демократії.

Критично поставилася до вступу галицьких товаришів до Польського кола й “братня” ППС. Її орган – газета “Robotnik”, зауважуючи, що галицькі буржуазні часописи вихваляють соціал-демократів за офіру на вівтар “єдності національної”, писала, що цим кроком ППСД насправді послабила значення НКН і сприяла перенесенню центра ваги до кола. Якщо в НКН партія, як одна із засновниць, мала, принаймні, рівний вплив з іншими його суб'єктами, то вступом до кола без будь-

яких попередніх умов і застережень прирекла себе на безперспективну меншість у його складі, перетворюючи НКН у філію кола. Це, на думку авторів часопису, означало зріст консервативних впливів у галицькій політиці [189, s.278-279; 792, s.4-5].

Серед усіх соціал-демократичних партій Галичини й Буковини, мабуть, у найгіршому становищі опинилася під час війни ЄСДП. Якщо польські та українські соціал-демократи працювали в єдиних національно-політичних репрезентаціях своїх народів, брали участь в організації національних збройних формувань тощо, то ЄСДП із початком війни практично припинила свою діяльність. Єврейство східноєвропейського регіону виявилось розколотим: у синагогах Києва, Житомира, Одеси молилися за перемогу Російської імперії, у синагогах Львова, Тернополя, Чернівців – за успіх Австро-Угорщини й Німеччини [1010, с.86]. У прифронтовій смузі та зоні російської окупації в Галичині й на Буковині на єврейське населення обрушилися репресії. Було обмежене вільне пересування євреїв, розпочалися погроми, масові примусові висилки та взяття заручників. Тікаючи перед наближенням фронту, зі Східної Галичини емігрувало загалом близько 400 тис. євреїв, тобто майже половина всього галицького єврейства [1031, с.114].

Ситуація була сприятливою для активізації асиміляторів та поширення відповідних настроїв. У липні 1915 р. група пов'язаних із НКН єврейських діячів виступила в пресі з декларацією, в якій запевняла, що євреї австрійської частини польських земель вбачають у визволенні Польщі з-під російського панування єдину дорогу до справедливого розв'язання єврейського питання в усій Польщі, зрівняння євреїв у правах із християнами. Фактичним автором декларації був єврейський діяч ППСД Г.Діаманд [1181, s.313].

Що ж стосувалося єврейської соціал-демократії регіону, то ще 31 липня 1914 р. вийшов останній номер друкованого органу ЄСДП “Der Socjaldemokrat”, після чого влада газету закрила. Переважна більшість провідників та рядових членів партії була мобілізована до лав австрійської армії. Видана діячами-емігрантами у Відні в 1915 р. відозва єврейською та німецькою мовами стала єдиним проявом існування ЄСДП у цей період [1181, s.314].



Назагал, попри певні, часом суттєві відмінності, становище всіх соціал-демократичних партій регіону в перший період війни залишалося вкрай складним. Бойові дії на теренах краю, мобілізація діячів та рядових членів до армійських лав, утрата зв'язку між партійними центрами та місцевими осередками, закриття преси та парламенту – усе це спричинило згорання внутріпартійного життя й організаційний занепад. Водночас участь у національних репрезентаційних інституціях на кшталт Начального комітету народового або Польського кола разом із “буржуазними” чи шляхетськими партіями (у випадку з українськими соціал-демократами до відповідних аналогій слід додати й співпрацю СВУ з австрійськими урядовими установами), що суперечила пропагованим досі ідеологемам, за воєнних обставин була апробована лише керівними органами партій, але не ширшим загалом партійців і в разі відродження організацій у майбутньому несла потенціал серйозних внутрішніх колізій.

## **6.2. Соціал-демократи в національно-визвольних змаганнях і революційних процесах 1917–1918 рр.**

Революційні події в Росії початку 1917 р. та падіння самодержавства викликали сподівання всіх прогресивних сил на кардинальні позитивні зміни і в міжнародних відносинах. З іншого боку, перспективи швидкого виграшу війни центральними державами ставали дедалі більш примарними. З переходом до затяжної позиційної війни в них давалася взнаки нестача основних ресурсів. Соціально-економічне становище й внутріполітична ситуація в Австро-Угорщині стрімко погіршувались. Робітничий страйковий рух у 1917–1918 рр. перевищив за розмахом і масовістю аналогічний рух 1905–1906 рр. Керівництво СДРПА вирішило проводити Першотравневі свята 1917 р. під гаслами миру та інтернаціоналізму, а група лівих закликала не тільки негайно розпочати мирні переговори, але й скасувати всі політичні вироки та встановити робітничий контроль над усім промисловим виробництвом [127, арк.7-8, 13; 130, арк.12].

Зазнавала певних коректив і політика СДРПА в національному питанні. Повернення з російського полону у вересні 1917 р. О.Бауера, який приєднався до лівої течії в СДРПА, посилює її позиції. На з'їзді австронімецької соціал-демократії

в жовтні 1917 р. ліві запропонували власну декларацію, яка передбачала надання автономним національним органам влади всіх частин Австро-Угорщини права самим вирішувати долю своїх народів. Це положення, хоч і трактувалось у кінцевому підсумку як “національна автономія”, було вже максимально наближеним до принципу самовизначення націй. Щоправда, правим на чолі з К.Реннером вдалося провести власну резолюцію, котра пропонувала трансформацію Австро-Угорщини шляхом адміністративної реформи у федеративну багатонаціональну державу, в якій верховну владу збережуть за собою Габсбурги [1118, с.67-68]. Однак уже за кілька місяців у січні 1918 р. на сторінках “Der Kampf” О.Бауер уперше виступив на підтримку гасла про право націй на самовизначення, а реннерівські плани автономізації розкритикував як прояв реформізму. Ліві виходили насамперед із розуміння необхідності задовольнити устремління слов’янських народів монархії, щоб відкрити німецькомовному населенню Австрії шлях до завоювання демократичної республіки та початку боротьби за соціалізм, а також за возз’єднання з Німеччиною [1118, с.68-69].

Під впливом ідей лівого крила європейської соціал-демократії частина прихильників соціал-демократизму в Галичині в середовищі молоді, інтелігенції, а також робітників і солдатів, незадоволена політикою галицьких соціал-демократичних партій, рішучо виступила проти війни, за справедливий, демократичний мир, почала створювати власні нелегальні, інтернаціональні за складом організації під назвою “Інтернаціональна революційна соціал-демократія” (ІРСД). Ще в 1915–1916 рр. вони виникли в ряді міст краю (Львові, Станіславі, Стрию, Тернополі та ін.), а в 1917 р. встановили зв’язки між собою [419, с.9-10]. Проте організація не виробила цілісної політичної програми, а її ідеологія відзначалася непослідовністю. Зокрема національне питання ІРСД вирішувала з драгоманівських позицій. Її метою була “злука Галичини з рештою України, а далі: Україна у вільній Східноєвропейській федерації”. Втілення цього гасла ІРСД бачила в діяльності Цетральної Ради. На шпальтах свого органу – “Вісника драгоманівської організації” – ІРСД захоплено вітала як Лютневу революцію, так згодом і жовтневий переворот [900, с.128]. Однак через малочисленність і низький ступінь організаційної сформованості вона не

спромоглась розвинути широку й систематичну політичну роботу, здобути значний вплив у масах. Організація припинила своє існування наприкінці 1918 р., а її діячі О.Крілик, М.Теслюк та інші стали провідниками Комуністичної партії Східної Галичини [957, с.165-169; 960].

Падіння царату й ліквідація абсолютистського монархічного режиму в Російській імперії помітно позначилися на суспільно-політичних процесах у країнах Центрально-Східноєвропейського регіону. Виникнення й утвердження першої легальної репрезентації українського народу в особі Центральної Ради в Києві знаменувало новий етап у політичному розвитку українських земель. У зв'язку з новою ситуацією на Україні суттєвих змін зазнала й позиція ряду політичних сил, що діяли на території Австро-Угорщини. Так, СВУ визнав дальше ведення війни шкідливим для української справи й вирішив розпочати “пропаганду необхідності загальної ліквідації війни з забезпеченням усім народам..., в тім числі й українському, повної, нічим не обмеженої свободи” [291; 661].

Аналогічні корективи внесло в свою політику й керівництво УСДП. Партія вирішила взяти участь у Стокгольмському мирному соціалістичному конгресі, підготовку якого розпочав весною 1917 р. т. зв. Голандсько-скандинавський комітет. Готовність фінансувати поїздку делегатів УСДП висловили й представники інших, несоціалістичних українських партій та міжпартійні інституції [85, арк.113-114]. 14 червня В.Темницький узяв участь у попередніх нарадах згаданого комітету з делегаціями ряду соціал-демократичних партій у Стокгольмі, під час яких від імені УСДП висловився за “найскорше заключення миру без анексій і воєнних контрибуцій”, причому передумовою тривкого миру партія вважала “справедливу розв'язку національного питання”, яка могла б бути здійснена “дорогою права на самоозначення кожного народу й дорогою політичної та господарської національно-територіальної автономії”. У поширеному ним меморіалі про позицію УСДП із цих питань підкреслювалось, що “з'єдинення всіх українських областей в одноцільний під політичним і господарським оглядом автономний державний організм є на тепер остаточною ціллю української національної політики” [89, арк.12-12зв.; 452, с.443]. На першому етапі УСДП вимагала, як мінімум, “повної політично-господарської,

національно-територіальної автономії” українців у межах Австрії і Росії, для чого названі країни мали бути перетворені у “федеративні держави автономних і рівноправних народів”. Територіальні розмежування повинні були б здійснюватись за етнографічним принципом, з приводу чого УСДП рішуче відкинула можливість входження Холмщини, Галичини чи Підляшшя до складу майбутньої польської держави й висловила за її відбудову виключно в етнографічних кордонах [452, с.443; 236]. Документ містив також вимогу утворення окремої української секції на конгресах Інтернаціоналу і в Міжнародному соціалістичному бюро, про що були розіслані звернення до всіх партій II Інтернаціоналу [89, арк. 12 зв.]. В.Темницьким були досягнуті попередні домовленості про підтримку цієї вимоги рядом делегацій у Стокгольмі (німецькою, російською, чеською) [85, арк.123].

Водночас голова УСДП звернувся з відкритим листом до Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, в якому він вітав демократичну революцію в Росії в особі Ради й висловив переконання, що революція незабаром перетворить імперію у “союз свободних, рівноправних, незалежних народів”, в якому Україна займе те місце, яке їй визначив колись Б.Хмельницький [452, с.445].

Уся ця діяльність партійного керівництва стала предметом обговорення на конференції УСДП, що відбулась 5–6 серпня 1917 р. у Відні. Частина її учасників (представники віденських організацій партії В.Піріг та ін.) звинуватила В.Темницького у втраті політичного обличчя внаслідок співпраці з несоціалістичними чинниками і особливо у зв’язку з його роботою в МЗС Австрії, і зажадала його відставки з посади голови партії. Однак, незважаючи на це, конференція схвалила діяльність Темницького й обрала його та М.Ганкевича делегатами УСДП на Стокгольмський конгрес Інтернаціоналу, намічений на вересень 1917 р. [89, арк.11-12зв.]. Щоправда, через перешкоди з боку урядів воюючих країн конгрес не відбувся.

Демократичну революцію в Росії та повалення самодержавства з не меншим захопленням привітала й ППСД. У зверненні “до товаришів російських” від 15 квітня 1917 р. Заряд партії складав їм “шану і подяку” за перемогу над спільним ворогом – царатом, висловлював готовність простягнути їм руку дружби [171,

арк.18]. Позиція польських соціал-демократів була конкретизована в іншій офіційній відозві Заряду, датованій тим самим днем 15 квітня – “До польського люду робочого в місті і на селі!”. Звертаючись у ній до “богатирської Ради робітничих і солдатських депутатів” у Петрограді, керівництво ППСД підкреслювало, що визволення Польщі було єдиною метою польських соціалістів у війні, і заявляло категорично, що з моменту повалення самодержавства ця боротьба могла б завершитися миром, у якому був би один переможений – царат і неволя Польщі. Як умову миру поляки висували незалежність Польщі та Литви [170, арк.16-17]. Симптоматично, що Заряд ППСД, цілком у дусі ідеології ППС, виступав за “державу польську, оперту на вільний зв’язок із Литвою”, а про Україну в цьому зверненні до поляків і росіян не згадувалося зовсім, отже дражливе для обох сторін питання про її подальшу долю залишалося відкритим.

Етнічний принцип формування територіального складу й кордонів майбутньої Польщі не був чітко покладений і в основу вирішення польського питання в меморіалі, представленому І.Дашинським від імені ППСД Голландсько-скандинавському комітетові в Стокгольмі в липні 1917 р. [192, s.1]. Документ містив вимоги загального миру без анексій та контрибуцій та визнання права націй на самовизначення, а головне – заклик до всіх партій Інтернаціоналу визнати за 25-мільйонним польським народом, що мешкає в центрі Європи, усі права вільного народу. Стрижневою його ідеєю була теза про “Вільну, Незалежну, Об’єднану Польщу” та “незалежну, об’єднану польську державу”, для якої наголошувалося на обов’язковому наданні їй виходу до моря. Національним меншинам у її складі було обіцяно такий ступінь самовизначення, який тільки можливий у вільній державі [346, s.205]. Аргументація Дашинського була спрямована в даному разі проти позиції СДПН, з якою польські соціал-демократи мали давні розбіжності навколо необхідності включення до відроджуваної Польщі населених поляками земель Пруссії та балтійського узбережжя, що перебували тоді в складі Німеччини.

Характерно, що в аналізованих вище документах ППСД відновлення польської державності вже не пов’язувалося з країнами Четверного союзу і в тому числі Австро-Угорщиною. Загалом демократизація Росії, започаткована Лютневою

революцією, а з іншого боку політика центральних держав в окупованій ними Польщі при загальному зниженні їх шансів на перемогу у війні після вступу в неї США та з урахуванням низки інших факторів спричинили кризу австро-польської орієнтації. У липні 1917 р. легіони відмовилися скласти присягу на вірність майбутньому польському королю й німецько-австрійським союзникам, після чого були інтерновані, а Ю.Пілсудський заарештований. Керівництво незалежницьким рухом опинилося в руках Конвенту т. зв. “Організації А” – створеного Пілсудським таємного формування, завданням якого стало захоплення влади в сприятливий момент шляхом повстання проти німецько-австрійських окупантів і проголошення польської держави. Через своїх людей Конвент мав впливи в ППС-фракції, ПСЛ “Визволенє” та інших польських партіях, йому підпорядковувалась і Польська військова організація (ПОВ) на чолі з Е.Ридз-Сміглим [934, с.439].

Керував Конвентом член Заряду ППСД Є.Морачевський. У проводі своєї партії він був одним з основних опонентів І.Дашинського, котрий відкидав конспірацію, обстоював дотеперішню тактику консолідації всіх прогресивних елементів у легальній боротьбі за незалежну польську державність, демократичний суспільний лад і соціальні реформи, уважав безперспективним збройний заколот як результат змови втаємниченої меншості [1173, s.595-596]. Однак і Дашинський, як і переважна більшість керівництва ППСД, узяв курс на розрив з орієнтацією на країни Четверного союзу й здобуття суверенної польської держави. 3 вересня 1917 р. клуб польських соціал-демократів в австрійському парламенті повідомив про вихід своїх членів із НКН, а на засіданні Заряду ППСД 27–28 жовтня на пропозицію І.Дашинського було вирішено вийти з Польського кола [187, s.27-30, 90]. Г.Діаманд у звіті XIV партз’їздові мотивував це рішення опозиційним становищем ППСД усередині кола та його проурядовим, проавстрійським характером [740, s.3]. Хоча все це принципово не виключало взаємодії з колом, яка й надалі тривала.

Разом із тим, натягнуті стосунки з німецькими й австрійськими соціал-демократами не дозволили ППСД долучитися до конференції соціалістів центральних держав у Відні 29–30 серпня 1917 р., яка проходила за участі соціалістичних партій Австрії, Угорщини, Німеччини й Болгарії. Бойкот заходу із

боку ППСД (незважаючи на запрошення) мотивувався неприхильним, на думку її Виконкому, ставленням більшості німецьких соціал-демократів до польського питання [187, s.22]. На конференції були присутні репрезентанти всіх, окрім поляків, національних секцій СДРПА, яка вперше зібралася в такому складі після 1905 р. Галичину й Буковину представляли українці В.Темницький, О.Безпалко й Л.Ганкевич [259, с.27]. Провідні ідеї, котрі лунали у виступах, зводилися до негайного припинення війни та укладення миру без анексій і контрибуцій, розв'язання національного питання на основі права націй на самовизначення. Позицію УСДП виклав у своєму виступі голова партії В.Темницький: галицько-українські соціал-демократи проти війни й за мир, але крім війни з Росією, бо це боротьба за визволення України. Щоправда, теза про повне самовизначення народів не була закріплена в кінцевому підсумку конференції. Резюмуючи перебіг нарад, В.Адлер заявив, що всі учасники є за негайний мир і оновлення Австрії “в демократичному дусі” [260, с.165-166].

Необхідно зауважити, що українська секція СДРПА в організаційному відношенні була в цей період практично повністю зруйнованою. Війна припинила нормальне суспільно-політичне життя на території Галичини, яка протягом усього цього часу була ареною бойових дій. У серпні 1915 р. дирекція поліції у Львові доносила намісництву, що соціал-демократична партія на терені Східної Галичини не виявляє ознак свого життя, що пояснювалось перебуванням її лідерів за межами краю та мобілізацією робітничої молоді, яка становила ядро партії, до лав австрійської армії [18, арк.377]. Через міжнаціональні протиріччя, наслідком яких була значна дезінтеграція СДРПА вже напередодні війни, тепер зв'язки між її секціями ще більше послабились. Так, незважаючи на те, що провідники УСДП перебували у Відні, лише в травні 1917 р. відбулась перша за час війни їх зустріч із керівництвом СДРПА [93, арк.37-38, 40].

У липні 1917 р. Австро-Угорщина повернула під свою владу решту території Галичини. Поступово складались умови для відродження громадсько-політичного життя в краї. У серпні відбулась перша за період війни конференція УСДП за участю 15 членів партії – лише тих, що в складних умовах змогли прибути до Відня. Вони

ухвалили якнайскорше відновити партійний друкований орган [89, арк.12зв.]. У березні 1918 р. у Перемишлі почала виходити “Українська робітничка газета”, через яку управа УСДП закликала відновити всюди місцеві комітети партії і товариства “Воля”, а також створювати окремі українські групи у всіх фахових робітничих організаціях [652]. Останнє було реакцією на націоналістичну політику ППСД, лідери якої потрапили під вплив “всепольків”, домагалися включення Галичини, Холмщини й Підляшшя до складу Польщі, використовуючи у своїх національних маніфестаціях, як і раніше, профспілки, проти чого категорично виступила УСДП [129, арк.1зв.; 126, арк.51, 73; 128, арк.11-12зв.; 651; 655]. Взаємини між двома партіями знову різко загострилися.

Відновлення ряду місцевих організацій дало можливість УСДП 23 червня 1918 р. провести конференцію у Львові, завданням якої було відродження нормального партійного життя. З цією метою було обрано Тимчасовий організаційний комітет у складі 10 чол. (М.Ганкевич, А.Чернецький, М.Парфанович, О.Устиянович та ін.). Очолив ТОК Й.Крупа [657; 660].

Слід відзначити, що до політичної оцінки тогочасних подій на Україні УСДП, як правило, підходила з класових позицій. Так, у перших же номерах своєї газети партія офіційно вітала Центральну Раду як демократичний орган, що відбиває інтереси трудящих мас і має у своєму складі соціалістичну більшість, і в той же час різко засудила гетьманський переворот, гетьманат як владу капіталу й великих землевласників, дії австрійсько-німецьких військ в Україні [651; 654]. Це, однак, не завадило УСДП напередодні Листопадової революції у Львові домагатися негайного возз'єднання краю з Україною, на той час іще гетьманською. Отже, тут ідея соборності стала вище класових підходів партії. Крім того, УСДП, очевидно, була переконана в неминучості перемоги демократії над диктаторським режимом. Поряд із цим, партія різко засудила тактику й діяльність більшовиків в Україні, які нищили її національно-державні й культурні здобутки як “буржуазні” [654; 656].

У 1918 р. на загальному фоні поразок на фронтах, економічної розрухи, голоду в містах ситуація в Галичині почала ускладнюватись. 18 січня в Нижній Австрії розпочався робітничий страйк, 19 січня він переріс у загально австрійський [733]. 21



січня в Кракові відбулися демонстрації і збори, на яких виступали провідники ППСД. Ухвалено резолюції з вимогами миру, одним із наслідків якого має бути “вільна, з’єднана польська держава”. “Вільна Польща означає мир демократичний, опертий на праві народів на вирішення власної долі”, – говорилося в резолюції. Демонстранти несли гасла “Жадаємо з’єднаної незалежної Польщі!”, “Хліба і миру!”, “Хай живе Пілсудський!” [734]. 24 січня відбувся пленум Польського кола за участю консерваторів, демократів, людовців, соціал-демократів та інших, у ході якого І.Дашинський вніс резолюцію з вимогою до уряду укласти з Росією мир, “опертий на демократичній основі права народів вирішувати про власну долю, без анексій і контрибуцій, без ділення народів на частини, що залишаються під чужими владами...” [752, s.1].

Разом із тим, неодноразово декларуючи право кожного народу на самовизначення, польські соціал-демократи неоднозначно ставилися до розв’язання українського питання. Так, виступаючи від імені галицьких поляків в австрійському парламенті 22 січня того ж року, І.Дашинський заявив: “Хочемо мати державу польську і хочемо як польська частина увійти до незалежної з’єднаної Польщі” [791, s.3]. Однак він висловив сумнів, чи вдасться іншим національностям так само розв’язати власні національні питання. Серед національностей, що теж прагнуть незалежності, він назвав чехів, німців, південних слов’ян та італійців, але не згадав українців [735, s.3].

Особливу стурбованість польських соціал-демократів викликали переговори в Брест-Литовську й зокрема участь у них українських делегацій. “Для нас є темою нечуваної ваги питання кордонів Польщі”, – писав у зв’язку з цим центральний орган ППСД газета “Naprzyd” 22 січня 1918 р. [757]. 2–4 лютого в Кракові відбувся закритий з’їзд польських самостійницьких організацій із Королівства Польського й Галичини за участю ППСД, ППС, Польського стронніцтва людового, Польського стронніцтва поступового та інших партій, а також Ліги незалежності Польщі, одним із провідників якої був парламентський посол від ППСД Є.Морачевський [126, арк.51]. Ухвала з’їзду містила вимоги утворення польської держави з усіх польських земель та допуску польської делегації з вирішальним голосом до переговорів у

Бресті [737, s.3]. Досить характерним був пункт резолюції, який стосувався литовського питання. Визнаючи прагнення литовського народу до незалежної державності, польські партії ухвалили вважати, що в інтересах обох народів лежить “укладення добровільної унії між двома державами”, причому кордони мали б бути ustalені на основі плебісциту на спірних територіях [737, s.3].

Звістка про підписання Брестського мирного договору була зустрита ППСД, як і всім польським політичним табором, різко негативно. “Naprzyd” відреагував передовою статтею з промовистим заголовком “Поділ Польщі”, зазначаючи, що договір відірвав від Королівства Польського одну сьому частину території (Холмщину, Підляшшя та деякі інші території) та 1 млн. поляків віддав під чужу, тобто українську, владу [738, s.1]. 12 лютого в Кракові відбулися збори представників усіх польських партій Галичини, на яких від ППСД виступив І.Дашинський. Він наголосив, що мир з українцями укладений коштом поляків, указав на загрозу поділу Галичини на дві частини, підкресливши, що така політика є шкідливою для Австро-Угорщини. Рішення зборів, підготовлені комісією за участю також і трьох представників ППСД, містили різкий осуд Брестських мирних угод та відриву від Польщі Холмщини й Підляшшя [739, s.1]. 18 лютого ППСД узяла активну участь в організації та проведенні маніфестацій протесту польської суспільності Галичини проти Брестського миру [655], видала з цього приводу відозву до робітників, у якій схарактеризувала підсумки брестських переговорів як такі, що спонукають польську націю до запеклої боротьби за свою землю, закликала до загального страйку в день протестних акцій та творення народного ополчення [128, арк.11-12]. Відозва була конфіскована Галицьким намісництвом, а її поширення заборонене. Українські соціал-демократи засудили позицію ППСД щодо Брестського миру, вважаючи прилучення до України теренів, де більшість населення складають українці, зокрема Холмщини, за “цілком справедливе і слушне”, а всі “нарікання поляків під сим оглядом не оправдані, ...їх претензії на українські області цілком безосновні” [651]. У відповідь “Naprzyd” назвав “Українську робітничу газету” філією “Діла” [653].

У цей період швидкими темпами йшов і процес організаційної відбудови ППСД. Ще з 1916 р. відновив діяльність місцевий комітет ППСД у Львові. 1917 р. за рішенням Виконкому партії вперше за час війни урочисто відзначено Перше травня [190, s.170]. У липні того ж року відновлено видання “Kolejarza”, а організація залізничників за кілька місяців зросла з 400 до 14 тис. чол. (станом на початок 1918 р.) [187, s.65-66]. Загальнокрайова партійна конференція 2 лютого 1918 р. у Кракові, на яку зібралось 118 делегатів із 36 місцевостей (переважно Західної Галичини), констатувала значний ріст робітничих організацій. Якщо в Тарнуві раніше було 100 організованих робітників, то тепер – 400, у Явожні – 700 і т. д. Резолюція конференції закликала до якнайшвидшого повсюдного відновлення партійних комітетів, запровадження партійного податку, проведення зборів – як закритих, так і публічних [736, s.1]. 8 квітня Виконком партії вирішив цьогорічний Першотравень святкувати з припиненням праці, проведенням мітингів і демонстрацій та з одним пунктом порядку денного – питанням про мир [187, s.53].

Визначити позиції польських соціал-демократів із найактуальніших питань суспільно-політичного життя був покликаний XIV з'їзд ППСД, що відбувся 19–21 травня 1918 р. у Кракові за участі 184 делегатів і гостей, у тому числі восьми парламентських послів від партії, а також шести представників ППС. Делегати з'їзду представляли 42 населені пункти Галичини й 22 Сілезії і Моравії [677, s.3]. Напередодні з'їзду партія мала вже 53 місцеві комітети та, крім них, мужів довір'я ще в 37 місцевостях. За перший квартал року було роздано близько 3,6 тис. легітимацій (партквитків), а протягом квітня – ще 1677, що свідчило про високі темпи розвитку організації [190, s.195].

Ухвалені після доповідей І.Дашинського та Г.Діаманда резолюції з політичних питань, поряд із вимогами миру, 8-годинного робочого дня, загального виборчого права до всіх представницьких органів, націоналізації засобів виробництва, повної свободи слова, друку, зборів і об'єднань, укотре містили жадання “ясно окресленого права для національних меншин” та заперечення можливості “панування народу над народом” [740, s.6; 778, s.2-3]. Виходячи з констатованого з'їздом факту, що єдина СДРПА вже не існує, Заряду й Виконкому ППСД доручалося встановити

якнайтісніші партійні зв'язки з ППС та всіма соціалістичними організаціями в Польщі, які стоять на засадах її незалежності [778, s.2-3]. На першому після з'їзду засіданні Виконкому головою ППСД знову було одностайно обрано Яна Енґліша, секретарем – Зигмунта Клеменсевича [190, s.199].

З весни 1918 р. у зв'язку з посиленням відцентрових тенденцій в Австро-Угорській імперії та намірами польських політичних сил при потуранні австрійського уряду приєднати всю Галичину до відновлюваної Польщі, обстановка в краї почала загострюватись. 25 березня УПР скликала до Львова з'їзд представників усіх українських політичних партій, який ухвалив вимогу створення з українських земель Галичини й Буковини “окремого державного організму” в складі Австро-Угорщини. Однак соціал-демократи відкинули ідею створення надпартійної “організації національної оборони” з приводу “програмової пропасти” між партіями в соціально-економічних питаннях, заявивши, щоправда, про готовність співпрацювати з ними в національно-політичних справах [557-558]. Сподіваючись на підтримку з боку правлячих кіл Австрії, практично до кінця літа політичні діячі краю дотримувались ідеї створення автономної української держави в межах імперії [959, с.18]. Цього ж постулату дотримувалась тоді й УСДП [658; 659].

Лише восени 1918 р. ситуація почала докорінно змінюватись. У циркулярі Галицького намісництва до всіх повітових старост від 15 вересня вказувалося на продовольчу кризу, заворушення на ґрунті голоду, єврейські погроми, брак житла й продуктів харчування для біженців. У цьому ж документі відзначалась активізація діяльності ППСД, що проводила численні збори за участю передусім робітників-залізничників, та зверталась увага на вшехпольську орієнтацію лідера партії, посла віденського парламенту І.Дашинського [129, арк.1-2]. Провідною ідеєю вшехпольської пропаганди, що почала посилюватися в регіоні з літа того ж року, була необхідність відриву Галичини від монархії та приєднання до Королівства Польського з метою створення демократичної республіки на основі злуки всіх польських країв [126, арк.73-73зв.].

29 вересня – 1 жовтня в будинку парламенту у Відні відбулось зібрання представників усіх польських посольських клубів, налаштованих на негайний розрив

з Австро-Угорщиною, за участю соціал-демократів, людовців, націонал-демократів і консерваторів. І.Дашинський вніс проект резолюції, який передбачав, що відроджена Польща “обійме всі переважно польською людністю заселені простори колишньої держави польської”. Однак під тиском націонал-демократів цей проект був зредагований таким чином, що приналежність до Польщі територій, якими вона володіла до 1772 р., не передбачала національного критерію, а з метою заспокоєння українців та підкреслення прав на незалежність чехів і південних слов'ян було введено тезу про те, що, змагаючись до незалежності, поляки далекі від намірів панувати над іншим народом та підтримують прагнення кожного народу до повної незалежності. Ухвалена в такому вигляді резолюція дістала негативну оцінку як українських, так і австронімецьких соціал-демократів [1173, s.616-617].

2 жовтня І.Дашинський в останній своїй промові з трибуни австрійського парламенту виступив на захист ухваленої напередодні спільної резолюції. Проте, конкретизуючи її положення щодо Східної Галичини, він заявив, що ця проблема стосується тільки двох народів: “Сядемо за один стіл, щоб поділитися по-братерськи краєм, в котрому все-таки ми і ви мешкаємо”, а що з того кому перепаде, вирішить історія, а не боротьба двох народів [1173, s.618]. Щоправда, твердження про братерський поділ Східної Галичини, зафіксоване в стенограмі засідань парламенту, “Naprzyd” замінив формулюванням: “жити будемо як браття в краю”, маючи на увазі, що він усе ж залишиться неподільним [1173, s.618]. Таким чином, позиція соціал-демократів панівних національностей, незважаючи на їх розрив між собою, виявилася значною мірою аналогічною: тоді ж, на початку жовтня австрійські соціал-демократи виступили в рейхсраті за право націй на самовизначення, однак при цьому залишалися фанатичними прибічниками єдності, наприклад, провінції Каринтія, що суперечило національним вимогам словенців [1101, с.235].

Жовтневий маніфест імператора Карла Габсбурга польські еседеки зустріли скептично, назвавши у своїй пресі нову федеративну Австрію, народжену маніфестом, “мертвим плодом” і зауважуючи, що українці, які найбільше задоволені документом, невдовзі переконуються, що, як і у випадку з Брестським миром, отримали у свої руки безвартісний шматок паперу [741, s.1; 742, s.3]. “Naprzyd”

назвав одним із духовних батьків маніфесту К.Реннера, імперський патріотизм якого, за твердженням газети, уже втратив кредит довіри в народних масах. Найбільшою вадою документа соціал-демократи вважали спробу поєднання двох взаємовиключних принципів – історичного та етнографічного, у результаті чого він практично вже нікого вповні не влаштовував [742, s.3].

Ще 26 вересня Чехо-Словацька національна рада прокламувала утворення чехо-словацької держави на чолі з Т.Масариком, 4 жовтня в Загребі сформувалася Національна рада хорватів, сербів і словенців. 8 жовтня Регентська рада у Варшаві проголосила незалежність Польщі, наступного дня Польське коло висунуло вимогу приєднати до неї всі землі, на яких польський народ історично й культурно має домінуюче становище, у тому числі й Галичину. 20 жовтня президент США В.Вільсон виступив із вимогою визнати прагнення до незалежності народів Австро-Угорської монархії. Ця заява зробила процес розпаду імперії незворотним [939, с.45]. За таких умов гасло перетворення її в союз автономних держав швидко втрачало свою актуальність. Однак у цій обстановці серед українських політичних сил лише УСДП виступила не тільки за утворення незалежної держави з усіх українських земель імперії, але й негайне проголошення їх злуки з Українською державою. З відповідною вимогою соціал-демократи виступили на нараді українських парламентаріїв та представників політичних партій у Львові 18 жовтня [137, арк.41]. Оскільки більшість учасників проголосувала проти цього, представники УСДП залишили нараду [409, с.111-113].

Наступного дня на зборах Конституанти М.Ганкевич вніс від УСДП резолюцію, що передбачала утворення “з’єднаної, вільної, самостійної української республіки” з Українським Національним Сеймом, обраним на основі загального виборчого права та запевненням усім народам вільного національного розвитку, а також проведення в Україні аграрної реформи на користь селян і введення 8-годинного робочого дня [184, В.11; 559]. Однак головуючий Є.Петрушевич не допустив до дискусії над цим внесенням і було ухвалено створити Українську державу фактично під егідою австрійської корони [1030, с.24-25, 27]. Хоч, за деякими оцінками, позиція соціал-демократів відбивала погляди й прагнення

переважної частини галицько-українського суспільства (УСДП, більшості радикальної і частини націонал-демократичної партій, студентства, УСС) [409, с.177], але політичний провід був у руках УПР, діячі якої мали сумніви щодо можливостей реалізувати ідею соборності й були схильні дотримуватися в цьому питанні вичікувальної тактики [1127, с.28].

19 жовтня після засідання Конституанти відбулась конференція УСДП, учасники якої висловились за “об’єднання Східної Галичини з Україною в одну державу-республіку” й вирішили організувати всюди “комітети з’єднання всіх українських земель” [137, арк.42; 504]. Наступного дня у Львові відбулось віче, на якому з усіх ораторів лише представник УСДП С.Вітик виступив проти автономії в складі імперії, за злуку з Україною [959, с.19]. 22 жовтня Вітик виступив і в австрійському парламенті, де заявив, що всі українці мають бути з’єднані в одній українській республіці [222, S.4660]. Попри суттєві розбіжності в поглядах, 27 жовтня при створенні Львівської делегації Української Національної Ради на чолі з К.Левицьким одне місце його заступника було залишено вільним для соціал-демократів [931, с.99].

Члени УСДП, незважаючи на ідейні розбіжності з керівництвом Національної Ради, узяли активну участь у подіях національно-демократичної революції на західноукраїнських землях. Так, до складу створеного ще у вересні з метою підготовки збройного виступу Українського центрального військового комітету входив В.Старосольський [403, с.134]. У перші ж дні листопада в боях у Львові загинув член МК УСДП робітник М.Голубець, а відомі діячі партії В.Старосольський та Є.Гуцайло потрапили в полон до поляків [504]. Представники УСДП (С.Вітик, Л.Ганкевич, О.Крупа, А.Чернецький – з Галичини та О.Безпалко, Г.Андріяшук і В.Сороневич – з Буковини), які ще 18 – 19 жовтня були включені до складу Української Національної Ради [559], і надалі продовжували діяльність у ній, як згодом і співробітництво в урядах УНР і ЗУНР.

Усе це відбувалося на тлі прискорення процесів розпаду Австро-Угорщини. 28 жовтня в Празі була проголошена Чехо-Словацька республіка. Наступного дня сабор у Загребі схвалив приєднання південнослов’янських земель монархії до Сербії.

31 жовтня новий австрійський уряд очолив один із лідерів СДРПА К.Реннер, а 12 листопада, після зречення напередодні від престолу цисаря Карла, було проголошено Австрійську республіку.

Тим часом ППСД 28 жовтня разом з іншими польськими партіями взяла участь у створенні в Кракові “Польської ліквідаційної комісії”, яка мала перебрати владу від австрійців у цілому Галицькому коронному краї. До складу комісії ввійшло по чотири представники від кожної партії, у тому числі й від ППСД. У ході дискусії І.Дашинський висловився проти розміщення комісії у Львові до того часу, поки спірні українсько-польські питання не будуть вирішені, але при голосуванні його пропозиція прогнала й було вирішено, що місцеперебуванням комісії буде столиця краю м. Львів [1173, s.622]. Цікаво, що, коли окремі члени партії прийшли до Дашинського з планом швидкої мобілізації робітничих профспілок для роззброєння австрійського гарнізону в Кракові, він виступив проти цього й узагалі принципово проти збройної боротьби за владу (по можливості), вбачаючи в цьому загрозу виникнення анархії в суспільстві [1173, s.624].

29 жовтня поляки опанували Краків, на черзі були Львів та інші міста Східної Галичини. В умовах назрівання українсько-польського конфлікту в регіоні один із лідерів УСДП і водночас активний і багаторічний діяч ППСД М.Ганкевич звернувся 30 жовтня з особистим листом до І.Дашинського, в якому просив його зробити все можливе, щоб відвернути кровопролиття між українцями й поляками. Дашинський представив лист на засіданні керівництва ППСД 1–2 листопада в Кракові, підтримуючи звернення Ганкевича. Було вирішено спеціально делегувати до Львова повноважних представників партії А.Гауснера і Ю.Обірека [1170, s.376-377]. На засіданні також була ухвалена відозва, що вітала постанову “вільної, незалежної Народної Республіки Польської”, що ж до відносин з народами-сусідами, зокрема українцями в Галичині та чехами в Сілезії, закликала шукати “доріг згоди та поєднання, не поступаючись своїм національним правом ні на крок”. Усі спірні питання, на думку провідників ППСД, мала розв’язати мирна конференція, а “до того часу кожен народ нехай шукає можливостей вирішення розбіжностей шляхом угоди тимчасової, без пролиття крові” [743]. У номері за 6 листопада “Naprzud”



повідомляв про доручення Заряду львівським партійцям здійснити заходи для порозуміння з українськими соціалістами в справах господарських, апровізаційних, комунікації та охорони праці [743]. Однак усі ці рішення, прийняті 2 листопада, запізнилися: у Львові вже точилися бої, про що в Кракові ще не знали.

5 листопада ЕК УСДП оприлюднив звернення “До робітників Львова!”, в якому зазначав, що “український нарід актом революційним дня 1 падолиста ц. р. утворив свою державу” та засуджував “невідповідальні елементи” польського населення, котрі розпочали “страшну, дику, братовбивчу боротьбу та кличуть до того робітничі маси”. Польська більшість Львова, мовилось у зверненні, не може накидати своєї волі й вирішувати долю переважної більшості українського населення краю. Висловлювалася впевненість, що українська демократична держава дасть повну запоруку вільного національного й культурного розвитку всім своїм народам [958, с.190]. Документ підписали О.Крупа, С.Вітик і А.Чернецький, отже представники як “молодих”, так і “старих” українських соціал-демократів.

Керівництво ППСД, судячи з аналізу публікацій її центрального друкованого органу в листопаді 1918 р., ніяк офіційно й безпосередньо не відреагувало ні на події Листопадового зриву у Львові, ні на проголошення 13 листопада Західно-Української Народної Республіки. Погляди польських соціал-демократів Галичини були вже спрямовані на нову, відроджувану Польщу. У ніч із 6 на 7 листопада 1918 р. група польських діячів, представників політичних сил, що підтримували Ю.Пілсудського (ППС-фракції революційної, ПСЛ, ППСД, Польської військової організації та ін.) і були пов’язані з Конвентом Організації А, утворили в Любліні Тимчасовий народний уряд Польської Республіки на чолі з І.Дашинським. До його складу ввійшов також іще один член ППСД – Є.Морачевський. Це була спроба частини лівих сил, пов’язаних із Ю.Пілсудським, сформувати загальнопольський уряд на противагу створеній окупаційною владою Регентській раді та Раді робітничих депутатів, до якої входили представники СДКПіЛ, ППС-лівиці, Бунду, профспілок та ін.

Програма першого уряду незалежної Польщі була викладена у відозві “До народу польського”, датованій 7 листопада. Уряд прокламував постанови народної

республіки, рівноправність усіх громадян, восьмигодинний робочий день, скликання установчого сейму й проведення радикальної аграрної реформи, націоналізацію багатьох галузей промисловості, соціальне забезпечення та обов'язкову, загальну й безкоштовну шкільну освіту. Втілити програму не вдалося, однак вона стала свого роду посланням для наступників [814]. Уряд І.Дашинського проіснував недовго й не зміг поширити свою владу на всю територію Польщі.

Виконком ППСД 8 листопада вітав утворення Тимчасового народного уряду Польської Республіки в Любліні, закликав до його підтримки [744]. Проте вже 11 листопада люблінський кабінет передав владу Ю.Пілсудському, який повернувся з німецького полону, і склав повноваження. Владу Пілсудського визнала й Регентська рада, і краківська ліквідаційна комісія. Новий уряд 18 листопада очолив інший галицько-польський соціал-демократ Є.Морачевський [745; 746]. Його кабінет став першим загальнонаціональним урядом відновленої Польщі. За своїм партійним складом і програмою він був практично ідентичним Люблінському урядові [819, с.95]. Польські есеїсти включилися в процеси власного національного державотворення. Подальші події українсько-польської війни показали ілюзорність декларованої впродовж десятиліть тези про інтернаціональну солідарність робітничого класу в боротьбі за соціалістичні ідеали та продемонстрували примат національного патріотизму над інтернаціоналізмом, що зумовило підтримку польськими соціалістами політики анексії східногалицьких земель Польською державою [1069, с.71].

Схожим шляхом єднання й співпраці з національними політичними силами пішли і єврейські соціал-демократи. Ще 15 жовтня 1918 р. у Кракові було відновлено партійну пресу ЄСДП Галичини і Буковини – “Der Sozialdemokrat” ідишем і “Nowe Ćucie” польською мовою. 18–19 жовтня конференція ЄСДП у Кракові висунула завдання відбудови партії та вимоги рівноправності й національно-культурної автономії для євреїв у новій польській та українській державах [1181, с.320]. 28 жовтня з'їзд сіоністів у Львові запропонував створити Єврейську національну раду з метою подолання міжпартійного партикуляризму й вироблення єдиної національної політики євреїв, висунув вимоги представництва на мирній конференції та

конституційного визнання єврейського народу як правової спільноти в усіх державах, що утворювалися [867, с.74-75].

5 листопада керівні органи сіоністів, ЄСДП і Поалей-Ціон оприлюднили спільну відозву, якою повідомили про порозуміння трьох партій і творення єврейських національних рад. Такі ради зусиллями згаданих партій та в складі представників від них виникли в Тарнуві й Перемишлі (31 жовтня), Кракові й Стрию (5 листопада), Коломиї та інших містах. Вони переймали на себе управління єврейськими громадами (кагалами), організовували загони самооборони [1181, с.321-324]. У Львові Єврейська національна рада була створена 20 листопада 1918 р. з ініціативи сіоністів, Мізрахі, Поалей-Ціон та ЄСДП Галичини і Буковини [867, с.75].

Утім, з остаточною ліквідацією в середині листопада 1918 р. Австро-Угорської імперії та виникненням на її уламках нових національних держав, припинила своє існування й федеративна Соціал-демократична робітничка партія Австрії, а в історії її національних секцій, як і загалом у політичному розвитку Галичини й Буковини, розпочався інший, якісно новий етап.

Подальша еволюція соціал-демократичних партій у регіоні була, з одного боку, логічним продовженням усього їх попереднього розвитку, а з іншого зумовлена революційними змінами на теренах їх діяльності. В умовах єдиної Другої Речі Посполитої ППСД Галичини і Сілезії у квітні 1919 р. рішенням свого XV з'їзду приєдналася до партії, з котрою завжди була тісно пов'язана ідейно й морально-психологічно, – до ППС. На тлі соціалістичних перетворень і українізації в УСРР та утвердження польського суверенітету над західноукраїнськими землями УСДП була опанована ліворадикальними елементами й після офіційного переходу в березні 1923 р. на прорадянські, комуністичні позиції була заборонена польською владою в січні 1924 р. А так і не визнана з боку СДРПА Єврейська соціал-демократична партія Галичини і Буковини цілком закономірно у квітні 1920 р. на об'єднавчому з'їзді в Кракові злилася з Бундом, під впливом якого свого часу виникала й діяла. Соціал-демократична партія на Буковині, яка опинилася в складі Румунської держави, у жовтні 1920 р. увійшла до єдиної Соціалістичної партії Румунії.

Таким чином, Перша світова війна та революційні події в Центрально-Східній Європі виявили пріоритетність національно-державних ідей над соціально-класовими компонентами в ідеології та практиці польського й українського соціал-демократичних рухів у Галичині. Обидві партії, як ППСД, так і УСДП, узяли активну, чинну участь у визвольних змаганнях своїх народів, організації збройних формувань та національному державотворенні, тісно співпрацювали в цій справі з іншими політичними силами в рамках національних репрезентаційних інституцій. Водночас соціал-демократи здебільшого найпослідовніше та радикальніше, ніж інші політичні сили, ставили питання про возз'єднання відповідно польського й українського народів у складі відновлюваних національних держав, прагнули прискорити втілення ідей національної єдності в життя.

Позбавлена вирішального впливу всередині міжпартійних органів соціал-демократія, як наслідок, у своїй практичній політиці залишалася загалом у фарватері національно-політичних таборів, курс яких визначали інші партії. При цьому в польському та румунському політикумі фактично не виявилось жодної політичної сили, яка б реально підтримала право української суспільності в Галичині й на Буковині на створення власної державності та відновлення національної єдності, що значно ускладнило становище галицьких і буковинських українців та їх завдання з державного будівництва, відіграло не останню роль в історичній долі Західно-Української Народної Республіки.

## ВИСНОВКИ

1. Вивчення й висвітлення проблем історії соціал-демократичного руху в Галичині й на Буковині розпочалося практично одночасно з його зародженням і триває досі. Однак, попри чималу кількість дослідницьких і популярних праць із різних аспектів піднятої в дисертації проблематики, історія національних секцій австрійської соціал-демократії все ж іще потребує докладного й об'єктивного висвітлення, як і перегляду багатьох оцінок і суджень із висоти сьогодення.

2. Основний масив джерел до вивчення теми знаходиться в Україні. Разом із тим, загальну картину суттєво доповнюють матеріали австрійських і польських архівів. Джерельна база дослідження представлена всіма основними видами писемних пам'яток новітньої історичної доби. Особливе значення серед них мають джерела неофіційного походження й зокрема листування, щоденники, спогади, а також тогочасна преса соціал-демократичного спрямування, яка детально висвітлювала перебіг з'їздів, конференцій, зборів та інших заходів і політичних акцій соціал-демократів.

3. Формування в Галичині й на Буковині класичної масової бази соціал-демократії – промислового пролетаріату, поширення в його середовищі соціалістичних ідей і початок масового робітничого руху стали важливими історичними передумовами зародження в краї соціал-демократії та появи відповідних партій. Однак цю тезу не слід розуміти надто механістично, у дусі жорсткого детермінізму, адже всі ці обставини не породжували соціал-демократію автоматично, з неминучою необхідністю. В умовах регіону наявність нечисленного робітничого класу не стільки діяла як об'єктивний чинник, скільки трансформувалася в суб'єктивний. Сам факт існування пролетаріату, у тому числі сільського, його важкого становища і пробудження до боротьби за свої права в очах інтелігентів-соціалістів, особливо молоді, слугував підставою для застосування соціалістичних теорій до галицького чи буковинського суспільства, був помітним морально-психологічним чинником, що стимулював соціал-демократичну активність.

4. Етносоціальні особливості досліджуваних регіонів суттєво позначилися на міжнаціональних взаєминах у робітничому й соціал-демократичному русі. Численнішими за складом і впливовішими в робітничому середовищі були соціал-демократичні партії політично й економічно панівних національностей – польська, єврейська, румунська. Інтереси ППСД Галичини і Сілезії, ЄСДП і УСДП Галичини й Буковини перетиналися в східногалицьких містах, які були тереном діяльності всіх трьох соціал-демократичних партій, мали складну етносоціальну структуру, характеризувалися переважанням національних меншин. Особливо це стосувалося Львова – столиці коронного краю, де знаходилися крайове намісництво й сейм, що було важливим із точки зору проведення політичних акцій. Разом із тим, вузькість масової бази внаслідок нечисленності промислового пролетаріату зумовила гостру конкурентну боротьбу між “братніми” національними секціями СДРПА за вплив на профспілки, культосвітні товариства та інші робітничі об’єднання.

5. Незважаючи на поступове зростання розмаху робітничого руху (збільшення кількості страйків, їх тривалості й учасників, чисельності членів робітничих організацій тощо), загальна динаміка розвитку соціал-демократичного руху в Галичині й на Буковині характеризувалася чергуванням піднесення і спадів, причому два семиріччя відносного піднесення і поступального розвитку (1892–1898, 1905–1911 рр.) двічі завершувалися шестирічними періодами спаду й стагнації (1899–1904, 1912–1917 рр.), зумовленими в першому випадку введенням надзвичайного стану в 1898–1899 рр., економічною кризою 1900–1903 рр. та структурними перебудовами початкового етапу становлення національних соціал-демократичних партій, у другому – внутріпартійною боротьбою й розколами, передвоєнною економічною депресією та початком Першої світової війни.

6. Вирішальну роль у заснуванні всіх трьох галицьких національних соціал-демократичних партій (польської (1890 р.), української (1896, остаточно 1899 р.), єврейської (1905 р.)) відіграла молодь, яка виходила з лона патріотичних учнівських і студентських осередків і поєднувала у своєму світогляді

помірковано-марксистський варіант соціалізму з національною ідеєю. Разом із тим, студентство відіграло більшу роль у розвитку українського соціал-демократичного руху, ніж польського і єврейського, де значно численнішим було свідоме молоде робітництво й ремісники.

7. Загальнокрайова, квазіінтернаціональна Галицька робітничка партія, перейменована в 1892–1893 рр. на СДПГіС, утворена за інерцією галицького соціалістичного руху 70–80-х років, практично відразу почала набувати виразно польського, мононаціонального характеру. Її стосунки з Русько-українською радикальною партією стали важливим чинником, що зумовив виникнення української секції СДРПА. Водночас для “молодих” радикалів провідним мотивом заснування УСДП були не національні протиріччя або утвердження національної окремішності, а якнайповніший розвиток соціал-демократичного руху, розширення його масової бази за рахунок національно свідомих українських робітників і селян та, з іншого боку, залучення українського пролетаріату до організованої боротьби за свої права й покращення його становища. Подібними мотивами керувалися в 1905 р. і творці ЄСДП.

8. Рух “незалежних соціалістів” у першій половині 90-х років XIX ст., різко опозиційний щодо партійного проводу СДПГіС, можна розглядати як одну з форм реакції робітничих діячів, орієнтованих на традиційні методи агітаційно-пропагандистської та організаційної роботи, на появу партійної бюрократії, котра зароджується з переходом до виключно легальної діяльності та організаційною розбудовою соціал-демократії і прагне усунути рядових членів партії від реального прийняття рішень та керівництва рухом.

9. У федералізації СДРПА в другій половині 90-х років, яка загалом відбулася з ініціативи й під тиском соціал-демократій слов'янських народів, далеко не останню роль відіграла польська секція. Однак аж до початку Першої світової війни це не позначилося на її стосунках з австронімецькими лідерами партії. Третя за силою і впливом у СДРПА, вона не йшла на загострення взаємин з австрійцями, натомість сповна скористалася з австрійсько-чеського протистояння для зміцнення власних позицій. Виступаючи послідовним

союзником австронімецьких соціал-демократів у їх боротьбі проти чеського “сепаратизму” в робітничому й профспілковому русі, ППСД на початку ХХ ст. продовжувала отримувати чималу моральну й матеріальну допомогу від австрійців, у тому числі й у поборенні єврейського та українського “сепаратизмів”.

10. Практично з моменту заснування польської секції СДРПА й до 1913 р. із порядку денного внутріпартійного життя в ній не сходило “єврейське питання”. Категоричний спротив польських соціал-демократів утворенню аналогічної єврейської автономної секції був зумовлений високою питомою вагою євреїв серед галицького пролетаріату, особливо в містах, та часткою єврейських голосів в електораті партії. Ідейно-організаційне розмежування в “єврейському питанні” всередині СДПГіС та ППСД, а згодом і в самому єврейському соціал-демократичному русі Галичини проходило по лінії вододілу між єврейською національною ідентичністю та пропольським асиміляторством.

11. Проблема, сформульована для 80-х років ХІХ ст. Дж.-П.Химкою та в дещо розширеному варіанті Я.Грицаком як “дилема українського соціалізму”, з утворенням радикальної партії не була повністю знята, точніше, її вирішення не задовольняло наступні генерації українських соціалістів. Нові модифікації “дилеми” вилилися в гострі внутріпартійні протистояння всередині РУРП та УСДП: у 90-х роках ХІХ ст. – між “молодими” і “старшими” радикалами, на початку ХХ ст. – між тепер уже “старими” і “молодими” українськими соціал-демократами. В обох випадках перші вирішували проблему на користь тіснішої співпраці з польськими товаришами, другі тяжіли до скрутного, але самостійного існування. Таким чином, останні фактично повернулися до тієї ж позиції, до якої прийшли свого часу перші українські соціалісти. Так дилема перетворилася на свого роду замкнене коло, остаточний вихід з якого було знайдено тільки в 1914–1918 рр. у змаганнях за національну державність.

12. Розкол в українському соціал-демократизмі початку ХХ ст., разом із тим, не можна зводити тільки до конфлікту поколінь. Усі лідери й засновники УСДП, окрім М.Ганкевича й С.Вітика, підтримали “молодий” напрям у партії.



Розкол став скоріше наслідком протиставлення двох політичних культур, яскравими репрезентантами котрих були, з одного боку, Микола Ганкевич, орієнтований на польсько-українське порозуміння й союз у боротьбі проти російського самодержавства, а з іншого – його ровесник Юліан Бачинський, переконаний, що Україна здобуде незалежність у результаті об'єктивного економічного й суспільного розвитку. Якщо “старі” від самого початку своєї діяльності (з 90-х років XIX ст.) працювали серед багатонаціонального галицького робітництва, то більшість “молодих” зростала в студентському русі на зламі XIX–XX ст. уже на тлі жорсткого польсько-українського протистояння, що й спричинило їх антипольські настрої. Проте партійне будівництво в самостійній УСДП було насамперед справою “молодих”.

13. Політико-ідеологічне та організаційне становлення ППСД, УСДП, ЄСДП і БСДП припало на період 1899–1907 рр. Його нижня межа зумовлена завершенням федералізації австрійської соціал-демократії за національною ознакою з виникненням у 1899 р. останньої, шостої секції – української, верхня – самостійною участю секцій у парламентських виборах 1907 р. Самопроголошена, але так і не визнана єврейська секція виникла тільки в 1905 р., проте порівняно швидко здобула вплив на значну частину єврейського робітництва. БСДП, заснована ще 1896 р., та УСДП з організаційної точки зору перебували в зародковому стані до 1905–1907 рр., коли активізація робітничого руху виступила каталізатором процесів становлення цих партій. Хоча польська секція була заснована фактично ще 1890 р., однак лише з остаточним відокремленням українських та єврейських соціал-демократів можна вважати завершеним і процес становлення самої ППСД як суто польської національної секції СДРПА.

14. З прийняттям Брюннської національної (1899 р.) та Віденської (1901 р.) програм завершилася, в основних рисах, ідейна еволюція австрійської соціал-демократії, а разом із нею і її автономних національних секцій, до реформізму та парламентаризму з орієнтацією на цілком легальне здобуття політичної влади в результаті перемоги на парламентських виборах і подальше здійснення поступових, мирних, поетапних суспільних перетворень у соціалістичному

напрямку законодавчим шляхом. Усі ці та інші положення австромарксизму в ППСД й УСДП приймалися практично без застережень, натомість національна програма, що обмежувалася вимогою територіальної автономії австрійських народів та їх рівноправності, відверто розглядалась лише як мінімальна, як перший крок у боротьбі за національну державність. Загалом ідеологія галицької та буковинської соціал-демократії формувалася під помітним впливом лассальянства та бернштейніанства, що породжувало певний дуалізм революційної теорії (з відповідною марксистською фразеологією) і ревізійністської, реформістської практики, пов'язаної з необхідністю вирішення насамперед загальнодемократичних завдань.

15. Кристалізація ідейної платформи супроводжувалась усталенням у лексиконі робітничих партій відповідної термінології, появою та утвердженням поряд із традиційними термінами “соціалізм”, “соціалістичний” понять “соціальна демократія”, “соціал-демократичний”. Хоч вони не витіснили традиційні й співіснували з ними як синоніми, однак усе ж були симптомом поступового усвідомлення нової якості соціалізму, його демократичної, соціал-реформістської сутності та відмінності від революційного проекту, що пропонував силовий варіант розв'язання соціальних антагонізмів і диктатуру пролетаріату як модель майбутньої соціалістичної держави.

16. Якщо для соціальних перетворень у суспільстві галицькі соціал-демократи однозначно обрали еволюційний, легальний, парламентський шлях, то для кінцевого вирішення національного питання, прямо пов'язаного з емансипацією з-під влади царату та утворенням нових незалежних держав, практично без вагань апробували збройну боротьбу, апелюючи при цьому до історичних традицій своїх народів (поляки – до повстань 1830–1831 та 1863–1864 рр., українці – до Хмельниччини, І.Мазепи тощо). Таким чином, енергія та мобілізаційний потенціал соціалістичної ідеї та європейського революціонізму ХІХ ст. у Галичині був перенесений із соціальної в національну площину та тісно пов'язану з нею боротьбу за демократизацію суспільства.

17. Перебуваючи в лещатах ідеологічних догм, між молотом і ковадлом, з одного боку, марксистських доктрин, резолюцій соціалістичних конгресів тощо, а з іншого – об'єктивних потреб агітації та організації в умовах аграрного регіону, галицькі та буковинські соціал-демократи так і не змогли виробити власну селянську програму. Хід боротьби навколо аграрного питання в національних секціях СДРПА помітно корелювався з перебігом відповідних процесів у міжнародному робітничому русі.

18. Формування програмових засад галицької та буковинської соціал-демократії йшло “згори”. Проекти загальнопартійних програм не обговорювалися попередньо на з'їздах, наприклад ППСД чи УСДП. Нововведення ж до організаційних статутів могли випереджати загальнопартійні тенденції, оскільки національні секції, окрім статуту СДРПА, мали право на власні статuti. У цілому ж ідеологія, загальнотеоретичні проблеми соціалізму посідали явно другорядне місце на тлі практичної повсякденної діяльності соціал-демократичних партій Галичини й Буковини. Це знайшло свій вияв у майже повній відсутності власних ґрунтовних теоретичних розробок та слідуванні у фарватері авторитетної в міжнародному робітничому русі австрійської соціал-демократії.

19. У перших роках ХХ ст. остаточно склались і зовнішні орієнтації національних секцій СДРПА. Зокрема польська тісно співпрацювала з ППС, перебувала під впливом її ідеології, українська підтримувала інтенсивні контакти з РУП, згодом – УСДРП, єврейські соціал-демократи Галичини й Буковини були орієнтовані на Бунд. Головним у співпраці польських соціал-демократів Галичини та Королівства Польського в складі Російської імперії було питання боротьби за відновлення польської державності. У взаєминах українських соціал-демократів Галичини й Наддніпрянщини, як і єврейських із Бундом, національне питання не висувалось на перший план, не було предметом безпосередніх дискусій.

20. Особливим явищем у СДРПА була Буковинська соціал-демократична партія, котра сама складалася з п'яти національних організацій (німецької, румунської, єврейської, польської та української). Формально вона не була

окремою секцією австрійської соціал-демократії, не мала свого представництва в загальнопартійному керівництві та на з'їздах, однак діяла як цілком автономна, єдина організація, яка проводила крайові конференції, обирала свій крайовий керівний орган, координувала роботу, здійснювала спільні політичні акції і через відсутність явної переваги котроїсь зі своїх секцій назагал мала переважно позитивний досвід міжнаціональних взаємин. Якщо українська організація буковинської соціал-демократії відіграла значну роль у діяльності своєї національної секції – УСДП, то польські соціал-демократи Буковини не мали відчутного впливу на партійне життя в більш потужній ППСД, з якою не були навіть пов'язані організаційно, і працювали самостійно.

21. Безумовним лідером у галицькому робітничому русі була польська соціал-демократія. Оформлена в партію майже на десятиліття раніше за українську й на п'ятнадцять років скоріше за єврейську, вона зайняла домінуюче становище серед міського пролетаріату, прагнула монополізувати промислове робітництво й ремісників, витісняючи українську соціал-демократію на село, а єврейській узагалі відмовляючи в праві на існування. На Буковині ситуація в соціал-демократичному русі помітно відрізнялася. Порівняно сильнішою була єврейська секція БСДП, яка підтримувала тісний зв'язок із ЄСДП, досить впливовою – румунська, котра єдина мала свого представника в австрійському рейхсраті (Г.Григоровича), однією з найактивніших – українська, завдяки енергійній діяльності її лідера О.Безпалка. Жодна із секцій не займала домінуючого становища в БСДП.

22. Цілком закономірно, що в умовах Австро-Угорщини, вісью суспільного життя якої були міжетнічні взаємини, у центрі уваги в соціал-демократичному русі опинилося національне питання. Міжнаціональні протиріччя всередині СДРПА були, по суті, конфліктом між визвольними тенденціями пригноблених народів та національним егоїзмом соціал-демократів панівних етносів. Лояльність австронімецьких соціал-демократів щодо Габсбургів, їх прагнення зберегти існуючу державність від розпаду суперечило розвиткові національно-визвольних устремлінь інших народів імперії, зростанню їх національної

самосвідомості й об'єктивно сприяло відцентровим процесам у СДРПА та фактичному розпадові останньої вже напередодні Першої світової війни. При цьому українська секція довше, ніж польська зберігала лояльність щодо самої австронімецької соціал-демократії та її проводу. Розвиток СДРПА відтворював тенденції розвитку Австро-Угорської монархії в цілому, нерідко випереджаючи їх.

23. Націоналізм соціал-демократії посилювався невирішеністю національних питань практично всіх без винятку представлених у СДРПА національностей, включаючи, як це не парадоксально, і австронімецьку. Соціал-демократичні партії – автономні секції СДРПА – виявилися водночас невід'ємними складовими національно-політичних таборів та іредентичних рухів своїх народів, їх лівим, радикальним крилом. Реальне поєднання двох лояльностей – до класу і до нації – неминуче вело в умовах Галичини до зіткнення всередині соціал-демократичного руху трьох націоналізмів – польського, єврейського й українського. Боротьба соціал-демократій як складових частин національно-визвольних рухів “за територію” особливо яскраво проявилася в Галичині, що була тереном одночасно двох П'ємонтів – польського й українського. На Буковині подібні суперечності були згладжені до форм компромісу та взаємодії, характерної і для інших політичних сил у контексті відомої “буковинської згоди”.

24. Позиція австрійської соціал-демократії щодо “єврейського питання” була прикладом непослідовного втілення в життя принципів побудови СДРПА за національними секціями та боротьби з національним “сепаратизмом” у робітничому профспілковому русі. Так, єврейські соціал-демократи Буковини були одночасно повноправними членами БСДП (невід'ємної складової СДРПА) та офіційно невизнаної і поборюваної ЄСДП Галичини й Буковини, брали участь у з'їздах останньої, прийнятті їх рішень. Ця колізія так і не була розв'язана до кінця всього досліджуваного періоду.

25. Характерною рисою галицько-польського і єврейського соціал-демократичного руху було злиття партійно-політичної організації з

профспілковою, опора на неї, що відповідало тенденціям розвитку міжнародного робітничого руху. Тим часом українській секції цього досягнути не вдалось. Її партійна організація, як свого роду політична “надбудова” над робітничим рухом, здебільшого була позбавлена тривкої опори в класових робітничих об’єднаннях, що й спричинило труднощі в розвитку самостійного українського соціал-демократичного руху та його слабкість, порівняно з польським і єврейським.

26. Попри відносну нечисленність і слабкість в умовах аграрного регіону, труднощі й протиріччя, соціал-демократія Галичини й Буковини зробила важливий внесок у соціальну мобілізацію промислового і сільського пролетаріату і модернізацію суспільства, зокрема своєю боротьбою за загальне виборче право, демократизацію політичної системи, повноправність жінок, сприянням розвитку товариського руху, творенню профспілок, культосвітніх об’єднань і поширенню освіти серед робітників, боротьбою за покращення їх економічного, соціального й політичного становища, спрямуванням цієї боротьби в цивілізоване, легальне русло, з одночасним підвищенням ефективності боротьби наданням їй більш організованих і солідарних форм.

27. Активна участь у діяльності національних репрезентаційних інституцій у період Першої світової війни, визвольних змаганнях і державотворенні остаточно виявила примат національних компонентів над інтернаціональними й соціально-класовими в ідеології соціал-демократії, яка стала кузницею кадрів для перших національних урядів і парламентів, включилась у процеси розбудови нових незалежних національних держав, що виникли на уламках Австро-Угорської та Російської імперій.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

### 1. Неопубліковані архівні матеріали

**Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ**

Ф. 41 “Єврейські націоналістичні партії та організації”. – Оп. 1:

1. Спр. 1. – Довідка про виникнення, діяльність і крах єврейських дрібнобуржуазних націоналістичних і сіоністських партій та організацій. – 141 арк.
2. Спр. 126. – Програма Єврейської соціал-демократичної партії “Поалей-Ціон”, прийнята на II з'їзді партії в серпні 1907 р. – 18 арк.

Ф. 57 “Колекція документів з історії Компартії України”. – Оп. 1:

3. Спр. 14. – Фотокопії листів, спогадів та інших документів Левинського Володимира Петровича. – 88 арк.
4. Спр. 15. – Фотокопія автобіографії Левинського Володимира Петровича. – 4 арк.
5. Спр. 47. – Копії донесень Подільського жандармського управління, в т. ч. списки ввезеної з-за кордону літератури (1903 – 1906 рр.). – 33 арк.
6. Спр. 50. – Копії жандармських донесень, рапортів та інших документів про робітничий рух на Буковині. – 20 арк.

**Центральний державний історичний архів України, м. Львів.**

Ф. 146 “Галицьке намісництво (1854 – 1921 рр.)”. – Оп. 4:

7. Спр. 3548. – Донесення староств про проведення мітингів у зв'язку з революційними подіями в Росії. Т. 1. – 36 арк.
8. Спр. 3626. – Матеріали про святкування 1-го травня трудящими Галичини (Донесення, зведення та ін.). Т. 13. – 57 арк.
9. Спр. 3687. – Донесення Львівської дирекції поліції про зв'язки професора Київського університету М. Драгоманова з соціалістами Галичини. – 67 арк.
10. Спр. 3756. – Справа про загальну забастовку робітників на території Галичини. Т. 1. – 130 арк.
11. Спр. 3757. – Справа про загальну забастовку робітників на території Галичини. Т. 2. – 108 арк.
12. Спр. 3760. – Справа про загальну забастовку робітників на території

Галичини. Т. 5. – 170 арк.

13. Спр. 7167. – Листування з Міністерством внутрішніх справ, староствами та ін. про заходи боротьби з соціалістичною агітацією за мир серед населення Галичини під час Першої світової війни. Т. 1. – 196 арк.

14. Спр. 7168. – Листування з Міністерством внутрішніх справ, староствами та ін. про заходи боротьби з соціалістичною агітацією за мир серед населення Галичини під час Першої світової війни. Т. 2. – 176 арк.

15. Спр. 7169. – Листування з Міністерством внутрішніх справ, староствами та ін. про заходи боротьби з соціалістичною агітацією за мир серед населення Галичини під час Першої світової війни. Т. 3. – 135 арк.

Ф. 146. – Оп. 6:

16. Спр. 109. – Донесення, листування, звіти та інші документи таємного діловодства президіального відділу. – Арк. 1014 – 1213.

17. Спр. 1280. – Донесення, листування, звіти та інші документи таємного діловодства президіального відділу. – Арк. 365 – 473.

18. Спр. 1375. – Донесення, листування, звіти та інші документи таємного діловодства президіального відділу. – Арк. 414 – 625.

Ф.146. – Оп. 7:

19. Спр. 4479. – Донесення Дирекції поліції про діяльність членів радикальної партії (1891 – 1899 рр.). – 98 арк.

20. Спр. 4534. – Рапорт Директора львівської поліції про хід зборів соціал-демократичного угруповання робітників у м. Львів з питань реформи виборчого права, збільшення числа інспекторів промисловості та дорожничі на продукти харчування. – 4 арк.

21. Спр. 4755. – Звіт Львівської дирекції поліції про внутрішню організацію політичних партій на території Галичини (1899 р.). – 5 арк.

22. Спр. 4759. – Рапорт Львівської дирекції поліції про роботу конференції української фракції соціал-демократичної партії (1899 р.). – 3 арк.

Ф. 146. – Оп. 8:

23. Спр. 7. – Рапорти дирекції поліції в Кракові про збори соціал-демократів. – 47



арк.

24. Спр. 8. – Донесення дирекції поліції в Кракові про передвиборну кампанію, проведену соціал-демократичною партією (1900 р.). – 38 арк.
25. Спр. 9. – Рапорти дирекції поліції у Львові про скликані збори соціал-демократів. – 31 арк.
26. Спр. 12. – Донесення дирекції поліції у Львові про заснування Української націонал-демократичної партії. – 6 арк.
27. Спр. 64. – Статистичні звіти про кількість проведених зборів політичними партіями у Львові (1901 – 1902 рр.). – 23 арк.
28. Спр. 65. – Статистичні звіти про кількість проведених зборів політичними партіями у Кракові в 1901 – 1902 рр. – 15 арк.
29. Спр. 67. – Інформація дирекції поліції у Львові про VII конгрес польської і сілезької соціал-демократичної партії з додатком статуту. – 10 арк.
30. Спр. 69. – Рапорти дирекції поліції у Львові про роботу зборів, скликаних соціал-демократичною партією (1901 р.). – 14 арк.
31. Спр. 75. – Донесення дирекцій поліції у Львові і Кракові про проведені збори залізничників і робітників (1901 р.). – 18 арк.
32. Спр. 89. – Звіти дирекції поліції про тираж видань політичних журналів в Галичині за 1900 – 1901 роки. – 34 арк.
33. Спр. 146. – Донесення дирекції поліції в Кракові і староств про скликані збори соціал-демократичною партією та ін. організаціями. – 101 арк.
34. Спр. 147. – Донесення староств у мм. Стрий, Тернопіль, дирекції поліції у Львові про збори соціал-демократичної партії (1902 р.). – 113 арк.
35. Спр. 150. – Донесення староств у мм. Стрий, Самбір, Долина і дирекції поліції у Львові про збори, скликані українськими партіями. – 34 арк.
36. Спр. 214. – Донесення староств і дирекції поліції у Львові про збори, скликані українськими політичними організаціями. – 109 арк.
37. Спр. 220. – Статистичні дані про кількість зборів політичних організацій у I–IV кварталах 1903 року. – 12 арк.
38. Спр. 221. – Статистичні дані про кількість зборів політичних організацій в III

кварталі 1903 року. – 3 арк.

39. Спр. 304. – Донесення Краківської дирекції поліції і староств про збори, скликані соціал-демократичною партією та іншими організаціями. – 95 арк.

40. Спр. 305. – Донесення Краківської дирекції поліції і староств про збори, скликані соціал-демократичною партією та іншими організаціями. – 55 арк.

41. Спр. 306. – Донесення Львівської дирекції поліції і староств про збори, скликані соціал-демократичною партією та іншими організаціями. – 80 арк.

42. Спр. 316. – Відомості про кількість проведених зборів політичних партій у Львові за IV квартал 1903 р. і I–II квартал 1904 р. – 17 арк.

43. Спр. 317. – Списки політичної літератури, виданої в Галичині в III–IV кварталах 1904 року. – 18 арк.

44. Спр. 436. – Донесення дирекції поліції у Львові про мітинги, демонстрації і страйки робітників в 1905 році. – 10 арк.

45. Спр. 456. – Відомості про кількість проведених зборів політичних партій (1905 р.). – 45 арк.

46. Спр. 462. – Списки політичної літератури, виданої у Львові і Кракові в 1905 році. – 33 арк.

47. Спр. 464. – Донесення Львівської дирекції поліції про конфіскацію листівки “До українського народу в Галичині” з додатком конфіскованого екземпляру (1905 р.). – 4 арк.

48. Спр. 564. – Донесення Львівської дирекції поліції і староств про збори, що відбулися, скликані соціал-демократичною партією та іншими польськими політичними організаціями. – 61 арк.

49. Спр. 565. – Донесення Львівської дирекції поліції і староств про збори, що відбулися, скликані соціал-демократичною партією і іншими польськими політичними організаціями (1906 р.). – 61 арк.

50. Спр. 567. – Донесення Львівської і Краківської дирекції поліції і староств про збори, що відбулися, скликані соціал-демократичною партією та іншими польськими політичними організаціями. – 118 арк.

51. Спр. 574. – Донесення староств про збори, що відбулися, скликані в мм.

- Коломия, Бучач, Косів, і дирекції поліції у Львові про збори Української націонал-демократичної партії та інших політичних партій. – 196 арк.
52. Спр. 575. – Донесення староств про збори, що відбулися, скликані в мм. Коломия, Бучач, Косів, і дирекції поліції у Львові про збори Української націонал-демократичної партії та інших політичних партій). – 189 арк.
53. Спр. 582. – Статистичні звіти про кількість проведених зборів політичних партій за IV квартал 1905 і 1906 рр. – 14 арк.
54. Спр. 586. – Списки періодичних журналів і газет, виданих у Галичині в 1906 році. – 16 арк.
55. Спр. 598. – Звіт дирекції поліції в Кракові про діяльність товариств, існуючих протягом 1905 року, з додатком статистичних звітів. – 32 арк.
56. Спр. 696. – Рапорт Львівської і Краківської дирекції поліції і староств про збори, скликані соціал-демократичною партією. – 72 арк.
57. Спр. 697. – Рапорт Краківської дирекції поліції і староств про збори, скликані соціал-демократичною партією. – 76 арк.
58. Спр. 699. – Донесення Львівської дирекції поліції і староств про збори, скликані українською націонал-демократичною партією, депутатами сейму і політичними організаціями. – 163 арк.
59. Спр. 700. – Донесення Львівської дирекції поліції і староств про збори, скликані українською націонал-демократичною партією, депутатами сейму і політичними організаціями (1907 р.). – 136 арк.
60. Спр. 708. – Списки політичної літератури в Галичині за IV квартал 1907 року. – 6 арк.
61. Спр. 843. – Донесення староств мм. Долина, Станіслав та ін., дирекції поліції у Львові про збори, скликані соціал-демократичними партіями. – 42 арк.
62. Спр. 1003. – Донесення Львівської дирекції поліції і староств у Станіславі і Бережанах про збори, скликані соціал-демократичною партією. – 16 арк.
63. Спр. 1004. – Донесення староств мм. Сянок, Хшанув і дирекції поліції у Кракові про збори, скликані соціал-демократичною партією (1909 р.). – 72 арк.
64. Спр. 1005. – Донесення староства в Борщові і дирекції поліції у Львові про

збори, скликані соціал-демократичною партією. – 11 арк.

65. Спр. 1006. – Донесення Краківської дирекції поліції і староств у мм. Вадовіце, Ярослав про збори, скликані соціалістичною партією (1909 р.). – 18 арк.

66. Спр. 1110. – Донесення дирекцій поліції в Кракові і Львові про збори, скликані соціал-демократичною партією (1910 р.). – 20 арк.

67. Спр. 1114. – Донесення староств мм. Бережани, Станіслав та ін., дирекції поліції у Львові про збори, скликані українською націонал-демократичною партією, депутатами сейму і організаціями. – 87 арк.

68. Спр. 1119. – Повідомлення про кількість проведених зборів у Львові в 1910 р. – 10 арк.

69. Спр. 1120. – Списки політичної літератури, виданої в Кракові і Львові (1910 р.). – 35 арк.

70. Спр. 1196. – Матеріали про проведення польською соціал-демократичною партією, радами мм. Львова і Кракова та ін. протестаційних зборів у зв'язку з відокремленням Холмщини від російсько-польської території (1911 – 1912 рр.). – 31 арк.

71. Спр. 1197. – Донесення Львівської дирекції поліції і староства в Бориславі про збори соціал-демократичних партій (1911 р.). – 14 арк.

72. Спр. 1198. – Донесення дирекції поліції в Кракові про збори соціал-демократичних партій (1911 р.). – 14 арк.

73. Спр. 1302. – Донесення староств мм. Ярослав, Хшанув, дирекції поліції у Львові і Кракові про збори соціал-демократичної партії (1912 р.). – 22 арк.

74. Спр. 1303. – Донесення староства в м. Броди, дирекції поліції про збори Єврейської соціал-демократичної партії (1912 р.). – 10 арк.

75. Спр. 1318. – Списки періодичних журналів, газет, виданих у Галичині в 1912 році. – 31 арк.

76. Спр. 1410. – Донесення дирекції поліції у Львові і Кракові про збори, скликані соціал-демократичною партією (1913 р.). – 17 арк.

77. Спр. 1411. – Донесення Краківської дирекції поліції про роботу конгресу, скликаного єврейською соціалістичною партією 23 жовтня 1913 року. – 4 арк.

78. Спр. 1418. – Списки політичних журналів, виданих на території Галичини в 1913 році. – 40 арк.
79. Спр. 5305. – Донесення Львівської і Краківської дирекції поліції про газети і журнали політичного характеру, які виходять у Кракові і Львові (1916 р.). – 42 арк.  
Ф. 152 “Крайовий суд, м. Львів (1881 – 1927 рр.)”. – Оп. 2:
80. Спр. 22985. – Протест жительки м. Львова Кравець Катерини проти звинувачення її у краді брошури “Проч з куріями” (1906 р.). – 39 арк.  
Ф. 309 “Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ), м. Львів (1873 – 1939 рр.)”.  
– Оп. 1:
81. Спр. 355. – Лист Ярославича Р. до Франка І. Фрагмент. – 3 арк.
82. Спр. 1415. – Праця Карпинця І. “Історія західноукраїнських земель в часі І-ої світової війни 1914 – 1918 рр.”. – 85 арк.
83. Спр. 2017. – Статті Жука А. і Меленя Т. про соціал-демократичну робітничу партію. – 37 арк.
84. Спр. 2018. – Праця невстановленого автора з історії робітничого руху в Галичині. – 31 арк.
85. Спр. 2258. – Листи Безпалка О., Вітика С., Чайковського А. та інших до Ганкевича М. (1909 – 1921 рр.). – 157 арк.
86. Спр. 2395. – Листи Шмигельського А. до Остапчука Я. (1913 – 1919 рр.). – 12 арк.
87. Спр. 2472. – Листи Буняка П., Довганя Т., Левинського В. та інших до Шмигельського А. (1907 – 1913 рр.). – 29 арк.
88. Спр. 2674. – Статут, списки членів, протоколи робітничого товариства “Воля” у Львові (1907 – 1921 рр.). – 101 арк.  
Ф. 360 “Старосольський Володимир-Стефан Іоachimович, міністр закордонних справ Української Народної Республіки, адвокат (1878 – 1942)”. – Оп. 1:
89. Спр. 53. – Статути, звернення, звіти та інші документи про діяльність “Союзу визволення України”, Комітету допомоги знищеним установам, Всеукраїнської Національної Ради. – 46 арк.
90. Спр. 503. – Листи Данилович М., Девоссера М., Демчука Г., Дидик В., Дидик

I., Дідушка П. і Домбчевського Р. – 36 арк.

91. Спр. 522. – Листи Левинського В. (1902 – 1933 рр.). – 29 арк.

92. Спр. 538. – Листи Никорака М., Новаковського М. і Новосельського П. – 9 арк.

93. Спр. 562. – Листи Темницького В. (1902 – 1921 рр.). – 50 арк.

Ф. 372 “Охримович Володимир Юліанович, письменник, адвокат, член НТШ (1870 – 1931)”. – Оп. 1:

94. Спр. 34. – Листи Василька М., Вацика Є. і Велигорського І. – 30 арк.

95. Спр. 38. – Листи Ганкевича М. (1889 – 1901 рр.). – 49 арк.

96. Спр. 67. – Листи Лукіяновича Д. (1891 – 1917 рр.). – 14 арк.

Ф. 387 “Левинський Володимир, публіцист (1880 – 1946)”. – Оп. 1:

97. Спр. 24. – Статті невстановлених авторів про діяльність українських політичних партій Східної Галичини. Фрагменти рукописів. – 9 арк.

98. Спр. 25. – Звіт про діяльність повітового комітету УСДП в Богородчанах за час від 18 серпня 1907 р. до 28 лютого 1909 р. – 2 арк.

99. Спр. 26. – Звіт про діяльність місцевого комітету УСДП в Перемишлі за час від 22 січня до 15 листопада 1911 р. – 2 арк.

100. Спр. 38. – Листи Басова, Бачинського О., Богданова А., Бондаренка І., Борновського, Бардаха М. і Бурі Л. – 57 арк.

101. Спр. 39. – Листи Безпалка О. (1907 – 1912 рр.). – 5 арк.

102. Спр. 40. – Листи Білинського В. – 32 арк.

103. Спр. 41. – Листи редактора газети “Земля і воля” Буняка П. – 36 арк.

104. Спр. 43. – Листи Ганкевича Л. і Ганкевича М. – 115 арк.

105. Спр. 49. – Листи Малинки В., Маркевича В., Меленя Т., Михайловича І., Міленського Л., Мови Л., Молодія С., Мошка Ф. – 27 арк.

106. Спр. 54. – Листи українського громадського діяча в Канаді Стечишина М. – 51 арк.

107. Спр. 55. – Листи Салиги Я., Сеника В., Сімона, Сірого Ю., Скибінського Р., Скоморовського В., Скорописа О., Сороневича В., Старосольського В., Степанківського В., Стояна, Стронського М. – 76 арк.

108. Спр. 57. – Листи Федочука Я., Хандош, Хоткевича Г., Цурковського Я.

(Чайківського Миколи), Чеботарьова М., Чернецького А., Шмигельського А., Щетиніна М. – 33 арк.

109. Спр. 58. – Листи Югаса І., Яросевича Р., Ярошенка В.Г. – 21 арк.

110. Спр. 59. – Листи члена ЦК УСДРП Юркевича Л. (Рибалки). – 67 арк.

111. Спр. 61. – Листи невстановлених кореспондентів. – 163 арк.

112. Спр. 64. – Листи до невстановлених осіб. – 28 арк.

Ф. 524 “Координаційний комітет польських партій “Rada Narodowa”, м. Львів, 1906 – 1911 рр.” – Оп. 1:

113. Спр. 2. – Статут товариства “Ліга польська” у Львові. – 7 арк.

114. Спр. 4. – Інструкції для повітових виборчих комісій і комітетів про підготовку і проведення виборів до Державної ради. – 15 арк.

115. Спр. 7. – Списки депутатів до Державної ради. – 5 арк.

116. Спр. 10. – Кошторис витрат, пов’язаних з перевіркою підготовчої кампанії по виборах депутатів до Державної ради. – 2 арк.

Ф. 663 “Павлик Михайло, публіцист, письменник, активний діяч демократичної преси (1853 – 1915)”. – Оп. 1:

117. Спр. 128. – Виписки з судових актів у справі Дегена С., Франка І., Павлика М. та інших обвинувачених у приналежності до підпільної організації і розповсюдженні соціалістичної літератури. Т. III. – 325 арк.

118. Спр. 242. – Вітальні листи і телеграми, надіслані Павликові М. з нагоди 30-ї річниці його громадської і літературної діяльності. – 145 арк.

Ф. 663. – Оп. 2:

119. Спр. 56. – Листи до Товариства ім. Качковського, Кивелюка, О. Кістяківського та інших. – 229 арк.

120. Спр. 72. – Листи Балтаровича А., Барвінського В., Барвінського Ол., Барвінського О. та інших кореспондентів з прізвищами на букву “Б”. Листування Бачинського Б. з Будзинським В. – 174 арк.

Ф. 683 “Бачинський Юліан, адвокат, суспільно-політичний діяч (1870 – 1940)”. – Оп. 1:

121. Спр. 12. – Листи Вали А., Віленського С., Волчука А. і Ганкевича М. – 21 арк.

Ф. 699 “Об’єднання польських профспілок друкарів „Ognisko”, м. Львів (головний заряд), 1902 – 1939 рр.” – Оп. 1:

122. Спр. 1. – Протоколи загальних зборів “Koika zabawowego”, відділу товариства друкарів “Ognisko” (1902 – 1905 рр.). – 74 арк.

Ф. 868 “Косевич Євген (1875 – 1914)”. – Оп. 1:

123. Спр. 4. – Листи Антоновича Д., Бартоніла М., Бродановіча і Вірера. – 11 арк.

124. Спр. 9. – Листи Матроса Б., Мороза, Парфановича М., Патришака О. і Пацлавської Л. – 12 арк.

125. Спр. 11. – Листи Темницького В. – 24 арк.

### **Державний архів Івано-Франківської області.**

Ф. 10 “Печеніжинське повітове староство (1898 – 1918 рр.)”. – Оп. 1:

126. Спр. 28. – Директивні вказівки міністерств внутрішніх, військових справ і ц.-к. Намісництва про забезпечення порядку і безпеки в країні, нагляд за революційними заворушеннями і неблагойдійними особами. – 106 арк.;

127. Спр. 31. – Циркулярні розпорядження Міністерства внутрішніх справ про нагляд за соціал-демократичним рухом в Австро-Угорській імперії. – 15 арк.;

128. Спр. 47. – Директивні вказівки Міністерства внутрішніх справ і намісництва про протидію комуністичній і соціалістичній агітації в Галичині. – 16 арк.;

129. Спр. 49. – Розпорядження Станіславського воєводського управління, листування з адміністративними і поліцейськими органами про протидію комуністичній агітації в повіті. – 30 арк.;

Ф. 16 “Снятинське повітове староство (1893 – 1917 рр.)”. – Оп. 1:

130. Спр. 6. – Циркулярні розпорядження Міністерства внутрішніх справ про нагляд за соціал-демократичним рухом в Австро-Угорській монархії. – 12 арк.;

Ф. 225 “Станіславська державна прокуратура (1864 – 1918 рр.)”. – Оп. 1:

131. Спр. 72. – Листування з Тлумацьким повітовим староством про вилучення листівки „Брати селяни та міщани”. – 9 арк.;

132. Спр. 73. – Справа по звинуваченню Людвіга Адама Рудольфовича – члена соціалістичної партії Австрії за участь у страйку. – 13 арк.;

133. Спр. 75. – Обвинувальне заключення у справі Федика Олексія Васильовича та



ін. за опір поліцейському при розгоні передвиборного зібрання. – 6 арк.;

134. Спр. 87. – Справа по звинуваченню Кузьми Івана і Бурого Івана за організацію ходи з червоним прапором. – 22 арк.;

Ф. 229 “Станіславський окружний суд (1880 – 1928 рр.)”. – Оп. 1:

135. Спр. 53. – Рішення Станіславського окружного суду про вилучення з продажу брошури „Двірська служба”, в якій описується тяжке становище селян при австро-угорській владі. – 38 арк.

### **Державний архів Львівської області.**

Ф. 27 “Львівська політехніка (1887 – 1939 рр.)”. – Оп. 2:

136. Спр. 423. – Дисциплінарна справа на студентів Козловського, Клімашевського та інших, звинувачуваних в організації студентського мітингу і соціалістичній діяльності (1889 р.). – 65 арк.

Ф. 257 “Правління товариства по вивченню історії оборони Львова та південно-східних воєводств в 1918 – 1920 рр. у Львові”. – Оп. 2:

137. Спр. 234. – Копії рапортів коменданта крайової жандармерії для Галичини і Буковини Фішера австрійському урядові про політичну ситуацію в Галичині (1918 р.). – 87 арк.

Ф. 350 “Дирекція поліції у Львові (1802 – 1918 рр.)”. – Оп. 1:

138. Спр. 2435. – Листування з Галицьким намісництвом про соціалістичний рух у Галичині, зв’язки крайових соціалістів з міжнародними революційними центрами, про діячів руху Франка Івана, Брайтера Ернеста та ін. (1885 – 1891 рр.). – 107 арк.

139. Спр. 2589. – Повідомлення Галицькому намісництву про структуру та діяльність соціал-демократичної партії і партії “Стронніцтво людове” на території Галичини (1899 р.). – 8 арк.

140. Спр. 2701. – Заяви лідерів соціал-демократичних партій Галичини про дозвіл на скликання публічних зборів у Львові і рапорти агентів поліції про ці збори, т. 2 (1902 – 1912 рр.). – 113 арк.

141. Спр. 2707. – Справа про конфіскацію видання С.Вітика “Що далі робити? Відозва в справі великого страйку хлопського” (1902 р.). – 74 арк.

142. Спр. 2799. – Листування з Дирекцією поліції у Відні, комісаріатами поліції та

іншими установами про діяльність соціалістів у Галичині, поширення нелегальної революційної літератури. – 93 арк.

143. Спр. 2852. – Повідомлення організацій та установ, окремих осіб про мітинги, збори та конференції, донесення агентів поліції про демонстрації робітників, вуличні заворушення (1905 р.). – 56 арк.

144. Спр. 2883. – Листування з Галицьким намісництвом, військовими владами та іншими установами про діяльність соціал-демократичної партії і робітничих організацій. – 115 арк.

145. Спр. 2933. – Щотижневі повідомлення Галицькому намісництву про передвиборну кампанію політичних партій у Галичині (1907 р.). – 52 арк.

146. Спр. 2934. – Листування з Галицьким намісництвом і агентурні донесення про хід передвиборних зборів Української соціал-демократичної партії та інших організацій. – 116 арк.

147. Спр. 3036. – Донесення Міністерству внутрішніх справ про хід конгресу Української соціал-демократичної партії з додатком об'яви про постановку спектакля “Лихоліття” (на тему російської революції). – 8 арк.

148. Спр. 3248. – Повідомлення Галицькому намісництву про поширення Екзекутивою Української соціал-демократичної партії заклику до виступу проти Росії у випадку війни Австрії з Росією (1912 р.). – 3 арк.

149. Спр. 3257. – Заяви політичних і громадських організацій про видачу дозволу на проведення мітингів, конгресів, святкування з додатком протоколів про хід зборів. – 204 арк.

150. Спр. 4336. – Донесення Галицькому намісництву про діяльність члена соціал-демократичної партії Бачинського Юліана (7.03.1917 р.). – 4 арк.

151. Спр. 4901. – Копія протоколу конференції УСДРП від 16 – 19 липня 1909 р. – 117 арк.

### **Державний архів Чернівецької області.**

Ф. 3 “Крайове управління Буковини (1854 – 1918 рр.)”. – Оп. 1:

152. Спр. 6772. – Донесення Сторожинецького повітового управління про збори робітників, проведені членами соціалістичної організації (1896 р.). – 2 арк.

153. Спр. 6773. – Повідомлення В.Ленера і Д.Бачинського про збори робітників для обговорення становища трудящих і значення профспілок, що відбулися 17.05.1896 р. в передмісті м. Чернівці – Роші. – 3 арк.
154. Спр. 6774. – Рапорти таємних агентів Чернівецької дирекції поліції про збори робітників (10 – 20.03.1896 р.). – 6 арк.
155. Спр. 7001. – Повідомлення Сілезького намісництва про з'їзд у м. Львові Соціал-демократичної партії Галичини, Сілезії і Буковини. – 2 арк.
156. Спр. 7002. – Листування з МВС і повітовими управліннями про спостереження за підготовкою соціал-демократичних організацій до партійного з'їзду (липень 1897 р.). – 17 арк.
157. Спр. 7003. – Листування з МВС про спостереження за діяльністю Соціал-демократичної партії Буковини під час виборів до рейхсрату. – 108 арк.
158. Спр. 8804. – Донесення Львівської дирекції поліції про конфіскацію чемодана, адресованого на ім'я мешканця м. Чернівці Григоровича Георга з листівками, журналами і брошурами К.Маркса, Ф.Енгельса, Г.Плеханова та ін. Опис вилученої літератури (1903 р.). – 19 арк.
159. Спр. 9299. – Доповідна записка Міністерства внутрішніх справ та поліцейські донесення про соціал-демократичні збори в м. Чернівці з приводу революційних подій у Росії та розгін демонстрантів (1905 р.). – 3 арк.
160. Спр. 9883. – Донесення Чернівецької дирекції поліції про хід соціал-демократичних зборів у м. Чернівці (1907 р.). – 3 арк.
161. Спр. 10186. – Справа по спостереженню за об'єднаними зборами соціал-демократів і членів радикальної партії Буковини на захист розширення українського представництва в ландтазі Буковини, що відбулися в м. Чернівці 11 жовтня 1908 р. – 10 арк.
162. Спр. 11120. – Рапорт Чернівецької поліції про хід соціал-демократичних зборів у м. Чернівці (1911 р.). – 7 арк.
163. Спр. 11939. – Реляції і переписка зі Сторожинецьким повітовим управлінням про хід народних зборів та зборів групи соціал-демократів у м. Сторожинець з обговоренням питань про важке матеріальне становище робітників і пануюче

безробіття (1914 р.). – 20 арк.

Ф. 3. – Оп. 2:

164. Спр. 18244. – Про спостереження за діяльністю просвітницького товариства робітників “Форвертс” (1899 р.). – 8 арк.

165. Спр. 29468. – Доповідь Чернівецької дирекції поліції про мітинг соціал-демократичної партії у м. Чернівці (1913 р.). – 6 арк.

Ф. 10 “Чернівецька дирекція поліції (1853 – 1918 рр.)”. – Оп. 1:

166. Спр. 711. – Повідомлення прокуратурі м. Чернівці про надрукування в газеті “Фольксблат” статті “Антідинастичні демонстрації соціалдемократичен арбейтергейм”, спрямованої проти вчителя Безпалка, який виступив проти монарха (1911 р.). – 3 арк.

Ф. 211 “Крайова шкільна рада Буковини (1869 – 1918 рр.)”. – Оп. 1:

167. Спр. 8999. – Листування з дирекцією поліції м. Чернівці про участь вчителя Безпалка Йосифа у зборах робітників млинів і лісопилкок та виголошення ним агітаційних промов для залучення до партії соціал-демократів (1907 – 1908 рр.). – 73 арк.

**Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів.**

Ф. 1 “Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ)”. – Оп. 1:

168. Спр. 546. – Матеріали з архіву В. Левинського. “В брудах світової війни” (спогади). – 39 арк.

Ф. 9 “Колекція окремих надходжень”.

169. Спр. 556/9. – УСДРП. Звіт, статут, листування (1909 р.). – 4 арк.

Ф. 44 “Діаманд Герман (1860 – 1931)”.

170. Спр. 10/I. – Матеріали діяльності ППСД 1890 – 1930 рр. – 87 арк.

171. Спр. 10/II. – Матеріали діяльності ППСД 1890 – 1930 рр. – 146 арк.

172. Спр. 10/V. – Матеріали ППСД 1907 – 1929 рр. – 78 арк.

**Das Österreichische Staatsarchiv, Wien.**

Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, Prdsidialle, 22/Galizien:

173. Karton 2108. – (1900 – 1902).

174. Kt. 2109. – (1903 – 1905).
175. Kt. 2110. – (1906).
176. Kt. 2111. – (1907).
177. Kt. 2112. – (1908 – 1909).
178. Kt. 2114. – (1911).
179. Kt. 2115. – (1912 – 1913).
180. Kt. 2116. – (1914 – 1915).
181. Kriegsarchiv, Ministerium für Landesverteidigung, 1914.  
**Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung, Wien.**
182. Altes Parteiarchiv (1), Sitzungsprotokolle Parteivorstand, Handprotokolle, Heft 1 (14.10.1897 – 17.5.1900), Sitzung vom 9.06.1899.
183. Altes Parteiarchiv (2), Archiv Sozialdemokratische Parteistellen, Parteivertretung, Kt. 128, Mappe 4/6.
184. Ibid., M. 4/7.
185. Ibid., Kt. 140, M. “Bukowina”.
186. Adler-Archiv, M. 105 (Korrespondenz von V.Adler mit I.Daschinsky und H.Diamand).
- Archiwum państwowe w Krakowie.**
187. Inwentarz tymczasowy (IT) 1324 – Akta po Zygmuncie Klemensiewiczzu. – 94 s.
188. IT 1552 – Akta po Emile Bobrowskim (1908 – 1923). – 712 s.
189. IT 1614 – Akta po E.Zieleniewskim – 1614 s.
190. IT 1626 – Protokoły posiedzeń Komitetu Wykonawczego i Zarządu Partyjnego PPSD Galicji i Śląska Cieszyńskiego (1911 – 1918). – 391 s.
191. IT 1793 – Teka Zygmunta Klemensiewicza (1911 – 1914). – 925 s.
192. IT 1794 – Teka Zygmunta Klemensiewicza (1913 – 1917). – 618 s.
193. IT 2257 – Protokoły Komisji Niepodległościowej i Ligi Niezawisłości Polski (1916 – 1917). – 64 s.
194. Sp. Mac. 2 – “Zjednoczenie” – socjaldem. Tow. młodzieży akademickiej. Korespondencja K.Budzyskiego. – 1080 s.

## 2. Опубліковані документи і матеріали

195. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. Програмні документи перших українських політичних партій / Упор. В.С.Журавський. – К: Пошук, 1992. – 96 с.
196. Володимир Старосольський. 1878 – 1942. Записки НТШ. Т.210. Історично-філософська секція. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1991.
197. Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці ХІХ – ХХ ст.: Документи і матеріали / Кол. упоряд.: Ю.Шаповал (кер. кол.), В.Гриневич, В.Гусев, О.Заремба та ін. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. – 280 с.
198. Іван Франко. Документи і матеріали 1856 – 1965. – К.: Наук. думка, 1966. – 543 с.
199. Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець ХІХ ст. – 1917 р. – Ч. 1 / Упоряд. Б.І.Корольов, І.С.Михальський. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2003. – 561 с.
200. Націоналізм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – 684 с.
201. Ленинский сборник. – Т.ХХV. – М.: Изд-во ЦК ВКП(б), 1934. – 363 с.
202. Повідомлення організаційної комісії про скликання Міжнародного соціалістичного робітничого конгресу // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т.21. – К.: Політвидав України, 1964. – С. 530 – 532.
203. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. – Тернопіль, 1991. – 82 с.
204. Сборник документов по истории нового времени. Экономическое развитие и внутренняя политика стран Европы и Америки, 1870 – 1914 / Сост. П.И.Остриков, П.П.Вандель. – М.: Высш. школа, 1989. – 294 с.
205. Сборник документов по истории рабочего и социалистического движения стран Европы и США. / Сост.: П.П.Вандель, П.И.Остриков; Под ред. П.И.Острикова. – М.: Высш. школа, 1985. – 320 с.
206. Сергій Подолинський. Листи та документи / Упоряд.: Р.Сербин, Т.Слюдикова.

- К.: Центральный державный исторический архив Украины, м.Київ, 2002. – 422 с.
207. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. – Т.V, кн.2. (Кінець XIX – початок XX ст.). – К.: Дніпро, 2001. – 376 с.
208. Трегуб М. Листи Михайла Драгоманова до Романа Яросевича // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім.І.Франка, 2002. – Вип. 37. – Частина 2. – С. 119 – 127.
209. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: В 3-х т. – Б.м.: Сучасність, 1983. – Т. 1. – 510 с.
210. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття. Програмові і довідкові матеріали / Упоряд. В.Ф.Шевченко та ін. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – 334 с.
211. Die österreichische Sozialdemokratie im Spiegel ihrer Programme. – Wien, 1971.
212. Dokumenty programowe polskiego ruchu robotniczego 1878 – 1984. – Warszawa, 1986.
213. Neck R. Arbeiterschaft und Staat im Ersten Weltkrieg 1914 – 1918 (A. Quellen). – Band I. Der Staat. – Wien, 1964.
214. Цsterreichische Parteiprogramme, 1868 – 1966. – Мьнchen: R. Oldenburg, 1967. – 528 s.
215. Polskie programy socjalistyczne. 1878 – 1918 / Zebrai i opatrzyi komentarzem historycznym F.Tych. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1975. – 569 s.

### **3. Законодавчі акти і матеріали роботи парламенту**

216. Петрів Р. Австрійські, австро-угорські і галицькі конституції (кінець XVIII – XIX ст.). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 84 с.
217. Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates. XVIII. Session. 1907 – 1909. – Wien, 1909. – B.I. – 1044 s.
218. Landes-Gesetz- und Verordnungsblatt für das Königreich Galizien und Lodomerien samt dem Grossherzogtume Krakau. Jahrgang 1907. – Lemberg, 1907.
219. Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder // Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1867. – Wien, 1867. – S. 394 – 396.

220. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates. XVIII. Session. – Wien: Staatsdruckerei, 1907 – 1909.
221. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates. XXI. Session. – Wien: Staatsdruckerei, 1911 – 1913.
222. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918. XXII. Session. – Wien: Staatsdruckerei, 1917 – 1918.

**4. Програмні документи і протоколи з'їздів Соціал-демократичної робітничої партії Австрії, матеріали конгресів II Інтернаціоналу**

223. Програма руско-української радикальної партії, прийнята на краєвм з'їзді партійнім у Львові 29. грудня 1895. // Отаман. Календар для народа на рік звичайний 1905. – Коломия, 1904. – С. 130 – 140.
224. Програма соціалдемократичної партії в Австрії. Організаційний статут Української соціалдемократичної партії Галичини й Буковини. – Львів, 1910. – 16 с.
225. Ausserordentlicher Internationaler Sozialisten-kongress zu Basel am 24. und 25. November 1912. – Berlin: Vorwärts, 1912. – 56 s.
226. Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart. 18. bis 24. August 1907. – Berlin: Vorwärts, 1907. – 132 s.
227. La democratie socialiste d'Ukraine en Autriche // L'Organisation socialiste et ouvriere en Europe, Amerique et Asie par le Secretariat Socialiste International. – Bruxelles, 1904. – P. 409 – 415.
228. Organizator: statut organizacyjny Polskiej Partji Socjalno-Demokratycznej Galicyi i Їльска: z objaśnieniami i praktycznymi wskazywkami jak naleïy organizowaж partyk / Uioïyi Tadeusz Reger. – Cieszyn: “Robotnik Їльський”, 1908. – 47 s.
229. Protokoll des internationalen Arbeiter-Kongresses zu Paris, abgehalten vom 14. bis 20. Juni 1889. – Nürnberg, 1890.
230. Protokoll über die Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich. Abgehalten zu Wien vom 2. bis 6. November 1901. – Wien, 1901. – 204 s.



231. Protokoll über die Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich. Abgehalten zu Wien vom 9. bis zum 13. November 1903. – Wien, 1903. – 237 s.
232. Protokoll über die Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich. Abgehalten zu Wien vom 30. Oktober bis zum 2. November 1905. – Wien, 1905. – 148 s.
233. Sozialdemokratische Partei Österreichs. Verhandlungen des Parteitags der österreichischen Sozialdemokratie in Heinfeld (30. Dez. 1888 – 1. Jan. 1889). – Wien, 1889.
234. Stan dzisiejszy organizacyj socjalistycznych i robotniczych reprezentowanych na VIII. Międzynarodowym Zjeździe w Kopenhadze. – Warszawa, 1911.
235. Ukrainische Sozialdemokratie in Österreich // Die sozialistische Arbeiter-Internationale. Berichte der sozialdemokratischen Organisationen Europas, Australiens und Amerikas an den Internationalen Sozialisten-Kongress zu Stuttgart (18. bis 24. August 1907) über ihre Tätigkeit in den Jahren 1904-1907. – Berlin: Vorwärts, 1907. – S. 220 – 223.
236. Ukraine d'Autriche. Memorandum du Parti Socialdemocrate // Stockholm. – Stockholm: Tidens Foklag, 1918. – P. 141 – 167.
237. Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Österreich abgehalten zu Brunn vom 24-29.IX.1899 im "Arbeiterheim". – Wien, 1899. – 144 s.
238. Verhandlungen des zweiten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages, abgehalten zu Wien am 28., 29. und 30. Juni 1891. – Wien, 1891.
239. Verhandlungen des dritten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages, abgehalten zu Wien am 5., 6., 7., 8. und 9. Juni 1892. – Wien, 1892.
240. Verhandlungen des vierten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages, abgehalten zu Wien vom 25. bis einschliesslich 31. März 1894. – Wien, 1894.
241. Verhandlungen des fünften österreichischen sozialdemokratischen Parteitages, abgehalten zu Prag vom 5. bis einschliesslich 11. April 1896. – Wien, 1896.
242. Verhandlungen des sechsten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages, abgehalten zu Wien vom 6. bis einschliesslich 12. Juni 1897. – Wien, 1897.

243. Verhandlungen und Beschlüsse des Internationalen Sozialistischen Arbeiter- und Gewerkschafts-Kongresses zu London. – Berlin, 1896.

### **5. Праці діячів соціалістичного руху**

244. Адлер В. Всеобщее, равное и прямое избирательное право и избирательное бесправие в Австрии / Пер. с нем. – К., 1906.

245. Адлер В. Статьи, речи и письма. – М. – Л.: Книга, 1924. – Вып. 1.

246. Бауер О. Національне питання і соціал-демократія. – К.: Основні цінності, 2004. – 120 с.

247. [Бауер О.] Роскіл української соціалдемократії. Відповідь тов. Отто Бауера // Вперед. – 1912. – 8 черв. – С. 2 – 3.

248. Бачинський Ю. Взаїмні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині. – Львів, 1910. – 31 с.

249. Бачинський Ю. Гльосси. – Львів, 1904. – 144 с.

250. Бачинський Ю. Зразок публіцистичної несовісности: Відповідь О. Бауерові. – Львів, 1912. – 20 с.

251. Бачинський Ю. Україна irredenta. – Львів, 1895. – 139 с.

252. Бачинський Ю. Україна irredenta. – К.: Основні цінності, 2003. – 176 с.

253. В.Л. (Левинський В.) Автономісти // Земля і воля. – 1908. – 23 жовт.

254. Вітик С. До ситуації. Реферат, виголошений на зборах у Відні. – Львів, 1903. – 39 с.

255. Вітик С. Під теперішню пору. – Львів, 1906. – 15 с.

256. Вітик С. Проч з відокремленням Галичини! – Львів, 1906. – 7 с.

257. Вітик С. Що далі робити? Відозва в справі великого страйку хлопського. – Львів, 1902. – 69 с.

258. Вітик С. Як поступати в часі страйку? – Львів, 1906. – 16 с.

259. Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріяли до історії УСДП) // Календар “Вперед”: 1920. – Львів, 1920. – С. 17 – 34.

260. Ганкевич Л. Останній австрійський Інтернаціонал (Конференція СДП Австрії, Угорщини, Німеччини і Болгарії в днях 29. і 30. серпня 1917 р. у Відні) // Календар

“Впереду”: 1920. – Львів, 1920. – С.163 – 166.

261. Ганкевич М. Націоналістичний сифіліс // Воля. – 1902. – 1 груд.
262. Ганкевич М. Під теперішню хвилю // Вістник Союзу визволення України. – 1915. – № 21-22. – С. 6 – 7.
263. Ганкевич М. Соціалістичний Інтернаціонал і війна. – Б. м., 1915. – 32 с.
264. Енгельс Ф. Селянське питання у Франції і Німеччині // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.– К.: Політвидав України, 1965. – Т.22.
265. Жук А. В ціли сконсолідування національних сил // Вістник Союзу визволення України. – 1917. – № 1. – 1 січ. – С. 3 – 4.
266. Косевич Є. Молодіж і політика // Молода Україна. – 1900. – Ч. 2. – С. 48 – 56.
267. Косевич Є. Ще раз самостійна Україна (Гльосси до статті “Буковини” п. з. Українська держава) // Молода Україна. – 1900. – Ч. 7. – С. 256 – 267.
268. В.Л. (Левинський В.). Автономісти // Земля і воля. – 1908. – 23 жовт.
269. В.Л. (Левинський В.). В справі університетів // Земля і воля. – 1908. – 2 квіт.
270. Левинський В. В холмській справі // Земля і воля. – 1909. – 30 трав.
271. Левинський В. Відокремлення чи поділ Галичини? //Веселка: Календар української соціал-демократичної партії на рік 1907. — Чернівці, 1907. — С. 111 – 114.
272. Левинський В. Відповідь на відповідь // Вперед. – 1912. – 8 черв. – С. 3 – 4.
273. Левинський В. Ера демократичного парламенту в життю галицькоукраїнського суспільства // Наш голос. – 1911. – № 9 – 10. – С.397 – 417.
274. Левинський В. Жидівське питання і жидівська соціал-демократія а Галичині // Наш голос. – 1910. – № 3. – С. 148 – 156.
275. Левинський В. За форму професіональних організацій // Наш голос. – 1910. – № 1. – С. 20 – 37.
276. Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині. – К., 1914. – 116 с.
277. Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині. – Харків; К.: Держвидав України, 1930. – 91 с.

278. Левинський В. Письмо до редакції журналу “Украинская жизнь” // Шляхи. – 1915. – № 2. – С. 79 – 80.
279. В.Л. (Левинський В.). Про загальне виборче право. – Львів, 1905. – 24 с.
280. Левинський В. Роскіл української соціалдемократії // Вперед. – 1912. – 9 трав. – С. 1 – 2; 23 трав. – С. 3 – 4.
281. Левинський В. Селянство і соціал-демократія. – Львів, 1910. – 112 с.
282. В.Л. (Левинський В.). Товариші! Товаришки! // Воля. – 1906. – 15 лют.
283. Левинський В. Хто такі українські націонал-демократи? – Львів, 1911. – 16 с.
284. Левинський В. Царська Росія і українська справа. – Монреаль, 1917. – 120 с.
285. Левинський В. Чи має віджити історична Польща. – Скрантон, 1916. – 34 с.
286. Левинський В. Що таке соціалізм. – Б. м., б. д. – 32 с.
287. Ленін В.І. До історії національної програми в Австрії і в Росії // Повне зібрання творів. – К.: Політвидав України, 1972. – Т. 24. – С. 299 – 301.
288. Ленін В.І. Критичні замітки з національного питання // Там само. – С. 111 – 145.
289. Ленін В.І. Про національну програму РСДРП // Там само. – С. 213 – 219.
290. Ленін В.І. Тези по національному питанню // Там само. – К.: Політвидав України, 1972. – Т. 23. – С. 300 – 308.
291. Меленевський М. Наше відношення до революції в Росії // Вістник Союзу визволення України. – 1917. – № 16. – 15 квіт. – С. 1 – 2.
292. Національна справа, інтернаціоналізм, імперіялізм і соціалізм: Збірка статей К.Реннера й О.Гаммера / Пер. з нім. – Б. м.: Партія Укр. соц.-рев., 1915. – 104 с.
293. Павлик М. В справі робітничого руху в Галичині // Народ. – 1892. – Ч. 13-14. – С. 178 – 180.
294. Павлик М. По поводу відносин між рускою радикальною і польською соціал-демократичною партією // Народ. – 1895. – Ч. 6. – С. 88 – 95.
295. Павлик М. Свято 1-ого Мая // Народ. – 1892. – Ч. 10. – С. 132 – 133.
296. Павлик М. Соціал-демократична “нова ера”? // Народ. – 1895. – Ч. 3-4. – С. 57 – 60.
297. Павлик М. Що тепер діяти? Письмо М.Павлика до з'їзду русько-української

- радикальної партії з 22. XI. 1902 р. і додаток. – Чернівці, 1903. – 32 с.
298. М.П. [Павлик М.] Радикальна партія і свято першого мая // Народ. – 1895. – Ч. 7. – С. 109 – 110.
299. Петлюра С. Українська соціал-демократична партія в Австрії. – К., 1907. – 30 с.
300. Пістінер Я. Політична боротьба. – Чернівці, 1910.
301. Подолинський С. Вибрані твори / Л.Я.Корнійчук (упоряд., передм. і прим.). – К.: КНЕУ, 2000. – 328 с.
302. Подолинский С. Социалисты украинцы в Австрии. – Женева, б. р. – 16 с.
303. Рибалка Л. Заводовий рух і наша партія // Земля і воля. – 1911. – 25 листоп.
304. Скибінський Р. Чому я не сепаратист // Земля і воля. – 1912. – 3 лют.
305. Старосольський В. Ще в справі “орієнтацій” // Шляхи. – 1916. – № 9-10. – С. 336 – 338.
306. Темницький В. Українські Січові Стрільці. (Думки й уваги з приводу укр. міліарного руху). – Відень, 1915. – 40 с.
307. Темницький В. Українська соціалдемократична партія і війна // Робітничий прапор. – 1915. – № 1 (квітень). – С. 8 – 11.
308. Турбацький Л. В одвіт тов. Павликові // Народ. – 1895. – Ч. 5. – С. 71 – 74.
309. Франко І. Галицька промисловість // Зібрання творів: У 50-ти т. – К.: Наук, думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 53 – 60.
310. Франко І. До історії соціалістичного руху // ЛНВ. – 1904. – Т. 25. – Кн. 7. – С. 134 – 152.
311. Франко І. Із історії робітницького руху в Австрії // В наймах у сусідів. – Т. 1. – Львів: Із Загальної друкарні у Львові, 1914. – С. 30 – 37.
312. Франко І. Михайло Павлик // ЛНВ. – 1905. – Т. 29. – С. 160 – 186.
313. Франко І. Наш погляд на польське питання // Зібрання творів. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 204 – 220.
314. Франко І. Організація демократичної партії // В наймах у сусідів. – Т. 1. – С. 159 – 170.
315. Франко І. Перший зїїзд галицких соціаль-демократів // Народ. – 1892. – Ч. 5-6. – С. 72 – 76.

316. Франко І. По за межами можливого // ЛНВ. – 1900. – Т. 12. – Кн. 10. – С.1 – 9.
317. Франко І. Поза межами можливого // Вивід прав України. – Львів: МП “Слово”, 1991. – С.71 – 77.
318. Франко І. Політичні стороництва в Галичині // В наймах у сусідів. – Т. 1. – С. 225 – 232.
319. Франко І. Програма галицьких соціалістів // Зібрання творів. – Т. 45. – С. 448 – 464.
320. Франко І. Робітничі відносини в Галичині // Там само. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 245 – 261.
321. Франко І.Я. Соціалізм і соціал-демократизм // Франко І.Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т./ Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Львів, 2001.– С. 370 – 399.
322. Франко І.Я. Фабіанці і фабіанізм // Там само. – С. 369.
323. Франко І. Число русинів в Австрії // Зібрання творів. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 519 – 520.
324. Франко І. Що таке соціалізм? // Там само. – Т. 45. – С. 44-55.
325. Франко І. Ukraina irredenta // Вивід прав України. – Львів: МП “Слово”, 1991. – С.59 – 70.
326. Франко Іван про соціалізм і марксизм. (Рецензії і статті). 1897 – 1906. – Нью-Йорк: Пролог, 1966. – 257 с.
327. Українсько-польська справа в австрійському парламенти. Промови послів тов. Яцка Остапчука, Гната Дашинського і Семена Вітика при галицькій дебаті в австрійському парламенти 20 – 26 мая 1908 р. – Львів: Червоний прапор, 1908.
328. Чернецький А. Становиско українського робітництва в галицьких фахових організаціях // Наш голос. – 1911. – № 9-10. – С. 427 – 441.
329. Я.К. [Козакевич Я.]. Міжнародний соціалістичний рух по август 1893. // Народ. – 1893. – Ч. 21. – С. 255 – 258.
330. Я.К. [Козакевич Я.]. Міжнародний соціалістичний рух по август 1893. // Народ. – 1893. – Ч. 23-24. – С. 302 – 314.
331. Яросевич Р. Що таке соціалізм? // Воля. – 1900. – 1 лют.

332. Adler M. Zwei Jahre!.. Weltkriegsbetrachtungen eines Sozialisten. – Nürnberg, 1916. – 88 s.
333. Adler V. Die polnische Sozialdemokratie und der Polenklub // Arbeiter-Zeitung. – 1916. – 20. Jan.
334. Bauer O. Galizische Parteitage // Der Kampf. – 1912. – Heft 4. – S. 154 – 162.
335. Daszycska-Golicska Z. Przejom w socjalizmie. – Lwyw, 1900.
336. Daszycski I. Administracja polityczna w Awstryi. – Krakow: Wyd-wo “Naprzydu”, 1902. – 32 s.
337. Daszycski I. Bankructwo demokracji galicyjskiej. – Londyn: Wyd-wo “ZwiNzku Zagranicznego Socjalistow Polskich”, 1895. – 47 s.
338. Daszynski I. Galizische Parteifragen // Der Kampf. – 1912. – Heft 9. – S. 407 – 411.
339. Daszycski I. Niedola robotniczych kas chorych w Galicyi. – Lwyw, 1900. – 27 s.
340. Daszycski I. O nkdy galicyjskiej. – Krakow, 1897. – 16 s.
341. Daszycski I. Polityka proletaryatu. Kilka uwag o taktyce rewolucyi w Polsce. – Warszawa: Zycie, 1907. – 102 s.
342. Daszycski I. Przeciw militaryzmowi! Mowa posia Ign. Daszycskiego wygioszona w austriackiej Izbie posiyw, d. 12 marca 1901. – Krakow: Red. ”Naprzodu“, 1901. – 32 s.
343. Daszycski I. Rozwyj narodowoŃci a instytucje demokratyczne // Naprzyd. – 1899. – 29 czerw., 6 lip.
344. Daszycski I. Strejki rolne w Galicyi. – Krakow, b. r. – 66 s.
345. Daszycski I. Szlachetczyzna a odrodzenie Galicyi. – Lwyw: Nakl. autora, 1899. – 87 s.
346. Daszycski I. Teksty / Wybral, opr. oraz wstkrem popr. J. MuŃliŃski. – Warszawa: Czytelnik, 1986. – 372 s.
347. Daszycski I. Wybory galicyjskie przed sNedem parlamentu. Mowy. – Krakow, 1897.
348. Daszycski I., Verkauf L. 50 milionyw nowych podatkyw. Dwie mowy o ugodzie wkgierskiej i §14 posiyw... – Lwyw, 1898. – 35 s.
349. Grossmann H. Proletaryat wobec kwestyi iydowskiej. – Krakow, 1905. – 42 s.
350. Hankiewicz M. NiepodlegoŃz Polski. – Krakow: Zycie, 1910.
351. Lewinskyj W. Die Spaltung der ukrainischen Sozialdemokratie // Der Kampf. –

1912. – Heft 8. – S. 360 – 367.

352. Limanowski B. Kwestia narodowa a spoieczna // Socjalizm – demokracja – patriotyzm. – Krakyw, 1902. – S. 152 – 167.

353. Pokiyk do robitnykiw Rusyniw. – Lwiw, 1896. – 3 s.

354. Prawdzic J. L. (Breiter E.) Krytki rys ruchu socyalistycznego we Lwowe w ostatnim 25-leciu. – Lwyw, 1895. – 39 s.

355. Victor Adlers Aufsdtze, Reden und Briefe. Heft 1 – 11. – Wien: Wiener Volksbuchhandlung, 1929.

356. Wityk S. Precz z Rusinami! Za San z Polakami! – Lwyw, 1903. – 84 s.

357. Wityk S. Z pola walki // Naprzyd. – 1902. – 1 sierp.

358. Āegota (Daszycski I.). Krytka historia rozwoju partii socjalistycznej w Galicji (od 1. Maja 1890 do 1. Maja 1894). – Lwyw, 1894.

#### **6. Праці діячів інших суспільно-політичних напрямів, публіцистика досліджуваного періоду**

359. Грушевський М. Движение политической и общественной украинской мысли в XIX в. – СПб: Типография тов-ва “Общественная польза”, 1907. – 15 с.

360. Грушевський М. Из польско-украинских отношений Галиции: Несколько иллюстраций к вопросу: автономия областная или национально-территориальная. – СПб, 1907. – 74 с.

361. Грушевський М. На українські теми // ЛНВ. – 1909. – Т. 47. – С. 341 – 353.

362. Грушевський М. Реальна політика на галицькім ґрунті // ЛНВ. – 1909. – Т.47. – Кн. 9. – С.555 – 565.

363. Дорошенко В. До характеристики польської суспільности в Галичині (З приводу писань д. Л.Кульчицького) // ЛНВ. – 1912. – Т. 60. – Кн. 12. – С. 534 – 552.

364. Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання. – К.: Республіканська асоціація українознавців, 1991. – 136 с.

365. Заклинський Р. Франко як публіцист // ЛНВ. – 1913. – Т. 63. – Кн. 9. – С. 293 – 316.

366. Залізник М. Національне питанє в Австро-Угорщині і Росії // ЛНВ. – 1911. – Т.55. – С.328 – 362.



367. Левицький Є. Національне і партійне групування в новім парламенті // ЛНВ. – 1911. – Т. 55. – Кн. 9. – С. 416 – 424.
368. Лозинський М. Австрійська соціяльна демократія супротив італійської ірреденти // ЛНВ. – 1905. – Т. 31. – Кн. 3. – С. 105 – 111.
369. Лозинський М. Вибори в Австрії // ЛНВ. – 1907. – Т. 38. – Кн. 6. – С. 527 – 536.
370. Лозинський М. Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців // ЛНВ. – 1905. – Т. 29. – С. 19 – 35, 98 – 105.
371. Лозинський М. Жидівська соціяльна демократія в Галичині // ЛНВ. – 1905. – Т. 32. – С.1 – 21.
372. Лозинський М. З австрійської України // ЛНВ. – 1906. – Т. 33. – Кн. 1. – С. 565 – 587.
373. Лозинський М. З австрійської України // ЛНВ. – 1906. – Т. 34. – С. 176 – 193, 384 – 396, 576 – 587.
374. Лозинський М. З австрійської України // ЛНВ. – 1907. – Т. 37. – Кн. 2. – С. 330 – 344.
375. Лозинський М. З австрійської України // ЛНВ. – 1907. – Т. 39. – С. 143 – 155.
376. Лозинський М. З австрійської України // ЛНВ. – 1908. – Т. 41. – Кн. 1. – С. 213 – 224.
377. Лозинський М. З австрійської України // ЛНВ. – 1908. – Т. 43. – Кн. 8. – С. 356 – 367.
378. Лозинський М. З австрійської України: Сучасне москвофільство // ЛНВ. – 1909. – Т. 46. – Кн. 4. – С.190 – 197.
379. Лозинський М. З сучасного робітницького руху // Там само. – 1904. – Т. 28. – Кн. 12. – С. 169 – 197.
380. Лозинський М. Національна боротьба серед австрійської соціальної демократії // Там само. – 1911. – Т. 54. – Кн. 6. – С. 500 – 512.
381. Лозинський М. Національна боротьба серед австрійської соціальної демократії // Там само. – 1911. – Т. 55. – Кн. 7-8. – С. 114 – 140.
382. Лозинський М. Польський і руський революційний рух і Україна. – Львів, 1908. – 200 с.

383. Лозинський М. Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання // ЛНВ. – 1906. – Т. 33. – С.490 – 506.
384. Лозинський М. Три з'їзди (До найновішої історії соціальної демократії) // ЛНВ. – 1904. – Т. 26. – С. 79 – 106, 159 – 169.
385. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині. – Львів, 1909. – 95 с.
386. Назарук О. Дев'ятий з'їзд польських соціалістів у Кракові // Новий громадський голос. – 1904. – 17 лист.
387. Назарук О. Як працюють жиди (З з'їзду молодечих робітників, членів ЖСДП) // Громадський голос. – 1906. – 15 черв.
388. Охримович В. Про фалшованє національної статистики при попередніх конскрипціях // Діло. – 1910. – 24, 26, 27 груд.
389. Панейко В. Національні відносини Галичини // Записки НТШ. – 1908. – Т. 84. – Кн. 4. – С. 185 – 202.
390. Цегельський Л. Всесвітній соціальний рух а українська національна справа // Молода Україна. – 1900. – Ч. 6. – С.203 – 211.
391. Цегельський Л. Довкола виборчої реформи до галицького сойму // ЛНВ. – 1911. – Т. 56. – Кн. 12. – С. 593 – 602.
392. Цегельський Л. В зачарованім колесі австрійського парламентаризму // ЛНВ. – 1912. – Т. 58. – Кн. 4. – С. 163 – 178.
393. Цегельський Л. З австрійської України // ЛНВ. – 1909. – Т. 48. – С. 602 – 615.
394. Цегельський Л. Місяць з'їздів та резолюцій // ЛНВ. – 1912. – Т. 61. – Кн. 2. – С. 382 – 390.
395. Цегельський Л. М.П.Драгоманов, його думки, діяльність, значення // Молода Україна. – 1900. – Ч. 2. – С.57 – 61.
396. Dubanowicz E. Stanowisko ludności żydowskiej w Galicyi wobec wyboryw do Parlamentu Wiedeckiego w r. 1907. – Lwow: Wyd. staraniem Biura Prasowo-Informacyjnego Rady Narodowej, 1907. – 40 s.
397. Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846 – 1906. – Т. 2. – Krakow, 1907. – 371 s.

398. Ignotus. З австрійської України // ЛНВ. – 1913. – Т. 62. – Кн. 6. – С. 213 – 224.
399. Scriptor. Nasze stronnictwa skrajne. – Krakow, 1903. – 385 s.
- 399a. Program Stronnictwa demokratyczno-narodowego w zaborze rosyjskim. – Lwow: Nakładem „Przeglądu wszechpolskiego”, 1897. – 29 s.

### 7. Мемуарна література

400. Будзиновський В. Смішне в поважнім // Нові шляхи. – 1930. – № 10. – С. 64 – 68.
401. Ганкевич М. З перед двадцяти літ (Початки української соціал-демократії в Галичині) // Календар “Впереду”: 1920. – Львів, 1920. – С. 71 – 82.
402. Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну: Матеріали до історії українсько-жидівських відносин за час революції. – Відень: Гамойн, 1921. – 80 с.
403. Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на західних землях України. – К.: Либідь, 1993. – 408 с.
404. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле, 1901 – 1914. – Вінніпег, 1949. – 167 с.
405. Кедрин І. Володимир Старосольський (У 100-річчя народин) // Володимир Старосольський, 1878 – 1942 // Записки НТШ. – Т. 210. Історично-філософська секція. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – С. 389 – 392.
406. Левинський В. Лев Юркевич. – Львів: Накладом “Робітничої громади”, 1927. – 16 с.
407. Левинський В. Мої спомини про В.І.Леніна // Вільна Україна. – 1968. – № 58. – С. 34 – 45.
408. Левицький В. Пам’яти Володимира й Дарії Старосольських // Володимир Старосольський, 1878 – 1942 // Записки НТШ. – Т. 210. Історично-філософська секція. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – С. 393 – 394.
409. Левицький К. Великий зрив: (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. На підставі споминів і документів). – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1968. – 152 с.
410. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848 – 1914: На

підставі споминів. – Львів, 1926. – 736 с.

411. Макух І. На народній службі: Спогади. – К.: Основні цінності, 2001. – 572 с.
412. Miscellanea: З історії української молодіжи в Галичині, 1871 – 1884 // Записки НТШ. – 1903. – Т. 55. – Кн. V. – С. 1 – 26.
413. Старосольський Ю. “Молода Україна” // Володимир Старосольський, 1878 – 1942 // Записки НТШ. – Т. 210. Історично-філософська секція. – Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 1991. – С. 44 – 51.
414. Старосольський Ю. За долю робітничого стану // Там само. – С. 52 – 55.
415. Темницький В. Микола Ганкевич. – Львів, 1932. – 31 с.
416. Темницький В. Теофіль Мелень // Вістник Союзу визволення України. – 1915. – № 21-22. – С. 22 – 23.
417. Темницький В. Сецесія з львівського університета // Історичний огляд життя в студентських українських організаціях. – Львів, 1908. – С. 60 – 73.
418. Темницький В. Часопись “Молода Україна” // Там само. – С. 52 – 59.
419. Теслюк М.М. У боротьбі за воз’єднання: (Сторінки спогадів). – Львів: Каменярь, 1979. – 243 с.
420. Франко І. Др. Остап Терлецький: Спомини і матеріали // Записки Наук. тов. ім. Т. Шевченка. – 1902. – Т. 50. – Кн. 6. – С. 1 – 64.
421. Чернецький А. Спомини з мого життя. – Лондон: Наше слово, 1964. – 142 с.
422. Чернецький А. Спомини з мого життя. – К.: Основні цінності, 2001. – 168 с.
423. Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907). – К.: Темпора, 2003. – 416 с.
424. Daszycki I. Pamiktniki. T. 1 – 2. – Krakow, 1925. – Т.1. – 268 s.
425. Ibid. – Krakow, 1926. – Т.2. – 348 s.
426. Diamand H. Pamiktnik zebrany z wyjNetkyw listyw do iöny. – Krakow: Naki. Tow. Un-tu Roboyniczego, Oddziai im. A. Mickiewicza, 1932. – 317 с.
427. Drobner B. Bezustanna walka: Wspomnienia. 1883 – 1918. – Warszawa: Pacstwowy institut Wydawniczy, 1962. – 408 s.

## 8. Преса

428. Бібліографія. Юліян Бачинський. Україна irredenta // Молода Україна. – 1900. –

Ч. 3. – С. 120.

429. Бібліографія // Молода Україна. – 1900. – Ч. 6. – С. 240.

430. Бібліографія // Молода Україна. – 1900. – Ч. 12. – С.469 – 476.

431. Борба. – 1908. – № 2-3.

432. Борба. – 1909. – № 1.

433. Борба. – 1909. – № 2.

434. Борба. – 1909. – 1 трав.

435. Борба. – 1910. – 1 груд.

436. Борба. – 1911. – 1 лип.

437. Борба. – 1911. – 12 листоп.

438. Борба. – 1911. – 15 грудня.

439. Борба. – 1912. – 15 січ.

440. Борба. – 1912. – 14 груд.

441. Борба. – 1913. – 18 листоп.

442. Борба. – 1914. – 18 берез.

443. Боротьба. – 1915. – № 1 (лютий).

444. Боротьба. – 1915. – № 5 (листопад).

445. В жидівській справі // Воля. – 1905. – 15 черв.

446. В справі заснованя українських стрілецьких товариств // Вперед. – 1913. – Лютий.

447. В справі українського університету // Земля і воля. – 1908. – 7 трав.

448. В холмській справі // Земля і воля. – 1912. – 10 лют.

449. Від редакції // Молода Україна. – 1900. – Ч. 1. – С. 1 – 3.

450. [Відкритий лист М.Єгера до редакції “Народу” від 28.06.1892 р.] // Народ. – 1892. – Ч. 13-14. – С. 180 – 181.

451. Вістник СВУ. – 1915. – № 39-40. – 17 жовт.

452. Вістник СВУ. – 1917. – № 28. – 8 лип.

453. Воля. – 1900. – 1 берез.

454. Воля. – 1901. – 1 січ.

455. Воля. – 1901. – 15 січ.

456. Воля. – 1901 – 1 берез.
457. Воля. – 1901 – 1 трав.
458. Воля. – 1901 – 1 черв.
459. Воля. – 1901 – 1 лип.
460. Воля. – 1901. – 1 серп.
461. Воля. – 1901. – 15 листоп.
462. Воля. – 1901. – 1 груд.
463. Воля. – 1901. – 15 груд.
464. Воля. – 1902. – 15 черв.
465. Воля. – 1902. – 15 верес.
466. Воля. – 1902. – 15 квіт.
467. Воля. – 1902. – 15 жовт.
468. Воля. – 1903. – 1 січ.
469. Воля. – 1903. – 1 лют.
470. Воля. – 1903. – 1 квіт.
471. Воля. – 1903. – 15 трав.
472. Воля. – 1903. – 1 верес.
473. Воля. – 1903. – 15 верес.
474. Воля. – 1903. – 1 листоп.
475. Воля. – 1903. – 15 листоп.
476. Воля. – 1903. – 1 груд.
477. Воля. – 1905. – 1 квіт.
478. Воля. – 1905. – 15 листоп.
479. Воля. – 1906. – 1 січ.
480. Воля. – 1906. – 15 лют.
481. Воля. – 1906. – 1 берез.
482. Воля. – 1906. – 1 квіт.
483. Воля. – 1906. – 1 трав.
484. Воля. – 1906. – 15 трав.
485. Воля. – 1906. – 15 черв.

486. Воля. – 1906. – 1 лип.
487. Вперед. Одноднівка Екзекутивного комітету УСДП. – Львів, 1911.
488. Вперед. – 1911. – 17 груд.
489. Вперед. – 1911. – 24 груд.
490. Вперед. – 1911. – 31 груд.
491. Вперед. – 1912. – 7 січ.
492. Вперед. – 1912. – 18 січ.
493. Вперед. – 1912. – 25 січ.
494. Вперед. – 1912. – 15 лют.
495. Вперед. – 1912. – 22 лют.
496. Вперед. – 1912. – 29 лют.
497. Вперед. – 1912. – 4 квіт.
498. Вперед. – 1912. – 1 трав.
499. Вперед. – 1912. – 9 трав.
500. Вперед. – 1912. – 20 лип.
501. Вперед. – 1912. – 15 листоп.
502. Вперед. – 1913. – Січень.
503. Вперед. – 1913. – 25 квіт., додаток.
504. Вперед. – 1918. – 27 листоп.
505. Гайдамаки. – 1903. – 27 січ.
506. Галичанинъ. – 1899. – 17 марта.
507. Галичанинъ. – 1899. – 20 марта.
508. Галичанинъ. – 1899. – 9 іюня.
509. Галичанинъ. – 1899. – 16 (28) сент.
510. Галичанинъ. – 1899. – 22 сент.
511. Галичанинъ. – 1899. – 1 (13) окт.
512. Галичанинъ. – 1899. – 27 окт.
513. Галичанинъ. – 1899. – 28 окт.
514. Галичанинъ. – 1899. – 31 окт.
515. Галичанинъ. – 1899. – 2 (14) дек.

516. Галичанинъ. – 1899. – 28 дек.
517. Галичанинъ. – 1900. – 22 янв. (3 февр.).
518. Галичанинъ. – 1900. – 9 (22) апр.
519. Галичанинъ. – 1900. – 15 дек.
520. Галичанинъ. – 1900. – 19 дек.
521. Гасло. – 1902. – № 2.
522. Громадський голос. – 1898. – 1 листоп.
523. Діло. – 1880. – 22 верес.
524. Діло. – 1883. – 12 трав.
525. Діло. – 1884. – 9 серп.
526. Діло. – 1889. – 10 берез.
527. Діло. – 1889. – 13 (25) берез.
528. Діло. – 1889 – 28 верес.
529. Діло. – 1889 – 19 жовт.
530. Діло. – 1889. – 25 жовт. (6 листоп.).
531. Діло. – 1889 – 30 жовт.
532. Діло. – 1900. – 3 січ.
533. Діло. – 1906. – 3 лют.
534. Діло. – 1907. – 8 лип.
535. Діло. – 1910. – 7 листоп.
536. Діло. – 1910. – 14 листоп.
537. Діло. – 1910. – 17 груд.
538. Діло. – 1911. – 1 квіт.
539. Діло. – 1911. – 11 квіт.
540. Діло. – 1911. – 29 квіт.
541. Діло. – 1911. – 4 трав.
542. Діло. – 1911. – 12 трав.
543. Діло. – 1911. – 13 трав.
544. Діло. – 1911. – 17 трав.
545. Діло. – 1911. – 24 черв.



546. Діло. – 1911. – 5 лип.
547. Діло. – 1911. – 14 лип.
548. Діло. – 1911. – 13 груд.
549. Діло. – 1911. – 25 груд.
550. Діло. – 1912. – 1 квіт.
551. Діло. – 1912. – 19 квіт.
552. Діло. – 1912. – 13 трав.
553. Діло. – 1912. – 29 трав.
554. Діло. – 1912. – 30 трав.
555. Діло. – 1912. – 17 черв.
556. Діло. – 1914. – 19 берез.
557. Діло. – 1918. – 26 берез.
558. Діло. – 1918. – 27 берез.
559. Діло. – 1918. – 22 жовт.
560. До працюючого люду всіх народів Австрії! Робітники! Виборці! // Земля і воля. – 1911. – 9 квіт.
561. Добра новина. – 1913. – 20 трав.
562. Добра новина. – 1914. – 15 лют.
563. Дрібні замітки // Молода Україна. – 1900. – Ч. 6. – С. 249.
564. Друге віче української академічної молодіжи // Молода Україна. – 1900. – Ч. 8. – С. 291 – 324.
565. Зелізничник. – 1910. – 20 трав.
566. Зелізничник. – 1912. – 1 квіт.
567. Зелізничник. – 1912. – 15 листоп.
568. Зелізничник. – 1913. – 15 трав.
569. Земля і воля. – 1906. – 1 берез.
570. Земля і воля. – 1906. – 7 черв.
571. Земля і воля. – 1906. – 26 жовт.
572. Земля і воля. – 1906. – 22 листоп.
573. Земля і воля. – 1907. – 31 січ.

574. Земля і воля. – 1907. – 1 берез.
575. Земля і воля. – 1907. – 28 берез.
576. Земля і воля. – 1907. – 5 квіт.
577. Земля і воля. – 1907. – 19 квіт.
578. Земля і воля. – 1907. – 15 трав.
579. Земля і воля. – 1907. – 8 черв.
580. Земля і воля. – 1907. – 22 черв.
581. Земля і воля. – 1907. – 27 черв.
582. Земля і воля. – 1907. – 18 лип.
583. Земля і воля. – 1907. – 8 серп.
584. Земля і воля. – 1907. – 17 серп.
585. Земля і воля. – 1907. – 6 верес.
586. Земля і воля. – 1907. – 12 верес.
587. Земля і воля. – 1907. – 19 верес.
588. Земля і воля. – 1908. – 3 січ.
589. Земля і воля. – 1908. – 20 лют.
590. Земля і воля. – 1908. – 27 лют.
591. Земля і воля. – 1908. – 16 квіт.
592. Земля і воля. – 1908. – 7 трав.
593. Земля і воля. – 1908. – 10 лип.
594. Земля і воля. – 1908. – 19 листоп.
595. Земля і воля. – 1908. – 4 груд.
596. Земля і воля. – 1909. – 16 січ.
597. Земля і воля. – 1909. – 21 берез.
598. Земля і воля. – 1909. – 28 берез.
599. Земля і воля. – 1909. – 23 квіт.
600. Земля і воля. – 1909. – 13 черв.
601. Земля і воля. – 1909. – 20 листоп.
602. Земля і воля. – 1909. – 10 груд.
603. Земля і воля. – 1910. – 5 лют.

604. Земля і воля. – 1910. – 7 трав.
605. Земля і воля. – 1910. – 28 трав.
606. Земля і воля. – 1910. – 3 черв.
607. Земля і воля. – 1910. – 8 лип.
608. Земля і воля. – 1910. – 23 лип.
609. Земля і воля. – 1910. – 2 верес.
610. Земля і воля. – 1910. – 23 верес.
611. Земля і воля. – 1910. – 7 жовт.
612. Земля і воля. – 1910. – 14 жовт.
613. Земля і воля. – 1910. – 10 груд.
614. Земля і воля. – 1910. – 17 груд.
615. Земля і воля. – 1910. – 24 груд.
616. Земля і воля. – 1911. – 5 лют.
617. Земля і воля. – 1911. – 6 трав.
618. Земля і воля. – 1911. – 28 трав.
619. Земля і воля. – 1911. – 11 черв.
620. Земля і воля. – 1911. – 14 черв.
621. Земля і воля. – 1911. – 30 верес.
622. Земля і воля. – 1911. – 14 жовт.
623. Земля і воля. – 1911. – 30 груд.
624. Земля і воля. – 1912. – 13 січ.
625. Земля і воля. – 1912. – 20 січ.
626. Земля і воля. – 1912. – 17 лют.
627. Земля і воля. – 1912. – 9 берез.
628. Кооперативний сепаратизм польських товаришів // Земля і воля. – 1911. – 16 квіт.
629. Короткий нарис партійної історії // Наш голос. – 1911. – № 6-8. – С.277 – 294.
630. Молода Україна. – 1900. – Ч. 9-10.
631. Народна організація // Діло. – 1899. – 29 груд.
632. Народна програма // Діло. – 1899. – 28 груд.

633. Народна тактика // Діло. – 1900. – 30 січ.
634. Наш голос. – 1910. – № 1.
635. Наш голос. – 1910. – № 2.
636. Наш голос. – 1911. – № 4.
637. Наш голос. – 1911. – № 5.
638. Наш голос. – 1911. – № 6-8.
639. Наш голос. – 1911. – № 9-10.
640. Наші кандидати. Тов. Володимир Темницький // Земля і воля. – 1911. – 21 трав.
641. По поводу зйїзду Галицької Соціально-демократичної партії // Народ. – 1893. – Ч. 8. – С. 73 – 74.
642. Польські соціалісти як реставратори Польщі *od morza do morza* // Народ. – 1895. – Ч. 13-14. – С. 234 – 235.
643. Послідні події в парляменті // Борба. – 1909. – 25 груд.
644. Праця. – 1914. – 1 квіт.
645. Праця. – 1914. – 15 квіт.
646. Програма русько-української радикальної партії // Народ. – 1890. – Ч. 20. – С. 301 – 303.
647. Радикальные кандидатуры // Галичанинь. – 1900. – 6 дек.
648. Робітник. – 1910. – 25 січ.
649. Робітничий прапор. – 1915. – № 2 (червень).
650. Руслан. – 1900. – 18 груд.
651. Українська робітнича газета. – 1918. – 23 берез.
652. Українська робітнича газета. – 1918. – 13 квіт.
653. Українська робітнича газета. – 1918. – 27 квіт.
654. Українська робітнича газета. – 1918. – 11 трав.
655. Українська робітнича газета. – 1918. – 25 трав.
656. Українська робітнича газета. – 1918. – 9 черв.
657. Українська робітнича газета. – 1918. – 30 черв.
658. Українська робітнича газета. – 1918. – 14 лип.
659. Українська робітнича газета. – 1918. – 4 серп.

660. Українська робітнича газета. – 1918. – 25 серп.
661. Ухвали президії СВУ // Вістник Союзу визволення України. – 1917. – № 19. – 6 трав. – С. 1 – 2.
662. Хроніка з нашого життя // Молода Україна. – 1900. – Ч. 12. – С. 463 – 469.
663. Червоний прапор. – 1906. – 10 квіт.
664. Чого домагалися соціал-демократи в парламенті // Земля і воля. – 1911. – 28 трав.
665. Arbeiter-Zeitung. – 1905. – 23. Sept.
666. Arbeiter-Zeitung. – 1906. – 15 Jun.
667. Arbeiter-Zeitung. – 1908. – 14. Apr.
668. Arbeiter-Zeitung. – 1908. – 15. Apr.
669. Arbeiter-Zeitung. – 1912. – 2. Jan.
670. Arbeiter-Zeitung. – 1914. – 25. Juli.
671. Arbeiter-Zeitung. – 1914. – 5. Aug.
672. Arbeiter-Zeitung. – 1915. – 23. Dez.
673. Austritt der Separatisten aus der ruthenischen Sozialdemokratie // Arbeiter-Zeitung. – 1911. – 19. Dez.
674. Aus der Partei. Die ruthenischen Separatisten // Ibid. – 24. Dez.
675. Bracke W. Precz z socjalistami! // Prawo Ludu. – 1906. – 2 lut.
676. IV Zjazd Socjalno-Demokratycznej Partii Galicyjskiej w Nowym Sączu // Naprzyd. – 1895. – 10 paźdz.
677. XIV. Kongres P.P.S.D. // Prawo ludu. – 1918. – 26 maja.
678. Do Towarzyszek i Towarzyszy iydowskich // Naprzyd. – 1905. – 2 maja.
679. DokŁód zdaĳamy // Naprzyd. – 1892. – 1 stycz.
680. Dokumenta // Zjednoczenie. – 1915. – 2 lut.
681. Gazeta Lwowska. – 1905. – 2 lut.
682. Gazeta Lwowska. – 1905. – 4 lut.
683. Gazeta Narodowa.–1889. – 12 mar.
684. Gazeta Narodowa.–1889. – 21 mar.
685. Die Gewerkschaft. – 1911. – № 11. – 9. Juni.

686. Gios. – 1908. – 16 kwiet.
687. Gios. – 1908. – 29 wrzeń.
688. Gios. – 1910. – 3 lip.
689. Gios. – 1910. – 8 lip.
690. Gios. – 1910. – 9 lip.
691. Gios. – 1910. – 17 lip.
692. Der Kampf. – 1912. – 1. Mai. – Heft 8.
693. Konferencja krajowa wschodniogalicyskiego okręgu // Robotnik. – 1892. – 23 grud.
694. Konferencja socjalistow żydowskich // Naprzyd. – 1903. – 14 maja.
695. Krakow. “Brüderlichkeit” // Naprzyd. – 1894. – 1 sierp.
696. Krok naprzyd // Praca. – 1890. – 28 mar.
697. Kurier Lwowski. – 1889. – 10 lut.
698. Kurier Lwowski. – 1889. – 9 mar.
699. Kurier Lwowski. – 1889. – 10 mar.
700. Kurier Lwowski. – 1889. – 11 mar.
701. Kurjer Lwowski. – 1908. – 28 wrzeń.
702. Lwowska kasa chorych // Praca. – 1891. – 30 sierp.
703. Mowa tow. Hudeca na zgromadzeniu ludowem d. 14. grudnia 1890. // Praca. – 1890. – 22 grud.
704. Na gruncie narodowym // Praca. – 1891. – 15 mar.
705. Nasz kongres // Praca. – 1892. – 14 lut.
706. Nasz kongres wiedecski // Praca. – 1891. – 15 lipca.
707. Nasz kongres wiedecski // Praca. – 1891. – 30 sierp.
708. Nasza miodziei akademicka // Gazeta Narodowa.–1889. – 21 mar.
709. Naszi syiy // Robitnyk. – 1897. – № 1.
710. Naprzyd. – 1893. – 21 kwiet.
711. Naprzyd. – 1895. – 17 stycz.
712. Naprzyd. – 1899. – 12 stycz.
713. Naprzyd. – 1899. – 28 wrzeń.
714. Naprzyd. – 1899. – 12 paźdz.

715. Naprzyd. – 1899. – 19 paźdz.
716. Naprzyd. – 1899. – 2 list.
717. Naprzyd. – 1899. – 16 list.
718. Naprzyd. – 1899. – 14 grud.
719. Naprzyd. – 1899. – 28 grud.
720. Naprzyd. – 1900. – 25 stycz.
721. Naprzyd. – 1900. – 8 marca.
722. Naprzyd. – 1901. – 22 lut.
723. Naprzyd. – 1901. – 16 maja.
724. Naprzyd. – 1901. – 2 lip.
725. Naprzyd. – 1901. – 1 list.
726. Naprzyd. – 1901. – 22 list.
727. Naprzyd. – 1901. – 29 list.
728. Naprzyd. – 1905. – 11 maja.
729. Naprzyd. – 1905. – 20 maja.
730. Naprzyd. – 1908. – 13 kwiet.
731. Naprzyd. – 1911. – 10 grud.
732. Naprzyd. – 1911. – 12 grud.
733. Naprzyd. – 1918. – 20 stycz.
734. Naprzyd. – 1918. – 22 stycz.
735. Naprzyd. – 1918. – 2 lut.
736. Naprzyd. – 1918. – 5 lut.
737. Naprzyd. – 1918. – 8 lut.
738. Naprzyd. – 1918. – 12 lut.
739. Naprzyd. – 1918. – 13 lut.
740. Naprzyd. – 1918. – 23 maja.
741. Naprzyd. – 1918. – 19 paźdz.
742. Naprzyd. – 1918. – 20 paźdz.
743. Naprzyd. – 1918. – 6 list.
744. Naprzyd. – 1918. – 9 list.

745. Naprzyd. – 1918. – 16 list.;
746. Naprzyd. – 1918. – 20 list.
747. Nowa partja // Praca. – 1890. – 22 list.
748. Odezwa prowizorycz. socjalno-demokratycznego komitetu wyborczego w Wiedniu // Praca. – 1891. – 8 lut.
749. Petycja do Rady państwa // Praca. – 1889. – 6 sierp.
750. Pierwszy Maj // Robotnik. – 1891. – 15 maja.
751. Pierwszy Maj we Lwowie // Praca. – 1891. – 15 maja.
752. Polityczna dyskusja w Kole polskim // Naprzyd. – 1918. – 25 stycz.
753. I Zjazd Zawodowy Galicji i Śląska // Naprzyd. – 1899. – 12 stycz.
754. V kongres Partii Socjalno-Demokratycznej Galicji, Bukowiny i Śląska // Naprzyd. – 1897. – 9 wrzeń.
755. Po kongresie // Naprzyd. – 1899. – 5 paźdz.
756. Po wyborach // Praca. – 1891. – 15 mar.
757. Po zapowiedzi hr. Czernina w sprawie polskiej // Naprzyd. – 1918. – 22 stycz.
758. Praca. – 1880. – 12 kwiet.
759. Praca. – 1880. – 19 wrzes.
760. Prawo ludu. – 1902. – 3 sierp.
761. Program Partii Robotniczej Socjalno-Demokratycznej // Praca. – 1892. – 1 wrzeń.;  
Ibid. – 15 wrzeń.
762. Proletaryat. – 1902. – № 10.
763. Proletaryat. – 1902. – № 11.
764. Proletaryat. – 1903. – № 11.
765. Proletaryat. – 1903. – № 12.
766. Proletaryat. – 1904. – № 14.
767. Proletaryat. – 1904. – № 17.
768. Proletaryat. – 1904. – № 18-19.
769. “Przedъwit” тишитъся! // Народ. – 1895. – Ч. 10. – С. 147 – 152.
770. Rezolucja // Der Sozialdemokrat. – 1911. – 20. Okt.
771. Rezolucja uchwalona na ludowym zgromadzeniu d. 14. grudnia 1890. // Praca. –



1890. – 22 grud.
772. Robotnicy-socjaliŃci! Towarzysze i towarzyszki! // Praca. – 1892. – 30 kwiet.
773. “Robotnik Polski” // Praca. – 1891. – 27 lut.
774. Rusicscy radykali a socyalna demokracya // Народ. – 1895. – Ч. 8. – С. 126 – 129.
775. Rusko-Ukraicska Socjalno-Demokratyczna Partia // Naprzyd. – 1896. – 1 paudz.
776. “Siia” // Praca. – 1891. – 29 mar.
777. Siuiba dworska. – 1905. – № 6-7.
778. Sprawozdanie z XIV. Kongresu Polskiej Partii Socyalno-Demokratycznej // Prawo ludu. – 1918. – 9 czerw.
779. Stowarz. robotnicze “Swit” // Praca. – 1892. – 30 czerw.
780. Towarzysze! // Praca. – 1890. – 22 list.
781. Towarzysze! // Robotnik. – 1890. – 15 list.
782. Towarzysze! // Robotnik Polski. – 1891. – 15 lut.
783. III Zjazd Socjalno-Demokratycznej Partii w Galicji // Naprzyd. – 1894. – 15 wrzeŃ.
784. XIII Kongres PPSD Galicji i SiŃska // Naprzyd. – 1913. – 18 grud.
785. Volkspresse. – 1912. – 13. April.
786. Walne zgromadzenie “Sily” // Praca. – 1891. – 15 mar.
787. Wdhler! // Volkspresse. – 1897. – 1 Febr.
788. W sprawie kas chorych // Praca. – 1891. – 14 sierp.
789. W sprawie kongresu // Praca. – 1892. – 10 czerw.
790. Wyzwanie // Siowo polskie. – 1913. – 5 maja.
791. Z posiedzenia Izby // Naprzyd. – 1918. – 24 stycz.
792. Z powodu wstŃpienia socyalistyw zab. austriackiego do Kola polskiego // Robotnik. – 1916. – Styczec.
793. Zgoda // Naprzyd. – 1914. – 17 sierp.
794. Zgromadzenie ludowe // Praca. – 1890. – 22 grud.
795. Zgromadzenie ludowe w Stanislawowie // Praca. – 1892. – 15 stycz.
796. Zgromadzenie robotniyw lwowskich // Praca. – 1889. – 14 czerw.
797. Zgromadzenie iydowskich robotniyw // Praca. – 1892. – 30 czerw.
798. Zimnej krwi! // Gios. – 1908. – 15 kwiet. .

## **Календарі**

799. Веселка: Календар Української соціал-демократичної партії на рік 1907. – Чернівці, 1907. – 143 с.
800. Календар “Запорожець”. – Коломия, 1907. – 198 с.
801. Робітничий календар на 1910 рік. – Львів, 1910. – 81 с.
802. Робітничий календар на 1912 рік. – Львів, 1912. – 98 с.

## **9. Статистичні матеріали**

803. Вуїак F. Galicya. – Т. 1: Kraj. Ludnoñж. Spoieczecstwo. Rolnictwo. – Lwyw – Warszawa: Wiedza i ĩycie, 1908. – 562 s.
804. Ibid. – Т. 2: Леñnictwo. Gyrnictwo. Przemysi. – Lwyw – Warszawa: Wiedza i ĩycie, 1910. – 509 s.
805. Цsterreichische Statistik, herausgegeben von der k. k. statistischen Zentral-Comission. – 83. Band. – V. Heft. – Wien, 1908.
806. Podrkcznik statystyki Galicyi. – Lwyw, 1908. – Т. VIII. – Cz. 1.
807. Ibid. – Cz. 2.
808. Ibid. – Lwyw, 1913. – Т. IX. – Cz.1.
809. Rocznik Polski. Tablice statystyczne, wydali E.Romer i I.Weinfeld. – Krakyw, 1917. – 104 s.
810. Wiadomoñci statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwyw: Krajowe biuro statystyczne, 1905. – Т. XX. – Zesz. II.
811. Ibid. – Lwyw: Krajowe biuro statystyczne, 1906. – Т. XXI. – Zesz. I.

## **10. Публікації джерел в Інтернеті**

812. POLACY! Stoimy u wryt wypadkyw, kтыre mog№ zmienїж mapк Европы. 28 VII 1914 // [www.polska.pl/archiwa/pierwszawojna/article.htm](http://www.polska.pl/archiwa/pierwszawojna/article.htm).
813. Manifest (tzw. akt 5 listopada 1916) informuj№cy o postanowieniu utworzenia paцstwa polskiego // [www.polska.pl/archiwa/pierwszawojna/article.htm](http://www.polska.pl/archiwa/pierwszawojna/article.htm).
814. Manifest Tymczasowego Rz№du Republiki Polskiej ”Do Ludu Polskiego”, 7 XI 1918 // [www.polska.pl/archiwa/pierwszawojna/article.htm](http://www.polska.pl/archiwa/pierwszawojna/article.htm).

## 11. Монографії та статті

815. Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика / Отв. ред. О.В.Хаванова. – М.: ИСБ, 1997. – 318 с.
816. Адамович С. Ідея соборності України в діяльності Союзу визволення України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С.120 – 123.
817. Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914 – 1918 рр.). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – 148 с.
818. Айрапетов А. Историческая судьба Австро-Венгрии // Вопросы истории. – 1999. – № 1. – С.137 – 144.
819. Алексієвєць Л.М. Новітня історія Польщі (1918 – 1939). – К. – Тернопіль: Астон, 2002. – 320 с.
820. Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства. – Львів: Просвіта, 1935. – 78 с.
821. Аркуша О. Від “подоляків” до “ендеції” (еволюція польсько-українських взаємин на зламі ХІХ – ХХ ст.) // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21 – 22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 83 – 87.
822. Аркуша О. Галицький сейм : виборчі кампанії 1889 і 1896 рр. / НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 1996. – 174 с.
823. Аркуша О. Польські політичні середовища Львова та Кракова на зламі ХІХ – ХХ століть: спроба порівняння // Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць / За ред. М.Мудрого. – Львів: ЛДУ ім. І.Франка, 1999. – С. 362 – 377.
824. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 34. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 1999. – С.231 – 268.
825. Бадяк В. Перша маївка // Жовтень. – 1980. – №5. – С. 122 – 124.
826. Бегей І.І. Українська соціал-демократія (лівиця): історія, теорія, особи. – Львів: ЛБІ НБУ, 2005. – 350 с.

827. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. – К.: Основні цінності, 2001. – 256 с.
828. Бегей І. Юліан Бачинський: з життєпису, політичної та наукової діяльності. – Львів: Світ, 1998. – 52 с.
829. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817 – 1939 рр.). – Дрогобич: Відродження, 1995.
830. Бернов Ю.В., Манусевич А.Я. Ленин в Кракове. – М.: Политиздат, 1972. – 239 с.
831. Біндер Г. Перспективи дослідження історії партій в австрійській Галичині // Україна модерна. – К. – Львів, 2003. – Ч.8. – С. 143 – 155.
832. Босак О.І. Українські соціал-демократи в суспільно-політичному русі Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ століття). – Запоріжжя – Львів: Дике Поле, Фенікс, 2001. – 130 с.
833. Ботушанський В.М. Національний склад населення Північної Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Питання нової та новітньої історії країн Європи і Північної Америки: Зб. наук. ст. – Чернівці: ЧДУ, 1993. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 45 – 54.
834. Ботушанський В.М. Перегук революцій // Укр. іст. журн. – 2005. – № 4. – С. 107 – 113.
835. Ботушанський В.М. Сільське господарство Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 340 с.
836. Ботушанський В.М. Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму (1900 – 1914 рр.). – К.: Наукова думка, 1975. – 175 с.
837. Брайович С. Карл Каутський – еволюція его воззрений. – М.: Наука, 1982. – 230 с.
838. Брицький П., Юрійчук Є. Буковинець Осип Безпалко – міністр праці Української Народної Республіки // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: У 2-х т. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – Т. 1. – С. 387 – 393.
839. Буковина: історичний нарис / С.С.Костишин (голова редкол.),

- В.М.Ботушанський (відповід. редактор), О.В.Добржанський, Ю.І.Макар, О.М.Масан, Л.П.Михайлина. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
840. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) / В.М.Ботушанський (ред.), С.М.Гакман, Ю.І.Макар, О.М.Масан, І.А.Піддубний. – Чернівці : Рута, 2005. – 744 с.
841. Буковина. Її минуле і сучасне / За ред. А.Жуковського. – Париж–Філадельфія–Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
842. Васюк Л.И. Революционное движение на Буковине в конце XIX – начале XX в. – Львов: Свит, 1990. – 142 с.
843. Васюк Л.І. Революційних рух на Буковині в роки першої світової війни // Український історичний журнал. – 1986. – № 10. – С.64 – 72.
844. Васюта І.К. Соціально-економічні передумови розвитку революційної боротьби робітничого класу Західної України (1901-1939 рр.) // Укр. іст. журн. – 1982. – № 8. – С. 79 – 88.
845. Верстюк В. Україна – Росія: виборювання ідентичностей. 2. Політизація українського руху на початку ХХ ст. // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. праць, присвячений пам'яті академіка НАН України Ю.Ю.Кондуфора: В 2-х т. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – Т. 1. – С. 35 – 55 // [www.history.org.ua/xix/k1/2\\_2.pdf](http://www.history.org.ua/xix/k1/2_2.pdf).
846. Висоцький О. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. – К.: Основні цінності, 2004. – 272 с.
847. Висоцький О., Голуб А. Витоки сучасної української соціал-демократії // Генеза. – 1995. – №1 (3). – С.184 – 187.
848. Висоцький О., Голуб А. Зародження соціал-демократії в Україні і міжнародний соціалістичний рух // Політологічні читання. – 1994. – №2. – С. 96 – 118.
849. Возняк С.М. У пошуках суспільного ідеалу (І.Франко і соціалізм). – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – 170 с.
850. Волянчук М.М. Зв'язки партії “Пролетаріат” з робітничим рухом на західноукраїнських землях // Проблеми слов'янознавства. – 1976. – Вип. 14. – С.81 –

87.

851. Волянюк М.М. Зв'язки російської соціал-демократії з прогресивними діячами Галичини (1894 – 1904 рр.) // Укр. іст. журн. – 1963. – № 3. – С.38 – 48.

852. Волянюк М.М. Марксистська література в Галичині в другій половині ХІХ і на початку ХХ ст. // Праці кафедр суспільних наук Львівського університету. Питання філософії. – 1959. – Вип. 5. – С.35 – 54.

853. Волянюк М.М. Перші нелегальні робітничі гуртки у Львові // Наук. записки Львівського філіалу Центрального музею В.І.Леніна. – 1959. – Вип. 1. – С.19 – 47.

854. Волянюк М.М., Маланчук В.Ю. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні. – Львів: Кн.-журн. вид-во, 1960. – 230 с.

855. Гайдуков Л.Ф. Е.Бернштейн та його погляди на соціалізм (історія і сучасність) // Український історичний журнал. – 1992. – №5. – С.51 – 61.

856. Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України ХІХ ст. – Львів: Б.в., 1996. – 124 с.

857. Георгиев Л. Наследие автрмарксизма // Рабочий класс и современный мир. – 1988. – № 4. – С.185 – 187.

858. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. Т.1: Революційна українська партія. – К.: Книгоспілка, 1926. – 389 с.

859. Головченко В. Від “Самостійної України” до Союзу Визволення України. Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. – Харків: Майдан, 1996. – 190 с.

860. Головченко В. Нескорена Україна (з історії визвольної боротьби 1905 – 1907 рр.) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Харків: Око, 1995. – Т.4. – С.3 – 16.

861. Голуб А. Українська соціал-демократія і проблеми самовизначення Східної Галичини: міжнародний аспект // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 281 – 284.

862. Голуб А. Європейські обрії української соціал-демократії (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.). – Дніпропетровськ, 1998. – 156 с.

863. Гон М. Діалектика державності в українсько-єврейських взаєминах у Галичині

- 1918 – 1939 років // Україна модерна. – К.: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень ЛНУ імені І.Франка, 2002. – Ч.7. – С.103 – 118.
864. Гон М. Єврейські політичні партії Східної Галичини: генеза та динаміка внутрішніх процесів у 1918 – 1923 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного інституту: В 2-х ч. – Рівне, 2000. – Ч.1. – С.53 – 64.
865. Гон М. Лівоцентристські сіоністські партії Східної Галичини в 1920 – 1933 рр. // Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи: Збірка наукових праць. Матеріали конференції 2 – 5 вересня 1997 р. : У 2-х т. – К., 1998. – Т.1. – С.33 – 38.
866. Гон М. Сіоністська ідея у політичному житті західноукраїнського єврейства // Євреї України та Держава Ізраїль. – К., 1998. – С.58 – 68.
867. Гон М. Сионистское движение Западной Украины (конец XIX в. – 1929 г.) // Вестник Еврейского университета в Москве. – 1998. – №2 (18). – С.72 – 88.
868. Горук А.І. Національно-культурний рух поляків на Буковині (друга половина XIX ст. – 1914 р.). – Чернівці: Зелена Буковина, 2005.
869. Госиоровский М. История словацкого рабочего движения 1848 – 1918 гг. Пер. со словацк.- М.: Изд-во иностранной литературы, 1958. – 330 с.
870. Гошовська В.А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (Проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси) / Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків: Основа, 1997. – 421 с.
871. Грицак Я. До генезису ідеї політичної самостійності України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1992. – Вип.1. – С.119 – 143.
872. Грицак Я.Й. Драгоманов, Франко і дилема українського соціалізму // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова: Зб. наук. праць. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 75 – 83.
873. Грицак Я. “... Дух, що тіло рве до бою...”: Спроба політичного портрета Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1990. – 177 с.

874. Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки Наук. тов. ім. Т. Шевченка. – 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 71 – 110.
875. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
876. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856 – 1886). – К.: Критика, 2006. – 632 с.
877. Грицак Я.Й., Трусевич С.М. Іван Франко і робітничий рух у Східній Галичині у 70–80-х роках ХІХ ст. // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 вересня 1986 р.). – Кн. 1. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 343 – 347.
878. Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху. Михайло Драгоманов і женеvський гурток. – Відень, 1922.
879. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: Наук. думка, 1992. – 544 с.
880. Грушевський М.С. Новий період історії України: За роки від 1914 до 1919. – К.: Либідь, 1992. – 46 с.
881. Гусев В.И. К 100-летию основания Революционной украинской партии // Політологічний вісник. – К., 2001. – № 8. – С. 78 – 86.
882. Гусев В. Бунд в Україні: наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Єврейська історія та культура кінця ХІХ – початку ХХ ст. Збірник наук. праць. Матеріали конференції 28 – 30 серпня 2002 р. – К.: Б.в., 2003. – С.33 – 41.
883. Дадиани Л.Я. Международное рабочее движение и сионизм в период деятельности II Интернационала // Народы Азии и Африки. – 1975. - №5. – С.67 – 82.
884. Даурерштадт М., Геррітс А., Маркус Д.Д. Драматичний перехід: соціал-демократія у Східній та Центральній Європі / Пер. з англ. – К.: Основні цінності, 2000. – 232 с.
885. Дашкевич Я.Р. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С.63 – 73.
886. Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети // Україна в минулому. – К.- Львів, 1994. – Вип.6.



887. Дей А., Моторнюк І., Нечиталюк М. та ін. Історія української дожовтневої журналістики. – Львів: Вища школа, 1983.
888. Добржанський О. Буковинська крайова влада і українці в другій половині ХІХ – на початку ХХ століть // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К.: ІПіЕНД, 2002. – Вип. 18. – С. 51 – 61.
889. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці: Золоті літаври, 1999. – 574 с.
890. Добржанський О. Українська періодика Буковини в політичній боротьбі напередодні Першої світової війни // Українська періодика: Історія і сучасність. Доп. та повід. шостої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. 11 – 13 травня 2000 р. / За ред. М.М.Романюка. – Львів, 2000. – С.407 – 410.
891. Добржанський О.В. Чисельність українського і румунського населення Буковини за статистикою ХІХ – початку ХХ ст. // Укр. іст. журн. – 1998. – № 6. – С. 37 – 46.
892. Довгаль І. Вплив російської революції 1905 р. на розвиток революційного руху в Галичині. – К.: Політвидав, 1952. – 64 с.
893. Дорошенко В. Революційна Українська Партія (РУП): (1900 – 1905 рр.): Нарис з історії української соціалдемократичної партії. – Львів-К.: Видання ЦК УСДРП, 1921. – 40 с.
894. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. – Прага, 1936. – 99 с.
895. Дудяк О. Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини в першій третині ХХ ст. (за матеріалами переписів 1910, 1921 і 1931 рр.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – Вип. 35-36. – С.286 – 295.
896. Дьяков В.А. Исторические альтернативы для Европы 40 – 70-х годов ХІХ века // Вопросы истории. – 1993. – №7. – С. 54 – 68.
897. Евреи Украины. (Краткий очерк истории) / Ф.Горовский, Я.Хонигсман, А.Найман, С.Елиславский / Под ред. Ф.Я.Горовского: В 2-х ч. – К., 1995.
898. Евзеров Р.Я. Социал-демократическая партия Германии в начале ХХ в. //

Новая и новейшая история. – 2000. – № 1. – С. 51 – 65.

899. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890 – 1918 рр.). – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦТТ, 2006. – 536 с.

900. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899 – 1918). – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с.

901. Жерноклеєв О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. – К.: Основні цінності, 2004. – 283 с.

902. Жерноклеєв О. Національна ідея “Молодої України” ( 1900 – 1903 ) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1997. – №1. – С. 29 – 36.

903. Жерноклеєв О. Національні меншини на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини ( 1900 – 1914 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 1999. – Вип. II. – С. 74 – 84.

904. Жерноклеєв О. Співпраця української й австрійської соціал-демократії на початку ХХ ст.: досвід історії // Політологічний вісник. – К., 2001. – № 8. – С.90 – 96.

905. Жерноклеєв О., Райківський І. Українська соціал-демократична партія // Довідник з історії України. А – Я. – Вид. 2-е, доопрацьоване і доповнене. – К.: Генеза, 2002. – С. 949 – 950.

906. Жерноклеєв О., Райківський І. Семен Вітик // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – С. 184 – 188.

907. Жерноклеєв О., Райківський І. Семен Вітик: політична біографія // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2001. – Вип. IV-V. – С. 44 – 50.

908. Жерноклеєв О. Юліан Бачинський – засновник і лідер Української соціал-демократичної партії Галичини й Буковини // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2002. – Вип. 47. – С. 40 – 46.

909. Жерноклеєв О., Райківський І. Володимир Старосольський: політичний портрет // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2002. – Вип. VI. – С. 83 – 100.
910. Жерноклеєв О. Зв'язки та співпраця українських соціал-демократів Галичини і Наддніпрянщини на початку XX століття // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 48. – С. 38 – 41.
911. Жерноклеєв О. Міжнародна діяльність галицько-української соціал-демократії на початку XX ст. // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 62. – С. 20 – 25.
912. Жерноклеєв О., Райківський І. Микола Ганкевич (1869 – 1931): основні віхи життя і громадсько-політичної діяльності // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2003. – Вип. VII. – С. 3 – 22.
913. Жерноклеєв О. Ідея національної державності в ідеології польської соціал-демократії Галичини кінця XIX – початку XX століття // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Вип. 3: Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С. 10 – 14.
914. Жерноклеєв О., Райківський І. Осип Безпалко: сторінки життя і громадської діяльності // Галичина. – 2003. – Ч. 9. – С. 81 – 94.
915. Жерноклеєв О., Райківський І. Володимир Старосольський: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 135 – 150.
916. Жерноклеєв О., Райківський І. Політичний портрет Левка Ганкевича // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2004. – Вип. VIII. – С. 9 – 29.
917. Жерноклеєв О. Соціальні питання в програмі австрійської соціал-демократії на початку XX ст. // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2004. – Вип. 63-65. – С. 48 – 50.

918. Жерноклеєв О., Райківський І. Антін Чернецький (1887 – 1963): сторінки життя і громадсько-політичної діяльності // Українознавчі студії. – 2002-2003. – Ч. 4-5. – С. 211 – 224.
919. Жерноклеєв О., Адамович С. Співпраця наддніпрянської політичної еміграції в Австро-Угорщині з українською соціал-демократією Галичини та Буковини (1914 – 1918 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2005. – Вип. 4. – С. 67 – 70.
920. Жерноклеєв О., Райківський І. Володимир Темницький: сторінки політичної біографії (До 125-річчя від дня народження) // Український історичний журнал. – 2004. – № 6. – С. 68 – 83.
921. Жерноклеєв О. Галицька робітничка партія (1890 – 1892 рр.) // Галичина. – 2004. – Ч. 10. – С. 164 – 178.
922. Жерноклеєв О. Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії у складі австрійського “малого Інтернаціоналу” (1892 – 1899 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2005. – Вип. ІХ. – С. 48 – 68.
923. Жерноклеєв О. Від “Молодої України” до “молодого” крила української соціал-демократії: походження, платформа й тактика внутріпартійної опозиції в УСДП (1905 – 1907 рр.) // Галичина. – 2005. – Ч. 11. – С. 139 – 147.
924. Жерноклеєв О. Боротьба національних секцій австрійської соціал-демократії початку ХХ ст. за вплив на профспілки Галичини і Буковини // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Вип. 11. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 218 – 234.
925. Жерноклеєв О. Виникнення і становлення єврейської соціал-демократичної партії Галичини і Буковини (1899 – 1907 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2006. – Вип. Х-ХІ. – С. 89 – 104.
926. Животко А. Історія української преси. – Мюнхен: Ukrainisches Technisch-Wirtschaftliches Institut, 1989 – 1990. – 334 с.
927. Жук М.В. З історії буковинської соціал-демократії // Політологічний вісник. – К., 2001. – № 8. – С. 97 – 109.

928. Заводовський А.А. Зародження та діяльність періодичних видань української соціал-демократії на початку ХХ ст. // Наше гасло. – 2003. – № 1. – С. 64 – 75.
929. Заводовський А.А. Ідея майбутньої української державності в соціал-демократичній пресі Наддніпрянщини початку ХХ ст. // Політологічний вісник. – К., 2001. – № 8. – С. 110 – 117.
930. За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк, 1967. – 608 с.
931. Західно-Українська Народна Республіка. 1918 – 1923: Історія / Кер. авт. колективу й відповід. ред. О.Карпенко. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.
932. Зашкільняк А.С., Врадій Н.Ф. Пролетарська солідарність трудящих Східної Галичини з боротьбою російського пролетаріату в революції 1905 – 1907 рр.: (За док. ЦДІА УРСР у м. Львові) // Арх. України. – 1985. – № 5. – С. 20 – 23.
933. Зашкільняк Л. Михайло Драгоманов, соціалізм і польський соціалістичний рух // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С.420 – 436.
934. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 752 с.
935. Злупко С.М. До 90-річчя з дня народження В.П.Левинського // Укр. іст. журн. – 1970. – № 7. – С. 116 – 118.
936. Злупко С.М. Економічна думка на Україні: Нариси історії економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині ХІХ ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1969. – 222 с.
937. Злупко С.М. Ідейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині (кінець ХІХ-початок ХХ ст.). – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1960. – 83 с.
938. Злупко С.Н. Экономические программы польских политических партий в Галиции (конец ХІХ – начало ХХ вв.) // Советское славяноведение: Материалы ІV конф. историков-славистов (Минск, 1968 г.). – Минск, 1969. – С.291 – 294.
939. Исламов Т.М. Австро-Венгрия в первой мировой войне. Крах империи // Новая и новейшая история. – 2001. – №5. – С. 14 – 46.
940. Исламов Т.М. Империя Габсбургов: становление и развитие. ХVІ – ХІХ вв. // Новая и новейшая история. – 2001. – №2. – С. 11 – 40.

941. Исламов Т.М., Клеванский А.Х. Освободительное движение славянских народов и национальные программы социал-демократии России и Австро-Венгрии // Советское славяноведение. – 1977. – №1. – С.16 – 30.
942. История Второго Интернационала: В 2-х т. / Зубок Л.И. (отв. ред.), Айзин Б.А., Далин В.М. и др. – М.: Наука, 1965. – Т. 1. – 380 с.
943. Там же. – М.: Наука, 1966. – Т. 2. – 596 с.
944. История международного рабочего и национально-освободительного движения. – Ч.1 (60 – 80-е годы XVIII в. – 1917 г.): Учебное пособие. – М., 1962.
945. История Польши: В 3-х т. – Т. 2 / Под ред. И.С.Миллера и И.А.Хренова. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1955. – 712 с.
946. Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 вересня 1986 р.) – К.: Наук. думка, 1990. – Кн.1. – 528 с.
947. Івасюта М.К. Перше святкування 1 травня на Україні (До 75-річчя маївки у Львові) // Український історичний журнал. – 1965. – № 5. – С. 133 – 134.
948. Історичні передумови возз'єднання українських земель: Моногр. / Ф.І.Стеблій, Я.Д.Ісаєвич та ін. – К.: Наук. думка, 1989. – 400 с.
949. Історія Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – 347 с.
950. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). – Львів: Світ, 1992. – 702 с.
951. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. / НАН України, Інститут історії України. Голова ред. ради В.М.Литвин, відповід. ред. В.А.Смолій. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 2006. – 632 с.
952. Історія Української РСР: У 8 т. – Т. 3. – К.: Наук. думка, 1978. – 607 с.
953. Каковський К.Г. На шляху до Великого Жовтня: Страйковий рух в Галичині кінця XIX-початку XX ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – 156 с.
954. Калинович В.І. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – 155 с.
955. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / Пер. з нім. Х.Назаркевич, наук. ред. М.Крикун. – Львів: Вид-во Українського католицького

університету, 2005. – 360 с.

956. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття). – К.: Б.в., 1998. – 350 с.

957. Карпенко О.Ю. До питання про виникнення і організаційне оформлення Комуністичної партії Східної Галичини (1919 – 1923 рр.) // З історії західноукраїнських земель. – Вип. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 163 – 190.

958. Карпенко О. З історії Західно-Української Народної Республіки (До 85-річчя з дня народження професора О.Ю.Карпенка). – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний ун-т ім. В.Стефаника, 2006. – 496 с.

959. Карпенко О.Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях // Укр. іст. журн. – 1993. – № 1. – С. 16 – 29.

960. Карпенко О.Ю., Курило В.М. Посилення революційних процесів на західноукраїнських землях у 1917 – 1920 рр. // Укр. іст. журн. – 1989. – № 10. – С. 45 – 55.

961. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.

962. Касьянов Г. Український соціалізм: люди, партії, ідеї (початок ХХ сторіччя) // Політологічні читання. – 1992. – № 2. – С. 101 – 114.

963. Качараба С.П. Еміграція з Західної України (1919 – 1939). – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2003. – 416 с.

964. Кеннеді М. Історична спадщина та громадянське суспільство: альтернативні нації в Східній Європі // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч.1. – С. 123 – 131.

965. Клейнер І. Владімір (Зеев) Жаботинський і українське питання. Вселюдськість у шатах націоналізму. – К. – Торонто – Едмонтон: Канадський інститут українських студій, 1995. – 264 с.

966. Кобута Л. Володимир Левинський: ще раз про ідейно-політичне обличчя забутого діяча // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 204 – 208.

967. Ковальчак Г.І. До питання про формування робітничого класу Східної Галичини (1848 – 1890 рр.) // Укр. іст. журн. – 1983. – № 1. – С. 55 – 62.

968. Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К.: Наук. думка, 1988. – 252 с.

969. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX – XX ст. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.
970. Колесник В. Українська соціалістична партія: створення, програмно-тематичні засади, діяльність // Історичний журнал. – 2004. – № 8. – С. 84 – 90.
971. Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900 – 1919 рр.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 371 с.
972. Кондратюк К., Мандзяк В. Українське національне відродження в Галичині XIX – початку XX ст. у міжвоєнній західноукраїнській історіографії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 566 – 573.
973. Копчак С.І., Мойсеєнко В.І., Романюк М.Д. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження). – Львів: Світ, 1996. – 285 с.
974. Кордуба М. Розвій українського населення в Галичині за останні 100 літ // Світ. – 1926. – № 13-14. – С. 4 – 7.
975. Кравець М.М. До характеристики УСДП у Західній Україні (1920 – 1924 рр.) // Український історичний журнал. – 1958. - №1. – С.84 – 91.
976. Кравець М.М. Масові робітничі виступи у Східній Галичині на початку XX ст. (1901-1914 роки) // З історії західноукраїнських земель. – Вип. 5. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 113 – 135.
977. Кравець М.М. Початок робітничого руху в Східній Галичині // Там само. – Вип. 3. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 23 – 59.
978. Кравець М.М. Робітничий рух в Східній Галичині наприкінці XIX ст. (1892-1900 роки) // Там само. – Вип. 4. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 40 – 65.
979. Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1964. – 240 с.
980. Красівський О.Я. Галичина у першій чверті XX ст.: Проблеми польсько-українських стосунків / Українська академія держ. управління при Президентові України. Львівський філіал. – Львів, 2000. – 415 с.
981. Красівський О.Я. Польсько-українські стосунки в умовах зародження та



- розвитку партійно-політичної системи та зміцнення національно-політичного руху (90-і рр. XIX ст. – 1918 р.) // Студії політичного центру “Генеза”. – Львів, 1997. – № 1. – С. 66 – 75.
982. Кретинин С.В. Карл Реннер: жизнь и деятельность (1870 – 1950) // Новая и новейшая история. – 1999. – № 5. – С. 115 – 134.
983. Кретинин С.В. Каутский против ревизионизма Бернштейна: начало полемики // Новая и новейшая история. – 2003. – № 4. – С. 11 – 28.
984. Кретинин С.В. Отто Бауэр (1882 – 1938) и австромарксизм // Новая и новейшая история. – 1997. – № 2. – С. 126 – 147.
985. Кривогуз И.М. Второй Интернационал. 1889 – 1914. – М.: Мысль, 1964. – 494 с.
986. Кривогуз И.М. Основные периоды и закономерности международного рабочего движения до Октября 1917 г. – М.: Мысль, 1976. – 364 с.
987. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці: Прут, 2000. – 488 с.
988. Крупський І.В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX – перша половина XX ст. ). – Львів: Світ, 1995. – 184 с.
989. Крушельницькій А. Західно-українське політичне життя // Нові шляхи. – 1930. – № 10. – С.92 – 111.
990. Кугутяк М. Галичина: Сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст.-1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
991. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії. – К. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – Т.1: 1918 – 1929. – 536 с.
992. Кугутяк М. Радикальна партія в Східній Галичині // Укр. іст. журн. –1990. – № 10. – С. 55 – 63.
993. Кукурудзяк М.Г. Робітничий рух на Північній Буковині наприкінці XIX – на початку XX ст. – Львів: Вища школа, 1982. – 128 с.
994. Куранов Г.Г., Полтавский М.А. Новые книги по истории австрийского рабочего движения // Новая и новейшая история. – 1969. – № 3. – С. 141 – 147.
995. Курас І.Ф. Повчальний урок історії: (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії). – К.: Політвидав України, 1986.

– 185 с.

996. Куцмани Б. Духовная, культурная и политическая жизнь евреев Галиции при австрийской власти (1772 – 1918) // Материалы Девятой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. – Ч. 1. – М.: Академическая серия. Вып.10, 2002. – С.177 – 191.

997. Лавров Ю.П. Початок діяльності Союзу визволення України // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С.17 – 32; № 5. – С.3 – 16.

998. Лавров Ю.П. Про ідейні й організаційні засади Союзу визволення України // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С.79 – 90.

999. Лазарович М. “Гей, ви, стрільці січовії...”. Формування українського стрілецького руху в Галичині: причини, передумови, наслідки. – Тернопіль: Джура, 2004. – 80 с.

1000. Лазечко П.В. З історії формування залізничного пролетаріату в Східній Галичині в другій половині XIX ст. // Український історичний журнал. – 1987. – № 8. – С. 118 – 121.

1001. Левенець Ю.А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту // Укр. іст. журн. – 1992. – № 3. – С. 23 – 31.

1002. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 – 1918. – Львів, 1928. – Т. 1 – 3.

1003. Левицький К. Українські політики: Сильвети наших давніх послів і політичних діячів. – Львів: Діло, 1936. – 140 с.

1004. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К.: Основи, 1994. – Т.1 – 554 с.

1005. Там само. – Т.2 – 573 с.

1006. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Військова еліта Галичини / НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 2004. – 376 с.

1007. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР / НАН України; Інститут українознавства. – Львів : Вид. фірма “Олір”, 1995. – 361 с.

1008. Лобанова-Гулак М. Теорія і практика бернштейніанства і шляхи розвитку лівих сил у Східній Європі в останнє десятиліття XX сторіччя // Молода нація. – К.: Смолоскип, 2000. – № 3. – С. 94 – 102.

1009. Лозинський М. Галичина в рр. 1918 – 1920. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1922. – 228 с.
1010. Любченко В. Євреї у складі Російської імперії // Нариси з історії та культури євреїв України / Упоряд. та ред. Л.Фінберг і В.Любченко. – К.: Дух і Літера, 2005. – С. 60 – 96.
1011. Мазурок О. С. Города западноукраинских земель эпохи империализма (Социально-экономический аспект). – Львов: Свит, 1990. – 156 с.
1012. Мазурок О. С. Про соціальну структуру і національний склад промислового населення міст на західноукраїнських землях в епоху імперіалізму // Укр. іст. журн. – 1988. – № 10. – С. 94 – 104.
1013. Майер Т. Демократический социализм – социальная демократия. Введение. – К.: Основні цінності, 2000. – 188 с.
1014. Майер Т. Трансформація соціал-демократії. Партія на шляху у XXI століття. – К.: Основні цінності, 2004. – 208 с.
1015. Макаєв В. Робітничий клас Галичини в останній третині XIX ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 206 с.
1016. Макар Ю.І. Холмщина і Підляшшя в першій половині XX століття: Історико-політична проблематика. – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І.Крип'якевича, 2003. – 88 с.
1017. Макар Ю., Струтинський В. Участь поляків у громадсько-політичному та господарському житті Буковини у XIX – на початку XX ст. // Буковина. Блиск і тіні “Європи в мініатюрі”. – Варшава, 1995. – С. 93 – 106.
1018. Макарчук С. Відносини між Русько-українською радикальною партією і Соціал-демократичною партією Галичини і Сілезії у 90-х роках XIX ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9. – С.437 – 447.
1019. Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: Вища школа, 1983. – 255 с.
1020. Мартинов А. Соціал-демократична партія у політичній історії Німеччини XX

століття. – К.: Основні цінності, 2003. – 352 с.

1021. Мацежинський В.Л. Розвиток преси у Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст. // Галичина. – 2004. – № 10. – С. 93 – 102.

1022. Медведчук В. Дух і принципи соціал-демократії: українська перспектива. – К.: Основні цінності, 2000. – 200 с.

1023. Международное рабочее движение. Вопросы истории и теории: В 8-ми т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1976. – 654 с.

1024. Международное рабочее движение. Вопросы истории и теории: В 8-ми т. – Т. 3. – М.: Мысль, 1978. – 701 с.

1025. Мейс Д. Соціалістичні моделі української державності // Політична думка. – 1996. – № 1. – С.92 – 105.

1026. Миллер С., Поттхофф Х. Краткая история СДПГ, 1848 – 1990. – К.: Основні цінності, 2000. – 376 с.

1027. Михальський І.С. Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 344 с.

1028. Михальський Ю. Всепольський з'їзд політиків у 1903 р. та суспільно-політична ситуація в Галичині // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21 – 22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 109 – 113.

1029. Михутина І.В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века). – М.: Ин-т славяноведения РАН, 2003. – 288 с.

1030. Мірчук П. Перший листопад. – Торонто, 1958. – 59 с.

1031. Монолатій І. Євреї в імперії Габсбургів (1772 – 1918 рр.) // Нариси з історії та культури євреїв України / Упоряд. та ред. Л.Фінберг і В.Любченко. – К.: Дух і Літера, 2005. – С. 97 – 116.

1032. Монолатій І. Німці у Галичині (1772 – 1923): Координати німецько-українських взаємин. – Львів – Коломия: Вік, 2001. – 56 с.

1033. Мудрий М. Ідейні витоки ЗУНР: національні та політичні орієнтації галицьких українців у XIX – на початку XX ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип.6. – С. 96 – 110.

1034. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім.І.Франка, 2002. – Вип. 37. – Ч.1: Статті та повідомлення. – С. 465 – 560.
1035. Мудрий М. Lwyw. Miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / Pod red. H.Āablicskiego i K.Karolczaka. Kraków, 1998. Т. 2. 588 s. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім.І.Франка, 1998. – Вип. 33. – С. 296 – 300.
1036. Назарук О., Охримович О. Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові // Історичний огляд життя в студентських українських організаціях. Зібрав і видав Зенон Кузеля. – Львів: Накладом редакційного комітету, 1908. – С. 3 – 51.
1037. Найман О.Я. Єврейські партії та об'єднання України (1917 – 1925). – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1998. – 190 с.
1038. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XX ст.) / Я.Й.Малик, Б.Д.Вол, С.Д.Гелей та ін. За заг. ред. Я.Й. Малика. – Львів: Світ, 2001. – 294 с.
1039. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України. Головний редактор О.М.Стоян; керівник авторського колективу О.П.Реєнт. – К., 2002. – 732 с.
1040. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / М.Панчук (кер. авт. колект.), В.Войналович, О.Галенко та ін. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2000. – 356 с.
1041. Новосад Ф. Австромарксизм // Марксистская философия в международном рабочем движении конца XIX – начала XX вв. – М., 1984.
1042. Овнанян С. В. Подъем рабочего движения в Австрии (1905 – 1906 гг.). – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 245 с.
1043. Огородник Т. Володимир Старосольський – публіцист, редактор, видавець // Українська періодика: Історія і сучасність. Доп. та повід. шостої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. 11 – 13 травня 2000 р. / За ред. М.М.Романюка. – Львів, 2000. – С.485 – 489.

1044. Олексюк М. Володимир Левинський. При світлі нового дня // Наука і суспільство. – 1992. – № 8-9. – С.16 – 18.
1045. Олексюк М. Левинський без маски // Жовтень. – 1972. – № 4. – С.109 – 112.
1046. Орлов Б.С. Австромарксизм с позиции сегодняшнего дня // Вопросы истории. – 1988. - №12. – С.138 – 140.
1047. Орлов Б.С. Социал-демократия как объект научных исследований в России: Науч.-аналитич. обзор. – М.: Серии б/и, буква С, 2000. – 169 с.
1048. Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. – Львів: Кн.-журн. вид-во, 1954. – 185 с.
1049. Осечинський В. К. До питання про роль соціал-демократії Галичини в революційному русі доби імперіалізму // Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична. – 1967. – Вип. 4. – С. 32 – 43.
1050. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки. – Львів, 1922.
1051. Павко А.І. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. – К.: Плеяди, 2002. – 552 с.
1052. Павко А.І. Політичні партії й організації у Східній Галичині та Наддніпрянщині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: повчальний досвід історії // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – Випуск V. – С.93 – 99.
1053. Павко А.І. Посилення впливу політичних партій Східної Галичини на громадянське життя краю в 1900 – 1907 рр. // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С.63 – 79.
1054. Павко А.І. Теоретико-методологічні засади дослідження діяльності політичних партій та організацій в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Український історичний журнал. – 2001. – № 4. – С.112 – 125.
1055. Панок О. “Національне” і “соціальне” в політологічній концепції Володимира Старосольського // Відродження соціал-демократії в Україні: можливості і перспективи. – К.: Стилос, 1997. – С.156 – 163.
1056. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. –

Львів: Інститут українознавства ім І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.

1057. Патер І. Українська самостійницька думка на зламі XIX – XX століть // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 497 – 505.

1058. Патер І., Франчук Є. Український рух у роки Першої світової війни // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 116 – 120

1059. Пелинка П. Австрийская социал-демократия в ретроспективе // Международная жизнь. – 1990. – № 11. – С. 102 – 111.

1060. Плаксюк К.Г. В.П. Левинський – пропагандист історичного матеріалізму на Західній Україні // З історії філософії і соціології на Україні: Респ. міжвід. збірник. – К., 1968. – С. 107 – 112.

1061. Пожарская С.П., Намазова А.С. Общие тенденции развития Европы в XIX – начале XX в. // Новая и новейшая история. – 1999. – № 4. – С. 51 – 63.

1062. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. – Т. 1: На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Редкол.: І.Ф.Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002. – 424 с.

1063. Полтавский М. История Австрии. Пути государственного и национального развития: В 2-х ч. – М.: Б. и., 1992. – Ч. 2: От революции 1848 г. до революции 1918 – 1919 гг. – 369 с.

1064. Полтавский М.А. Становление социал-демократического движения в Австрии // Нов. и новейш. ист. – 1984. – № 3. – С. 35 – 53.

1065. Пристер Е. Краткая история Австрии. – М.: Изд. иностр. лит., 1952. – 551 с.

1066. Пустова Ф.Д. І.Я.Франко і радикальна партія // Український історичний журнал. – 1966. – № 8. – С. 45 – 52.

1067. Рабінович Я.Й. Євреї між століттями надій (Політологічне дослідження): До 1000-ліття проживання євреїв в Україні. – Івано-Франківськ: ІФДТУНГ, 1997. – 275 с.

1068. Рабінович Я.Й. На зламі віків: До 1000-річчя проживання євреїв в Україні. – К.: Б. в., 1998. – 360 с.

1069. Райківський І. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з

- Польською партією соціалістичною в 1918 – 1939 рр. // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 70 – 86.
1070. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917 – 1920 років // Галичина. – 1998. – № 1(2). – С. 42 – 55.
1071. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928 – 1939 рр.) / Прикарпатський ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ, 1995. – 66 с.
1072. Ратич М.О. Боротьба трудящих за виборчу реформу на польських землях під владою Австрії на початку ХХ ст. // Українське слов'янознавство: Міжвід. респ. наук. збірник. – 1971. – Вип. 4. – С.132 – 140.
1073. Ратич М.О. Першотравневі демонстрації в Західній Галичині початку ХХ ст. як важлива форма політичної боротьби робітничого класу // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1976. – Вип. 14. – С.62 – 68.
1074. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. – К.: Поліс, 2000. – 447 с.
1075. Реєнт О.П. Деякі проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: стан і перспективи наукової розробки // Український історичний журнал. – 2000. – № 2. – С.3 – 26.
1076. Реєнт О. Історичні події в Україні ХІХ – початку ХХ ст.: сучасний дослідницький інтерес // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Вип. 5. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003 // [www.history.org.ua/xix/6/0.pdf](http://www.history.org.ua/xix/6/0.pdf).
1077. Реєнт О. Революційні та соціальні рухи трудящих мас України // Укр. іст. журн. – 2005. – № 4. – С. 89 – 107.
1078. Реєнт О. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 340 с.
1079. Романенко Є. Українські національні партії в Російській імперії // Нова політика. – 2001. – № 3. – С. 46 – 49.
1080. Романюк М.М., Галушко М.В. Українські часописи Північної Буковини (1870 – 1940 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. – Львів: Фенікс, 1999. – 428 с.
1081. Рубинштейн Е.И. Крушение австро-венгерской монархии. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 427 с.



1082. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914 – 1934). – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 648 с.
1083. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. // Україна крізь віки. – Т. 10. – К.: Альтернативи, 1999. – 320 с.
1084. Савченко В.Н. Национально-политические отношения в Восточной Галиции и Буковине. 1910 – 1911 годы // Вопросы истории. – 2003. – № 5. – С. 145 – 149.
1085. Самарцев І.Г. Австрійська провінція чи “Український П’ємонт”? // Українська ідея: Історичний нарис. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 106 – 121.
1086. Сарбей В.Г. Національне відродження України // Україна крізь віки. – Т.9. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
1087. Свежинський П. В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці ХІХ -на початку ХХ ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – 192 с.
1088. Сич О.І. Всесвітня історія. (1918 – 1945 рр.) / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці: Рута, 2000. – 102 с.
1089. Сич О.І. Історія країн Західної Європи в міжвоєнний період (1918 – 1939 рр.). – Чернівці: Рута, 2002. – 107 с.
1090. Скорейко Г.М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: історико-демографічний нарис. – Чернівці: Прут, 2002.
1091. Смольский И. Зарождение и развитие сионизма в Галиции в конце ХІХ – начале ХХ вв. // Материалы Одиннадцатой Ежегодной Международной междисциплинарной конференции по иудаике. – Ч. 1. – М., 2004. – С. 404 – 411.
1092. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
1093. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1917 – 1920 рр.). – К.: Просвіта, 1999. – 507 с.
1094. Стахів М. На переломі... Коротка історія українського політичного руху в новіших часах. – Львів: Самоосвіта, 1938. – 48 с.
1095. Стахів М. Пробудження народних мас. Історія українського політичного руху.

– Львів, 1939. – 80 с.

1096. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях. – Львів, 1934. – 135 с.

1097. Струтинський В., Яценюк Т. Поляки на Буковині в ХІХ – на початку ХХ ст.: деякі аспекти участі в громадсько-політичному та господарському житті // З історичного минулого Буковини: Зб. наук. статей. – Чернівці: ЧДУ, 1996. – С. 62 – 73.

1098. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 1999. – 226 с.

1099. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Львів: Каменярь, 1998. – 132 с.

1100. Табачников Б.Я. К вопросу о связях В.И.Ленина с левым крылом польской социал-демократии в 1911 – 1912 годах // Советское славяноведение. Материалы ІV конф. историков-славистов (Минск, 1968 г.). – Минск, 1969. – С. 339 – 344.

1101. Тейлор А.Дж.П. Габсбурзька монархія. 1809 – 1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – 268 с.

1102. Трайнин И.П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1947. – 307 с.

1103. Троян С.С. Концептуальні основи Середньої Європи / Рівненський ін-т слов'язознавства Київського славістичного ун-ту. – К. : НМЦВО, 2005. – 196 с.

1104. Трусевич С.М. Співробітництво українських і польських робітників Східної Галичини в перших нелегальних гуртках // З історії міжслов'янських зв'язків: (Зб. наук. праць). – К.: Наук. думка, 1983. – С. 121 – 129.

1105. Трусевич С.М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50 – 70-х роках ХІХ ст. – К.: Наук. думка, 1978. – 166 с.

1106. Тютюкин С.В. Политическая драма Г.В.Плеханова // Новая и новейшая история. – 1994. – № 1. – С. 124 – 163.

1107. Урьяс Е.Л. Рабочее движение в Австро-Венгрии в 1867 – 1914 гг. – М.: Изд-во ВПШ и АОН, 1959. – 63 с.

1108. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми /

- Колект. моногр. за ред. Л.Зашкільняка. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 406 с.
1109. Українські Січові Стрільці. 1914 – 1920. – Львів: Слово, 1991. – 160 с.
1110. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. – Подєбради, 1934. – 173 с.
1111. Фісанов В.П. Програне суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни) / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 261 с.
1112. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860 - 1890). – К.: Основні цінності, 2002. – 328 с.
1113. Хонігсман Я.С. Особливості промислового перевороту в Західній Україні // Укр. іст. журн. – 1971. – № 8. – С. 65 – 70.
1114. Хонигсман Я. Политические партии евреев Галиции в конце XIX – начале XX вв. // Єврейська історія та культура кінця XIX – початку ХХ ст. Збірник наук. праць. Матеріали конференції 28 – 30 серпня 2002 р. – К.: Б.в., 2003. – С.141 - 156.
1115. Цьольнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Р.Дубасевич, Х.Назаркевич та ін. – Львів: Літопис, 2001. – 712 с.
1116. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890 – 1894 рр. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – 247 с.
1117. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861 – 1901 (нарис з історії українського парламентаризму). – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2002. – 288 с.
1118. Швейцер В.Я. Социал-демократия Австрии: Критика политических концепций и программ. – М.: Наука, 1987. – 222 с.
1119. Шимов Я. Австро-Венгерская империя. – М.: Эксмо, 2003. – 608 с.
1120. Шип Н.А. Про зв'язок українського національного й соціального рухів у другій половині XIX ст. // Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст. – Вип. V. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 345 – 366 ([www.history.org.ua/xix/6/5\\_8.pdf](http://www.history.org.ua/xix/6/5_8.pdf)).
1121. Шолле З. Рабочее движение в чешских землях во время мировой империалистической войны 1914 – 1918 годов. Пер. с чешск. – М.: Иностранлитиздат, 1955. – 205 с.

1122. Шпорлюк Р. Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Г.Касьянов (пер.з англ, передм., упоряд.). – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.
1123. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / Г.Касьянов (пер.). – К.: Основи, 1998. – 479 с.
1124. Штайнер Г. Рабочий класс Австрии после австро-прусской войны 1866 г. // Новая и новейшая история. – 1966. – №6. – С. 90 – 93.
1125. Юрченко О.Т. Всупереч фактам (Про ідейно-політичне обличчя В.П.Левинського) // Укр. іст. журн. – 1972. – № 5. – С. 45 – 57.
1126. Яремчук В. Українці в політичній системі Австро-Угорщини (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України . – К.: ІПіЕНД, 2002. – Вип. 18. – С. 28 – 50.
1127. Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918 – 1923 роках. – Філадельфія, 1956. – 182 с.
1128. Ярошенко А.Д. В.І.Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях. – Львів: Каменяр, 1969. – 167 с.
1129. Яцкевич Є.А. Піднесення революційного руху в Східній Галичині в 1901 – 1902 рр. // З історії західноукраїнських земель. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – Вип. 3. – С. 60 – 69.
1130. Яцкевич Є.А. Становище робітничого класу Галичини в період капіталізму (1848 – 1900): (Нарис). – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 108 с.
1131. Arbeiterbewegung in Цsterreich und Ungarn bis 1914. – Wien: Europaverlag, 1986. – 234 s.
1132. Beicikowska A. Stronnictwa i zwiЅzki polityczne w Polsce. – Warszawa, 1925. – 1086 s.
1133. Die Bewegung: Hundert Jahre Sozialdemokratie in Цsterreich / Erich Erцschl u. a. (Hg.). – Wien: Passagen Verlag, 1990. – 622 s.
1134. Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. Буковина. Загальне краєзнавство / Пер. з нім. Ф.С.Андрійця, А.Т.Квасецького; наук. ред. В.М.Ботушанський, О.М.Масан, В.Ю.Іванюк. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – 488 с.
1135. Вгьgel L. Geschichte der цsterreichischen Sozialdemokratie. – Band I. – Wien:

Wiener Volksbuchhandlung, 1922.

1136. Ibid. – Band IV. – Wien: Wiener Volksbuchhandlung, 1923. – 387 s.

1137. Ibid. – Band V. – Wien: Wiener Volksbuchhandlung, 1925. – 462 s.

1138. Buszko J. Dzieje ruchu robotniczego w Galicji Zachodniej (1848 – 1918). – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986. – 478 s.

1139. Buszko J. Józef Piłsudski w Krakowie: 1896 – 1935. – Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. – 64 s.

1140. Buszko J. Polacy w parlamencie wiedeńskim: 1848 – 1918. – Warszawa: Wydaw. Sejmowe, 1996. – 459 s.

1141. Buszko J. Ruch socjalistyczny w Krakowie 1890 – 1914 na tle ruchu robotniczego w Zachodniej Galicji. – Kraków, 1961.

1142. Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji 1905 – 1914. – Warszawa: PWN, 1956. – 300 s.

1143. Dąbrowski P. Commemorations and the Shaping of Modern Poland. – Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2004. – 314 p.

1144. Dunin-Wąsowicz K. Dzieje Stronnictwa Ludowego w Galicji. – Warszawa, 1956.

1145. Dzieje Polski. T. 3, 1795 – 1918 / pod red. Jerzego Topolskiego. – Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN, 1993. – 255 s.

1146. Dzieje Polski w XX wieku / Stanisław Sierpowski, Stanisław Ćierko. – Poznań: Kurpisz, 2002. – 599 s.

1147. Erenyi T. Die Frage der Revolution und der Reform in der Arbeiterbewegung Osterreich–Ungarn um die Jahrhundertwende. – Budapest: Akad. Kiado, 1975. – 37 s.

1148. Die Ersten 100 Jahre: Osterreichische Sozialdemokratie 1888 – 1988 / Hrsg. von Helene Maimann. Vorwort von Heinz Fischer.— Wien – Munchen: Verlag Christian Brandstatter, 1988.— 367 s.

1149. Gruchaia J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890 – 1914) – Katowice: UH, 1988. – 146 s.

1150. Himka J.-P. Socialism in Galicia. The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860 – 1890). – Cambridge, Mass.: Harvard Univ., 1983. – 243 p.

1151. A history of Romania / Bolovan I., Constantiniu F. and etc. – Iasi: The Center for

Romanian studies, the Romanian Cultural Foundation, 1996. – 724 p.

1152. Hornowa E. Ukraicki obyz postkpowy i jego wsypypraca z polsk№ lewic№ spoieczn№ w Galicji 1876 – 1895. – Wrociaw, 1968. – 163 s.

1153. Holzer J. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa: Ksi№iKa i Wiedza, 1974. – 668 s.

1154. Istoria Rombniei / Constantinescu M., Daicoviciu C., Pascu C. ei alt. – Bucurecti: Editura didacticr ei pedagogicr, 1969. – 722 p.

1155. Jacobs J. Victor Adler, Jewish National Identity, and the Jewish Socialist Parties of the Russian and Austrian–Hungarian Empires // Archiv 1990. Jahrbuch des Vereins fbr Geschichte der Arbeiterbewegung – Wien, 1990. – S.123 – 135.

1156. Jamroiek W. Idee edukacyjne polskiej socjalnej demokracji w Galicji do 1918 roku / Wydziai Studiow Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. – Poznac: Eruditus, 1994. – 203 s.

1157. Jobs K. Zwischen Nationalismus und Internationalismus. Die polnische und ukrainische Sozialdemokratie in Galizien von 1890 bis 1914. Ein Beitrag zur Nationalitdtfrage im Habsburgerreich. – Hamburg, 1996.

1158. Kieszczycki L. Kronika ruchu zawodowego w Polsce 1808 – 1939. – Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ, 1972. – 432 s.

1159. Koko E. Wolni z wolnymi: PPS wobec kwestii ukraickiej w latach 1918 – 1925. – Gdacsk: Wydaw. UG, 1991.

1160. Koko E. W nadziei na zgodk: polski ruch socjalistyczny wobec kwestii narodowo¶ciowej w Polsce: (1918 – 1939). – Gdacsk: Wydaw. UG, 1995.

1161. Konrad H. Nationalismus und Internationalismus: Die Usterreichische Arbeiterbewegung vor dem Ersten Weltkrieg. – Wien: Europaverlag, 1976. – 216 s.

1162. Leinwand A. Posei Herman Lieberman. – Krakyw – Wrociaw: Wydaw. Literackie, 1983. – 274 s.

1163. Ldw R. Der Zerfall der “Kleinen Internationale”: Nationalitdtkonflikte in der Arbeiterbewegung des alten Usterreich (1889 – 1914). – Wien: Europaverlag, 1984. – 326 s.

1164. Ludwikowski R. Szkice na temat galicyjskich ruchow i mysli politycznej (1848 –

- 1892). – Warszawa – Kraków: PWN, 1980. – 197 s.
1165. Maderthaner W. Die Organisation der österreichischen Sozialdemokratie. – Wien: Sozialistische Bibliothek, 1994.
1166. Markowits A.S. Introductions: Empire and Province // Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1989. – P.1 – 22.
1167. Mommsen H. Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. – Wien: Europaverlag, 1963. – 467 s.
1168. Mueat M., Ardeleanu I. Viaşoa politică on România 1918 – 1921. – Bucureşti: Editura politică, 1976. – 374 p.
1169. Muńlicki J. Prasa polska w Galicji w dobie autonomicznej (1867 – 1918) // Prasa polska w latach 1864 – 1918. – Warszawa, 1976. – S. 114 – 176.
1170. Najdus W. Ignacy Daszyński 1866 – 1936. – Warszawa: Czytelnik, 1988. – 564 s.
1171. Najdus W. Klasowe zwińozki zawodowe w Galicji // Przeglńed historyczny. – 1960. – T. 51. – Zesz.1. – S. 123 – 154.
1172. Najdus W. Kwestia narodowa w ujęciu Polskiej partii socjalno-demokratycznej Galicji i Hńńeska. – Warszawa, 1979. – 297 s.
1173. Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Hńńeska, 1890 – 1919. – Warszawa: PWN, 1983. – 719 s.
1174. Najdus W. Rodzina i domownicy rzemieńlnika polskiego w latach 1772 – 1918 na podstawie materiaiów maiopolskich. – Warszawa, 1991.
1175. Najdus W. Szkice z historii Galicji. – Warszawa: Ksińńika i Wiedza, 1958. – T. 1: Galicja w latach 1900 – 1904. – 412 s.
1176. Ibid. – Warszawa: Ksińńika i Wiedza, 1960. – T.2: Galicja w latach 1905 – 1907. – 636 s.
1177. Najdus W. Zygmunt Marek – prawnik i polityk 1872 – 1931. – Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1992. – 234 s.
1178. Nistor I. Istoria Bukovinei. – Bucureşti: Humanitas, 1991. – 454 p.
1179. Partacz Cz. Stosunki polsko-ukraieckie w Galicji w latach 1888 – 1908. – Koszalin, 1989. – 459 s.

1180. Pelinka P. Sozialdemokratie in Österreich Hundert Jahre seit Heinfeld: Die Entwicklung einer Bewegung von Victor Adler bis Franz Vranitzky. – Wien: HPT-Verl.-Ges., 1988. – 125 s.
1181. Piasecki H. Sekcja żydowska PPSD i Żydowska Partia Socjalno-demokratyczna. 1892 – 1919/1920. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk – JodŃ: Zakład narodowy im.Ossolicznych, 1983. – 380 s.
1182. Piasecki H. Żydowska organizacja PPS 1893 – 1907. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk: Zakład narodowy im.Ossolicznych, 1978. – 273 s.
1183. Rudnytsky I. L. Essays in Modern Ukrainian History. – Edmonton, 1987. – 497 p.
1184. Rudnytsky I.L. The Ukrainians in Galicia under Austrian Rule // Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia . – Cambridge, Mass.: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1989. – P. 23 – 67.
1185. Scurtu I. ContribuŃii privind viaŃa politicŃ din RomŃnia. – BucureŃi: Editura enciclopedicŃ ei enciclopedicŃ, 1988. – 665 p.
1186. Selimowski T. Polskie legalne stronnictwa polityczne. – Warszawa: Nakładem autora, 1934. – 115 s.
1187. Sozialdemokratie und Habsburgerstaat / Wolfgang Maderthaner (Hrsg.). – Wien: Locker Verlag, 1988. – 236 s.
1188. Stefanowski R. PPS, 1892 – 1992. – Warszawa: Instytut wydawniczy KsiŃka i Prasa, 1992. – 205 s.
1189. Steiner H. Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867 – 1889. Beiträge zu ihrer Geschichte von der Gründung des Wiener Arbeiterbildungsvereines bis zum Einingungsparteitag in Heinfeld. – Wien, 1964.
1190. Swoboda H. Ignacy Daszycki: Życie, praca, walka. – Warszawa: Nakł. ZarzŃdu głównego Tow-wa Un-tu robotniczego, 1934. – 84 s.
1191. Szczurowski R. SocjaliŃcy w polskiej publicystyce katolickiej lat 1878 – 1918. – Kraków: Wydaw. Nauk. PAT, 2001.
1192. Hliwa M. Bolesław Drobner – szkic o działalności politycznej. – Kraków – Wrocław: Wydaw. Literackie, 1985. – 327 s.
1193. Hliwa M. Ludzie i idee socjalistyczne w Polsce. – Kraków: Wydaw. Naukowe



WSP, 1989. – 258 s.

1194. Ѓлива М. МуЃл аграрна socjalistyw polskich w XIX i XX wieku. – Krakyw: Wydaw. Naukowe WSP, 1993. – 229 s.

1195. Ѓлива М. Polska муЃл polityczna w I poiowie XX wieku. – Wrociaw: Zaklad Narodowy im. Ossolickich, 1993. – 270 s.

1196. Ѓлива М. Zygmunt Ѓuiawski – zarys biografii. – Krakyw: Secesja, 1993. – 153 s.

1197. Tradiiu de solidaritate internatioinalistг rombno-sovietice. – Bucureti: Editura politicг, 1977. – 418 p.

1198. W stulecie Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej Galicji i ЃлЃoska (materialy z sesji naukowej w Wyiszej Szkole Pedagogicznej w Krakowie, w dniach 9 – 10 XI 1990 r.) / Red. nauk. Michai Ѓлива; Fundacja im. Kazimierza Kelles-Krauza w Warszawie. – Krakyw, 1991. – 162 s.

1199. WЃtor A. DziaialnoЃж Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze Austriackim do roku 1914. – Szczecin, 1993.

1200. Wielka historia Polski / Przewod. rady autoryw F.Kiryk. – Krakyw: Pinnex, 2003. – T. VI: 1864 – 1914 / Aut. tomu J.РуЃ, W.Marmon. – 328 s.

1201. Wereszycki H. Historia polityczna Polski 1864 – 1918. – Wrociaw – Warszawa – Krakyw – GdacsK – Jodц: Zaklad Narodowy im. Ossolickich, 1990. – 309 s.

1202. Wrobel P. The Jews of Galicia under Austrian-Polish Rule, 1869 – 1918 // Austrian History Yearbook, XXV. – Minneapolis, 1994. – P. 97 – 138.

1203. Yaremko M. Galicia. From Separation to Unity. – Toronto-New York-Paris: Shewchenko Scientific Society, 1967. – 292 p.

## **12. Довідкові видання, посібники**

1204. Бегей І.І., Шурма І.М. Календар українського соціал-демократа. – Львів: Ліга-Прес, 2004. – 312 с.

1205. Добржанський О., Масіян Н., Никирса М. Нації та народності Буковини у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775 – 1940): Довідник. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – 172 с.

1206. Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003 – 2004. – Т. 1 – 2.

1207. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Голов. ред. В.Кубійович. – Т. 1 – 10. – Львів: Наукове товариство імені Т.Шевченка у Львові, 1993 – 2000.
1208. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки (Учебн. пособие для студентов) / Под ред. И.П.Дементьева, А.И.Патрушева. – М.: Простор, 2000. – 432 с.
1209. История евреев России. Учебник / Глава авт. коллектива Л.Прайсман. – М.: Лехаим, 2005. – 728 с.
1210. История еврейского национального движения. 1870 – 1914. – Иерусалим: Библиотека-Алия, 1996. – 198 с.
1211. Новітня історія України (1900 – 2000): Підручник / А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусев, В.М.Литвин. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с.
1212. Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т. 1.
1213. Российская еврейская энциклопедия / Гл. ред. Г.Г.Брановер. – Т. 4: Историческое краеведение. А – Й. – М.: Эпос, 2000.
1214. Современная социал-демократия: Словарь-справочник / В.Я.Швейцер; Под общ. ред. А.А.Галкина. – М.: Политиздат, 1990. – 287 с.
1215. Шведа Ю. Політичні партії: Енциклопедичний словник. – Львів: Астролябія, 2005. – 488 с.
1216. Daszycki Ignacy // Wielka ilustrowana Encyklopedia powszechna. – Krakow: Gutenberg, b. r. – Т. III. – S. 262.
1217. Feldman J. Daszycki Ignacy (1866 – 1936) // Polski siownik biograficzny. – Т. IV/5. – Zesz. 20. – Krakow: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1938. – S. 448 – 454.
1218. Kulczycki L. Daszycki Feliks // Polski siownik biograficzny. – Т. IV/5. – Zesz. 20. – Krakow: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1938. – S. 447 – 448.
1219. Moraczewski Jkndrzej // Wielka ilustrowana Encyklopedia powszechna. – Krakow: Gutenberg, b. r. – Т. X. – S. 310.
1220. Siownik biograficzny dziaiaczy polskiego ruchu robotniczego. Т. 1, A-D / red. nacz. Feliks Tych; aut. biogramyw Adamski Stefan et al.; przedm. F. Tych; Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1985. – 679 s.

1221. Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego. T. 3, K / kom. red. Āanna Kormanowa przewodn.; red. nac. Feliks Tych; Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego; red. Alicja Pacholczykowa (kierownik) et al.; aut. biogramyw Ajnenkiel Eugeniusz et al.; Muzeum Niepodlegoñci w Warszawie. – Warszawa: Ksiōżka i Wiedza, 1992. – 619 s.

1222. Tyrowicz M. Daniluk Jyzef (1842 – 1904) // Polski słownik biograficzny. – T. IV/5. – Zesz. 20. – Krakow: Nakładem Polskiej Akademii Umiejktnoñci, 1938. – S. 410 – 411.

### **13. Дисертації, автореферати**

1223. Благий В.Б. Студентство Львівського університету в 1900 – 1914 pp.: історико-соціологічний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2003. – 20 с.

1224. Головченко В.І. Ідейне становлення української соціал-демократії та еволюція її поглядів на шляхи і перспективи визвольної боротьби (кінець XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.01 / НАН України; Інститут політичних та етнонаціональних досліджень. – К., 1998. – 32 с.

1225. Гошовська В.А. Процес становлення української соціал-демократії (остання третина XIX століття): Автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1997. – 32 с.

1226. Гурак І.Ф. Українське студентство у суспільно-політичному житті Східної Галичини (60-ті роки XIX – початок XX ст.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Прикарпатський національний ун-т імені В.Стефаніка. – Івано-Франківськ, 2005. – 234 с.

1227. Качмар В.М. Проблема українського університету у Львові в кінці XIX – на початку XX ст.: суспільно-політичний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 1999. – 19 с.

1228. Кобута Л.П. Сутність і особливості української соціал-демократії у політичній концепції Володимира Левинського: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 23.00.01 / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса. – К., 2006. – 20 с.

1229. Михальський І.С. Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX –

- початку XX століть: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського – К., 2004. – 34 с.
1230. Михальський Ю.В. Ставлення польських суспільно-політичних сил до українського питання в Галичині на початку XX століття (1902 – 1914): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 1998. – 18 с.
1231. Москалюк М.Ф. Український християнсько-суспільний рух у Галичині (1920 – 1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 1999. – 20 с.
1232. Панок О.В. Сутність та основні проблеми політичної концепції Володимира Старосольського: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 1998. – 14 с.
1233. Расевич В.В. Українська національно-демократична партія (1899 – 1918 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 1996. – 22 с.
1234. Шкраб'юк П.В. Михайло Павлик і радикальна патрія: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 1994. – 16 с.